אברהם כהנא

ספרות ההיסטוריה הישראלית

D04974437
Duke University Libraries

לודביג מאיר בע"מ
LUDWIG MAYER LTD.
P.O.B. 1174
PHONE

אברהם כהנא

סִפְרוּת הַהִסְטוֹרְיָא הַיִשְׂרְאֵלִית

ספר שני

מן ר׳ יהודה אלחריזי
עד גזרות ת״ח

ווארשה תרפ״ג

ירושלים, תשכ״ט
נדפס מחדש ע״י הוצאת מקור בע״מ

לוח הענינים

ר׳ יהודה אלחריזי 7—26
פתיחה 7
א. על השיר והמשוררים 8—12
ב. על השיר אצל בני ספרד 13—14
ג. על הקהלות ואנשיהם 15—26

ר׳ מנחם ן׳ זרח 27—34

אגרות ר׳ עובדיה מברטינורו 35—53
פתיחה 35
א. קודם הנסיעה 36
ב. בפלירמו 36—38
ג. סעודת אנשי המזרח בשבת 38—39
ד. במצרים 39—44
ה. בארץ ישראל 44—53

אגרת ארחות עולם 54—56
פתיחה 54
על דוד ראובני 55—56

דון יצחק אברבנאל 57—64
פתיחה 57—59
א. מהקדמה לס׳ יהושע 59—61
ב. מהקדמה לס׳ מלכים 61—64
ג. מהקדמה לס׳ דברים 64

דוד ראובני 65—74
פתיחה 65—66
א. אצל האפיפיור ברומה 66—71
ב. בפורטוגליא 71—74

ממגלות מצרים 75—82
פתיחה 75—76
א. מגלה משנת ד״א תשע״ב 77—78
ב. מגלה משנת ה״א רפ״ד 78—82

VIII **ספר יוחסין** 83—90
פתיחה 83—86
מי הוא המחבר של ס׳ הזהר 87—90

IX **ר׳ יוסף הכהן** 91—108
פתיחה 91—93
א. שרפת הקדושים בבלוייש 93—94
ב. שרפת התלמוד באיטליא בשנת ה״א שי״ד 95—96
ג. דון יוסף הנשיא ובנין טבריא 96—97
ד. דוד ראובני ושלמה מולכו 97—98
ה. אגרת ר׳ שלמה מולכו 98—107
ו. סופם של שלמה מולכו ודוד ראובני 107—108

X **ספר דבי אליהו** 109—119
פתיחה 109—110
א. גירוש ספרד 110—114
ב. גירוש פורטוגאל 115—119

XI **ספר שבט יהודה** 120—128
פתיחה 120—121
לקוטים 121—128

XII **שלשלת הקבלה** 129—151
פתיחה 129—130
א. ר׳ יהודה הלוי ור׳ אברהם ן׳ עזרא 130—132
ב. הרמב״ם ורש״י 132—143
ג. רשב״ם, רבנו תם וריב״ם 143—146
ד. הרמב״ן 146—147
ה. על בעל „ונתנה תקף" 148

ו. יחוסו של ר׳ גדליה ורשימת חבוריו 148—151

XIII ישי״ר מקנדיא 152—177
פתיחה 152—154
א. אגרת אחוז 154—163
ב. מהקדמה לס׳ מצרף לחכמה 163—165
ג. מהקדמה לס׳ נובלות חכמה 165—177

XIV צמח דוד 178—193
פתיחה 178—179
א. גירוש פראג בשנת ש״ט 179—182
ב. מעשה וינץ הנש וטמילך 182—193

ספר הזיקוק 194—202
פתיחה 194—199
א. כללים ראשיים לספר הזיקוק 199—201
ב. דוגמאות מס׳ הזיקוק 201—202

XVI שבחי האר״י 203—236
פתיחה 203—205
א. סדר לידת האר״י ושבחיו 205—209
ב. כתבים שלוחים מצפת מספרים כבוד האר״י 209—236

XVII ספר החזיונות לר׳ חיים ויטאל 237—247
פתיחה 237
א. לידתו של ר׳ חיים 237—238
ב. ר׳ חיים מתגלה לדורו 238—239
ג. ר׳ חיים בתור מקובל 239—241
ד. חלומותיו וחזיונותיו 241—247

XVIII לתולדות הס׳ מאור עינים 248—258
פתיחה 248—250
א. יהי מורא שמים עליכם 250—252
ב. אגרת ר׳ אברהם מנחם כהן פורטו 252—253
ג. תשובת ר׳ אברהם מנחם כהן פורטו 253—255
ד. חרם על הס׳ מאור עינים בשם ר׳ יוסף קארו 255—256
ה. תקנה שלא להגות בס׳ מאור עינים 256
ו. דעת ר׳ חננאל ניפי 256—258

XIX חיי יהודה לר׳ יהודה אריה ממודינה 259—277
פתיחה 259
א. הילדות ושנות הלמודים 259—262
ב. התעסקות במשא ומתן 262—264
ג. הנישואין והחיים אחר כך 264—268
ד. מאורעות שונים 268—270
ה. רשימת חבוריו 271—274
ו. עסקיו בחייו וצוואתו 274—277

XX מגלת איבה לר׳ יום טוב ליפמאן הילר 278—290
פתיחה 278
המגלה 278—290

XXI זכרונות גליקל האמיל 291—293
פתיחה 291
א. תתונתה 292—293
ב. בימי שבתאי צבי 293—294

XXII יון מצולה 295—318
פתיחה 295—297
א. פרשת המאורעות 298—313
ב. הנהגת היהודים בפולוניא 313—318

XXIII מגלת עיפה 319—325
פתיחה 319
המגלה 320—325

I. ר׳ יהודה אלחריזי

ר׳ יהודה בן שלמה אלחריזי נולד בערך שנת תתק״ל לאלף החמישי (1170) בספרד. קשה להכריע אם היה מקום מולדתו בספרד הנוצרית או בספרד המושלמית. בנעוריו היה מקיים את התורה מעושר. כשבא בימים ירד מנכסיו. אז החליט לעשות נסיעתו בארצות המזרח. הדבר היה בערך שנות תתע״ח–תתפ״ה.

עסקו של אלחריזי היה במקצועות הספרות העברית, וביחוד במקצוע השירה הערבית והעברית. הוא תרגם עברית את הס׳ מורה נבוכים וסדר זרעים של הרמב״ם, חבר ספר גורלות, פירוש לס׳ איוב, ועוד כמה ספרים תרגם וחבר. אבל עיקר פרסומו קנה לו בספרות העברית בכח ספרו תחכמוני, שחברו תחת השפעת הספר הערבי כתאב אלמקאמאת של אלחרירי. ספרו זה של אלחרירי נכתב בפרוזה חרוזה בסגנון תשבצתי (Musivostil) מפסוקי הקוראן. סגנון זה היה נהוג אז בלשון הערבית, ואלחריזי הנהיגו בלשון העברית. הוא בעצמו משבח לבעל דרך סגנון זה ומנסח טיבו כך: „ר׳ יצחק בן ראובן הביא במלואי חרוזיו זכרון כל המצוות — וישימם בפסוקים דבקים — כאלו הם ברוח הקדש חקוקים״ (תחכמוני שער ג׳).

מתחלה תרגם אלחריזי עברית לאלחרירי עצמו. אחר כך נמלך וכתב ספר מקורי בעברית על פי מתכנתו של אלחרירי, היינו שלקח מאלחרירי את הצורה החיצונית, ובמקום שיבוץ הסגנון בפסוקי הקוראן השתמש בפסוקי המקרא, ובסוף כל פסקה עשה גם כן שיר שקול שחוזר על המעשים המסופרים בפרוזה החרוזה. במקום הכפרן הערבי חארת בן המאם של אלחרירי קבע לו אלחריזי כפרן יהודי בשם הימן האזרחי, ובמקום גבור המעשיות הערבי אבו זיד הכניס לו אלחריזי את הגבור בשם חבר הקיני. אבל במה שנוגע אל התכן של עצם המקאמות (חוץ מדברי הקדמה וסיום) דבריו של אלחריזי הם חדשים ומקוריים. ספרו של אלחריזי נקרא בשם תחכמוני.

בס׳ תחכמוני יש שלשה שערים של ערך הסטורי:

שער ג׳ העוסק במשוררי ספרד,

„ י״ח „ בתולדות הפיוט העברי עד ן׳ גבירול,

„ מ״ו „ בהרצאת נסיעתו וטיבן של הקהלות והאנשים שעבר עליהן.

ביבליוגרפיא:

1. ש. י. קאעמפף, עשרה שערים מספר תחכמוני, פראגא תרי״ח.

2. Judae Harizii Macamae Pauli de Lagarde studio et sumptibus editae, Gottingae 1883.

3. K. Albrecht, Die im Tahkemôni vorkommenden Angaben über Harizis Leben, Studien und Reisen, Göttingen 1890.

4. Brody-Albrecht, .שער השיר

5. ר׳ יהודה אלחריזי, תחכמוני, ע״י א. קאמינקא. ווארשא תרנ״ט.

א. (המחברת) המודיעה תקף השיר ומהללו ושמות המשוררים איש איש על דגלו.

נאום הימן האזרחי: נטיתי לבי בימי נעורותי, וזמן בהורותי, לרדף התענוגים עם חברים, על הרי בתרים, כאשר ירדוף הקורא בהרים, וקשרתי עפעפי, בעפעפי שְׁחָרִים, וכנפי, בכנפי נשרים, להתעלס בִּכְבָרִים, במקום גְּרָדִים עם־כְּפָרִים, ומרעה עֲפָרִים, בעוד הזמנים לי לעבדים, ובניו לשרתני יצאו גדודים, בטרם אקראם ויענו, ואחרי דברי לא ישנו, ובני יום ברסן חִצִי יְמָשֵׁכוּ, אל אשר יהיה־שמה הרוח ללכת ילכו. וכאשר העביר הנדוד שופר תרועה, להמיש היתד התקועה, שנסתי מתני באזור הנסיעה, ופשטתי סות המרגעה, ולבשתי כסות היגיעה, וגערתי בדודים, והרחקתי נדודים, ושמתי מגמתי לשוטט אפסי עולם, עד באתי גבול שנער ועילם. ויהי היום ואני בעיר מערי בבל, מתהלך כאניה בלי חֹבֵל, ויקראני לסעודתו איש מבני הנגידים, ומאצילי ארץ הנכבדים, ונתן לי מַהַלְכִים בין העומדים, ויביאני לארמון, בחיק היפי אמון, וממחצב הנעם גזור וחצוב, ומסלעיו דבש וחלב יזוב, ובתוכו בתים מלאים כל־טוב, וחיל יגוב. וסביב החצר בִּירוֹת, ותוך הבירות טירות, בתורי זהב מפֻתחים על הקירות, בהם הנפשות תצהלנה, והאזנים תְּצִלֶּנָה, לרגשת קול הכנור, ושפעת מי הצנור, והבתים במשבצות זהב מְכֻסים, וכל בית מעֻטר במיני שביסים, ומפרשי רקמה עליו פְּרֻשים, ועשה לו כתנת פסים. ובתוך הבתים שלחנות, בכל־טוב מוכנות, דְּשֵׁנוֹת ורעננות. וסביבם מרבדים, הלב מְחַדִּים, והיגון מנדים, ולפנינו אשישות וכדים, בם לכל־עין מחמדים, והיין כלפידים, תוך הכדים, והגביעים, לכוכבי היין רקיעים, והמזרקים, כאלו מן־האור יצוקים, ובזהב החשק מְחֻשָּׁקִים. ואען ואמר:

תְּמַהּ אֵיךְ נִצְמְדוּ גַּחַל וּבָרָד — וּמוֹקְדֵי אֵשׁ יְפוּצוּ מֵאֲפִיקִים
כְּחוּטֵי שַׁרְשְׁרוֹת זָהָב מְרֻקָּע — בְּכִכַּר מַעֲבֵה הַלֵּב יְצוּקִים
עֲסִיסִים הֵם בִּכְסוּת דַּר מְכֻסִּים — וְיָפִיצוּ מְאוֹרִים עַד שְׁחָקִים
יְרַוֶּךָ בְּטַל אוֹרֹת וְאוּלָם — בְּפִיךָ נֹזְלֵי לַהַב מְרִיקִים
כְּאִלּוּ הַגְּבִיעִים הֵם רְקִיעִים — וְהַיַּיִן בְּתוֹכָם כַּבְּרָקִים.

ויושם לפנינו מיני מעדנים, ומשתה שמנים, ומטעמים דשנים. וסביבנו משרתים חמודים, במנורות לפנינו עומדים, להביא כל מאכל נעים ונאהב, וכל־אחד מהם ממהר ואתו כלי מֻזְהָב, המשקה בידו כוס זהב, ויבא גם־הנצב אחר הלהב [1], ובידיו גדיים טְלָאִים, וזרועו יקבץ טלאים, רכים ונאים, אשר חם האש הֶאֱדִיבָם, עד השיבם, צחים וזכים, לחים ורכים, גאון הרעב מדכים, ואותו [2] בשוט לשון מכים. והיה בתוך הקרואים איש זקן, נודד כצפור מקן, והוא מסב על־השלחן הערוך, כנחש כרוך, וזרועו ארוך, להקריב כל־מאכל

[1] העומד אצל האש, הטבשל.— [2] כלו' את הרעב.—

רחוק, ולטחון אותו ולשחק. ולו חך, את כל סביבותינו לחך, ולשון, יגרוף כל מאכל כנחל קישון, ולו פה, לא ימלאהו המשקה והאפה. תמיד יתן בכוס עינו, ובלחם שנו, וימצא הגביע סבב על ימינו, והבשר, אלו בכבלי ברזל נאסר, ימשכהו אליו בלשונו, ולחפשי ישלחנו תחת שִׁנּוֹ. והוא לוקח מכל לחם חֶלְבּוֹ, ומכל מאכל טובו, ואל פיו דחף והדף, כל נתח טוב ירך וכתף, והבשר השמן ימשכהו בשתי ידים, וילקטוהו השפתים, וטחנו ברחים, וזרעותיו הקערה יתמכו, וכל אשר בה אליו ימשכו, ומפיו לפידים יהלכו. והנתחים, המשבחים, אם יאחזם בכפו, ישלח בם חרון אפו, וכל חתיכה שמנה, אשר מרחוק יראנה, בעבותות אהבה ימשכנה, בעודו בכפו יבלענה. והטלאים, מחרב שניו יראים, והכבשים, מפחדו נסים, והדגים, מאימתו דואגים, והבשר עודנו בין שניו והוא צועק לנגד היקום, נתנני אדני בידי לא אוכל קום. כאלו הוא נֹשֶׁה על הַצַּלַּחַת, ובעל חוב על הקלחת, ויהי כבואם לשלחן והנשה בא לקחת. עד מחה הצלחת, ומצה הצפחת, ממעל ומתחת, ולא נמלאה האמתחת. הוא מכבד היין כאביו, ונושק הכוס כאחיו, וישם פיו על פיו ולא שקט, עד כל הנמצא לקט, והמאכל, אכל, והמרק, בפיהו זרק, ולא השאיר לפנינו כל מאומה, כגן־העדן הארץ לפניו ואחריו מדבר שממה, עד כמעט לְרֵעַ פעליו, עלתה חמתנו עליו, ולולא אשר מנעתנו הענוה מעל השלחן השלכנוהו, ומן הבית גרשנוהו, ואמרנו זה לזה, הראיתם איש כזה, אשר שפתו, חניתו, ולשונו, קִלְשׁוֹנוֹ, ושניו, אֲזֵנָיו. והוא הכיר ממראה עינינו, צפוני רעיונינו, ושמע קצת הגיוננו, אך במתק האכילה קבל הַנֵּזֶק וְהַקֶּטֶב[3], ולא דבר לנו מרע ועד טוב, ואנחנו בכח האכילה ההיא היינו מדברים, בענין על מלאכת השירים, והיינו חוקרים, על הַמְשֹׁרְרִים, אשר היו בלשון העברים, והאיש שומע ומחריש, אבל בקערות כִּצְמְעֵנֵי כַּפְּרִישׁ, והוא מביט אלינו בעין לעג ובזיון, ומתגאה עלינו כְּגַאוּת העליון, על האביון, או כנשה, על איש רש ונקשה. וכאשר הכה הקערות באבני נגף וכליון, והיו כלם לשניו נקיון, והשקיע באכילתו כליון העינים ומחלון הרעיון, וַיָּמָתוּ גם־שניהם מחלון וכליון, אז נשא עיניו אלינו, והשקיף משמי הגאוה עלינו, ויאמר לי אלה הצאן האבדים והתועים, הגידה נא לי איפה הם רועים, ועל־מה הם מדברים, ואיזה ענין הם מספרים.

אמרתי לו הם מדברים על־גבורי השיר אשר היו בספרד, וכח מליצתם בִּמְחֻבָּר וּמְפֹרָד[4] וכלם הסכימו וגזרו, ופה אחד אמרו, כי אין כשירי ר' שלמה חזקים, ולא כשירי הנגיד עמוקים, ולא כשירי בֶן־חִסְדַּאי עֲרֵבִים וחלקים, ולא כשירי בֶן־תָּקְנָה בְּכוֹר שכל יצוקים, ולא כשירי בֶן־סַלְּפוֹן לטוב ולרע נחלקים, ולא כשירי [ר'] יצחק בֶּן־גַּיָּאת מהבין רחוקים, ולא כשירי ר' יוסף בֶּן־שְׂטָנָאשׁ בדוקים, ולא כשירי ר' משה הכהן עתיקים, ולא כשירי בן־ברוך בפי הלבבות נשוקים, ולא כשירי ר' אֲדוֹנִים ביד החן חבוקים, ולא כשירי ר' יהודה בֶן־גַּיָּאת בלב חקוקים, ולא כשירי ר' משה בן־עזרא מְזֻקָּקִים, ולא כשירי ר' משה בֶן־שֵׁשֶׁת לנפש דבקים, ולא כשירי

3 קֶטֶב־־קָטֹב (הושע י"ג י"ד).— 4 כלוי בשיר ובפרוזה.

בֶּן־תַּבָּאן חשוקים, ולא כשירי ר׳ דוד בֶּן־בְּקוֹדָה כאש דולקים, ולא כשירי בן־ראובן מצבא רום עשוקים, ולא כשירי ר׳ אברהם אלחריזי מְצֻקִּים, ולא כשירי ר׳ יוסף בֶּן־סַהַל מזן אל זן מפיקים, ולא כשירי ר׳ אברהם בן־עזרא בהירים בשחקים, ולא כשירי בֶן־אַלְמֻעַלֵּם בזהב החשק מחשקים, ולא ולא כשירי בן־ברזל לכל צואר ענקים, ולא כשירי בן־צדיק נאמנים צדיקים, ולא כשירי ר׳ יהודה הלוי מדבש מתוקים.

וכשמעו דברי, החריש כפי רגע לְמַלַּי, אחרי כן נשא עיניו אלי, ויאמר לי הלא אתם שנאתם אותי, ובעבור אכילתי, בזיתם גְּדֻלָּתִי, וכמעט ברע מוסרכם יד בי שלחתם, והרב הרשע עלי פתחתם, ולולא הענוה אשר תכבשני, וברסן המוסר תקשרני, עזבתי אתכם בים הסכלות טבעים, ובטיט הַפְּתַיּוּת שקעים, למען תקצרו פעולתכם, ותאכלו פרי הטאתכם. אך לא אעשנה, וחטאתכם מלבי אעבירנה, והאל ישיב גמול לעשנה, והמחטא אותה יאכלנה.

אמר המגיד: וכשמע העם נעם דבריו, חרדו לרעם אמריו, והבינו מִבְּרָקָיו מטריו, והכירו מִשְׁחָרָיו, מאוריו, וידעו כי אחרי ברקיו נשיאים, בגשמי שכל מלאים, ועל אשר עשו לו בושו מפניו ונכלמו, וּמַעֲנוֹת נאלמו, ויד לפה שמו. ויען ויאמר להם: אנשי לבב שמעו לי, וּפַעֲרוּ פיכם למלקוש שכלי, כי אני אתיר לכם כל חתום, ואפתח כל סתום, וְהַמְשֹׁרְרִים אשר זכרתם, ועל סודם חקרתם, נקרא נקריתי במלחמתם הארוכה, ואנכי הבא מן־המערכה, ולבי מגלת עניניהם, ואני ספר הזכרון לשיריהם, ועתה הטו אלי אזנכם, ושמעו ותחי נפשכם. ויאזינו כל העם אליו והקשיבו למליו. ויען ויאמר: דעו כי השיר המעלה, אשר הוא בפנינים ממלא, ובכתם אופיר לא יסלה, מספרד, שָׂרַד, ועל־כל־אפסי העולם נפרד, כי שירות בני ספרד חזקות וערבות, כאלו מלהב אש חצובות, ומשורריהם כזכרים וכל משוררי עולם כנקבות. אבל בימי־קדם היו בהם משוררים רבים, צמחו כערבים, ושירותם סתומות, ולא נקבו בשמות, כגון מנחם בן־סרוק וְדוּנָאשׁ בן־לַבְרָאט [ושמואל] וְאָבוּן ואחרים רבים מלבד אלה אשר אין זכרון לשיריהם, מפני חֹלֶשׁ עניניהם, עד־בוא הנגיד הגדול ר׳ שמואל הלוי זצ״ל והיו שיריו נגידים וראשים, ועניניו חזקים וחדשים, אך רוב־שיריו עֲמֻקִּים וקשים, וצריכים לפירושים. ובדורו היה ר׳ יצחק בן־חַלְפוֹן וקצת שיריו חזקים, וקצתם צְנֻמִים דקים, כי בְקָקוּם בֹּקְקִים. ור׳ יוסף בן־חִסְדַּאי הוא אבי השירה היתומה, אשר תחלתה „הֲלִצְבִי חֵן גְּבוּרַת און וְעָצְמָה״, אשר אחת היא לְאִמָּהּ, ואין כמוה בין בני עַמָּהּ. ושירי ר׳ משה בֶּן־תָּקְנָה ביד השכל מְתֻקָּנִים, נטיעים נטעי נעמנים. ושירי ר׳ שלמה הקטן, לפניו כל גדול יקטן, ולא קם כמהו מימות עבר אבי יָקְטָן, וכל משוררי דורו היו לפניו ריק וָסָלֶף, והקטן יהיה לאלף. הוא לבדו עלה במעלת השיר העליונה, והמליצה ילדתהו על ברכי התבונה, ותקשר על ידו שָׁנִי לאמר זה יצא ראשונה, כי כל המשוררים אשר היו לפניו שירם לנגדו רוח ותהו, ואחריו לא קם כמהו, וכל הבאים אחריו למדו מטעמו, וקבלו רוּחַ השיר מעמו, והאל משחו למלך על כל בני עמו, שיר השירים אשר לשלמה. ודי למשוררים החזקים,

להבין שיריו העמוקים, כי מליצתו נשגבה מדעת כלנו, ומי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו. גם במעמד הצומות, הראה נוראות עצומות, וחבר סדר ליום הכפורים, כל־עניניו נרדים עם־כפָרים, מְעֻלָּפִים ספירים. ושירי אדונים, קַרְשֵׁי השכל אֲדָנִים. ושירי הרב ר' יצחק, על מצח היקר הוחק, ובספרו אשר חבר ליום הכפורים הראה נוראות, היו לו לאות, כי שירו צלחה עליו רוח נביאות. ושירי הגאון ר' יוסף בֶּן־שְׂטָנָאשׁ נעימים ויקרים, והוא הראשון אשר חבר בספרד מעמד ליום הכפורים. ושירי הרב בן־ברוך, מקורם ברוך, ושלחנם לכל־בא ערוך. ושיר ר' יהודה בֶּן־גַּיָּאת יהודוהו אחיו, ויעידו שבחיו על שבחיו[5]. ור' משה בן־עזרא משֶׁה הפנינים, ממצולות הרעיונים, ושירו אשר חבר ללילות התחנונים, דובב שפתי ישנים. גם הוא עשה סדר ליום הכפורים, מליו מכלי־פז יקרים. ור' יוסף בֶּן־שֵׁשֶׁת, הציב שירו למטרה ויהי רֹבֶה קַשָּׁת. ור' לוי ור' יעקב בני תַבָּאן, ידושו המליצות כהדוש מַתְבֵּן. ור' דוד בן־בְּקוֹדָה לרגליו המליצות יקודו, ועל־דלתי שפתיו ישקדו. ושירי ר' יצחק בן־ראובן, סודם מי חכם ויבן, כי הפליא לעשות מליצות נאוות, והביא במלואי תרוזיו זכרון כל המצוות, וישימם בפסוקים דבקים, כאלו הם ברוח הקדש חקוקים. ושירי ר' אברהם בן־אַלְחָרִיזִי בידי שכל אחוזים, ונאוו לחייו בתורים צוארו בחרוזים. ור' יוסף בן־סַהַל למחנה השיר מאסף, והמליצות יֻלְּדוּ על ברכי יוסף. וקרובו ר' שלמה בן־צְקְבֶּל, גם הוא למד מלאכת השיר וקבל, והוא עשה המחברת החמודה, אשר תחלתה „נְאֻם־אָשֵׁר בן יהודה". ושירי החכם ר' אברהם בן־עזרא עזרה בצרות, וגשמי נדבות בזמן בַּצָּרוֹת, וכל פיוטיו נוראים, ועניניו נפלאים, כהם לא ראו הרואים. גם הוא חבר סדר ליום הכפורים עניניו בכור שכל יצוקים, ועל הלבבות חקוקים. ויצחק בנו גם הוא ממקור השיר שאב, ועל־שיר הבן מזיו האב, אך בבואו לארצות מזרח, כבוד אדני עליו לא זרח, והסיר מעליו מעילי הדת היקרים, ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים[6]. ור' יהודה בן־עַבָּאס גם הוא בא מארצות מערב למזרח, ובדרך השיר ארח, ולו שירים חמודים וערבים, וקצתם כאפס חשובים, לא ערבים ולא טובים. גם הוא הוליד בן־פריץ, הפליא נְבָלוֹת והמריץ. ושיר ר' שלמה בן־אַלְמְעַלֶּם, ניבו ירנין לשון נאלם, ואורו מן־הָעִוְּרִים לא נעלם. ושירי ר' יוסף בן־בַּרְזֶל כברזל חזקים, וכנפת חלקים. ומאצילי ספרד היה השר הגדול ר' יצחק בן־קְרֶשְׁפִּין בעל ספר המוסר, והוא ספר אשר כל־שיריו חמודים, ביד השכל צמודים, והיו לאחדים. ור' יוסף בן־צַדִּיק ברוח שירו יקרע ים המדע קרעים, מפרק הרים ומשבר סלעים, ובתקף מִלָּיו הררי־עד יַעְתִּיק, ומי מרה ימתיק, ובעת ישחו כל־בנות השיר תרוממנה קרנות צדיק. ושירי הלוי ר' יהודה, לוית חן לראש התעודה, ועל צוארה טור אֹדֶם פִּטְדָה. הוא לבית השיר העמוד הימני, יושב בשבת תחכמוני, הוא עֲדִינוֹ הָעֶצְנִי, והוא עורר את חניתו על הנפילים, ועזב גבורי השיר חללים, וכל שיריו לבב החכמים יְחִיתוּן, וכמעט לפניו סף אָסָף ואזלת יד יְדוּתוּן, ויהי שיר בני־קרח, לטרח. הוא בא באוצר השיר ושלל בית־נְכֹתֹה,

5 שירי שבחיו מעידים על תהלתו. — 6 כלו' המיר דתו בדת אישלם. —

ולקח כל־כלי חמדתו. ויצא וסגר את השער אחרי צאתו, וכל היוצאים בעקבותיו, ללמוד מלאכת שירותיו, לא השיגו אבק מרכבותיו, וכל המשוררים ישאו מדברותיו, וישקו מרגלותיו, כי במלאכת הפיוט לשונו חץ ברור וְשָׁחוּט, ובשירי תהלותיו אין מי יועידנו, ובשירי תפלותיו ימשוך כל לב ויכבשנו, ובשירי חשק ניבו כשכבת הטל וגחלים בערו ממנו, ובקינותיו יַזִּיל ענן הבכי ויבקענו, ואם יחבר אגרת או מגלה, תמצא כל מליצה יפה בה כלולה, כאלו מכוכבי רום גזולה, או מרוח הקדש אֲצוּלָה, ובאהל השיר נפתחו לו שערי גְבֹהִים, כי שם נגלו אליו האלהים, וברוח פיו גלי חכמות ישביח, וכארי יריע אף יצריח, וכל אשר יעשה יצליח. וישא משלו ויאמר:

לְלֵוִי כָּל יְקָר נִלְוָה וְנִקְוָה — וְהוּא לִוְיַת פְּאֵר עַל־רֹאשׁ מְשִׂיחָיו
וְאִם זָרַח בְּהוּג מַעֲרָב מְאוֹרוֹ — בְּמִזְרָח מָלְאוּ כָל־צַד רְקָחָיו
וּבִקְרַב שִׁיר שְׁבָחָיו שָׂם שְׁלָחָיו — לְהִלָּחֵם וְשִׂיחָיו הֵם רְמָחָיו
וְרַבִּים רוֹצְצוּ אַחֲרָיו וְנִלְאוּ — מְצֹא דַרְכּוֹ וְלֹא יָדְעוּ אֳרָחָיו
וְהוּא בָא בַּהֲדַר הַשִּׁיר לְבַדּוֹ — עֲדֵי צֵאתוֹ וְסָגַר אֶת־פְּתָחָיו
וְהָאֵל עַל שְׁעָרָיו שָׂם בְּרִיחִים — וְהוּא שִׁבַּר בְּיַד שִׂכְלוֹ בְּרִיחָיו
וְהִצְמִיחַ בְּטַל מִלָּיו צְמָחָיו — וְהִפְרִיחַ בְּמֵי שִׂכְלוֹ פְּרָחָיו
וְצָרוּ הַלְּבָבוֹת מֵהֲדָרוֹ — כְּמוֹ קָצְרוּ לְשֹׁנוֹת מִשְּׁבָחָיו
וְיוֹם עָרְכוּ חֲכָמִים מִלְחֲמוֹת שִׁי. — יְהוּדָה הוּא אֲשֶׁר גָּבַר בְּאֶחָיו.

אמר המגיד: וכאשר כלה דבריו השיב כל־לשון נאלמת, וכל־חכמה נעלמת, וכל־נפש נכלמת, וַיֵּדְעוּ כי כל־משפטיו צדק ואמת. וישאלוהו הצם על שמו, ואיה נוה הֲדֹמוֹ, ויען ויאמר:

נְוָתִי הִיא בְּאֵלוֹן צַעֲנַנִּים — וְלִי נֶפֶשׁ עֲלֵי רֹאשׁ עָשׁ מְכוֹנָהּ
וְתִשְׁתּוֹחַח בְּעַנְוָתָהּ לְעָפָר — וְיָשַׁח רֹאשׁ תְּלִי לִפְנֵי גְאוֹנָהּ
וְאִם יֵשׁ לַמְּלִיצָה רֹאשׁ אֲנִי צִיץ — וְאִם לָשׁוֹן אֲנִי מַעֲנֶה לְשׁוֹנָהּ.

אמר המגיד: וכאשר שמעתי תקף שירו והגיונו, וצחות לשונו וגאונו, ידעתי כי הוא היחיד בדורו מאין שני. חברנו חבר הקיני. ורצינו להתעלס באהבתו, ולהשתעשע בחברתו, אבל נטר בלבו איבתנו, ומאס חברתנו, ונסע בכעס מחבורתנו, אחרי אשר הבהיל מחשבותינו, והדביק לְחִכֵּנוּ לשוננו. ונשארנו נכלמים על הרע אשר עשינו, ואמרנו אוי־לנו כי נדמינו, אבל אשמים אנחנו על אחינו.

ב. בידיעת השיר מאין עלה וירד, אם מבני ערב או מבני ספרד.

— — — דעו כי השיר הנפלא, אשר בפנינים מְמֻלָּא, היה בתחלה לבני ערב לנחלה, והם חזקו בו כל בדק, ושקלוהו במאזני צדק, והציבוהו על מכונו, והקימו מִשְׁכָּנוֹ, וערכו שלחנו, והאכילו מָנוֹ, ובנו עליותיו, ופסגו ארמנותיו. המה קֵרוּהוּ ויעמידו דלתותיו, ולהם על משוררי תבל המעלה העליונה, וכי יקראו אנשי השיר הם יעלו ויענו ראשונה, ואף על פי שיש שם בכל אומה משוררים, ומתעסקים במלאכת השירים, כל שיריהם לנגד שירי ישמעאלים לא לעזר ולא להועיל, וכל מליהם הבל ואין בם מועיל, כי אין השיר הנעים במבטאו, הערב במקראו, כשמש בשִׂיאוֹ, וכשחר נכון מוצאו, כי אם לבני ערב לבדם, וכל הגוים כאין נגדם.

גם בני עמנו אחר גלותם מאדמתם, שכנו רבים מהם עם בני ערב בארצותם, ונהגו לדבר בלשונם, ולהגות בהגיונם, ובהתערבם עמהם, למדו מלאכת השיר מהם, כמו שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם, כי בעוד היו אבותינו שוכנים בעיר הקדש, לא נודע להם שיר שקול בלשון הקדש, רק ספר איוב ומשלי וְתִלִּים, הם פסוקים קצרים וקלים, וידמו לחרוזי שיר אבל אין להם חרוז ואינם שקולים.

ובעבור כי קצת שבט יהודה לספרד שָׂרָד, כמו שנאמר וגלות ירושלם אשר בספרד, וגבול ספרד הוא כנגד אמצע השמים מכוון מיושר, מתחת הקו השוה והישר, כי בני בבל בקו השוה במזרח, ובני ספרד בסוף קו השוה במערב, ועל כן פשטו החכמות בשתי הקצוות האלה למיניהם, כי הם כשני צדי הגלגל ועמודיהם, אשר הבית נכון עליהם, ובשני המקומות האלה התפאר העולם והתגבר, שתי כתפות יהיה לו אל שני קצותיו וְחֻבָּר, כי היו מקדם בבבל, חכמי תבל, והיו כמו כן בספרד, בעלי חכמות בכל חכמה ובסוד השיר מחובר ומפורד, ועל כן לשונם בצחותו נשמר, ועמד טעמו בו וריחו לא נמר, ויהי לשיר בתוך אנשי ספרד מחנה, ובטרם יקראוהו יענה, מלבם יסע ועל פיהם יהגה.

וישא משלו ויאמר:

עֵת הַחֲכָמִים מֵעֲנוֹת שִׁיר נֶחְבָּאוּ, חַכְמֵי סְפָרַד לַעֲנוֹתוֹ נִצְבָּאוּ,
וּבְעֵת בְּנֵי מִזְרָח בְּשִׁיר לֹא מָצְאוּ חָזוֹן, בְּנֵי הַמַּעֲרָב הִתְנַבָּאוּ.

ויהי בשנת ארבעת אלפים ושבע מאות ליצירה, צלחה על בני ספרד במאה השביעית רוח עצה וגבורה, ושפה ברורה, ואז התחילו העברים, להרגיל לשונם בדרכי השירים, והתחילו יקודי המליצה את לבם להבעיר, והמשאת החלה לעלות מן העיר, אך מליצתם בעת ההיא היתה גרועה, ולשונם בנתיב השיר צלועה, עד בוא המאה השמינית, ואז התעוררו לנגן על השמינית, והכינו בית השיר כמשפט וכתבנית, ומדדו תכנית.

בימים ההם זרח בספרד שמש התהלה, ברקיע הגדולה, הוא הנשיא הגדול רבי יצחק הספרדי בן חכדאי, ינוח בצל שדי, כי הריק לכל שואליו ברכה עד בלי די, ובימיו המו גלי ההכמות, ויגרשו מימיהם גביש וְרָאמוֹת, ונצבו נהליהם כחומות, וכל נפש אשר צמאה למי חכמה רְוָתָה בו צמאוניה, ויפקח אלהים את עיניה, ותרא באר מים, מתוקים מצוף לשפתים, ותלך ותמלא את ההמת מים, כי הנשיא ההוא היה בטללי חסדיו מתי הסכלות, ומשך בעבות נדבותיו לבות בני הגלות, והעביר קול מי ליי אלי, וכל מחסורו עלי, ויאספו אליו כל גאון וכל רב, מארצות אדום וערב, ממזרח וממערב, וערך שלחן חסדיו לפניהם, וענן הודו עומד עליהם, ועמוד אש כבודו יאיר לעיניהם, ויתקבצו אליו חכמי הדור מאירים כאורי נגוהים, לערוך מערכת הכמה לפני דורשי אלהים, וימלא אותם רוח אלהים, בחכמה בתבונה ובדעת נסוכה, ובכל מלאכה, לחשוב מחשבות, ולחצוב מן הלבבות, מוקדי להבות. ומן העת ההיא פרצו החכמות בספרד פרץ, ומאלה נפצה כל הארץ, ומאז למדו לקח רוגנים, וקדמו שרים אחר נוגנים, כי חסדיו הרנינו לשון אלמים, ופתחו לבבות הסתומים, עד חברו עליו שירים נעימים, יאירון ככוכבי מרומים, ואז נפקחו במלאכת השיר העינים, ונפתחו השמים, ונראו מראות אלהים, ובימיו פשטה החכמה בישראל, כי הוא היה למדע מודע וגואל.

ואחרי הזמן ההוא, כהו המאורות אשר נגהו, ונפלו העמודים אשר גבהו, וימת הנשיא וכל אחיו וכל הדור ההוא, ובאה המאה התשיעית ובה נולד רבי יצחק בן כַּלְּפוֹן, אשר מלא בשיריו פאת ים וצפון, והוא העובר במערכת השיר ראשון, ונתן לו האל בקצת שיריו מענה לשון, והוא החל להיות גבור בשירים, והוא פתח דלתיו הסגורים, לבני העברים, ואז ירדו לשערים, אף על פי אשר מעט משיריו כפרי עץ הדר נהדרים, ורובם קוצים ודרדרים, והיו בדורו משוררים רבים, יהמו כדבים, אך שירו עלה על כלם, ונמשח למלך על קהלם, ובימיו היה הנגיד הגדול רבי שמואל הלוי זכרונו לברכה החושף במלאכת השיר זרוע רמה, והוציא לאור תעלומה.

ובסוף ימיו נולד רבי שלמה הקטן אשר הניף בְּשָׂמֵי השיר ולא בא כבושם ההוא ואחריו לא קם כמוהו, כי כל המשוררים הבאים אחריו, רצו ללמוד משיריו, ולא השיגו אבק רגליו, לתוקף משליו, וחוזק מליו, ואלו האריך ימים, חבר בסודות השיר פלאים עצומים, אך נקטף ארזו באבו, ונחטף ולחות הנערות בו, ובן תשע ועשרים נרו כבה, ועד השלשים לא בא, ובתוך המאה התשיעית אבדו המשוררים ההם, רק נשארו חמודותם, ונאספו הם לעמם והיו תהלותם — — —

ג. ספור אנשי המדינות ומעלותיהם, וחסרונם וגריעות מדותיהם.

נאם הימן האזרחי: נסעתי מעדינה, לעילם המדינה. ובעודי בקצת הימים אהלך ואצעד, והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד. תקעו בערבה אהליהם, ונטו מחום השמש צלליהם. ובעוד אני בתוכם אצא ואבא, והנה חבר הקיני בא מבוא. וכראותי פניו צהלו פני, ויאירו עיני. אמרתי לו: שלום בואך, ומאין מוצאך. אמר: מארץ גלעד ביאתי, ולארץ עילם מגמתי. אמרתי: הראית קהלות הקדש כלם, אשר במערב ובמצרים עד ארץ עילם. אמר: לא שגבה קריה אשר בה לא עברתי, ומדות אנשיה חקרתי. אמרתי: הגד נא לי הארצות אשר עברת עליהם, ומדות החסידים אשר בהם, ומראה האופנים ומעשיהם; אחרי כן הודיעני עניני הרעים מהם, באחרונה יסעו לדגליהם. אמר: ידוע תדע כי כל הקהלות אשר ראיתי תמימים וישרים, ובמעשיהם מאֻשרים. ועל יראת שמים עָלם, וצל הענוה צלם, אך לא כלם, כי רבים מהם חסידים במפעלם, וקצתם רעים במעללם, אלה לחיי עולם, ואלה לחרפות לדראון עולם. הם נחלקים לשני מינים, כשני דודאי תאנים. הטובות טובות לאכול ולשבוע, והרעות לא תאכלנה מרוע. והנה אזכיר לך הטובים והרעים, והנבלים והשועים, למען יהיו מעשי השועים, מדור לדור קבועים, ומעשי הרעים, ממזרח ועד ים ידועים.

וישא משלו ויאמר:

לִבִּי בְּעֵת בּוֹאֲךָ אֶל גַּן יְקַר כָּל עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי אֹתוֹ תַעֲבוֹד וְשָׁמַרְתָּ.
רַק עֵץ אֲשֶׁר תֵּדַע בֶּאֱמֶת הֲכִי לֹא הוּא עֵץ מַאֲכָל אֹתוֹ תַשְׁחִית וְכָרָתָּ.

ויען ויאמר: הגד הֻגד לי בימי נעורי כי ספרד היתה תאוה לעינים, זאורה כשמש בחצי השמים, ורקח עפרה מור אפים, מטעם מגדיה כדבש למלקוחים. ואוירה חיי נשמות, ואדמתה מבחר אדמות. והיא זהר הנפשים, שמחת אלהים ואנשים. ופרחי גניה ככוכבי השחקים, וארצה חבצלת השרון שושנת העמקים. ותשאני רוח התשוקה, החשוקה. לרקוע תלמים, ולקרוע אגמים וימים. והלכתי מדברים, ובקעתי משברים, ועברתי מעברים. ושמתי לספרד מגמתי, מאדמתי. וכאשר באתי אליה, וחניתי בגבוליה, שאפתי מור אהלים מבין אהליה, ומצאתי השבחים מעטים בטוב מעלליה, והלשונות קצרות ברב מעלליה. ושוטטתי בה מפנה לפנה, וממדינה למדינה. ועברתי בארצות הישמעאלים, ומשם יצאתי לארצות הערלים, אשר שם ישכנו הישראלים. ובאתי אל עיר הנסוכה, היא טוליטולה[7] עיר המלוכה, אשר לבושה חן המשרה והמוסר עדיה, להראות העמים והשרים את יפיה, ששם יעלו שבטים שבטי יה, וכמה טירה יפה־פיה בתוכה תחפיר המאורים, בהוד יפיה וצביה, וכמה בית כנסת בה, אשר אין יפי כיפיה, ושם כל הנשמה תהלל יה. ובתוכה מזרע הקדש קהלה עדי היושר תעדה, רבבה כצמח

[7] Toledo.—

השדה. וממבחר נשיאיה הנשיא רבי שלמה בן הנשיא הגדול רבי יוסף בן שושן זכרו לברכה, הוא ציץ הנזר, ואבן העזר. ושם רבי אברהם בן שושן הבונה בתי מנוחות, לעוברי ארחות. ומנשיאיהם רבי אברהם בן אלפכאר בו מדות יקרות, ופעלות מישרות. ומנשיאי הלוים ר׳ יהודה הלוי [בן טודרוס] אין בחכמה מי יערכנו, רק הוא גאה וגאותו תשפילנו. ורבי יהודה בן שושן יועץ נדיבות, וים נדבות. ורבי יצחק בן מאיר בן מגש מקור החכמה והענוה, ובו כל מדה נאוה. ומהם רבי יוסף הדיין ים התעודות, ואיש חמודות. ובן דודו הרופא רבי יעקב [בן מאיר] כולל החכמות, ובעל מדות טובות ונעימות. ומשם נסעתי לקלעת איוב [8] ושם הרופא רבי יוסף קסטנטיני איש תבונה, ובעל יושר ואמונה. ומשם הלכתי לעיר אלרידה [9], ושם החכם רבי יוסף בקי בחכמת ערבים, וחוזה בכוכבים. ושם החזן רבי יוסף בן סייד, שכלו לא ימד, אבל דרך המינים למד. ומשם באתי לעיר ברצלונה [10] היא עיר הנשיאים, וראשי הקרואים. מהם הנשיא רבי מכיר מחפיר הנשיאים במדותיו, ומכלים הנשיאים בנדבותיו. ושם היה מושב אדוננו וגאוננו נשיא כל הנשיאים, אשר ממערב ועד מזרח בשמו קוראים, רבינו ששת עמוד העולם, ויסוד החסידים כלם זצ״ל. ושם הנשיא רבי יצחק בן אחיו משורר חזק, ושירו צח כמראה הבזק. ושם היה הנשיא הגדול רבי שמואל הלוי מקור החכמה, וים המזמה. ולו חמשה בנים, כלם חכמים ונבונים. ושם הנשיא רבי שאלתיאל דרכו דרך ישרה, ובעל ענוה יתרה. ובניו נחמדים, ומעשיהם עליהם מעידים. ושם הרופא רבי יהודה ב״ר יצחק מעין המליצות, ובעל מדות נמרצות. ושם הנזיר רבי יעקב נזר הגדולה, וכתר התהלה. אבל מאס הנדבה ומאן לבוא בסודה, וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה. ולו שני בנים בהם כל מדה חמודה, שלמה ויהודה. ומשם הלכתי לנרבונה [11], ושם מנשיאי בית דוד הנשיא רבי לוי נזר הממלכה, ונר המערכה. ומשם באתי לעיר בלקירי [12], ושם היה הנשיא הגדול רבי קלונימוס פאר המלכים, ועטרת הנסיכים. והנשיא בן אחותו רבי יהודה רכב ישראל ופרשיו, ושר חמשיו. ושם הנשיא המעלה רבי יצחק איש חמודות, ומעין התעודות. ושם היה החכם רבי יהודה בר נתנאל היה לו בלשון הקדש ממשל ורהב, ובפיהו לשון הזהב, ולו המשה בנים, יסירו שפה לנאמנים. הגדול רבי שמואל, מסכל בחכמתו למואל. והשני עזרא, בעל שפה ברורה. והשלישי יצחק, מחפיר בשירו כוכבי שחק. והרביעי ישעיה, לוקח התבונה לרעיה. והחמישי נתנאל, ללכת בדרכי אחיו יואל. ומשם באתי למרשיליה [13], ושם היה הנדיב רבי משה הנשיא נשיא הארץ, ועומד בפרץ. ושם הנדיב רבי יעקב פקיד המלך בעל מעשים טובים, ופעלים חשובים. ומשם ארחתי דרך ים לארצות מזרח, אשר שם כבוד ה׳ זרח. ותחלתם עיר אכסנדריה [14], ובה אנשי שכל ותושיה. מרבים צדקות וממלאים ידים ריקות. ומטוביהם הכהן רבי שמחה, מקבל כל ארח בשמחה. ולו בנים הגוגים, משכילים ונבונים. ושם עובדיה סופר המלך הוא מן הקראים, אבל הוא ראש הקרואים.

8 Calatayud.— 9 Lerida.— 10 Barzelona.— 11 Narbonne.— 12 Beaucaire.—
13 Marseille.— 14 Alexandria.—

ובו מדות טובות, ופעלות חשובות. ושם היה רבי הלל הנכבד בבני עמו, ובשער מקומו. רק היה בית נדבתו סגור בלי פתח, ואם ישאלוהו לפתחו יאמר כי אבד המפתח. ושם החזן רבי צדוק, בהוד קולו ידוש הרים וְיָדֹק, ושמי התבונה נוטה כדֹק. ומשם באתי באניה על פני המים, ועברתי בארץ מצרים. והיא שתי מדינות, הראשונה היא צוען מצרים[15] הנסוכה, ושם כסא המלוכה. ובתוכה יש אחד ואין שני בנדבתו, וענותו וישרו ואמונתו. הוא הדַּיָּן רבי מנחם בן החסיד רבי יצחק זצ"ל עמוד החסידים, ויסוד המפעלים הנכבדים. ים הנדבה, ובעל נפש רחבה. והעיר השנית[16] בהם, שם הבדלח ואבן השהם. הוא החכם רבי אברהם, בן רבינו משה בן מיימון זצ"ל קטון בשניו, וגדול בעניניו. צעיר לימים, מסכל חכמים. ואביו העלה אורו לתועים באפלותם, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. כי ראה המונם למֵי תורה יצמאו, ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו. ואין מאכל לפי הטף, רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף. וירא כי הנפשות הזמן הכניען, ויקם משה ויושיען. והניף כל התלמוד כקמח בכברה, ולקח ממנו הסלת הברה, והכין לעוסקים בעסקי הזמן, מאכל מזמן, בכל ממתק ומשמן, ובני ישראל אכלו את המן, אשר לא ייגעו בו, ולא יתעו בנתיבו, כי הסיר מהבורו שמות המפרשים, והדרשות והדרושים, וההגדות והחדושים, אשר בם הרעיונים משתבשים. עד השיב כל התלמוד כארח סלולה, והעביר קול בכל הגולה, בואו שעריו בתודה חצרותיו בתהלה. ויהי אחרי מות משה, נועדו כל איש עז וקשה. וכל כסיל פיהו פער, בספרד בצרפת וארץ הצבי ושנער. ויועצו להשיב על חבורו דברים רקים, וענינים צנומים דקים. ופרצו גדר גדרו התמימים, שועלים קטנים מחבלים כרמים. ואלו דברו בפניו, נמסו כדונג מאש חרוניו, וברחו מלפניו, כמו הטלאים מן הכפירים, או הצפרים מן הנשרים, וצללו כעופרת במימיו האדירים. אבל כל איש בהיותו לבדו יחשב כי אין לו בחכמתו שני, והחלש יאמר גבור אני.

וְהַחַלָּשׁ בְּעֵת יִהְיֶה בְּבֵיתוֹ   יְגַלֶּה כָל גְבוּרָתוֹ לְאִשְׁתּוֹ.
וְעֵת אֶל הַקְּרָב יִגַּשׁ וְיִקְרַב—   אֲזַי תִּתְגַּל כְּלִמָּתוֹ וּבָשְׁתּוֹ.

ומאציליהם החסיד הנכבד השר הנעלה רבי יוסף בן השר הגדול רבי עובדיה היה אביו מבחר הנסיכים, ואומן בחיק המלכים. והבן אין ערוך אליו, בצדקתו וכשרון מפעליו. ומשם נסעתי אל ירושלים, ונפתחו לי השמים. ואראה מראות אלהים, ויפגעו בי מלאכי אלהים, הם חסידי עליון, הבאים מארץ צרפת לשכון בציון. ובראשם הרב ההסיד רבי יוסף בן הרב רבי ברוך, יהי לאלהיו ברוך. ואחיו החכם רבי מאיר, בנר שכלו חשכים מאיר. ושם מן האשקלונים קהל מעולה, ובראשם השר רבי סעדיה איש ימיני והוא משכיל ונחמד, ושכלו לא ימד. ושם מן המערבים קהלה חשובה וטובה, ובראשם רבי אליה המערבי, הוא בעל חסדים, ומרבה צדקות למרודים.

15 אולי כוונתו למקום Damira. — 16 קהירה.—

אבל יצאו עליו דבות גדולות ורבות, במעשים רעים ועברות, ופעלות מכוערות, והאל יודע הנסתרות. ומשם באתי לעכו, ולא ראיתי כהם מהיותי ועד כה, כי כלם ריקים עמי ארץ, אין בהם גודר גדר ועומד בפרץ. ומשם התהלכתי בכל גבול ארץ ישראל, ועברתי על צפת ומצאתי שם בחיר האל, השר וגדול מישר כל עקוב, צדוק הצדיק ראש ישיבת גאון יעקב. אבותיו היו ראשי הישיבות, וים הנדבות, ובעלי המדות הטובות, רק אפפוהו צרות רבות, והתגלגלו עליו סבות. והורד מכסאו אחרי מלך, והורק מכלי אל כלי ובגולה הלך. אבל עמד טעמו בו מתוק בלי מר, וריחו לא נמר. ואם טובתו סרה, משרתו לא חסרה. והאל אשר באלה ההלאות נסהו יחבוש שברו ותילו, ושב ורפא לו.

וישא משלו ויאמר:

תְּעוּדָה סָר צִלָּהּ וְלִשְׁאוֹל שַׁח דִּגְלָהּ   וְיָמִים בָּגְדוּ בָהּ וְהִכְבִּידוּ עֻלָּהּ.
אֲבָל נִבְטַח כִּי אֵל יְחַדֵּשׁ אוֹר הִלָּהּ   וְתוֹרָה חוֹזֶרֶת לְאַכְסַנְיָא שֶׁלָּהּ.

ומשם באתי לדמשק ושם אנשי חיל יראי אלהים, ועולים במעלות גבוהים, אף על פי שיש שם קשים ורעים, בעלי מעשים גרועים. נמצאו בם אנשי יושר וענוה, ואוספי כל מדה נאוה. ובעת חסידותם בחנתי, אמרתי אכן יש ה׳ במקום הזה ואנכי לא ידעתי. ובמבחר כל גדוליהם, וראש אציליהם, כתר הקהלות, ונזר התהלות, הרופא הגדול רבי משה בר צדקה עמוד החסידים, ומגדל עז ליהודים, העומד לפני עמו בפרץ, ואיש אין כמוהו בארץ. ואלו החרשתי ממהלליו, שבחוהו פעליו, מעלליו יעידו עליו, כמה מרודים הושיע, וכמה נודדים הרגיע, ונפש נענה השביע. והציל לקוחים למות, וחלץ מטים להרג והיורדים אל חדרי מות, והשביע כל בני הדור בנדבה, ובכל מדה טובה.

ואשא משלי ואומר:

תִּקְצַר לְשׁוֹנִי לְסַפֵּר רֹב חֲסָדָיו בְּעֵת   אֶרְצֶה בְּפֶלֶס אֲמָרַי מַהֲלָלָיו שְׁקוֹל.
יַקְשִׁיב אֱלֹהִים לְשַׁוְעָתִי בְּקָרְאִי, וְעֵת   מֹשֶׁה יְדַבֵּר אֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל.

ושם הנשיא רבי יאשיה בן ישי נשיא גליות כל ישראל כתר הנכבדים, ובעל מעשים נחמדים. אוסף המדות החמודות, ובכל התבל מְדֻבר בו נכבדות.

ואשא משלי:

נְשִׂיאוּת נִבְרְאָה אֶצְלוֹ לְעֵזֶר   וְצֶלֶם הַיְקָר נִבְרָא בְּצַלְמוֹ.
וְרוּחוֹ שָׁם בְּפִגְרֵי הַתְּהִלּוֹת   עֲדֵי כִּי קִרְבּוֹ עֶצֶם אֶל עַצְמוֹ.

ושאר קהל דמשק חסידים והגונים, רק יש בין הפנינים, אבנים, ותוך השושנים קמשונים, ובין הצדיקים, מזיקים, ובתוך הקדושים, קְדֵשִׁים, ובתוך הסלת, פסלת, ובין הצצים, קוצים. כי יש בהם אנשים אכזרים וקשים, גושכים כנחשים, עניים ממעשים. [לובשים בגדי המודות, ערומים

ממדות נכבדות, מלאים מגאוה, וריקים מענוה]. ומן הרשעים אשר בה, והרעים אשר בקרבה, ברוך הרופא הנבל המקלל, מהר עיבל, אוסף כל מרד ומעל, ממשפחת בני בליעל, אשר כחשו לאל ממעל, והברכים אשר כרעו לבעל. הוא רופא אליל, כסיל בן עויל, מתגאה ברפואותיו עד לב השמים, והבור ריק אין בו מים, כי לא ידע ברפואות בין ימינו לשמאלו, אבל האל הצליח מזלו, יאכיל לאיש חולה ונספה, בשר כלב או חמור ובו יתרפא. ובעת יבוא אל החולים יתיצב לפניהם כשור וחמור, וידבר חמור אתם לאמר: היו אבותיו אבות הטומאה, בעלי זרוע בעלי רשע וחטאה, כלם מלאים מעבירות, ריקים ממפעלות ישרות, לובשים בגדי חמודות, ערומים ממדות נכבדות, קשים כברזל, עמוסים מעונות כשעיר עזאזל, קלים כצבאים לגלות ערוה, עצלים לדבר מצוה. בם כל בעל נפש מאוסה, וכל בהמה מפרסת פרסה, מעבירות עמוסה, ורובצת תחת המשא. ובם השקץ והשרץ, הרומש על הארץ. הן אלה מעשי אבותיו, שיורד על פי מדותיו, ובנו יצחק הכעיס לבורא בתועבותיו, והשכיח בנבלותיו, נבלות אבותיו, כי הוא גבה עינים, קצר אפים, טמא שפתים, סגור ידים, נעקש דרכים, אץ ברגלים, למד מדות אבותיו הזעומים, ויוסף עליהם כהם אלף פעמים, כי תמצא בו מרמת שועלים, וגנבות חתולים, ועזות כלב ונכל דוב אורב, וטמאת עורב, וטנופת שקץ, וחלאת שרץ, ועקשות חמור, וסכלות שור, וזקן תיש, ואכזריות ליש. אלו בים יטבילוהו, יטמאו מימי הים בטרם יטהרוהו, ואלו באש יעבירוהו, ישרפוהו ולא יצרפוהו. קרא שמו אביו כתר המאורות, וטעה כי אין שמו רק יתר המארות, יהי שמו מחוק לדורות, ויובל לקברות. והבן בעמדו לפני חכמים אין כסיל כמוהו, ובעמדו לפני אביו אין נבון וחכם כמוהו. ובעבור כי האב סכל כשור וחמור, על כן קראתי שם בנו שכם בן חמור. ומרוב הסכלות אשר בו, נשאו לבו, לחבר שירים פוחזים וריקים, כי בקקום בוקקים, שירים מאוסים ומצודים, טמאים כבגד עדים, כאלו מיחס אביו גנבם, או ממדות הוריו חצבם. שירים יגלו לכל רואיהם, ערות עושיהם, להבזות בעליהן בעיניהן, מלאים קיא צואה, ורוח טמאה, שירים, כקול הכירים, וניבים כצעקת הכלבים. והוא נובח בשירתו בין בני עמו, ויקרא לה נבח בשמו. שירתו קדשה, לא קדושה, ומחללת לא מהללת, בפתח עינים חונה, ונותנת לנואפיה שאר כסות ועונה, ויראה יהודה ויחשבה לזונה, ויקרא עליה לנגד כל מגדף ומחרף, הוציאוה ותשרף. שלחתי לו שירה נכלמו אורים לפניה, וירא אותה שכם בן חמור וישכב אותה ויענה, ותטמא תחתיו ואפקוד עונה עליה, ושמתיה בבית הכלא לובשת סות עניות, עד יום מותה אלמנות חיות. ואם הבן מקור החלאה והצואה, הלא אבותיו אבות הטמאה, כי אביו בתועבותיו רמו קרניו עד השמים, והאיל אשר ראית בעל הקרנים, אין נבל כמוהו, ואין מי יעשה בנבלות כמעשהו, כי משמשתי את כל כלי, וכמוהו לא בא לידי ולא הגיע אלי. עלה במעלות גבוהים, ונבחר למלאכי אלהים, והתחתן עם צדוק ראש ישיבת גאון יעקב, ובלוה הרע אל הטוב, ונבחר מלאך לשטן מזיק, ויתחתן רשע לצדיק, ובצמד זהב לברזל, גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל. הוא נבל בכיסו,

ומאוס בכוסו, ובזוי ביחסו, ואכזר בכעסו, ובוגד בעושו, והעשר אשר צבר בביתו, הוא עשר שמור לבעליו לרעתו. והזהב והכסף בידו נגש ונענה, מְדֻכא ומְעֻנה, ובעת בואו בידו יעצרהו כעבד בתוך הבור, ולא יראה לעולם דרור, ובכל יום יצעק הונו באזני כל היקום, נתנני ה׳ בידי לא אוכל קום. חנוני חנוני אתם רעי, כי נבלים משלו בי, וטמאים יתעללו בי, כי מיום נפלתי ביד הארור לחדרי שאול ירדתי, ובמחשכים ישבתי, וגדר בעדי ולא אצא הכביד נחשתי. ואלו ידע כי הכנים אשר על בשרו לאיש יועילו, נקבצו כל בני מזרח ומערב להוציא את הכִּנָם ולא יכולו. ובעשותו סעודה, היא על נבלתו לעדה. כי תחת אילים בני בשן, תמצא בשר מבאיש ונושן, ומאכל מעֻשן, ויעל עשנו כעשן הכבשן. ובמקום תרנגלת וברבורים, יביא בשר שורים וחמורים. כאלו קדרותיו בור, ונפל שמה שור או חמור. ולחמו לחם מצה בלי חָמֵץ, והיין חֹמֶץ. וכבשיו כחושים גרועים, ושוריו קלוטים לא שרועים. וקדרותיו מלאים חציר וירק, גונבות הבשר ועוזבות המרק. והקערות מלאות ירקות, ומן הבשר רקות. ואין רק מים ועשבים בסיר, וכל הבשר חציר. ואם תשאל על הבשר יאמרו לך אין, כי הוא בשר נעלם מן העין. ופירותיו נושנים ורעים, מלאות תולעים. וכל המגדים, דקות שדופות קדים. והצנונות צנומים כחושים, והקשואים כיחס אבותיו מרים קשים. והאגסים בחוטים תפורים, וגרגרי שמשמין במספר ספורים. והחבושים, מבישים. והענבים, מרקבים. והתאנים, לא שמנים ולא דשנים. והרמונים, מבית לבנים, ומחוץ אדֻמים. והתפוחים, ברוח נפוחים. והתמרים, כשמו הרע מרים. והצמוקים, כשדי אמו צומקים. והשקדים, כמדת אבותיו שדופות קדים. והאגוזים, כשתי ידיו קשים ועזים. וישים תחת ההדסים והבשמים, את החציר ואת הבצלים ואת השומים, ומכל דבר יש בסעודתו חסרון, אך מן המים והעשבים יש יתרון, בעבור כי הם מאכל אבותיו ומאכלו, ויגעה עליהם כשור על בלילו, ובבוא שואל לשער ביתו, יאמר לו אין לחם ואין מים אתנו, אבל עשבים יש לרב לנו, וגם תבן וגם מספוא רב עמנו. ובשעת אכילתו, לא יאכיל מפתו לכלב ביתו. ואלו יכל הכלב לדבר אמר לו: הלבגוד בחברך תחשוב, רעך ורע אביך אל תעזוב. אין לעבירות נוה כי אם לבו, ולא לנבלות מחנה כי אם בו. ולא מקום לעזות כי אם בפניו, ולא יסוד לטמאה כי אם אבותיו ובניו. ומנהגו בחגים ובשבתות, ובימי הנסים והאותות, לברוח לגנו מבית התפלה, ולהבדל מן הקהלה, לקיים בו מה שנאמר: והבדילו י״י לרעה מכל שבטי ישראל. כאילן סרק לא טעם ולא ריח, כן מלפני ה׳ הוא בורח, כי מפחדו פן יעשה צדקה או פסקה, ותהיה לו למכשול ולפוקה, על כן ימאס בית התפלה, כאשר מאסו אבותיו התהלה, כי כן צוה עליו אביו הרשע וזקנו, לבל יבא לבית יוצרו וקונו, ואל יתן לבורא חלק בהונו, ולקיים מה שנאמר כסף אשם וכסף חטאות לא יובא בית ה׳, ועל הונו נאמר לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה׳ אלהיך, אפילו פעם אחת בשנה לא יבוא. וכאיש צרוע אל המקדש לא יקרב כי מום בו, ובדד ישב כל ימי אשר הנגע בו, ומחוץ למחנה מושבו. ועל כן ימאס התפלה בעבור אלה

הדברים, ובעבור דברים אחדים. כי הוא מתעסק בגנות, בפעולות מתגנות, לקיים מה שנאמר המתקדשים והמטהרים אל הגגות. והעידו לי על אביו עדות ברורה, כי הוא מקטר לעבודה זרה, ויוצא בחצי לילות, לערוך לכוכבים תפלות, ולהעלות להם עולות, ולעשות כונים למלכת השמים. ועל זה ראוי להחרימו בכל הערים, ומותר להרגו ביום הכפורים. האל ישמידם ויאבידם ולסלוח להם לא יאבה, ובערו שניהם יחדו ואין מכבה.

כִּלּוּת בְּתֵבֵל שׁוֹטְטָה לֹא שָׁקְטָה — עַד כִּי בְלִבּוֹ מָצְאָה מַרְגּוֹעַ.
לוּ נָגְעָה יָדוֹ בְּיַם סוּף יֶחֱרַב — אוֹ בִנְּהָרוֹת חָדְלוּ לִנְבּוֹעַ.
אוֹ קָרְבוּ רַגְלָיו בְּחֶרְמוֹן קָנְאוּ — אֶל רֹב יְבָשְׁתּוֹ הַרְרֵי גִלְבּוֹעַ.
אוֹ בַעֲשָׂבִים יָבְשׁוּ כִּי נִשְׂרְפוּ — אוֹ עַל דְּגֵי יָם תַּמְנוּ[17] לִגְוֹעַ.

ומשם באתי להר צמרים,[18] ושם מאנשי החסד הנקובים נקוב, רבי יעקב לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב. וממבחר קהלתם רבי שארית, הוא לישר פליטה ושארית. ולו שבעה בנים משכילים ונבונים. ומטובי העיר רבי פתחיה הצורף היה איש גדול בעניניו, ונכבד בהמוניו. והשאיר אחריו בנים נחמדים, ומעשיהם נכבדים. והשר רבי פרחיה המצרי נכבד במפעליו, ונחמד במעלליו. ושם שני האחים, הכהנים המשוחים. רבי אליעזר ורבי ברכות, היה איש חסיד אביהם, והבנים מלאו מקומו במעשיהם. ורבים בעלי מעשים ישרים, ופעלים מאשרים. ומשם נסעתי ארץ חֲמָת, ושם השר הגדול רבי עוזיאל הוא משנה למלך, ומפרי שפתיו יתן מעדני מלך. בימיו ישבו היהודים בטח בצלו, ובלעדיו לא ירים איש את ידו ואת רגלו, וכל שרי המלוכה מיחלים כמטר לו. וכל עבדי המלך בגלל מעשיו הנחמדים, מנשאים את היהודים, כי לו מדות הגונות, ושמעו הולך בכל המדינות. ברוך ה׳ אשר שלחו לעמו למושיע, האובדים להושיע, והנודדים להרגיע, והרעבים להשביע, ובימיו תר בת ציון יגיע, ויצו עליו במפגיע, ומציון מכלל יופי אלהים הופיע, ועל פזורי ישראל בקול שופר יריע. ויבנה בימיו מקדש אריאל, ובא לציון גואל, ואסף נדחי ישראל.

וישא משלו ויאמר:

לְעֻזִּיאֵל בְּהִיר הָאֵל פְּעֻלּוֹת — לְשׁוֹמְעֵיהֶם חֲשׁוּקוֹת וַאֲהוּבוֹת.
וְאִלּוּ שָׂם יְמִינוֹ בַּחֲדָרִים — אֲזַי מָלְאוּ פְּנֵי תֵבֵל תְּנוּבוֹת.
עֲצָתוֹ לַמְּלוּכָה יַעֲשׂוּ בָהּ — אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ שׁוֹלְפֵי חֲרָבוֹת.
הֲכִי בָהּ יִגְבְּרוּ לְבְבוֹת חֲלוּשִׁים — וְשָׁבוּ כַזְּכָרִים הַנְּקֵבוֹת.
וּבוֹ הִרְחִיב לְעַמּוֹ הָאֱלֹהִים — וּבַעֲדוֹ שֵׁם אֱמֶת אֶקְרָא רְחוֹבוֹת.

ומטובי חמת הַדַּיָּן רבי מבחר, לשונו כסף נבחר. ושם הרופא רבי דוד הוא איש תמים, ולו מעשים נעימים. ושם רבי יצחק משרת משה

17 לשון נסתר, כמו איכה ג׳ כ״ב.— 18 Hemisa (Höms).—

מבחוריו, ולומד מלאכת הנגון מנעוריו. והוא איש משכיל ומבין.

ומשם באתי לעיר המלוכה, היא אֲרָם צוֹבָה[19] הברוכה, כי שם צוה ה׳ את הברכה. כל מדות חמודות אוספת, והיא על ראש המלכים מצנפת. ומלבד נעם מדות קהליה, וחמודות אציליה, בא אליה זה שלשים שנה מושיע ורב, מארץ מערב. הוא החכם רבי יוסף מערבי, חכמתו כקהלת, ושכלו כגחלת, ולשונו אש אוכלת.

וישא משלו ויאמר:

גְּבִיר יִשְׁאַג בְּכָל חָכְמָה כְּאַרְיֵה | וְיִטְרוֹף לֵב מְתֵי שֶׂכֶל כְּלָבִיא.
וְיַם חָכְמוֹת לְפִיו נִקְרַע וְנִבְקַע | בְּעֵת יֹאמַר לְצוּלָתוֹ חֳרָבִי.
וּמִפִּיו יִלְמְדוּ חָכְמָה חֲכָמִים | וְאִם הֵם כֶּאֱלִישָׁע הוּא כְּתִשְׁבִּי.
יְחִיד הַדּוֹר אֲבָל הוֹלִיד יְלָדִים | אֲשֶׁר הֵם בַּזְּמָן לִפְאֵר וְלִצְבִי.
וְלָמְדוּ עִנְיְנֵי מוּסָר בְּטֶרֶם | אֲשֶׁר יָדְעוּ קְרֹא אִמִּי וְאָבִי.
וּבָא מִמַּעֲרָב לִשְׁכּוֹן בְּמִזְרָח | וְצִבְאוֹת כָּל יְקָר אָסַף וְהִצְבִּיא.
וְלוּ הַדּוֹר יְהִי דוֹר הַנְּבוּאָה | מְשָׁחוֹ אֵל בְּיִשְׂרָאֵל לְנָבִיא.
וְלוּ קֶדֶם יְהִי נִמְצָא בְּצִיּוֹן | נְתָנָהוּ כְּמוֹ נֵר מַעֲרָבִי.

הוא ים התעודות, ולו בכל חכמה עשר ידות, וכולו מלא חמודות. הוא החיה בחכמתו רבים מבני צובה ונפח רוח חכמתו בפגריהם, ותבא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם. ואחד מתלמידיו, וגמולי חסדיו, העז פניו בפניו, ומרד עליו כעבד המורד על אדוניו. והשחית דרכו, ונשא ידו במלכו. ולא זכר החסד אשר גמלהו, כי מאשפות הרימהו, ובין החכמים השיבהו, וכסא כבוד הנחילהו, ומארץ לשחק העלהו. וראש כל נדיבי צובה ונכבדיה, ומזרע חסידיה. זרע ראשי הישיבות, הנכתרים בכל מדות טובות. שני עמודי הגולה, וְגָלָּה לראש הגולה. השר הגדול רבי עזריהו יברכהו אל, ואחיו ראש כל נדיבי עולם רבי שמואל, יגדיל שמו האל. זרע היחס הקדוש בני הנסיכים. מראש הוא הראש רבי נסים בחיר האל וידידו, זרע אברהם עבדו, הוא אברהם ראש הראשים, וזהר הנפשים, ורד עם אל ועם קדושים. הוא כתר על ראש הישיבה, ושאר בני דמשק וצובה. אשר השכינה שכנה על פניו, ויראת ה׳ כלפיד בין עיניו. ובעת האל בחנהו, כזהב מצאהו, ואלו אברהם אבינו השיגהו, ערך לאל תודה על הטובה אשר גמלהו, אשר איש כזה מחלציו הוציאהו, ואלו בצדקו גער בים יבשהו, ואלו השלך באור כשדים לא שרפהו, כי מלאך ה׳ צבאות הוא. וזאת המשפחה היא נכתרת מימי האבות, בכל מדות טובות. ביחס נעלה עד לב השמים, ונדבת לב כים גדול ורחב ידים, ובחסידות ונקיון כפים, ומתק לשון וחן שפתים. ומן הענוה על פניהם כסות עינים. אין בקהלות

19 חלב = (Aleppo).

מצרים מגיע למעלותם, ולא באנשי ארץ הצבי בעלי מדות כמדותם, ולא בכל אצילי צובה אשר לא יתפאר ביחס אבותם, ולא בהמוני אשור אשר לא יתרד לשמוע תהלותם, ולא בבני עדינה אשר ישיג לקצת חמודותם. וזה השר הגדול רבי שמואל אסף המדות הטובות כאסוף ביצים עזובות. דלתיו לכל עובר ושב פתוחים, וביתו מלון ארחים, שם יתקבצו התושבים והאזרחים, והמערבים והמזרחים. ואלו בהון ועשר יש ידו לאל, העשיר כל שואל. ולו בן כאור שחר מזהיר. עולה במעלות אבותיו, ויוסף עליהם בנעם מדותיו, האל יפאר בו משפחותיו, ויאריך בחיי אביו ימיו ושנותיו. ושם הרופא אלעזר, יהי שמו נגזר. כי ישים חק האל נשבת, ויחלל מועד ושבת, ופעם אחת שלח מלך חמת בעבורו ונסע אליו ביום השבת, ממדבר צן עד רחוב לבוא חמת. הן אלה קצות דרכיו והיה מקדם מתגאה בלא תבונה, וכאיל מנגח ימה וצפונה. והנה כפיר בא מן המערב בכח וחיל, ויתמרמרו אליו ויך את האיל. וישבר את שתי קרניו, ואור עיניו, הוא הרופא הגדול רבי יוסף המערבי אשר גלה לו אוילותו, והודיע לכל העולם פתיותו. וממבחר אצילי צובה וגדוליה, ופאר כל קהליה. רופא המלך רבי אלעזר, הוא לעם הקדש טפסר ומנזר, במלוכה נאזר, ובאזור המשרה נאזר. ולו בן משכיל, ממדות השכל, אלפים בת יכיל. וגם בני אחיו הגונים במעשיהם, ומסוה הענוה על פניהם, וכבוד ה' זרח עליהם. וממבחר חסידי צובה וחכמיה שלשת בני המעלה, כל אחד מהם במדות טובות ממלא, ובכתם אופיר לא יסולה. בשלשתם חבל המשרה בל ירתק. והחוט המשולש לא במהרה ינתק. הגדול מהם אוחז מעלות גבוהים, ומשה עלה אל האלהים. לבש הענוה כמדו, וכל בני הדור רחקו ממנה ונגש משה לבדו. והשני מדבר בו נכבדות, דניאל איש חמודות. פניו פני איש, ולבו לב עיר וקדיש. כבש יצרו ולא נכנע תחתיו, ומאס תענוגי הזמן ולא היה מתפעל ממכותיו, וישם דניאל על לבו אשר לא יתגאל בפת בג המלך וביין משתיו. ויוסף הוא השליט על המדות הנעימות, ולוכד מבצרי המזמות.

שְׁלֹשָׁה בְּנֵי הַמְּעָלָה	עֲנָק מִפְּנִינִים מְמֻלָּא.
משֶׁה שְׁפַל לֵב אֲבָל הוּא	בְּעֵינֵי אֱלֹהָיו מְעֻלֶּה.
קִצְּרוּ תְהִלּוֹת בְּדָנִי־	אֵל רַק בְּפָז לֹא יְסֻלֶּה.
וְיוֹסֵף יְסוֹד הַתְּבוּנוֹת	וְנִיבוֹ צֳרִי צִיר מְעֻלֶּה.
רוֹאֶה גְּדֻלַּת שְׁלָשְׁתָּם	כָּל יוֹם פְּנֵיהֶם יְחַלֶּה.
וְיֵדַע הֲכִי מִבְּנֵי אִישׁ	בָּחַר אֲדֹנָי בְּאֵלֶּה.

וממבחר גדולי צובה וראשיה, וזרע קדושיה. שני שרי צבאות ישראל רבי ישועה ורבי יכין הם עמודי המלוכה, ואדני המעלה הנסוכה. ושם מן השרים הנכבדים, השר רבי חנניה מקור החסדים, היו אבותיו נגידים וחסידים, ובעלי מעשים נכבדים. והוא אוסף כל מדה טובה, ומעשיו

תפארת ארם צובה. ולו בן ברוך מבנים, ונטע נעמנים. האל יאריך שניו, ותחת אבותיו יהיו בניו. ומגדוליהם בני השר רבי שמריה, מובחר ועובדיה. היה אביהם לראש הזמן כליל תפארת והבנים למדו מדת אביהם, וכמעשיו מעשיהם. ומהם רבי יוסף בן החסיד רבי חסדאי, ינוח בצל שדי. היה אביו מאצילי דורו, וראש לכל חסידי עירו, ויחיד בענותו וישרו. וזה הבן רבי יוסף, למעשה אביו נוסף, וכל מדה טובה אוסף. ומהם רבי יוסף בר משה חכם בתלמוד תורה, ותעלמה יוציא לאורה. ומהם החכם רבי שמריה בן הרב רבי ברוך טהר לב ונקי כפים, ומנעוריו ירא שמים. ומהם השר הגדול רבי שמואל סופר בבית המלך הוא משכיל בעמו, ונכבד בשער מקומו. ומהם הרופא רבי חנניה בן בצלאל הוא עניו ונחמד, ושכלו לא ימד, ודרכי המוסר למד. וביתו פתוח לתלמידי חכמים, וכל מדה בה חבלים נפלו לו בנעימים. ומהם השר רבי מנחם בן זכי היה אביו כתר המשרה, וציץ התפארה. והבן בו כל מדה טובה, לו היתה בו נדבה. ומהם השר הנכבד רבי נעים הוא מגדולי קהלתו, הון ועשר בביתו. ובו כל מדה חשובה, אבל בינו ובין הנדבה איבה. לא יתנדב בהונו, כי אם לפיהו ולבטנו. אך לכל שואל ידו סגורה, מהתנדב באגורה. ומהם רבי יהודה הרופא בעל מעשים חמודים, ופעלים נכבדים, ומזרע צדיקים וחסידים. ומהם החכם רבי יחזקאל, דרך תבונות יסקל, ונתיבי מישור לא יעקל. ומהם רבי אברהם ב"ר משה ענו וישר, ובכל מעשיו מאשר. ומהם הדין רבי חסדאי הוא מגזע נכבדים, ומזרע חסידים. נחמד במדתו, ותורתו אומנותו. ומהם החזן רבי דניאל הוא ערב בנגינתו, ונחמד בתפלתו. יכבוש בנעם שירו לבות עם הקדש, ונשמע קולו בבואו אל הקדש. ומהם הבחור הנעים עובדיה בן עלי מתוק מדבש, וניבו כל ציר יחבש, ומנעוריו כסות הענוה לבש. ובו מדות נעימות, ופעולות תמימות. ומהם השר כולל החמודות, אשר לו בכל מדה טובה עשר ידות. רבי סעדאל בן השר רבי עזרא זכרו לברכה מגזע איתנים, וברוך מבנים. אסף כל המדות הטובות, כאסוף ביצים עזובות. ושם הרופא הנכבד החכם רבי פנחס הוא מגדולי עמו, ונדיבי אנשי מקומו. ומהם רבי יאשיהו רודף ישר, ודורך דרכי כשר.

ומשם הלכתי למפרה,[20] ושם קהלה חשובה. ובתוכם רבי שלמה המצרי חסיד ועניו, ותמים בכל עניניו, וכמוהו בניו. ומשם באתי לעיר שרוג [21] ושם הנדיב רבי אליעזר הבבלי יועץ נדיבות, ומפין נדבות. שלחנו ערוך לעובר ושב, וביתו פתוח לגר ולתושב. ומשם באתי ארם נהרים [22], ומטוביהם רבי יפת הירא שמים, והחזן רבי יוסף תאוה לעינים. ומשם הלכתי לחרן [23], ולא מצאתי שם חמדן ויתרן, רק פגעיאל בן עכרן. ושם רבי צדקה ירא שמים, אבל הוא סגור ידים. ושם הרופא רבי מצליח, על מי תבונה יפריח, ועל אויביו יריע אף יצריח. ושם סופר המלך עובדיה בן עלי ריקם מחכמה ומדעת, כבהמה שוסעת. לא למד מן החכמה כי אם אמן וקדוש, ולא יבדיל בין זנב לראש. וכראותי אותו מצאתיהו כבור

20 לפי אלבריכט פונגתו אל Biregik.— 21 Sarug.— 22 Edessa.— 23 Carrhae.—

בסתם, ונתחברתי עמו כי ראיתיו איש תם, ולא זכרתי דברי רבותינו מרחיקים משור תם. ומשם הלכתי לכלנה, 24 ושם קהלה טובה. כלם חסידים ויראי שמים. אלו היו פורשי כנפים, אבל כלם סגורי ידים, והונם עצור בכבל ובנחשתים, ותחת בריח ודלתים. ובראשם רבי צמח הוא צמח ה' לצבי ולכבוד, ובו כל מדה אהובה, חוץ מן הנדבה. ואחיו ר' עובדיה אלו יש ידו לאל, היה מעשיר בנדבתו לכ' שואל. ומהם הבחור המשכיל יצחק ב"ר משה הוא משכיל ונחמד, ושכלו ומוסרו לא ימד, ושם היה רבי שמחה ורבי חלפתא, אשר כל מדה טובה בהם היתה. ושניהם יראי שמים, ונדיבי ידים, כשני כרובים פורשי כנפים, ונדבתם היתה לבני כלנה. מגדל עוז וחומה, ויבואו שני המלאכים סדומה. ומשם הלכתי לאשור 25, ושם ראיתי השר רבי נסים יחיד בענותו ובנדבתו, ואין באשור בית פתוח לרוחה כי אם ביתו, ואין עושה חסד לכל עובר ושב זולתו. ושם ראיתי ראש דוד ראש הגולה היהודיה, ובן אחותו הודיה. אין להם שני בבני זמניהם, ואין מי יעשה כמעשיהם, ותקצר לשוני לספר קצת מדותיהם. ושם איש נבל פורש מדרכי קונהו, ברכות שמו ואין בכל רשעי ישראל כמוהו. וצורתו, תגלה לך נבלותו. ותאמר בראותך דמותו הנבזה, רק אין יראת אלהים במקום הזה. ועליו יאמרו המושלים:

בֶּטֶן בְּרָכוֹת הִיא כְּדוֹב שׁוֹקֵק — שַׁמְנֵי כְסָלָיו כַּחֲזִיר יָעַר.
קָרְאוּ שְׁמוֹ נֶאֱמָן וְהוּא חָנֵף — לֹא יַאֲמִין בּוֹ רַק אֱנוֹשׁ בָּעַר.
אַל תַּאֲמִינוּ בּוֹ עֲלֵי שָׁלשׁ — עַל הוֹן וְעַל אִשָּׁה וְעַל נָעַר.

ובבואי אליה, ראיתי קהליה, כל איש מהם בחיק הסכלות נרדם, והנה אין שם איש וקול אדם. כי אם הסוס אסור, והחמור אסור. והיא ליהודים כמו בור, ונפל שמה שור או חמור. וביום גלו מירושלים עדת הצור, גלו החסידים לדמשק ולמצרים וישכנו מחוילה עד שור, ובאו האובדים בארץ אשור.

ומשם נסעתי לעדינה 26, היא פאר כל מדינה. ושם היו מעולם גאוני תבל [וחכמיה], אבל אבדו היום זקניה, ונותרו נעריה. ונעדרה הסלת, ונשארה הפסלת. ופסו החסידים, ונותרו המורדים. ומתו השחלים, וקמו אחריהם שועלים. וכמה קורות קראוני בעת אליה באתי, ואבקש מהם איש גודר גדר ולא מצאתי. כי כלם הסתירו ממני פניהם, ואנכי הסתר אסתיר פני מהם. וראש כל גדוליהם יוסף בן שבר לא ראיתיו ולא ראני, אבל ידעתיו אם לא ידעני, ואלו האל אהבו אהבני, רק מאסהו יוצרו על כן מאסני. אבל מצאתי ממבחר חכמיהם וחסידיהם החכם רבי יצחק בעל נפש יקרה, ודרכו דרך ישרה. ומשם הלכתי לעיר תוך ושם מושב הנגיד הגדול בחיר האל, השר רבי שמואל, אשר הוא מגדל עז לכל בני עמו. אין בכל ארץ שנער

---

24 היא אלרקה (Ar-Raqqa).— 25 Mosul (אלמוצל).— 26 בבל (ישעיה מ"ז ח')- בגדאד. —

נדיב רק הוא לבדו, ולובש בגדי המוסר כמדו. ושני אחיו שני צנתרות הזהב, בם חשק האל ואהב. כלם נחמדים, וכלם נדיבים. ובשלשתם ימצאו הנודדים מנוח, והיעפים יחליפו כח, שלשה אלה בני נח:

וישא משלו ויאמר:

קָהָה סוֹד הַיְהוּדִים הַחֲשׁוּבִים / אֲשֶׁר מִיָּם וְעַד מִזְרָח נְקוּבִים.

קְצָתָם קוֹפְצִים יָדָם בְּהוֹנָם / לְכָל שׁוֹאֵל וְיֵשׁ מֵהֶם נְדִיבִים.

וְזָכַרְתִּי בְּסִפְרִי אֶת שְׁמוֹתָם / וְשַׂמְתִּים בּוֹ בְּעֵט בַּרְזֶל חֲצוּבִים

לְמַעַן יָחֱזוּ דוֹר אַחֲרוֹן אֶת / פְּעָלֵיהֶם הֲלֹא הִנָּם כְּתוּבִים.

II. ר׳ מנחם ן׳ זרח

מהקדמת ספרו „צדה לדרך וזוודין לאורחא״.

הרופא ר׳ מנחם ן׳ זרח היה מתלמידי רבינו יהודה בן הרא״ש ורבינו יהושע ן׳ שועיב. בשנת ק״י לאלף הששי היה ר׳ מנחם רב באלקלעה, ואחר כך היה רב בטוליטולה. הוא נפטר בשנת קל״ד.

ספרו „צדה לדרך וזוודין לאורחא״, הכולל פסקי דינים ומנהגים, נדפס בפירארה בשנת שי״ד, ואחר כך בסביוניטה (בלי שנה, אולי שכ״ז). מצוינת היא הקדמתו של ר׳ זרח לספרו זה, שיש בה חמר הסטורי. הוא פותח את ההקדמה בספור השתלשלות תורה שבעל פה והתפתחות ספרותה, והולך ומרצה עד שהוא בא אל זמנו ומאורעות עצמו, וכאן הוא מספר בגירוש צרפת ומסיים בתכלית ספרו ותכניתו.

ביבליוגרפיא:

1. צדה לדרך וזודין לאורחא חברו הגאון המופלא ואביר הרופאים מהר״ר מנחם ן׳ זרח זצ״ל — — —

נדפס בסביונימה, אשר היא תחת ממשלת האדון ויספסיאנו גונזאגה קולונה ירום הודו, על יד תיצינצו קונטי ובביתו.

2. סדר החכמים וקורות הימים לנאיבואיר, חלק ב׳, אוכספורד תרנ״ג, עמוד 241—245.

— — — ודע כי עיקר התורה הכתובה היא תלויה בתורה שבעל פה, ואלמלא היא לא תתבאר תורה שבכתב ולא מצאנו ידינו ורגלינו בה, כי כמה פסוקים תמצא בה שסותרין זה את זה, מלבד זה שלא תובן מצות מן המצות על מכונתה זולתי בביאורים, ואפילו בדברים שאינם ממין המצות. והנה כתוב „ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה״, ומצאנו כי קהת היה מיורדי מצרים וכל ימיו ק״ל שנה, ובנו עמרם חי קל״ז, ומשה בנו היה בן שמונים שנה כשנגלה לו הקב״ה במצרים. וכאשר תמנה כל השנים האלה יהיו כולם שמ״ז שנה. וכמה פסוקים כאלו לא תמצא להם ביאור זולתי על פי קבלתם. וכן במצות: כתוב אחד אומר „שבעת ימים תאכל מצות״ וכתוב אחר אומר „ששת ימים תאכל מצות״, וכתוב אחד אומר „אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם״ וכתוב אחד

אומר „ז' ימים שאור לא ימצא בבתיכם". ואם ביום הראשון „תשביתו שאור" איך יתקיים „שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם"? הרי נמצא בבית ביום הראשון קודם שהוציאוהו? וכתוב אחד אומר „תספרו חמשים יום" וכתוב אחר אומר „שבעה שבועות תספר לך" שהם מ"ט יום ולא יותר. וכאלה רבים. ולא אאריך, כי כבר הראשונים האריכו בזה. וגם לא ידענו סימני בהמה וחיה לידע אם החֵלֶב מותר או אסור. וגם לא ידענו איזה חלב אסור ואיזה חלב מותר. גם כל מלאכות שבת לא ידענום מן התורה. וכתוב „מחלליה מות יומת", ולא ידענו מה הוא החילול וכמה דברים שביארו במלאכות. וכן בענין הסוכה, לא ידענו שיעורה ולא משפטה בסכך ובדופנות. ולא במצות מילה, אם למול בפריעה אם לא. וכן מצות ציצית לא התבאר מן התורה כמה חוטין ואיך מעשיהם. וכן בתפילין לא ידענו איך יעשו וכמה טוטפות וכו'. וכן הדינים לא יתבארו מן התורה על אמיתתם זולתי הקבלה האמיתית, וכולם נמסרו למשה מסיני ולמדם לבני ישראל ארבעים שנה והם בלתי טורח ועמל למזונותם ולצרכי גופם. וקבלום מבלתי הכלל יחידים שבדור, כמו שאמרו באבות: „משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע" וכו'. ואיך יתפאר אחר זה אומה או עיר או משפחה או חכם שידע ביאורם שיהיה הפך ביאור חכמים ז"ל? ומי ישמע אליו זולתי המבקש תואנה ללכת אחרי שרירות לבו. וכל ההולך אחרי ביאור חוץ מזה אינו מאמין בתורת משה כלל וכופר בה ובי״י אלהי ישראל, ואפילו אינו מוציאו בפה.

ועתה אשוב לכוונת הספר, כי לפי הקבלה האמתית תתחלק הקבלה של חכמים ז"ל בביאור התורה כמו שכתב גדול המחברים לחמשה חלקים:

החלק הראשון: הביאורים המקובלים מפי מרע"ה ויש להם סמך וראיה בפסוק ואין בו מחלוקת.

החלק השני: הדבר שנאמר בו הלכה למשה מסיני בלתי רמז פסוק ואין בו מחלוקת.

החלק השלישי: דינים שהוציאו על דרך הסברא, ואם חלקו באותו דבר הוא לפי סברת כל אחד וטעמו באותו דבר, לא חלילה שיסתפק בקבלה.

החלק הרביעי: גזירות שגזרו חז"ל במותר כדי שלא יבאו לעשות דבר האיסור, וסמכו דברים הללו למה שאמרה תורה „ושמרתם את משמרתי" —עשו משמרת למשמרתי, והוא כמו בשר עוף בחלב, וכמו שניות לעריות וכיוצא בהם. ואין חולק עליהם ברובם. וכל מה שפשט איסורו אין בו חולק. וכן אמרו כי כל אחד מי"ח דברים שגזרו ב"ש וב"ה, שפשט איסורם, אפילו אליהו לא יוכל לבטלם.

החלק החמישי: תקנות ומנהגות שתקנו והנהיגו חכמי הדורות בענין האיסור וההיתר והממון, מלבד התקנות הקדמוניות, כתקנות משה ויהושע ועזרא. ואחריהם תקנו מהם יחידים מהכמי הדורות, כמו הלל ורבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי ודומיהם. ומהם כלל חכמים, כמו באושה התקינו ודומיהם. והמנהגות יש מהם שפשטו בכל ישראל, ויש מהם שפשטו בארצות מארצות הגלות, ויש מהם במקומות ידועים. ואמרו חכמים ז"ל מנהג מבטל

הלכה. וכל מנהג שנהגו על פי חכם ונהגו בו לתקנת מה אין להקל בו. ואם הוא מנהג בטעות, כגון כל מנהג שנהגו בו כי היו סבורים שיש בדבר איסור ולא בסיבה אחרת, מנהג כזה מותר לשנותו. ומכל החילוקים האלה לא נכתב דבר בספר לפי הקבלה האמיתית לסבת דברים לא אזכרם, לפי שאין קץ לפרטי רוב החילוקים הנזכרים. ועוד, כדי שלא יסמכו על הכתוב בעורות הבהמות המתות, אבל על לבם יכתבו הדברים המקובלים והמוסכמים. ועוד, שלא ימצאום מוכנים להעתיק כל הבא למלאות לבו לקרבה אליהם, ולא יארע כמו שאירע למעתיקים התורה והנביאים שבדו מלבם פסוקים ומלות ואותיות בלתי אמיתיות וביאורים בלתי מקובלים.

ואמנם מצאנו מהחכמים שהיו כותבים וקוראים אותם מגלת סתרים, וכיוצא בו, עד שעמד רבינו הקדוש שהיה גדול ונשיא מזרע נשיאים ומזרע דוד מצד אמו, ומצד אביו משבט של בנימין, כמו שמבואר בגמרת ארץ ישראל. ומצא חן בעיני אנטונינוס מלך רומי שהיה מושל על ארץ ישראל, יראה כי החכמה הולכת ומדלדלת והתורה מתמעטת והקבלה מסתפקת והחכמים הולכים ודלים ומתפזרים לקצוי האדמה והצרות וההוות הוות בעולם, ובפרט על עם אשר מפני חטאם גלו מארצם ועבדים בארץ שבים מעול המס וכובד המלאכה, עמד הוא והחכמים אשר עמו בהסכמתו וחבר הוא ע"ה עיקר כל אלה החלוקים וחבר המשניות בלשון צח מן הזיוף ובקוצר מלין עד שלא יוכל האדם להסר מלשונו אפילו תיבה אחת ולא אות. ודקדקו החכמים שבאו אחריו, בסדר המשנה בהקדמתו ואיחוריו, ובכל אות ואות שבדבריו, כמו שמבואר למי שראה ולמד חבור הגמרא שחבר על המשניות רב אשי, שהיה חכם גדול והרבה בישיבה, כמו שאבאר. ועשה למשניות סדר נכון וחלק אותם לששה סדרים ידועים.

הסדר הראשון: במצות המחוייבות בזרעים בכלאים ושמטה וערלה ומעשרות והנמשכות ונלוות לזה, וקראו סדר זרעים.

הסדר השני: בזמני השנה ובמועדים ובמה שנתחייב בהם, וקראו סדר המועד.

הסדר השלישי: בבעילות האסורות והמותרות ובדינים הנמשכים בזה כיבום וחליצה וקדושין וגיטין ונישואין, וקראו סדר נשים.

הסדר חרביעי: במשפטים שבין אדם לחברו ובנלוה אליהם, וקראו סדר נזיקין.

הסדר החמישי: בקרבנות ובמשפטיהם, וקראו סדר קדשים.

הסדר הששי: בטהרות ובהפכם ובנלוה אליהם, וקראו סדר טהרות.

וכל סדר מהם חלק לחלקים ידועים. וקראם בשמם לכל אחת ואחת כפי הנאות: מסכת פלונית. וכל מסכתא חלקים ידועים, כל אחד למינו, וקראם פרקים. והסדרים, כמו המסכתות וכמו הפרקים, כלם כאחד נעשו על סדר נכון וטעם נכון, כמו שביאר מהם המחבר הגדול הרמב"ם ז"ל. ונשלם זה החיבור בשנת ג' אלפים ותשע מאות ומ"ט לבריאת העולם, שהיא שנת חמש מאות שנה למנין שטרות, שהוא תחלת ממשלת אלכסנדר היוני, והיא שנת ק"כ לחרבן בית ראשון, שהיה החורבן בעונותינו בשנת

שלשת אלפים ושמונה מאות ועשרים ושמונה לבריאת עולם. ור׳ חייא ור׳ הושעיא חברו ברייתות ותוספתות והם עיקריות. והיו אלה תלמידי רבינו הקדוש. ורב חבר מכלתא ספרא וספרי. ורבי יוחנן, שהוא ראש ותחלת האמוראים, חבר הירושלמי בחמשה סדרים, כי לא מצאנו בסדר טהרות ירושלמי זולתי במסכת נדה, וחבר במאתים שנה בקרוב לאחר החרבן. ורבה חבר הרבות, בראשית רבא וחביריהם. ורב ור׳ יוחנן ושמואל וריש לקיש ראשי האמוראים. ורב אשי גדול ליהודים וחכם גדול וקרוב למלך פרס. ואמרו חז״ל: מימות משה ועד רבי לא מצאנו תורה וגדולה במקום אחד. ובראותו גם הוא כי אזלת יד עם הקדש ורבו הצרות בכל דור ודור והתורה אזלה וכלה, חבר כל דברי המפרשים והמדקדקים במשניות שחבר רבינו הקדוש. ומצאנו לו בסדר זרעים חבור למסכת ברכות. ולסדר מועד כולו, לבד מסכת שקלים. ולסדר נשים. גם לא כתב דבר במסכת עדויות ואבות מסדר נזיקין ולא במסכת מדות וקינים מסדר קדשים ולא בסדר טהרות, זולתי מסכת נדה. ורב אשי עשה מהדורא קמא ומהדורא בתרא, ר״ל שעשה שתי נוסחאות מהם, כמו מחבר שמחבר וחוזר ושונה בחבורו ומתקנו ומקצרו במקומות, והאריך כאשר העיר יי׳ רוחו. והוא היה ראש בסורא כששים שנה. ונפטר בשנת ד׳ אלפים ומאה ושמונים ושבעה לבריאה. כי באגרת רב שרירא גאון כתוב שמת בשנת תשל״ח, שהתחיל בשנת ג׳ אלפים תמ״ט ליצירה, שהוא מלכות אלכסנדר, כי בשנת מ״ה לבנין הבית התחיל מלכות של אלכסנדר. ולא חתמו ולא סיימו, וסיימו מרימר ומר בר רב אשי בנו. ומאז ועד עתה קבלוהו וקיימוהו היהודים בכל עריהם, כי היה חבורו מאת יי׳ יתברך, וכתב בו ביאור המשנה ודקדוקיה ומהדברים שנתחדשו לתנאים ולאמוראים שעברו עם כל מוסר ודרך ארץ שכתב שם, שֶׁיִּלָּאֶה הפה לספר. וכן כתב בו אגדות ומעשים זרים מן המורגש והמושכל בהבטה ראשונה. והסתום מהם עשה כאשר עשו הקדמונים, שהסתירו ואמרו בדרך משל. ואפילו הדברים הטבעיים, כי היו קוראים לחומר אשה ולצורה זכר. כי אין דעת כל אדם סובלת דברים הללו, כל שכן הדעות השכליות שהם למעלה מן הטבע. ואין ספק כי הדברים אמת ויציב, ואין להאשים זולתי שכלנו החסר שאינו משיג דברי חז״ל כהוייתם. וכמו שאמרו על דברי תורת משה רבינו ע״ה כן נאמר על דברי המפרשים דבריו מפי הקבלה ועל המעשים שכתבו אנשים חכמים וידועים אנשי השם אשר מעולם, כי אמרו חז״ל כי לא דבר רק הוא מכם, ואם הוא רק הוא מצד מיעוט שכלנו, לא רק הוא מצד התורה התמימה. וכן אני אומר שאם לא נוכל להבין דברי הקדמונים לא דבר רק הוא מהם זולתי מצד שכלנו ואין לחשוד בו חכמים וכשרים. ואחר חִבּוּר זה, ר״ל חִבּוּר תלמוד בבלי, לא חובר בלתי חבורים מהגאונים שהיו אחר רבנן סבוראי, שהיו אחר האמוראים. ר׳ שמעון בן קיירא,[1] שלא נסמך לגאון, אֲבָל חבר הלכות גדולות בשנת ד׳ אלפים ותמש מאות ליצירה, ורב יהודאי גאון חבר הלכות פסוקות, ומְאוֹר־עינים[2] היה, ונפטר שנת

1 Kayara.—2 סגי נהור.—

ארבעת אלפים תקכ"ג. ורב אחא משַׁבְּחָא חבר בשאלתות, והם בסדר הפרשיות, ושם כתב פסקיו בכל פרשה כפי המקום, ומהם באו קצת הלכות תמורות ובלשון עֲרָב, ולא בסדר המסכתא. ואחריהם חבר רבינו יצחק אלפסי שהיה מִקַּלְעַת אַחְמַד, ובא לספרד שנת ד' אלפים תתמ"ח, ועמד מעט בקרטובה[3] והלך למדינת אליסנה,[4] שהיא סמוכה לקרטובה י"ב פרסאות, והיתה העיר כולה מיהודים. וקבלנו שהיא משארית גולת ירושלים שנתישבו שם ובנו העיר. וישב שם רבינו יצחק וחבר הלכות בקוצר לִתְלָתָא סְדָרֵי, ודומה לתלמוד קטן. ומימות רבינו האי לא קם כמוהו. ונתפזר חבורו בקצוי האדמה. ואמר עליו רבינו יצחק בעל התוספות שֶׁיִּלָּאֶה בן אדם לחבר חבור כמוהו, זולתי ששכינה היתה שורה עליו. וחי בתשעים שנה, ונפטר בשנת ארבעת אלפים [תתס"ג]. והעמיד תלמידים הרבה. ומגדולי תלמידיו הר' יוסף בן מִגָש. ואחריו קם הרמב"ם בקרטובה והלך למצרים ועמד שם בכבוד גדול עם מלך אַלְקָהִרָא הנקרא שולדן. וחכם גדול היה בכל חכמה יונית, וגברה ידו בתלמוד, ולשונו בצחות לשון הקדש ובלשון הערב. והוא חבר בבחרותו פירוש למשניות ששה סדרים, וקראו ספר המאור. ומי שלא ראה הקדמותיו לסדרים לא ראה מאורות מימיו, ובהקדמה שהקדים לזרעים בפרט. ובסדר טהרות חבר חבור בלשון ערב[5]. ואחר כך נדבה רוחו אותו וכתב וחבר ספר וקראו משנה תורה, וביאר שם כל העולה הלכה מששה סדרים בדברים הנוהגים בזמן הזה ובדברים שהיו נוהגים בזמן הבית, בזבחים ובכל הדברים הדומים להם, ובטהרות וכיוצא בו, דבר מכל הכתוב בתלמוד, איש לא נעדר. ומי ששקד בסדרי התלמוד והרואה סדרו בספרים ידע אשר ערך ותקן הלכותיו ופרקיו בלאוין ובמצות ובכתוב. ובמה שכלל בשטה אחת מפרקיו יודע כחו בתלמוד כמה היה גדול. ומי יוכל לבא עד תכונתו ומי ישיג צחות לשונו בעברי, קֶצֶר הבנין וְרֹחב הענין. והתפשטו ספריו בכל תפוצות הגלות. וכן חבר פירושים בתלמוד בלשון ערב, ולא נתפשטו מִמִּעוּט עסק הבאים אחריו בתלמוד בבלי. וכן חבר בשאר החכמות ספרים אין קץ, ובפרט בספרי הרפואה. ובימיו הושיע לכמה מדינות וארצות, כל הקהלות שהיו שם בגלות, ובכתביו ונחמותיו העמיד באמונה כמה קהלות מישראל. והוא היה חסיד גדול נוסף על חכמתו, ונדיב בעל אכסניא, ועיני ראו לזקן אחד שמו ר' יצחק ארוטי, שספר לי בשם אביו, שעמד עם רמב"ם במצרים ימים רבים, מהגדולות והמעלות והסדר שהיה מתנהג החכם הנזכר, יבא שלום על משכבו. ואחריו היה רבינו מאיר הלוי שבא מבורגוש[6] ונתישב פה בטוליטולה.[7] והיום יש פה בטוליטולה מבני בנותיו. והוא היה חכם גדול בתלמוד, חבר פרושים ברוב הגמרא, ארוכים ורחבים בפסק הלכה, בקושיות ותירוצים, ועשה מהדורא ארוכה ומהדורא קצרה. ובזמנו, וכן קודם לזה, לא היו לומדים בארץ הזאת זולתי הלכות רבינו אלפסי. ורבינו מאיר הלוי נפטר

---

3 Cordova.— 4 Lucena.— 5 דבריו אלו תמוהים, שהרי הרמב"ם חבר את פירושו על כל ששה סדרי המשנה בל' ערב.— 6 Bargos.— 7 Toledo.—

בחג המצות שנת חמשת אלפים וארבע ליצירה. ואחריו בא רבינו יונה מגירונדה[8], חכם גדול ובקי בתלמוד היה, וחבר חִידוּשִׁין על הלכות רבינו אלפסי, וכתב בהם דעת התוספות, והוציא חידושין ודקדוקין רבים משכלו הזך. עד הנה דברנו בארץ בבל ובארץ המערב.

אבל בארץ צרפת היו מקדם בעלי תורה וידם חזקה בתלמוד. וקודם זמן רבינו שלמה, התייר הגדול מעיר טרוייש[9], היו לומדים בפירושי רבינו גרשום מאור הגולה, והיו ארוכים מאד, ושרתה רוח הקדש על רבינו שלמה וגברה ידו בתלמוד וחבר פירושים לתלמוד הבבלי בלשון צח וקצר אשר לפניו לא קם כמוהו. ואלמלא הוא נשתכחה דרך התלמוד בבלי מישראל. והחזיקו על ידו ניניו מבני בנותיו, רבינו יעקב מרומרי[10], שהיא עיר שלש פרסאות מטרוייש, והוא מכונה רבינו תם, וחבר ספר קראו ספר הישר, אשר לא יסולה בכתם אופיר, ורבינו שמואל שפירש בבא בתרא, ורבינו יצחק בן אחותו של רבינו תם הנודע, בעל התוספות אשר למד ולימד בישיבה. כי העידו לי רבותי הצרפתים בשם רבותיהם כי נודע ונתפרסם שהיו לומדים לפניו ששים רבנים, שכל אחד מהם היה שומע ההלכה שהיה מגיד. גם היה לומד כל אחד לבדו מסכתא שלא היה לומד חברו, והיו חוזרים על פה, ולא היה מגיד רבינו יצחק הלכה שלא היה בפיהם בין כולם, כל התלמוד בין עיניהם[11] באותה הגדה, עד שנתבררו להם כל ספקות שבתלמוד, וכל הלכה ומאמר תנא או אמורא, שנראה הפך או סתירה במקום אחר ישב ותקן על אופנו, כאשר מבואר לכל מי שראה תוספותם ושאלותם ותשובותם ופירושם וההשגות שהשיגו על זקנם רבינו שלמה. ואחריהם כמה חכמים בקיאים וגדולים בתלמוד בצרפת ואשכנז, אין מספר, ובסבבתם של רבינו שלמה וניניו למדו תלמוד ולומדים בכל המקומות ששמענו וידענו שלומדין תלמוד בבלי, והם הסבה הרחוקה והקרובה.

ובשנת חמשת אלפים וששים וחמש העיר השם את רוח הר' אשר בן הר' יחיאל לצאת מאשכנז הוא ובניו ובני ביתו לגור בטוליטולה, וישב שם והרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה, ועל ידו החזיקו לומדי התלמוד הבבלי. ועשה חבור הפסקים על דרך האלפסי והוסיף בהם דברי התוספות וּמִדֵּעוֹת בעלי החדושים כרבינו מאיר הלוי והרמב"ן ורבינו יונה והר' אברהם, שחדשו חדושים אחר בעלי התוספות. גם חבר פרישה וקצר תוספות רבינו שמשון משנץ[12] שהיה תלמיד מובהק מרבינו יצחק בעל התוספות, והוסיף בהם דקדוקין ופירושין משאר המחדשים ומרבינו מאיר מרוטנבורג שהיה רבו מובהק. ונפטר בשנת פ"א ליצירה, וכבוד עשו לו במותו. והרביץ תורה במקומו בנו מורי הר' יהודה נ"ע. והיו לו ח' בנים: הר' יחיאל גדול בתורה, ונפטר על פני אביו. ואחריו רבינו שלמה החסיד ומשתדל במצות ובגמילות חסדים. ואחריו הר' יעקב שחבר ארבעה ספרים בפסקי הלכות וכתב שם שאלות רבות והתשובות של אביו. ואחריו מורי הר' יהודה והר' אליקים ור' משה ור' אלעזר ור' שמעון זצ"ל.

---

8 Gerona.— 9 Troyes.— 10 Roumeru.— 11 לפני שיניהם.— 12 Sans.—

ואני המדבר המחבר, הדל במשפחתי, מנחם בן הקדוש ר' אהרן בן זרח, נולדתי בארץ נבארה.[13] ואדוני אבי היה מן המגורשים מארץ צרפת אשר גורשו משם שנת חמשת אלפים וששים ושש ליצירה, בחדש אב. ואני כבן שש עשרה שנה נשאתי אשה בת הר' בנימין עביץ נ"ע, והוא היה מרביץ תורה באישתיליא,[14] וגדולי תלמידיו מבני אסקרא, משפחה חשובה בעלי תורה בעלי משנה בעלי עושר.

ובשנת חמשת אלפים ושמונים ושמונה ליצירה חרה אף ה' בעמו, וימת מלך צרפת שהיה מולך על נבארה. ויקומו עם הארץ ויועצו יחד להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים אשר במלכותם. ויהרגו באישתיליא ובשאר המקומות בארץ כששת אלפים יהודים. ואדוני אבי ומרתי אמי וארבעה אחים קטנים ממני קדשו את ה', ויהרגום על יחוד השם, — השם ינקום דמם! ואמלטה רק אני לבדי מבית אבי, נגוע, מוכה אלהים ומעונה. כי עשרים וחמשה רשעים הכוני, פצעוני, והייתי מוטל ערום בין המתים מבין הערבים עד חצות הלילה בכ"ג לחדש אדר. ובחצות הלילה בא פרש אחד מיודעי בית אדוני אבי והוציאני מבין המתים ויביאני אל ביתו וגמל אתי חסד. וכאשר העלה ארוכה למכתי רופא חנם יתברך, קבלתי עלי לבא ללמוד תורה לטוליטולה. ויקם מלך חדש על נבארה וצעקנו בני המתים חמס אחריו לנקום דם אבותינו השפוך, ולא שוה לנו.

ובימים ההם למדתי כשנתים שנה לפני מורי הר' יהושע בן שועיב נ"ע, ואחרי כן באתי אל הארץ הזאת בשנת תשעים ואחת, ועכבוני באלקלעה[15] ולמדתי שם עם הר' יוסף אבן אַלְעַיִש נ"ע, והיינו חוזרים תמיד יומם ולילה, הוא ואני, מראש המסכתא בתוספות ר' פרץ. ונפטר הוא שנת מאה ועשר לפרט היצירה. ובקשו ממני נכבדי הקהל שארביץ תורה במקומו, ואם לא הייתי ראוי[16] עשיתי כדבריהם.

ובאותו זמן ובעודו חי הר' יוסף נ"ע באתי ללמוד עם מורי הר' יהודה נ"ע בטוליטולה סדר זרעים וסדר טהרות בשטת הרא"ש, וחזרתי לפניו גרסת סדר מועד וסדר נזיקין וגמרא גיטין, ונקדתי הגרסאות המשונות כקריאתו. ומשנת מאה ועשר עד שנת מאה ועשרים ושמונה על חמשת אלפים למדתי עם חברי ואלופי ורעי תמיד באלקלעה, ורוב למודינו בשטת רבינו פרץ.

ויהי בשנה ההיא העיר ה' את רוח המלך דון אנדריק[17] בן המלך דון אלפונשו[18] וילחם עם אחיו דון פידרו[19], המולך בשנת מאה ועשר שנים אחרי מות אביו דון אלפונשו, ויצר על הערים הבצורות וילכדן. ויצר על טוליטולה בשנת מאה ועשרים ושמונה בחדש אייר. ויהי מקץ שנה יצא דון פידרו עם כל חילו מעיר אישביליה[20] להלחם עם אחיו ולהמלט העיר טוליטולה ממצור. ויצא המלך דון אנדריק לקראתו ויהרגהו בעיר מונטיל,[21] והממלכה נכונה ביד המלך דון אנדריק ותכון מלכותו מאד.

13 Navarra. —14 Etoile. — 15 אלקלע Alcala. — 16 כוונתו: ואע"פ שלא הייתי ראוי. — 17 Enrique. — 18 Alfonso. — 19 Pedro. — 20 Sevilla. — 21 Montilla. —

ובימים ההם אשר נלחמו ותהום כל הארץ ואיש הישר בעיניו יעשה: שללו ובזזו עם הארץ רוב קהלות ספרד. וידל עד מאד ישראל, והיתה עת צרה ליהודים אשר בכל מלכות קשטיליא, אשר כמוה לא נהיתה מאז גלו שם: אשר לחרב לחרב ואשר לשבי לשבי. הקהל הקדוש קהל טוליטולה לקו כפלים במצור, עד אשר אכלו בשר בניהם ובנותיהם. וימותו במצור כשמונת אלפים איש, גדולים וקטנים, במצור ובמצוק, מרעב וחוסר כל. וישארו מתי מעט. וישם המלך מס עליהם, עד אשר לא נשאר פת לחם ליושב בה. גם אני נותרתי ריקם מכל אשר היה לפני, כי שוללוני וְחִסְּרוּנִי, הכוני פצעוני, נשאו את רדידי מעלי, ולא נשאר לי מכל עמלי בלתי אם ספרי וביתי ואדמתי. והיו לי למשיב נפש ולכלכל את שיבתי בעזר הנעלה דון שמואל אברבנאל, ישמרהו האל, מתושבי אישביליא, אשר עזרני לצאת מתוך ההפכה. ואבוא אל העיר טוליטולה לגור שם, כי הפצירו בי הנכבדים הנותרים אשר ידעוני מלפנים. והואלתי לשבת עמהם, אולי יחנן השם צבאות שארית הפלטה. ויתנו לי לחם חקי ולחברים הלומדים עמי. וזכרתי כל הטובה אשר עשה עמי הנעלה דון שמואל, ומצאתיו בעל שכל אוהב החכמים ומקרבן אליו ומיטיב לחם וחפץ ללמוד בימים אשר שוקט המיית הזמן מעליו בספרי המחברים והמדברים. ובראותי כי ההולכים בחצר אדוננו המלך ירום הודו הם מגן ומחסה לשאר עמו כל איש לפי מעלתו ומקומו, ואמנם ברוב מהומות הזמן ובחמדת המותרות והדברים שאינם הכרחיים הולכים הלוך וחסור במצות המחוייבות, ובפרט להולכי דרכים ולמשרתים ורואים את פני המלך, והם התפלה והברכות ולשמור משמרת האיסור וההיתר במאכלות ובשמירת שבת והמועדים ובסדר נשים, וגם אלה ביין שגו, ולאהבתי את הנעלה,[22] ישמרהו אל, קלקלתי השורה ושמתי עצמי מטרה לחצי המורים והגדולים והחכמים, ונכנסתי לפנים ממחיצתי וחברתי לו ספר קראתיו זוודין לאורחא,[23] וחלקתיו לחמשה מאמרים:

המאמר הראשון: בהלכות התפלות והברכות כלם וטעמיהם.
המאמר השני: בהלכות איסור והיתר וטעמיהם.
המאמר השלישי: בהלכות נשים.
המאמר הרביעי: בהלכות שבת ובמועדים ובטעמיהם.
המאמר החמישי: בהלכות הצומות וצעקתם.

והתמתי החבור בביאת המשיח ובעולם הבא, כי לזה תקות כל מקוה תכלית שלם.

ובכל מאמר ומאמר עשיתי כללים, ובכל כלל וכלל עשיתי פרקים, למען ימצא כל מבקש את שאלתו באשר היא. ———

---

22 כותתו לדון שמואל אברבנאל.— 23 תרגום ארמי של הלשון „צדה לדרך".—

III. אגרות ר' עובדיה מברטינורו

ר' עובדיה ירא מברטינורו (da Bertinoro) המפורסם בתפוצות ישראל בפירושו למשניות בשם „פירוש ר' עובדיה ברטנורא", עזב סביב לשנת ה"א רמ"ו את איטליא והלך למסעיו דרך אלכסנדריא של מצרים וקהירה לארץ ישראל, ירושלימה. מכאן ערך אגרות אל אביו ואחיו, שבהן היה מספר להם על כל אשר ראה ואשר שמע מחיי הקהלות שעבר עליהן בנסיעתו. ביחוד חשובים דבריו על החיים ועל מצב הישוב שבארץ ישראל.

בשנת 1863 הוציא ר' שניאור זק"ש במאסף Jahrbuch für Geschichte der Juden und des Judenthums (III, pp. 193—302) שתי אגרות של ר' עובדיה ועוד הוסיף עליהן אגרת שלישית אנונימית (בשם Ein anonimer Reisebrief v. Jahre 1495) עם תרגום גרמני מאת נאיבואיר. אבל זק"ש הוציא נוסח מקולקל, עד שכמעט קשה לעמוד על עיקר הדברים: שורות ומאמרים שלמים צריכין השלמה או תיקון, והפרוץ מרובה על העומד. נוסח משובש זה הוציאו אחר כך בספר בפני עצמו, פעם אחת בשנת תרמ"ה בקולומיאה (ומזה בשנת תרנ"ז בווארשה) בשם: „ספר דרכי ציון מכבוד רבינו... עובדיה מברטנורא", ופעם שנית בשנת תרפ"ב בברלין בשם „רבי עובדיה מברטנורה, המסע לארץ ישראל בשנת רמ"ז—רמ"ח".

כאן ניתנים קטעים לפי עיבודו של ר' משה שטיינשניידר על פי שתי העתקות שנעשו בידי שד"ל ור' מרדכי מורטארה. הגהות רמ"ש נמצאות על גליון אגרות ר' עובדיה באכסמפלר שבביבליותיקה של בית מדרש הרבנים בניו-יורק, שהואיל בטובו להעתיק פרופ' אלכסנדר מארכס.

ביבליוגרפיא:

1. M. Steinschneider, Hebr. Bibiiographie VI, 130—131.
2. „ „ Geschichtsliteratur § 92 f.

א. קודם הנסיעה.

עוזי ומעוזי מנת חלקי מחסי, עיני דאבה מני עוני וצרה ויגון אמצא, בהפרדי מעמך ומאנה הנחם נפשי, כי עזבתיך לעת זקנה ובכלות כחך, וכי אחשבה כי נטשתי את שיבתך, אבי אבי, פלגי מים תרד עיני. האמנם אם לא אוכל כבדך לעמוד לשרת בשם אדוני, כאשר היה מן הראוי, אחרי גזר ה׳ על הפרידה, ופניתי אל אשר פניתי, בזאת לבד אעבדך ואזכרך מארץ הירדן להגיד מראשית אחרית, ארחי ורבעי וכל דרכי, ואעשה לך מטעמים כאשר אהבת מהודעת משפטי היהודים אשר בכל מדינה ומדינה עיר ועיר, מן המקומות אשר דרכה כף רגלי בם, וחקותיהם והנהגתם עם הגוים אשר ישכנו בתוכם, כי כן צויתני באגרות הגיעוני מאתך, אדוני אבי, בנאפולי[1] למועד הזה בשנה האחרת.

כאשר כליתי מעשי בארץ מגורותי בעיר קשטילנו[2] בתשיעי באחד לחדש[3], משם נסעתי ועברתי ברומא[4], ובאתי בנאפולי בשנים עשר יום להודש ההוא. ושם ישבתי גם שהיתי ימים רבים, כי לא מצאתי מעבר כרצוני, והתהלכתי בסלירנו[5] וְלִמַּדְתִּי שם כארבעה חדשים לא בכסף ולא במחיר, ושבתי לנאפולי.

ב. בפלירמו.

ובחדש הרביעי ביום הצום[6] שנת רמ״ז לפ״ק נסעתי מנאפולי באנית מוסין באלטין הגדולה והטובה, ונפש אדם מן היהודים אשר היינו בתוכה תשעה. ושהינו בים חמשה ימים עד בואנו בפלירמו[7], כי לא היה לנו רוח. ופלירמו היא העיר הגדולה וראש מלכות ציציליאה[8], ובה בעלי בתים מן היהודים כשמונה מאות וחמשים, כולם מקובצים ברחוב אחד במיטב הארץ, והם בכורי דלים ובעלי מלאכות חרשי נחשת וברזל ונושאי סבל וכל עבודה בשדה, ובזויים לעיני הגוים להיותם כולם קרועים ומזוהמים. וכרוחב דינר זהב בגד אדום צריכים לשאת על לבם לסימן. ואנגריאה[9] של מלך כבדה עליהם מאד, כי מוכרחים הם לעבודת המלך לכל אשר תתחדש שם עבודה, כגון משיכת הדוגיאות ליבשה ועשיית הסוללות או זולת זה. וכי יהיה באיש חטא משפט מות או מכות ויסורים ימיתו וימסרו אותו היהודים. והדֶּלָטוֹרין שם ביהודים רבים מאד, ועבירה זאת נעשית להם כהיתר, ומלשינים זה לזה בפרהסיא בכל יום תמיד ולא יתבוששו. וכי יהיה איש שונא לרעהו ומצא עליו עלילות דברים אשר לא היו ולא נבראו, וכאשר יבוקש הדבר ולא ימצא אין מכלים למלשין ההוא על זה, כי במשפטי הארץ ובנימוסיה לא יֵעָנֵש המלשין את חבירו כאשר לא יוכיח על פניו דרכו. גם באיסור הנידה מקילין מאד ורוב הארוסות תבאנה הָרוֹת לחופה. זולתי ביין של גוים זריזים ומחמירים מאד, כי באחד שנשכר

---

1 Napoli.— 2 Castellauo.— 3 א׳ סיון הרמ״ו.— 4 Roma.— 5 Saleruo.—
6 עשרה בטבת.— 7 Palermo.— 8 Sicilia.— 9 מס.—

לגוי להביא לו יין ממקום למקום ראיתי שהפסידוהו שכרו והיו אומרים לנדותו אם לא שהיה שוגג.

הבית הכנסת אשר בפלירמו אין כמוהו בארץ ובכל הגויים להלל מאד. ובחצר בית הכנסת החיצונה שמה גפנים מתגדלים על גבי עמודים של אבן לא נראה כגפנים ההם, חמש זרתות במדה מדדתי עובי הגפן האחד. ואחר ירדו במעלות של אבן לחצר העזרה אשר לפני בית הכנסת, והיא מוקפת אכסדרה מג' רוחותיה עם כסאות גדולות ששם ישבו כל האנשים אשר לא יחפצו ליכנס לבית־הכנסת לאיזה סבה שתהיה, וברוח הרביעית פתח שער הכנסת. ובית הכנסת רבוע במדה, ארבעים באמה ארכו וארבעים רחבו. ולפאת קדמה מזרחה ההיכל בנין של אבנים יפה כעין קפילה[10], כי לא ישימו ספרי תורה בארון כי אם בהיכל, מונחים על דף עץ עם נרתיקן ועטרותיהם בראשיהם. ורימונים של כסף ובדולח בראשי העמודים. ארבעת אלפים זהב ספרו לי שהיא היום שומת הכסף והבדולח ורקמת הזהב אשר בתוך ההיכל. ולהיכל שני פתחים, נגבה וצפונה, ושני נאמנים מן הקהל ממונים עליהם לסגור אותם ולפתוח. ובאמצע הכנסת מגדל עץ, היא התיבה, ששם יעלו החזנים להתפלל. וחמשה חזנים מושכרים היום לקהל ההוא ומתפללים בשבתות ובמועדים בקולות ובניגוגים עריבים, לא ראיתי כהם להיהודים בכל המקומות שעברתי. אכן בימי חול מועטים הם הבאים לבית הכנסת ונער יכתבם. ולשכות רבות יש סמוך לבית הכנסת, כגון לשכת ההקדש, ששם מטות מוצעות לחולים ולנכרים הבאים מארץ רחוקה ואין להם מקום ללון, ולשכת מקוה מים, ולשכת הברורים גדולה ויפה, ששם ישבו למשפט ולהתיעץ לפקח על עסקי רבים, כי שנים עשר ברורים עושים הקהל ההוא בכל שנה ושנה. ויש להם כח מאת המלך לשים מסים ועול ולענוש נכסים ולאסורין. והיה הדבר הזה למוקש ולאבן נגף לעם ההוא, כי יקומו בני נבל גם בני בלי שם וילכו אל משנה המלך ויקדמו פניו במנחה למען הקים אותם להיות ברורים, וכאשר יתנו הכסף יקחו כל הכנסות בית הכנסת והכנסות הקהל אשר יפלו תחת ידם ויתנו אל משנה המלך ושריו למען יחזיק את ידם ויעשו כרצונם ויגדילו לתת עול ברזל על צואר העם. ותהי חטאת הברורים גדולה מאד בזה כי יצעקו העניים מפני לוחצים אשר ילחצום כל היום ותעל שועת העיר השמימה.

ראיתי בפלירמו כי ימות להם מת מביאים ארונו בעזרה אשר פתח בית הכנסת והחזנים מספידים אותו שם ואומרים עליו קינות. וכי יהיה המת אדם חשוב ובפרט אם יהיה תלמיד חכם מביאים ארונו תוך בית הכנסת ומוציאים ס"ת ומניחים אותו על אחת מארבע פנות התיבה, וארון המת למטה כנגדו, ומספידים ומקוננים לו שם, וכן לארבע פנות התיבה, ואחר מוציאין אותו ומוליכין אותו לקברו אל מחוץ לעיר. ובהיותם פתח השער מתחילים החזנים בקול רם „שמעו זאת כל העמים" וכל המזמור כלו ומזמורים אחרים בקול גדול עד בואם לבית הקברות. גם ראיתי בליל יום הכפורים ובליל הושענא רבא, אחר שסיים הצבור תפלת ערבית, פותחים

10 Capella.—

הנאמנים שני שערי ההיכל צפונה ונגבה ויושבים שם כל הלילה עד הבוקר ובאות הנשים משפחות משפחות להשתחוות ולנשק הספרי תורות, ובפתח האחד תכנסנה ונכחו תצאנה, בכל הלילה—זאת נכנסת וזאת יוצאת. ובהרבה דברים חולקים על המנהגים שלנו, כי הם קורין את שמע בקול רם כולו, וכן בכל ארץ מצרים וארץ ישראל. וביום הכפורים אין שליח צבור מפסיק באמצע התפלה לומר סליחות, אלא אחר שהשלים תפלתו מתחיל בסליחות, ונופלים על פניהם בכל תפלה ותפלה ביום הכפורים. ובתשעה באב מזכירין „ויעבור ה׳ על פניו" יותר ממה שאנו מזכירין ביום הכפורים. וביום שמחת תורה עושים דברים אשר נלאיתי לכתבם[11].

הייתי בפלירמו משנים ועשרים בתמוז שנת רמ"ז עד שבת בראשית שנת רמ"ח. ובבואי שמה בקשו ממני הברורים שאדרוש להם בשבת קרוב למנחת הערב. וכן עשיתי והתחלתי לדרוש להם בשבת של ר"ח אב רמ"ז, ונתנני ה׳ לחן בעיניהם עד שהוצרכתי בעל כרחי לדרוש בכל שבת ושבת, והיה הדבר הזה לי למוקש, כי אני באתי לפלירמה ללכת לסרגוסה אשר בקצה ארץ ציציליאה, כי שמעתי שם יבואו דוגיאות וויניציאני בעת ההיא ההולכות בבארוטי קרוב לירושלים, והמה שכרו עלי יועצים להדיחני ודברו אלי כזבים, וברוב חלומות והבלים ומשאת שוה ומדוחים השיאוני גם יכלו לי, וכצפרים הנאחזים במצודה עכבוני שמה עד עברו הדוגיאות דרך סרגוסה והלכו למו, ואבדתי המעבר הטוב ההוא בענין רע, ונשארתי שם דורש אל המתים והנשים והטף בכל שבת קרוב לשש שעות קודם מנחת הערב. ודרשתי נגד המלשינים ובועלי הנדות וכיוצא בהם. ואמרו לי הזקנים כי רבים שבו מעון זמרי בהיותי שמה, והמלשינים שבהם לא ידעתי אם ישיבו לכסלה. האמנם כל ימי צבאי לא איחל לשבת בין עם אשר אהבת נפשם יאהבוני ויכבדוני וינשאוני כיהודים היושבים בפלירמו, כי כאשר יעשו הגוים האלה לקדושים שלהם כן עשו לי, ודלת העם אמרו כי השם שלחני ברוחו, ורבים בקשו מבגדי מעיל וצניף לזכר, והאשה אשר למדריגה הגיעה שתכבס ותגהץ החלוק שלי יאשרוה בנות. ובכל צדי האפשר בקשו חשבונות רבים שאתיצב עמהם לפחות שנה תמימה. ואמרו להגדיל שכרי כאשר אעמיק שאלה. ולא שמעתי לקולם כי לבי היה לבא אל המנוחה ואל הנחלה.

ג. סעודת אנשי המזרח בשבת ומנהגיהם בערב שבת.

— — — וזה דבר הסעודה שרגילין בה היהודים בכל ארץ ישמעאל. ביום השבת יושבים בעגולה על הטפיטין ואין לפניהם שלחן כי אם מפה קטנה. והמַשְׁקֶה עומד עליהם, ומביאין מיני פירות הנמצאים בעת ההיא ומשימים על המפה. ולוקח בעל הבית כוס יין ומקדש ושותהו כלו, ולוקח המשקה הכוס מיד בעל הבית ובו משקה לכל בני המסיבה זה אחר זה על הסדר.

11 בחדאי כתנתו לרקודים של שמחה בבית הכנסת.—

וכל אחד שותה כוס יין. ואח"כ לוקה בעל הבית שנים או שלשה גרגרים מן הפירות ואוכל, ושותה כוס שני, וכל המסובין אומרים: רפואה וחיים, והיושב אצלו גם הוא אחריו לוקח מן הפירות ונותן לו המשקה כוס יין ואומר: בשמחתך, ואומרים לו: רפואה וחיים. וכן לכל המסובין אחד לאחד. ואח"כ לוקחין מין שני של פירות ומוזגין עליו כוס שלישי ועושין כסדר הזה, עד ישתו לפחות ו' או ז' כוסות. פעמים שותין על הריח, היינו כי מביאין דודאים, והם אותן שפי' רש"י שקורין בלשון ישמעאל יאסמי"ן, הוא אילן שאינו מגדל כי אם פרחים בלבד והם טובי הריח וחמים מאד. ומריחים אותן הדודאים ושותין כוס יין. והיין באלו הגלילות חזק מאד, ובפרט בירושלים, ושותין אותו חי. ואחר ששתו הכוסות הנראה בעיניהם מביאים קערה גדולה מלאה תבשיל ובשר, וכל אחד ואחד משים ידו ולוקח מן הקערה ההיא מה שלבו חפץ. ואוכלים בחפזון רב ובבהלה, ואין מרבין באכילה. ובמשתה היין שעשה לנו ר' משה הנ"ל בשבת זו הביא לנו מירא בולאני קונדיטי וזנגביל רטוב ותמרים וצמוקים ושקדים וזרע גד קונפיטי.[12] ועל כל מין ומין כוס של יין, פעם יין צימוקים והוא טוב מאד ופעם מאלבשיא קנדיאה ופעם מיין הארץ, ושתיתי ושכרתי עמו. והמנהג בכל ארץ ישמעאל ליהודים בערב שבת הולכים כולם לבית המרחץ, ובשובם מביאות נשותיהם לפניהם יין ומרבים בשתיה. ואחר מביאין התבשיל שהכינו לסעודת הערב ואוכלים מבעוד יום עד שתחשך. ואחר שחשכה ושתו ושכרו באים לבית הכנסת במלבושים נקיים ומגוהצים ומתחילים בשירות ותשבחות, ומאריכין בתפלת ערבית עד שתי שעות בלילה, ובאים לבתיהם ומקדשין ואוכלין כזית לחם בלבד ומברכים ברכת המזון. ואין מתפללין מנחה של ערב שבת בציבור בכל גלילות האלה, זולתי בירושלים לבדה נתבטל המנהג הזה, שבטלו אותו האשכנזים לפי הנשמע, ומתפללים מנחה וערבית כמנהגנו, ואח"כ הולכים [הביתה]. אפס כי לעולם לא יתפללו ערבית עד צאת הכוכבים. ושומרים שבת כתקונה בגלילות אלו הרבה או יותר ממה שישמרוהו בגלילות איטליא, כי לא יצא אדם מפתח ביתו בשבת לא לטייל ולא לשום עסק אחר, אלא לדבר מצוה או לבית הכנסת או לבית המדרש. ואין צריך לומר שאין גם אחד שידליק בביתו אש בשבת או נר שכבה ידליקנה גוי ועבד ואמה. ומי שיודע לקרוא קורא כל היום אחר שהפיג יינו בשינה.

ד. במצרים.

— — —בא"ץ מצרים[13] היום כשבע מאות ב"ב יהודים, חמשים מהם שמרונים הנקראים כותים ומאה וחמשים מהם קראים, והשאר כולם רבנים. השמרונים אין להם אלא חמשה חומשי תורה בלבד. אין להם כתב הקודש שלנו אלא כתב אחר, כבר כתב הרמב"ן שהוא כתב עברי שבו היו כותבים ישראל

---

12 נאיבואיר מתרגם: Corianderconfect.— 13 כוונתו לעיר קהירה.—

תחלה קודם שגלו לאשור, כמוזכר בגמרת סנהדרין[14]. אבל לשון קדש יש להם כמונו אלא שמשנין מעט בקריאה מפני הכתב המשונה משלנו, ובכל מקום בתורה במקום ה' של יו"ד ה"א כותבים אשימא[15], והם שנואי נפש היהודים מפני שהם מזבחים ומקטרים בהר גריזים, ואתנו נסעו רבים מהם ממצרים ללכת אל הר גריזים לזבוח את הפסח, כי יש להם בו מקדש. ואינם שומרים את השבת אלא מחצות יום ששי עד חצות יום שביעי, ונשארו מעט מהרבה, כי לפי מה שיאמרו אין מהם היום בכל העולם כחמש מאות ב"ב.

הקראים כאשר ידעתם לא יאמינו דברי חז"ל, אכן הם בקיאים בכל העשרים וארבעה והם מקדשים ע"פ הראיה[16]. ופעמים שהקראים אשר במצרים יעשו ר"ה ויום הכפורים זולתי היום אשר יעשוהו הקראים אשר בירושלים, כי יש פה שני בעלי בתים קראים היום יושבים בירושלים ואומרים שאין בזה רוע. הם שולחים בירושלים בכל שנה לראות האביב וכפי אשר יראה שם שתהיה השנה צריכה עיבור ככה יעברו[17], ואם יעברו השנה הקראים אשר במצרים דרך משל והקראים אשר בקושטנטינה לא יעברוה אין בזה אשם, הואיל וכל אחד עושה מה שנראה בעיניו טוב. הם מתענים בשבעה באב ובעשרה באב. חג השבועות לעולם קובעים אותו ביום א' כידוע[18]. תולין הלולב עם כל מיניו באמצע בית הכנסת שלהם, כל אחד מסתכל בו ורב להם בזה. אינם מבערים אש בכל מושבותיהם ביום השבת, בין ביום בין בלילה לא ימצא אש בבתיהם. כל חמשת דיני השחיטה יש להם כמונו, אע"פ שאין זה כתוב בתורה, וכן איסור השחיטה בסכין פגום. ונזהרים מיינם של גוים יותר מישראל. ובכל הגלילות שעברתי חוץ מאיטליא נזהרים מאד מיינם של גוים, וכבר נסתפקו בארצות האלה על דבש ענבים שעושים הישמעאלים, שמשעת דריכה אין דורכין אותן כדרך שדורכין לעשות מהם יין, והדבש טוב מאד. ונשאלתי על זה בעזה ובירושלים, ונתבקשתי להמנות בהיתר הזה, ויש בו כמה צדדים להתֵּר, ומפני שראיתי החכמים אשר היו לפני שלא מלאם לבם להתיר לא רציתי לפרוץ גדר. ואין לך רשע ופריץ בגלילות אלו שישתה מיין שנגע בו ישמעאל, ואין צריך לומר ערל שעובד ע"ז. ושומרים הקראים כל מיני טומאה וטהרה. וכי ימות להם מת יוצאים כולם מן הבית לפני מותו, ומשכירים מן עניי הרבנים שישאו את המת ויקברוהו, כי הם לא יגעו בהם בשום פנים. וטמאי מתים ובעלי קריין ונדות ויולדות שבהם רוחצים במים בלבד ואינם מצריכים טבילה במקוה. ואני

---

14 כ"ב א'.— 15 אשימא הוא שם אליל (מל"ב י"ז ל'). וכן כתב גם ראב"ע בהקדמתו לפי' אסתר: „והיו [הפרסיים] כותבין תחת השם הנכבד והנורא שם תועבתם, כאשר עשו הכותים שכתבו תחת בראשית ברא אלהים, ברא אשימא". ואפשר שמקור אגדה זו הוא במה שהיו השמרונים כותבים שמא במקום שם הויה, וזה כמו שאנו אומרים השם, עוד מזמן התורה (ע' ויקרא כ"ד י"א', וע' גם בס' The Samaritans by J. A. Montgomery, Philadelphia 1907, p. 213.— 16 ולא ע"פ חשבון אסטרונומי כהרבנים.— 17 כדי שלא יהא חל חדש ניסן קודם האביב.— 18 ע"פ לשון הכתוב „ממחרת השבת".—

ראיתי קצת מהמפרשים והמגדים שלהם, כגון פירושי יפת, הנזכר בדברי ר' אברהם א"ע, ופירושי ר' אהרן קרא כי יכריחום לטבול במקוה. ובכל יום הם מחדשים פירושים על דברי תורה ואומרים כי אפילו בעיקר המצוה אם יראה חכם מחכמיהם עתה שפשט המקרא נוטה לדבר זולת מה שאמרו בו הראשונים ישנה עיקר המצוה למה שיראה בעיניו שפשט הכתוב נוטה יותר, ואין בזה אשם לראשונים גם לא לאחרונים. ויש להם בית הכנסת במצרים, ורוב תפלותיהם מזמורים ופסוקים. ועתה מקרוב נהגו לקרות בתורה בשני ובחמשי, כי לא היו עושים כן. ויש להם כהנים ולוים. ואמרו לי על אחד מהקראים שבמצרים, שמו צדקה, והוא עשיר ואדם הגון, שבודאי הוא מיוחס אל דוד המלך ע"ה, ואמר להראות לי ספר היחוס חתום בעדים מדור לדור, ולא ראיתיו אחרי כן לפי שנטרפה השעה.

השמרונים הם יותר עשירים מכל יתר היהודים שבמצרים והם עושים מלאכת השרים הגדולים אשר במצרים וגזברים וסוכנים להם. ויש אשר יהיה לו מאתים אלף פרחים זהב. ויש אשר יהיה לו מאה אלף. והקראים הם יותר עשירים מהרבנים, ויש בין הרבנים ג"כ עשירים. אכן טבע היהודים בארץ ישמעאל להראות עצמם עניים והולכים תמיד כדלים ונבזים וכפופי קומה לפני הישמעאלים. ואינם בעלי צדקה ולא גומלי חסדים כלל ולא אוהבים זה את זה, וכל אחד דורש טוב לעצמו. ובזה יפה כת הקראים מכת הרבנים, שהם גומלים חסד זה לזה, וגם הם מתערבים עם הרבנים ומקרבים אותם. ויש במצרים היום כחמשים בעלי בתים מן האנוסים אשר היו בספרד, כולם בעלי תשובה ורובם עניים אשר עזבו את בתיהם ואת עשרם, ואבותיהם ואבות אבותיהם אשר היו בספרד היו שומרים דת הגוים, והם באו לחסות תחת כנפי השכינה. ויש בין היהודים אשר במצרים שולחניים ובעלי־סחורה ומשא ומתן, כי הארץ רחבת ידים והריות מצוי בה מאד בכל עת ובכל רגע, ואין בכל הארצות כארץ מצרים לסחורה ולהתעשר בה האדם, ואין מספר לגרים הנמצאים בה מכל הגוים ומכל הלשונות. והולכים בה בלילה כביום, כי בכל הרחובות והשוקים אבוקות דולקות בלילה, והאנשים ישנים בלילה על הארץ על פני החניות והדרכים בכל אשר יחפוצו. ושם ימצא היהודי לקנות מכל מיני תבשיל, בשר וגבינה ודגים וירקות וכל אשר ישאל, כי רחוב היהודים מלא מכל מיני תבשיל אשר יעשו למכור. וזה ימצא גם כן בפלירמו, אך לא כארץ מצרים, כי לא יבשלו היהודים בבתיהם שם כי אם מדי שבת בשבתו להיותם טרודים במלאכתם, האנשים והנשים, וקונים כל הצריך מן השוק. וגם כי העצים ביוקר גדול בארץ מצרים, משא גדול עצים אשר אינה כלל כמשא צמד פרדים בשני שלישי דוקאטו ויותר. והבשר והפירות ביוקר גדול במצרים. אכן הבשר טוב מאד, ובפרט האליה מהכבשים. והקראים לא יאכלו ממנה, כי אומרים שהוא הַחֵלֶב שאסרה תורה. לא ראיתי בזול במצרים זולת דגת היאור ובצלים וחציר וקישואים ואבטיחים וירקות. והלחם ימצא בשנת השובע בזול, ואינם אופים אותו אלא כמו יםלרק ועשוי כעין חלות בלולות בלילה רכה מאד.

הנגיד היושב במצרים הוא רודה בכל היהודים אשר תחת ממשלת מלך מצרים, ויש לו כח מאת המלך לאסור ולהכות כטוב בעיניו לכל איש אשר ימרה את פיהו מן היהודים אשר בכל הקהלות מסביב. והוא ממנה דיינים בכל קהל וקהל. ואשר הוא היום נגיד ישב בירושלים שנים רבות וברח מירושלים מפני הזקנים[19] והמלשינים והמוסרים אשר היו, ושמו ר' נתן הכהן, והוא עשיר וחכם וחסיד וזקן והוא מארץ ברבריאה. ובבואי למצרים כבדני כבוד נפלא והיה מחבב אותי כאב לבן והניא את לבבי מאד מלכת בירושלים מפני המוסרים והמלשינים שבה. וכל הרבנים והחכמים אשר היו בימים ההם בירושלים ברחו ונמלטו לנפשם, כי לחצום הזקנים מירושלים לחץ גדול. וכל היהודים אשר נקבצו בירושלים, כי קרוב לשלש מאות בעלי בתים היו בה, ונשמטו אחד לאחד מפני כובד המסים והעולות אשר הטילו עליהם הזקנים יושבי הארץ, ולא נשארו בירושלים כי אם דלת העם ונשים, וכמעט שלא נשאר בה שיהיה ראוי להקרא איש. וגברה יד הזקנים הרשעים האלה עד שמכרו כל הספרי תורה לערלים למען יוליכום אל גוי רחוק, והמעילים והפרוכת והרימונים של כסף וכלי הקודש אשר היו בירושלים הכל לקחו ומכרו, וכל הספרים אשר היו בהקדש בירושלים, כי לא היה מספר לספרים אשר הקדישו כל הבאים שם מן האשכנזים מספרי תלמוד ופוסקים, הכל מכרו הזקנים ההם, ולא נשאר מעיל ופרוכת וכל כסף שלא הוציאו מן ההקדש, עד בלתי השאיר להם שריד. ואמר לי הנגיד כי לא היה בידו למחות בזקנים ההם, כי ירא מפניהם כי ילשינו למלך על כל היהודים, כי המלך קבר פתוח גרונו ועינו לא תשבע. ובימים ההם מהומות רבות היו בכל ארץ מצרים, כי שם את פניו לצבור כעפר כסף לתת לסריסיו ולאנשי מלחמתו אשר שלח להלחם עם מלך התוגר בארץ צובה על נהר פרת, ושם עול כבד ליהודים אשר במצרים, היינו בין השמרונים והקראים והרבנים חמשה ושבעים אלף פרחים זהב, ועשה כן לכל גוי, גם לערלים גם לישמעאלים. ואין קצה לממון אשר שלח לקבץ ממקומות ממשלתו. ויהי בימי הפורים ההוא אבל גדול ליהודים וצום ובכי, ובכל זאת החזקתי והיה לבבי נכון בטוח בה'.

ובעשרים באדר נסעתי ממצרים בחבורת יהודי אשר בא מאליסנדריאה[20] ובאנו באלמנאק[21], רחוק ממצרים כשתי פרסאות. ובטרם צאתי ממצרים החדשה, היא שקורין אלקיירו, הלכנו לראות מצרים הישנה, שקורין מצרים עתיקה, וגם היא נושבת, אך לא כחדשה, ודבוקות כמעט זו בזו. ושם בדרך הוא המקום אשר הולך המלך עם שריו בכל שנה ושנה, לפי מה שסיפרו לי, לחפור ולעשות תל גבוה למימי היאור העולה ומתגדל מחדש אב ומשקה את כל הארץ. ודברים רבים שמעתי מענין עליית מימי היאור, אשר נלאיתי לכתבם, גם כי לא ראיתי בעיני. ואני ראיתי גשמים יורדים במצרים, אך לא רבים. גם קור גדול הרגשתי במצרים בהיותי שמה בימי הפורים. האמת, כי רבים תמהו ואמרו כי לא היה הקור ההוא משנים קדמוניות, כי ארץ מצרים חמה מאד לפי דברי הכל.

---

19 הם השיכים גובי המסים.— 20 אלכסנדריא.— 21 Hannak.—

במצרים העתיקה יש בית הכנסת יפה מאד בנוי על גבי עמודים גדולים ונאים, והוא גם הוא מיוחס לאליהו הנביא ז״ל, כי אומרים שנגלה בו אליהו לחסידים בקרן דרומית מזרחית שבו, ושם מדליקים נר תמיד. ובקרן מזרחית צפונית יש מקום מיוחד גבוה למעלה ששם היה מונח הספר תורה של עזרא הסופר. ואמרו, כי זה שנים רבות בא יהודי אחד מארץ המערב וקנה אותו מיד השמש בהכנסת אשר היה בעת ההיא, ובא באליסנדריאה להוליכה אל ארצו, ובצאתו עם הספינה מאליסנדריאה, לא הרחיק, טבעה הספינה ואבד הוא והספר תורה מתוך הקהל. והשמש אשר מכרו לו במאה פרחים זהב בשנה ההיא המיר דתו ומת והלך לאבדון. והנרתיק של ספר תורה ההוא נשאר עדיין בבית הכנסת ההוא ובמקום ההוא, ומדליקין לפניו נר תמיד. ובשנה שעברה רצה המלך לקחת העמודים אשר בית הכנסת ההוא נכון עליהם ולשים אותם בפלטין שלו, כי יפים הם וגדולים, ופדו אותם היהודים באלף פרחים זהב. ולפי פרט השנים אשר נמצא כתוב בחומת בית הכנסת ההוא לבנינו, נבנה הבית ההוא שלשים ושמנה שנה קודם חורבן בית שני. וקרוב לו יש בה״כ אחר יפה וגדול, אך לא כמוהו, ומתפללים בכל שבת בבתי כנסיות אלו אשר במצרים העתיקה. ושוכרים היהודים שמש להתיצב שם לשמרם.

לא זכיתי ללכת אל דומו[22], הוא מקום חוץ למצרים, שאומרים ששם היה מתפלל משה רבינו ע״ה. ויש שם שני בתי כנסיות, אחד לרבנים ואחד לקראים, ולפעמים מתפללים שם השבתות והימים טובים. ואמרו לי שהיו הַמַמְלוּקֵי של המלך רועים סוסיהם בדרך ההיא, והיתה סכנה ליהודים ללכת שם, כי היו הממלוקי בעת ההיא חובטים ומכים ושוללים לכל אשר ימצאו, גם ליהודים גם לישמעאלים. והיו החנויות סגורות מאימת הממלוקי, יען היו נכונים למלחמה, ונתן להם רשות לחבל ולעשות כרצונם.

כאשר באנו באלמנאק חנינו שם שני ימים. ושם שכרנו חמשה גמלים כי היו עמנו שני אנשים ושתי נשים אשר נלוו עלינו במצרים. ועברנו במקום אחד ששמו כילבי, והוא מהלך יום ממצרים. ואמרו שהיא ארץ גושן אשר שם היו בני ישראל. ובאנו למקום אחר ששמו סלכיא[23] לחנות שם ביום השבת ולהמתין שם שיירא עוברת, כי משם והלאה היינו נכנסים במדבר ולא היינו בטוחים ללכת בחמשה גמלים בלבד. ובכילבי יושבים היום כשלשה בעלי בתים. ומשם והלאה לא ישבו יהודים עד עזה.

היינו בסלכיא שלשה ימים, והנה ארחת ישמעאלים באה בשמונים גמל. והלכנו עמהם עד אשר הגענו לקטיאה, והיא עיר באמצע המדבר, ואין שם זולתי תמרים. והמדבר הזה אשר בין ארץ מצרים לארץ כנען אינו מדבר גדול, כי מיום אל יום כמעט ימצא בו מקום לגמלים אשר בנו שם בשביל עוברי דרכים. האמת, כי הוא כולו חול ולא יעלה בו כל עשב, כי אם ערער בערבה, ובמקומות ידועים נמצאים אילנות של תמרים.

---

22 Dimi-en-Hur (עיר של חורוס)-Damanhur. ובנוסח רמ״ש: רמו.—

23 אי-ידוע, ובנראה מקום קטן לחניה במדבר.—

ומים נמצאים משני ימים לשני ימים, ופעמים מיום ליום, והם מלוחים מעט.

הגענו במדבר במקום אחד ששמו עריש, ואומרים עליו שהוא סוכות. והשיירא המהלכת במדבר על הגמלים יש אשר יחנה האדם בצהרים ועלה לעת ערב ונסע עד חצי הלילה, ויש אשר ילכו חצי הלילה עד שליש היום, כפי רצון אדון השיירא. ועל הרוב הולכים בלילה יותר מביום.

ה. בארץ ישראל.

הלכנו ממקום למקום במדבר עד אשר הגענו עַזָּה בלי שום פגע ונזק ת״ל[24]. היא עיר הראשונה אשר מצאנו בצאתנו ממדבר דרך ארץ פלשתים, והיא עיר יפה וגדולה כירושלים, ואין לה חומה סביב, כי בכל ערי הארצות האלה ובכל מלכות מלך מצרים המולך היום בכל ארץ ישראל וארץ פלשתים וארץ ארם אין בהם ערי חומה, זולתי אליסנדריאה לבדה. ואחלב העיר הגדולה אשר על נהר פרת היא ארם צובא. וראיתי בעזה הבית אשר הפיל שמשון על פלשתים, כפי מה שספרו לי היושבים בארץ מן היהודים. בעזה היום כשבעים בעלי בתים רבנים ושני בעלי בתים שמרונים. ולא ראיתי בעזה קראים. ישבנו בעזה ארבעה ימים. ושם היום רב אחד אשכנזי, שמו ר׳ משה מפראגה, אשר ברח מירושלים. והביאני אל ביתו בעל כרחו, והייתי אתו כל הימים אשר ישבתי בעזה. וביום השבת באו כל זקני הקהל הפרנסים לסעוד עמנו, והביאו אשישי ענבים ופירות כמנהגם. ושתינו שבעה או שמנה כוסות קודם אכילה, והיינו שמחים.

ביום הראשון, הוא י״א בניסן, נסענו מעזה על החמורים ובאנו ביום ההוא רחוק מחברון שתי פרסאות בכפר אחד ונלין שם בלילה ההוא. וביום השני באנו לחברון, והיא עיר קטנה יושבת בצלע ההר, והישמעאלים יקראו לה חליל[25]. והיא נחלקת לשני חלקים: חלק אחד מהעיר יושבת במקום מערת המכפלה, וחלק האחר כנגדה הרחק כמטחוי קשת. הייתי במערת המכפלה. ויש עליה בנין גדול של ישמעאל, וכבוד גדול ואימה יתירה נוהגים הישמעאלים במקום ההוא. ובאים כל מלכות ישמעאל להשתטח שם. ובתוך המערה עצמה אשר בה קבורים האבות לא יכנס שם לא יהודי ולא ישמעאל, אבל עומדים הישמעאלים למעלה, ודרך ארובה משלשלים למטה אבוקות דולקות שמדליקין שם תמיד בתוך המערה. והבאים להשתטח שם מישמעאלים מנדבים מעות ומשליכים בתוך המערה דרך הארובות ההן. וכאשר ירצו לקחת המעות משם משלשלים בחבלים נער קטן אל תוך המערה ולוקח המעות ועולה. כך ספרו לי קצת היהודים משם. וכל חברון ושדותיה ומגרשיה הם של מערת המכפלה. ובכל יום נותנים לחם ונזיד עדשים או תבשיל אחר של קטניות לעניים, בין עניי ישמעאלים בין עניי יהודים או ערלים, לכבודו של אברהם אבינו. וחלון

---

24 ·תהלה לאל.— 25 ·אל חליל, קיצור מן: אל חליל אל רחמן (ידיד ה׳, כנוי ערבי לאברהם אבינו).—

קטן יש מחוץ לחומה אשר על גבי המערה, ואומרים שהחלון ההוא יורד למטה נגד קברו של אברהם אבינו. ושם ניתן רשות ליהודי להשתטח ולהתפלל נוכח החלון ההוא. אכן תוך החומה אשר על גבי המערה לא יוכלו ליכנס. ואני התפללתי נגד החלון הקטן ההוא. ובהר אחד מנגד למערה שם על ראש ההר מערה גדולה ויפה ובנין נאה בראשה. ואומרים ששם קבר ישי אבי דוד. גם שם הלכנו ביום ההוא. ובדרך, בין קבר ישי למערת המכפלה, ראינו באר שקורין לו הישמעאלים ביר אסחק, ואומרים שהוא בארו של יצחק אבינו. גם שם, סמוך לחברון, בתוך אבני סלע מקוה מים חיים, ואומרים ששם היתה טובלת שרה אמנו ע״ה. וחברון כלה טרשים וסלעים וארץ הרים וכרמים וזיתים הרבה, ובה היום כעשרים בעלי בתים, וכולם רבנים, ומחציתם הם מזרע האנוסים אשר מקרוב באו לחסות תחת כנפי השכינה.

נסענו מחברון ביום השלישי בבקר בי״ג בניסן. וחברון רחוקה מירושלים מהלך חצי יום, ומעזה לחברון מהלך יום אחד. ובאנו עד מצבת קבורת רחל, ובנוי עליה כעין כיפה עגולה, ולא נראה לי הבנין ההוא ישן כאשר היה מן הראוי. והיא על אם הדרך. וירדנו מעל החמור ונשתטחנו על קברה, וכל אחד ממנו התפלל שם כפי כחו. ומפאת ימין לַבָּאִים בירושלים גבעה אחת שם ועליה בית לחם רחוק מקבורת רחל כחצי מיל, והוא כפר קטן, ושם במה לכומרי אדום.

ומבית לחם לירושלים כשלשה מילין, וכל הדרך מלאה כרמים וזיתים. והכרמים בגליל הזה כעין הכרמים של מחוז רומנייא[26], כי הגפנים שפלי הקומה וגסים. ורחוק מירושלים כשלשת רביעי מיל, במקום שיש שם כעין מעלות ומתחילים לרדת משם, נגלתה אלינו העיר המהוללה קרית משושנו, ושם קרענו את בגדינו כחובה עלינו. וכאשר עברנו עוד מעט נגלה אלינו בית קדשנו ותפארתנו ההרוס וקרענו עוד קריעה שנית על המקדש. ובאנו עד שערי ירושלים ונכנסנו בה בשלשה עשר לחדש ניסן שנת רמ״ח, בצהרים בעצם היום ההוא עומדות היו רגלינו בשערי ירושלים. ושם בא לקראתי עברי אשכנזי אחד אשר נתגדל באיטליאה, שמו ר׳ יעקב רם קולונמאנו, והביאנו אל ביתו ונתאכסנתי עמו כל ימי הפסח. וירושלים רובה חרבה ושממה, ואין צריך לומר שאין לה חומה סביב. והעם אשר בה, כפי מה שיספרו המספרים, הם כארבעת אלפים בעלי בתים. ומן היהודים לא נשארו בה היום [אלא] שבעים בעלי בתים מדלת העם אשר אין להם מחיה, וכמעט לא נשאר בה איש שלא יחסר לחמו. ואשר ימצא לו לחם לשנה אחת הוא נקרא עשיר במקום הזה לעת כזאת. ואלמנות רבות זקנות וגלמודות, אשכנזיות, ספרדיות ומשאר לשונות, רבות בתוכה, שבע נשים כנגד איש אחד. ועתה הארץ שלוה ושקטה, כי נחמו הזקנים על הרעה אשר עשו, כי ראו כי אזלת יד, וגם הם נשארו דלים ומדולדלים יותר ממה שהיו בתחלה. והם מקרבים עתה כל הבאים לשבת בארץ ומכבדים ומנשאים אותם, ומרבים להתנצל על כל הרעה שעשו, באמרם

26 Romagna באיטליה.

כי הם לא יבקשו רעה אלא למי שירצה להשתרר עליהם. ועד היום הזה לא אוכל לומר שעשו עמדי רק טוב ובשלום ובמישור הלכו אתי וברוך ה' יום יום.

ואמנם מן הישמעאלים אין גלות ליהודים כלל במקום הזה. והלכתי בכל הארץ לארכה ולרחבה ואין פוצה פה ומצפצף, והם מרחמים מאד על איש נכרי, וביותר למי שאינו יודע בלשון. וכי יראו הרבה יהודים יחד לא יקנאו בם כלל. ולפי דעתי אם היה בארץ הזאת איש נבון וחכם בהנהגת המדינות היה שר ושופט גם ליהודים גם לישמעאלים, כי לא ימצא בכל היהודים אשר במחוזות אלו חרש חרשים ונבון דבר להיות דעתו מעורבת עם הבריות, כי כולם אנשים מדבריים שונאים אה הבריות ואין עיניהם ולבם כי אם על בצעם.

נעשיתי קובר מתים בירושלים, כי לא ימצאו בה נושאי מתים והולכי אחר המטה. וכבר היה מעשה באשה שמתה ובחצי הדרך הוצרכו לקרא לנשים שתבאנה ותשאינה, כי לא היה עמנו איש. ולולי הנשים רבות הצובאות ללכת אחר המטה וקצת מבעלי תשובה אשר מזרע האנוסים הנה היה המת מוטל, כי אין לו קוברין, כי אנשי הארץ עצמה לא יחמלו ולא ירחמו.

ורעה חולה ראיתי בארץ הזאת ורבה היא: אשר אם יחלה איש נכרי, שכניו ומיודעיו ייראו מגשת אליו ומהכנס בביתו, כי יראים מפני הזקנים פן יעלילו עליהם שגנבו או שמו בכליהם ממונו, כי הזקנים עיניהם פקוחות ויחלו כמטר שימותו הגרים הבאים בארץ למען יירשום. כי הם אומרים שהם גזברים על ההקדש וממון הנכרים שאין להם יורשים ממונם יבא אל הקדש. ורוב האנשים והנשים הדרים בירושלים הם גרים הבאים מארץ רחוקה ואין להם יורשים ידועים בארץ, וגם כי לפי משפטי המדינה נכסיהם למלך. אך הם חולקים עם שרי הישמעאלים ושרי הארץ ועושים כרצונם. וכאשר ידעו באיש שהלך לבקר את רעהו לפני מותו יעלילו עליו כי לקח מממונו או הטמין או קבל פקדונות מידו למען הציל אותו מידם, ויביאוהו לפני השופטים ויכוהו בשוטים עד אשר יתן על פיהם או עד שתצא נפשו. ובכל יום ויום נופלות ירושות, אם מעט ואם הרבה, להקדש ירושלים מזקנים וזקנות המתים פה. ולוקחים הכל הזקנים ואומרים שפורעים מהם חובות שעשו בשביל בנין בית הכנסת זה כמה ימים ושנים. ותמיד החובות קיימים, כי עדיין אומרים שיש להם חוב בגלל הדבר הזה יותר מאלף פרחים זהב.

ובית הכנסת של ירושלים היום אין בו ספרי תורה כי אם מעט מזער, תחת אשר היו בו לפי הנשמע יותר משלש מאות ספרי תורה. ואין צריך לומר שאין בו לא מעילים של זהב ולא כלי כסף גם אחד, הכל מכרו הזקנים, ועשו במצות כרצונם. ובית הכנסת של ירושלים הוא בנוי על גבי עמודים והוא ארוך וצר ואפל ואין נוגה לו כי אם מן הפתח, ובתוכו בור מים. ובחצר בית הכנסת קרוב לו מאד יש בָּמָה ומוסקיטה[27],

27 מסגד.—

לישמעאלים, כי היה בתחלה הבית ההוא של יהודי אחד, ומפני קטטה ומחלוקת שהיה לו עם היהודים נעשה ישמעאלי. וכראות אמו כי בנה המיר דתו על כל הכעסים אשר הכעיסוהו היהודים, עמדה והקדישה את ביתה אשר בחצר בית הכנסת לבית תרפות של ישמעאלים ולעשות בו מוסקיטא להנקם מן היהודים. והיה הדבר הזה גרמא אשר גרם את כל הרעה אשר באה להחריב את בית הכנסת ולאבד את כל ממונם של יושבי ירושלים, וכמעט אבד זכר ישראל מלשבת עוד בירושלים, לולי רחמי ה' שנתן אותם לרחמים אז בעיני המלך שריו ועבדיו, ונגד רצון כל עם ארצו צוה לבנות את הבית כבתחילה ולרומם האחרון מן הראשון. והחצר אשר בהבית הכנסת גדולה מאד, ובתוכה בתים רבים, וכולם הקדש מאשכנזים. ואשכנזיות אלמנות יגורו בו. וחצרות רבות היו בירושלים ברחוב היהודים, כולן של הקדש, וכולם מכרו הזקנים, לא נשאר בהם עד אחד, רק הקדש האשכנזים לא יכלו למכור כי חק לאשכנזים וחלקם הוא, ואין לעניים אחרים חלק בו.

רחוב היהודים ושכונתם היא גדולה מאד, והם יושבים בציון. ובתים רבים היו להם וכולם נהרסים ונשמים והיו תל עולם ואין בונה אותם, כי מדתי הארץ ומנימוסיה שלא יוכל היהודי לבנות את ביתו ואת חצירו, ואף אם יפלו, שלא ברשות. ופעמים שהרשות צריך הוצאה מרובה יותר משבח של בנין הבית. וכל בתי ירושלים הם של אבנים ולא מתקרה ומעזיבה.

נמצא דבר טוב לה' אלהי ישראל בירושלים: התפילה אשר יתפללו בכל יום בסידור נפלא, לא ראיתי כמוהו. בכל יום תמיד, ואפילו בשבת, משכימים קודם עלות השחר שעה או שתים ואומרים שירות ותשבחות עד שיאיר היום ואומרים קדיש. ואחר כך מתחילים שני החזנים הקבועים ואומרים ברכת התורה ופרשת התמיד וכל הזמירות בנועם ובתחנונים, וגומרים קריאת שמע עם הנץ החמה כוותיקין. ובכל יום ובכל תפלה שיש בה נשיאות כפים הכהנים נושאים את כפיהם בין בחול בין בשבת. ובשחרית ומנחה אומרים תחנות ומזכירין שלש עשרה מדות בתחנונים גדולים, ואין עושים הפרש בין שני וחמישי לשאר ימי שבוע, אלא בהוצאת ס"ת בלבד. ואין בירושלים היום גילוי עריות וצחוק ושבועות שקר, ובעבירות שבין אדם למקום הם נזהרים ביותר, ואפילו הזקנים הרשעים וחחטאים אשר עשו והדיחו את כל הרעה הם זריזים בתפלה ובשאר מצות שבין אדם למקום. ורואה אני טבע כל הדברים בארץ ישמעאל מן העבר מזה מהיותם יראים את ה' יותר מאנשי מחוז איטליא. ולא ימצא פה לא יהודי ולא ישמעאלי אשר לבבו פונה מעם ה' לצד מינות או לאמונה רעה, ואין גם אחד בכל המקומות האלה אשר יתעסק בפילוסופיא ויטה אחר דעות אריסטוטילו וחבריו, שם רשעים ירקב. ובמצרים בא אחד מארץ המערב והתחיל להיות שורש פורה ראש ולדבר בפילוסופיא ודחפו הנגיד בשתי ידיו. והדיעות אשר הזכיר הרמב"ם בספר מורה הנבוכים מכת המעתזילה והאשעריא הן הן דיעות חכמי ישמעאלים עד היום ולא ימצא בין הישמעאלים איש שקלל אלהיו או שיטיח דברים

כלפי מעלה, כאשר ימצא בין הנוצרים. ולולי כי יראת ה' נגד פניהם לא היה מן האפשר לגור ביניהם מצד מיעוט ההנהגה המדינית ורוע הסידור ובלתי היות נגד פניהם מורא של מלכות כלל. גם אין להם משפטים ישרים ומטים הדברים לאשר יחפוצו. וכבר היה מעשה פה ירושלים בישמעאל אחד שקם על אמו ושחט אותה כשחוט כבש בכעסו, וכאשר הביאוהו לפני השופטים אמר שמפני שכרותו עשה זאת. דנו השופטים מיד, כי חטא של זה תלוי ביהודים ובנוצרים יושבי הארץ, כי הם לבדם העושים יין. ונענשו היהודים ששה פרחים זהב והנוצרים שנים עשר, והישמעאל לא נענש בשום דבר ויצא לחפשי חנם. וכאלה רבות עמם דברים שלא נתנו ליכָּתב. ועדים פסולים נמצאים בירושלים ככל המקומות אשר ראיתי בימי, כי במשפטן אין חוקרים ודורשים העדים, ואין צריך לומר שאין משביעים אותם, אלא תיכף פוסקים הדין על פיהם. ואם היו משפטים כאלה בארצות הנוצרים איש את רעהו חיים בלעו.

ירושלים עם כל חורבותיה ושוממותיה יש בה ארבעה שווקים ארוכים יפים מאד, לא ראיתי כמוהם, והם בסוף ציון, וכולם מכוסים עשויים כיפות, וחלונות חלונות יש בכיפות ההן שמשם האורה יוצאה. וחנויות פתוחות לכאן ולכאן ששם כל מיני סחורה. וחלוקים כל אחד בפני עצמו: שוק הסוחרים ושוק מוכרי בשמים ושוק של ירקות ושוק מוכרי כל מיני תבשיל ולחם. ובבואי לירושלים היה הרעב כבד עדיין בארץ, והיה אדם בינוני אוכל בכל סעודה דרהם אחד של לחם, היינו א' בולוניתו[28] כסף ישן שלנו, ולא היה שבע. והיו אומרים כי הקל הרעב, לפי מה שהיה בתחילה בשנה ההיא. ורבים מבני ישראל מתו ברעב, כי יום או יומים לפני מותם שאלו לחם ופורש אין להם, ולמחרת היו מתים בבתיהם. ורבים אכלו את עשב השדה והיו הולכים כאיילים למצא מרעה. ונשאר פה היום רב אשכנזי אשר נתגדל פה בירושלים ובענוה וביראת חטא לא ראיתי כמוהו, והוא אורג כל היום וכל הלילה בעת פנותו מן הלמוד. וששה חדשים עמד שלא אכל לחם אלא משבת לשבת, ומאכליו היה ראשי לפתות ופסולת של חרובין לאחר שהוציאו מהם הדבש, כי חרובין הרבה יש בארץ הזאת. ועושין מהן דבש. ושלשה מיני דבש יש בארץ הזאת: דבש דבורים ודבש ענבים ודבש חרובין. אך דבש תמרים לא ראיתי, וגם תמרים עצמם לא מצאתי פה. ואף יריחו עיר התמרים, הגיד לי איש נאמן שהיה בה, כי אינה רחוקה מירושלים אלא מהלך חצי יום, כי אין בכל יריחו כי אם שלשה אילנות של תמרים רעים ואינם עושים פירות.

ועתה, אחרי קציר חטין, כלה הרעב ובא השובע לעולם תל"ח[29]. וראיתי פה בירושלים כמה מיני פירות שאינם מצויים במחוז איטליא. יש מין אילן שהעלין שלו ארוכין וגדולים מקומת אדם, ואינו עושה פרי רק פעם אחת בשנה ומתיבש, ומשרשיו יפרח אחר כמוהו שעושה פרי בשנה האחרת, וכן לעולם. והענבים פה גדולים מאד יותר מהענבים של מחוז

---

28 Bolognino.— 29 ־תהלה לאל חי.—

איטליא. אכן בשאר מיני פירות איני רואה הפרש כלל. ולא נמצא פה שום גודגדתיות, הם צריצי[30], לא מן המתוקים ולא מן החמוצים, ולא חַמְשִׁיות, היינו ניספולין[31], ולא עוזרדין, היינו סורבי[32], ולא לוזים, היינו נוצי[33], ולא צרמונים, היינו קסטאני. והמזונות בירושלים בזול גדול, הבשר היין והשמן זית ושמן שומשמים. והארץ עדיין טובה ורחבה ושמנה, אלא שאין שום ריוח מצוי, ולא יקווה אדם ולא ייחל להרויח בשום חכמה ובשום מלאכה, אם לא יהיה רצען או אורג או צורף. אלו ירויחו מזונותיהם ובדוחק. וכן מי שקונה איזו סחורה בעיר והולך ומוכר בכפרים.

ובעיר הזאת תמיד מכל לשונות הגוים ומאדום ומבבל ומארצות הפריסטי יואני[34] ונוצרים באים פה. הישמעאלים באים להשתטח לבית המקדש, כי אימה יתרה וכבוד גדול נוהגין ומארץ רחוקה מאד באים להשתחוות שם, ונוצרים באים לבית תפלתם. ודרשתי מענין נהר סמבטיון. ואשר שמעתי שם, באיטליא, הוא אשר שמעתי פה, ואין לי דבר ברור, כי אם שומע מפי שומע. אכן מה שנתברר אצלי וידעתי מאין ספק, כי באחד מגבולות ממלכת הפריסטי יואני, יש ארץ הרים ובקעות, וההרים גבנונים מאד. ואומרים שהם דרך עשרת ימים לאורך. שם בוודאי חונים בני ישראל. ויש להם חמשה נשיאים או מלכים. ואומרים כי יותר ממאה שנים שנלחמו עם הפריסטי יואני מלחמות גדולות ועצומות, ובאחרית בעונות גברה יד הפריסטי יואני עליהם והכה בהם מכה רבה ועצומה מאד. ונכנס בארצותם והשמיד והחרים, כמעט אֻבַּד זכר ישראל מהמקומות ההם, והנשארים בהם גזר עליהם גזירות משונות להפר דת, כעין גזירות שגזרה מלכות יון בימי החשמונאים. ובסוף ריחם אותם האל ועמדו מלכים אחרים באינדיאה, שלא היו קשים כמלך הראשון, עד שעתה אומרים כי כמעט חזרה העטרה ליושנה, ושבו לקדמותם ופרו ורבו. והם נותנים עדיין מס לפריסטי יואני, אך אינם כפופים כאשר בתחלה. וזה ארבע שנים התגרו בני ישראל מלחמה עם השכנים אשר סביבותיהם ושללו ובזזו המה בשונאיהם ושונאיהם שבו מהם כמה נפשות אנשים ונשים ומכרו אותם לעבדים אל גוי רחוק, והובאו מהם במצרים ופדו אותם העברים היושבים שם במצרים. ואני ראיתי שנים מהם במצרים, והם שחורים מעט, רק לא כבני כושיים. ולא יכלו להבחין בהם אם הם נראים כשומרים תורת הקראים או תורת הרבנים, כי בקצת דבריהם נראים כשומרין תורת הקראים, במה שאמרו שלא היה נמצא אש בבתיהם ביום השבת, ובשאר דברים נראים כשומרים תורת הרבנים והם אומרים שמתיחסים לשבט דן. ואומרים שרוב הפלפל והתבלין שמוכרים הכושיים באים מארצם. זהו מה שראיתי בעיני ובאזני שמעתי, אף כי שני האנשים ההם לא היו יודעים לשון הקדש אלא מעט מזער, גם לשון ערבי, ובקושי אנשי הארץ מבינים אותם. גם זה מפורסם וידוע בכל הגלילות האלו,

---

30 Ciriegia.— 31 המשיה-חזרד (Mespilus).— 32 Sorba- זרד (מין אילן עושה גרגרים אדומים).— 33 אגוזים.— 34 הכומר יוחנן. כוונתו לארץ אביסיניא.—

כי הישמעאלים הנוסעים ממצרים ללכת בבית תרפותם בלאמיקא עוברים דרך מדבר גדול ונורא מאד, ותמיד הם לפחות ארבעת אלפים גמלים. ולפעמים באים עליהם במדבר ההוא עם גדול ורם כבני ענקים אשר אחד ירדוף אלף, וקוראים להם הישמעאלים אל־סדי, פותרים הערביים בני אל שדי, ר״ל הערביים בני אל שדי, מפני שבמלחמתם תמיד מזכירים אל שדי. ומעידים עליהם הישמעאלים שאחד מהם ישא משא גמל על כתפו האחת וידו האחרת מחזקת השלח להלחם. ומפורסם הוא שדתם דם יהודים, ואומרים עליהם שהם בני הרכבים.

בבית המקדש לא יוכל שום יהודי להכנס. וגם כי פעמים רבות רצו הישמעאלים להכניס שם יהודים חרשי עצים וצורפים לעשות שם בחרושת עץ ובכל מלאכה, ונמנעים היהודים מלהכנס שם, מפני הטומאה. ולא יכולתי לעמוד על בריו של דבר אם נכנסים הישמעאלים לפני ולפנים אם אין. גם חקרתי על אבן שתיה ששם היה הארון מונח, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת יפה וגבוהה אשר בנו הישמעאלים במקדש, וסגורה בתוך הכיפה ההיא, ואיש לא יבא שמה, היינו למקום אבן השתיה, כי הכיפה גדולה מאד. ועושר גדול יש במקדש בתוכו, לפי הנשמע, כי כל מלכים בונים בתוכו חדרים מצופים זהב. גם המלך המולך עתה אומרים שעשה בתוכו בנין יפה ומהודר מזהב ואבן יקרה אשר לא נעשה כן בכל הממלכות. ושנים עשר פתחים יש לבית המקדש עוד היום. ואותם שקורים להם היום שערי רחמים הם שני שערי ברזל סגורים למזרח הבית, ואין נראין על גבי קרקע אלא חציים, וחציים טבעו בארץ. אומרים כי כמה פעמים בקשו הישמעאלים להוציאם משם ולא יכולו.

וכותל מערבי אשר הוא קיים עדיין, ר״ל חלק ממנו, אבניו הם אבנים גדולות ועבות מאד. לא ראיתי כגודל האבנים ההן בשום בנין קדמון, לא ברומאניא ולא בשאר מקומות. ובקרן מזרחית צפונית של בית שם פנה אחת מאבנים גדולות מאד. ונכנסתי תחת הפנה ההיא ושם בנין גדול בנוי על גבי עמודים גדולים וגבוהים. והעמודים רבים מאד עד שנלאיתי להלוך עד סוף כל הבנין ההוא כי רב הוא, והוא מלא עפר אשר השליכו שם מהריסת הבית, ובית המקדש עומד על גבי אותם העמודים. ובכל עמוד ועמוד יש בו נקב להכניס בו חבל. ואומרים ששם היו קושרים הפרים והאילים של זבחים. ובכל גבול ירושלים בשדות ובכרמים נמצאים תחתיהם מערות גדולות חצובות מערה לפנים ממערה.

ובהר הזיתים מערת חגי הנביא. יותר מעשר מערות זו לפנים מזו. וכן מערת שבעים הזקנים, אשר היא רחוקה מירושלים כאלפים אמה או מעט יותר, היא מערה מפוארה ביותר, ומערת שמעון הצדיק. והכלל, כי מבית ומחוץ בבתים ובשדות נמצאות מערות אין מספר.

ומי השלוח הם תחת ההר בעמק יהושפט. ואינו נהר, אלא הוא כעין מעין מים היוצאים מההר, ומתגדלים בכל בקר עד הצהרים, ומשם ואילך מתמעטים והולכים המים תחת ההר ויוצאים עד מקום קרוב משם, שיש בו בנין גדול מאד וחרב. ואומרים שהוא מקום שבנה שלמה לעשות

בו המטבע, ועכשיו מעבדים בו עורות. ועמק יהושפט הוא עמק קטן מאד בין הר הבית להר הזיתים, ושם קברות היהודים עתה. הקברים הישנים תחת הר הבית בשפוע אצל העמק. והקברות החדשים תחת הר הזיתים אצל העמק מזה, והגיא ביניהם. וסמוך להם יד אבשלום, תחת הר הזיתים המערה של קבר זכריה הנביא, ושם מתפללין בימי הצומות, והולכים לומר קינות בכל ט' באב.

וסמוך למערת זכריהו הר הזיתים, הוא הר גבוה ושומם וזיתים בו מעט מזער. והעולה בראש הר הזיתים ועיניו ברחוק יביטו וראה סדום ועמורה אשר הם כאגם מים ומלח. ואשר הלכו שמה אומרים כי מלח על פני כל הארץ ההיא. ושאלתי על אשתו של לוט ואין מגיד דבר ממנה, כי יאמרו כי כל הארץ מגבשושיות ותלי תלים של מלח, והרבה נציבי מלח יש בה, ולא יבחנו איזה מהם אשתו של לוט.

הר העברים אשר בו קבורת משה רבינו ע"ה נראה מירושלים. וכל עבר הירדן, ארץ ראובן וגד ואשר וארץ בני עמון וארץ מואב והר שעיר כולם היום שוממין ואין בהם עיר בנויה ומיושבת, כי הערביים השוכנים במדברות באים וגונבים הכל, ועד שערי ירושלים גונבים וגוזלים בדרכים ופורק אין מידם, כי מלאו את הארץ מכל צדדיה. על כן היתה כל הארץ אשר במקומות אלו מדבר שממה מבלי יושב, ולא יעבד בה ולא יזרע. ויריחו היום כפר קטן ובתוכה כעשרים או שלשים בתים. וביתר, אשר היתה עיר גדולה והיא רחוקה מירושלים כחצי יום, היא עתה נאות רועים, ויש בה כעשרים בתים. וכן כל הערים הגדולות שהיו בזה מקדם, עדיין שמן עליהן ומקומן ניכר, אכן לא נשאר בהן יושב.

יש בכל הגלילות האלה מוכסים בדרך, בהרים ובגבעות, ואומרים שהם שומרים הדרכים, והם נקראים בערבי כַּפָארי, ולוקחים מכס מהיהודים כרצונם ואין מוחה בידם. וממצרים ועד הנה יש עשרים כפארי, ופרעתי אני לחלקי לכפארי ההם כולם כמו דוקאטו אחד. והיהודי הבא דרך מצרים לירושלים לא יצטרך לפרוע בירושלים בבואו אל העיר אלא כמו עשרה בולוניני כסף. אכן הבא דרך יפו פורע דוקאט אחד זהב. היהודים היושבים בירושלים חייבים ליתן בכל שנה ושנה מס קצוב למלך שנים ושמונים בולוניני כסף ישן לגלגלת, כל אחד ואחד משיצמח זקנו, בין עשיר בין עני. ופורעים לנאייפו, הוא השר של ירושלים, למען יוכלו לעשות יין, כי תועבה היא לישמעאלים להניח לשום אדם לעשות יין, ופורעים בגלל הדבר הזה חמשים דוקאטים זהב. זהו המס הקצוב ליושבי ירושלים שנה בשנה. האמנם הזקנים הפרנסים השחיתו התעיבו עלילה, ובכל שבת ושבת אומרים שבאים עליהם הפסדות וחסרונות מזה ומזה, ומכבדים על אשר יראה בעיניהם כאשר יחפוצו, ואשר לא יתן אל פיהם מכים אותו על ידי גוים עד שיאמר רוצה אני. ועד הנה עזרני ה' ולא שאלו ממני פרוטה, ולא ידעתי מה יהיה באחרית.

חמש אמונות חלוקות של נוצרים יושבים היום בירושלים, והם:

האדומיים [35] והיוונים, והן יאקוביני [36], והעמלקיים [37] והחוביסי [38] הם אותם הנמשכים אחרי אמונת פריסטי יואני. וכל אחד ואחד מהם פוסל אמונתו של חברו, כדרך השמרונים והקראים עם הרבנים. ולכל כת וכת יש חדר בפני עצמו בתוך הספולרו [39], כי הוא במה גדולה ומגדל בתוכו כעין קאנפאילו [40], אך אין בו פעמון, ושני אנשים מכל כת וכת יושבים שם תמיד לא יסורו ממנו.

ובציון, סמוך לקברות המלכים, יש במה גדולה לכומרים די פרנציסקו, ובשכבר הימים קברות המלכים גם כן היו תחת ידם. ובא פה בירושלים אשכנזי אחד עשיר ובקש לקנותם מאת המלך ונתקוטט עם הכומרים, ומהיום ההוא לקחו אותם מיד הכומרים, והם עתה תחת יד הישמעאלים. ויודע הדבר בוויניציאה, כי היהודים הבאים מאדום [41] גרמו לקחת קברות המלכים מתחת יד אדומיים, ואז גזרו לבלתי תת יוצא ובא ליהודים בירושלים דרך ארצם. ועכשיו תל"ח בטלה הגזרה. ובכל שנה ושנה באים יהודים עם הגליאי [42] ויניציאני ועם הפֶּלֶגְרִינִי [43] עצמם ואין מעבר בטוח וקצר וטוב כמוהו. ומי יתן ידעתי זה בגלילות איטליא, כי אז לא התמהמהתי בדרך כל הימים אשר התמהמהתי, כי בארבעים יום יבואו הגליאי לכל היותר מויניציא עד הנה.

אני לקחתי לי היום פה בירושלים בית אחד סמוך לבית הכנסת, ועליית משכבי בחומת בית הכנסת היא יושבת, והחצר אשר ביתי בה יש בתוכה חמשה דיורים, כלם נשים, ואין בה איש זולתי סגי נהור אחד, ואשתו משרתת לי כאשר אצטרך. ועלי לתת תודה לה' אשר עד כה ברכני ולא חליתי ככל שאר האנשים אשר באו עמי, כי רוב האנשים הבאים לירושלים מארץ רחוקה נופלים על המטה חולים לסבת התחלפות האויר בה והשתנותו מרגע לרגע, מקור לחום ומחום לקור. וכל הרוחות שבעולם באות ונושבות בירושלים. ואומרים כי כל רוח בטרם תלך אל המקום אשר תרצה שמה הרוח ללכת באה להשתחוות לה' בירושלים, וברוך היודע האמת.

הדבר אשר שאלתי מאת אדוני בתפלה ובתחנונים הוא אשר אוסיף אבקשנו עוד, אשר לא ירך לבבך ורעיוניך לא יבהלוך על אשר הרחקתי נדוד, ולא תרדנה עיניך דמעה למעני, ובפרט אחרי אשר חנני האלהים והביאני אל זבול קדשו, וכאשר יגל לבי ישמח לבך גם אתה. ועֵד ה' בי כי נשכחו כל הצרות הראשונות ונסתרו מעיני כל מחשבות הגלילות אשר הנחתי ולא נשאר בי שום רושם וציור, זולתי תמונתך אדוני אבי לנגדי תמיד, ועיני נגרה ולא תדמה, כי אזכרה אשר לעת זקנה ושיבה עזבתיך, ויראתי פן בדמעות עיניך תורישני עונות נעורי. ועתה הואל וברך את עבדך. והספר הזה יהיה לך, אבי, מקום פני, ובו תראה רוח בנך ולא תוסיף עצב עמו. ואם יקימנו האלהים ונחיה לפניו שנה שנה בבא הגליאי

35 הקתולים.— 36 היעקוביים.— 37 הארמינים.— 38 האביסיניים.— 39 Sepulco ־קבר ישו.— 40 Capanello.— 41 מארצות הנוצרים.— 42 Galea, ספינה.— 43 ספינות הפיליגרימין.—

אכתוב לאדוני ובזה תתנחם והסר כעס מלבך וזכרי מנגד עיניך תשחית. ובדת ושמח בבניך ובבני בניך בנעימים אשר סביב לשולחנך, כי הם חלקך ונחלתך לכלכל את שיבתך, ובשלומם העתרתי והעתרתי אל ה׳ בהצרות בית ה׳ בתוך ירושלים. יַרְאֵנוּ האל בבנינה ונבא לציון ברנה ע״י משיח צדקנו.

נחוץ פה בירושלים עיר הקדש תבנה ותכונן מהרה, בשמונה ימים לחדש אלול רמ״ח לפרט קטן. בנך הקטן עובדה יר״א.[44]

---

54 יהי רצוי אחיו, אח ירחמהו אלהים. יר״א (Jaré) הואכינוי משפחה יהודית באיטליא.—

IV. אגרת ארחות עולם

לר' אברהם פריצול.

ר' אברהם בן מרדכי פריצול (Farissol) נולד באביניון בערך שנת רי"א. אחרי שנת רכ"ח בא לאיטליא, ובשנת רל"ב נתישב בפירורה. כאן היה חזן וסופר סת"ם. אבל המדעים מאחדים תמיד את העוסקים בהם לחבורה אחת, ובפרט היה חזיון זה נפרץ באיטליא, ולפיכך אנו מוצאים את ר' אברהם פריצול מעורב עם הרוכס אירקולי מפירורה, וביתו של הדוכס הוו מעוררים אותו להכנס בויכוח על היהדות עם כמרים קתוליים, ובפקודתם כתב את ספרו האפולוגי „מגן אברהם". פריצול חבר גם כן פירושים לספרי המקרא (פירושו לס' איוב נדפס במקראות גדולות מהוצאת אמשטרדם) וכמה ספרים פילוסופים. אבל לפרסום זכה ביותר ספרו בקוסמוגרפיא „אגרת ארחות עולם", שהיה עסוק בעריכתו בשנת רפ"ה, — באותו זמן עצמו שהיה דוד ראובני מעסיק את העולם במשא ומתן שלו עם האפיפיור קלימינס השביעי ועם מלך פורטוגליא, ולפיכך ראה פריצול חובה לעצמו להקדיש בספרו זה פרק מיוחד לדוד ראובני.

בספר „אגרת ארחות עולם" יש ב' חלקים: החלק האחד עוסק בחלוקת ים ויבשה, ג' חלקי הישוב הישנים, ז' האקלימים ועוד, והחלק השני כולל נסיעת הפורטוגיזין וגילוי דרך ים לאינדיא וגילוי אמריקה ומקום גן־עדן.

ביבליוגרפיא:

1. אגרת ארחות עולם, פראג תקנ"ג.

2. A. Pesaro, Memorie storiche sulla comunità israelitica Ferrarese, Ferrara 1878, p. 18.

3. A. Pesaro, Appendice alle memorie storiche etc., Ferrara 1880, pp. 62—27.

על דבר היהודי מעשרת השבטים ועניינו ומהלכו אשר בא ממדבר חבור לפי המגידים ואשר במדברות אסיא וארביא פיליצי והגיע למצרים בשנת רפ"ג לפ"ק ובא ברומי.

לתועלת האגרת הזאת אשר חברתיה, אני אברהם פריצול לגלות לבלתי יודעים ארחות עולם, בחרתי לכתוב הפרק הזה יסובב קָטְבּוֹ על מהלכי היהודי מהשבטים, או שיהיה מיהודה, נקרא שמו דוד בן שלמה, שר צבא ישראל, אשר בא וראינוהו בגלילנו זה גליל איטאליא, איך בא ממדבר חבור, לפי דבריו. ועניינו ימצאו הקוראים בו מרגוע לנפשותם, פה ינוחו יגיעי חפץ. כי לא אחטא בסיפור דברי, כפי מה שידעתי מפי חשובים וראיתי במכתב אנשי אמת. וה' יודע האמת, כי הוא לבדו אמת, אף כי מקטני אמנה בהבלים אני.

זאת היא: בשנת רפ"ג, באלף הששי, שמועה שמענו מארץ הצבי דרך הדוגיאות מוויניציא במכתב עברי לאמר: איך הגיע שמה יהודי אחד מהשבטים, מגיד חדשות בקרב הארץ. אין צורך בהגדות ההנה, עד אשר עבר הים בשנת רפ"ד, והגיע בוויניציא, ועלה ברומי, ומשם נתאמת ליודעים מהלכו ועניינו. ווזה כי היהודי הזה מכת שני השבטים הוא, לפי הנשמע מדבריו, שאמר שהוא מן היושבים במדברות ההם כבני הרכבים באהלים. ומצבו במדבר חבור אשר באסיה מאיורי[1], ולמטה מהם ולהלאה תשלום עשרת השבטים. והם סמוך למדברות ללכת לאמיקא וְגֶידָא אשר על ים סוף. ולהם לכלם יש מלכים ושרים ועמים רבים כחול אשר על שפת הים. ומוצא הבשמים והפלפל והסמים הפשוטים, וכל טוב הנמצא בידם, כאשר נכתוב עוד במקומו. האמנם בין שתי הכתות מהיהודים האלה יש ביניהם מן הישמעאלים אומה חזקה ותקיפה, ועם מלכים רבים להם, יזיקו לכת מיהודים האלה, לא יניחום לעבור ולהתקרב זה אל זה. לפי שכבר ימים רבים ושנים שהיו מתרחבים ובאים להתקרב זה אל זה ולא עלה בידם. וכאשר נתגלה שמה בגלילות ההם, זה ימים רבים ושנים, ביאת הדוגיאות נוצריות החזקות והתקיפות, והרגישו ושמעו וראו את כלי הקרב אשר בידי הנוצרים מהמתכות החלולות, לזרק אבנים בכח האש, ולהשחית כל ישוב ומצודה, בחרו היהודים אשר במדבר חבור, לפי דבריו, לשלוח היהודי הזה למלכות כל הנוצרים הגדולה, עם סימנים מה בידו, להאמין בדבריו, אשר נתאמתו ונתקיימו ממלך פורטוגאל הרוכב על הגלילות ההמה ההודיים, היינו אינדיאני, דרך אניה בלב ים, ויודע מציאות מלכות יהודים שמה. וכתב אל האפיפיור, יר"ה, שהיהודי הזה הנזכר הוא נאמן ודבריו נאמנים. ומכל מקום ויהיה מה שיהיו דבריו, נאמנים או לא, די לנו היום בגלותנו זו ובגלילותינו אשר נתאמת למלכים ושרים וברבים ובחוצות רומא אשר עדיין יש מציאות לשבטי ישראל הרבים מאד, ומלכים רבים להם. והיהודי אשר בא יהיה מה שיהיה. ובהיות אמת מציאות היהודים ומלכיהם, יתכן לומר שבא היהודי הזה בדרך הזה באופן הזה: ממדבר חבור דרך

1 Asia majore.—

מעבר הקראוואני [2], כי כן המנהג, וכן נכתב ונשמע עליו מפיו. ועבר בקוטב ארביא פיליצי [3], והגיע לים סוף, וירד מצרימה. ויעלה אחר זה בארץ הצבי, והמתין שם הדוגיאות מויניציא לעבור באיטאליא. ויבא עד רומא, וישב שם ברומא כשמונה חדשים עד בוא תשובת מלך פורטוגאל על אמיתות דבריו וענינו. ואמרו המגידים וגם יהודים חשובים אשר דברו אתו, כי באמת שהיהודי שאל עזר מהאפיפיור ברומא, הנקרא אב לכל הנוצרים, שישיג לו כלי קרב ממתכות לזרוק אבנים בכח אש וליתן לו אומנים טובים היודעים לזרוק, המה יהלכו אתו לאראביא פיליצי לנהג מלחמה עם שונאיהם. ושיתן הוא ביד האפיפיור ומעלתו תועלות אחדות לתועלות האפיפיור, יר"ה, ודרך למשול בקצת מקומות שמה בעלי אֲסֻפּוֹת ובשמים וסמים פשוטים. וזה למען יתקבצו ויתאחדו היהודים ההמה יחדיו, לבוא, לעבור, לנחול, ולכבוש את ארץ הצבי, כי ירושת עולם היא לישראל.

ואת כל אלה ראו עיני בכתבי אמת, ושמעו אזני מאנשים חשובים אנשי אמת. וה' אלהים הוא האמת הגמור, אשר לא ישקר ולא יכזב ולא יבושו כל החוסים בו. והאמת מאליו יצמח ויעשה דרכו.

והיום הזה במרחשון רפ"ה שמענו אומרים איך האפיפיור, בשמו קלימינטו, דבר והסכים לפטרו ולשלחו בכבוד, ובספינה רבה מלאה כלי קרב, ואומנים יהודים ונוצרים, דרך פורטוגאל, ולסדר עליו אל המלך למלאות עוד ברצונו, ולצוות לכל אומה נוצרית באשר יעבור לכבדו ולעזרו ולמלאות חפצו בַּדָּרוּש הנזכר. וכל אלה כאשר יהיה כן יקום.

רק אמרתי לכתוב הדרך אשר יוכל ללכת בה בטוח, לדעתי, יותר מדרך אחרת, אם יצדקו המגידים: להוליכו לפורטוגאל, ומשם יֵרֵד בים אוקינוס דרך סבוב יבשת פיס [4], ויניח בים בימינם כל דרך אינסולי פורטונאטי [5], הנקראים היום ספאניולי. וימשך דרך קאפו וורדי [6] ביבשה, ויסוב אפריקא דרך היבשה בשמאל, ללכת אל המזרח, עד פרומונטאריו הגדול, הנקרא קאפו די בונא ספיראנצא [7]. ויעבר גולפו בארבאריקא [8] למוצא מיצר ים סוף, וירד ביבשה למוצא מדבר חבור, באשר יהיה, וילך למקומו, כמו שנבאר כל אלה המוצאות החדשות להבא.

צורת היהודי הזה ומעשיו: לפי הנשמע, הוא קצר הקומה, דל בשר, אמיץ לבב, מתפלל גדול, שחרחור, מסגף נפשו בתעניות. וכבר עמד ששה ימים רצופים אשר התענה לילה ויום, לפי דברי הכותבים. עיקר לשונו בלשון הקדש, כמעט בלתי מובן, כעלג. לפעמים באו אנשים חשובים וחשמנים ברומא לבקרו בביתו, ודחפם, ולא קבלם. ועל פרדה רכב ברומא לראות בחדושי הארץ, ונכנס על פרדתו בבמה הגדולה ס' פיירו [9], ועד המזבח הגדול, ולא אבה לרדת מהפרדה. ואתו כעשרה יהודים רצים לפניו, ויותר ממאתים נוצרים. ה' ידבר טוב על ישראל.

---

2 Caravani - שיירות.— 3 Arabia felice - ערב המאושרה.— 4 Fez.— 5 Insule fortunate-האיים המאושרים.— 6 Capo verdi-הכיף הירוק.— 7 Capo di buona speranza - כיף התקוה הטובה.— 8 Golfo barbarico.— 9 S. Pietro.—

V. דון יצחק אברבנאל

דון יצחק אברבנאל[1] נולד בשנת ה' קצ"ז בפורטוגליא ונפטר בשנת ה' רס"ח בוויניציא.

מענין הוא אדם גדול זה ומענין הוא דרך התעסקותו ועבודתו בספרות. כל ימיו היה נושא משרת מיניסטר אצל מלכים שונים ובארצות שונות. בכל פעם שנתהפך עליו גלגל הצלחתו, בין ירידה לעליה, היה ממהר לחזור אל הספרות העברית ואל מחקרי היהדות והיה תופס שוב את קולמוסו העברי. רגיל היה בפיו הפתגם התלמודי: חסורי מחסרא והכי קתני[2]! קשה לנו לקיים, אם היה כותב את ספריו החשובים והמרובים בין מלך למלך, או אם היה מקבל התמנות של מיניסטר בין ספר לספר.

בעבודתו הספרותית התחיל בקדמות ימיו, אבל גם עסקנותו הפוליטית היתה חטאת נעוריו, ו„אב מלאכה" היתה אצלו, שהרי גם אביו היה עסקן מדיני נושא משרה של מנהל הפיננסים אצל מלך פורטוגליא. בשנת ל"ג או ל"ד לחייו כבר היה דון יצחק מיניסטר אצל אלפונסו החמישי, מלך פורטוגליא. בשנת ה' רל"א לכד מלכו, שרצה להגדיל ארצות ממשלתו והיה הולך לאפריקה לעשות לו כיבושין, את העיר ארזילה במרוקו (אחר כיבוש טאנג'יר) והחרים את יושבי העיר, כעשרת אלפים נפש. בתוכם היו מאתים וחמשים נפש מישראל, שנשארו בעירום וברעב ובצמא. יהודי כאברבנאל לא יכול להתיחס אל מאורע זה בשויון רוח: הוא סדר ועד של י"ב אנשים לאסוף סכום של עשרת אלפים כפולות[3] זהב לפדיון השבויים.

אולם מצבו של דון יצחק לא האריך ימים. בשנת רמ"א מת אלפונסו מלכו. בנו יואן התחיל בשנת רמ"ג לרדף ולגזר מיתה על יועצי אביו ומקורביו. אברבנאל הוכרח למלט את נפשו לקשטיליא. כאן יסד בתחלת שנת רמ"ד, תיכף לבואו, בית מדרש והיה מרביץ תורה ברבים. הוא חשב לעזוב את עסקנותו הפוליטית ולהקדיש עצמו לתורה ולספרות. ראשית מעשהו היה לכתב פירושו לנביאים ראשונים. אולם כמעט שהספיק לסיים במשך ששה חדשים

---

1 ברגיל מבטאים את השם Abarbanel, אבל היו נוהגים לכתוב Abravanel (אגרות שד"ל 952, מאמר מרגליות בעתון Rivista III), וכן מצינו בעברית: יוסף אבארבאניל (לוחות אבנים לברלינר 12, המזכיר XXI, 75). אבל מצינו לאי-מלקים שהיו מבטאים גם כן אבארבאנילו — Abarbanelo (בניות ברמה 112).—

2 בתלמוד ענינו: המשנה לקתה בחסר וכך ראוי למשנה לומר. ודון יצחק היה אומר זאת במובן של השאלה: כשחסרים אמצעי החיים אוחזים בתלמוד תורה.—

3 דובלונים.—

פירושו לספרי יהושע ושופטים ושמואל ורצה להתחיל בפירוש ספר מלכים, והנה נקרא מאת פירדיננדוס ואיזבילה ונתמנה ליועץ אצלם. עוד הפעם נעזבת הספרות העברית למשך שמונה שנים, עד שנת רנ"ב, היא שנת הגירוש הנורא מספרד.

כל חשיבותו והשפעתו של אברבנאל וקרבתו למלכות לא עמדו לו להעביר את רוע הגזרה של אותן הקנאים החשוכים, תלמידי טורקבימדה. בשבעה דרכים נסו האומללים מספרד: מהם הלכו לפורטוגליא ולנבארה הקרובות, מהם עברו דרך הים לאפריקה ולאסיא, ואחרים — לטורקיא, יון ואיטליא.

לאיטליא שם פעמיו גם אברבנאל עם ביתו. הוא השתקע בנאפולי. פירדיננדוס הראשון מלך נאפולי שמע את שמעו של היהודי הגדול, ועל כן שלח להביאהו אליו, קבלהו בסבר פנים יפות ושמהו יועץ לנפשו. לפרקים היה אברבנאל חוזר גם אל עבודתו בפירוש ספר מלכים, ובתוך שנה עלה לו לסיימו. אבל גם כאן לא ארכה שלותו. כעבור שנה מת פירדיננדוס ועל בנו אלפונסו השני עלה קארלוס השמיני מלך צרפת והבריחו, כי כבש את מלכות נאפולי. אלפונסו נמלט לסיקיליא, וגם דון יצחק ירד עמו שמה, כי היה מסור למלכו. בשנת רנ"ה מת אלפונסו בגלותו, ונתפרדה החבילה.

הצרפתים החרימו את ביתו של אברבנאל בנאפולי, הכחידו את מטלטליו, והעיקר – את ספריו. אחר כך לא היה לו שום חשק לחזור לנאפולי והלך לזמן מה לקורפו. עוד הפעם התחיל עוסק בספרות. מכאן עלה אח"כ לעיר מונופולי אשר במחוז אפוליא במלכות נאפולי.

בשנת רס"ג נסע מעיר מונופולי לוויניציא, שנשתלח שמה לעשות פשרה בין סנני וויניציא ובין מלך פורטוגליא בענין מסחר הבשמים. עוד הפעם עלה לגדולה ונכנס לתוך הספירות העליונות. בוויניציא ישב בכבוד גדול ובשלוה בבית בנו דון יוסף, שהיה רופא מפורסם ואדם חשוב. שם היה כותב ספריו ומדפיסם. בשנת רס"ח[4] נפטר מן העולם.

במותו העלו בניו את גויתו מוויניציא לפאדובה וקברוהו בבית העלמין הישן.

בדברי הסטוריא לא עסק אברבנאל. רק בהקדמותיו לספריו הוא מספר דרך אגב את מאורעותיו. הרצאתו היא יפה וסגנונו שוטף ועשיר.

---

4 בני דורו היו נותנים הסימן לפרט השנה: כי חס"ר יבואנו.—

ביבליוגרפיא:
1. פירוש אברבנאל על נביאים ראשונים [ליפסיא] תמ"ו.
2. חמשה חומשי תורה עם פי' אברבנאל, אמשטרדם תקכ"ח.
3. תולדות דון יצחק אברבנאל מאת אליקום כרמולי, אוצר נחמד ב', 47–70.
4. " " " " באוצר ישראל, 80—83.
5. הקדמת ר' ברוך עוזיאל חזקיהו לספר מעייני הישועה, פי' אברבנאל לס' דניאל, שמימין תר"ב.
6. S. H. Margulies, La famiglia Abravanel in Italia (Rivista israelitica III, 97–107, 147–154).

א. מהקדמה לספר יהושע.

אני הגבר יצחק בן איש חי, רב פעלים, בישראל גדול שמו, אדון יהודה בן שמואל בן יהודה בן יוסף בן יהודה מבני אברבנאל, כלם אנשים ראשי בני ישראל, משורש ישי בית הלחמי, ממשפחת בית דוד. נגיד ומצוה לאומי זצ"ל.

שלו הייתי בביתי, בית והון נחלת אבות, בית מלא ברכת ה', בְּלִשְׁבּוֹנָה המהוללה, עיר ואם במלכות פורטוגאל. שם צוה ה' את הברכה באסמי, העושר והכבוד לפני ותענוגות בני האדם, בניתי לי בתים ועליות מרווחות, ביתי בית ועד לחכמים, כי שמה ישבו כסאות למשפט ומשם יפרד מפי ספרים ומפי סופרים טוב טעם ודעת ויראת ה', בביתי ובחומותי הון עתק וצדקה, יד ושם, תורה וגדולה כגבורים אשר מעולם, ורענן בהיכל המלך דון אלפונשו מלך גבור ומושל ממשל רב, וירד מים עד ים וכל אשר יעשה יצליח, מלך יושב על כסא דין עושה חסד משפט וצדקה בארץ, מלך בוטח בה' ירא וסר מרעה דורש טוב לעמו, מלך בהתאסף ראשי עם חכם ומי כמותו מורה, אכל מעץ הדעת חן ושכל טוב. ולא אבה ה' גם אל עץ החיים ישלח ידו, ובחזקתו בעושרו פקד ה' את עמו לתת להם לחם, רוח והצלה עמד ליהודים. בצלו חמדתי וישבתי והייתי קרוב אליו, והוא נשען על ידי. וכל הימים אשר הוא חי על האדמה על היכל מלכותא די בבל מהלך הֲוָית. ויהי היום, יום צרה ותוכחה ונאצה לכל עמו ולישראל נחלתו בני יעקב בחיריו, היום ההוא היה חושך, ונפל למשכב, ובאשר שכב שם נפל שדוד, קור וחום יום ולילה לא ישבותו. ובימים אחדים עלה מות בחלוניו, קפדה בארמונו. היא היתה אם כל חי ותקח את המאכלת לשחוט את בנה ותשחטהו כמשפט, כדרך כל הארץ. אז חלף רוח ויעבור זו כחו לאלוהו כמוץ יסוער מגורן וכעשן מארובה, ונותרה בת ציון כסוכה בכרם באין משען ומשענה, סר צלם מעליהם.

וימררו את חייהם בצום ובכי ומספד, אבל גדול ליהודים, וירב בבת יהודה תאניה ואניה. ואני נהייתי ונחליתי, חבלים נפלו לי באבלי, צרה כמבכירה, עלי תשתפך נפשי ואתמשל כעפר ואפר.

וימלוך בנו תחתיו, דון יואן, מלך חדש אשר לא ידע, הפך לבו לשנוא שריו להתנכל בעבדיו, ויתנכר לכל אוהבי אביו הפרתמים ושרי המדינות היושבים ראשונה במלכות במדרגת שלמות ומעלה, הקרובים אליו, עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ויתנכל אליהם לאמר: „בני מות אתם, כי קשרתם עלי כלכם לתת אותי ואת ארצי בידי מלכי ספרד". ויתפוש מהם שר וגדול ומשנה למלך[5] והוא יושב לבטח עמו וימת אותו בחרב, ואחיו הנשארים הרה נסו, ברחו לנפשם, כי נבהלו מפניו בראותם כי נפל שְׂיאָם ומת גבורם, נשיא בית אב להם, ויחפזו ללכת, כי אמרו: כלנו מתים. וכן נגוזו ועבר. ויקח המלך את כל ארצם ואת כל אשר להם ויאבד את כל זרע המלוכה.

גם בי התאנף המלך על לא חמס בכפי ואין מרמה בפי, ביען מימי קדם קדמתה בימים הראשונים (היו טובים מאלה) היתה אהבתי עצומה את השרים הנרדפים האלה וידמו למו עצתי. דבר האיש אדוני הארץ עלי קשות, בעוצם ידו ישטמני ויתן אותי בקושרים לאמר, כי לא יעשו האנשים האלה דבר בלתי אם נגלה לי סודם, הקשורים ובתי הנפש[6], ונפשי קשורה בנפשם. ואנשים בני בליעל אשר חשבו לדחות פעמי, לקחת כל אשר לי זממו, שננו לשונם כמו נחש, וידברו עלי רעה אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי.

ובתוך ההפכה והנה שלח אלי משלחת מלאכי רעים לאמר: „המלך דבר רדה אלי אל תעמוד". ואעש ככל אשר צוני ואלך למסעי. ואני בתומי הולך אל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע. ויהי בדרך במלון והנה איש עומד לנגדי ויאמר אלי: „אל תקרב הלום, המלט על נפשך כי עת רעה היא". וכי שמעתי דבת רבים מגור מסביב האומרים לנפשי: עליך ברית יכרותו. ועולם הפוך ראיתי, אין אמת ואין חסד ואין יראת אלהים בארץ. ועיני ראו ולא זר קדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם אשר קומטו בלא עת, ואף לא פעלו עולה, עלימו אבד כלת ועזבו לאחרים חילם. אמרתי אני אל לבי: אנה אני בא? אני ידעתי את האיש ואת שיחו, איש חמודות[7] בוצע בצע, את נפש בעליו יקח, לשלול שלל ולבוז בז. חמת מלך מלאכי מות, יתר ידו ויבצעני, ומי יאמר לו: מה תעשה? מה יועילני זהב וכסף? המה ירדפוני והמה יהיו בעוכרי. מה ימלצו לחכי שדות וכרמים, בתים מלאים כל טוב? המה ירמוני והמה ארבו לדמי, ויהיה עושרי עושר שמור לבעליו לרעתו. הנה מה טוב ומה נעים להחיות את נפשי, והייתי רק עשוק וגזול כל הימים. על כן על כל דברי האגרת הזאת עזבתי נטשתי את נחלתי, האשה אשר הוכיח ה', הילדים אשר חנן אלהים, וכל אשר לי, ואמלטה רק אני לבדי. ואקום בעוד

[5] פירדינגדוס סבראגנצה (Braganza) שהומת בשנת 1483. — [6] ר"ל דברי קשר והמרד והמזמות שבבתי נפשם. — [7] בעל חמדה. —

לילה ושמתי לדרך פעמי. מפני צרה גברתי אנכי ברחתי, וכי פתאום בא אידי כמוץ גנבתו סופה. לא נדבק בידי מאומה מן החרם. ואתמלטה בעור שני. השמש יצא על הארץ והקול נשמע בית פרעה והרצים יצאו דחופים בדבר המלך, לאמר: רדפו ותפשוהו, אחת דתו להמית! יחד יבואו גדודיו ויסולו עלי דרכם, ורוכבי הרכש האחשתרנים רדפו אחרי כל היום ההוא וכל הלילה דרך המדבר.

ובחמלת ה׳ עלי לא נתנם להרע לי. ויהי כחצות הלילה ואני יוצא מתוך מצרים, מלכות פורטוגאל, ואבוא אל מלכות קאשטיליא עיר קצה גבולה פה שֵׁיגוּרָה דֵילָה אוֹרְדֶין[8]. וירא כי לא יכול לי לצוד את נפשי לקחתה, ואלך בדרך שלחני ה׳, ויחר אפו חרק עלי בשניו ויחשבני כאויב לו, שלח ידו בכל אשר כנסתי לי, כסף וזהב וסגולת מלכים עובר לסוחר מכל אשר היו לפני בארץ ההיא, ויקח את כל אשר לי, קרקעי אגב מטלטלי, עד בלי השאיר לי שריד. מבטן שאול שועתי לפניו, מן המקום אשר נסתרתי שם ביום המעשה, במגלת ספר כתוב עלי צעקתי: „הושיעה, המלך! הטוב לך כי תעשוק? השופט כל הארץ לא יעשה משפט? למה הרעות לעבדך? למה תדחפני כמו אל? הודיעני על מה תריבני. בחנני, אדוני, ונסני, — כל יגיעי לא ימצאו לי עון אשר חטא".

כמו פתן חרש יאטם אזנו, לא השיב ידו מבלע. ואקו למשפט והנה מספח, לצדקה — והנה צעקה. — —

חשבתי דרכי, דרך ישר לפני איש, דרך גבר בעלמא, ויחפש רוחי בשלמי הרעה הזאת לנו, עם לבבי אשיחה: מה לי עוד לעצבים? הלא על כי אין אלוה בקרבי מצאוני הרעות האלה, זדים הליצוני עד מאד כי מתורתך נטיתי, ואומר: טוב לי כי עוניתי למען אלמד חוקיך, טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. ואף כי אמר אלהים נע ונד תהיה בארץ, גר הייתי בארץ נכריה, ואחי מעלי הרחיק, חדלו קרובי, הנה פה הקרה ה׳ אלהינו לפני אנשים חכמים וידועים, חברים מקשיבים לקולי תורת ה׳ תמימה משיבת נפש, עמהם כל היום היא שיחתי, ומאשר לי שמעו ויחלו דעתי בפירוש פרשיות מספרי הנביאים הראשונים, ועלימו תטוף. מלתי מה מתוק מדבש. הם הרהיבוני ויבקשו ממני לשלוח יד לפרש ספרי יהושע ושופטים ושמואל ומלכים ובאר על הלוחות ויכתבון מלי, כי באו דברי המפרשים בהם מעט מזער לא כביר, וכי ראיתי עת לעשות לה׳, בחרתי הסתופף בבית אלהי ולעבוד את עבודת הקדש. חצני נערתי ואקום ואעשה מלאכת המלך ה׳ צבאות שמו, פירוש הספרים האלה ארבעתם. — —

ב. מהקדמה לספר מלכים.

אמר יצחק בן לאדוני שר וגדול בישראל אדון יהודה אברבנאל, משרש ישי בית הלחמי, מזרע דוד נגיד ומצוה לאומו, מעם מפוזר וממורד גלות ירושלם אשר בספרד.

---

8 Segura della Orden.—

הנה קרה לי בפירוש הספרים, ר"ל יהושע ושופטים שמואל ומלכים, הפך מה שקרה לחיאל בית האלי בבנותו יריחו, שבבכורו יְסָדָהּ ובצעירו הציב דלתיה, ואני פציתי פה לד' בימים הראשונים (היו טובים מאלה) בהיותי שקט על שְׁמָרַי במלכות פורטוגאל ארץ מולדתי לפרש הספרים האלה ארבעתם, בראותי קוצר המפרשים בהם, וממשא מלך ושרים השתרגו עלו על צוארי לא יכולתי עשוהו, עד אשר נגעה בי יד ה' ומלך פורטוגאל יחשבני לאויב לו על לא חמס בכפי, נצב ימינו כצר לבלעני חנם ויבוז את כל אשר לי, הון עתק וצדקה, ואמלטה רק אני בורח אל מלכות קשטיליא מפני חרב היונה. ובבואי שמה בהיותי כגר בארץ, כאורח נטה ללון, דרשתי מעל ספר ה' לשלם את נשיי, ופירשתי שלשת הספרים הראשונים: יהושע — כי הושיעני אלהים ויצילני מחרב פרעה, ושופטים — כי יש אלהים שופטים בארץ לשפוט משפטי ולריב ריבי מאיש חמסים, ושמואל — כי מה' שאלתיו. והיה כל זה בתחלת שנת רמ"ד מהאלף הששי ליצירה. וברצותי להתחיל בפירוש ספר מלכים נקראתי לבוא אל בית המלך, הוא מלך ספרד, עליון למלכי ארץ, הוא המושל במלכיות קשטיליא וארגון וקטאלוניא וסיציליא ושאר איי הים. ובאתי אל חצר המלך והשגל, והייתי קרוב אליהם ימים רבים, ויתן ה' אותי לחן בעיניהם ובעיני השרים היושבים ראשונה במלכות, ונתעסקתי בעבודתם שמנה שנים. גם עושר גם כבוד אשר יעשה אותם האדם וחי בהם קניתי לי בחצריהם ובטירותם, על כן תפוג תורה והמלאכה נעצרה, ומפני עבודת מלכי הגוים אשר לא מבני ישראל המה נטשתי את נחלתי מלכות יהודה וישראל ופירוש סבוריהם.

ובשנה התשיעית, שנת מזר"ה ישראל [9], לכד מלך ספרד כל מלכות גרנטה, והעיר הגדולה גרנטה רבתי עם שרתי במדינות, ובחזקתו וגובה לבו חלף רוח ויאשם זו כחו לאלהיו. ויאמר עשו בלבו: במה אתרצה לאלהי המאזרני חיל למלחמה, במה אקדם לקוני אשר נתן את העיר הזאת בידי, אם לא בהכניס תחת כנפיו העם ההולכים בחשך שה פזורה ישראל ולהשיב לדתו ואמונתו הבת השובבה, או להשליכם אל ארץ אחרת מעל פני, לא ישבו עוד בארצי ולא יכּוֹנוּ לנגד עיני?

ולכן יצא דבר המלך ודתו כדת מדי ופרס, וכרוזא קורא בחיל: „לכון אמרין, כל משפחות בית ישראל, כי תעברו במים ותפִלון ותסגדון לאלהי הגוים טוב הארץ תאכלו כמונו היום ותשבו בארץ ותסחרוה, ואם תמאנו ומריתם ושם אלהי לא תזכירו ולאלהי לָא אִיתֵיכוֹן פָּלְחִין, קומו צאו מתוך עמי, מארצות ספרד ומסיציליא מיורקא וסרדיניא אשר תחת ממשלתי, ובמשלש חדשים לא תשאר פרסה מכל אשר יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכונה בכל מדינות מלכותי".

בעת היותי שם אני בחצר בית המלך יגעתי בקראי, נחר גרוני, דברתי אל המלך פעמים שלש, במו פי אתחנן לו לאמר: „הושיעה המלך, למה תעשה כה לעבדיך? הרבה עלינו מהר ומתן, וכל אשר לאיש

---

9 ירמיה ל"א י'.—

איש מבית ישראל יתן בעד ארצו"[10]. קראתי למאהבי, רואי פני המלך, לבקש על עמי, ורוזנים נוסדו יחד לדבר אל המלך בכל עוז להשיב ספרי האף והחמה ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים לאבדם, וכמו פתן חרש יאטם אזנו, לא ישיב מפני כל. והמלכה עומדת על ימינו לשטנו, הטתו ברוב לקחה לעשות מעשהו החל וגמור. יגענו ולא הונח לנו. לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רגז.

וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו. ובכל המקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים. ותהי חרדה גדולה, צרה כמבכירה, אשר כמוה לא נהייתה מיום גלות יהודה מעל אדמתו על אדמת נכר. ויאמרו איש אל אחיו: חזק ונתחזק בעד דתנו ובעד תורת אלהינו מקול מחרף ומגדף, מפני אויב ומתנקם. אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו, לא נחלל בריתנו ולא נסוג אחור לבנו, ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו.

וילכו בלא כח שלש מאות אלף רגלי[11], העם אשר אנכי בקרבו מנער ועד זקן טף ונשים, ביום אחד מכל מדינות המלך. אל אשר היה שמה הרוח ללכת ילכו. ויצא מלכם לפניהם וה' בראשם, זה יאמר לה' אני וזה יכתוב ידו לה'. מהם הלכו למלכות פורטוגאל ולמלכות נבארה[12], הקרובים אליהם, והנה צרה וחשכה ואפלה מנודח, ומצאום צרות רבות ורעות, השוד והשבר והרעב והדבר. ומהם שמו בים דרך ונתיבה במים עזים, וגם יד ה' היתה בם להמם ולאבדם, כי רבים בני שוממה לעבדים ולשפחות נמכרו בכל גלילות הגוים, ורבים טובעו בים סוף, צללו כעופרת במים אדירים. וגם מהם באו באש ובמים, כי נשרפו האניות ותבער בם אש ה'. סוף דבר, כל משפטיו הרעים איש לא נעדר, אשר לחרב — לחרב ואשר לשבי — לשבי, והדביק ה' בהם את הדבר וזיו לזעוה לכל ממלכות הארץ עד כי ספו תמו מן בלהות וישארו מעט מהרבה, וכמאמר אבותינו „הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו"[13]. יהי שם ה' מבורך!

גם אני אבחר דרכם, דרך אניה בלב ים, ואני בתוך הגולה באתי עם כל ביתי, הבנים בני והצאן צאני, פה העירה נאפולי[14] ההוללה, אשר מלכיה מלכי חסד הם, השנה הזאת שנת גרי"ם הייתם[15]. ודברתי אל לבי: אשו נדרתי אשלמה, לפרש ספר מלכים אשר לא עשיתי עד כה, גם כי עת לעשות לה' לזכרון חרבן בית קדשנו ותפארתנו והגליות אשר עברו על אומתנו הכתובים בספר הזה, וכמו שאפרש בע"ה.

הנה אם כן חיאל בית האלי בבנין יריחו בבכורו יסדה ובצעירו

---

10 כידוע, היה פירדינגדוס מסכים לקבל השוחד ולסבל את היהודים, אלא שתוכחתו של טורקבימדה מנעתו מזה.— 11 לכאורה, מתכוון כאן אברבנאל רק לחלק אחד של המגורשים, כי לפי דברי אברבנאל בעצמו בהקדמת ספרו מעיני הישועה (מביאו בעל שלשלת הקבלה) יצאו שש מאות אלף נפש, ולפי לוצטו (Discorso circa il stato degl' Hebrei, p. 67b) היה מספרם חמש מאות אלף ולפי Llroente, Hist. de l'inquisition, p. 261 היו שמנה מאות אלף (שני המקורות האחרונים מובאים אצל צידניר), וע' ג"כ מארכס J Q R, XX, 245—6.— 12 Navarra.— 13 במדבר י"ז כ"ח.— 14 Napoli.— 15 שמות כ"ב כ'.—

הציב דלתיה, ואני הגבר ראה עניי בצעיר הגליות והגרושים אשר עברו עלי, והוא הגלות הפרטי אשר לי ממלכות פורטוגאל, יסדתי והתחלתי פירוש ארבעת הספרים האלה, ובבכור הגליות והעצום שבהם, הוא הגרוש המר והנמהר והשמד הגדול והנורא אכלנו הממנו גרשנו מהסתפח בספרד אשר כל שמעו תצלנה שתי אזניו, הצבתי דלתי הפירוש הזה והשלמתיו. — — —

ג. מהקדמתו לספר דברים.

— — —גם שם[16] לא הונח לנו, כי שרק ה' לזבוב מלך צרפת[17] אשר כִּלָּנו, ויעלו פרשיו על הארץ ויכבשוה, ובשצף קצף משלו גוה ויעביטוה. לא עמד איש בפניהם ועם לא יחרדו, כי כלם מרדו במלכם וזקנים קמו עמדו, ובגד בוגדים בגדו, וכי רבו עבדים המתפרצים, ובמושב לצים, בראש כל חוצות לקמצים, קמו לבלע נחלת ה' בני ציון היקרים[18]. — — —

גם בי התאנף ה' על עוני, לא השיב ידו מבלע, ויגזלו אנשי הארץ את כל קניני, ויבא רזון במשמני, ויהפך ליגון כל ששוני, כי רבות אנחותי וכי ראיתי צרת עמי, גם שב גם ישיש כל אשר בשם ישראל יכנה. רצע ה' את אזני במרצע[19], לצאת מתוך ההפכה הולך ונוסע, ונכנסתי באניה בלב ים ובחמלת ה' עלי באתי לאי קָרפו[20], ואשב פה.

---

16 בנאפולי.— 17 קארלוס VIII.— 18 רומז לפרעות שעשו ביהודים עוד קודם שכבש קארלוס את נאפולי.— 19 כלו' השמיעני, נתן עצה בלבי.— 20 Korfu.—

VI. דוד ראובני

ספור נסיעתו.

הפרק על דוד ראובני הוא חידוש גדול בהסטוריא הישראלית: זהו ממש אגדת פלאים שאירעה בעולם המציאות. בשנת רפ"ה בא לארץ איטליא דרך ארץ ישראל יהודי מזרחי קטן קומה, שחרחור, צייקן וסגפן, שלא היה יודע שום לשון חוץ מערבית ועברית־זרגונית, ומטרה ידועה היתה לו בנסיעתו זו: להשפיע על האפיפיור קלימנס השביעי, ועל ידי זה גם על מלכי אירופה הנוצריים, שיבאו לעזרתו בכלי זיין רובי־אש, לתכלית מלחמה עם הישמעאלים וכיבוש ארץ ישראל מידם בשביל עם ישראל. מלחמה זו היו צריכים לקשר יוסף המלך, אחיו של דוד, והאומה היהודית, שיוסף זה מולך עליה באחת המדינות הרחוקות שבאפריקה. אומה יהודית זו היתה, לפי דבריו של דוד, מצאצאי עשרת השבטים, ודוקא אומה זו, היושבת על אדמתה במנוחה ובאושר והמפילה חתיתה על העמים שכניה, — דוקא אותם היהודים היו מוצאים, לפי דבריו של דוד ראובני, צורך בשיבת ציון וירושלים.

במשלחת מדומה זו בא דוד ראובני לעיר רומה והתיצב לפני האפיפיור והשמניו בהשתדלותו להוציא את הצעתו אל הפועל. הוא הסביר להאפיפיור את חשיבות הענין והביאו לידי הכרה שעסק זה יהיה מועיל בשביל מלכי אירופה הנוצרים, הואיל ועתיד הוא לגרם בזה מפלת התוגר.

האפיפיור ואנשיו הטו אזן קשבת לדבריו של דוד ונשמעו לו: בידו עלה לקבל מאת האפיפיור אגרת המלצה אל מלך פורטוגליא.

כך ניתנה לדוד האפשרות לילך הלאה בדרכו ולהמשיך את המטוה של קורי השתדלותו.

עוד קודם שבא דוד לאיטליא, כשהיה עושה עדיין נסיעתו בארץ ישראל תחת מסוה של מושלמי מצאצאי מחמד, כבר הגיעו בסוד ידיעות מארץ ישראל לתפוצות ישראל שבאיטליא על אותו איש־הפלאים, שהוא הולך במשלחתו לכבוש את ארץ ישראל מיד הישמעאלים ולהביא גאולה לישראל. הידיעות היו מרעישות, כמובן: הכל היו מקוים ומצפים בכליון עינים לתוצאות ענין זה, להתקרבות הקץ המקווה.

וכשבא לאירופה והתחיל להתעסק בהוצאת משלחתו המדומהמן הכח אל הפועל היו מעוסקים בו גם היהודים גם הנוצרים, וביחוד המרנים האומללים.

אחר כך הלכו הענינים הלוך והסתבך, הלוך והתגולל, כאותה פקועה של חוטים שהיא מתכרכת ברעש אבל גם מתפתחת בבהלה — — —

ולהשבחת החזיון המבהיל והתמוה גם יחד נצטרף עוד אל דוד גם טיפוס ממינו של ר' שלמה מולכו. — — —

הרבה תעודות הנותנים חמר להסטוריא נשתיירו על עסק דוד ראובני. בספר זה עצמו ימצא הקורא גם דבריו של בן דורו ר' אברהם פריצול (לעיל ע' 55–56) וגם דבריו של ר' יוסף הכהן (לקמן ע' 97–108). אבל החומר היותר מובהק בחזיון זה הוא הרומן ההסטורי שהשאיר לנו דוד ראובני עצמו בספר זכרונותיו.

זכרונות אלו יצאו לאור בשלימות בפעם הראשונה על ידי נאיבואיר ב„סדר החכמים וקורות הימים", ח"ב עמוד 133—223. בשנת תרפ"ב יצאו לאור במהדורה שניה בספר מיוחד בשם: „ספור נסיעת דוד ראובני ממדבר תבור אל האפיפיור ברומה ואל מלך פורטוגליא בשנות רפ"ב — רפ"ז לאלף הששי בענין כיבוש ארץ ישראל מידי הישמעאלים, והוא ספר זכרונותיו של דוד ראובני, הוציא לאור בשנת ארבע מאות לנסיעתו אברהם כהנא".

ביבליוגרפיא:

1. Graetz, Gesch. d. Juden, IX Note 4.
2. Vogelstein-Rieger, Gesch d. Juden in Rom, II, 41–46, 53–58.
3. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 101.
4. Zunz, Gesammelte Schriften I, 179–182.

א. אצל האפיפיור ברומה.

אני דוד בן המלך שלמה זצ"ל, ממדבר חב'ר, הגעתי בפתח מדינת רומא בחמשה עשר יום לחדש אדר[1] שנת רפ"ה, ובא לפני גוי אחד מוויניציא ודבר עמי בלשון ערב וכעסתי עמו. והלכתי בחצר האפיפיור ואני רוכב על סוס לבן זקן והמשרת שלי בפני וגם היהודים באו עמי, ואני נכנסתי בבית האפיפיור ואני רוכב על הסוס. ואח"כ נכנסתי לפני החשמן גוליאו[2] ובאו כל החשמנים והשרים לראות אותי. והיה לפני החשמן גוליאו הנז' כמהר"ר יוסף אשכנזי, שהוא היה המלמד מהחשמן הנז'. ובא לפנינו כמהר"ר החכם יוסף צרפתי, ואני בפני החשמן מדבר אליו, והמליץ שלי היה החבר שבא עמי, והיהודים שומעים כל אשר דברתי להחשמן. ואמרתי אל החשמן הנזכר: „איך אני אדבר עמך בקצור הדברים

---

[1] בפנים נאמר „אדר ראשון", ואינו אלא טעות סופר, כי אותה שנה לא היתה שנה מעוברת, ועוד שדוד בעצמו מספר לקמן, בשעת יציאתו מרומה, שבא לרומה בט"ו אדר סתם.— [2] כך הוא כותב במוקם גידיאו. (Egidio)—

ואשלים כל דברי לפני האפיפיור". ועמדתי לפני החשמן עד הלילה בליל שבת, והיהודים שאלו אל החשמן כי אלך עמהם עד אחר השבת, והחשמן הנז' אמר אלי: „אם תרצה ללכת עמהם תלך, ואם תרצה חדר אחד בביתי אתנהו לך. וכי אלך למחר לפני האפיפיור ואשלח לומר אליך את אשר יאמר אלי האפיפיור". וכן הלכתי עם כמהר"ר יוסף אשכנזי ועם ר' רפאל הזקן, שהם יושבים בבית אחד, ואכלנו בליל שבת וישננו עד הבקר. והלכתי עמהם בבית הכנסת כדי לברך ברכת הגומל בספר התורה. ועמדתי בתפלה עד תשלומיה. והלכנו בבית ר' רפאל הזקן הנזכר, ובאו לפני טף ואנשים ונשים בכל הדרך עד אשר נכנסנו בבית ר' רפאל הנז'. ואני הייתי מתענה ביום השבת. וכל יום השבת באו בביתי לראותי אנשים ונשים, יהודים ונוצרים, עד הלילה. והחשמן גוליאו הנז' שלח בעד כמהר"ר יוסף אשכנזי, וחזר לפני ואמר אלי, איך האפיפיור צוה להחשמן כי אלך לפניו ביים א' בי"א שעות על כל פנים, וכי האפיפיור שמח שמחה גדולה ומתאוה לראותי. וכן בבקר קודם התפלה נתנו לי סוס והלכתי בבורגיט שאנט גילי[3] בבית זקן אחד, גיסו מר משה צרפתי, קודם תפלת השחר, והתפללתי שם. ובאו לפני יהודים רבים, הקב"ה ישמרם וירבה כמותם אלף פעמים. בח' שעות הלכתי בבית האפיפיור ונכנסתי בבית החשמן גוליאו, ובפני כמו י"ב יהודים זקנים ונכבדים, בלי הבחורים. ותיכף כשראה אותי החשמן עמד מכסאו, והלכנו אני והוא במקום דירת האפיפיור, ודברתי עמו, וקבל דברי בסבר פנים יפות, ואמר: „מאת יי יצא הדבר". ואמרתי לו: „איך המלך יוסף וזקניו צוו אותי אדבר אליך שתעשה שלום בין הקיסר ובין המלך צרפת על כל פנים, כי הוא טוב לך ולהם בעשותך זה השלום. ותכתוב לי כתב אל השנים מלכים הנזכרים יהיו בעזרתנו, ונהיה אנחנו בעזרתם. ותכתוב לי גם כן אל מלך פיטרי גואן". והשיב אלי האפיפיור: „השנים מלכים אשר אמרת אעשה ביניהם שלום, לא אוכל עשוהו. ואם אתה תצטרך לעזר מלך פורטוגאל יספיק לך. ואני אכתוב אליו והוא יעשה הכל. וארצו יותר קרובה אל ארצך, ודרך ים הגדול הם רגילים ללכת בה בכל שנה יותר מהשנים מלכים אשר אמרת". והשבתי אל האפיפיור: „כל אשר תרצה אני חפץ, ולא אטה ימין ושמאל מכל אשר תצוני, כי באתי בעבור עבודת השם, ולא בעד דבר אחר. והנני מוכן להנאתך ולטובתך כל ימי חיי". ואח"כ האפיפיור שלח לחשמן גוליאו ושאל: „אנה הוא עומד האינבאשדור[4] ?" והשיב לו: „איך היהודים שאלו אותו שילך עמהם ביום השבת". כי היהודים הנכבדים היו לפני האפיפיור, והיהודים השיבו לפני האפיפיור: „תניח האינבאשדור עמנו, כי אנחנו נכבד אותו בעבור כבודך". וכן האפיפיור אמר להם: „אם תעשו לו כבוד אני אפרע לכם כל ההוצאה אשר תעשו". ואמרתי לאפיפיור: „אני רוצה לבוא לפניך בכל שנים יום פעם אחת לראות את פניך כראות פני האלהים". והשיב לי האפיפיור, איך הוא מצוה לחשמן

3 Borghetto Sante Gile-המגדל הקטן [שברחוב] סאנטי ג'ילי.— 4 Im-basciatore-ציר המלכות.—

גוליאו — „שבכל פעם שיבא לראותי שהוא יבא עמך, והוא יעשה כל עסקיך". וכן לקחתי ממנו רשות ויצאתי מפניו והלכתי עם היהודים ואני שמח וטוב לב. והלכתי בביתי בדרך שאנט גילי בבית הזקן.

— — — ואמרו לי המשרתים, היינו חיים ומתתיהו והחזן, איך החשמן היה רוצה ללכת בויטירבו [5], ולא יחזור עד שני חדשים. ואני השבתי להם: „הכל מאת יי, אם יסגור הדלת יפתח דלת אחר יותר טוב". וכן החשמן שלח אלי על זה הדבר. ושלחתי לפניו את כל המשרתים הנז׳. וצוה החשמן להסופר של האפיפיור זה הדבר, ושלח לפניו חיים ואמר: „אם ירצה האינבאשדור יהודי דבר מאת האפיפיור תהיה לו לעזר". ושמעה ראטיירי, וכן דבר הוא עם חיים משרתי: „אם ירצה האינבאשדור דבר מאת האפיפיור אני אעשה הכל". וכן בא אלי חיים משרתי וסיפר לי כל אלו הדברים.

והחשמן גוליאו הלך בויטירבו, וחשבתי: מי יהיה לי לעזר ויהיה תרגמן ביני ובין האפיפיור? וראיתי איש אחד, ושמו היה ר׳ דניאל מפיסא, שבא לפני האפיפיור ועומד בבית סמוך לאפיפיור, והוא עשיר ונכבד עד מאד וחכם ומקובל, והסכמתי בלבי לקרא אותו. ושלחתי בעדו ובא לפני אל הבית ההוא, ודברתי אתו ואמרתי לו: „אני רואה שאתה מכובד לפני האפיפיור ולפני כל החשמנים, ואתה אדם גדול וחשוב, ואני רוצה שתהיה ביני ובין האפיפיור למליץ וליועץ ותראני הדרך הטובה למען אהבת יי ואהבת המלך יוסף אחי וזקניו ממדבר תבור ואהבת עמו ישראל, והקב״ה יעשה לך כבוד גדול יותר ממה שהיה לך בעבור עבודתו. ואני באתי ממזרח למערב בעבור עבודתו ואהבת ישראל שהם תחת מלכות אדום וישמעאל". ואז אמרתי לו כל חדרי לבי והסודות אשר אמר לי המלך יוסף אחי יצ״ו, הכל גליתי אליו, לא נשאר אלי דבר שלא הגדתי לו, כל רמיזות וסודות, וזה עשיתי יען כי ראיתי אותו טוב וישר בעיני אלקים ואדם. ואמרתי לו אחרי כן: „סוד יי ליראיו" [6]. ונדר ר׳ דניאל הנז׳ אלי, איך הוא לא יסע ולא יזוז מרומא עד שיקבל לי כל המכתבים מהאפיפיור ויהיה למליץ ביני לבינו. וגם נדר אלי, כי הוא ידריכני באורח מישור, ויבא עמי עם הספינה כשאכנס בתוכה, — „ותעמוד בלב טוב כי אני אעשה הכל, ואדריך אותך בדרך טובה וישרה למען אהבת יי ואהבת המלך יוסף אחיך". ואז כתב לי כתב אל האפיפיור ביום ההוא, ושלחתי הכתב אל הראטיירי על ידי חיים משרתי. ותכף כשנכנס חיים לפניו, ולפניו אנשים רבים ושרים, דבר עם חיים משרתי ואמר אליו: „אם האינבשדור שלח אותך בעד דבר אחד?" ואמר משרתי אליו: „הנה האינבשדור נותן אלף שלומות אליך ושולח אליך זה הכתב תתנהו אל האפיפיור, ותתן לי תשובה ותודיעני באיזו שעה אבוא אליך בעד התשובה". וקבל הכתב ואמר לחיים: „לך לשלום, ואחר תחזור בעד התשובה בי״ח שעות". וחזר חיים לפני, וגם קראתי לר׳ דניאל ודברתי לו הכל. וביום השני שלחתי חיים לפני הראטיירי, ותכף שנכנס לפניו, אמר: „צא, תלך לקרא את אדוניך האינבשדור במהירות יבא לפני האפיפיור, כי הוא קורא

5 Viterbo. — 6. כוונתו שישמור ר׳ דניאל את כל דבריו בסוד. —

אותו". ובא לפני חיים משרתי ועבד מר' דניאל מפיסא ז"ל והביא לי הסוס מר' דניאל, והלכתי בבית האפיפיור עם כל משרתי, ופתחו לי כל החדרים ונכנסתי עד החדר אשר הוא קרוב אל האפיפיור. ואמרתי אל השרים שהם שומרים החדר מהאפיפיור: „איני רוצה להכנס בפני האפיפיור עד אשר יבוא ר' דניאל מפיסא, כי הוא המליץ בינו לביני". ואני שלחתי בעדו. עודני מדבר עמהם, והנה ר' דניאל בא. ואמרתי לו: „הכנס בתחלה לפני האפיפיור". וכן נכנס וחזר אלי, ונכנסתי אני והוא לפני האפיפיור, ודברתי עמו: „איך אני עמדתי לפניך קרוב לשנה ורצוני מאת הקב"ה ומכבודך תכתב לי הכתבים אשר שאלתי מכבודך אל פיטרי גואן, וגם לכל הנוצרים שאעבור בארצם, גדולים וקטנים". וכמ"ד דניאל מדבר עם האפיפיור, והאפיפיור משיב אליו דברים טובים, ואמר אליו: „אני אעשה כל מה שרוצה האינבשדור".

ואחר כן יצאתי אני ור' דניאל מפיסא מלפני האפיפיור שמחים וטובי לב, והלכתי לביתי בשלום. והיו אז ברומא חמשה וארבעים מלשינים, והקב"ה נתן בלבם התשובה שישובו אחור מדעתם הרעה. והיו גם כן יהודים חזקים ברומא ובמלכות איטליא ראויים למלחמה וגבורים, ולבם כלב הארי לכל דבר. והיהודים אשר הם בירושלים ובמצרים ובכל מלכות ישמעאל יש להם מורך לב ויראה ופחד ואינם ראויים למלחמה כמו היהודים מאיטליא, הקב"ה יחזק אותם וירבה בהן אלף פעמים ויברך אותם.

והיה אז ברומא א' יהודי, ממזר ודאי, שמו היה ראובן, וסמכו אותו לרב גאון, והיה מלשין גדול ועצום, ולא היה לו שום רחמנות על שום יהודי, והוא רופא, ואינו הולך בשוק כי אם הכובע בידו ומשתחוה לכל הנוצרים, מרוב רשעתו עושה כן. ולא ראיתי בכל ימי, מארצי עד אשר הגעתי ברומא, רשע כמוהו. ודבר עלי דברים נבלים בפני כל החשמנים ובפני הסופרים מהאפיפיור ולא שמעו לקולו, כי כל הנוצרים יודעים כי הוא ממזר וכי הוא מלשין גדול לכל היהודים. ואח"כ בא אלי זה המלשין אל ביתי, ואמר לי: „לא תכעוס עמי למען יי'". ואני הייתי רוצה לתפוש אותו ולתת לו מכות גדולות עד אשר ישמע האפיפיור. ואחר כך בא בפני ונשק את ידי, ועשיתי מחילה מהמלשינות שעברה, ואמר כי הוא לא יעשה יותר. והלך ממני בשלום וכן נדר לעשות, ואח"כ עשה ההפך, כי בכל יום היה עושה מלשינות לי ולכל ישראל. והלכו שנים מלשינים מרשעי ישראל מרומא ואמרו אל האפיפיור: „איך זה האינבשדור היהודי אשר אמר כי הוא שליח השם עֲשֵׂה לו אש ותשרפנו, ותראה אם השם יצילהו מהאש". והאפיפיור כעס גדול היה לו על המלשין הראשון, ותפס אותו ושלח בספינה ישרת אותה כל ימי חייו. ואין אני יודע מאומה בכל אלו הדברים. ובאה אלי אשת המלשין והתחננה לפני, בהיות כי היא אמרה אלי שאמרתי אל האפיפיור ישלחהו אל הספינה. והשבתי אליה איך לא ידעתי מאומה מזה הדבר, והלכה ממני. ויש אחד ששמו משה לאטין[7], היה עומד כנגדי והיה מדבר כל היום אל דון מיקיל[8] האינבשדור ממלך פורטוגאל בדברים שלא כהוגן, מדבר נגד השם וכנגד כל ישראל.

---

[7] Latino.— [8] Don Miguel da Silva.—

— — — ואמר אלי ר' דניאל הנזכר: „לא תשמע דבר אשר יאמרו אליך המלשינים, כי לבעבור נסותך הם באים לבטל דבריך. ואני אשתדל ולא אלך בארצי עד אשר אקבל לך מהאפיפיור כל המכתבים שאתה מבקש, ואדריך אותך בדרך ישרה". וכן הלך ר' דניאל הנז' בביתו. ותוך ימים מועטים קבל המכתבים מאת האפיפיור. ושלחתי את חיים ומתתיהו משרתי עם ר' דניאל לפני האפיפיור, והסופרים קבלו הכתבים ונתנו אותם אלי.

ובלילה ההוא באו יהודים רבים בביתי, כדי לשמוח עמי, יען כי קבלתי הכתבים. ובביתי מלשינים מרגלים ואין אני יודע בהם. ובאו לפני ארבעה נכבדים מראשי קהל מרומא, הרב ר' עובדיה מספורנו ור' יהודה הרופא אסקל ושנים אחרים.

ורצו לכתוב את הבריויט 9 שעשה אלי האפיפיור ולהעתיקם בעבור יעשו אותם זכרון כדי לשמוח בהם. וכעסתי עמהם כעס גדול בלילה ההוא. ולא כעסתי עמהם כי אם שאמרו לי: „כי הם מרגלים למען יפסידו דבריך וילכו לפני הסופרים באלו הדברים". ונתנו אל לבי מחשבות וטרדות רבות. והלכו ממני הד' ראשים, והם היו מצטערים צער גדול. וגם אני לקחתי אני צער מפניהם ונצטערתי עליהם אשר חזרו ריקם.

ואחרי כן כעסתי עם המלשין שהלשין אותם אלי ואמרתי אליו: „הכל גרמת". וביום השני תפשו את האנשים הארבעה אשר באו אלי הסופרים מהאפיפיור. ותכף כששמעתי שהם היו תפושים, שלחתי בעד הסופר שתפש אותם אל ביתי, ודברתי עמו: „אם לא תוציא אותם בזאת הלילה אלך לפני האפיפיור ואוציא אותם על כרחך. ואם תרצה להיות לי אהוב תלך להוציאם עתה". וכן הלך הסופר ההוא והוציא אותם מבית הסוהר. וכל אותם היהודים שהם היו תפושים הם היו לי יותר אוהבים אותי מכל אנשי ק"ק רומא.

ואחרי כן קרא האפיפיור ר' דניאל מפיסא ודבר עמו בעדי ובעבור אם אני רוצה ללכת, כי הוא נותן אלי רשות. וצוה אותו כי אלך לפניו בי"ח שעות בכ"ד ימים לחדש אדר הראשון. והלכתי אני ור' דניאל הנז' לפניו, ועמדתי עמו כמו ב' שעות, ודבר אלי: „איך אני עשיתי לך כתב אל מלך פיטרי גואן, וכתבתי גם למלך פורטוגאל, וכתבתי אל כל הנוצרים שתלך בהם, כי הם יהיו בעזרך ויכבדו אותך בעבור אהבת השם ואהבתי". ואמר אלי האפיפיור: „תהיה חזק ואמיץ. ולא תירא, כי אלהים עמך". ואמרתי אליו: „אין בפני כי אם הקב"ה ואתה, והנני מוכן למצותיך כל ימי חיי. וגם המלך יוסף אחי וכל בני עמנו מוכנים אליך". וצוה האפיפיור יתנו לי סימן ומגן למען אוכל להראותו אל המלך יוסף אחי. וכן נתנו אותו אלי, ואני בפני האפיפיור, ונתן אותו האפיפיור ליד ר' דניאל, ור' דניאל הנז' נתן אותו לידי בפני האפיפיור. ואמר אלי האפיפיור: „תראה אל המלך יוסף אחיך זה המגן שלי". וכן נתן אלי מאה דוק' זהב, ולא רציתי לקחת ולקבל המעות ההן כי אם בכח. ואמר אלי: „תקחן בעבור משרתיך". ויצאתי מאת פני האפיפיור אל ביתי בשלום ובשמחה ובטוב לבב.

9 Breve.— 10 תמוה, שהרי לכאורה פיטרי גואן הוא יוחנן ג' מלך פורטוגליא.

והלכתי אל דון מיקיל, אינבשדור ממלך פורטוגל, אל ביתו, כדי לקבל בטחון[11] ממנו בדרך. ואמרתי לו אני ור׳ דניאל: „תכתוב לי בטחון בדרך״. ואמר אלי: „אם תרצה ללכת בפיסא אני אכתוב ואשלח אליך הבטחון בפיסא, כי הם יבואו עמך עד פורטוגאל אל המלך משם״. ולא רצה לכתוב אלי, כי עשה כל זה בתחבולה. ואמרתי לר׳ דניאל, כי הוא רשע עושה עמי רעה גדולה, שבאתי אליו בעד הבטחון בשבוע הראשון עשה אלי תחבולה ושלח אלי אלך לביתו, והלכתי אל ביתו ואמרו לי המשרתים איך הוא בבית האפיפיור, ור׳ דניאל ומשרתי בפני, ושלחתי בבית האפיפיור לראות אם הוא שם, והשיבו אלי כי איננו שם בבית האפיפיור. ואמרו לי משרתיו איך הוא בפני הראטיירי, ושלחתי לראות אם הוא שם ולא ראוהו.

ואחרי כן הלך ר׳ דניאל הנ״ל בביתו מפני העכוב, שהיה לו עסקימי ואמר אלי: „תעמוד הנה ותמתין אותו עד שיבא ותשלח בעדי, כי אנ, אבוא תכף״. ואני עמדתי בביתו מן חצי יום עד הלילה, ובא אח״כ ושלחתי בעד ר׳ דניאל, וכעסתי עם דון מיקיל כעס גדול ורציתי לתת אליו בחרב שלו, והחזיק בי ובזרועותי ר׳ דניאל ולא הניחני לעשות, ולא הכיתיהו.

אחרי כן יצאתי מפניו ואני כעוס במאד, והלכתי לביתי הלילה ההוא. ושמע האפיפיור כל אלה הדברים ואמר לדון מיקיל איך הוא יודע „על מה כעס עליך האינבשדור יהודי, בעבור הבטחון שלא כתבת אליו״. ואמר לו: „תכתוב אליו הבטחון על כל פנים, כי כן כתבתי אני אל המלך מפורטוגאל״. ולא שמע לקול האפיפיור ויצא מרומא והלך לצוד, ועמד שבוע אחד וחזר.

אחר כן בלילה, בחמשה עשר לחדש אדר שני, הלכתי אני ור׳ דניאל מפיסא וכל משרתי, ושאלתי ממנו הבטחון, ואמר אלי איך ישלחנו אחרי בפיסא על כל פנים. והאמנתי לדבריו והלכתי לביתי, ור׳ דניאל בא עמי בביתי. ואמרתי לר׳ דניאל איך רצוני לצאת מרומא למחר על כל פנים, בחצי חדש, כאשר יצאו אבותינו ממצרים. ולא אעמוד יותר ברומא בשום פנים, כי הסכמתי בלבי ללכת למחר על כל פנים.

ב. בפורטוגליא.

— — — והלכנו ברוח טוב בים הגדול דרך המערב למלך פורטוגאל. והגענו סמוך לקאליצי[12] מן מלכות קיסר. ושלחתי טוביה לפני הדיין בכתב האפיפיור. והלך טוביה אליו ושאל מאתו, כי אנחנו נצא מהספינה אל המדינה ונעמוד יום אחד ונחזור, ולא רצה הדיין. וחזר אלי טוביה ואמר, כי אנשי המדינה דברו אליו דברים רעים בפני הדיין, וכן הראש אשר הניח הראש שלנו מהספינה הלך במדינה ההיא, וחזר לפני, ואמר אלי

---

11 Sauve-conduite.— 12 כוונתו לנמל Cadiz.—

הראש הנז׳, כי הדיין קרא אותו בפניו ובפני שרים גדולים מהמדינה — „והם בעצה אחת עליכם, ואמרו איך המלך יהודי הולך למלך פורטוגאל, והוא הקטן. והם, חושבים אנחנו, הולכים נגד הקיסר. והם אמרו לבוא לתפוש אותך. ויבקשו לך סוסים וישלחו אותך לפני הקיסר״. ואני שמח בלבי מכל מה שעשה הקב״ה, וחשבתי בלבי: אם יבואו אנשים יתפשו אותי בכח, כי הקב״ה שולח אותם לטובתי ולטובת כל ישראל. ואני חזק בשליחות עבודת ה׳ ובמצותיו. והמשרתים שלי מתייראים ומתפחדים. ואני שמח לפניהם. ואמרתי להם: „לא תיראו ולא תפחדו״. ואחרי כן בא אלי הראש מהספינה פעם אחרת ואמר אלי: „טוב תצאו מהספינה הזאת בספינה אחרת מהמלך פורטוגאל״. וכן יצאנו מהספינה ההיא בחצי הלילה, והנחנו כל הכלים שלנו בחדר, וסגרנו החדר, ונכנסנו בספינה קטנה עד שהגענו בספינת מלך פורטוגאל. ונכנסנו בספינת המלך. והראש מאותה הספינה ישן על מטתו. ואחר ששמע שאנחנו באנו לפניו אל הספינה, עמד ממטתו. ונכנסנו לפניו אל החדר והראינו לו כתב ממלך פורטוגאל, וראש הספינה שלנו מדבר עם ראש מספינת המלך באריכות מן דברי הדיינים והשרים אשר במדינה ההיא קאליצי. ואנחנו עמדנו בפניו עד אור הבקר. ואחר כן הלכנו אל המדינה אלמריאה [13]. והלכו שניהם, הראשים, לפני הדיינים והשרים. ושלחתי טוביה משרתי עמהם. והלכו למדינה ההיא וחזרו לפני ואמרו לי, כי הדיינים והשרים עשו קטטה עם הראשים בעבור יתפשו אותנו.

ואחרי כן בקש לנו הראש מהספינה תלך בטאוילה [14] מראש מלכות פורטוגאל, ונתנו לנו הכלים שלנו, והביאו לנו מן הספינה הגדולה אל הספינה האחרת אשר למלך פורטוגאל, ונתתי ע״ה דוק׳ לבעל הספינה הראשונה בעד שכר טרחו, והלך לו. ואנחנו עמדנו בספינת המלך עד חצי הלילה ונכנסנו בספינה מלאה חטה הולכת בטאוילה בים, והגענו על שפת הים סמוך לעיר טאוילה. ושלחתי כתב האפיפיור וכתב המלך [15] אל הדיין אשר בעיר טאוילה, והוא דיין מאת המלך מפורטוגאל. והלך טוביה משרתי עם הכתבים אל הדיין. ותכף חזר אלי עם שנים משרתים מהדיין ופרדה אחת טובה, ונכנסו ובא אלי אל הספינה, ויצאתי מהספינה אל היבשה. ושמעו כל אנשי המדינה כי הגעתי אל שפת הים, ומיד באו אלי שרים נוצרים ואנוסים, טף ונשים, ואני רכבתי על הפרדה והלכתי בשפת הים אל המדינה ההיא, וכל הדרך מלא אנשים ונשים ולא יספר מרוב. והגענו במדינת טאוילה בבית אנוס אחד, וסדרו הבית והמטות והשלחן. והאנוס ההוא נכבד ואשתו נכבדת מאד. והדיין מהמדינה בא אלי ושמח עלינו שמחה גדולה ואמר אלי: „כל מה תבקש הנני מוכן ומזומן למצותיך ולעבודתך״. ובכל יום בא אלי ב׳ פעמים לראותי בביתי. והדיין הנז׳ כתב למלך כתב איך הגענו לפניו בטאוילא, ואני כתבתי למלך כורטוגאל כתב אחד, וגם שלחתי דוד הרומאני לפניו. ועמדתי בבית האנוס ההוא לחכות תשובת המלך. והאנוס ההוא ואשתו היטיבו לנו טובות גדולות, ולא

[13] Almeria.— [14] Tavira.— [15] João III.—

לבו שנוציא שום פרוטה מכיסנו, כי הם רוצים לעשות לנו ההוצאות מכל וכל, מהאכילה ושתיה. ועמדנו בביתם מ׳ יום עד שהגיע השליח ממלך פורטוגאל אלי בטאוילה.

— — — ובא אלי בעל לשון ערב אל ביתי ואמר אלי: „איך המלך יש לו חגה גדולה ויום שמחה גדולה בלבו, והם מסדרים לו השולחן מחוץ. ואם ייטיב בעיניך תבא עמי זה היום לפני המלך, ואם יראך המלך לפניו ושמח לבו". וכן הלכתי בבית המלך והם מתקנים השולחן ועניינים אי אפשר אדם לדבר. וכל הקערות, גדולות וקטנות, היו מכסף, והכלי הגדול אשר ישתה בו מים היה מזהב. והמלך יצא הוא ואחיו מתְּפִלות שלהם, ועמד על שלחנו, והדירה מלאה שרים ארבעה חדרים מלאות. ובחוץ מלא יבואו לראות במלך איך יאכל. וכל השרים אשר הם עומדים לפני המלך כל אחד מהם הכובע בידו. והבחורים מבן עשרה שנים ומעלה בין השרים עומדים לפני המלך, כל אחד מהם על ארכובה אחת, ומשתחוים סביב סביב לו על השולחן. ויש לפני המלך ד׳ דיינים, כל אחד מהם עם העץ, והיו מכים ומגרשים האנשים מפני המלך. וכל הדיינים אשר במלכות המלך פורטוגאל המלך יתן להם עץ אחד, והוא הסימן מן המלך הטוב. ואימת המלך על כל מלכותו. וביום ההוא בעת הסעודה, ואני יושב בין האנשים, ועשה סימן אלי המלך אלך לפניו. וכן הלכתי לפני המלך. והיו לו שנים אנשים משרתים. ובעל לשון ערב היה עמדי. וקרא המלך מפורטוגאל אחד מן הדיינים ואמר לו: „תגרש האנשים אשר לפני החלון — והם היו שרים גדולים — ותעשה שהאינבשדור יהודי יעמוד בחלון ההוא ומשרתיו לפני". וכן עשו. וישבתי באותו מקום שסדר לי המלך. והיו תוקעים בחצוצרות ובכל מיני עוגב, מינים הרבה. והמלך על השלחן, ושלשה אחים של מלך היו באחורי השלחן. ונתנו לו [כלי] אשר ירחץ בו ידיו, היינו הקערה הגדולה, והיתה מכסף, והעליונה אשר בתוכה המים היתה מזהב. ועמדו שנים מאחיו והיו משתחוים לפני המלך והיו מנשקים על קערות הכסף עד שרחץ המלך את ידיו. והאיש אשר היה רוחץ ידי המלך היה שותה המים בתחילה קודם שירחץ המלך, והחשמן אחיו מהמלך משתחוה לפניו ומנשק אהר רחיצתו הכלי אחר אחיו. ועמדו על הסעודה. והשלחן ההוא יש בו כבש הרוג בלי שחיטה. והם היו מסירין הבטן מהכבש ההוא. והכבש היה שלם מראשו ועד כרעיו. ושמו לו קרני זהב ושמוהו לפני המלך על השלחן. והיה גם כן בשלחן ד׳ חזירים בלא שחיטה שלמים מראשם עד סופם. והיה גם כן על השלחן עופות הרבה, והיו מסירין הראשונים ונותנים לו לאכול האחרונים. והמלך אוכל, ואחיו גם כן אהורי השלחן הם אוכלים. ונתנו למלך מים לשתות ושותה. ונתנו אח"כ אל אחיו מים לשתות ושותים. וחזרו לאכול. והם היו חותכים למלך מכל מין הבשר, והיה אוכל מכל מעט. וכן היו נותנים לאחיו. ויש לכל אחד מהם משרתים על השלחן. ונתנו למלך פעם אחרת מים לשתות, והמשרתים נתנו אחרי כן לאחיו גם כן לשתות מאת המים, ושתו על שלחנם מים ג׳ פעמים. ואחרי כן נתנו פירות שלימים לו לבדו ולאחיו לבדם.

ואחרי כן נתנו מיני מתוקים, ענינים הרבה, ואח"כ הסירו המפות והשלחן. ועמד המלך על רגליו בשלחן, והגלחים מברכים אותו, ומשתחוים כל העם. ואח"כ נכנס המלך לפני המלכה אשתו, ונכנסתי אני אחריו עם המשרתים שלי ועם בעל לשון ערב. והשרים הגדולים נכנסו גם כן אחרי לפני המלכה. ואת הקפיטאניא שהיה תפוס מאינדיאה הביאו אותו לפני המלך ביום ההוא. ואני עומד לפני המלך. ועמד הקאפיטאניא בפני המלך. ושאל אותו המלך בפני ואמר לו: „ארץ אינדיא וקאליקוט"[15] אם יש יהודים שם?" והשיב הקאפיטאניא אל המלך: „יש יהודים רבים אשר לא יספרו מרוב בשינגולי[16] רחוק מקאליקוט מהלך עשרה ימים". ודבר למלך דברים נוראים נכבדים וגדולים מאת היהודים אשר הם בשינגולי. ושאל לו המלך גם כן: „אם שמעת שיש ליהודים מלכים?" והשיב למלך, כי יש עליהם ולהם מלכים. והמשרתים אשר היו בפני, היהודים וגם בעל לשון ערב, שמעו כל אלה הדברים, והם דברו לי הכל. ואחרי כן יצאתי מלפני המלך והמלכה [...] נקראים [...] אחיו מאת המלך, אלורשי שמו, ואני הייתי בחצר ולא יצאתי עדיין ממנו, והיו בפני המשרתים יהודים, ודבר עמי. והוא היה יותר נכבד מכל אחיו. וקרא [בעל] לשון ערב ובא לפניו. והיה הוא המתורגמן ביני לבינו. ודבר עמי על ענין הדרך וענינים אחרים. והשבתי לו: „אחיך המלך כל אשר יחפוץ הוא כן אלך וכן אעשה". ואח"כ הלכתי לביתי לחיים ולשלום.

---

15 Calicut.— 16 מקום באינדיא (?Sangli).—

VII. ממגלות מצרים

בצרותיה של האומה הישראלית יש לעשות מעין חלוקה זו: הצרות של כלל האומה וצרותיהן של קהלות בודדות. גם לזכרן של האסונות שאירעו לקהלות בודדות היו נוהגין לקבוע תענית על הצרה ושמחה על הנס של ההצלה. ימים אלו היו מעין חגי פורים פרטיים. זכרון המאורע היו נוהגין לקבע לדורות במיני חבורים מיוחדים שהיו קורין להם בשם „מגלות".

ביחוד היו עשירים ב„מגלות" יהודי מצרים.

מגלה קדומה של יהודי מצרים יש כבר בס' חשמונאים ג': ספר זה מרצה על הסכנה שעברה על יהודי אלכסנדריא במלכותו של תלמי פילופטיר (רע"ד—רצ"א קודם החרבן). למטה ניתנות שתי מגלות ממגלות מצרים: אחת משנת ד' אלפים תשע"ב והאחרת משנת ה' אלפים רפ"ד.

I. המאורע של שנת ד"א תשע"ב היה ביום ג' שבט בשעת הלויה של הרב הנפטר ר' שמריה בר אלחנן. ר' שמריה היה תלמידו של רב שרירא גאון בפומבדיתא, ואחר שנשבה בספינה ונפדה באלכסנדריא נתישב בפסטאט, ומכאן נתפרסם בכל העולם היהודי: היה מחליף מכתבים עם הגאונים רב שרירא ורב האי, תהלתו הגיעה עד ספרד, ודונאש בן לבראט פייט לכבודו. כשנפטר היתה הלויתו גדולה: כל היהודים הלכו אחר מטתו. התנפלו המושלמים על המלוים, חוץ מזה הגישו בשעת מעשה מסירה לשלטון על היהודים בנידון מכס, והמושל שלח אנשים לתפוס את היהודים. הרבה נשתמטו והרבה שחדו את הפקידים, ורק כ"ג אנשים נתפסו. למחר הובילום למקום העונש. בדרך היתה שוב התנפלות המושלמים, ובודאי היה סופם רע אילולא נתן הכליף צו לתפסם שוב ולאסרם בתפיסתו. סערת הרוחות נגד היהודים היתה גדולה לא רק בפסטאט, אלא גם במקומות שבסביבה, ואפילו באלכסנדריא. היהודים שבפסטאט ראו עצמם בסכנה והלכו, בחמישי בשבט, אל הכליף לבקש רחמים. המאורע היה בראשית מלכותו של הכליף אל חאכים, שהיה רשע גדול ומפורסם ברדיפות היהודים והנוצרים. אולם בעשר השנים הראשונות למלכותו עדיין לא אחז באכזריות שלכוננו, ועל כן הוציא משפטם של היהודים לטוב, כי ממאתים העדים של הצוררים לא יכלו להעיד לפניו אלא ארבעה אנשים, וגם אלו היו נוגעים בדבר. הנתפסים נשתחררו. אז עשו תהלוכה של שמחה דרך העיר עם החזן ר' פוטיאל בראש, ובבואם לבית הכנסת הגדול קראו את ההלל והוציאו ג' ספרי תורה והתפללו בשלומו של מלך. לזכר הנס קבעו

תענית בכל שנה בימים ג׳—ה׳ שבט, ותקנו שאותם שסבלו יצומו כל שלשת הימים, והנשארים — רק יום אחד.

אחד מן הנתפסים, ר׳ שמואל בן הושענא, כתב מגלה לזכר המאורע. המגלה היתה כוללת ע״ו פסוקים, ונשתייר מהם רק החצי, שהוציא ד״ר יעקב מאנן בספרו The Jews in Egypt and Palestine under the Fatimid Caliphs (II, 30-37).

II. המאורע של המגלה השניה היה בשנת ה׳ אלפים רפ״ד (1524).

בקהירה מרד אחמד פחה, נציבו של השולטן סולימן במלכו. את נצחונו חגג המורד, כנהוג, בפרעות שנעשו ביהודים. היה בזה מעין הכרת תודה לאנשי החיל מצד השלטון: אחר שהיו מעבידין אותם עבודה רבה היו נותנים להם מקום לשמות, ואין שמחה גדולה מן ההתעוללות ביהודים.

ר׳ שמואל בן נחמן היה אחד מן הסובלים באותן הפרעות, והוא מספר:

„בשנת הרפ״ד, בראש חדש אדר, מרד אחמט פשא של מצרים במלך סולטן סולייסן. קם והרג את כל ייניצרי במצרים. בו ביום שללו את כל היהודים, הרבנים והקראים, והרגו מן הרבנים ט״ו אנשים ביום השלילה, ולקחו גם כן כל אשר יש לי בביתי, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו. ברוך ה׳ שלא נתנני טרף לשניהם. אחר שבוע תפש כל הישמעאלים הסוחרים האורמיים, שם אותם בברזל ושם עליהם מס עד אשר לא יוכלו שאת. וישם מס גם כן על מצרים על היהודים. ותהי צעקה גדולה במצרים, ויצעקו אל ה׳ ותעל שועתם אל האלהים וישמע אלהים את נאקתם ויצילם מיד אחמט פשא הרשע. ביום החמשי, ט״ו לחדש אדר, קם מחמד בגי על אחמט פשא ולקח את ראשו והציל את כל הסוחרים אשר היו אסורים בברזל. ברוך מתיר אסורים! ועשו שמחה גדולה במצרים שבעת ימים ושבעה לילות בשוקים וברחובות״.

לזכר המאורע תקנו בקהלת קהירה חג פורים, שנקבע ביום כ״ח אדר, שבועים אחר חג הפורים הרגיל, בקריאת „מגלת מצרים״ בבית הכנסת.

„מגלת מצרים״ זו נדפסה ראשונה ב„המגיד״ שנת תרכ״ז נומרין 7—9, על פי רשימה שעשה לעצמו ד״ר אליעזר לוי ששמע קריאתה בבית הכנסת שבקהירה ביום הפורים של כ״ח אדר. אחר כך נדפסה שנית מתוך כ״י על ידי G. Mar-goliouth ברבעון J Q R, כרך VIII (עמודים 274—288).

ביבליוגרפיא:

1. Mann, The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs (Oxford 1920, 1922), I 26-32, II 30—37.

2. קפשאלי, לקוטים שונים מס׳ דבי אליהו פאדובה תרכ״ט 96—110.

3. שבט יהודה, הוצ׳ ווינר, הנובר תרט״ו, 111—112.

4. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 103.

א. מגלה משנת ד׳ אלפים תשע״ב.

...ויאסף איש [אחד את] הקהל ויקבצ[ו כל הקה]ל לגמול לו חסד וי[שאו] את מטתו ויעברו באחד השוקים בדרך אשר יוצא אל בית הקברות ויקנאו בם אספסופי מצרים ויסקלום באבנים ויקללום וירגישו[1] עליהם ויחוקקו עליהם חקקי און ויכתבו עליהם כתובי עמל: וילשינו עליהם ויקרצו עין וילעיבו וילעיגו וילעיזו ויהותתו[2] ויבקשו להאבידם ויהמיון זה עם זה וישאו ראש: וישלח הפחה נוגשיו ומוכסיו וגם הפליל לשו[טר]יו וצריו ויפרצו בעם בסובם מאחרי המטה ויכתרום וירדיפום וידריכום ויע[וללו]ם במסלות[3]: ויבהלו העם וינוסו על נפשם מהם ברחו ומהם נחבאו מהם השחידו ממון מהם הופשטו בגדיהם ומהם הושלכו לבור ומהם רותקו ידיהם וכוב[לו] רגליהם: וילקטו מן העם עשרים ושלש[ה] איש ויאספום אל משמר בש[ני] כלאים וא[הל] כְּאֵיבוס לנים רעיבים גם [צמאים ויקחו מ]קצת בגדיהם על מכס [נגי]שותם: ויהי בהם מבני סנהדרין איש זקן ושב עני ונכה רוח ירא אלהים והוא שלישי בחבורה ושמו שמואל בן הושענא: וישכימו בבקר ביום השני בארבעה ימים לחדש שבט ויוציאום בְּבַהַל גדול בחיל וברתת בשלוש שעות מהיום: וימשיכום ויריצום בשוקים ויסובום ויסובבום ויקיפום המונים המונים אלפים ורבבות ותהום מצרים עליהם ותבקע הארץ לקולם: ויתאספו עוד אחריהם כל עריץ וכל פריץ וכל נקלה וכל נבזה ויחרפום ויגדפום ויעתירו עליהם בדבריהם ויובילום ממושכים אל מקום ההרג ויערימום [מא]ת רוב מלבושיהם ויצעידום בזעף [וב]זעם למען הרגם כולם בבת אחת: [ויה]י בהוליכם כעשר אמות והנה קול אחריהם השיבום אל ארמון המלך ויהי מקצת הנוגשים מושכים אל הַמַּטְבֵּחַ ומקצתם מושכים אל הארמון: ויצוה המלך וינהגום אל המשמר אשר פנימה בארמון המלך ויענו בכבל רגלם עד ברזל באה נפשם: וכל ישראל אשר במצרים צר להם עד למאוד ויתחבאו בבתים ובמטמונות ולא יכלו לצאת ולבוא ויוצרו צעדיהם ותצר להם: ויֹאמרו בני המדינה לשלל הונם ולאבד נפשותם ולה[שחית]ם מעל פני האדמה ויפנו לימין ואין עוזר ויביטו לשמאל ואין סומך: ויתאבלו ויאנחו וי[אנ]קו ויצומו המה נשיהם בניהם ובנותיהם עד מעוברותיהם ומניקותיהם ויגדל פחדם ותעצם חיתתם ולא מצאו עצ[ה] [ולא מ]ענה להשיב: ותאמצנה נפש עו[.........] נשיהם ונערי[הם] וימסרו נפשותיהם: וישכימו בבקר ביום החמישי ויפילו נפשם ויתאבקו לפני שער המלך ויעלו עפר על ראשיהם[5] ויצעקו ויקראו בחזקה לאלהים[6] וישתחוו ויאמרו הושיעה אדוננו המלך[7]: ויהי כי נשמעה צעקתם לפני אדוננו וידע המלך מכאובם ואנחת רוחם וירחם על דלותם ויטה אלהינו את לבו ויחס עליהם כי לב המלך ביד יי׳ כפלגי מים על כל אשר יחפוץ יטנו[8]: ויתודע לו שְׁקוּר העדים החקקים און והכתבים עמל[9] וכי אמרו כי היה

1 ע׳ תהל׳ ב׳ א׳.— 2 ע׳ תהל׳ ס״ב ד׳.— 3 ע׳ שופטים כ׳ מ״ג ומ״ה.— 4 ע׳ תהל׳ ק״ה י״ח.— 5 ע׳ יהושע ז׳ ו׳.— 6 ע׳ יונה ג׳ ח׳.— 7 ע׳ מלכים ב׳ ו׳ כ״ו.— 8 משלי כ״א א׳.— 9 ע׳ ישעיה י׳ א׳.—

מספרם קרוב למאתים ולא נמצא בהם איש יודע עדות ולא חקר שֶׁהֲדוּת כי אם ארבעה אנשים מספיקים בשהדותם ונוגעים בעדותם: ויתגלו לו שקריהם ופחזותם ונכליהם ורכליהם והמלך יחי לעד מלך צדק מתעב כל מתי רשע ובחסד סעד כסאו [10] : ויהי כצעק [המו]נם ונשיהם ועניהם ויחמל אדוננו [המלך וי]צוה להתיר הכלואים ולהסיר ה[כבלים] מרגליהם הסוגרים מצוא[ריהם ולהוציאם] מכלאם: ויצוה המלך להשיבה את מלבושיהם מחוט ועד שרוך נעל ויעשו כאשר צוה: ויצאו ויברכו את המלך ויסובבו שערי ארמונו וירבו לו ברכות להאריך חייו ולהנותו מלכותו ולאמץ חייליו ולעזור גדודיו ולפתח לפניו מזרחי העולם ומערביו ולהכחיד שונאיו ולהשמיד אויביו: ויועדו עם אחיהם הצועקים והבוכים ויאתיו כלם אל המדינה אל שוקי מצרים: ויצאו לקראתם אחיהם הנחבאים ויתוספו עליהם כל בורח ונס וכל נכמן ונטמר וכל נפחד ונחתת: ויתחברו כאחת ויבואו בשוקים הולכים הלוך ומברכים את המלך עד אשר באו אל בית הכנסת הגדולה: ויוציאו שלשה ספרי תורות וירבו הודיות לאלהים חיים וישגו ברכות [לא]דוננו המלך ויקראו הלל הגדולה ותהי [השמח]ה גדולה: ויקבעו עליהם ר[א]שי [העם] [...] לצום בם ולהתענות בכל [שנה] ושנה מיום שלשה לחדש שבט עד חמשה בו: קבלו היהודים עליהם לצום של[ש]תם ושאר העם יום אחד והוא יום הלקחם: ואז ישמיעו בשבת ויעבירו קול לכנוס את היהודים אשר במצרים לקבעו תענית לזכר הנסים האלה להודות לשם אלהינו ולהרבות ברכות לאדוננו המלך: ובכל העיירות והכפרים אשר סביבות ארץ מצרים ובנציבים [11] אשר בדרכים ובנוא אמון [12] בקשו לשלוח יד ביהודים ויתועדו אליהם לשלול ולבוז ולהשמיד ולהרוג: ויהי בהשמע הדבר לאדוננו המלך יחי לעד ויצוה לכתוב ולחתום ולשלוח ספרים אל כל המקומות לבלתי שלוח יד ביהודים: וימנעו כל מבקשי רעתם ולא נגעו בם בכל מקום ומקום ויתקבצו היהודים ויצומו ויקבעו עליהם צ׳מ׳ת שני וחמישי לצום ול[ה]ל[ל] [א]ת פני יי ולברך את אדוננו: [ברו]ך אלהי אבותינו אשר נתן כזאת [בלב המלך] להחיות נפשותינו ולקיים להקותינו [13] על כן אנחנו חייבין להגדיל הודיות לאלהים חיים ולהזכיר פלאיו אשר בחיים שם נפשינו ולמוט לא נתן רגלינו המהולל במבטא כל ארשת ובנבאן כל שפה אשר על כל ברכה ותהלה חוא מרומם הרוצה יראיו: הקרוב לקוראיו מְהוּלֵל יוּעְצים מחפיר קוסמים מְסַכֵּל דעת מתחכמים משיבם אחור הוא האל עושה פלא אשר בעמים הודיע [נסו]:

ב. מגלה משנת ה׳ אלפים רפ״ד.

ויהי בימי המלך שלמה [14] הוא המלך שלמה המולך במלכות תוגרמה וארץ המזרח וארץ יון ובמדיגות רבות: בימים ההם כשבת המלך שלמה

---

10 ע׳ משלי כ׳ כ״ח.— 11 חיל המצב.— 12 באלכסנדריא.—
13 ש״א י״ט כ׳.— 14 השולטן סולימן הראשון, שמלך בשנות 1520—1566.

על כסא מלכותו אשר בקוסטנדינא העיר הגדולה ויתבונן בכל מדינות מלכותו וישלח לכל מדינה ומדינה שר אחד לשפוט את עמה בצדק ובמשפט. אחר הדברים האלה גדל המלך שלמה איש אחד משריו ושמו השטן הידוע[15] וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו: וישלח אותו השר על ארץ מצרים ויצו אותו לאמר מצרים נתתיה לך ובה תשב ועל פיך ישק כל עמי רק הכסא אגדל ממך: חזק ואמץ מאד לשפוט בצדק ולהרחיק הבצע והמטבע תשים על שמי[16]: ויבא השטן הידוע על ארץ מצרים ויעל הפסגה[17] וישב בה. ויתחיל לעשוק ולבצוע ויעש הרע בעיני השם וירב בימיו חמס ויטוש השטן הידוע את דבר המלך שלמה ויקבוץ הון רב ולא שבעה נפשו ועינו כי רחב נפש היה עד מאד:

ותגבה נפשו מאד ויתן בלבו למרוד על המלך ויאסוף הון רב מכל אנשי מצרים ויתלקטו אליו אנשים רקים ופוחזים ויספרם וימצאם כשני אלפים איש: ויכרות ברית עמהם וישם להם הנחות ויחלק להם מעות כל אחד לפי ערכו: וישלח ידו תחלה בקצינים אשר היו בפסגה וגם מחיל המלך שלמה הרג כשלשים נפש: ויקח את כל החיל אשר באו אליו וילך וישם אהלו על שפת היאור: ויהי כאשר ראו חיל המלך שלמה הנשארים כי נהרגו הקצינים אשר היו בפסגה וכי השטן הידוע מרד במלך שלמה ויתקבצו כל החיל ויעלו אל הפסגה ויסגרו דלתותיה עליהם וישבו שמונה ימים בתוכה: ויהי כראות השטן הידוע כי חיל המלך שלמה לא שמעו בקולו וכי עלו לפסגה ומרדו בו ויתיעץ השטן עם יועציו ויאמר להם מה נעשה: ויאמרו אליו אם תקבל עצתנו ותעשינה אז נעשה אותך מלך: עתה לך והלחם עם חיל המלך שלמה ותקח הפסגה ותשב בה אז תקום הממלכה בידך: ויהי כשמוע השטן הידוע את הדבר הזה ותיטב בעיניו עצתם וילך וילקט מהעבדים אלף איש עם החיל אשר עלו עמו ונאספו אליהם כשני אלפים מעם הארץ ויעל הוא וכל [חילו] מאחרי הפסגה אל ראש ההר: ויתקן שם את כלי המשחית ויהיו נלחמים עמו שלשה ימים ולא יכלו לבא אל הפסגה: ויהי ביום הרביעי וישלך עליהם את כלי המשחית ויבא על כותל אחד מן החומה ויפילה לארץ: ותפול החומה על חמש מאות איש מחיל השטן הידוע ויוציאום מתחת החומה פגרים מתים: ויהי ביום ההוא בנפול החומה ויעלו חיל השטן הידוע אל הפסגה ויהרגו מחיל המלך תשעים נפש: והנשארים מחיל המלך שלמה ברחו ונמלטו ולא נתן השם בלב חיל השטן הידוע לרדוף אחריהם עוד: ביום ההוא בצת עלות השטן הידוע [וכל חילו] אל הפסגה וישימו אותו כל חילו מלך עליהם: ובעת שעשאוהו מלך עליהם ויזעקו ברהוב מצרים[18] וכל עריה כי נעשה השטן הידוע מלך: ויהי בהעשותו מלך וישם מס על כל האנשים אשר במצרים כי בקש לקחת את כל ממונם: ויבואו חיל השטן הידוע ויאמרו אליו אדוננו המלך אתה ידעת מה עשו עבדיך לך והמלכנוך עלינו מלך במצרים:

15 שמו היה אחמיד שיטן.— 16 כוונתו שיהיה שמו של השולטן חקוק על המטבעות.— 17 הוא המבצר בעיר קהירה, העומד מול ראש ההר הנקרא ג'בל מקתם.— 18 קהירה, וכן מוציאים שם זה גם בערבית בשם מצר.—

ועתה אם מצאו עבדיך חן בעיניך ואם על המלך טוב תנתן דת להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז ולהנקם מהם כי הם אויבינו וצרינו: ויאמר אליהם השטן הידוע היהודים נתונים לכם ועשו להם כטוב בעיניכם: ויהי כאשר שמעו היהודים הדבר הזה ויעשו אבל כבד מאד ויזעקו זעקה גדולה ומרה. ויקראו צום ויבכו ויעלו על ראשם עפר ויתגרו שקים מקטנם ועד גדולם ותאבל הארץ ואומלל כל יושב בה: ויהיו בכל יום ויום צמים וצועקים עד שעלתה בכיתם השמימה: הרצים יצאו דחופים בדבר השטן הידוע והדת נתנה בחצר היהודים וכל היהודים נבוכו: ויהי כשמוע חיל השטן הידוע את דבר מלכם ויאספו מהם ומעם הארץ אלפים איש: ויבואו על העיר בטח ויבוזו את כל אשר להם וישללו מהם שלל רב. והיה כל מי שימצא יהודי מבקש להרגו והרגו חמשה יהודים: והיהודים היו בורחים רצים ואצים למלט את נפשותם כי אמרו כולנו מתים: ותהי צעקה גדולה במצרים וימת יהודי אחד מרוב הפחד: ותעל שועת בני ישראל אל השם השמימה ויזכור להם בריתו אשר כרת עם אברהם ועם יצחק ועם יעקב:

איש יהודי היה בפסגת הבירה והאל שלח עזר ומושיע ותומך ביד ימיני: והיה בהיות היהודים צועקים ויוגד הדבר לשר משרי השטן הידוע ויעמוד לפניו כי היה משנה לו: ויאמר לו אם נא מצאתי חן בעיניך המלך ואם על המלך טוב הַנָּח ליהודים כי מה פשעם ומה חטאתם כי תמסרם ביד מבקשי רעתם ואם על המלך טוב ינתן כספם וזהבם אל גנזי המלך אנכי אערבנו מידי תבקשנו: ויאמר השטן הידוע אל המשנה לך עשה כאשר תחפוץ וכל העם לעשות בו כטוב בעיניך כי מצאת חן בעיני: ויבא המשנה וַיִּכְרֹז בחצר היהודים כה אמר המלך אל יפשוט איש את ידו ביהודים: ויאמר המשנה ליהודים שלום לכם אל תיראו כי המלך צוה עליכם: ויהי כאשר שלל חיל השטן הידוע את היהודים ויקחו את כל השלל ויניחו אותו בבית אחד השרים:

אחר הדברים האלה בקש השטן הידוע מהיהודים מאה וחמשים אלף זהב פרחים גדולים ואמר להם אם לא תביאום במהרה אמיתכם בחרב: וכשמוע היהודים את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא יכלו לענות אותו כי נבהלו מפניו: ויהי כאשר ראו בני ישראל כי יד השם נגעה בם ויזרקו עפר על ראשם ויתקעו בשופר ויקראו עצרה וישובו איש מדרכו הרעה: ויצעקו אל השם בקול גדול ובכיה: ובהיותם בוכים ומתחננים לפני צורם ויעלו מהם אנשים ויפלו לפני השטן הידוע ארצה ולא שמע אליהם: ויאמר אליהם תביאו לי כסף וזהב בלא מספר: ויקח השטן הידוע מהיהודים אשר היו במצרים ממון רב והיו נתפשים ביד אויביהם להכות אותם מכה רבה ועצומה: וכאשר תקפה עליהם הצרה והגזרה וַיִּתְחַבְּאוּ מקצת היהודים ותנתן דת לכל אנשי מצרים כי כל יהודי אשר יֵחָבֵא יתלוהו על פתח ביתו: ובכל יום ויום הנוגשים פושטים יד ביהודים ליסרם ולהכותם מכה רבה ועצומה: ויבואו אנשים מחיל השטן הידוע ויתפשו היהודים לקחת מהם כספם וזהבם וכל אשר להם: ויצעקו אל השם בצר להם וממצוקותיהם יושיעם: ויתחננו אל השם בקול גדול וישמע השם נאקתם ולא היה בית

במצרים אשר אין בו בכי והספד ואנחה: ובשבעה עשר לחדש אדר בקש השטן הידוע להאביד את כל היהודים אשר במצרים מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז: ובשמונה עשר לחדש אדר נקבצו היהודים לעמוד על נפשם בתפלה ובתחנונים ובצעקה גדולה ובצום ובכי ושק ואפר יוצע לרבים: ותעל שועת בני ישראל אל השם וישמע את נאקתם ויזכור להם בריתו: וירא אלהים את מעשיהם ואת תעניתם ואת שקם ולא בזה ענותם וישלח ישעם פתאם יושיעם מידי אויביהם ומבקשי רעתם:

בלילה ההוא עלתה שועתנו לפני האלהים ונכתבו תפלותינו בספר הזכרונות ויהיו נקראים לפני המלך: ויאמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו: ביום ההוא נתיעצו השרים הנשארים מחיל המלך שלמה אשר היו מדברים עם השטן הידוע בלב ולב: ויועדו לתפוש השטן הידוע [וישבעו איש לאחיו] ויקחו עמם מחיל המלך שלמה הנשארים שלשים איש: ויעלו הפסגה ולא מצאו השטן הידוע בפסגה כי היה בבית המרחק: ויוגד להם לאמר הנה הוא במרחץ וילכו אליו כדי לתפשו וישמע ויברח מפניהם: וירדפו חיל המלך שלמה אחרי השטן הידוע וישמע ויברח לפניהם ולא מצאוהו: ויהי כראות שרי המלך שלמה כי השטן הידוע ברח ויעלו על הפסגה וישבו בה: וימהרו ויקראו בכל רחובות מצרים שלום והשקט יהיה לכם ואל תפחדו: ויאמרו יחי אדוננו המלך שלמה לעולם ותהי שמחה גדולה עד מאד ומצרים צהלה ושמחה: ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר: ובתשעה עשר לחדש אדר נתועדו [שרי המלך שלמה לרדוף אחר השטן הידוע] ונתקבצו חיל גדול וילבישום כלי זין ויקחום עמם ויחלקום שרי המלך שלמה לשלשה חלקים וירדפו אחרי השטן הידוע וינוסו מחיל השטן הידוע אנשים ויחבאו בשדה הקנים[19]: ויוגד לחיל המלך שלמה כי אנשים ברחו והם נחבאים בשדה חקנים וישליכו עליהם אש וישרפו אותם ואת הקנים: ויבואו חיל המלך שלמה ויראו אותם שרופים באש: ויוגד לחיל השטן הידוע כי חיל המלך שלמה רודף אחריהם וימת לבם בקרבם ויעזבו את סוסיהם ואת חרבותיהם וילכו ויברחו מהם אנשים רבים וישליכו עצמם אל תוך היאור ויִטָּבעו: ויבואו עליהם חיל המלך שלמה ויראו אותם מתים על שפת היאור ויגס השטן הידוע וכל חייליו אל עיר מערי מצרים ויכרתו להם ברית ויאכילום וישקום: וירדפו חיל המלך שלמה אחרי חיל השטן הידוע וישיגו אותם יוצאים מן העיר ויחריבו את העיר וישללו אותה וישרפו מקצתה באש: והיהודים אשר היו בעיר שללו אותם ולא הרגו מהם איש: וביום שבעה ועשרים לחדש אדר רדפו חיל המלך שלמה אחרי השטן הידוע וישיגו אותו ויתפשוהו ויחתכו את ראשו: ויביאו חיל המלך שלמה את ראש השטן הידוע תלוי על רומח ויתלו אותו על שער חחוילה[20] לעיני כל העם: ויהי בעת בוא חיל המלך שלמה למצרים ועמם ראש השטן הידוע וישמחו אנשי מצרים שמחה גדולה: וכראות היהודים את ישועת השם ואת

---

19 שדה דורה (רחטין תרביות).— 20 הוא השער שנקרא בערבית באב זוילה או באב מתילי, והוא בחלק הדרומי של העיר.—

הנסים אשר נעשו להם כבימי המן האגגי אשר בקש להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז: כאשר יעץ העמלקי כן יעץ השטן הידוע לעשות והפר השם עצתם וקלקל מחשבותם והשיב גמלם בראשם: על כן נקהלו היהודים והסכימו להתענות ביום שבעה ועשרים לחדש אדר ולעשות יום שמנה ועשרים בו משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים: על אשר עשה עמהם השם נסים ונפלאות והושיעם מיד שונאיהם ומבקשי רעתם: על כן קיימו וקבלו היהודים היושבים במצרים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם להתענות ביום כ״ז לחדש אדר ולקרות המגילה הזאת בכ״ח בו ולעשות אותו יום משתה ושמחה: על כן קראו לימים האלה ימי נסים על שם שעשה עמהם נסים ונפלאות והושיעם מיד אויביהם: כן יאבדו כל אויביך השם ואויבי סגולתך כמו המן האגגי והשטן הידוע שבקשו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ושללם לבוז: והשם ברחמיו הפר עצתם וקלקל מחשבתם ותלו אותם ואבדה רוחם ונשמתם ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ותשקוט הארץ: ונזכור נפלאותיו וחסדיו אשר הוא עושה עמנו בכל יום ויום ובכל שעה ובכל זמן: הושיענו ה׳ אלהינו וקבצנו מהרה מן הגוים להודות לשם קדשך להשתבח בתהלתך ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך:

VIII. ספר יוחסין

בשנת שכ"ו יצא לאור ספר הסטורי, שנתפרסם הרבה בין קוראי עברית ונדפס בכמה מהדורות. שער הספר הוא:

„ספר יוחסין אשר אזן וחקר החכם הפילוסוף שלם בלמודים כמה"ר אברהם זכות המכונה זאקוטו ז"ל להורות שלשלת קבלת התורה ממשה רבינו ע"ה עד זמן המחבר ז"ל גם יצורף אל זה שאלה ותשובה של רבינו שרירה ז"ל בשלשלת הקבלה וקצת דברי הימים למלכי ישראל ומלכי האומות וענין הנשיא הנקרא ראש גולה ומה היה משפט מאת העם וישיבת סורה וישיבת פומבדיתא וענינים נפרדים ומעשים אשר ארעו את אבותינו נמצאו בספרים מפוזרים ובפרט בספר בן גוריון הארוך וספור ענין אחד שהיו בישראל קרוב לחרבן שלש כתות הפרושים והנזירים הנקראים אשיגוש והצדוקים ומנהג ודת כל כת מהם ומשם מתבאר כי הצדוקים אינם הקראים אשר בזמנינו כי אלו מודים בשכר ועונש ותחיה מה שאין כן הצדוקים נדפס בהשתדלות נמרץ של החכם השלם הרופא המובהק כמה"ר שמואל שולם נר"ו פה קושטאנדינא קרית מלך רב אדוננו המלך האדיר שולטאן סולימאן האל ישיבהו אליה בשלום ובמישור ויתן את כל אויביו נגפים לפניו וכל אשר יעשה יצליח אכי"ר ותהי ראשית מלאכתו יום ד' כ"ה תברכו לחדש סיון שנת כי נעור „ממעון קדשו."

בהקדמתו אומר המוציא לאור על ר' אברהם זכות: „דע לך שזה המחבר היה חכם גדול בקי בחדרי התלמוד בבלי וירושלמי ספרא וספרי והמדרשים כולם על ציצית לשונו כאשר יבין שמועה מי שיעיין בספר הזה. ועוד חבר ספר א' בהשלמת מה שהשמיט ר' נתן בעל הערוך, והוא ספר נפלא גדול עד מאד נמצא בדמשק. מלבד זה מוסף על חכמתו היה חכם שלם בלמודים שלם בתכונה למד ובקתדרא בסלאמאנקא. עשה לוחות חדשות ולוחות כל הגוים הקודמות אליו כאין נגדם, והאומות בעצמן פסלו ושברו כל הלוחות הקודמות אליהן והסירון מגבירות, קיימו וקבלו עליהם מעשה ידיו להתפאר ולא ישנו את תפקידן. ומזה תמשך ידיעת שם הספר הזה, והוא ספר יוחסים, כי הוא מספר כל יחסי העולם מימות אדם הראשון עד זמנו אשר היה זמן אריזות שבחבורה, הרב ר' יצחק אבוהב תנצב"ה והרב ר' יצחק די ליאון יעמ"ש. — —

— — ואחלה פני כ"ת שאם לשונו לא תמהר לדבר צחות ודברי הספר אינם כל כך ערבים, עם כל זה לא תקטן בעיניכם מעלת הספר, לפי שבעל הספר הזה התחיל ללמוד רב בשנים, כי מלפנים לא היתה תורתו אומנותו,

ו(ו)אחר כך האיר עיניו ה׳ צבאות ולמד תורה וחכמה והגיעו לו תורה וחכמה ונדולה במקום אחר״. — —

ר׳ אברהם זכותא מספר מתולדות עצמו (בספרו באסטרונומיא):

„יום ב׳ כ״ה נ׳וניו שנת אתצ״ב (1492) יצאתי מאלקלה די פינאריש בחצי היום בלא חזרה, שגרש המלך דון פירננדו והמלכה דונייה איזבל יש״ו כל היהודים הנמצאים תחת ממשלתם והיתה הגזרה בראשון לחדש אבריל עד סוף ג׳ חדשים מהשנה הנזכרת ויום ט׳ באב נתקיים הגזרה שנת הרנ״ב ליצירה, ונכנסתי דרך קרטגינה בים בספינת ניגרונה יום ו׳ ערב שבת בין השמשות כ׳ ג׳וליו ובאתי לגינובה יום ה׳ ר״ח אלול ו׳ ימים לשיטי׳ וישבנו שם ר״ה וכיפור ויצאנו משם שבת יום ראשון לחג הסוכות ו׳ אוטוברי ובאנו לשיאו, ואחר כן לנקשיאה יום ד׳ כמו ג׳ שעות מהיום ט׳ ימים לחדש אינירו שנת אתצ״ג, ונתתי קרושין לזוגתי ליל ב׳ ב׳ שעות מהלילה י״ד לחדש הנזכר״ (קטלוג בודליאנה של נאיבואיר ,2400 №).

הספר יוחסין נדפס בהשתדלות המוציאו לאור, הרופא מקהירה ר׳ שמואל שולם, שהיה משתדל אצל האשה העשירה אסתר, אלמנת ר׳ אליהו חנדלי, שהיתה מפורסמת בצדקתה ובהחזקתה את לומדי התורה. אשה זו, קיירה אסתר, היתה תקיפה בחצר השולטנים מוראד השלישי ומחמד הרביעי והיתה בעלת השפעה גדולה על תהלוכות הפוליטיקה, עד שצירי ממשלות אירופה היו מבקשים הכרתה וקרבתה.

על השתדלותו זו מספר ר׳ שמואל שולם בהקדמתו: „יום ליום היינו מספרים על השולחן אשר לפני ה׳ כבוד הספר הזה אשר אנכי בקרבו ואת יקר תפארת גדולתו ותועלתו הנמרץ לכל אשר בשם ישראל יכנה, והחכמים השלמים כשמעם הדבר הזה כולם יענו ורבים יחלו ויאמרו אלי: אפשר שתעשנו בדפוס ותקבענו כיון (?) ונהנה בו כל ישראל כאיש אחד חברים, כי כתב אשר נכתב יקר בימינו, כסף רב, ולא כל אדם זוכה להעתיקו ולהכתיבו על ספר ברזו, מה שאין כן במודפסים — כל הרוצה ליטול יבא ויטול בשצף כסף, דינר ובשוה דינר, — — וזכות הרבים תלוי בך״.

ור׳ שמואל שולם עשה מעשהו לא כמוציא לאור פשוט, כמו שמבינים ענין זה בזמננו. לקדמון היה קשה מאד לכבוש את יצרו ולבלתי השתתף בעצמו בספר שהוא מוציא. על כן קשה להפריד בספרי הראשונים בין המחבר ובין הסדרן או המוציא לאור: הרי זה מכנים בתומתו לתוך הספר משלו, והוא מתנהג בו כאדם העושה בתוך שלו. יותר מדאי היה הדבר פשוט בעיניו, ועל הרוב לא היה חושב כלל שהוא צריך להתנצלות ואפילו הודעה סתם היתה מיותרת בעיניו. כך התנהג גם ר׳ שמואל שולם בספר יוחסין. אמנם קשה להחליט,

אם יש לנו להצטער על זה או, להפך, עלינו להיות שמחים בכך. כי באמת אי אפשר לומר שנופל ר' שמואל שולם מר' אברהם זכות בידיעותיו, ובפרט במדעותו ובסגנונו. גם נוכל לומר בשבחו של ר' שמואל שעבד באמונה עבודת הרידקטורין: הוא השמיט והוסיף, ליטש ועיבד, הכניס הרבה „הגהות" מדעיות המתקנות את הנחות המחבר במקומות שהחטיא את המטרה, והוסיף הרבה חמר חדש מתוך כתבי־יד, כמו אגרת רב שרירא גאון (ע' ספרות ההסטוריא הישראלית, ספר א', עמודים 73—112), סדר ישיבות סורא ופומבדיתא, (ע' שם, עמודים 57—72) ס' יוספוס נגד אפיון, ועוד.

במקום אחד (דף קי"ב ע"ב) יש, למשל, התנצלות זו על השמיטו את דברי המחבר: „אמר ש"ש, ה' הטוב יכפר בעד אשר קצרנו יד מהדפיס כל דברי המחבר במקום הזה אשר אנכי בקרבו, לפי שהוא לקח כל דברי בעל דורות עולם כמו שהם ותפס עליהם, והשם אנה לידינו ספר הקבלה לחסיד הראב"ד, והוא מודפס דפוס ויניציה, נמצא ביד כל אדם, ולכן אכתוב רובי דברי המחבר, ודברי הראב"ד לא אדפיסם, אך אומר כתב החסיד בעל דורות עולם ואכתוב עליו דברי המחבר". ואם תחשוב שרק מחמת שכבר נדפס ספר הקבלה בויניציא — כמו שתירץ — השמיט את הדברים, אינך אלא טועה, שהרי נמצאהו לקמן (בדפים קל"ד—קל"ט) אינו חושש להכנים פרקים שלמים מתוך הראב"ד, אע"פ שלא נצרך להם ר' אברהם זכות כלל ולא כתב עליהם שום השגות, אלא פשוט משום שלכאורה נראה לו, לר' שמואל, פרקים אלו מענינים ביותר. ואמנם טעמו לא הטעהו.

ושוב אנו קורין: „אמר ש"ש בעל הספר בענין ובזמן רבנן סבוראי והגאונים לא כתבם כתקנתם, לכן ראיתי להדפיס זאת התשובה לרב שרירא ז"ל, כי הוא היה קרוב להם. ואחר כך אחזור לדברי בעל הספר בדורות אשר אחר הגאונים". פשוט הדבר: הואיל וסדר זה של בעל היוחסין אינו כהוגן, לא חס עליו והשמיטהו והכנים במקום ההשמטה (בדפים קי"ד—קכ"ח) את האגרת המפורסמת של רב שרירא גאון, שעד עכשיו היא אצלנו המקור היותר יפה לתולדות אותה התקופה. אבל יש גם כן שגרם ר' שמואל הפסד גדול מתוך אהבתו להשמטות. בדף קמ"ד ע"ב קורין אנו „הגהה" זו: „אמר ש"ש, בעל הספר הביא הנה גרוש כפרד אשר היה שנת רנ"ב, ולפי שכוונתי לכתוב בקוצר כל הגירושין והשמדות אשר חלפו עברו על ראשי עם קדש, עם יי, לזה לא כתבתי אותו הנה". זוהי כבר אבדה שאין לה תשלומין. ר' אברהם זכות היה מיוצאי ספרד בימי הגרוש ואת ספרו כתב בשנת רס"ג, כעשר שנים אחר הגירוש, ואנו משערים עד היכן היו זכרונותיו מלאים ענין.

גם זאת נוכל להגיד בשבחו של ר' שמואל, שבעבודתו היה רק טעמו נר לרגלו, ולא היה משגיח בדעותיו הפרטיות, והיה קובע בדפוס אפילו דברים

שלא היו לו כל כך לרצון, ובלבד שמצא אותם מלאים ענין. מטעם זה לא הסיר מתוך הספר את הספור של ר׳ יצחק דמן עכו על בעל ספר הזהר (דף קמ״ב—קמ״ג) אע״פ שהוא עצמו לא יכול להסכים שישללו את הזהר מר׳ שמעון בן יוחאי ושייחסוהו לר׳ משה די ליאון. הוא לא יכול אמנם להתאפק מכל וכל, ועל כן הוסיף „הגהה" בזה הלשון: „אמר ש״ש, הנך רואה בעיניך סכלות הדוברים על צדיק עתק, לא ידעו ולא יבינו ההופכים ללענה דברים שהם כבשונו של עולם, ודברי הספר החתום לזר יחשבוהו (כלו׳ שמיחסים הס׳ החתום, ס׳ הזהר, לזר, ולא לרשב״י) וישימו לאל מלתו, וראיותם וטענותיהם הם הבל ואין בם מועיל".

עד כאן על המהדורה הראשונה.

י״ד שנים אחר כך (בשנת ש״מ) נדפס ס׳ היוחסין שנית. במהדורה זו חיסרו המוציאים כמה דברים חשובים, שנמצאים בדפוס קושטאנטינה, קצת מפני שחששו לנכרים, כגון הויכוח שבין יוספוס ואפיון, וקצת מפני שחששו למקובלים, כגון דברי ר׳ יצחק דמן עכו על מחבר ס׳ הזהר. ויש גם השמטות סתם, כגון הקדמתו של ר׳ שמואל שלום, אע״פ שנשתמרו „הגהותיו", ועוד.

לעומת זאת נתוספו בדפוס קראקא ענינים אחרים, כמו פרק י״ח מהמאמר הרביעי [מס׳ יסוד עולם עם הגהות רמ״א וסדר עולם זוטא ומעט לקוטים אחרים.

מתוך דפוס זה נעשו כל המהדורות הבאות, חוץ ממהדורת צבי פיליפובסקי, שעיבד והדפיס על פי כתב־יד אוכספורדי (לונדון תרי״ז) בשם „ספר יוחסין השלם". אולם באמת עדיין הוא רחוק מן השלימות, וספר יוחסין ממתין עדיין למהדורה בקרתית כתקונה. המעלה היחידה של מהדורת פיליפובסקי היא שקבע בה נוסח שני יותר מלא של דברי ר׳ יצחק דמן עכו על מחבר ס׳ הזהר, שנדפסו במהדורת קושטאנטינה בקיצור.

ביבליוגרפיא:

1. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 99.

2. אור החיים, פ״פ תרנ״א, צד 118—119.

3. רוזינטאל, יודע ספר § 685.

מי הוא המחבר של ס׳ הזהר?

א. הנוסח של דפוס קונסטנטינה[1]

הר׳ משה מליאון שוכן באוילא, והוא מואד אל חאג׳רה, היה בזמן הזה[2]. ולמען תספרו לדור אחרון, אודיעכם מה שמצאתי כתוב, שר׳ יצחק דמן עכו הלך לחקור על ספר הזהר, שכנראה שהיו דבריו מופלאים ישאבו ממקור העליון, ואשר הוא לשון ירושלמי נראה שדבריו דברי קבלה ואמת, ואשר הם לשון הקדש הם דברי זיוף. אמר: ושאלתי את התל[מ]ידים אשר נמצא בידיהם ספר הזהר, מאין בא להם, ולא ראיתי דבריהם מכוונים. יש מי שאמר, שהרמב״ן מצא אותו בארץ ישראל, ושלחו לקטלוניא והביאו הרוח לארגון, ונפל ביד הר׳ משה די ליאון. ויש אומרי משמעולם לא היה חבור של ר׳ שמעון בר יוחאי, רק שר׳ משה ידע שם הכותב[3] ובכחו יכתוב דברים מופלאים, ולמען יקח בהם מחיר רב היה תולה עצמו באילן גדול, שהוא רשב״י ור׳ אלעזר בנו וחביריו. ואבא אל עיר ואליאדוליד[4] ואמצא שם ר׳ משה די ליאון, וישבע לי, שספר ר׳ שמעון בן יוחאי הנו בבית ישיבתו באוילא,[5] שיראהו לי בלכתי שמה. ובשובו לביתו מת באריבאל[6]. ואבא אל עיר אוילא ואמצא שם חכם זקן ושמו ר׳ דוד רפאן, קרובו, ואמצא חן בעיניו ואשביעהו לאמר, אם היה יודע אמיתות ספר הזהר, אם היה אמת או לא. ויאמר החכם, כי נתברר לו בודאי שר׳ משה בשם הכותב היה בודאם. וסבת האמתות היא, כי ר׳ משה הנז׳ היה כותב סודות ונפלאות לעשירים אשר במלכות ההיא, ולוקח בהם מתנות רבות, זהב וכסף. ואותו היום כל מה שהיה מרויח היה מפזר, עד שביום מותו לא נשאר לו אפילו פרוטה, ואשתו ובניו ברעב ובצמא ובערום ובחוסר כל. וכשמעי מיתתו, קמתי אל הר׳ יוסף די אוילא שהיה עשיר גדול ובחייו לקח ממנו[7] ממון גדול, ואומר לו: „עתה היא עתך עת דודים, תזכה לספר הגדול, והקח הספר מיד אשתו במנה יפה שתשלח ביד אשתך, שהיא כעת ערומה.״ וכן עשה. וישלח מתנות ביד אשתו אל אשת ר׳ משה הנז׳. ותשבע לה אשת ר׳ משה הנז׳, „שמעולם לא היה לו ספר לאישי, רק מלבו ודעתו היה כותב. ואומר לאישי: למה אתה תולה עיונך בחכם אחר? הלא טוב היה לך לומר כי משכלך אתה כותב, ויודוך כי תיטיב לך? ואישי ענני: שאם הייתי אומר שמדעתי הב, לא יחשיבו אותם ולא יתנו לי מתנות בהם, ולכן אני תולה אותם ברשב״י והבריו״. אחר כך דברה[8] עם בתו. ואמצא דבריהן מכוונים. אלה הדברים אשר דבר אלי החכם הזקן ר׳ דוד. אמר יצחק: ואסע מאוילא ואבא עד טאלאבירה[9], ומצאתי שם חכם מופלא, שמו ר׳ יוסף הלוי בן ר׳ טודרוס המקובל, ואחקרה ממנו לדעת מה שידו מגעת בידיעת ספר הזהר. ויאמר אלי: „דע באמת, כי היה ביד ר׳ משה הנז׳ ספר הזהר אמתי. וסבת אמיתות דברי הוא, כי היה נותן לי קונטריסים. ואני

---

1 דף קמ״ב ב׳—קמ״ג א׳.— 2 בשנות החמשים לאלף הששי.— 3 כלו׳ שם מלאך הממונה על הכתיבה.— 4 Valladolid.— 5 Avila.— 6 Arévalo.— 7 ר׳ משה לקח מר׳ יוסף.— 8 אשת ר׳ יוסף.— 9 Talavera.—

לבחון הספק הזה, לקחתי קונטריס אחד מבין הַקּוּנְטְרֵיסִים, ואמרתי לו שנאבד ממני, שיתן לי ממלא מקומו. ויאמר לי: הראה לי אַחֲרִית הַקּוּנְטְרֵיס הקודם לו וראשית הַקּוּנְטְרֵיס המתאחר. ויכתוב לי קונטריס, וארא — ואין ביניהם שִׁנּוּי כלל, אפילו תיבה אחת, רק שפה אחת ודברים אחדים. היש נסיון גדול מזה?" — אחר כך באתי לטוליטולה, ואמרו לי שבחינת החכם ר׳ יוסף הלוי אינה בחינה, שאולי קודם נתון הקונטריס לאדם היה מעתיק אחר לעצמו, ואחר כך מתוך אותם הקונטריסים אשר בביתו היה כותב לאחרים.

ב. הנוסח של מהדורת פיליפובסקי [10].

בחדש אדר [11] כתב ר׳ יצחק דמן עכו, כי עכו נחרבה בשנת חמשים לפרט, ושנהרגו חסידי ישראל שם בד׳ מיתות ב״ד. ובשנת ס״ה היה זה ר׳ יצחק דמן עכו בנבארה באיטאליה וניצל מעכו, ובשנת ס״ה עצמה בא לטוליטולה. ומצאתי בספר דברי הימים שלו, ר״ל מר׳ יצחק דמן עכו, הוא שעשה ספר קבלה בשנת המלאך, ונחרבה בזמנו עכו ונשבו כולם בזמן בן בנו של הרמב״ן ובזמן ר׳ דוד בן אברהם בן הרמב״ם ז״ל. והוא הלך לספרד לחקור כיצד נמצא בזמנו ספר הזהר אשר עשה ר׳ שמעון ור׳ אלעזר בנו במערה, אשרי הזוכים לאמתתו, באורו יראו אור. וְאָמְרִי לאמתתו, מפני שזייף מקצת אשר זייף, ואמר שקבל כי מה שנמצא בלשון ירושלמי האמין כי הם דברי ר׳ שמעון, ואם תראה בלשון קדש הַאֲמֵן כי אינם דבריו, רק דברי המזייף, מפני שהספר האמתי הוא בלשון ירושלמי כלו. וז״ל: ומפני שראיתי כי דבריו מופלאים, ישאבו ממקור העליון המעין המשפיע בלתי מקבלת בשכמל״ו, [12] רדפתי אחריו ואשאלה את התלמידים הנמצאים בידם דברים גדולים ממנו, מאין באו להם סודות מופלאים מקובלים מפה אל פה, אשר לא נִתְּנוּ ליכתב, ונמצאו שם מבוארים לכל קורא ספר. ולא מצאתי תשובותיהם על שאלתי זאת מכוונות, זה אומר בכה וזה אומר בכה. שמעתי אומרים לי על שאלתי, כי הרב הנאמן הרמב״ן ז״ל שלח אותו מא״י לקטלוניא לבנו והביאו הרוח לארץ ארגון. ויש אומרים לאלקנטי, [13] ונפל ביד החכם ר׳ משה די ליאון, הוא שאומרים עליו ר׳ משה די ווד אל חגארה. וי״א שמעולם לא חבר רשב״י ספר זה, אבל ר׳ משה זה היה יודע שם הכותב, ובכחו יכתוב ר׳ משה זה דברים נפלאים אלה. ולמען יקח בהם מחיר גדול, כסף וזהב רב, תולה דבריו באשלי רברבי, ואמר: מתוך הספר אשר חבר רשב״י ורבי אלעזר בנו וחבריו אני מעתיק להם דברים אלו. ואני בבואי ספרדה ואבא אל עיר ואלדוליד אשר המלך שם, ואמצא שם לר׳ משה זה, ואמצא חן בעיניו וידבר עמי וידר לי וישבע לאמר: „כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף, אם לא הספר הקדמון אשר חבר רשב״י אשר הוא היום בביתי במדינת ישבילי, היא אוילה, בבואך אלי שם אראך". ויהי אחר הדברים האלה נפרד ממני וילך

---

[10] צד 88—89. — [11] מצוקס היומון של ר׳ יצחק דמן עכו. — [12] ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. — [13] Alicante.

ר׳ משה זה אל עיר אריבלא לשוב אל ביתו לאוילא, ויחלה באריבלא וימת שם. וכשמעי הבשורה היטב חרה לי עד מות, ואצא ואשים לדרך פעמי, ואבא אל אוילא, ומצאתי שם חכם גדול וזקן ושמו ר׳ דוד רפאן [קרובו], ואמצאה חן בעיניו ואשביעהו לאמר: הנתבררו לו סודות ספר הזוהר, שבני אדם נחלקים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ור׳ משה עצמו נדר לי, ולא הספיק עד שמת, ואיני יודע על מי אסמוך ולדברי מי אאמין. ויאמר: „דע באמת, כי נתברר לי בלא ספק, שמעולם לא בא לידו של ר׳ משה זה, ואין בעולם ספר זוהר זה, רק היה ר׳ משה בעל שם הכותב, ובכחו כתב כל מה שכתב בספר הזה. ועתה שמע נא באיזה דרך נתברר לי: דע כי ר׳ משה זה היה מפזר גדול ומוציא בעין יפה ממונו, עד שהיום הזה ביתו מלא כסף וזהב שנתנו לו העשירים המבינים בסודות גדולים אלה אשר יתן להם כתובים בשם הכותב, ומחר נתרוקן כלו, עד שיעזב אשתו ובתו הנה ערומות שרויות ברעב ובצמא ובחוסר כל. וכששמענו שמת בעיר אריבלא, ואקום ואלך אל העשיר הגדול אשר בעיר הזאת הנקרא ר׳ יוסף די אוילה ואומר לו: עתה הגיע העת אשר תזכה לספר הזוהר, אשר לא יערכנו זהב וזכוכית, אם תעשה את אשר איעצך. ועצתי היא זאת, שיקרא ר׳ יוסף זה לאשתו ויאמר לה: קחי נא מנחה נאה ביד שפחתך ושלחי אותה לאשת ר׳ משה. ותעש כן. ויהי ממחרת ויאמר עוד לה: לכי נא ביתה אשת ר׳ משה, ואמרי לה: דעי, כי רצוני הוא להשיא את בתך לבני, ואליך לא יחסר לחם לאכל ובגד ללבוש כל ימיך. ואין אני מבקשת ממך דבר בעולם, רק ספר הזוהר אשר היה אישך מעתיק ממנו ונותן לבני אדם. דברים אלה תאמרי לה לבד ולבתה לבד, ותשמעי את דבריהן אשר יענוכה, ונראה, היהיו מכוונים אם לא. ותלך ותעש כן. ותען אשת ר׳ משה ותשבע לאשת ר׳ יוסף לאמר: כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף, אם מעולם ס׳ זה היה עם אישי. אבל מראשו ולבו, מדעתו ושכלו כתב כל מה שכתב. ואומרה לו, בראותי אותו כותב בבלעדי דבר לפניו: מדוע תאמר שאתה מעתיק מס׳, ואתה אין לך ספר, רק מראשך אתה כותב? הלא נאה לך לאמר, כי משכלך אתה כותב, ויותר יהיה כבוד לך. ויען אלי ויאמר: אלו אודיע להם סודי זה שֶׁמִשִּׂכְלִי אני כותב, לא ישגיחו בדברי ולא יתנו בעבורם פרוטה, כי יאמרו, כי מלבו הוא בודה אותם. אבל עתה כאשר ישמעו שמתוך ספר הזוהר אשר חבר רשב״י ברוח הקודש אני מעתיקם, יקנו אותם בדמים יקרים, כאשר עיניך רואות. אח״כ דברה אשת ר׳ יוסף זה עם בתו של ר׳ משה את הדברים אשר דברה עם אמה להשיאה לבנה ולתת לאמה לחם ושמלה. ותען לה כאשר ענתה אמה, לא פחות ולא יותר. התרצה עדות ברורה יותר מזו? „—כשמעי דבריו אלה נשתוממתי ונבהלתי מאד, ואאמין אז כי לא היה שם ספר, רק בשם הכותב היה כותב ונותן לבני אדם. ואסע מאוילה ואבא אל עיר טלאבירה, ואמצאה בה חכם גדול מופלא נדיב לב וטוב עין, שמו ר׳ יוסף הלוי, בנו של ר׳ טודרוס המקובל, ואהקרה ממנו על אודות הספר הזה, ויען ויאמר אלי: „דע והאמן, כי ס׳ הזהר אשר

חבר רשב"י היה בידו של ר' משה זה וממנו יעתיק ויתן לאשר טוב בעיניו. ועתה ראה בחינה גדולה אשר בחנתיו לר' משה, אם מתוך ספר קדמון יעתיק או בכח שם הכותב יכתוב. והבחינה היתה, שימים רבים אחרי כתבו לי קונדריסים גדולים ורבים מהזהר, גנזתי לי א' מהקונדריסים, ואומרה לו כי אבד ממני, ואחלה את פניו להעתיקו לי שנית. ויאמר לי: הראני נא אחרית קונדריס אשר לפניו וראשית הקונדריס אשר יבא אחריו ואני אעתיקנו לך שלם כראשון אשר אבד לך. ואעש כן. אחר ימים מועטים נתן לי הקונדרס מועתק, ואניחהו עם הראשון ואראה כי אין ביניהם הפרש כלל, לא תוספת ולא מגרעת, לא שינוי ענין ולא שינוי דברים, אבל שפה אחת ודברים אחדים, כאלו הועתק קונדריס מקונדריס. היתכן בחינה יותר גדולה מזו ונסיון חזק מזה?" — ואסע מטלאבירה ואבא אל העיר טוליטולה ואוסיף עוד לחקור על הספר הנזכר אל החכמים ותלמידיהם, ועדיין מצאתים חלוקים, זה אומר בכה וזה אומר בכה. וכאשר ספרתי להם בענין בחינת החכם ר' יוסף הנזכר, אמרו לי שאין זה ראיה, כי נוכל לאמר שטרם נוֹתְנוֹ לאדם קונדריס מאשר יכתוב בכח שם הכותב יעתיקהו תחלה לעצמו, ולעולם לא יתרוקן ממנו, אבל יעתיק ויתן, יעתיק ויתן המעתיק מספר לספר קדמון. אמנם נתחדש לי ענין, כי אמרו לי תלמידים, שראו איש זקן, ושמו ר' יעקב, תלמיד מובהק של ר' משה זה, אשר היה אוהבו כנפשו, שהיה מעיד עליו שמים וארץ, שספר הזוהר אשר חבר רשב"י———14

---

14 „ולא מצאתי בספר תשלום זה הדבר",—הערת בעל „כפר יוחסין".—

IX. ר׳ יוסף הכהן

ההסטורין ר׳ יוסף הכהן — Basnage חושבהו להסטורין היותר גדול באומתו מימות יוסף פלאביוס, וכן קורין לו ההסטורינים העברים בשם יוסף הכהן השני[1] — נולד באביניון (Avignon) בשנת רנ״ו. בהיותו בן חמש שנים עברו אבותיו לגינובה (Genova) באיטליא, ובשנת רע״ז נתגרשו משם והתישבו בנובי (Novi). כאן נשא ר׳ יוסף אשה, ובשנת רצ״ח חזר לגינובה בתור רופא חולים. בשנת ש״י נתגרש שנית מחמת קנאת הרופאים המקומיים והתישב בתור רופא בוולטג׳יו (Voltaggio). מכאן עבר בשנת שכ״ח לקוסטיליטו (Costelleto) במונפירטו. זמן פטירתו אינו ידוע בבירור, ורק זאת ידענו, שבשנת של״ה, והוא אז בן ע״ט שנה, עבר בפעם האחרונה על ספרו עמק הבכא.

שני ספרים הסטוריים כתב ר׳ יוסף, שהיה מטפל בסדורם ובתקוניהם כל ימי חייו: ספר דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן וספר עמק הבכא.

הספר דברי הימים (נדפס בחייו בוויניציא שי״ד) עסוק על הרוב ב„ספורי כל מלחמות ומאורעות המעשיות שאיראו במלכות אדום וישמעאל מעת היתה לגוי״. אבל לתוך המאורעות של ההסטוריא הכללית שלב ר׳ יוסף גם ספורי הרדיפות והתלאות והגליות שנפלו בגורלם של ישראל בספרד, צרפת ואשכנז ושאר מדינות. גם יש בספרו זה ענינים מן ההסטוריא האיטלקית, שיש להם ערך גדול, מחמת שהיה מתושבי גינובה והיה מכיר בעצמו את האיטלקים בני דורו שהיו תופסים מקום חשוב בהשתלשלות המאורעות בזמן ההוא.

כשראה את ספרו הפורטוגלי של ר׳ שמואל אושקו (Usque) Cônsolacam as tribulacoens de Ysrael הכולל ספורי תלאות וצרות הגלות הרבה יותר ממה שנכלל בספר דברי הימים למלכי צרפת, החליט ר׳ יוסף, בשנת שי״ח, לערוך ספר מיוחד המוקדש לרדיפות אומתנו. — להיות כי התלאות — כך יספר בעצמו — אשר עברו עלינו מיום גלות יהודה מעל אדמתו עד היום הזה מפוזרות הנה והנה, נתתי אל לבי לחברן בחבור קטן יכלול אשר מצאה ידי בקונטריסי הסופרים אשר כתבו לפני בלשון עברי ובספריהם, ואקרא שמו עמק הבכא, כי כשמו כן הוא, וכל הקורא בו ישום וישאף יחד ועפעפיו יזלו מים, וישים ידיו על חלציו לאמר: „עד מתי ה׳!״ —

וכן יאמר בפתיחתו הפיוטית אל ספרו:

1 ר׳ יוסף סמברי בספרו דברי יוסף (סדר החכמים וקורות הימים I, 146.) —

— — — — — — — — — — — — — — — —

כָּל קוֹרֵא בוֹ יִשּׁוֹם יִבְכֶּה עַל קוֹרוֹת עַמֵּהוּ
יִזְּלוּ עֵינָיו דִּמְעָה תָּמִיד עַד כִּי מַעְיָן יְשִׁיתֵהוּ
יִשָּׂא עֵינָיו אֶל עָל, יֹאמַר: עַד אָן מַכֵּהוּ יַכֵּהוּ?

— — — — — — — — — — — — — — — —

מִי הוּא הָאִישׁ הָאַכְזָרִי שֶׁלֹּא יִבְכֶּה בִּרְאוֹת סִפְרִי?
שֶׁלֹּא יִשּׁוֹם שֶׁלֹּא יִשְׁאַף, כַּשְּׂדֵי יִהְיֶה אוֹ אִישׁ מִצְרִי?
לָכֵן יוֹם נִשְׂרַף מִקְדָּשִׁי יִקְרָאֶנּוּ כָּל אִישׁ עִבְרִי,
כִּי עֲבוּר עֵמֶק הַבָּכָא יָאוֹת לוֹ אָז יוֹם תַּמְרוּרִי.
וּבְכֵן, צוּרִי! רַפֵּא צִירִי, כִּי אֵין עוֹד מַרְפֵּא בִּבְשָׂרִי,
בַּאֲשֶׁר אַתָּה רוֹפֵא כָּל־חַי וּלְכָל מַדְוֶה אַתָּה צֳרִי.

אנו רואים, שלכתחלה נתכוון ר׳ יוסף לכתב ספר שיהא ספר מקרא לכל אדם מישראל ביום המר תשעה באב. וחפצו עלה בידו, כי מרטירולוגיון עברי זה נתפשט בכמה העתקות בכ״י, ובקצת קהלות איטליא היו נוהגין לבטא את מרירות הנפש בקריאת ספר זה בתשעה באב.

ואמנם הספר נכתב מתוך רגשות לב כואב, שלא יכול לשלט בעצמו ולהסתפק רק בספורי דברים סתם, ויחד עם ההרצאה תתפרץ פעם בפעם אנחה מעומק הלב עם חירופין וקללות כלפי לוחצינו ומענינו. אבל האמת ניתנה להאמר, שבתוך התרגשות זו מתוך לב כואב על כל העולה הנוראה שנעשית לאומתו, הוא מכיר את המדה ואינו מפריז עליה: אנו רואים בזה בעל טעם, היודע את התחומין שאין יוצאין מתוכן.

וכך נראהו גם בסגנונו העברי: מחבב הוא את סגנון המקרא והוא משתעשע במבטאים מנוהצים. הוא נעשה בעל נוסח ידוע לפראזה המלוטשת היוצאת מתחת קולמוסו. אבל באותה שעה אינו מסיח את דעתו שאסור להוציא מליצות לבטלה, וכל מליצה ומליצה צריכה להיות משובצת יפה ומוטעמת יפה בתוכן ממשי ולא כמו שנהגו הבזבזנים בענין זה, כמו שנראה, למשל, אם נשוה את סגנונו של ר׳ יוסף עם סגנונו המליצאי והמגובב של ר׳ אליהו קפשאלי (ע׳ בפרק הבא).

ביבליוגרפיא:

1. עמק הבכא, ספר הקורות והתלאות אשר עברו על בית ישראל, קראקא תרנ״ה.

2. Emek Habacha von R. Joseph ha Coen, von M. Wiener, Leipzig 1858 (תרגום גרמני).

3. ספר דברי הימים למלכי צרפת ומלכות בית אוטומאן התוגר, אמשטרדם תצ"ד.

4. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 114.
5. Loeb, Josef Haccohen (REJ XVI—XVII).

I עמק הבכא.

א. שרפת הקדושים בבלוייש.

ויהי בשנת תתקל"א וד' אלפים, היא שנת קע"א ואלף (1171), וילך איש יהודי אחד להשקות סוסו לעת ערב. וימצא שם גוי אחד אשר הלך גם הוא שמה. ויירא היהודי ויתחלחל ויוצא מחיקו כנף עור מתחת למדיו ויראנו סוס הגוי בחשך ויירא גם הוא וישב אחור וימאן לבוא המימה. ויבהל הערל ההוא וישב אל אדוניו ויגד לו לאמר: „ראיתי איש יהודי אחד אשר השליך נער קטן המימה, אשר הרגו היהודים, ואירא פן יהרגני גם אני, וגם הסוס נבעת מרגשת המים. ואבואה להגיד לך". ובבלוייש[1] יהודית אחת אשת חיל פולצלינה[2] שמה, וידע באדוניו כי שונא הוא אליה מתמול שלשום. ויהי ממחרת וירכב על סוס אחד וילך אל שר העיר[3], והוא בן בליעל, וידבר אליו כדברים האלה. ויחר אפו מאד ויקח את כל היהודים, והנם כארבעים איש, ויתנם בבית הסהר. ותדבר פולצלינה על לבם, כי בטחה בשר באהבתו אותה, כי אשת חיל היא, ולא עשתה מאומה, כי הטתו אשתו ברוב לקחה ותדבר על היהודים שטנה, ולא מצאה האשה חן בעיניו, וישנאה בלבו מאד, ויצו אל השומרים פן יתנו את פולצלינה לבוא פנימה לדבר עמו, כי היא לבדה לא נתנה בבית הסהר. ויבקש להתעלל עליהם ולא יכול, כי לא נמצאו עדים בדבר הרע הזה אשר העלילו עליהם. ויבא כומר אחד ויאמר: „איעצך נא אדוני את אשר תעשה ותוציא לאור משפט, אך אל תקח מאתם כופר. ועתה הבא נא את העבד אשר ראה והשליכהו אל תוך מקום מלא מהמים אשר יזו הכומרים עליהם, והיה אם כנים דבריו יצוף על פני המים, ואם אין ירד תחתיו". וייטב הדבר בעיני אדוני הארץ ויעש כן. ויביאו את העבד ויציפו אותו במים ויעלוהו, ויצדיקו את הרשע וירשיעו את הצדיקים ותהום כל העיר עליהם. בעת ההיא וישלח השר איש יהודי אחד לשאול מאתם את אשר ידבם לבם לתת בעד כופר נפשם ויחיו. ויתיעצו ויאמרו לתת לו מאה ליטרים וחובותיהם

---

1 בפרנקית Blois, ברומית Blavia.— 2 Pulcellina.— 3 הוא Graf Tibaud, ברומית Theobaldus Blesensis

אשר היו כמאה ושמונים. עודם מדברים והכומר עומד על ימינם לשטנם. ויאמר אל השר: „אל תפן אל מנחתם". ויסב את לבו אחורנית ולא שמע לקולם. ויצו הצורר ויתנו אותם אל בית אחד עץ, ויערכו עצים וזמורות סביב סביב. ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמרו אליהם: „המלטו על נפשותיכם והיו כמונו, ותחיו ולא תמותו". ולא אבו לשוב מאחרי ה' אלהיהם, וייסרום ויענום לראות אולי יוכלו להדיחם מעל ה' אלהי ישראל. וימאנו ויאמרו איש אל רעהו: „חזק ונתחזק בעד אלהינו, כי אנחנו עמו וצאן מרעיתו, וה' הטוב בעיניו יעשה, כי זולתו אין אלהים". ויצו הצורר ויקחו את ר' יחיאל בר' דוד ואת ר' יקותיאל בר' יהודה הכהנים, תלמידי רבינו שמואל [4], ואת ר' יהודה בר' אהרן ויקשרום בעבותות. ויציתו אש בעצים, ותתלקח אש בעבותות אשר על ידיהם וינתקו ויצאו שלשתם. ויאמרו אל עבדי הצורר: „הן לא שלטה בנו אש מדוע לא נצא?" ויאמרו: „חי נפשנו, אם תצאו מזה". ויפצרו בהם, וישיבו אותם שנית אל בית המוקד, ויוסיפו עוד לצאת. ויתפשו בערל אחד להביאו עמהם אל המוקד, כי גבורי חיל היו. ויתחזקו הערלים ויקחוהו מידם, ויכו אותם לפי חרב וישליכום אל תוך האש. ולא נשרפו גם הם גם יתר היהודים אשר היו אתם, שלשים ואחת נפש, ותצא נשמתם וימותו לפני ה'. ויראו הערלים ויתמהו איש אל רעהו לאמר: „אך קדושים המה כי קדשו, אצבע אלהים היא".

ור' דוד הכהן, היושב באחת מערי הצורר, ראה כל אלה, אשר הליץ בעדם ולא להועיל, כי מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו. ויתר היהודים אשר בארצו נתנו אל הצורר אלף לישרין, וספרי הקדש הצילו מידו. והמגפה הזאת היתה תחת לודוביקו יוניאורו [5], ביום הרביעי, בעשרים יום לחדש השלישי.

כדברים האלה כתבו אל ר' יעקב מהעיר אורליאנש [6] הקרובה אל זללי ה'. ויכתבו שנית לאמר: ויהי כעלות הלהב וישאו קולם פה אחד וירונו. ויאמרו הערלים: „שמענו שירכם ולא ידענו מה, אך לא שמענו כמוהו בלתי היום". ויודע באמת כי **עלינו לשבח** היה השיר ההוא אשר שמעו הערלים בעת הנמהרה ההיא.

בנות ישראל, על הנפשות הטהורות האלה בכינה, הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם, אל תלבשו עוד בגדי משי, אל תגלו שני, כי גלה כבוד מישראל, ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרפו אויבי ה'.

ויהי לימים עוד ויבואו היהודים ויקברו את עצמותם, ויבכו עליהם בכי גדול, כי גדל הכאב. וקבלו היהודים אשר בצרפת ואיי הים את היום המר הזה ליום הספד ותענית, וזכרו לא יסוף מזרעם, בדבר הגאון רבנו יעקב בר' מאיר [7] אשר כתב לאמר: „גדול יהיה הצום הזה מצום השביעי [8] כי יום כפורים הוא, וקבלו היהודים את אשר החלו לעשות".

---

4 הרשב"ם.— 5 Ludovico Juniore-לודוביקו הצעיר.— 6 Orleans.—
7 הוא רבינו תם, אחיו של הרשב"ם.— 8 צום גדליה.—

ב. שרפת התלמוד באיטליא בשנת ה' שי"ד.

בימים ההם יצאו אנשים בני בליעל מקרבנו, ויחפאו דברים אשר לא כֵן על תורת ה' אלהינו, ויקשו את ערפם ויזנו מאחרי ה' וימאסו את בריתו אשר כרת את אבותינו, וילכו אחרי הגוים אשר צוה ה' לבלתי עשות כהם, כעסוהו בהבליהם מאד ויוסיפו לחטוא. ויוציאו את דבת התלמוד רעה לפני האפיפיור יוליו[9] לאמר: „ישנו תלמוד אחד מפוזר ומפורד בין היהודים ודתיו שונות מכל עם, ועל משיהכם ידבר סרה, ולאפיפיור אין שוה להניחו". ויקצוף יוליו הנמהר מאד וחמתו בערה בו, ויאמר: „הוציאוהו וישרף". הדבר יצא מפיו, והשוטרים יצאו מבוהלים ודחופים וילכו בבתי היהודים ויוציאו את הספרים הנמצאים אל רחוב העיר וישרפום באש ביום השבת בכסה ליום חגנו[10] בשנת ארבע עשרה ושלש מאות על האלף החמשי, היא שנת תקנ"ג ואלף (1553), ויבכו בני ישראל את השרפה אשר שרפו אויבי ה'. ואלה שמות האנשים המלשינים ההם אשר היו בעוכרינו: חננאל די פולינא[11] יוסף מורו[12] ושלמה רומאנו[13]. אנא ה', חמאתם אל תמחה, רעת אפך עשה בהם!

ויצאו מלאכים קלים אל גוי ממושך וממורט בכל הרומאניאה[14] ובבולוניאה[15] ורבינה[16] נשרפו ספרים לאין מספר ביום השבת. ויאנחו בני ישראל ויצעקו ולא היה לאל ידם להושיע. וגם בפירארה[17] ומנטובה[18] נשרפו בדבר האפיפיור אשר כתב על הספרים לאבדם, ולא היה להם מושיע ביום אף ה'. גם בויניציאה[19] נטה קו, לא השיב ידו מבלע.

ויחרוק עליהם שניו איש צר ואויב אלעזר בן רפאל הרופא, אשר עזב גם הוא את תורת ה', וישרפו גם שמה ספרים לאין מספר בירח בול[20], הוא החדש השמיני, וגם בספרי התורה אשר בארון בקשו לשלוח ידם, ויקומו ראשי העדה ויעמדו בפרץ ויצילום מידם. ובכל יתר המקומות אשר דבר האפיפיור מגיע, אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד, ויצעקו לאלהים ויכנעו בית ישראל לאמר: צדיק הוא ה'! ובהכנעם שב מעליהם חרון אף ד' ולא להשחית לכלה. ובדוכסות מילאן[21] ומונפיראטו[22] לא בקשו מאומה, כי נבאש דבר האפיפיור בעיני דון פיראנטי[23] המשנה, ויתן ה' לרחמים בעיניו את ראשי העדה ולא שמעו בקולו. [אמר המגיה: כי עמדה להם זכות הישיבה אשר היתה אז בקריה הנאמנה היא קרימונה[24], כי כן הקים ה' להם גואל הגאון כמהורר"י אוטולינגו[25] שהרביץ תורה בישראל, ולא עליהם עבר חרון אף ה', כי בתורת ה' חפצם, יומם ולילה לא ישבותו. ויצילם ה' עד שנת בחדשה[26] ומצאונה[27], שאז שבתו הישיבות וגם עליהם עבר

9 יוליוס III.— 10 בראש השנה.— 11 de Foligno.— 12 Moro, ושמו הנוצרי היה Andrea del Monte.— 13 Romano (נכדו של ר' אליהו בחור).— 14 Romagna.— 15 Bologna.— 16 Ravenna.— 17 Ferrara.— 18 Mantova.— 19 Venezia.— 20 מרחשון.— 21 Milano.— 22 Monferrato.— 23 Don Ferdinando Gonzaga.— 24 Cremona.— 25 Ottolengo.— 26 [ה"א] שי"ט.— 27 „בחדשה ומצאונה", מליצת הכתוב בירמיה ב' כ"ד.— בשנת שי"ט הלך המוטר סיכסטוס במצות האפיפיור לקרימונה ושרף שם בשנת ש"ב עשרת אלפים כרכים

כוס תרעלת השרים, ואין שלום לַיּוֹצֵא וְלַבָּא במלחמתה של תורה]. וגם אחיו החשמן אשר במנטובה דבר אל היהודים פְּעָמַיִם טרם עשותו גדולה או קטנה, למען ידעו את אשר יעשו, זכרה להם אלהי לטובה!

וילכו ראשי הקהלות אל האפיפיור, וישא את פניהם מספרי הפוסקים להשאיר להם שארית בארץ, ומספרי התלמוד לא אבה שמוע עליהם. ועתה ה׳ הביטה וראה, כי אין בנו כח לעמוד לפני הקמים עלינו, ואנחנו לא נדע מה נעשה, כי עליך עינינו.

ג. דון יוסף הנשיא ובנין טבריה.

ויבוא דון יוסף הנשיא בתוך היוצאים מכור הברזל מפורטוגאל פירה [28] וישב שם ימים אחדים. וילך משם תוגרמתה, וימצא חן בעיני שולימאן המלך, ויאהבהו מאד. ויתן לו המלך את חרבות טבריה ושבע מערי הפרזי אשר סביבותיה, ויתנהו לשר ולקצין עליהן. בעת ההיא וישלח דון יוסף שמה את ר׳ יוסף בן אַדְרֵיט משרתו לבנות את חומות העיר, וילך וימצא גם הוא חן בעיני בן המלך [29], ויתן לו ששים אַסְפְּרֵי [30] דבר יום ביומו. וישלח המלך עמו שמונה אנשים ילידי ביתו ויתן בידו את החתום [31] נכתב ונחתם בטבעת המלך, ויפקדהו אל הבאשא [32] אשר בדמשק ואל הבאשא אשר בשאפוט [33] לאמר: „ככל אשר ישאל האיש הזה מכם, תעשו". והדת נתנה מטעם המלך לאמר: „כל הבונים וכל נושא סבל אשר בערים ההן ילכו לבנות את טבריה, ואשר לא ילך עונו ישא". וירבו שם האבנים לרוב, כי עיר גדולה היתה טבריה לאלהים, בטרם עלות הכורת עליהם, ותליסר בי כנישתא נמצאו בתוכה בימי ר׳ אמי ור׳ אסי [34]. ויצו את יושבי שבע הערים ההן לעשות להם חֹמֶר לעשות המלאכה והותר, וגם חול נמצא שם לרוב, כי ים טבריה קרוב אליהם. ויקנאו בם הישמעאלים. ויקם שאריף אחד בא בימים ויזעק באזני יושב הארץ ההיא לאמר: „אל תתנו לבנות את העיר הזאת, כי מרה תהיה באחרונה, כי מצא מצאתי כתוב בספר עתיק יומין, כי בהבנות העיר אשר שמה טבריה תאבד אמונתנו והיינו חטאים." וישמעו בקולו ולא אבו ללכת לבנות חומותיה. בֵּאדַיִן בְּטֵלַת עֲבִידַת שׁוּרַיָּא די טבריה. ויתעצב ר׳ יוסף בן אדריט מאד, וילך אל הבאשא אשר בדמשק ויזעק לפניו: „אהה אדני! כי מאן ימאנו יושבי ערי הפרזי לעשות את מצות המלך". ויחרד הבאשא ויחפז לשלוח שמה, ויקח שנים מראשי העמים ההם, ויורידם בדמים שאולה, למען יראו הנשארים וייראו ולא יזידון עוד.

וישובו ויחפרו לעשות חומות העיר, וימצאו אבן גדולה ותחתיה סולם יורד ארצה ושם במה גדולה מלאה צלמי שיש ומזבחות, כמשפט

מפירוש ציוני על התורה (שנדפס שם בשנה ההיא ברשיון ההגמון), ע׳ צונץ בכרם חמד ה׳ קל״ג.— [28] Ferrara.— [29] שלים השני, כנו של שולימן.— [30] מטבע טורקית, בערך י״ב מארק גרמניות.— [31] הפירמאן.— [32] הפחה.— [33] צפת.— [34] מאחרוני האמוראים, ע׳ ברכות ב׳ ע״א.—

במות הערלים. וינתצוה ארבעה עבדי דון יוסף אשר נתן לו בן המלך מאשר נתפשו במלחמות הַגִ׳לָבִּי[35], וימלאוה עפר. וגם שלשה פעמונים נמצאו שם בעת ההיא, אשר הטמינו הערלים בימי גואידון, המלך הערל האחרון אשר מלך בארץ ההיא בעלות הכורת עליהם, ויעשו מהם האילים המנגחים.

והעיר טבריה אשר בנו, אלף וחמש מאות אמה יסובבוה. ותשלם המלאכה בחדש כסלו בשנת חמש ועשרים ושלש מאות וחמשת אלפים. וישמח דון יוסף מאד, ויתן תודה לאלהים.

ויצו דון יוסף ויטעו מעצי התותים לרוב מאד להאכיל את תולעי המשי, וגם צמר צוה להביא מספרד לעשות בגדים, כבגדים אשר יעשו בויניציאה, כי האיש דון יוסף גדול מאד, ויהי שמעו בכל הארץ.

II דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן.

א. דוד ראובני ושלמה מולכו.

איש יהודי, דוד שמו, בא מארץ מרחקים, מהודו, בשערי מלך פורטוגאל בימים ההם, ויאמר אליו: „עברי אנכי, ואת ה׳ אלהי השמים אני ירא. וישלחני אחי מלך היהודים אליך, אדוני המלך, לעזרה. ועתה היה נא בעוזרינו ונלכה להלחם בשולימאן התוגר ונקחה את הארץ הקדושה מידו". ויאמר אליו: „שלום בואך, ועתה לך ואשלחך אל הכומר הגדול[36], ודבר מה יגיד אעשה". ויצא מאתו וישב בלישבונה ימים אחדים. ויאמינו האנוסים לדבריו, ויאמרו: „גואלנו הוא, כי ה׳ שלחו". ויתקבצו אליו רבים ויכבדוהו מאד. ויסע משם האיש ויעבור בספרד. ובכל המקומות אשר עבר שם נהרו אליו רבים מהנדחים אשר נפוצו שם, ויהי להם לפוקה. ויעבור צרפתה וילך לאבינין. ויסע משם ויבא לאיטליאה, ויעש דגלים מעשה חושב, ויכתוב עליהם את שמות הקודש. ויאמינו אליו רבים בימים ההם. גם לבולוניא, פירארה ומנטואה בא האיש, ויאמר להוליך עמו בדבר מלכי הגוים את כל היהודים הנמצאים בתוכם אל מקומו ולארצו. וגם אל האפיפיור דבר על הדבר הזה. וייראו בני ישראל למאד. ויהי כדברם אליו לאמר: „ומה נעשה לנשינו היום, כי נלך כלנו למלחמה, ולבניהן אשר יולדו?" ויאמר אליהם: „יש ויש בארצנו כהנה וכהנה רבות. אל תיראו, כי אין מחסור לה׳ להושיע". ומכתב בדא מלבו לאמר: „אחי המלך שלחהו אלי, ונכתב ונחתם בטבעת המלך". ויהי היום ויגלה סודו ולא האמינו אליו עוד, כי חקק חקקי און.

ויצא חוטר מפורטוגאל, שלמה מולכו שמו, מגזע ישראל אשר נפוצו שם מימי השמד. והוא נער את סופרי המלך בעת ההיא. ויהי בראותו את האיש דוד ויגע האלהים בלבו, וישב אל ה׳ אלהי אבותינו, וימל בשר

---

35 בשם ג׳ילבי נקרא ראש הכת של הדרווישון.— 36 כוונתו אל ההגמון שבלישבונה, כנראה מן ההמשך, שישב בלישבונה ימים אחדים, ולא אל האפיפיור

ערלתו. והוא לא ידע מאומה בתורת ה׳ ובכתבי הקדש בימים ההם. ויהי בהמולו וה׳ נתן חכמה לשלמה, ויחכם מכל האדם כמעט רגע, ויתמהו עליו רבים. ויעבור לאיטליאה, ויעז פניו לדבר בתורת אלהינו נגד מלכים, ולא הסתיר פניו מהם. וילך תוגרמה, וישב לרומה, וידבר עם קלימינטי [37] האפיפיור, ויט אליו חסד נגד רצון כל יודעי דת ודין. ויתן לו רשות נכתב ונחתם בשמו לשבת באשר ייטב בעיניו ובשם ישראל יכנה. ויחכם בחכמת הקבלה, ויוצא מפיו דברי חן, כי רוח ה׳ דברה בו ומלתו על לשונו תמיד. וגם דלה דלה ממקור מעמקי הקבלה אמרי שפר ויכתבם על הלוחות [38] [וישלחם אל מיודעיו אשר בשאלוניקו וידפיסו אותם שם], ולא ראיתים עד הנה. וידרוש לרבים בבולוניא ובשאר המקומות, ויריצו רבים אחריו לשמוע בחכמתו ולנסותו בחידות, ויגד להם שלמה את כל דבריהם, לא היה דבר נעלם ממנו אשר לא הגיד להם. ויראו את חכמת שלמה ויאמרו: „אמת היה הדבר אשר שמענו עליך, והוספת חכמה אל השמועה אשר שמענו מאד". וילבשו עליו רבים קנאה, ולא יכלו להתגולל עליו לרעה באיטליאה, כי נחמד היה בעיני השרים. ויתחבר אל דוד ויהיו לאחדים בימים ההם.

ב. אגרת שלמה מולכו.

טורי ררבבי עמודי גולה, יודעי דעה ומביני מדע, טובי מראה לפני שוכן מעונה, ואשר כח בהם לעמוד בהיכלא דמלכא קדישא, קשורין בקשרא דשבעין אנפין דאילנא דחיי אוריתא למהוי חומתא דשא וטורא עלאה סחור דקרתא חורבא, דנזכי למחזי בבנינה, ושלמא רבא על כורסיה דמלכא משיחא, אנון זרעא דבריך אלהא מן שמיא.

הטו אזנכם לשמוע דברי תולעת ולא איש, חוטר מגזע בני גלותנו, שיצא מארץ בעלי ריבנו, ישב ביער ובמדבר במקום שמיר קוץ ודרדר. שם רעה ושם רבץ, כי עזבוהו אביו ואמו. הלך בחשכים ואין נוגה לו פקיד בלילות על משכבו, איזה הדרך יחלק אור לדעת שחר מקומו מלשמור אורחות פריץ, ללכת במעגלות אל לדרוש ממנו חכמה, ולשמוע דברי אמת, וישים על לבו דאגה ויגון בכל עתותיו להשיב נפשו מגי שחת לאור באור החיים, לחזק בימין אלוה, ולהשליך ממנו שמאל בצרות לו ירים לו קול עד הראש ואמר קדוש לעשות סוכת שלום, כי טוב לחסות ביי מבטוח בנדיבים, כי הם תנינים ויאבדו והוא לעולם יעמוד, ראו והאזינו זאת הבו גודל לאלהינו.

בחדש שנים עשר, בשנת כי שמעתי אמרים נלכה הלוך לחלות את פני יי ולבקש את יי צבאות, אלכה גם אני בארמון זרים בקרתא גדולה העתידה להיות שממה, וארצה לזפת בוערה, בא שם שליח ממעלתכם ובידו מגלת ספר ויפרוש אותה לפני, והיא מלאה דברים נעימים ורכים,

---

[37] הוא קלימינס השביעי. — [38] מולכו חבר שני ספרים: ספר המפואר וחית קנה. —

והיו בפי כדבש למתוק, בקראי בם בעיני שכלי, ואמרתי להשיב מענה למעלתכם בקצת מה. כבר ידוע אצל כבוד תורתכם ענין המראה אשר כתבתי מעיר מונישטיריאו למהר"ר יוסף טיטסק יצ"ו, כי בהיותי שם שאל ממני להודיע לו נסיעתי מפורטוגאל באיזה אופן היה, וכתבתי לו הכל כפי דרכי ונדרתי לכתוב גם כן כל העתיד לעבור עלי במלכות אדום. ובמראה ההיא יראו מעלתכם כל מה שעבר עלי מפורטוגאל עד בואי מתוגרמה לארץ אדום, אשר אני היום בה תפוש ביד מלך מלכי המלכים הקב"ה על יד עבדו אדני דוד, בלתי רשות לעשות דבר חוץ ממה שיראוני מן השמים. ועתה באתי להגיד למעלתכם קושט אמרי אמת. בהגיעי לאנקונה תיכף סבבוני עדת מרעים והלשינו עלי לפני ההגמון באמרם איך שכנתי עם אהלי קדר, ועתה אני שלום. ושלח בעדי והלכו עמי יהודים משם ומתוגרמה לראות איך יפול דבר. ושאל ממני על הענין, ואמרתי לו: „אמת הגידו לך". והשיב לי: „מה ראית על ככה?" ועניתי לו: „כי יי הוא האלהים, הוא אמת, ותורתו אמת, ואין עוד". ונתאלם כפגר מת. והאנשים אשר היו עמי חרדה גדולה נפלה עליהם. ופטרני לשלום, אך צוני שלא אדרוש לגוים נגד דתם. ועם כל זה בכל פעם שהייתי דורש היו באים בבית הכנסת שרים וכומרים ועם רב. וגם עשיתי וכוח עם הגמון אחד בשוק, וזו היתה סבה שהוליכני עמו הדוכוס מאורבינו, ובארצו הנחתי המשרתים שלי, והלכתי דרך בוצרה אני לבדי ואין איש אתי, כי כן צויתי. וביום החמישי לנסיעתי ראיתי המקום מרחוק, אשר הוא לנו למכשול על כל חטאתינו אשר חטאנו ליי אלהינו ולא חלינו פניו לשוב מעונינו לשמוע בקולו ולהשכיל באמיתו, ונשאתי עיני לשמים ובכיתי בכי גדול על עוני ועל עון בני עמנו.

ופתחתי פי נגד שערי דמעה, ואמרתי: יי צבאות, עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם ואת ערי יהודה על כל הרעות אשר עשו הנשיאים בקרתא הזאת להצר לנו ולזרותנו מארצנו, כי בחטאינו ובעונות אבותינו ירושלים ועמך לחרפה לכל סביבותינו. ועתה שמע אלהינו את תפלת עבדך ואל תחנוניו.

להיות פתוחה האבן הקדושה, אבן אחת אשר נתתה לפני כהניך הקדושים להלבישם צדק וישע להצמיח קרן למשיחך, תמחול נא עון ארצך ועון בניך בני בריתך אשר הגלית בין האומות. וזכור לנו הברית והחסד אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם, והאר פניך אל מקדשך השמם למען אדני ולמען שמך הנקרא על עירך ועל עמך. עדין אני מדבר ומתפלל בדברים האלה, ועיני כמעין המתגבר, ועזבני כח ונשמה לא נשארה בי, ונתחזקתי והתפללתי מנחת ערב בשדה קודם כניסת העיר. ובהגיעי לברכת גואל ישראל שמעתי קול מדבר באזני, והוא מהרבי שלי, ויאמר אלי: „והיה ירשה שעיר אויביו". ובברכת מקבץ נדחי עמו ישראל שמעתי גם כן אותו הקול ויאמר: „וישראל עושה חיל". ובברכת מלך אוהב צדקה ומשפט שמעתי: „לעת תמוט רגלם". ובברכת משען ומבטח לצדיקים שמעתי: „ועל עבדיו יתנחם". ובברכת בונה ירושלים שמעתי „לי נקם

ושלם". ובברכת מצמיח קרן ישועה שמצתי: „והיה אדום ירשה". ובסוף תפלתי נכנסתי בקרתא והלכתי בבית של בעל מחנה, ונתתי לו הסוס והבגדים החמודים שלי, ואמרתי לו: „יש לי בארץ הזאת אהובה אחת אשר אהבתי אותה מימי עולם ושנים קדמוניות, ונפשי קשורה בנפשה, ואביה ואמה שמוה במסתרים ואי אפשר לי לדבר עמה אלא כמתנכר בבגדי דלים החוזרים על הפתחים, תבקשם לי ואלכה". ויעש כן הבעל מחנה. ולבשתי הבגדים, והחזרתי זיו פני לשחור, וקשרתי בגדי פשתים צואים מטונפים בשמן על רגלי, וקודר הלכתי נבזה וחדל אישים כאיש מכאובות וידוע חולי אשר אין בו מתום, ועברתי ברחובות העיר עד הגשר אשר על נהר טיבירו, קרוב למבצר האפיפיור, ששם הדלים והחולים, וישבתי בתוכם כנגוע מוכה אלהים שלשים יום, לחם חמודות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי. ויהי בסוף השלשים יום, בעשירי לחדש הגוים, שנים עשר הוא חדש אדר שנת ר"ד דבר אל הנער, כחצות לילה ותרדמה נפלה עלי, והנה הזקן אשר ראיתי בתחלה במראה בא אלי, ויאמר: „בני, עתה באתי להבינך את אשר יקרה לעמים אשר אתה בקרבם. בוא עמי לחרבות ירושלם אשר היית שם בראשונה". ויקחני והוליכני אל מקום שני ההרים אשר הם בארץ הצבי, בין הר ציון וירושלם ובין צפת ודמשק, שכבר ראיתי אותם בחזון מאז, ודמותם על חותמי על שני הלמ"דים אשר בשמי ובכנויו, כי מיום שראיתים שמתים על חותמי לאות. ומאלה שני ההרים הימני אשר ממול צפת ודמשק הוא הקטן, והשמאלי אשר ממול הר ציון וירושלים הוא הגדול. ובהיותנו שמה העמידני על רגלי על ראש ההר הימני, ויאמר אלי: „שא נא עיניך אל מול ההר השמאלי והגדת לי מה אתה רואה". ואומר: „רואה אני האיש לבוש הבגדים לבנים אשר בידו המאזנים, ועליו האיש הגדול ממנו לבוש בדים יותר לבנים וחשובים אשר ראיתי בתחלה, והאיש אשר בידו המאזנים הוא על ראש ההר ועליו האיש השני, כאשר במראה הראשונה". ובדברי עמו נתקרבו ההרים וישאר האיש הגדול בין הארץ ובין השמים ממעל לראשנו. ולהיותי בהר הקטן גבהו רגלי האיש אשר על ראש ההר השמאלי, עד היות ראשי בין ברכיו. ויאמר אלי הזקן: „פתח פיך ודברת אלי ושאל ממנו מה יהיה משפט האומה אשר לקחתיך משם". אמרתי לו: „היאך יוכל עבד אדני לדבר עם אדני זה שאיני כדאי, כי מה אני ומה חיי ומה פועל צדק ויושר ידי לבא להסתפח לדרוש מלפני אדני זה קטן או גדול?" ויאמר אלי האיש: „אל תירא, שלום לך בני. שאל ממנו ואתנה, כי על זה באתי". ואקוד ואשתחוה אפים ארצה, ואומר: „היום ידע עבדך כי מצאתי חן בעיניך אדני, ידבר נא אדני באזני עבדו ויגיד לי משפט האומה אשר הייתי בתוכם על הגשר". ויען ויאמר לי: „זה הספר הכתוב בו העתידות לבא על כל הרעה אשר נעשה. דַּבֵּר לזקן ויגידם לך". ויתן הספר ביד הזקן, ומי יתן והיה לי רשות לכתוב מראית הספר ההוא. ויקרא בו והחזירו לאיש. ויאמר לו האיש: „לך והגד לנער אשר אתך מה שקראת". ויקחני בידי ויאמר: „נלכה למקום שעמדת בו". והלכנו עד הגשר, וישבתי במקומי

כבראשונה. ובהיותי שם נשאתי עיני וראיתי חיה אחת גדולה, ודמות לה כעוף כנף יעופף על הארץ, מגוונים הרבה, והיא עולה מים המלח, ותחן על המבצר אשר מצד הנהר. ואומר לזקן: „מה זאת אדני?" ויאמר אלי: „היא אם התנינים הגדולים היושבת בכרכי הים וכרום שמה הגורם זלות לבני אדם. והיא מקבלת כח מקץ כל בשר, ובנסוע העוף הזה נפתחים ארובות השמים ובאים גשמים על כל המקומות שהוא מעופף עליהם. ולולי הברית אשר נתן אלהים בינו ובין כל בשר בהיותם חטאים בארץ, יחזור העולם לתוהו". ובעמדי ראיתי עוד דמות עוף קטנה בערך הראשונה מגוון חיוור יפה עד מאוד, והיא עולה מהים הגדול ותנח למעלה מחברתה. ואומר: „מה אלה, אדוני?" ויאמר אלי: „זה חיה שדי, היושבת על האבנים המופלאות המשוקעות בתהום, שמהן יוצאין מים מתוקים וגשמי ברכה וחיים וכל טוב. ושם צפרים יקננו להיות דרור בארץ, ולהשביע לאדם מפרי מעשה האל. והיא תמיד כנגד העוף העולה מים מלח לשבור כחה, ותחת שניהם חיות קטנות עם גדולות. ובזמן שאלהים שופט, זה ישפיל וזה ירים. אם שופט בדין ישפיל הקטנה, ואם ברחמים ישפיל הגדולה. ועתה ירומו יחד לעשות צדקה ומשפט: צדקה עם ישראל, ומשפט עם כל העמים. כי כוס ביד יי לעבור על הארץ, ישתו יושבי תבל, ועמם כל רשעי ארץ, להשפיל כל קרניהם, ולהרים קרנות צדיק. עדין הזקן מדבר עמי ונפלה נוצת החיה הגדולה, ורוח סערה נוססה בה ויפץ אותה. ונשארה בנוצה אחרת כעורבים, תחת הראשונה שהיתה מכמה גונים, והיו קולות וברקים כיום הגשם, ובעוף הקטנה לא היה חלוף ולא נסיעה. והברקים היורדים מן השמים היו מבדילים בינינו ובין החיות, ופחד גדול ורעדה גדולה נפלה עלי, ואקרב לזקן אשר עמי ואמרתי: „הלא השמים לא זכו לדעת רצונו של בוראם, ואיכה גבר נאלח ומלוכלך בכל מיני גיעול ורוע פועל כמוני? אמנם רחמיו רבים על כל יצוריו, ולא ישלם להם כמעשה ידיהם. כי אל ארך אפים הוא ובעל הרחמים נקרא. אנא, אדוני, הגד נא לעבדך מה המראות הגדולות והנוראות האלה? כי ידעתי כי אין נסתר מנגד עיני אדני, שראה הכל כתוב בספר אשר ביד האיש הדובר אלינו בהררי קדש. ויגדל נא חסד אדוני עלי להיטיב חסדו עמי, כמו שעשה מיום הברית עד עתה". ויען לי ויאמר: „דע, בני, כי העוף הגדול אשר ראית הוא מראה על רעש ומבול. המבול יהיה בארץ הזאת ובארץ אחרת, מצד צפון אפסי ארץ, והרעש בארץ מולדתך. כאשר תהיה למעלה מן הארץ יהיו המים על הבתים. ונוצות החיה שנפלו ממנה על בלבול יושבי תבל הם באים, ועל בלבול הבורחים מן הרעש והמבול. והעוף הקטנה, שנחה מלמעלה לחברתה, באה להגן על יושבי כל הארץ, לקיים הברית אשר נשבע אלהים מעבור מי נח. והנסים האלה יהיו לך לאות. ואל תעמוד במקום הזה. והיה בעבור המבול תחזור פה. ובימים ההמה יהיה הרעש במלכות פורטוגאל. ובהיות המבול ברומה יהיה גם כן בצפון. והברקים היורדים מן השמים שהבדילו בינך ובין העופות מראים, כי אחר המבול יראו שני כוכבים גדולים, אחד על המבצר שהיו שם העופות

והשני על המקום הגדול היושבת בחגוי סלע מרום שבתו. והיה לכל כוכב וכוכב זנב גדול מגוונא ארגונא. ויהיו לעיני יושבי רומה ימים מספר. וכלם יתנבאו עליהם. והכוכב הנראה על המקום יורה ששם ילין בכי גדול על המקום ועל כל עריה שהם במערבו של תוגרמה, כי יהיו ירשה מאויביו. והכוכב השני יורה שזאת לא תהיה עולמית, אלא שישראל עושה חיל, להיות לבוקר רינה. והפחד כי פחדת מהברקים מראה, כי בזמן שיראו שני הכוכבים לעיני העם עתיד לעבור פחד גדול עליך, כי יבקשו פושעי עמך לקחת את נפשך. אך אל תפחד, כי לא יוכלו לך. ומאותו הזמן עד שבעה חדשים, כי ימלאו לך שלשים שנה לקבל דרגין עילאין תרי וחד, ללבוש בגדי שש. תחת אשר הערת למות נפשך אז יהיה לך רשות ללכת אל המקום אשר ידעת, כי על זה העברתיך מארץ תוגרמה. וגם ידעת רעש מלכות פורטוגאל ומבול אשר בצפון על מה באים. ועתה אני הולך לראות חלוף עפרון וחרום, כי בהיות בעפרון צוף רן יהיה מתנה נתונה לשוכני עפר לרנן על אילנא דחיי. ואז יכלו הנשמות שבגוף ורשעים עוד אינם לזלזל סביב בדברים העומדים ברומו של עולם. והמלך ח"י וק"ים יהיה חיר"ם, ברזא דוא"ו דשמא קדישא, דהוא מקלא דבידי דיעקב לישן עלוי צדיקיא דעמא דקרא לון אדם. ואז יאמרו ברוך יי היום אשר נתן לדוד בן חכם. ההוא יומא יומא חדא דהוא יודע ליי, ובההוא יומא ממש תנוח על מלכא משיחא רוחא קדישא, רוח חכמה ובינה, לאמלכיה על עמא רבה, למהוי לעדן רמשא נהור לאנהרא ליליא. לבתר יתערון מעפרא מתוי עלמא ויתחדש בקיומא שלים, אין שטן ואין פגע רע, ויי הניח לעמו. ויהי כאשר כלה לדבר הזקן כדברים האלה, וייקץ שלמה ויפרוש כפיו השמים ויאמר: יי אלהי ישראל, מודה אני לפניך שעשית עמדי חסד היום למען רחמיך הרבים, ולא כצדקי, ולמען חסדך, ולא בזכותי, כי מה אני להודיעני דבר גבוה אשר עליו שומר, אלא הכל על יד טובך הגדול לגמול לחייבים טובות, שגמלתני היום לא כמעשה ידי, כי אם כצדקתך, אל חי, כי ראיתי מה שראיתי ותנצל נפשי. ברוך אתה יי הגומל לחייבים טובות.

ויהי בבוקר כעלות השחר הלכתי לבית בעל המחנה ולקחתי הבגדים שהנחתי שם. ולהיותי רפה ידים וגופי חלש מאד, דרשתי את יי בלבבי להכיר איש מבני ישראל מבין הגוים. ואתיצב על אם הדרך אשר שם מעבר אנשים רבים, ויתן לי יי כלבבי, ואקרא אל אחד מהעוברים ואבדילהו מיתר העם, ואשאל לו: „מה שמך?" ויאמר: „מנחם". ואומר אליו: „יש רבנים ביניכם?" ויאמר: „יש". ומפני השיבו בשפה רפה הכרתי כי לא ישרים המה. ואומר אליו: „הודיעני את שמותם ואדע הטוב". וְנָקְבוּ בשמות מפיו ואבין בם, והנה במספר שמותם איש שמו יהודה בן הרב שבתי ז"ל, שהכרתי היות בו זכות אבות, ואמרתי: „קרא אותו אלי". ויקראהו ויבוא. ואומר אליו: „אני עבד שלמה אשר שלחני על עסקיו, והוא נשאר בעיר פיסארו עם הדוכוס משם. והנה אנכי חלש מאד מן הדרך, על כן הביאני נא אל בית אחד מבני ישראל ויאכילני לחם וְלִפְתָּן להשיב נפשי". ויוליכני

אל בית הכנסת וצוה אל אחד ממכיריו לכבדני בכל כחו. וידעו המלשינים מקום שבתי והלשינו עלי אל המשפט, וישימו שוטרים על שערי העיר לתפשני. ויען כי האפיפיור לא היה בארץ, דלגתי שור חומת העיר והלכתי לקראתו, והסוס נשאר בעיר. ואחר אשר הבטיחני, הלכתי אל בית הכנסת ביום השבת וצפיתי עד עת הוצאת ספר תורה, כי לא הרגישו בחזרתי. ועליתי לבימה ופתחתי לדרוש על פסוק „ברוך הגבר אשר יבטח ביי״. וכן עשיתי מדי שבת בשבתו דבר יום ביומו. וזה דרכי עד נסיעתי משם מפחד מי המבול כאשר צִוֵּיתִי. ובימים ההם שמעתי אומרים שבא השר דוד [39] לאיטאליאה וגם עליו עבר כוס הלשנות מרשעי בני עמנו. והיה בדעתי, כי בראותי פניו יאלפני בינה. והיה חלוף הדברים, כי הוא שאל ממני, ואין אני מאמין בדבר אלא שהוא חכם גדול, ומה שהוא אומר שאינו יודע תורה וחכמה הוא כדי לגנוב דעת הבריות וגם לראות איך אני מתנהג עמו. ובהיות כוונתי כך, אני תמיד אצלו כעבד לפני רבו. ובהיותי בויניציאה, שהלכתי שם לדבר עם בעל הדפוס להדפיס לי דברים נוראים ועמוקים מסתרי תורתנו הקדושה לזכות כל ההוגה בם, היה שם איש רופא, והיה בעיני כאיש אמונים, ושמו כמהר״ר יעקב מאנטין. והיה לו ריב עם רופא אחד בן איש אפרתי ושמו כמהר״ר אליהו הלפן, ורציתי לעשות שלום ביניהם, ולא רצה. והיה דעתו ללכת לרומה ולא הנחתיו, באמרי לו כי קרוב יום אידם ממי המבול. והלך לעיר אחרת, באמרו שאינו רוצה לעמוד בארץ עם אויביו. ובראותו כי היה לי אהבה עם הרופא הנזכר נהפך עלי לאויב [40]. ובין כך המבול היה על ארץ רומה. והיו אומרים לו: „מדוע אתה משלם רעה תחת טובה?״ והשיב כי החכמה ההיא כחכמת החרטומים, ודבר עלי כמה וכמה דברים לפני השררה לקיים מאמר רז״ל כפא דחטא נגרא בגווה נשרוף תרדלא [41], כי לולא יי עזרתה לי כמעט היו עושים לי רעה. ועל ידי יהודים נתנו לי סם המות, וגם מזה הצילני יי. ואחר שנתרפאתי הלכתי לרומה לראות הכוכבים ודמותם. וקודם בואם הגדתי הכל לאפיפיור ולקצת החשמנים מגדולי החצר כתוב על ספר. וגם כתבתי למלך פורטוגאל על יד האינבשדור שלו, כי דברתי עמו בחדרו. ואחר שבא הרעש תמהו מאד, ויאמר אלי האינבשדור ההוא: „אם היה יודע המלך קודם נסיעתך מפורטוגאל שאתה כל כך חכם, היה נותן לך רשות להתנהג באיזה דת שתרצה״. ובכל יום ויום הוא וכל עבדיו עושים לי כבוד גדול בביתו, ולפני האפיפיור והחשמנים עשו להם כתות כתות, חבורות חבורות, בראותם הכבוד שעשה לי האפיפיור: מהם אומרים יהרג, שהוא

---

39 דוד ראובני.— 40 השנאה שבין יעקב מאנטין ואליהו הלפן נתפרצה בסבת המחלוקת שהיתה בין האפיפיור ובין חיינריך השמיני, מלך אנגליא, בנדון גירושיה של אשתו קתרינה מאראגוניא. סוכנו של היינריך Croke היה שוהה בויניציא ושם מצא לו את אליהו הלפן, שהיה עורך לו כתבים ופסקים שונים בעסק הגט בחתימת יהודים. אח״כ משך Croke לתוך עסק זה גם את יעקב מאנטין, ומכאן נתעוררה המחלוקת בין שני היהודים המתחרים, שגרמה לשרפתו של שלמה מולכו (ע' Vcg.—Rieger, Gesch. d. Juden in Rom II, 51—53).—
41 כף שחקק האומן בתוכו ישרף [את לשונו ואת תוכו] בחרדל (פסחים כ״ח א').—

חייב מיתה על שהיה מזלזל המים שעברו עליו בפורטוגאל, ומהם אומרים אל יהרג, שהוא הכם גדול והגיד לנו עתידות, והיו מכבדים אותי בפני המון הצם בדבריהם ובפעולתם.

והקול נשמע מהחכם המובהק כמה"ר יעקב מאנטין בויניציאה, ויאמר ליהודים אשר היו שם: „עתה אקום ואלכה לרומה לרדוף אחרי האיש יהודי אשר שמו שלמה להרע לו עד אשר יחזור לסורו או ישרף באש". ויבא כמ"ר יעקב מאנטין לעיר רומה, והלך בראשונה לבית האינבשדור מפורטוגאל ואמר לו: „למה אתה לא תקנא בכבוד המלך אדונך על דבר זה האיש העומד בחצר האפיפיור, שהיה סופר בבית המלך כאחד ממשרתיו, ועתה הוא יהודי?" וישב לו האינבשדור: „אין זה דרכנו ולא יעשה כן במקומנו להיות הולך רכיל מלשני בסתר, ולא כן עמדי". ויצא מאת פניו בחרי אף. והלך לפני השופטים גדולי העיר יודעי דת ודין בקול קול יעקב והידים ידי עשו, ובכל מאמצי כחו. ויענו השופטים לאמר: „לא נוכל לעשות מאומה בלי עדים. אם יש לאל ידך להביא עדים כל חפציך נשלים". ויצא יצא ושוב לבקש עדים מאנשי פורטוגאל אשר נמצאו אז ברומה, לדעת מאתם אם הם מכירים אותי. וְיָגע ומצא עדים והביאם לבית דין וכתבו שטנה עלי לחייבני במשפט. ויקראוני לפניהם לדעת מאתי איך ומה היה הדבר, ועל מה אני נשען להיות יהודי, אחרי כי בימים הקדמונים הייתי לעם אחר. וגדולה מזאת, כי אני דורש ברבים בעסקי הדת וכן לא לא יעשה. ואז הראיתי להם הבטחון מהאפיפיור כתוב וחתום, איך הוא נותן לי כח ורשות לעשות כרצוני ואיש לא ימחה בידי. ויקחו הבטחון מידי בחימה שפוכה, וילכו לפני האפיפיור בחרי אף ויאמרו לו: „למה תצא כזאת מלפניך? ואם אתה מְעַוֵּת משפט, למה תעשה אותנו שופטים?" וישב אמריו להם: „גם אנכי ידעתי. החשו, כי דבר סתר לי אליו. ולא שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך." ויהי כראות האיש, כי לא יכול לי, ויקח מַרְאָה הראשונה אשר שלחתי אל כמ"ר יוסף טיטסק, וההצתק ממנו גנוב הוא אתו, והעתיקה ללשון נוצרי, והראה אותה לכמה חשמנים, למען יבושו ויכלמו מאשר סובל האפיפיור נגד דתם, עד כי תכלית הדברים מרוב מסיתים ומדיחים, נתן האפיפיור רשות אל שרי המשפט לעשות כאשר הדין נותן. ולי אמר: „אתה פה עמוד עמדי, פן יפגעו בך אנשים המבקשים את נפשך, כי להיותי חס על כבודי אמרתי תפשוהו ותשרפוהו, כי אין מציל". והאל יתעלה, למען רחמיו וחסדיו כי לא תמו, הקרה לפניהם איש בצלמי בדמותי לבוש בגדים כבגדי. ויתפשוהו בבהלה ובחפזון וישרפוהו באש. ויבאו ויגידו לבית האפיפיור לאמר: „האיש אשר חפצת ביקרו היה לשרפת אש". ואני הייתי חדר בחדר להחבא. ובבואי לפניו נבהל מראות, ויקרא לשר השופט ויאמר: „מה המעשה הזה אשר עשית? הנה פה אתנו ר' שלמה, ואתה שרפת אחר תמורתו. ועתה מהר וכתוב במקום המשפט, כי האיש הנשרף חרף וגדף וקלל מלכו ואלהיו, ולא יוָּדע כי בתמורת ר' שלמה נש־ף, פן יטעו העולם אחריו וימהרו לעשות כן". אז אמרתי אל האפיפיור: „כבר ראית בעיניך הכוכבים כאשר הגדתי לך מראש, ואתה ידעת את

אשר יקרה אותך כפי הוראת הכוכבים האלה, כי פה ילין בכי ולבקר רנה. שלחני נא, כי אין לי רשות לעמוד פה יותר על הנסיון". וַיְשַׁלְּחֵני לשלום. וארכב על סוס קל בלילה ועמי חבורה טובה שלוחה מאתו.

וכל הדברים אשר ספרתי אליכם תכירו ותדעו שהם אמת, מתוך כתב עדות מראשי קהלות רומה והרבנים אשר אני שולח לכם. ודברים רבים כהנה וכהנה מתלאות אשר מצאוני, נלאיתי לכותבם כי לא יכילם ספר, וגם לחסות על חרפת בני עמנו לבלתי גלות חרפתם וקלונם על כל התועבות אשר עשו אתי. אולי תשמעו קצתם מפי עוברי דרך. ועתה הנני יושב פה ומתערב בגליל הלז, לצפות עת וזמן אשר הבטיחני יי לעשות עמי נפלאות כחפצו ורצונו, וִיהִי עמדי וְיִשְׁמרני כאשר עד כה עזרני, וממנו יבא עזרי להשלים כל אשר עלי לעשות. כי עוד חזון למועד, ועת לכל חפץ עד שיגיד הקב"ה כ"ח מעשיו לעמו בודאי, כי בודאי בכ"ח נעשו מעשי יי בכ"ח עתים.

הראשון עת ללדת: כשברא הקב"ה שמים וארץ התעבר העולם וילד אדם הראשון. ויברכהו יי ויניחהו בגן עדן לשמור מצותיו. ועת למות: כאשר לא שמע את אשר צוהו, כי גורש מגן עדן והערה נפשו למות. עת לטעת: כאשר ידע את חוה אשתו ופרו ורבו עד אשר היו לעם רב, והיו נטועים בעולם לבטח, בתיהם שלום מפחד. ועת לעקור נטוע: כך רבה רעת האדם בארץ, וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, ועקר אותם מן העולם במי המבול. עת להרוג: כשהיו כל הארץ שפה אחת, ויאמרו איש אל רעהו: הבה נבנה לנו עיר, ויפץ יי אותם על פני כל הארץ ונשכחו כמת מלב. ועת לרפוא: כאשר בא אברהם אבינו והביא רפואה לעולם שהיו חולים מחולי הע"ז, כד"א ואת הנפש אשר עשו בחרן. עת לפרוץ: כד בא עשו הרשע ועשה פרצה בזרע קדש, והלך בדרך הנחש הקדמוני, שעשה פרצה בעולם. ועת לבנות: כד בא יעקב להשלים בנין העולם בי"ב שבטים, שבטי יה. עת לבכות: במרגלים, דכתיב ויבכו העם בלילה ההוא, והוּקְבַּע בכיה לדורות, ליל ט' באב. ועת לשחוק: כשהיו ישראל במצרים ועבדו בם בפרך וירא יי את ענים ואת לחצם, ראה הקב"ה למהר הקץ בזכות האבות, ואמר להם: תמעיטו אות אחד משמכם ואדלג את הקץ לבניכם. אמר אברהם לפני רבונו של עולם: איך אעשה כך? אם נתת לי הה"א להיות אב המון גוים ואחזירנו לך, אשאר כבראשונה! אמר יעקב: אם אמעט יו"ד משמי ישאר עקב? אמר יצחק: אמעט יו"ד ישאר שחוק? שבראשונה היה שמי ישחק בשי"ן, ולגלות לנו זה הסוד כתוב כך במקרא ד' פעמים, לעדות נאמנה שכך שמו בארבע כנפות הארץ, ואמר יצחק לפני הקב"ה: רבונו של עולם, קח ממני השי"ן שבה נכלל מספר שמך באותיות א"ת ב"ש, ותן לי צד"י תחתיה, ויהיו ישראל בגלות מצרים רד"ו, כיתרון השי"ן מן הצד"י, ולא יותר. וכן היה בזכות יצחק, ועלו ישראל ממצרים לקבל התורה שהיתה משחקת לפניו תמיד. עת ספוד: מלאכי שלום מר יבכיון על חורבן הבית. ועת רקוד: כשנכנסו ישראל בארץ. ומה שהזהיר יציאת מצרים אחר דבר המרגלים, וכניסת הארץ אחר

החרבן, כדי להזכיר הפורענייות תחלה, ואחר כך הטובה, כי כן הדרך בישראל, כברכת יצחק ולא כברכת בלעם. אבל בראשונה קודם לידת אברהם אמר הטוב תחלה. עת ללדת וכו׳. עת להשליך אבנים: כאשר השליך משמים ארץ תפארת ישראל, תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות, ויצאו ישראל בגלות. ועת כנוס אבנים: בעת מרדכי ואסתר „לך כנוס כל היהודים״. עת לחבוק: בזמן עזרא, כשעלו מבבל, שנאמר „ואקבצם אל הנהר״ וכו׳, כי כן דרך השבים לחבק איש את רעהו. ועת לרחוק מחבק: בזמן מלכי בית חשמונאי, שגברה מלכות יון וגזרו גזרות על בנות ישראל. עת לבקש: חכמה. בזמן הלל הזקן ור׳ עקיבא, שבקשו מאת יי למסור בידם שרו של תורה. ועת לאבד: כד ירדו ישראל בגלות אדום אז אבדה החכמה מביניהם, ולגמול מדה כנגד מדה, דכתיב והאבדתי חכמים מאדום. עת לשמור: התורה באותו הגלות, שכמה שמדות וכמה הריגות עברו על ישראל בגלות אדום ולא נשתכחה תורה מהם. ועת להשליך: כשלא יכלו לעמוד על הנסיון כראשונים בכובד הצרות והשליכו מעליהם עול המצות ויצאו מכלל בני ישראל. עת לקרוע: אותם שעשו שמד קרעו התורה, והעתיקוה לכמה לשונות, והוציאוה למינות, ועל זה נאמר „אל תראוני שאני שחרחורת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי״ וכו׳. ועת לתפור: כד אתגייר אונקלוס וכמה גרים אחרים, ותרגם את התורה, ועשה תפירה לקריעות שעשו הרשעים, ועל זה נאמר „שחורה אני ונאוה בנות ירושלים כאהלי קדר״, ר״ל נאוה ויפה עם התרגום שנעשה בלשון קדר, שהמשמעות והפירוש לבן ובהיר כיריעות שלמה. עת לחשות: בזמנא דרוגזא בעלמא, כדאמר „חבי כמעט רגע עד יעבור זעם״. ועת לדבר: כד יתער בעלמא עת רצון, שאז יפתחו שערי רחמים, ויש לאדם לדבר ולשאול צרכיו, ויי ימלא שאלתו. עת לאהוב: ישראל כשיפקוד אותם יי בגלות זה, כדאמר „אהבתי אתכם אמר יי״ וכו׳. ועת לשנוא: לעשו מחמס אחיו יעקב, כדכתיב, „ואת עמו שנאתי״. עת מלחמה: כד יאספו כל העמים לארץ הצבי, כדכתיב „ואספתי את כל הגוים אל ירושלים למלחמה״. ועת שלום: כשיצא יי ונלחם בגוים והוכיח לעמים רבים, וכתתו חרבותם לאתים, ויגלה לנו משיח בן דוד, ודבר שלום לגוים. „ומשלו מים עד ים״ וכו׳ ויתעורר עלינו עת רצון, ויתמו העתים אשר תחת הירח, אשר להם השתנות, עתים לטובה ועתים לרעה, כימי הלבנה. וזהו שאמר „ורוב שלום עד בלי ירח וירד מים עד ים״ וכו׳. ובהשלים כל אלה העתים שבהם רמוזים מעשי האל יירשו בית יעקב את מורשיהם. ועל זה נאמר „כ״ח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים״. ועתה אנחנו בעת האהבה, אשר יקיים בנו יי „אהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד״. אמנם כי ירא אנכי פן יגרום החטא ח״ו ופן יקראני אסון במקום סכנת גדודי חיות, אמרתי לחלות פני היושבים בארץ הצבי שיתפללו עלי נגד בית קדשנו ותפארתנו אשר הוא שער לעלות התפלה השמימה, ויבקשו מאת האל ית׳ והיה תמיד עֲמָדִי וּשְׁמָרַנִי בכל הדרך אשר אלך ויהיה לי עוזר

וסומך בכל מקום. כי עקר התפלה בארץ הקדש, ושם היא מקובלת, ונחשבה לפני המקום יותר מתפלת המלאכים.

והנה אנכי מגלה על זה סוד גדול: דעו כי המלאכים האומרים שירה לפני המקום קולם בכנפים, ועל זה כתוב „ואשמע את קול כנפיהם". ועשה הקב"ה שש כנפים לאחד, ובהם ישבחוהו ימי השבוע בכל יום בכנף אחד, ואומרים איש אל אחיו „שירו ליי שיר חדש כי נפלאות עשה", שבכל יום ויום במעשה בראשית היו פעולות חדשות. ובבא יום שבת קדש אשר ברכו יי לקדשו, והוא יום גדול לפניו, אמרו מלאכי השרת: „רבונו של עולם, במה ישבחוך ביום השבת, שתמו הכנפים ביום הששי?" והשיב הקב"ה: „מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק, ושבחוני עם בני שהם בארץ הקדושה". והולכים המלאכים ואומרים יחד עם ישראל: „יהי כבוד יי לעולם ישמח יי במעשיו". ואמר הקב"ה: „רזי לי, רזי לי!" ואין לי רשות לגלות יותר, אלא כי אע"פ שחדשים לבקרים רבה מכלם שירת גוי צדיק שומר אמונים, ועל זה „רבה אמונתך".

לא אאריך עוד בפעם הזאת, רק דעו כי מכל הטוב אשר היטיב יי עמדי, והיטבתי לכם להשמיעכם חדשות ונפלאות: אשלח הכתבים דרך ויניציאה על יד איש אמונים, שמו מאשטרו אליה רופא, חתנו של מאשטרו קאלו רופא. וכן תעשו גם אתם לכתוב לי תמיד ולשלוח הכתבים לידי בויניציאה.

ומפני כי רבים אומרים דברים של תוהו ועושים כתבים מזויפים ומשמיעים דברים אשר לא דברתי ולא צויתי ולא עלו על לבי, לכן אזהיר אתכם כי לא תשימו לב רק לכתבים הכתובים בידי וחתומים בשמי ובחותמי, והיה זה שלם משפט אמת ולא תשעו בדברי שקר, רק בדברי אמת אשר אשמיעכם תחזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים ליי. ברוך יי לעולם אמן ואמן! —

ג. סופם של שלמה מולכו ודוד ראובני.

ויואל שלמה לדבר אל הקיסר על דבר האמונות באר היטב. וילך לדרכו בהיות הקיסר בראטישבונה וידבר עמו שם. ויחזק לב הקיסר ולא שמע אליו מקוצר רוח, ויצו וישימוהו בבור ואת השר דוד מרעהו, ואת אנשיו, וישבו שם ימים אחדים.

וירא הקיסר אחרי שוב התוגר מעליו כי היתה הרוחה, ויסע מן המקום ההוא. וַיָּשָׁב לאיטאליאה ויביאם אסורים בעגלות למאנטואה וישם עליהם משמר. ויאמר הקיסר לחכמים, כי כן דבר המלך, וימצאו בו חטא משפט מות, ויאמרו: „הוציאוהו וישרף". ויהי היום וישימו רסן בלחייו, ויוציאוהו החוצה, ותהום כל העיר עליו והאש לפניו בוערת. ויאמר אחד משרי הקיסר: „הסירו הרסן מבין שיניו, כי דבר לי אליו מאת המלך". ויעשו כן. ויאמר אליו: „הקיסר שלחני אליך לאמר: הלא אם תשוב מדרכך שְׂאֵת וִיחַיֶּךָ ותחיה לפניו. ואם אין כלתה אליך הרעה". ולא קם ולא זע

ממנו. ויען ויאמר כקדוש, כמלאך אלהים: „על אשר התהלכתי בדת ההיא לבי סר וזעף. ועתה כטוב בעיניכם תעשו, ונפשי תשוב אל בית אביה כנעוריה, כי טוב לה אז מעתה". וימלאו עליו חימה, וישליכוהו על העצים אשר על האש, ויקריבוהו עולה ליי כליל תָּקְטָר. וירח יי את ריח הניחח, ויאסוף נשמתו הטהורה, ותהי אצלו אמון, משחקת לפניו בכל עת. ואת משרתיו הוציאו מבית כלא, וילכו לדרכם. לא נשאר בשחיתותם כי אם השר הראובני מרעהו. וישימו עליו משמר וילך הקיסר אל בולוניא ויוליכנו אִתּוֹ בעגלות אסור ברהטים, ויוליכוהו אל ספרד. וישב שם ימים רבים וימת בבית הסוהר.

ויאמינו רבים באיטאליאה בימים ההם כי נִצַּל ר' שלמה מולכו מיד מבקשי נפשו לספותה בחכמתו, ודלא שלט נורא בְּגִשְׁמֵיהּ. ויש אשר העיד ונשבע בפני קהל ועדה, שעמד בביתו אחר השרפה שמונה ימים, ומשם הלך לדרכו ולא ראהו עוד. אל אלהים יודע ומי יתן ואוכל לכתוב הַכֵּנים דבריו אם אין, באמת ובתמים, על ספר.

X. ספר דבי אליהו

לר' אליהו קפשאלי.

זמן ומקום לידתו ופטירתו של ר' אליהו בן אלקנה קפשאלי אינם ידועים כלל. רק זאת ידוע מדברי ימי נעוריו, כי ביום כ' חשון רס"ט עזב את עיר מולדתו והלך לפאדובה, ושם יצק מים על ידי שנים מגדולי דורו, ר' יהודה מינץ ור' מאיר קצנאילנבוגן. אח"כ היה רב בעיר קנדיא ושם העמיד תלמידים והיה מתעסק בספרות התלמוד והפוסקים והיה מחליף שו"ת עם רבני דורו בדיני איסור והיתר.

אבל ר' אליהו היה גם הסטורין. הוא חבר שני ספרים הסטוריים, שלא נתפרסמו עדיין בדפוס: 1) ס' דברי הימים למלכות ויניציא, 2) דבי אליהו או סדר אליהו, העוסק רובו בספור צמיחתם והצלחתם של מלכי תורכיא (ד' ספרים, קס"ו פרקים, והספר החמישי עוסק בדברי חקירה וקבלה). בכתיבת הס' דבי אליהו התעסק קפשאלי בשנת רפ"ג, מי"ד סיון עד כ"ה אלול. מענין הוא שהרגיש קפשאלי צורך להתנצל בסוף ספרו זה, מה ראה שנהפך ממורה הוראה בישראל להסטורין. הגורם לחליפה זו היתה המגפה שבעיר קנדיא.

ואלה דבריו: „מאשר נלאו רעיונינו מדבר באופל יהלוך מקטב ישוד צהרים לעיין בעיונים התלמודיים וזולתם מן העיונים הצריכים ישוב דעת ועיון רב, ויום יום נאמר מה בסופנו, כי נפלו מצדנו אלף ורבבה מימיננו, ואני נגוע הטיול מוכה הבטלה, לכן כתבתי את אגרת דברי הימים הללו מפי חכמים וזקנים יחדו, למען נתגעגע מעט קט בקריאתם ובכתיבתם ובהלצתם כי נעמה, ונסיר מעלינו יראת מר המות הזה, ונשיא את דעתנו לדברים אחרים, ונחיה ולא נמות והאדמה לא תשם. זאת היתה כונתנו בחבור הלז בימים האימים הזעומים העצומים הללו, נוסף על הסבות אשר נתננו ואשר כתבנו בתחלת חבורנו בהקדמתנו" (לקוטים שונים 28).

קפשאלי כתב את ספריו במקצוע ההסטוריא הכללית. אולם בדרך אגב ספר גם כן ממאורעות היהודים בתורכיא, וואלכיא, רודוס וספרד. בתוך החמר שקבע בספרו דבי אליהו יש דברים חשובים מן ההסטוריא היהודית שאינם נמצאים במקורות אחרים, כי קפשאלי אסף את כל חמרו „מפי חכמים וזקנים", מה ששמע מפי עדי ראיה. ביחוד חשובים הרבה ספוריו הנוגעים לקורות היהודים בספרד, ששמע מפי המגורשים עצמם, כמו שהוא מסהיד בפיו: „תמיד היו עניים בני ביתנו והגרושים מסתופפים בצל קורתנו, והנה הספרדים

החמודים והנפרדים עוברים עלינו תמיד, ושמנו להם מטה ושולחן וכסא ומנורה, והיה בבואם אלינו יסורו שמה ויספרו לי את כל גרוש ספרד הגדול והנורא. — — וכמו כן ביתר הספורים אשר ספרנו, כלם נכוחים למבין, כי ידעתים נאמנה מפי מגידי אמת, כי תמיד הייתי מתחמם באורן של חכמים, ולא הנחתי דבר אשר שאלתי" (לקוטים שונים 38).

מן הספורים ההם, הנוגעים להסטוריא היהודית, אסף קצת קטעים שד"ל והוציאם בהוספה לתרגום הגרמני של הס' „עמק הבכא" מאת מ. ווינר (ליפסיא 1858, צד ט"ו—כ"ב), ואחריו נתעורר תלמידו ר' משה לאטיש ולקט וסדר את הפרקים במלואם והוציאם לאור בספר: „לקוטים שונים מס' דבי אליהו" (פאדובה תרכ"ט).

סגנונו של קפשאלי הוא מגוהץ ומתובל הרבה במליצות המקרא והתלמוד.

א. גירוש ספרד.

ויהי היום, יום חושך ואפלה, יום ענן וערפל, בהלחמו רַי דוֹן פֶּרְנַדוֹשׁ הנ"ל בגראנאטא ולא יכול להלחם עליה, וידור נדר בעצת אשתו ויאמר: אם תנתן גראנאטא בידו יגרש היהודים מכל מקומות ממשלתו ויוריד כאביר יושבים, כאשר כתבנו. ויהי בהכבש גראנאטא בידיו, עיר גדולה רבתי עם שרתי במדינות, בחזקתו וגובה לבו חלף רוחו ואשם זו כחו לאלהו, ויאמר המלך בלבו: במה יתרצה לאלהיו המאזרהו חיל למלחמה הכריע קמיו תחתיו, אם לא בהכניס תחת כנפיו העם היושבים בגלות שה פזורה ישראל, ובמה יתרצה זה אל אדוניו הלא בראשי האנשים ההם. והמרשעת המלכה איזביל היתה בעוכרינו, ומאז נשאה היתה מתקוטטת עם בעלה יום יום: שלח את היהודים מעל פני ויצאו. כי הכומרים הטו לבבה ותהפך לישראל לאויבת מאין מתום בבשרה. וכראותה כי המלך לא שמע אליה, אמרה לו: יש לך דין לאהוב היהודים כי אתה עצם מעצמם ובשר מבשרם, ולכן השיאוני היהודים עִמָּךְ, למען תהיה להם למשען ומשענה. וישמע המלך את הדבר הרע הזה ויחר לו מאד וישלף נעלו מעל רגלו וישליכהו על ראש המלכה ויכה, ותנוס המלכה מפניו. ותגדל המשטמה ביניהם ימים רבים. וכאשר היה המלך לוחם את מלחמתו זכר את דבר איזביל ואת אשר אמרה לו ויאמר: אפיק רצון המלכה פן תתפאר עלי לאמר כי אני מזרע היהודים, ועל ידי זה ישמצהו אלהיו כי יחזיר לדתו עם אשר לא ימנו מרוב. ושניהם המלכים להרע ליהודים. ומשל דון פרנדוש ואיזביל למה הדבר דומה? לשני בני אדם, א' יש לו תל וא' יש לו חריץ

בהוך שדהו. בעל התל אומר: מי יתן לי חריץ זה, ובעל החריץ היה אומר: מי יתן לי תל זה. לימים נזדווגו שניהם זה אצל זה. אמר לו בעל החריץ לבעל התל: מכור לי תלך זה. אמר לו: הלואי טול אותו בחנם. וכן היה איש ואשתו, ושניהם היו אויבי ישראל, והפיק רצון זה על זה, ועל לבושי היהודים הפילו גורל אחד לעזאזל.

ובשנת הרב״ן בחדש החמישי באחד לחדש הוא חדש אדר, תחת היותו הדר, נהפך קוץ ודרדר, ויקדר פני היהודים כאהלי קדר, ויעבירו אדרתם מעליהם וההוד וההדר, כי תחות יופי ופאר נעדר, בר״ן יחד ככבי בקר יריעו כל בני אלהים בתרועה ויללה, כי נהפך להם הברכה לקללה. ויאמר המלך לגרש את כל היהודים, ויבז בעיניו לשלח יד בחלק מהם כי אם בכלם, ויאמר להשמידם, ויהי הנגע ירקרק או אדמדם, ולולי חסדי ה׳ כי לא תמו וזכות אבותינו שקדם, ספו תמו בל יושבי ספרד מאיש ועד אשה מאדם, ופלגי מים לב מלך ביד ה׳ לכל אשר יחפוץ יטנו. ויקראו סופרי המלך בחדש החמישי, הנקרא פברירו בלשונם, שנת אתצ״ב למניינם, ויכתבו ככל אשר צוה המלך אל האחשדרפנים והפחות ושרי המדינות לקיים דברי האגרת, האוגרת, החוגרת שק ואפר, ולא לשנות פתשגן הכתב להנתן דת גלוי לכל ספרד, ואל שרי עם ועם, דוקסין סגנים, נגידים ומצווים לאומים, גלוי לכל העמים להיות היהודים עתידים להתגרש בזעמים, מתשעה באייר מתחילים ובתשעה באב, אב לצרות הקבוע לבכיה לדורות, מסיימים, כי גם איש וגם אשה ילכדו, זקן עם מלא ימים.

וזה פתשגן הכתב אשר בשם המלך והמלכה נחתם ונכתב.

אנו המלכים בחן ובחסד האל פיראנדו ואיזביל, מלכי גקשטיליא וארגון, מלכי ליאון ומורסייא, מלכי מיורקא וסרדיניא, מלכי ראנאטא ונבארא וכו׳. יען עלתה לפנינו זעקת האנוסים, אשר על קצתם גזרנו שריפה ועל קצתם גזרנו להיותם כלואים בכלא לעולמי עולמים, יען נמצאו סוררים ומורים בדתנו, וחלק אשר נשארו פליטים מהעונשים האלה להיותם מודים ועוזבים, וקבלו עליהם לשוב בתשובה שלמה, ועוד יד החוקרים נטויה עליהם לחקור ולדרוש על רוע מעלליהם ויזעקו במר נפש אלינו אומרים אמור, כי היהודים היו תמיד והנם עוד היום סבת מרדם וסורם מדת הנוצרים להורות אליהם דרכי נימוסיהם חוקותיהם ותורותיהם ותורות חגיהם ומועדיהם, ובכל זמן ובכל עת אשר ימצאו היהודים ביניהם בספרד הוא בלתי אפשר אליהם להיותם נוצרים שלמים ואמיתיים. לכן ראינו לגרש כל היהודים גרוש כולל מכל מקומות ממשלתנו, ואף כי היו ראויים לעונש גדול מזה כפי מעשיהם אלו אשר עשו, אמנם יען נכמרו רחמינו עליהם נסתפקנו להענישם בעונש זה. על כן אנו גוזרים ומצווים אשר כל איש ואשה, גדול או קטן, אשר בשם ישראל יכונה, כל השוכנים ועומדים תחת ממשלתנו, שיתגרשו ויצאו מכל המקומות אשר בהם דרים ועומדים ללכת חוץ מכל מדינות מלכותנו אל ארץ אחרת בתודג׳ חדשים הבאים ראשונים, מאחד ממאיו מתחילים ובאחרון ללויו מסיימים. וכל אשר ימרה את פינו לבלתי לכת לו בתוך הזמן הנזכר וימצא אחר כן באיזה מקום מכל מקומות

ממשלתנו, דתו תהיה למות בתליית עץ או להמיר דתו ולשוב נוצרי. וכל אשר יחפוץ מהיום הזה והלאה בתוך ג׳ חדשים הנזכרים להמיר דתו ולהיות נוצרי יעמוד בביתו ובנחלתו בהונו ובכל רכושו, קרקעות ומטלטלין, כבראשונה, ויהיה לו עוד חרות מאתנו מכל מס ומכל שעבוד. גם מהחקירה יהיה לו זמן עד עשר שנים שלא יחקרו עליו החוקיים. עוד אנו גוזרים ומצווים על כל השופטים והסגנים, פרנסים, יועצים ומנהיגי המדינות, או כל ממונה בכל מין מינוי מהמלכות, שיהיה בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, להיותם עושים שמירה טובה ומעולה אל כל קהל וקהל היהודים, וכל איש, מאיזה מדרגה שיהיה, אשר ישלח ידו באיזה יהודי בין בגופו בין בממונו בדרך גזל או גנבה, בין בתוך העיר, בין חוץ לעיר, יהיה נתלה תכף על עץ על יד שר או שופט או מנהיג העיר. ולאות שמירה אנו גוזרים ומצווים אל כל שר סגן או שופט אשר בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר לתת סימן המלכות, הנקרא בלע״ז שינייל ריאל, על כל פתח ופתח יהודי בכל מקומות מושבותיהם. ואנו גוזרים ומצווים אל כל סגן, שר או שופט או מנהיג אשר בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, שיצוו אל מכריזיהם להכריז בקול קורא בשוקים וברחובות פתשגן כתבנו זה, גם בכל קהלה וקהלה של היהודים אשר בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ביום ראשון של מאיו הסמוך. וכל שר, סגן או שופט או מנהיג או ממונה בכל מלאכת מינוי שיהיה, אשר ימרה את פינו ויעבור על דברינו אלה, יהיה נזוף בעינינו וחוץ מחן המלכים, ועלינו להענישו בעונש הראוי לו.

הרצים יצאו דחופים בדבר המלך והמלכה והדת ניתנה בכל ספרד, וכרוזא קרי בחיל: לכון אמרין כל משפחות בית ישראל כי תעברו על דת יהודית, תפלון ותסגדון לצלם דהבא, טוב הארץ תאכלו, שבו בארץ וסחרוה, שבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו, שבו ביר״יחו וריח נור לא עדת בכון. ואם תמאנו ומריתם ושם אלהים אחרים לא תזכירו, ולאלהי העמים אשר סביבותיכם לא תסגדון, קומו צאו מתוך עמי, ובמשלש חדשים לא תשאר פרסה מכל אשר יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכונה. וישמע העם את הדבר הזה ויתאבלו, ויחרד עם ה׳ חרדה גדולה, ויקראו צום ובכי ומספד, שק ואפר יוצע לרבים, ויתנו את קולם בבכי קול המולה כקול מחנה, כקול שדי, כקול מים רבים. ובכל מדינה ומדינה, מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע, אבל גדול ליהודים, וקראו אכר אל אבל, ומספד אל יודעי נהי, ונהה נהי נהיה, הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו, השמע עם קול כחולה, קול המולה, רעה גדולה, שמלה מגוללה בדמים כלולה, ובגירוש בלולה, ביד צר שלולה, וביד אויב שאולה, וביד גוזל גזולה, וביד טורף נעולה, וביד חומס תלולה, מימינה ומשמאלה, כי תהיה כאלה לאלה ולקללה, ותורד גודלה ותתכס בצעיף אלמנותה, ובהיכלה קינה אומרת כלה, שתתה מצצה את קובעת כוס התרעלה. ורבים מקהלות ספרד אשר הגיע אליהם כתב המהלך תחת הצ״רה, האגרת הזאת בימי המצות, ובחג יחוגו וינועו כשכור בנאצות נמרצות, ופרצו בגופם ובממונם פרצות.

ושכבו כתוא מכמר בראש כל חוצות. ויעברו היהודים על י"ט ראשון של פסח, ויעבירו אדרתם מעליהם ויתכסו בשק וישבו על העפר, והאדם והבהמה לא טעמו מאומה, מצה של מצוה לא אכלו ומים לא שתו, ואית דאמרי דעברו ערקומא דמיא, והמים להם ח"מה מימינם ומשמאלם, מקטנם ועד גדולם. ורבים מהקהלות אשר אכלו הפסח וגם הם על מרורים יאכלוהו, כי בפסח פסח ה' על בתי בני ישראל וישלח ידו המלאך לשחתם, ויהיו מצטערים ולשו עיסתם בפת הדראה ופת סובין וחרובין וצירים, בפתותי לחם ובשעלי שעורים, ויתיצבו פנות כל העם כל שבטי ישראל ויבואו עד בית המלכות ויתנו את קולם בבכי, ואין קול ואין עונה ואין קשב.

בימים ההם בא לפני המלך והמלכה החכם כדניאל, דון יצחק אברבנאל, ודון אברהם שיניור ושאר גדולי ישראל, ויתחננו לפני המלך והמלכה להעביר את הרעה למחוק את הגזרה, ולא שמעו ולא שתו על לבם. ביום ההוא ניתן רשות לדון יצחק אברבנאל לדבר ככל אשר בלבבו וללמד זכות וסניגוריא על עמו, ושם עמד כארי בחכמה ובגבורה ובלשון מדברת גדולות, לשון זהב אחד חמשים פעמים חמשים שקלים משקלו, כי אין כמוהו בארץ איש צח בלשון העברי ובלשון עם ועם, נכנס בחצרי המלכים וטירותם, יודע דבר בלשונותם ומבין דבר בדעת צחות שפתם, ושם עמד ודבר חכמה נפלאה. וגם דון אברהם שיניור דבר כחכמתו ורוחב ביגתו, ויאמרו אליהם: אל תוסיפו דבר אלינו עוד בדבר הזה. וכאשר ראו כי הגזרה אמת והחריצות שקר, אמר איש לחברו: מה גועיל כי נדבר ומה נועיל כי נפגע בו, כי המלך אטם אזנו משמוע ויהי כאיש אשר לא שומע, ואשרי המדבר על אוזן שומעת, לכן נאריך הזמן לפחות ורווח לנו. וידברו לפני המלך וגם בזה לא שמע, ולא פנה אל היהודים, ואת תפלתם לא שמע, כי אע"ג שעל דבר הגירוש בטא המלך, שפתיו לא היו שוין עם לבו, והוא לא כן ידמה, כי להשמיד בלבבו, כי אמר בקוצר הזמן אשר אתן אל העם הזה לא יוכל עוד לצאת ולבא. בעת ההיא נועצו שני החכמים הנ"ל לכתוב דבריהם על ספר באר היטב ולשלוח לפני איזביל המלכה לראותם, כי אמרו: אולי בזאת תאות לנו האשה המרשעת ונחיה ולא נמות.

ויכתוב החכם דון יצחק אברבנאל כתב א' לאיזביל המלכה, וידבר אליה קשות, ולא חלק כבוד למלכות, יען אשר הערה למות נפשו ואת מורדים נמנה, ויסדר לתת הכתב למלכה, והוא נס לנפשו, כי ידע כי בן מות הוא, כי אמר שהשי"ת יקח נקמת היהודים ממנה ומביתה, וכהנה רבות עמו, והזכיר לה כל אותם שהרעו לישראל ואחריתם עדי אובד. וגם דון אברם שיניור כתב לה כתב בחכמה נפלאה על מדת ההתנכרות, ויתן אותה כמתנכרת, כי היטיב לעשות לה, והיא מהרה שכחה מעשיו, ומכרה אותו ואת עמו לשלח אותם לעזאזל המדברה. ויתנו הכתבים בידי המלכה ותפתח ותראם ותחרד חרדה גדולה מפני דברי דון יצחק אברבנאל, כי קשתה ידו עליה ופיו ימלא תוכחות. ותבקש ללכדו, ויברח וימלט, וכל הרואים הכתבים הנ"ל היו בפיהם כדבש למתוק, כל רואיהם יכירום כי

חקקום זרע ברך ה׳, ויאמרו השרים, כי מעת שעמדה מלכות קשטיליא לא נכתבו ולא נחקקו שני כתבים כמוהם, ויהיו להם למופת. ובכל זאת לא שוה להם, כי הגזרה אמת, וכתב אשר נכתב ונחתם בטבעת המלך אין להשיב. אז אכלו את ישראל בכל פה, ויגשו צרי יהודה ובנימין ואכלו קרציהון די יהודאי, ויאמרו: מלכא לעלמין חיי! ומה זאת אשר עשית לשלח עם רב כזה לילך מארצך עם ממונם ונכסיהם, ואבותיך אצרו אוצרות מהם ואתה מבזבזם, ועתה ראה מה תעשה. ויועץ המלך ויאמר לשריה: הבה נתחכמה לו לעם על הדבר הזה. אז יצא דבר המלכות מלפני המלך, שכל יהודי שנוסע יתחייב להשאיר מקרקעיו כל כך, כדי שיספיקו לפרוע המס שהיה פורע והעול והמסים. וייטב הדבר לפני המן ויעש העצה הנמאסה, החרוצה, הפרוצה, הלחוצה, ופרע את היהודים לשמצה, רק בזדון יתן מצה, וישלח ספרים אל כל מדינות המלך לעזוב כל א׳ מעידית נכסין שיעור יספיק תמיד לפרוע ארנונותיו ומסיו, והמלאכה היתה דיים לאכול פירותיהן והקרן לעולם קיים.

בימים האימים ההם אִלו היה חייב הישראלי לגוי, היו מכים ורודים אותו במקל וברצועה עד שיפרע עידית נכסיו בפרוע פרעות בישראל. ואלו היה הגוי חייב לישראל והגישו אל השופט, לא יאזין אליו אם היה חוב בשטר, וק״ו אם היה בעל פה. ואלו היה תופס לו משכונות תרשיש שוהם זישפה היה מעביר הזמן ואינו כופה, ורפה ירפה, עד שיגיע זמן הביעור ובערו אחרי היהודי כאשר יבער הגלל עד תומו. בימים השוממים ההם נשתמדו אלפים רבבות מישראל, אפילו מאותם שהיו הולכים לנסוע ונסעו כבר אחרי ימים רבים, בראותם רוב התלאות והרעות והמאורעות, שהיה קורה להם בדרכים, ניחמו ושבו מדרכם ותזרו ונשתמדו, כי לא יכלו לעמוד בנסיון צער הדרכים וקשה טלטולא דגברא מדאיתתא. וגם דון אברם שיניור וגיסו מאיר מלמד, מגדולי ספרד, באו במעמקי מים ונשתמדו, אם באונס אם ברצון, כי שמעתי מאחורי הפרגוד, כי המלכה נשבעה שאם לא ישתמד דון אברם שיניור שתשמיד כל הקהלות, ולמען יציל רבים מעון עשה מה שעשה, ולא מלבו. וגם גיסו נמשך אחריו, כי על שניהם היה דבר המלכה נחוץ, כי הם גדלוה ורבוה, ובפרט דון אברם שיניור, אשר ע״י ובגללו מלכה, כאשר כתבנו. לכן שמה נפשה בכפה לשמדם בכל דרך שאפשר ולהחזירם לדתה, ויהיו לאומניה עד יום מותה. ויהי ביום אשר נשתמדו שני שרי צבאות ישראל הללו נשתמדו גם בניהם ופמיליותם אתם. ויקח אברם את צר״ה אשתו ואת כל רכושו אשר רכש ואת הנפש אשר עשה בחרו״ן אף ה׳, ויצאו מדתם ומתורתם ואמונתם, ויעבדו את אלהי העמים אשר סביבותם. אז מנה המלך והמלכה את בני דון אברם שיניור ויפקדם לשופטים ולדיינים ולשרי המדינות ולשרי צבאות, ויגדל שמם, ויתן להם ארצות גוים, וישליטם בכל ספרד, וכל יש להם נתנו בידיהם, בעבור ישמרו חוקותיהם ותורותיהם.

ב. גירוש פורטוגאל.

ובשנת הרנ״ה נגף ה׳ את דון יואן מלך פורטוגאל וימת בקוצר ימים ובתחלואים רעים וכו׳. וימלוך תחתיו בלע בן בעור, בלע נחלת ה׳ ויצמד ישראל לבעל פעור, תחתיו רגזה ארץ, מה פרץ עליו פרץ, וילך גדול והלוך, תחת עבד כי ימלוך, ושמו דון עמנואל, ואף כי שמו המגואל היה מורה על טובה נהפך כמו רגע, וגדל הנגע, ולא עמנו אל וכו׳. ויהי היום, בחדש מרטי, מר כלענה, צוה ויעבירו קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר, שעד ג׳ חדשים יגורשו היהודים מארצו, וכל אשר לא ילך בזמן הנ״ל יאסרהו המלך בנחושתים ויתנהו בבית הכלא, מקום אשר אסירי המלך אסורים, ויהיה שם עד יום מותו. וישמעו העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו, ותהי חרדה גדולה במחנה העברים, ובפרט ליהודים אשר מגירוש ספרד, כי אמרו נסנו מהארי ופגענו בדוב, דוב אורב הוא לנו וארי במסתרים, במסתרים יהרוג נקי, במסתרים תבכה נפשם, באו ולנו בשקים בית ה׳ אלהיהם, ושק ואפר הציעו. ויצו עוד לבלתי ישכור איש אניה לילך לו, זולתי שיהיה לו רשות מהמלך ויתן לו חותמת המלכות. ויעשו כן בני ישראל ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ, ופרעו הון רב לקחת חותמת המלכות, למען ילכו לדרכם. ואחרי אשר נכתבו הכתבים ונחתמו, החליף את דבורו המלך, ויצו לסופרים וישנו את טעמם ויכתבו כתבים שונים לבלתי יסיעום הספנים, ולא ידעו הישראלים כי פרעם האדון לשמצה בקמיו. ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו והיה כותב כתב שני הפך הראשון, שלא יקחו הַסַּפָּנִים היהודים מזולת רצון שופט או יועץ, וכל אשר ימרה את פיו ותלה אותו על עץ. ויראו בני ישראל כי נבוכים הם בארץ, סגר עליהם המדבר, ויזעקו זעקה גדולה ומרה, כוי״ה תחת כויה, וכתב אשר נכתב ונחתם בשם המלך ה״ן להשיב, ויפג המלך טעמו ונתן טעם לפגם ונתחרט במה שעשה, הורס ובונה וחוזר והורס בטרם בא החרסה, ונשתנו גזרותיו כמה פעמים, ואף על גב כי דת פורטוגאל די כל אסר וקיים די מלכא יהקים לא להשניא.

בימים ההם חזר וחדש גזרותיו, ויצו פרעה לכל עמו לאמר: כל הבן הילוד לישראל מבני ט״ו עד בני י״ח שנים יקחום השכנים להביאם בדתות שונים. הילדים אשר נתן ה׳ לאותות ולמופתים בישראל נשברו נלכדו בידי אויבי האל במצות המלך רַי דון עמנואל, הוי אריאל אריאל. ויעשו כן בכל המקומות, ויהיו חוטפים הבנים והבנות, השועות וההגונות, נשים שאננות הגדולות עם הקטנות. ויהי היום בחדש ניסן נסו הצללים, סר צלם מעליהם ויפלו חללים בראש כל חוצות, ובמקהלים מה רפו פעמיהם בנעליהם, ובאור לארבעה עשר, הגביר ידו הצר, הדומה לנבוכדראצר, ויהי המלצר, כי יבא כנהר צר, ויצר ליהודים מאד בגזרותיו, ויתעולל בהם עלילות ברשע ברוע פעולותיו, מי יבא עד תכונותיו. ובליל בדיקת חמץ בחורין ובסדקין בדקו הנערים לחטפם באור ובאבוקין. ובליל ראשון של פסח פסחו הגוים, ויחטפו ממונם, בניהם יצאו ואינם, ויאנחו בני ישראל מן העבר״ה ויזעקו ויעל

שאונם כשאון ימים מגדולם ועד קטנם, ותחת מצה ומרורים קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים, ותחת כרפס מעין נרפש, ותחת קידוש וברכה קראו מגילת איכה, ותחת קריאות ההגדה קראו גלתה יהודה, ותחת קריאת ההלל תוהו ויליל, ותחת ארבע כוסות ארבע כעסות וטינות נמרצות, ולעוצם רעת הקהלות אמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, ותחת בורא פרי הגפן קראו אין ענבים בגפן, ותחת אשר בחר בנו מכל עם קראו איכה יועם, ותחת שהחיינו וקיימנו קראו כי ה׳ הדימנו, ותחת ברכת אשר גאלנו אמרו זכור ה׳ מה היה לנו, ותחת ברכת המזון קראו הפטרת חזון, ותחת לא לנו אמרו נהמה כדובים כלנו, ותחת חדות יו״ט ושמחה על כל ראש קרחה ויגון ואנחה.

ויהי בלקחם הגוים בני היהודים, נשתמדו רבים לאין מספר, כי לא יכלו לעמוד בזאת הגזרה, כי בידוע שרחמי האב מרובין על הבן, וחלק מהם קדשו שם שמים ועמדו בקדושתם, ופרי בטן לא ירחמו על בנים לא תחוס עינם, ולא נעו ולא זעו מדתם ואמונתם, על כן עמד טעמם בם וריחם לא נמר, וירוצו עזים כנמרים וגבורים כאריים וקלים כנשרים ורצים כצביים לעשות רצון אביהם שבשמים, שמים לרום וארץ לעומק וחוזק לבם בדתנו הקדושה אין חקר. וכראות הבליעל כי נתאכזרו על בניהם ועל ילדיהם, צוה לקחת גם רכושם וכל קניניהם לתתם לבניהם אשר חטפו מהם, ובנים יורשים האבות בחייהם, ולא שתו לבם גם לזאת. וירא הצורר כי עודם מחזיקים בדתם ובתורתם ואמונתם וישם על לבו ללכדם כהלכד הדגים במצודה והצפרים ברשת, ורשת הכין לפעמיהם, ויצו ויעבירו קול במחנה להיות כל היהודים מקובצים ללישבונא העיר הגדולה, ומשם יתן המלך ספינות וציות להוליכם במקום אשר יחפצו, ומה תשאל נפשם יעשה להם. ויתקבצו כל קהלות פורטוגאל ללישבונא ותמלא הארץ אותם ויתחננו לפני המלך: מלכנו, חננו וחמול עלינו, שלחנו מעל הארץ. כמו פתן חרש יאטם אזנו לא ישוב מפני כל, ויאמר המן: זאת עשו והיו, הסירו את האלהים אשר בתוככם, החליפו שמלותיכם, ואם אין — אחת דתכם למות. קראו למאהביהם מרואי פני המלך ורוזנים נוסדו יחד, ניחר גרונם בקוראם ובהתחננם אל המלך, נפלו לפני רגליו להעביר את רעת המן האגגי ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים לאבדם ולהעתיקם מדתם ואמונתם. בכל זאת ל״ו חטא אוי״ב בשפתיו ויקלל את היהודים באלהיהם ויחרף את מערכות ישראל. אז צוה המלך ויעבירו קול במחנה, וזה פתשגן הכתב: מטעם המלך ורוזניו כל איש ואשה מן היהודים אשר יחפוץ להשתמד שתכף ישיבו לו את בניו ויהיה לו חירות וחופש מכל נכסי המלך ואת ביתו יעשה חפשי בפורטוגאל. והאיש אשר לא יחפוץ להשתמד ישומוהו אל בית הבור ויתנו לו לחם צר ומים לחץ עד יום מותו דבר יום ביומו. אז באו מים עד נפש ויגורו בני ישראל מפני זאת הגזרה, ונשתמדו עם רב מישראל, כי שב לב העם הזה אל בניהם ובנותיהם ונכסיהם. ורבים הסכימו למות בקדושת השם יתע׳ ולא פנו אל הגזרה הזאת, ויקחום ויאסרום בנתושתים, ויאסרום במקום אשר אסירי

המלך אסורים, צלמות ולא סדרים, ויהיו גרים במכות ויסורים, ויהיו אסורים אל ארץ חשך וצלמות, ארץ עיפתה כמו אופל, צלמות ולא סדרים, ורבצו שם ציים את איים ושעיר על רעהו יקרא, אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה מרגוע. ויהיו היהודים טמונים, צועקים ואינם נענים, המחכים למות ואיננו ויחפרוהו ממטמונים. ויהיו היהודים כלואים בירכתי הבור בין תנור וכירים, כעורים ממששים בצהרים, והבור ריק אין בו מים, מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו, נחש שרף ועקרב קרב וארב אליהם, ימותו תחתיהם, אף כי הרעב חזק עליהם והיסורין בצדיהם, והחיות לעיניהם, ועיניהם רואות וכלות באלות ובקללות, בנעלות בלות ומטולאות, ויהיו רבים אשר לא יכלו לסבול עוד היסורין וימירו את כבודם, והנשארים עמדו בנסיונם, ויאמרו: לא נשתמד ולא ננסה את ה׳.

ויהי אחרי אשר ראה הבליעל, כי גמרו בני ישראל הנשארים למות ולא פנו אל עצתו, ויאמר לשמדם בעל כרחם, וכן עשו להם. והיו מכניסים אותם תוך בתי תפלתם ושם היו משמדין אותם מבלי רצונם. וכראות בני ישראל כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב, נתיעצו למות על קדושת שם אלהינו. וכשהיו מוליכין אותם בבתי תפלתם להשמידם במי טבילתם, אז היו משברים ונותצים מצבותם ודנום בשרפה. וימותו רבים בקדושת ה׳ ונפש צרופה על אמרת אלוה צרופה. וכראות הבליעל כי היהודים מצאו מקום למות, צוה שכל יהודי שיוליכוהו לשמדו על כרחו, אפילו כי ישלח יד לשונו וגרונו ויטיח דברים כנגד אלהיו, שלא יענישוהו בשום עונש על דבורו, שאין אדם נתפש על צערו. ותצר לקדושי עליון על זאת הגזרה, ורעה להם עוד זאת מכל הרעה הבאה עליהם מתחלת הגירוש ועד עתה, כי ראו שאין צד למות, וגמרו בלבם להשליך עצמם בבורות ושיחין ומערות, לבלתי לכת אל בורות נשברות. ויעשו כן רבים בנאצות נמרצות, ותהי נבלתם כסוחה על פני כל חוצות ואין מקבר. אז צוה המלך והיו משמדין אותם לבלתי ימיתו עצמם. ויעשו כן. ולפעמים קצו בחייהם ולא יכלו לסבול עוד וכשל כח הסבל. ובין המתים ברעב ובין המתים ביסורין ובין המשתמדין בעל כרחם ובין הנהרגים ע״י הגוים בעת שהיו מקללים את אלהיהם לעיניהם ובין הנחנקין והנהרגין בעצמם ספו תמו כל קהלות הכלולות אשר בפורטוגאל, ולא נמלטו מכלן כי אם מתי מספר אשר נסו לנפשם בתחלת הגזרה, כי היו עשירים ושחדו בעדם, והשוחד עור עיני חכמים, יועצי פרעה עצה נבערה אמרו אל פרעה, וגנבו את לבבו ונתן להם רשות ונסעו לדרכם. והנשארים רובם נשתמדו, אם ברצונם ואם בעל כרחם. ומהם מתו על קדושת אלהינו, כאשר כתבנו. ולא נשארו בבית הבור חיים זולתי שבעה אנשים ראשי בני ישראל המה, והמה בכתובין, וזכו בעולמן הצדק, ונכתבו לחיי עד, חיים שאין בהם מות ופגיעה, כי שם באסמיהם צוה ה׳ את הברכה חיים עד עולם. ויהי אחרי אשר צערו שבעה אלה עיני ה׳, המה משוטטות בכל הארץ, בכל מיני צער ויסורין ימים רבים ולא אבו שמוע ואזניהם כבדו משמוע, מאנו לשוב בדת הנוצרים, ונצרו תורת ה׳ תמימה בלב שלם ונפש שלמה,

גדלו עצה ורבו עליליה בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו, הללו יה. אז צוה המלך ונשאום בעל כרחם והביאום בבית תפלתם, העמידום לשמדם, והיו צועקין: לא נאבה ולא נשמע, כי כל אלהי עמים אלילים וה׳ שמים עשה. ודברו כמה בזיונות נגד דת הנוצרים, וקפצו ושברו חלק מן אלהיהם ויפילום ארצה. ומכללם ועל כלם החכם הגדול רבא דעמיה מדברנא דאומתיה הרב ר׳ שמעון מימי זל״הה, אשר שת לבו כלב הארי לא ישוב מפני כל, ודבר דברים נגד המלך ונגד דתו, למען ענותו להמיתו, ואע״פ כן לא נגעו בו, כי מצות המלך היא: לא תהרגוהו. כי היה גדול על כל קהלות פורטוגאל ורב עליהם. וכמו כן חביריו היו מעמודי הארץ, וחשב המלך שאם ישמדם וישארו גוים, כל היהודים שנשתמדו יתחזקו למפרע בדת הנוצרים וינצרו התורה החדשה, לכן לא המיתם ולא נגעה בהם יד. וישיבם המלך אל בית האסורים וישימם בבורות שיחין ומערות, ויענם יותר מבראשונה, ואע״פ כן לא שמעו לקולו. ויצו הבליעל ויקחום וישליכו עליהם מי השמד ושמדם בעל כרחם, ועם כל זה לא הועילו, כי עברו ימים ותמיד שם שמים היה שגור בפיהם, ויאמרו: הבל המה מה שעשיתם לנו מעשה תעתועים, ולא נאמין בדת חדשה כיום הזה. אז צוה המלך וישיבם אל ביתו, ויבא וידבר אתם טובות לתת את כסאם למעלה מעל כל השרים אשר אתו, וימנם לפקידים ולסגנים בכל מלכותו כי רבה היא, וכל האנשים יתנו יקר להם. וישפוך תחנוניו לפניהם וישם לעיניהם צבורין של זהב וכסף, ויאמר אליהם: כל טוב הארץ לפניכם, רק שמעו לקולי. ויאמר המלך: כה תאמרו ליהודים, אין חפץ למלך כי אם בכם, ולמי כל חמדתו הלא לכם ולכל בית אביכם. ולא שמעו ולא שתו על לבם, וידברו באזני המלך לאמר: הרגנו נא הרוג ולא נראה ברעתינו ובחילוף דתינו ותורת אלהינו. וירא המלך כי נוחלה אבדה תקותו, ותקותו מהיהודים מפח נפש, ויצו ויקחו את השבעה קדושי עליון הנ״ל, וימשכו ויעלו אותם מן הבור, ויסחבום צעירי הצאן סביב לעיר, ואח״כ לקחום ובנו אותם חיים בתוך דימוס בנין של מצרים עד צואריהם, ושם היו נותנים להם לחם צר ומים לחץ. ועליהם נאמר: על אבן אחת שבעה עינים, כי היו עיני הארץ, ותורתם היתה מאירת עינים. ויהיו שם בנוים שבעה ימים ושבעה לילות. וימותו שלשה מהם בקדושת שם אלהינו, ומכללם החכם החסיד ויירא אלהים ר׳ שמעון מימי, מי כמוהו מורה, והיתה נפשו ונפש רעיו צרורה בצרור החיים. ויצו המלך ויקחו את ארבעת החסידים אשר נשארו וישימום תוך אניה קטנה מבלי לחם ומים ווילון ומשוטות, וינהיגום ויוליכום בלב הים, ויאמרו להם: החליפו שמלותיכם, אם אין בלב ימים שם תהיה קבורתכם. ויהיו כמצחקים בעיניהם. ויענו ויאמרו לשוטרים הנצבים עליהם: שוטים שבעולם! הנמיר חיי עולם בחיי שעה? הנחליף בגדים מחלצות ובתי הנפש והלחשים בבגדים צואים וכמושים? טוב מותנו מחיינו! ויראו כי מתאמצים הם למות, ויחדלו לדבר אליהם, ויסעו ויניחום באמצע חים, כי אמרו: תבוא עליהם הים ותכסם, ומבחר שלישיהם יטבעו במים עמוקים. הנה לא ינום

ולא יישן שומר ישראל ושמרם כרועה עדרו, וינהג ה׳ ברוח קדים, נחה כל היום ההוא וכל הלילה, ואל כל אשר יהיה שם הרוח ללכת ילכו. הבקר היה ורוח הקדים נשא את האניה ויתקעה ימה סוף אשר במלכות פיס. המה ראו מעשי ה׳ ונפלאותיו במצולה, ויראו ישראל את היד הגדולה וישמחו כי ישתוקו. וינחם אל מחוז חפצם ויבאו העירה, ויחרדו זקני העיר לקראתם, ויאמרו: לזבות לה׳ באנו על כל התשועה אשר גמלנו, הודו לה׳ חסדו ונפלאותיו לבני אדם, גם בני איש יחד עשיר ואביון. וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללו שמו, במחול בתוף וכנור יזמרו לו כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו.

בימים ההם צוה המלך ויקחו את כל הבתי כנסיות ויסגרום ויתן בתוכם כל ספרי היהודים, ויהיו שם סגורים בדלתים ובריח עד היום הזה. וזה לי שלש שנים כשני שכיר אשר נתארח בביתי ובחומותי יהודי א׳ מקובל ונבון לחש, שמו החכם ר׳ יוסף, ויוסף הוא השליט, מגרושי פורטוגאל הוא הפליט, וספר לי כי זה לו כשתים עשרה שנה אשר שלח מלך פיס יהודי אחד מלפניו מרואי פני המלך אל מלך פורטוגל לשליח. ויקח עמו השליח הנ״ל שנים עשר יהודים מגדולי פיס לעמוד לפניו לשרתו כמשפט השלוחים, והחכם ר׳ יוסף הנ״ל היה מכללם ואחד מהם. ואמר לי, שבבוא היהודי השליח הנ״ל לפני מלך פורטוגאל שאל ממנו שאלות מה, ובכלל שאלותיו היה להראותו את העשרים וארבעה שכתבו מימות עזרה הסופר שתי אחיות יתומות ברוח הקדש הנקרא...... והיה בקבלה אצל היהודים וזקניהם, ולא היו משתמשים בספר הנ״ל כי אם לעתים רחוקות. וכשלקח המלך ספרי היהודים לקח גם הספר הנ״ל ונהג בו קדושה רבה. סוף נֵאות לו המלך להראותו העשרים וארבעה הנ״ל, ויבאהו בבית הכנסת מלא ספרים, ובתוך ההיכל היה העשרים וארבעה הלז סגור וחתום והיה קבוע בשלשלאות של ברזל. ויראהו לשליח הנ״ל. וירא שכל הפסוקים שיש בהם מלת צרה, כגון יענך ה״ ביום צרה, והיתה עת צרה, והדומים, כל מלת צרה שבו היו מזוהבים. ואמרו כי קבלה היתה בידם, כי יען שבזמן חמשת אלפים ומאתים ותשעים, דהיינו צר״ה בגימטריא, יבא הגואל לישראל. לכך הזהיבוהו, ותחת הדיו הביאו זהב. ויהי כאשר כלה השליח הנ״ל לראות הספר הנ״ל מעט מזער לא כביר, תכף הסגיר המלך העשרים וארבעה הנ״ל תוך ההיכל וחתמיה מלכא בעזקתיה ובעזקת רברבנוהי די לא תשנא צבו בספרא הדין, כי גם הנוצרים ידעו שברוח הקדש נכתב וקדושה יתירה השתכחת ביה, ויכבדוהו וינשאוהו כל ימי עולם. ויעש המלך כן בכל ספרי היהודים וישמרם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות עד היום הזה.

XI. ספר שבט יהודה

שבט יהודה הוא ספר כולל ויכוחים עם כמרים ספרדיים וזכרונות על דבר השמדות והגזרות שעברו על ישראל בזמנים שונים.

בספר זה השתתפו ג׳ אנשים ממשפחת אבן וירגא (ibn Verga): ר׳ יהודה, ר׳ שלמה ור׳ יוסף.

ר׳ יהודה חי סביב לשנת ר״ס לאלף הששי והיה בן דורו של ר׳ אברהם זכות בעל היוחסין. ר׳ יהודה היה מתושבי העיר שביליא והיה מן החשובים והמפורסמים בין היהודים ובין הנוצרים. כשיצא הקצף על האנוסים הנוהגים יהדות בסתר, אמרו הנוצרים שאם ירצו לדעת מי הם אותם האנוסים יתפשו לר׳ יהודה, כי האנוסים עושים את מעשי יהדותם בהשפעתו. אז הוכרח ר׳ יהודה לעקור משביליא ללישבונה, אבל גם כאן לא ניצל, כי נתפס והיה נענה ביסורים קשים, שיגיד את שמות האנוסים, והוא עמד בנסיון ומתוך יסוריו מת על קדוש השם.

ר׳ יהודה היה מתימטיקן ואסטרונומן וכתב ספרים במקצעות אלו. בסוף אחד מספריו כתב ג״כ על השמדות והגזרות שעברו על ישראל.

רשימותיו אלו היו היסוד לספר „שבט יהודה״, כי בא אחריו אחד מקרוביו, ר׳ שלמה אבן וירגא והעתיקן וסידרן והוסיף עליהן דברים אחרים, וקרא את הספר בשם „שבט יהודה״, — על שם הכתוב בבראשית מ״ט י׳ „לא יסור שבט מיהודה״, ואולי כוון גם לשם המשפחה וירגא, שמשמעו בספרדית: שבט, מטה.

ר׳ שלמה זה חי קרוב לשנת ר״ס. גם הוא היה מהנכבדים בדורו, וקהלות ספרד שלחוהו לקבץ פדיון לשבויי מאלאגה. ר׳ שלמה היה מן האנוסים ונמלט מספרד לתורכיא, ובעיר אדרינופלי סדר את הס׳ שבט יהודה. הוא כתב ג״כ ספר משלו בשם „שבט עברתו״, על גזרות טולידו וטעם העבודה וקרבן הפסח וענינים אחרים. ספר זה נאבד.

הסדרן האחרון של הספר „שבט יהודה״ היה בנו של ר׳ שלמה — ר׳ יוסף אבן וירגא — שהוסיף מה שהשמיט אביו מן הצרות שאירעו לישראל, וכן צירף ספור מה שאירע בזמנו, אחר מות אביו, עד מלכות שולימן (ה״א ר״פ).

ר׳ יוסף חבר ג״כ ספר „שארית יוסף״ על כללי הגמרא.

ביבליוגרפיא:

1. ספר שבט יהודה הוצאת וינר, הנובר תרט"ו, ותרגום גרמני מאת וינר, הנובר 1856.

2. אור החיים לר' חיים מיכל צד 453.

3. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 90.

(שמד ח') בשנה הרביעית למלך הגדול אלפונשו [1] מספרד, קמו בעיר איסיגא [2] ג' אנשים, אנשי החמס, והשליכו פגר אחד בבית יהודי, והלכו אצל השופטים וצעקו לאמר, כי מצאו נוצרי הרוג בבית איש יהודי. אז בא השופט ואנשיו לבית היהודי, ואמר היהודי: „ירא ה' וישפוט, כי אני לא הרגתיו, ושונאי בקשו להפילני". ושמו היהודי בבית הסוהר. והיה זה ערב פאסקואה די סינסינייאש [3], אשר העברים קורין פסח. ויצא קול בתוך העיר, וקמו בלילה הראשון של פסח והרגו מן היהודים כל אשר מצאו. ורבים מהם ברחו לבית השרים ונמלטו, אבל התענו כל ימי חגם, כי אין מדת היהודים לאכול חמץ. ובעיר פאלמה [4] יצא הקול, ועשו גם הם כמו שעשו בעיר איסיגא. ומשם שלחו היהודים שלוחים לעיירות הגדולות, שישלחו שלוחים לחצר המלך. ומיד באו לחצר שלשה מחשובי היהודים, ושמם דון אברהם בנבנשתי [5] ודון יוסף הנשיא והר"ר שמואל בן שושן [6]. והמעלילים כאשר ידעו שהיהודים שלחו שלוחים, רדפו אחריהם. והיהודים יראו מאד ונחבאו בתוך היער יום אחד. והתובעים הלכו לחצר המלך וצעקו לפניו. אמר המלך: „זה לי ימים, שידעתי מחשבותיכם וזיופים שלכם אשר תבקשו להפיל עם עני ודל, וכבר נתגלה בזמני שהכל שקר, ועמו אתם באים היום. ומלך משפט אני ולא אסבול עניינכם, ואין לכם התנצלות אלא סכלות שלכם. ולכו היום ומחר תבואו לפני ואראה לעיניכם קלונכם וחרפתכם". הלכו משם התובעים בפחי נפש. וביום השני בבקר הגיעו שלוחי היהודים. ובקש המלך לדעת את שמם, ונכתב בספר. והסכימו שידבר השליח החשוב דון יוסף הנשיא, כי חכם היה בחכמות וידע בטיב הלשונות. והוא התחיל, וכל השרים והמלך שמחו בתבונתו וטענותיו. אמר המלך: „עלז לבי על דבריכם, כי הבאים על דבר אמת יש בהן מהנעימות והחן חלק גדול, ודבריכם על דבר אמת, שאין בו ספק. אבל מכל מקום אשאל מכם, אם הוחזק אחד אצלכם לאיש נאמן ודובר צדק, והגנבה נמצאת בידו, אם תאמרו אתם שלא גנב?" אמרו לו: „ומי יוכל להכחיש מראית העין ובידו הגנבה? והם הם עדים כנגדו". אמר המלך: „ותשמע

---

1 אלפונשו החמשי הגדול (מלך 1416—1458). בזמן ההוא כבר היו אנוסים והיתה גזרת התכשיטין.— 2 Ecija.— 3 Pascua de cencenos.— 4 Palma.— 5 Benveniste.— 6 Schoschan.—

אזנכם: הנה היהודי נמצא בידו ורשותו נוצרי הרוג, ואיך אצילהו מפני שהוחזק לנאמן ושאינו רוצח?" השיבו השלוחים: „אדוננו המלך, אין הדבר דומה: האיש שגזל וראוהו עדים או מי שנמצא ברשותו, אפשר שאחרים השליכוהו שם". השיב המלך: „דבריכם אמת. וידעתי באמת שאין על היהודים בזה שום אשם. אבל יש לכם חטאים ממקום אחר. ואלה העמים מחטאתכם ושנאתכם יקומו יום יום עליכם". אמרו השלוחים: „ויגיד לנו מלכנו, ונקבל כעבד הנאמן לאדוניו או כבן לאביו". השיב המלך: „נודע לכם, כי באתם לארצותינו ערומים ורעבים, והנוצרים קבלו אתכם באהבה, ואתם טלמתם רעה תחת טובה, ובדבר הרבית לקחת את נחלתם שורם ובקרם. ב׳ — אם אתם עבדים וגולים, למה תלבשו בגדי השרים, וזה להטיל קנאה ושנאה. ואני צויתי במלכותי שלא תלבשו משי. אבל יש לכם התנצלות, שאם לא שמעתם בקול אַל איך תשמעו בקולי? הנה יצאתם ממחיצתכם, ולבי אמר לי שהצרות ישיבו אתכם, ולא יועיל לכם. ואם תצאו ממלכותי לא תהיה כצאתכם ממצרים בקול ששון ושמחה, אבל ביללה. ואני תמיה מאד מלבותיכם [7], כי מנהג שלכם להתחיל עשירים ולמות עניים, וכשאתם באים לעולם מזל צומח בראשיכם, והולך ויורד עד רגליכם. והנוצרים, להפך, המזל מתחיל מרגליהם והולך לראשיהם: כשיולד הנוצרי לובש סחבות בראשיתו וילדותו, ובבחרותו ובזקנתו רקמה. ג׳ — מה אלה הקבוצים שלכם ללכת בשווקים ביום הברית וכיוצא, ואתם מלובשים כסגנים, ועיני העמים רואות וכלות. ואתם, חשובי עמכם, לא עמדתם כי אם על כבודכם, וצאן אובדות היו עמכם. ד׳ — שאם אתם סועדים עם הגוי תדיחו הכוס לפי שנגע בה, והגוים אומרים: תלונותינו על מלכנו אשר קבל בארצנו מי שלועג עלינו וקורא אותנו טמאים. ה׳ — למה תלמדו את בניכם הניגון, ואתם בכל ימיכם חייבין הבכיה וההספד, כי הכריז עליכם אלהי השמים שאתם רשעים, ולכן פזר אתכם ולא עשה כן לכל גוי. ו׳ — למה תלמדו את בניכם האישגרימה [8], ואין אתם יוצאים למלחמה. אין זה אלא כדי שתוכלו היטב להרוג הנוצרי. ואלו חשבתם בגלותכם ופזורכם והיותכם תמיד בסכנה, לא הייתם עוסקים בכמו אלה. כל זה יורה אבוד הרגשותיכם ואבידת שכלכם. ואם עמי נהג כן — הדין עמהם, כי טבע הממשלה כן מחייב, ואתם רואים התפשטות ממשלתם ורצון האל עמהם. וכאשר למדתם הרע מעמי, למה לא למדתם הטוב מהם, מישובם והנהגתם ומוסרם, ולא עשיתם כן? אבל למדתם מהם הרע ולמדתם להם הרע מכם. ואל תחשבו דברי דברי איש שונא, שאם אלהיכם ידע מכם בראשונה מדותיכם ואהב אתכם, איך אני אמאס בכם? לא אמרתי זה כי אם להצילכם מיד שונאיכם".

תשובת השלוחים: „שמענו דבר אדוננו המלך, דברי מלך חסיד ואב רחמן. למדנו, מלכנו, כי לך יאתה, וחסד אם תוכיחנו. ונאמר לתת התנצלות למקצת פשעינו, אם יהיה לנו רשיון". אמר המלך: „הלואי שתדעו

7 כוונתו: אני תמה על דרכי מחשבותיכם.— 8 Esgirma בספרדית ענינו התאבקות בחרבות ורמחים.—

להשיב, כי לא לאהבת נצוח באתי. ודי לכם כבוד, כי בפרטות דברתי עמכם." אמרו השלוחים: „מכל החולאים אשר הזכיר אדוננו עדיין שכח חולי אחד חזק אשר לנו. והוא, כי אין מליץ עלינו טובה, בלי השקפת קנאה או שנאה, אפילו שהטוב מפורסם לעיניו. ודבר אדוננו וקצפו הלא הוא כמו שהעידו המליצים לרעה. ועל דבר הרבית בימים הקדומים כן היה, ואחר יצא דבר המלך ודתו אין עסק זה בינינו, לבד משלשה חדשים עד היום, אשר הכריחונו בעל כרחנו לתת להם ברבית, כי לא יוכלו לחרוש ולזרוע אם לא יקחו ברבית. וכאשר זכרנו דבר המלך, באנו להצרותיו ולא מצינו מקום לדבר עמו, ושאל לנו המשנה, ואמרנו לו המאורע, ואמר לנו: אין בזה אשמה עליכם, שאם המלך מנע הרבית הלא הוא לתועלת הנוצרים, ואם הם מואסים אותה תועלת, אתם נצולים מאשמה. ומכל מקום, בתנאי שלא תקחו אלא דבר מועט וקצוב. וכן עשינו. ועל דבר הגנבה, מה נאמר? והנה נדמינו לעכברים שאחד יאכל הגבינה ועל כולם יאמר. ומטבע הבריאה להמצא רעים וטובים, ולנו יטילו האשמה. האם לא ימצא בין הנוצרים מי שגנב או גזל? ואף על פי שנמצאו בנוצרים כל המדות החשובות וכל המעלות, כבר ראינו בכל יום תולין על הגנבה והגזל. אלא שהממשלה כסות לכמה דברים כמו שהלבנינות באשה כסות לכמה מומין. והגלות הפך, כי היא המגלה והמראה מום קטן כגרגיר חרדל בכמות כדור השמש. ועל לבוש המשי, מיום שהוכרז לא ימצא איש ממנו שעבר מאמרו. ואנו שלוחי עמך והעשירים שבעמנו, ואין לבוא אל שער המלך כי אם בלבוש היקר, והננו בבגדים שחורים מהנמכרים בזול". קפץ איש אחד ואמר: „והנה הנשים לובשות משי ורקמה ותכשיטי זהב". השיבו השלוחים: „והנה הכרוז לא אמר, אלא ששום א י ש יהודי לא ילבש משי. ולא אמר א ש ה. וחשבנו כי מדרך המלכיות לתת רשות וכבוד לנשים". אמר המלך: „אם כן אתם הולכים כחמור הפחמי, ונשותיכם כפרד האפיפיור, ואינו מן הדין". ועל הקבוץ אמרו השלוחים: „מה נעשה, אדוננו? ודתנו צותנו לגמול חסד, ואומה שפלה כמונו הלואי בהתחבר תתקיים. ועל הניגון וכיוצא, מי נפש סובלת שלא תתפתה למה שרואה בשכניה? כ"ש הבחורים והנערים אשר לא יספיק כח להכניעם ואין בהם תבונה להשמר ממה שאינו ראוי". השיב המלך: „יש בדבריכם טענה. ועתה אל תרגזו ותנוחו בבתיכם, ומחר תבואו. וכמה מאלה קרה אתכם וזרח בחשך אורכם". בבקר באו לפני המלך, ואמר: „ראוי לשלוח חוקר יחקור בד בבד". אמרו התובעים: „אדוננו המלך, הנה כתב מן השופטים, כמה חקרו ודרשו". אמר המשנה: „יביאו היהודי ויתייסר ביסורין קשים, והוא יגיד את אשר עשה". אמרו השלוחים: „אם על ידי יסורין יתאמת, ידענו באמת, כי היהודי יאמר שהוא הרגו ושאכל את דמו. והיהודים רכי לב חלושי מזג, ובמעט מזער יכנעו לכל". אמר המלך: „לא תפסידו מזה, ואני נשבעתי בזבח מושיענו שלא לקבל שום אומדנא או הוכחה מאיש יהודי על ידי יסורין ממה שאירע בהתחלת מלכותי. כי נגנבו שתי כפות זהב, והיו נכנסים ויוצאים ב' אנשים חשובים נקראים

יהודה אנקווה[9] ושמואל אנקווה, ואמרו כל אנשי החצר, כי היהודים גנבום כדרכם. והכיתי היהודים ביסורין, ומיד הודו שגנבום ותליתי אותם. אחר ג׳ ימים נמצאו הכפות ביד א׳ ממשרתי. וכנראה, בחרו במות הפתאומי להנצל מן הארוך, והיא מכת יסורין". אמר אחד מיועצי המלך: „בימים הקדומים לא היו דנין שום אדם על ידי יסורין". והביא ספר דברי הימים. וכעס המלך על שלא הזכירוהו בענין גניבת הכפות. ועל זה אמר המלך: „אין מי שיגלה זה כי אם הגבור שבגבורים". אמרו השרים: „ומי הוא?" אמר המלך: „אמרו א ת ם". אמרו הם: „כבר עבר ענין זה בימים הקדומים. יש מי שאמר, כי הוא האשה, כיון שיכלה להכשיל לאדם הראשון ולשלמה עם כל חכמתו. ושאל חכם לאפלטון מהו הרוב בעולם: האנשים או הנשים? והשיב: כיון שכל האנשים שומעין לנשים, כל העולם הוא נשים. ויש שאמר, כי הוא היין, אשר הכשיל לנח המציל בזכותו כל העולם. ואחרים אמרו, כי הוא המלך, כי אם יאמר לעקור הרים יעקרו. ויש מי שאמר, כי הוא יצר האדם." אמר המלך: „גבורים הם אלה, ויותר מהם הוא הממון: אין קנאה כקנאת המלכים, ואין שנאה כשנאתם, ואין רדיפת הכבוד כרדיפתם, ואין שמחה כמו הנצחון, ועל כל אלה — אם יתנו למלך ממון יסלק מלחמתו מעל אויבו. וכן כל הדברים הזרים יתפשרו עם הממון. יכריזו בגלילותי, שמי שיביא שום עדות יתנו לו חמש מאות כפולות, וביתו חפשי מחוקי המלוכה, ותראו כי אז יתגלה ענין זה." אז יצא מיד כרוז בחצוצרות. וביום הג׳ בא נער אחד, כבן שמונה עשרה שנה, ואמר: „אדוננו המלך, את האלהים אני ירא, ואודיע לפניו אשר ידעתי". אמר המלך: „האלהים אפשר שאתה ירא, אבל הממון אתה אוהב. אוֹמַר, כי מיד ינתן לך שכר הרבה". אמר: „משרת לאדוני הנקרא גואן די לה וירה[10] אני. ונתקוטט מאד עם היהודי אשר נמצא ההרוג בביתו, על ענין נחלה שלקח לו על דבר הרבית, זה שנים הרבה. ולילה אחד אמר לי אדוני: —אם תהרוג היהודי החזיר הזה, אתן לך לבוש משי יקר מאד ועשרים כפולות. אמרתי: נער אנכי, לא נסיתי בכיוצא. לך ופגע אתה, כי כאיש גבורתו. — אחר זה ראיתי, שצוה אדוני שיקראו לששה שכניו. וכאשר באו, אמר לי שאצא לחוץ. אמרתי: הלא דבר הוא? ושמתי אזני אחורי הדלת, ושמעתי לאדוני אומר: —אלה היהודים אחר שעשו מה שעשו למושיענו דמם מותר. והמלכים אם ישמרו אותם הם להנאתם, מפני המסים. הנה היום נקבר איש נכרי, ובית הקברות סמוך עלינו: נוציאהו ונשליכהו בבית היהודי שכננו. ויקומו העם, ואנו עמהם נחלק שלל. —אמרו השכנים: — ואם ימצאו קבר ריק יודע הדבר? — אמר אדוני: — יש שם סמוך לקברו אבן גדולה, ונשליכה בקבר במקום המת. — והלכו ונתאחרו. ואני ישנתי ולא נודע לי יותר מזה". שלחו וקראו לגואן דילה וירה ואמר: „אדוני המלך, אין עדות הנער עדות, כי הוא ברע עמי על דבר שכירותו". אמר המלך: „מעתה אין אנו צריכין אל הנער: ילכו ויראו אם ימצא שם אבן ולא פגר, האבן תעיד עליך". הלכו ומצאו כדברי הנער. אמר גואן: „היהודי הוא שהוציא

9 Alnaqua.— 10 Juan de la Vera.—

הפגר ושם האבן". אמר המלך: „אי טמאים, ואתם אומרים כי להוציא את דמו הוציאוהו היהודים! אחר שמת האדם, כלום יצא ממנו דם?" ובהיותם בדבור זה, באו שני אנשים והעידו, איך ראוהו בלילה מוליך פגר ולא ידעו מה הוא. אמר המלך לשרים: „הלא אמרתי לכם, כי אין גבור כממון. וישתבח האל המגלה האמת!" צוה המלך שיקברו את גואן דילה וירה עד ראשו ויניחוהו שם עד שימות, ולשכנים שֶׁיִּתָּלוּ. והארץ יראה ושקטה.

(שמד כ"ט) בזמן המלך הישר הזקן מלך אלפונשו[11] באו אנשים לפני השופטים אשר בארץ ואמרו, איך ראו איש נצרי נכנס ערב הפסח בבית איש יהודי, ואחר זה שמעו אותו צועק ואומר: „הנצרים, הצילוני!" אז השופטים שלחו אנשים וילכו לחפש בבית האיש יהודי, ולא מצאו דבר. אמרו השופטים: „כעין זה העלילו בשנה שעברה ונתגלה השקר. ואתם, התובעים, למה תלכו אחרי ההבל ולמה תרגיזו הדלים על לא חמס בכפיהם". קמו העם בקול הֲמֻיָּה ואמרו: „השופט כל הארץ לא יעשה משפט! אנחנו נלך אל המלך, כי הוא יוציא לאור משפטנו". באו לפני המלך וספרו לו כל הענין. אמר המלך: „הביאו לפני האיש היהודי". הביאוהו מיד לפניו. ושאל לו המלך, והשיב: „חס ושלום, כי לא נכנס בביתי שום נוצרי זה ימים". אז אמר המלך לתובעים: „בְּנֵי מָוֶת אתם. כאשר שמעתם הנוצרי צועק ואומר: הצילוני, ואתם הכרתם בקולו, למה לא שברתם דלתות היהודי ונכנסתם להציל העשוק מיד עושקו?" השיבו: „כי היינו יראים מן השופטים, שיטילו עונש עלינו על שבירת דלת לשום אדם". השיב היהודי: „וזה י' ימים שברח עבד ונכנס בביתי ונעל בפניו, איך שברתם דלתותי ועדין הן שבורות?" וילכו, שתקו ולא ענו דבר. אז אמר המלך לשרים: „הראיתם היהודי הורג נוצרים? והוא זקן עד מאד וחלש. אין בידו להרוג פרעוש. אין זה כי אם רוע לבבם של אלו, וראוים לתת את הדין". וחזר פניו אליהם ואמר: „מזויפים ושקרנים אתם! השמרו לנפשותיכם שלא תבואו עוד בדבר כזה לפני". ביום השני נאספו ושבו אל המלך לאמר, כי יש עדים רבים ואמתלאות חזקות. אז אמר המלך: „כיון שֶׁכֵּן, ראויה החקירה!" אז צוה שיבוא סופר המלך. ובא וכתב שם היהודי וסימן ביתו. ושאל למכירים, אשר אמרו שהכירוהו, מה שם הנוצרי. ואמרו: „פידרו גוזמאן". שאל על אשתו, ואמרו: „ביאטריץ,[12] משרתת ההגמון, דרה ברחוב פלוני." שאל המלך: „ומה תואר הנוצרי?" והשיבו: „איש צעיר הקומה, ואדמוני, וזקנו מחולק, והוא עור מעין אחת". שלח המלך בעד האשה ושאל ממנה על בעלה. ואמרה: „לבית יהודי הלך לקחת חוב שהיה חייב לו, ולא שב עוד לביתי". אחר זה שאל המלך עדות הנערים. ואמרו: „האיש הנוצרי ההוא אשר כך וכך סימניו היה מכירנו, ומצאנוהו לפתח היהודי. ואמר לנו שהיה מקוה[13] ליהודי על חוב שחייב. ועודם מדברים בא היהודי, ונכנס הנוצרי עמו, וממעט שעה שמענו קולו אומר: הצילוני! ואז בחלון נכנסנו בבית היהודי וחפשנו ולא מצאנו

11 Alfnso.— 12 Beatrix.— 13 מִמְתִּין.—

הנוצרי, אבל מצינו דם על הארץ לרוב". אז אמר המלך: „לאמתלא[14] כזו ראוי להכותו ביסורין". והכו היהודי, ואמר כי הוא הרגו ובלילה השליכו בנהר. ונגזר עליו השריפה. ובעת קריאת הגזרה בא ההגמון הגדול לפני המלך ושמע קריאת הגזירה. אמר ההגמון: „פידרו די גוזמאן זה בעלה של ביאטריץ הוא או איש אחר?" השיבו: „בעלה של ביאטריץ". אמר ההגמון: „דברים תמוהים אני רואה, כי הגזרה אומרת שביום ראשון ליינארו הרגו, ואני אמש מצאתיו חי בכפר הסמוך לעיר, ויבא היום או מחר". אמר המלך: „כפי זה או האיש היהודי שוטה היה או יצא בקרוב מדעתו, כי הודה במה שלא עשה". אז השיב ההגמון: „היסורין ומעשי השרים אין בהם אמונה ולא בטחון". אמר היהודי: „אדוננו המלך, לא שוטה אנכי ולא הייתי שוטה, אבל הוציאוני מדעתי בכח היסורין, כי אבדה החנינה מן הנוצרים ועשו בי שפטים שלא נעשו למורדים בכתר המלך. וכאשר ראיתי שאחר שהכוני בכמה מיני יסורין היו חוזרים ומחדשים יסורים אחרים, בחרתי במות אחד ולא בכמה מיתות". אז שלח המלך שני עבדיו ושלח יהודי אחד עמהם, לשלא יחביאהו עם שוחד, ובא הנצרי לפני המלך. אז קם המלך על רגליו ואמר: „ישתבח המאיר אפלות, ישתבח למי שאליו הדין והמשפט! ולמה צוה לבערים כמונו לשבת על כסא דין, ואנחנו כבהמות השדה לא ידעו במה יכשלו. עוד אני אומר, כי שמעתי בזמן הקדום היה מנהג היונים כי ביום שנולד התינוק היו בוכין וכשמת הזקן היו שמחים ושוחקים. וטעמם הוא, כי ראוי לבכות לאדם הנולד, כיון שבא לבכי. אבל כשמת ראוי לשמוח, כיון שהלך לשמוח ולנוח. והיהודים ראוי שיבכו בלידתן ובמיתתן ובימים שבינתים, כי לא די להם הגלות הטבעי, אלא שמבקשים עליהם תואנות להפילם. ודואג אני עליהם לא מפני שהם יהודים, כי אם מפני שהם דלים ושפלים. ואין לנו מלכות אלא מה שנתן לנו מלך עולם, והוא אמר על יד נביאו[15]: ואל זה אביט אל עני ונכה רוח. ולך ההגמון חסד, כי מנעתני מבוא בדם נקי, והאל שלחך לבל יצא מידינו משפט מעוקל". אמר ההגמון: „עדיין עשה לך המלך, מלכו של עולם, חסד אחד, כי ראית בעיניך שאין אמונה והבטחה במה שיאמר האדם ע"י מכות ויסורין. והנה העני היהודי אמר שהרג הנוצרי ההוא והננו חי לפני אדוננו. וישתבח המאיר למלכות ישרים וצדיקים כמוך, ונצח יאר פניו אליך, אמן!"

[לב] ספור מהמלך דון פידרו[16] הזקן עם החכם ניקולאו די ואלינסיא[17]). אמר ניקולאו: „שמעתי עליך מלכנו שרצון רוממותך לצאת למלחמה על אויביך אשר נקראו אינפיאיליש[18]. ולמה ילך אדוננו אל האויבים אשר מחוץ ויניח אותם שבפנים, והם היהודים, אשר גדלה שנאתם אלינו וכתוב בספריהם שאסור לתת לנו שלום. ומפי המכיר אותם שמעתי שהנוצרי אין ראוי שיקבל מן היהודי אלא האמצע, ופירושו כי

---

[14] ראיה. — [15] ישעיה ס"ו ב'. — [16] Don Pedro. — [17] Nicolao di Valencia. — [18] Infieles-בלתי מאמינים. —

בשהגוי בא לעומת היהודי אז אומר על הנוצרי: בא בשעה רעה! ובהתקרב אצלו אומר לו: שלום עליך, אדוני, והאל יְחַיֶּיךָ. ובהתרחק ממנו אומר לו: לך כקרח לגיהנם וכפרעה אל הים!" השיב המלך: „אם שמעת באזניך?" השיב ניקולאו: „מאחד מהם שבא לדתנו שמעתי[19]." אמר המלך: „אין ראוי להאמינו, כי מי שהמיר דתו נקל לו להמיר הדברים. ועוד כי השנאה מפאת הדת אינה אלא שנאה מקרית, כי הוא אינו מכוון אלא אהבת דתו". אמר ניקולאו: „אין אני דואג אלא מעזותם, אשר על פניך, אדוננו, יאמרו שדתך דת שקראית". אמר המלך: „יִקָּרֵא אחד מחכמי היהודים ונשאל". וכשבא אמר לו המלך: „מה שמך?" אמר לו: „אפרים בן שאנגו". [20] אמר המלך: „כנראה הרכבה יש בך, ומחציך ולמטה שבו אות הברית יקרא שמך אפרים, ומחציך ולמעלה נוצרי אתה, שכן יורה שם שאנגו". השיב היהודי: „אדוני המלך, שאנגו שם המשפחה הוא, והוא שנצי, אלא שנשתבש בלשון העם". אמר המלך: „בתך הייתי מבקש, כי הגדת לי משפחתך?". השיב היהודי: „אדוני המלך אמרתי שאנגו להבדיל, כי כמה אפרים יש בחוצות. ואדוני המלך מבקש היה להכירני, כיון ששאל את שמי". אמר המלך: „נניח זה, כי למה שהביאוך לפני הלא לשתשיב איזו משתי הדתות טובה: דת ישו או דתך". השיב החכם: „דתי יותר טובה לי כפי עניני, אשר הייתי במצרים עבד לעבדים והוציאני האל משם בנסים ואותות. ודתך טובה לך כפי ממשלתה התמידית". אמר המלך: „על הדתות מצד עצמן אני שואל, לא בבחינת המקבלים". אמר החכם: „אחר עיון ג' ימים אשיב לאדוני, אם יראה בעיניו". השיב המלך: „יהי כן!" אחר השלשה ימים בא החכם והראה עצמו כעוס ובפנים זועפות. אמר המלך: „מדוע פניך רעים?" השיב ואמר: „כי קללוני היום על לא חמס עשיתי, ועליך אדוננו לריב את ריבי. והענין הוא, כי זה חדש ימים שהלך שכני למרחק, ולשני בניו, כדי לפייסם, הניח ב' אבנים יקרות. ועתה באו שני האחים אלי ובקשו ממני שאודיעם סגולת האבנים וההבדל שבין זו לזו. ואמרתי להם: מי היודע בזה יותר מאביכם? הנה הוא אומן גדול בהכרת האבנים וציורם הנקרא לאפידאריו. [21] שלחו אליו והוא יגיד לכם האמת. ועל תשובה זו הכונו וחרפוני". אמר המלך: „שלא כדין חרפוך, ראויים הם לעונש." השיב החכם: „וישמעו אזניך מלכנו היוצא מפיך! הנה עשו ויעקב אחים היו ונתנה לכל אחד אבן אחת, ואדוננו שואל איזו יותר טובה. ישלח מלכנו ציר לאבינו שבשמים. כי הוא הלאפידאריו הגדול והוא יאמר הבדל האבנים"[22]. אמר המלך: „הראית, ניקולאו, פקחות היהודים? וחכם זה ראוי לדורון וכבוד, ואתה יספיק לך לעונש, כי שקר דברת על עדת היהודים". אמר ניקולאו: „איך שיהיה, מחוק המלכים הקדושים להכניע כל הדתות לדתו. ולמה לא

---

19 כלו' להראות בפני הבריות שהוא אוהב את דתו החדשה.— 20 Sango או Sancho.— 21 Lapidario.— 22 משל זה בשתי אבנים טובות הוא כאן באחד מגלגוליו הראשונים של המשל המפורסם בשלש טבעות, שהשתמשו בו בוקאצ'יו בדיקאמירון חלק א' ספור ג', וליסינג, ב„נתן החכם".—

יכניע לאלה?" השיב המלך: „לא ראיתי מעולם שום הצלחה בדבר על צד הכרח, כי מיד שֶׁיֵּעָלֵם המכריח ישוב לקדמותו, כמו האבן כשהושלכה למעלה — מיד בסור כח היד תשוב אל מרכזה, וכן הרוח כשנכנס בבטן הארץ מיד קורע ושב ליסודו. לכן איעצך, ניקולאו, לא תלך אחר העם הזה בדרך ההכרח, אבל אפשר שתוכל להם בהודאת הרצון והסתה בהתמדה מיום אל יום, כי הדלף הטורד עם כל חולשתו עושה רושם באבן השיש עם כל תקפה. כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיַּרְשִׁמוּ הלשונות הרכות בלב בשר. ושמעתי כי חכם אחד רצה לְיַסֵּר את בניו ועשה משתה מלשונות רכות וקשות, וכלם היו מושכין את ידיהם מן הקשות והולכים אל הרכות. אמר להם אביהם: אי בני, אם כה תעשו בדברכם האנשים מה טוב ומה נעים חלקכם!" השיב ניקולאו: „גם מדרך זו אין תקנה, כי אינו ממנהג העם הזה לקבל עצה, וטבעו טבע הפתן, שכאשר יזקין יחרש מאזנו אחת, וכאשר יבא המלחש יטמין אזנו השנית בעפר, כדי שלא ישמע. שכן אמר דוד: [23] כמו פתן חרש יאטם אזנו".

[שמד נ"ג] — — אותם [24] שהלכו לפיס [25] עברו עליהם שפטיו יתברך, ובפרט הרעב הכבד ולא הניחו אותם תושבי הארץ לבוא בתוך הערים פן יַתיקרו המזונות, ועשו בשדות אהלים והיו רועים עשבי השדה, והלואי ימצאו. כי מרוב היובש אין דשא, לבד מעט מעקרי עשבים. ומתו שם בשדה עם רב, ואין קובר, כי לא היה כח בנשארים מרוב חולשת הרעב. — —

[שמד נ"ד] בהיות היהודים בשדה סמוך לפיס, כי כבד הרעב בארץ, הגיע ענינם, שהיה היהודי הולך אל העיר ומוכר בנו לעבד בעד פת לחם. אבל המלך ההוא, מלך פיס, איש חסיד היה, ואחר עבור הרעב צוה להכריז, כי כל מי שקנה נער יהודי בעד לחם יפטרנו בן חורין לאביו ואמו.

[שמד נ"ח] במקום אחד קרוב לפיס היתה שם אניה גדולה מגוים. והנערים, נערי בני ישראל, היו הולכים קרוב אל המקום ההוא הנקרא שָׁלֵיא [26] לקושש סמוך לים מאשר ימצאו להשיב נפשם. ובעל האניה קְרָאָם בִּשְׂפַת הים ונתן לכל אחד פרוסת לחם. וכי ראו הנערים לחם שמחו מאד והלכו בבשורה זו אל נערים אחרים. וביום השני של השמועה באו נערים שם על שפת הים כמאה וחמשים. אמר להם בעל האניה שיכנסו בספינה ויתן להם לחם לשובע. וכאשר נכנסו הרים הַוִילוֹן והוליך לכלם. וכאשר נשמע במחנה העברים, ובפרט כאשר שמעו הנשים, קפצו אל שפת הים וצעקו ואין מושיע. ושם עשו אמות הנערים צעקה ובכיה אשר כמוהו לא נשמע. וְהַפָּרִיץ ההוא הבדיל הַפִּרְחִים וְהַיָּפִים שבהם וּנְתָנָם דורון לשרי הארץ, וְהַשְּׁאָר מְכָרָם בארץ נכריה.

---

[23] תהלים נ"ח ה'.— [24] קודם לכן מדבר על המגורשים מספרד ופור־טוגליא.— [25] Fez.— [26] Salch, נמל בים האיתיאופי.—

XII. שלשלת הקבלה

ר׳ גדליה בן דון יוסף אבן יחייא (Jachia) חי בערך שנות רפ״ב—שמ״ח לאלף הששי בכמה מערי איטליא. לפי רשימתו שנתן בספרו „שלשלת הקבלה״ כתב עשרים חבורים במקצעות שונים, אבל מכלם לא נתפרסם אלא ספרו ההסטורי „שלשלת הקבלה״, שנדפס בוויניציא בשנת שט״ז. את ספרו זה ערך בשביל בנו כשנעשה „בר עונשין מלמטה ובר מצוה מלמעלה״.

— להפקת רצונך — כך יאמר באגרתו לבנו, המשמשת הקדמה לספרו — אקח לפני אגרת רב שרירא גאון וסדר קבלת הראב״ד והקדמת משנה תורה להרמב״ם והקדמת פירוש המשניות שלו והספר כריתות והליכות עולם וספר יוחסין וספר יוסיפון וקונטרסים רבים מאחרונים אשר כתבו זכרונות בישראל, וכן אביט אשקיף על ספרי כותבי זכרונות וקרוניקי מהאומות היותר אמתיים והנמצאים אצלם, ומתוכם אברר הדברים הנאותים לשאלתך. —

אולם ר׳ גדליה לא מצא סיפוקו רק בחומר הכרוניקות שפרט למעלה. סממנים משלו הוסיף לספרו, שיעד לבנו הצעיר: לתוך דברי הכרוניקות שילב מן האגדות והשמועות שקבל מתלמידי ר׳ מאיר מפדובה ור׳ ליאון דימוריאל, מזקני וחכמי הדור, ואפילו מסוחרי מנטובה. אגדות עממיות אלו הכניסו סם של רעננות ויופי לתוך ספרו ועשוהו מענין ומלבב. ביחוד יש לשום לב לשמועות של אגדה שהוא מתבל בהן תולדות גדולי רבותינו: כאן יש לנו ציור לא רק על הגדול כשהוא לעצמו, אלא הוא מקנה לנו גם כן השגה באיזה אופן נצטייר אותו הגדול ונתעלה אצל העם. כידוע, יש לגדולי רבותינו שתי מיני ביאוגרפיות: הביאוגרפיא האחת מתחברת ממעשיו של הגדול כמו שהיו בפועל, והאחרת, והיא העליונה, מתחברת על ידי העם לפי ערך מעשיו וכח השפעתו של שר התורה. כאן, בביאוגרפיא זו, אין צורך בעובדות ובתאריכין מדויקים. להפך, יש שאפילו התאריכין המדויקים מסתרסים ונחתכין לפי מדתם וצרכם של המאורעות המדומים. עונג מיוחד מרגיש, למשל, בעל הביאוגרפיא האגדית בפגישת שנים מגדולי רבותינו כרש״י והרמב״ם. הגע בעצמך, כמה ניצוצות נתזין וכמה חידושי־תורה מתחדשין מתוך שיחת חולין של גדולים אלו. ומי משגיח איפוא למה שרש״י נפטר (ד״א תתס״ה) מאה שנה קודם הרמב״ם (ד״א תתקס״ה)? מה הן המספרים היבשים לעומת המאורע היפה של הזדמנות שני שרי־תורה למקום אחד? הם עצמם — רש״י ורמב״ם — ודאי לא היו טועמים, אילו נפגשו באמת, אותו הטעם שמרגיש הספרן בכך! — רק אחר כך בא הכרוניקן הפכח — כמו בעל „שלשלת הקבלה״ בנדון שלנו — והוא

תמה ותוהה על הסתירה שבסדר הזמנים, והוא מוציא את כל טוב פלפולו ובקיאותו ומקרב את הרחוקים בזמן כדי ליישב הענין ולהביא לידי הסכם את האגדה עם הכרוניקה. כיוצא בזה אנו מוצאים גם כן, שמספר בעל האגדה במעשיה על רש״י וגוטפריד. ואין הוא מקפיד כלל על מה שרש״י נפטר בשנת 1105 וגוטפריד מת בירושלים 1100. מי מדקדק בדיוקי חשבונות? הרי העיקר הוא ספור המעשה.

הביאוגרפיא העממית משמשת איפוא יותר קנה־מדה לקומתה הרוחנית של האומה מאשר לקומתו של אותו הגדול, והיא קיימת על הרוב רק על פה, ואם אין היא מוצאת לה גואל שיאספנה ויקבענה בכתב הרי היא עלולה לילך בהמשך הזמן לאיבוד.

מטעם זה עלינו להיות מכירי טובה לבעל „שלשלת הקבלה״ ביחוד בעד האגדות העממיות שהכנים לתוך ספרו.

יש שלא הבינו צד זה בספרו של ר׳ גדליה והיו דורשים אותו לגנאי: אדרבה, אין כאן אלא שמועה או אגדה שלא היתה בפועל, אם כן אין זה שלשלת הקבלה האמתית אלא שלשלת השקרים (תאר זה נתן לו יש״ר מקנדיא במצרף לחכמה ובאגרת אחוז, וע׳ ר׳ יחיאל היילפרין בהקדמתו לסדר הדורות).

מימרא פורחת זו נשנית בפי כמה סופרים (למן יש״ר מקנדיא ועד א׳ גייגר ומ׳ שטיינשניידר) מפני שלא עמדו כל צרכם על ערכן של דברי אגדה עממית.

ביבליוגרפיא:

1. שלשלת הקבלה, ויניציאה שמ״ז.
2. ספר דברי הימים לבני יחייא מאת אליקום כרמולי, פראנקפורט תר״י (צד 38—33).
3. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 131.

א. ר׳ יהודה הלוי ור׳ אברהם ן׳ עזרא.

רבנו יהודה הלוי בר שמואל הספרדי היה בדור הזה חכם גדול ומדקדק ומשורר ובעל המושכלות, והוא חבר ספר הכוזר.

— כתב ספר יוחסין, שרבי יהודה הלוי היה בן חמשים שנה

כשהלך לארץ ישראל, כנראה בפיוטיו. וקבלתי מזקן אחד, שבהגיעו אל שערי ירושלם קרע את בגדיו והלך בקרסוליו על הארץ, לקיים מה שנאמר „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", והיה אומר הקינה שהוא חבר, האומרת: „ציון הלא תשאלי" וכו׳. וישמעאל אחד לבש קנאה עליו מרוב דבקותו והלך עליו בסוסו וירמסהו וימיתהו.

רבנו אברהם בר מאיר ן׳ עזרא. וכתב בעל ספר יוחסין, כי ר׳ יהודה הנ"ל ון׳ עזרא הזה היו בני שתי אחיות. והוא היה חכם גדול בתורה בדקדוק ושירים ואצטגנינות.

— — וכבר גלוי לכל הגלות רוב חכמותיו וחבוריו. ונמצא בחבור הכתבים של הרמב"ם אשר כתב אל בנו שבחות ותהלות רבות על חכמת החכם הזה, וצוה לו ללמוד בחבוריו בכל יכלתו. וזה החכם הלך בגלות בעולם רוב ימי חייו, כנראה בחתימת חבוריו. ואני שמעתי מעשים רבים מענייניו ומעשיו וצחיותיו, אשר בברחי האריכות הנחתים מלכתוב.

ושמעתי אומרים, שרבי יהודה הלוי בעל הכוזר היה עשיר גדול, ולא היה לו זולתי בת אחת יפה, וכשהגדילה היתה אשתו לוחצתו להשיאה בחייו, עד שפעם אחת כעס הזקן אִתָּהּ וקפץ בשבועה להשיאה אל היהודי הראשון שיבא לפניו. ויהי בבקר ויכנס ר׳ אברהם ן׳ עזרא במקרה, לבוש מלבושי הסחבות. ובראות האשה העני הלז נזכרה משבועת אישה ויפלו פניה. עם כל זה התחילה לחקור אותו מה שמו, ואם היה יודע תורה. ויתנכר האיש ולא הודיע ממנו האמת. ותלך האשה אל בעלה למדרשו ותבכה לפניו וכו׳. ויאמר אליה רבי יהודה: „אל תפחדי, אני אלמדנו תורה ואגדיל שמו". ויצא אליו רבי יהודה וידבר אתו. ויגנוב ן׳ עזרא את לבבו ויכס ממנו את שמו. ואחר רוב תחנוני רבי יהודה הערים ן׳ עזרא להתחיל וללמוד ממנו תורה. והיה מתמיד בערמה ומראה עצמו כעושה פרי. ויהי לילה אחד ויתאחר ר׳ יהודה לצאת מבית מדרשו, וזה — כי נתקשה מאד על חבור תיבת רי"ש שבפזמון „אדון חסדך". והיתה אשתו קוראה אותו לאכול לחם ולא בא. ותלך האשה ותפצר בו, עד כי בא לאכול. וישאל ן׳ עזרא אל רבי יהודה, מה היה לו במדרש, שנתאחר כל כך. ויהתל בו הזקן, ון׳ עזרא הפציר כל כך, עד שהאשה החשובה ההיא הלכה אל מדרש אישה, כי גם היא היתה חכמה, ותקח מחברת אישה ותראה אותה לן׳ עזרא. ויקם ן׳ עזרא ויקח הקולמוס והתחיל לתקן בב׳ או ג׳ מקומות בפזמון. וכשהגיע לתיבת רי"ש כתב כל הבית ההוא הראשון המתחיל „רצה הא׳ לשמור כפלים" וכו׳. וכראות רבי יהודה הדבר, שמח מאד ויתבקהו וינשקהו, ויאמר לו: „עתה ידעתי כי ן׳ עזרא אתה, וחתן אתה לי". ואז העביר ן׳ עזרא המסוה מעל פניו והודה ולא בוש. ויתן לו רבי יהודה את בתו לאשה עם כל עשרו. ורבי יהודה לאט לו חבר הבית של תיבת רי"ש בפזמונו שמתחיל „רחשה אסתר למלך" וכו׳, ורצה שגם רי"ש של חתנו תשאר שם בכתובים לכבודו.

וראיתי בספר יסוד עולם, כי ן׳ עזרא מת בשנת דתתכ"ה, ויש

אומרים תתקנ"ד, יום ב' ר"ח אדר, והוא בן ע"ה שנים. ואמר בשעת מיתתו: „ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרון אף העולם".

ב. הרמב"ם ורש"י.

הרב רבינו משה בן מימון, הנקרא הרמב"ם, מעיר קורדובה בספרד, הרב רבינו שלמה יצחקי, הנקרא רש"י, מעיר טריויס בצרפת, קבלו מהרבנים שהיו קודם להם בשנת כמו ד' אלפים תת"ק לבריאה.

הרמב"ם לא מצינו שהיה לו רב מובהק אלא רבי יוסף ן' מיגאש. וראיתי במגדל עוז הלכות פ"ג, וכן נראה במרדכי דמסכת שבועות, שר"י ן' גיאת ורי"ף ון' מיגאש היו רבותיו. וקבלתי מחכמי הדור שנמצא כתוב, שעמד עם רבו סגור במערה י"ב שנים רצופות, ושם קבל תורתו.

וראיתי בס' יסוד עולם, שחבר ר' יצחק ברבי ישראל, ובחבור של רבי שלמה ן' יחיון, שהרמב"ם נולד בשנת דתתצ"ה, שהיה שנת אלף תמ"ו לשטרות, ושנפטר שנת דתתקס"ה. ובספר יוחסין אומר, שנולד שנת דתתצ"א יום שבת קדש שעה ושליש אחר חצי היום. ובקונטרס ישן ראיתי, שנולד שנת דתתצ"ב. ונמצא בסוף פירוש מסכת ראש השנה להרמב"ם חתימת יד רבי דוד בן בנו, האומר: „הרמב"ם זקני נולד יום י"ד ניסן שנת אלף תמ"ו לשטרות בעיר קורדובא, ונפטר שנת אתקי"ו לשטרות יום שני כ' טבת. ואבא מרי בנו נולד שנת אתס"ו לשטרות. ואני דוד בן בנו נולדתי לאבי במצרים שנת אתקל"ד לשטרות".

וראיתי כתוב, שהיה מזרע רבינו הקדוש. והתחיל לחבר פי' המשניות בהיותו בן י"ח שנים, ויש אומרים בן כ"ג שנים. וכן כתב הוא בסוף החבור, ונכתב בדפוסים שבקלף גדול, ושם אומר: „והשלמתיו במצרים, ואני בן ל' שנים, שהיא שנת אלף תע"ט לשטרות". וחבר ספר משנה תורה בשנת דתתקל"ו לבריאה, היא שנת אלף ק"ז לחרבן ואלף תפ"ז לשטרות, והיא שנת השמיטה מוצאי שביעית, והיא שנת כ"א ליובל. ואומר ספר יסוד עולם, שעמד עליו ה' שנים רצופות. ואומר ספר יוחסין, שחבר חבור הגדול[2] י"ב שנים אחר פירוש המשנה. וספר המורה בשנת נ' לחייו, ואגרת תחית המתים ה' שנים אחר כך. וראיתי במגדל עוז הלכות סנהדרין פרק ב', שהרמב"ם עמד כמה שנים על החבור[2] ועשה העתקין הרבה, עד שהיה מאיר הדינים בכח הגמרא או אסמכתות כרצונו.

והראב"ד בעל ההשגות מעיד בהלכות כלאים פרק י' בהשגה, כי מלאכה גדולה עשה באסיפתו דברי גמרת בבלי וירושלמי ותוספתות.

יש אומרים, כששמע הרמב"ם כל כך דברי קנטורין ובזיונות בהשגות שעשה לו הראב"ד, אמר עליו: „אמרו לרב שבפסקיירה, שאם התחיל לא ישלים". ואומרים כי הראב"ד לא השלים שנתו. ואומר הר"ש בר צמח

---

1 ע' בראשית י"ב ד'.— 2 ס' היד החזקה.—

בתשובותיו סימן ו׳: „שמעתי שהרמב״ם ראה בהשגות שהשיג הראב״ד עליו, ואמר: מימי לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת. כך שמעתי, אבל לא ראיתי כתוב כן בשום מקום״. עכ״ל. ואני הצעיר אומר, כי כנים דבריו, שלא נמצא זה בשום מקום. לפי שאם הרמב״ם היה רואה השגותיו היה משיב להם, וגם על מה שאמר הר״ש בר צמח בתשובה ההיא, ז״ל: „ובתשובה להראב״ד מצאנו, שאמר על הרמב״ם, שהוא נער ואנחנו ישישים״. עכ״ל. אומר אני, כי לא נמצא אצלנו תשובה כזאת, כי יגעתי ולא מצאתי. אבל אם אמת הדבר, יוכל להיות כי הראב״ד בן דאוד הזקן, בעל ספר הקבלה, היה, כי באולי היה עדיין חי בימי חבור הרמב״ם. וראיתי בהלכות מעיד פרק ח׳ ומקומות אחרים, כי הראב״ד בעל ההשגות מלעיג גם כן על דברי ן׳ מיגאש.

וראיתי בהקדמת פירוש משניות לסדר זרעים האומר, שחבר פירושים לקצת הגמרא. ועל זה מעיד גם כן רבי יעקב בהקדמת העתקתו בפירוש המשניות לסדר זרעים ואומר, כי הרמב״ם פירש ג׳ סדרי גמרא כדין כל מפרש, ולא נתפשטו בארץ אדום. אמנם ראינו מהם ב׳ או ג׳ מסכתות ובלשון ערב כתבן. והוא, הרמב״ם, בספר המצוות שלו, מצוות עשה סי׳ מ״ו, אומר, שעשה פירוש לקצת מסכתות. וגם אומר בפי׳ משניות מסכת תמיד, שחבר הלכות מכל גמרת ירושלמי. והוא אומר בפי׳ משניות פרק חלק, שחבר ספר הדרשות וספר הנבואה וספר פירוש היסודות ועקרי האמונה.

וראיתי באגרת חמודות, שחבר רבי אליא חיים, אומר בהקדמתו: „מעיד אני שראיתי כתב כמהר״ר עובדיה, האומר שבאו בימיו בירושלים יהודים שהיו באים ממקצוע דרומית מזרחית על ים אוקיינוס, ואמרו שאין להם פסק אחר זולתי ספר היד של הרמב״ם״. וגם אני הצעיר קבלתי מזקני הדור שבסלוניקו, ואומרים שיש קבלה בידם שזה החבור נתפשט מעבר לחלח ונהר גוזן בידי י׳ שבטים.

וראיתי בכתבו לחכמי מרסיליאה האומר: „דעו, רבותי, שחפשתי מאד בחכמה שקראוה גזרת משפטי הכוכבים, כלומר שידע ממנה האדם מה שעתיד להיות למדינה או לאיש, וגם עיינתי בעניני עבודת־אלילים כלם, כמדומה לי שלא נשאר לי בעולם ספר בענין זה בלשון ערבי עד אשר קראתי והבנתי בו ענייניו וירדתי עד סוף דעתו, ומאותם הספרים נתברר לי טעם כל המצוות״ וכו׳. וגם אומר: „וכבר יש לי חבור גדול בענין זה בלשון ערבי בראיות ברורות על כל מצוה ומצוה״ וכו׳. וגם שם אומר שנית: „וכבר חברתי אני חבור גדול בלשון ערבי בעניינים האלה, ושם ביארתי הראיות הברורות והמופתים החזקים על מציאות הבורא יתברך, ושברתי כל אותן הראיות שאומרים הפילוסופים, שהעולם לא נברא, ושם פרקתי כל הקושיות שהקשו עלינו על שאנו אומרים שנברא יש מאין״ וכו׳. וגם אומר שם, שעלה בדעתו לחבר עם המשנה תורה שלו חבור אחר, אף על פי שיהיה טורח גדול, „שכל הלכה שאינה במקומה באותו ענין אודיע מקומה. כיצד? כגון הלכות שבת מהחבור, כל דבר שהוא בפי׳

במסכת שבת איני צריך להודיע מקומו, אך הלכה שהיא מהלכות שבת, אבל היא בעבודת־אלילים או פסחים או זבחים או כריתות אודיע מקומה, ואומר: הלכה פלונית, שהיא במקום פלוני מהחבור, היא במסכת פלונית, וכו׳".

מעיד „מגדל עוז" — בהלכות יו"ט פרק ב׳ — כי הרמב"ם ראה נסחאות שנכתבו בימי חכמי הגמרא, וכן ספר תורה, שהיו מגיהים ממנו בעזרה, לבן אשר (וכן תמצא זה שנית בהלכות סנהדרין פרק ד׳, וכן הוא מעיד בעצמו בספר המצוות שלו, עשאין סימן קצ"ט).

וראיתי כתוב בקונטריס ישן האומר, שבשנת דתתקס"ח הרמב"ם ברח מפני המלשינים מספרד למצרים. והיה יודע בשלמות לשון ערבי, אכן לא היה יודע לשון כשדי ומדי. ובהיותו במצרים לקח לו תלמידים מאלכסנדריאה ודמשק ותקן ישיבה גדולה, ושמעו הולך למרחוק וחכמתו היתה מפורסמת בין היהודים ונסתרת מן האומות לחסרונו הלשונות ההם. ובחר ללמד לשון כשדי והגרי, עד כי בשבע שנים היה שלם בלשונות ההם, ויצא שמעו בכל הארץ, ויקחהו מלך מצרים לו לרופא. והיה אז במצרים מנהג, כי השלטן היה יושב בימים ידועים על כסא מלכותו והיו אצלו שבע מדרגות על כסאות אשר עליהם היו יושבים גדולי החכמים שבשבע חכמות, ככתוב למטה, ולא ידע המלך באיזו ממדרגות ההן היו מושיב הרמב"ם, כי מצא את חכמתו גוברת על כל החכמים בכל החכמות, והרב ברוב ענותנותו לא רצה לעולם לשבת בשום אחת מהן. ואלו הן:

דקדוק הנקרא גרמטיקה והיא חכמת הפעלה ודרכי הדקדוק.
הגיון הנקרא דיאליטיקה והיא לוייקה והכמת ההגיון וצחות הלשון.
הלצה הנקרא ריטוריקה והיא חכמת הצירוף והחבור בהפוך הלשון.
חשבון הנקרא אריטמיטיקה והיא חכמת המספר והחשבונות וסוד הלשון.
תשבורת הנקרא ייאומיטריאה והיא חכמת גמטריאות ותקופות ותשבורת ומדות.
תכונה הנקרא איסטרולוגיאה והיא חכמת השמים ומהלך הגלגלים וכוכבים ומזלות.
שיר הנקרא מוסיקה והיא חכמת הניגון ותנועות הקולות בירידה ועליה.

ושמעתי שרופאי המלך קנאו מאד בו וידברו אל המלך תועה ממנו, עד כי בא בויכוח בחכמת הרפואה לפני המלך. ויקבלו הרופאים עליהם לשתות הסם שיסדר עליהם הרמב"ם לפני המלך, אך שהיהודי יקח בראשונה הסם שהם יסדרו עליו, וכן קבל הרמב"ם לעשות. ויהי ביום הנועד, הרמב"ם הגיד הדבר לתלמידיו, וירע בעיניהם מאד. ויהתל בהם, ויצו להם כל הסגולות והתרופות שיצטרכו אליהן קודם השתיה, ואחר כך. ותקנו הכל בהכנה גדולה ויפה. ויקומו התלמידים ויקראו צום ותפלה לה׳ בעד רבם, וילך הרב לפני המלך, והרופאים נתנו לו כוס התרעלה וישת. ותיכף שב אל ביתו ויעשו לו תלמידיו כפי סדרו. ויהי ה׳ אתו וירפא. ויהי ביום השלישי וילך גם הוא לפני המלך וסם המות בידו. ויתמהו האנשים איך ניצול היהודי, והוצרכו על אפם לשתות גם הם. וימותו עשרה מהם לפני המלך. ויפרץ הרב מאד לכבוד ולתפארת בעיני המלך והשרים, ונהפכו פני שונאיו בשולי קדרה.

אמנם שמעתיה באופן אחר. והוא — שבהיות המלך חולה והרמב״ם יחיד ברפואותיו, הרופאים מצאו מקום לשום ארס תוך התחבושת[3], שהיא ראוי למלך לשתות ביום פלוני, והקדימו ללכת אל המלך וגלו לו בסוד, שהיו יודעים בודאי שהיהודי שם ארס בתחבושת. ויהי כבוא השתיה לפני המלך ביד הרמב״ם, ויאמר המלך שינתן מעט ממנה לכלב, ותיכף מת הכלב. ויתמה המלך וחשב בלבו: בודאי שהיה זה על ידי הרופאים משנאתם להרמב״ם. עם כל זה נסתתמו טענותיו, והרמב״ם נשאר כגוף בלא נשמה. עם כל זה אמר המלך להרמב״ם: „הנך רואה שאתה חייב מיתה. עם כל זה לפי שהרבית בעבודתי, מתרצה אני שתבחר אתה אופן המיתה שתרצה״. והרמב״ם לקח זמן שלשת ימים להשיב לו. הלך וצוה לתלמידיו, שהוא יבחר שהרופאים יקיזו מכל וִינֵי שלו[4] כל דמו, ובזה תצא נפשו. אולם יהיו מוכנים לעשות תרופה פלונית, לפי שיש עורק אחד היוצא מהלב, שודאי אצלו שהרופאים לא ידעוהו ולא יפתחוהו. וכן היה. ותלמידיו נשאוהו לביתו ויעשו לו התרופה וחי. ואז הלך במערה וחבר ספר היד בשתים עשרה שנה.

ואם אמרתי, בני, להגיד אליך כל המעשים הנוראים, שראיתי בכתב ושקבלתי על פה מזה הרב, יכלה הזמן והם לא יכלו, כי הפליג לחבר ספרים והלכות ושאלות־תשובות ופירושים. כי הגלויים לנו אין צורך להזכירם, אמנם נעלמו ממנו הרבה: בתורה, בפילוסופיא, בהגיון ורפואה, ובלשונות הרבה, כמו ערבי, יוָני וכשדי. ומעיד אני, ששמעתי וראיתי חבורים של רפואה שנעתקו בלשון לָטינו ונקראים על שמו. ושמעתי בודאי היות עדין בלשון יוני וערבי סך גדול. ותשובות שעשה לחכמי לוניל, ואחרים במצרים וגלילות אחרים אשר לא נתפשטו אצלנו, וגם שבעליהן אינם רוצים לגלותם.

וראיתי בחתימת פירוש המשניות של הרמב״ם אומר: „אני משה בן מימון[5] בר׳ יוסף החכם, בר׳ יצחק הדיין, בר׳ יוסף הדיין, בר׳ עובדיה הדיין, בר׳ שלמה הרב, בר׳ עובדיה הדיין״ וכו׳. ואני הבאתי לפניך שלשלת זה הרב ויחוסו למען תראה גדולתו מצד עצמו ומצד אבותיו שהיו כל כך חכמים ושלמים, והוא יגע ומצא להדמות להם.

ואמר ספר היוחסין, שהרמב״ם היה נקרא הרב המאמין, שהשמיד החולקים על הקבלה.

העיד הרמב״ן באגרת החמדה[6] אשר חבר, שבכל ארצות תימן התקינו והיו אומרים בקדיש „בחייכון וביומיכון ובחיי דמרנא הרמב״ם״. ואומר כי גם היום בכל גלילות מזרח ביום שמחת תורה אומרים פטירת משה רבינו ע״ה בפיוטים, ואומרים גם כן: „ירחם ה׳ על נפש כבוד מורנו ורבנו כבוד המזרח נֵר המערב הרמב״ם, ועל כבוד קדושת רבנו אברהם בנו זצ״ל״.

---

3 כתנתי לסמי־רפואה.— 4 גידיו.— 5 בפנים כתוב „אני הרמב״ם, ותקנתי.— 6 היא אגרת הרמב״ן אל רבני צרפת על אדות הס׳ מורה נבוכים להרמב״ם (ע׳ קובץ תשובות הרמב״ם ואגרותיו, דפוס ליפסיא, חלק ג׳ דף ט׳).—

ואמר בספר היוחסין, כי במותו והלכה השמועה באלכסנדריאה ומצרים וירושלים קראו צום, וקרא החזן תוכחות שבפרשת בחקותי, והמפטיר קרא „ויהי דבר שמואל אל כל ישראל", וסיים „כי נלקח ארון האלהים". וישלחוהו לקבור בארץ ישראל. ויהי בדרך ויקומו הלסטים על השלוחים ויבקשו לקחת הארון ולא יכלו, כי אפילו שהיו שלשים היתה המשא כבדה עליהם, ובראותם זה אמרו: „איש קדוש הוא". ויניחו השלוחים ללכת לדרכם.

וראיתי בספר אגרת חמודות שחבר רבי אליא חיים, שאמר בהקדמתה: „אני ראיתי אגרת הרמב"ם שכתב מירושלים למצרים לתלמידו, והיה אומר: אחרי בואי מארץ הצבי מצאתי זקן שהאיר את עיני בדרכי הקבלה, ואלו ידעתי אז מה שהשגתי עתה, דברים רבים כתבתי שלא הייתי כותב". ע"כ. וכן הריטב"א בעל ספר מגדל עוז (הלכות יסודי התורה סוף פרק א') אומר, איך ידע וראה שהרמב"ם בסוף ימיו ידע בחכמת הקבלה.

ויהי כי ארכו לו שם הימים והיה בן ע' שנה ויגוע ויאסף אל עמיו, ונקבר בגליל העליון. ונכתבו שירות ותשבחות על מצבתו. ואחר כך, בימי הרמב"ן ורד"ק, אשר קמו אנשי בליעל לדבר נגד הרמב"ם, כנראה בכתבים ההם, אשר הסיתו חכמי צרפת נגד ס' המורה, המסיתים ההם תקנו המצבה, שהיה כתוב עליו מבחר האנושי, וכתבו ר' משה מימון מוחרם ומין. אמנם אחר כך שבו בתשובה ותקנו המצבה כבראשונה, אשר נפטר בשנת דתתקס"ה, והסימן ב כ"י א ב"ל[7] משה.

וראיתי באגרת הרמב"ם אל רבי שמואל ן' תבון דברים בלמוד החצוניות, ובחרתי להציגו לפניך לתועלתך: „ובכלל אומר לך שלא תתעסק במלאכת ההגיון אלא בחבור אבונצר אלפרכי, וכן בספר ההתחלות שלו, הכל סלת נקיה. ויתכן שישכיל ויבין האדם מדבריו לפי מה שהיה מופלג בחכמה. וכמו כן אבונצר בן אלצאיג חבוריו נכוחים למבין. וספרי אריסטו' הם העקרים לכל אלו החבורים, ולא יובנו אלא עם הפירושים, שהם אלכסנדר או טמסטיאוס או ן' רשד. ודברי אפלטון רבו הם עמוקות ומשלים, ודעת אריסטו' תלמידו היא דעת האדם, ושיספיקו על כל מה שחובר לפניו, מלבד שנשפע עליהם השפע אלהי עד שישיגו אל מעלת הנבואה. וספרי עלי ן' סנה אף על פי שיש בהם עיון טוב אינם כספרי אבונצר, אבל מועילים, וראוי להתבונן בחבוריו. אמנם ספר התפוח וספר בית הזהב שיחסום לאריסטו' ואינם לו, וכן ספר אל רזי וספרי יצחק הישראלי כלם הבלים ואין בהם תועלת, כי לא היו אלא רופאים. וכן ספרי בנדקלוס ופיתגורס וספרי הרמס ופורפיריאוס—כל אלה הם פילוסופיא קדומה, אין ראוי לאבד זמן עליהם. אמנם ספר העולם קטן שחבר ר' יוסף הצדיק — לא ראיתיו, אבל אני ידעתי את האיש ואת שיחו, והכרתי ערך מעלתו ומעלת ספרו, כי בלא ספק הנהיג בו מנהג בעל תארים" וכו'. אני הרמב"ם[8] ח' תשרי אתקי"א לשטרות.

---

7 ס"ה 65.— 8 אין זה אלא אשגרת לשון, כי באמת היה רגיל הרמב"ם לחתם בסוף אגרותיו: „כתב משה".—

וראיתי באגרתו לתימן שמלעיג על מי שאומר, כי סבת חסרון החכמה בימיו היה בהמצא אז היהודים תחת מבט ג׳ מזלות עפריים, שהם שור תאומים גדי, ולא תחת המשולש אשיי, שהם טלה אריה קשת, וזה כי מוכיח שגם בימי האבות ובימי דוד ושלמה היו תחת הג׳ עפריים כנ״ל.

וראיתי באגרתו לחכמי מרסיליאה שאומר: „ועל ענין המשיח שאמרתם שהגיעו לכם דברים משמי, לא כך היה המעשה. ולא במזרח היה אלא בארץ תימן: עמד איש אחד, זה כמו כ״ב שנים, ואמר שהוא שלוחו של משיח המישר דרך לפני ביאתו. ואמר להם כי מלך המשיח יתגלה שם. ונתקבצו אחריו יהודים וערביים רבים, והיה מטעה אותם באמרו: באו עמי ונצא לקראת משיח, כי הוא שלחני אליכם לישר דרככם. וכתבו אלי אחינו שבארץ תימן כתב גדול והודיעו לי משפטו ודרכו וחדושיו שמחדש להם בתפלות, ושראו נפלאותיו (ואני המחבר ראיתי בספר שבט יהודה שאחד מאותותיו היה שֶׁלָּן מצורע והשכים בריא). ושאלו לי על זה. והבנתי כל הדברים, והכרתי שאותו האיש היה חסר דעת. אבל היה ירא שמים בלא חכמה. וכל מה שאומרים שעשה או נראה על ידו — הכל שקר וכזב. ופחדתי על היהודים משם, וחברתי להם כמו ג׳ קונטריסים מענין מלך המשיח וסימניו וסימני הזמן שיתראה בו, והזהרתי אותם להזהיר האיש הזה, שמא יאֹבַד הוא וְיאַבֵּד הקהלות. כללו של דבר, לאחר השנה נתפש וברחו ממנו כל הנלוים אליו. ויאמר לו אחד ממלכי הערביים שתפש אותו: מה זאת עשית? והשיב, כי שליח המשיח הוא. אמר לו המלך: מה המופת שלך? השיב לו: חתוך ראשי ואחר כך אחיה כבראשונה. אמר לו המלך: אין לך מופת גדול מזה. ואם הוא כך — אני וכל העולם נאמין לדבריך. מיד צוה המלך וחתך ראשו ונהרג העני ההוא, תהא מיתתו כפרתו. ונענשו היהודים ממון גדול. ועד עתה יש חסרי דעת שאומרים: עתה יחיה. — כך היו הדברים. ואתם שמעתם שהגיע כתבי לפיס. שמא אותן הדברים ששלחתי לארץ תימן הועתקו והגיעו שם״, וכו׳.

אגב גררא, בחרתי להודיעך מעשים אחרים כאלה, למען תראה שאין להאמין לכל דבר כפתאים.

ראיתי בספר שבט יהודה האומר, שהיה במדינת פרס איש שעשה עצמו משיח, וגלגל צרות רבות לישראל. וקודם זה, כמו י׳ שנים, במדינת קורדובה היה איש כזה וכמעט גלגל כליה. וכן בצרפת עמד יהודי על זאת השמועה ונהרגו כמה קהלות. וכן נראה בהרשב״א שאלה י׳ שקם איש אחד עם זה השבוש בשנת דתתקכ״ד בעיר נקראת אמדיה, והיא קרוב לנהר פישון, בקרב מלכות מדי, רחוק ממלכות פרסיאה כמו מהלך כ׳ ימים, והיה שם כמו אלף בעלי בתים, ובתוכם בחור נקרא דוד אלמוסר, ונתחכם בקבלה מעשית ומיני כשופים עד שנכנס בו רוח שטות ועשה עצמו משיח, והסית והדיח יהודים רבים ומרד במלכות. וישלח לו המלך בטחון שיבא אליו. ובבואו השימו בסוהר, והוא ברח משם. וילך המלך אחריו והוא היה רואה ואינו נראה. ויגל עיני המלך והראה לו שהיה בורח. ויצו המלך ליהודים שיביאוהו אליו בקנסים

גדולים. ולבסוף נהרג, וחמת המלך שככה. אך השים מס גדול על היהודים. וראיתי, כי צוה ליהודים שלא יביאו מלבושים אלא עד חצי גופם, ושישאו אחריהם עץ גדול וכבד תלוי על צואריהם בחבל, באופן שתמיד היו עומדים בבית. ואם לאיזה צורך גדול היו יוצאים, היו אנשי העיר לועגים עליהם ומכים על העץ ומצערים אותם מאד. אמת שלא נודע אם זאת הגזרה היתה עבור זה המעשה או אחר כמוהו. וכתב יוסיפון שכ״ה שנים קודם חרבן בית שני בהיות קופסדו פארו פקיד קיסר רומה על אדמת היהודים קם מכשף אחד, נקרא תודה, ואמר שהיה נביא, והסית כמה יהודים לחטוף ממון באשר ימצאו, וילכו אחריו על שפת הירדן שיבקענו ויעברו ברגליהם. והפקיד שלח אחריהם ויהרגם, והביאו ראש המסית אליו. וכזה ראיתי בקרוניקי. ומעט אחר כך קם יהודי שבא מארץ מצרים, וגם הוא התפאר מנבואה, ורבים הלכו אחריו על הר הזיתים והעלו חרס בידם (עיין יוסיפון ספר כ׳ פרק ו׳). ובזמננו זה שנת חמשת אלפים ר״ס לבריאה, קם יהודי בגליל איסטריאה, ושמו ר׳ אשר לימלה אשכנזי, שעשה עצמו נביא, והיה אומר שיצומו וישובו בתשובה, כי קרובה הישועה. וכן כל גלות איטליאה האמינו לדבריו וישובו איש מדרכו הרעה בכל כחם, — דבר פלא, כמעט כתשובת נינוה. וימת האיש ולא בא משיח. וגלגל המרות גדולות, כי בראות הפתאים שמשיח לא בא אז המירו, ועדיין השנה ההיא נקראת שנת התשובה. וכן בשנת חמשת אלפים רצ״ד לבריאה, שהיה שנת אלף תס״ו לחרבן הבית שני, בא מארץ מרחקים איש יהודי ושמו רבי דוד הראובני, והגיע לרומה ודבר עם אפיפיור קלימינטי וימצא חן בעיניו, והיה אומר כי הוא שר צבא מלך ישראל. והיה קצר הקומה, שחור ככושי וכמו בן מ״ה שנים. והלך ודבר אל מלך פורטוגאל, והוליך אתו מליצים, כי לא היה יודע לדבר אלא בלשון קדש וערבי. ויאמר למלך, איך מלכי ישראל העומדים מעבר לחלח וחבור ונהר גוזן היו שולחים אותו לאמר לו אם יש את נפשו להיות עמם נגד שונאיהם, ולתת להם אלים המנגחים, שיש לאל ידם לכבוש אותם. ויאמר המלך שכן יעשה. וזה רבי דוד עמד שם ימים רבים. ובהיותו שם העיר ה׳ רוח בחור אחד, אשר היה מסופרי המלך והיושבים ראשונה לפניו, והיה מזרע ישראל והרהר תשובה בלבו, וידבר אל רבי דוד ויצאו מהמלכות ההיא ונתגייר והשים שמו שלמה מולכו. ואפילו שנולד ערל משולל מתורת משה, כאשר הגיע בין היהודים היה דורש ברבים בכל גלילות איטליאה ותוגרמה דברים נוראים על התורה שבכתב ושעל פה על דרך הנסתר, ופשטים יפים ומתמיהים, לא נשמע כמוהו ולא נודע איך הפליג בכל כך חכמה. והיה אומר שהיה לו מלאך מגיד. וחבר ספרים. והיה אומר היותו משליחי המשיח. והיה יפה תאר מאד, חסיד ושוע. וזה רבי דוד היה מתענה ו׳ ימים וו׳ לילות רצופים. ואני שמעתי איש אחד ראוי להאמינו, נקרא רבי יהודה דבלניש, שהעיד בשבועה, שבהיותו ברומה הוא היה אחד משומרי זה האיש שלא יאכל כל זה הזמן, כדי לראות הפלא. וזה רבי שלמה הלך למנטווה לדבר אל קיסר קרלו, ולא נודע

דבריו, זולתי שהקיסר נתמלא חימה נגדו ויצו שישרפוהו, וכן עשו עם רסן בפיו, כי פחדו שמא יאמר איזו הַשְׁבָּעָה ויברח. ועדיין יש יהודים רבים שטועים אחריו, באמרם שהוא חי ושהולך בכל שבת לקדש לארוסתו שבצפת, וע"א[9] של הבל. ויש אומרים, כי הוא התנבא במיתתו ואמר פסוק „אבל אשמים אנחנו" וכו', שיש בפסוק חמש תיבות שמתחילין באות אל"ף שרומז על שנת חמשת אלפים, „אנחנו על אחינו" עולה ר"ץ, והיה אומר שבשנת הר"ץ ננזר דינו למות במיתה משונה. ועל האמת קדש ה', שלא רצה להמיר, אפילו שנדרו לו החיים. והקיסר הוליך רבי דוד לספרד, ושם מת.

רבינו מימון, אביו מהרמב"ם[10], היה גם הוא חכם גדול, שכן הרמב"ם בנו קורא אותו הדיין. והרמב"ם בפי' המשנה אומר: „קבצתי כל הספרים אשר באו לידי מפירושי אבא מר"י וכו'. ויש אומרים שגם הוא יצק מים [על ידי] רבי יוסף ן' מיגאש. וקבלתי מזקן אחד ואמר לי, שזה המעשה ראה כתוב בקונטרס ישן, והוא כי זה רבי מימון לא היה רוצה לקחת אשה. ויהי כמו בחצי ימיו בא לו בחלום איש אחד וצוה לו שיקח לו לאשה בת קצב פלוני שהיה עומד בעיר אחרת קרובה לקורדובה. והרב היה מהתל מזה החלום. ויראו לו זה החלום פעמים רבות, עד שבחר ללכת אל העיר ההיא. וגם שם חלם פעמים רבות זה החלום, עד שלקחה. ותהר לו והוליד ממנה הרמב"ם. ותקש בלדתה ותמת. ואחר כך לקח לו הרב אשה אחרת ויהי לו בנים אחרים. וזה הרמב"ם היה קשה ההבנה מאד ומעט רצון היה לו בלמוד, ואביו היה מכהו, עד כי נואש ממנו, וקוראו בן הקצב ויגרשהו מביתו. והרמב"ם הלך לו לבית הכנסת ויישן. וייקץ ומצא עצמו נהפך לאיש אחר. וברח מפני אביו וילך אל עיר שהיה שם הרב ר' יוסף ן' מיגאש, והתחיל ללמוד ממנו והפליג להתחכם. אחרי הימים הרבים שב אל קורדובה, ולא הלך אל בית אביו. אך ביום השבת התחיל לדרוש ברבים דברים נוראים. ואחר הדרשה קמו אביו ואחיו וישקוהו ויקבילוהו בסבר פנים יפות. — — —

הרב רבינו שלמה יצחקי, הנקרא רש"י, מעיר טריויש שבצרפת.

ראיתי ספר יסוד עולם, שחבר רבי יצחק ברבי ישראל, האומר, שרש"י בר יצחק מעיר לימברו שבארץ צרפת נפטר בשנת דתתס"ה. ואחריו נמשך בעל ספר יוחסין. ואומר שהיה מכונה פרשנדתה, שר"ל מפרש הדת, זשהיו ימי חייו ע"ה שנים. וגם ראיתי שאלות־תשובות בר צמח (סי' ו') אומר, שהרמב"ם היה נמצא בימי ן' עזרא. וגם שמעתי חכמים רבים בדורנו זה האומרים, שיש בידם קבלה, שרש"י היה קודם הרמב"ם. וגם ראיתי שן' עזרא מזכיר רבינו שלמה פעמים רבות, ולפעמים את דבריו. [רק אני חושש], שבאולי הוא ר' שלמה ספרדי, שמזכיר גם כן, או רבי שלמה אחר. ואני אמרתי בלבי שרש"י היה בדור הרמב"ם ולא קודם אליו. ואפילו שנוכל להאמין שרוח הקדש נושבת בדברי רש"י, להיותו מפרש

9 ·ועניינים אחרים.— 10 על דרך לשון איטלקית: ...il padre del.—

כפי הקבלה האמתית כל תורה שבכתב ושבעל פה, עם כל זה להיות הרמב"ם מפרש יותר ממנו בחבור היד הגדולה שלו, אשר יגע וטרח ועמל בו מאד עם אספסוף הגמרות והברייתות ותוספתות וכל המחברים ופוסקים שקדמוהו, זולת פירוש המשניות וספר המצוות, [על כן] בחרתי להקדימו לכל דבר כאפרים למנשה. ואני איני גוזר שרש"י יהיה בזה הדור, ושזאת האמונה תהיה מצות עשה מן התורה, אבל אני נוטה מאד אל זה בכח הראיות האלה: ראשונה, הראב"ד שכתב ספר הקבלה שלו בשנת דתתקכ"א, כנראה לעיל, בדור שני ועיין עליו על כל פנים, יש להפלא מאד איך לא זכר בקבלתו זה הגאון, שהיה כל כך חכם, ונודע בשערים שמו, אשר עם פירושיו האיר עיני התלמידים בתורה שבכתב ושעל פה. ובפרט אליבא דמאן דאמר שזה הגאון גלה בעולם רוב ימיו והיה נכנס בכל המדרשות, לכן צריך לומר שהיה אחרי הראב"ד. ועוד כי תמצא בפסקי רבנו תם, בן בתו של רש"י, שהיה נמצא בשנת ה' אלפים ל"ט, כאשר תראה למטה במקומו, והוא מהנמנע, שרש"י יתרחק מנכדו יותר ממאה שנים. בפרט כי רשב"ם, אחיו של רבנו תם, למד עם רש"י זקנו, כאשר תראה. ועוד תמצא בהרמב"ם סוף שבת הגהה ב', שדברו יחד רבנו שמחה דויטרי, תלמיד מובהק של רש"י, כנראה בספר יוחסין, עם רבנו תם בן בתו של רש"י. אם כן רבנו שמחה דבר עם הזקן ונכדו. ובדור רבנו תם אוכיח אליך שרבנו תם היה בשנת ה' אלפים ל"ט. ועוד, כי רואים אנו שרש"י ונכדו הרשב"ם בפי' הגמרא מביאים בעל הערוך, אם כן בעל הערוך היה לפני רש"י. וכבר הוכחנו שבעל הערוך היה בדור שני. אם כן צריך שרש"י יהיה בדור שלישי שאחריו. ועוד, שקבלתי על פה מזקני וחכמי הדור, שיש להם בקבלה מזקניהם, שרש"י בגלותו היה גם כן בספרד. ואם היה קודם הרמב"ם, איך אפשר שלרוב חכמותיו לא יהיה נזכר במחברים רבים שהיו אז בדורו בספרד וצרפת? ועוד תמצא לפירושו בדברי הימים על מיתת יאשיהו מלך יהודה, שאומר „דוגמא לט' באב, שמזכירים קינות על ההרוגים שאירעו בימינו". והנה תמצא כי צרות גדולות היו לישראל בכללות משנת דתת"ק עד שנת דתתק"נ, כאשר תראה למטה במקומו. ועוד שקבלתי מזקני הדור, ובפרט בסלוניקו, כשהייתי שם שנת שכ"ח, שבלכת רש"י בגלות העולם, עבר גם כן דרך מצרים ונתארח בבית הרמב"ם, אשר עשה לו כבוד גדול, בראותו תפארת יחכמתו, ונתן לו במשתה שמן בליסמו ששוה משקלו זהב, ועמדו יחד ימים רבים. ועוד שתמצא ראב"ן היותו שנת דתתק"ה לפנינו בדור הזה, ואומר ספר יוחסין שריב"א בנו היה תלמיד רש"י, כמו שאכתוב, ושרבנו שמחה, שהיה מגדולי תלמידי רש"י, כתב מפי ריב"א. וכן רא"ם שבדור הזה נראה שהיה תלמיד רבינו יעקב ברבי יקר, שידענו היותו רבו דרש"י. ועוד, שאם רש"י היה קודם הרמב"ם, כבר ידענו שחבורי רש"י הם קב ונקי, מאירים עיני הגולה, והרמב"ם יגע ומצא כל חבורי ישראל ומזכיר החכמים הגדולים באגרותיו ותשובותיו, ואיך אפשר שלא יזכיר זה הגאון לעולם בשום מקום? אלא צריך לומר, שהיה בדורו ובאולי לא נודע שמו אצלו.

וקבלתי מחכמי הדור, שאביו של רש״י היה שמו רבינו יצחק, והיה חכם גדול וירא שמים, ועל כן קראו לרש״י יצחקי, על שם אביו. ובסוף מסכת עבודת אלילים ברש״י מכנה אותו בחכמה.

וראיתי כתוב בקונטריס ישן, שזה רבי יצחק היה לו מרגלית יפה שוה הון עתק, והיו רוצים אותה בני עירו לקנותה, כדי להשימה בעין פלונית. ואף כי הרבו לתת בעבורה מאד מהר ומתן לא אבה שמוע אליהם, עד שגלגלו והביאו ר׳ יצחק בערמה על ספינה בחצי הים, ואז התחילו להכריחו לתת להם המרגלית. ובראותו מוכרח לתתה להם השליכה בים ויצילהו ה׳ מידם. ובת קול נשמעת בבית מדרשו לכל תלמידיו שאמרה: „הנה לך בן מאיר אל כל ישראל״. ותוך שנה נולד לו בן, ויקראהו שלמה בשם אביו. ויגדל הנער בחכמות, לא קם כמוהו במלכות צרפת. וכל החדושים והפירושים שהיה מוצא ושומע מאחרים או משכלו היה כותבם על קונטרסים, ולכן בעלי התוספות קראוהו „הקונטריס״. וכן התמיד עד היותו בן ל״ג שנים, שאז נדר ללכת בגלות ז׳ שנים, לכפר עון הצער שקבל אביו על האבן שזרק. וזה, שאפילו שאביו קדש ה׳ בזריקה, עם כל זה היה לו צער גדול על האבידה, ואם כן לא היתה מצוה שלמה. וגם לסבה אחרת רצה ללכת בגלות: שלהיות שאז השלים פי׳ התורה ורוב הגמרות, לא רצה לגלות קונטרסיו ופירושיו לישיבות, בחשבו שמא קדמהו אחר ביותר בהירות ויופי. ובזו הגלות היה חוקר ודורש בישיבות הפירושים שיש להם. ולכן גלה באיטליאה ובארץ יון וארץ הצבי, ועבר בארץ מצרים, ושם ראה הרמב״ם, וסבב את ארץ פרס, וחזר דרך אשכנז, והגיע אל ביתו בעיר טריויש שבצרפת. ובשובו לביתו חתם פירושו לתורה והשלים פירוש כ״ג מסכתות שלימות ורבות אחרות בלתי נשלמות. ואז התחיל לפרסם חבוריו. עד כאן ראיתי שם.

וראיתי כתוב, שבאו פירושיו ביד הרמב״ם, או שבהיותו בביתו הראה לו קצתם. ואומרים, שהרמב״ם כתב באגרתו, שהיה בנפשו לכתוב עדיין פירושים אחרים, „לולי שקדמני הצרפתי״.

— — — וקבלתי מתלמידי הר״מ מפדווה, שבהיות רש״י גולה נתאכסן בבית יהודי חכם גבור ועשיר ופרנס העיר בספרד, ולבקשתו חבר לו ספר אחד וקראהו על שמו „ספר הפרנס״.

וראיתי בקונטריס, שנפטר רש״י בן ס״ד שנים. אבל ספר יוחסין אומר שהיה [בן] ע״ה שנים.

והעידו לפני יהודים סוחרים ממנטווה, שהלכו אל חצר הקיסר במלכות בואימיאה וראו בעיר פראגה קבורת רש״י עם מצבת אבן עליו, וכתוב עליה דברים, שלסבת מחיקתם לא יכלו להבינם.

ועיין בשרשים שרש טפש בהגהה, שנראה היות רש״י חכם ברפואה.

וקבלתי מתלמידי הרב רבי ליאון דמוריאל, שהוא קבל מרבותיו, שקבלה אצלם, שנפש רב נתגלגל ברש״י ונפש שמואל בהרמב״ם ונפש ר׳ יוחנן ברבינו תם. וכן נתגלגלו הדברים, שכמו שנקבע הלכה כרב באיסורי,

שר"ל[11] מאכלות אסורות, — כן נקבע להווה ברש"י, וכמו שנקבע הלכה כשמואל בדיני[12] — וסימניך אריוך מלך אלסר[13] היינו שמואל שהיה מרווה התלמידים בהלכות והיה כמו מלך, ודינא דמלכותא דינא, ולכן נקרא גם כן שבור מלכא, — כן נקבע להווה בהרמב"ם. וכמו כאשר יש פלפול בין רב ושמואל היו קובעים הלכה כרבי יוחנן, כן להווה במקום שלא נתכוונו רש"י ורמב"ם נקבע הלכה כרבנו תם.

וראיתי כתוב שהיה שר אחד בצרפת, נקרא גוטיפרידו בָּלְיוֹן[14] גבור ואיש מלחמה, אכזר ואיש משחית. ונשמע חכמת רש"י אפילו בין העמים, כי אליו כל העמים ידרושו, וישלח בעדו מעיר לורינה[15], וימאן רש"י ללכת, כי הכיר האיש. ויכעס השר וירכב עם כל חילו, ויבא אל בית רש"י ועלה עד לבית מדרשו ומצא כל השערים פתוחים וכן הספרים פתוחים, ולא ראה אדם. ויקרא בקול גדול: „שלמה, שלמה!" ורש"י משיב: „מה אדוני מבקש?" ויאמר השר: „אנה אתה?" ורש"י משיב: „הנני!" — וכן עשה כמה פעמים. אז תמה השר ויצא מן המדרש, וישאל: „היש פה יהודי?" ויבא לפניו אחד מהתלמידים. ויאמר לו השר: „אמור לרב שיבא אלי, והנני מבטיחו על ראשי, שלא יקבל הזק". וירד רש"י אל השר ויכרע לפניו. והשר הקימו ויאמר: „עתה ראיתי חכמתך. אכן, רצוני שתיעצני על דבר גדול שיש לי לעשות, והוא — כי הכינותי מאת אלף פרשים ומאתים אניות גדולות, ורצוני ללכוד ירושלים. וגם יש לי בעיר עקרון שבעת אלפים פרשים אחרים. ואני בוטח בה' לְנַצֵּחַ הישמעאלים היושבים שם, להעדרם מחכמת המלחמה. ולכן הודיעני דעתך, ואל תפחד". אז השיב רש"י בדברים מעטים: „אתה תלך ותלכוד ירושלים ותמלוך עליה שלשה ימים, וביום הרביעי יגרשוך הישמעאלים ותברח ותשוב בעיר הזאת עם שלשה סוסים." — ויתמרמר השר מאד, ויאמר: „יוכל להיות כי כנים יהיו דבריך. אך אם אחזור עם ארבעה סוסים אאכיל בשרך לכלבים ואהרוג כל היהודים שבצרפת." — ויארע לו כל אשר התנבא אליו רש"י, ויחזור עם שלשה סוסים אחרים יותר מִשֶּׁלּוֹ אחרי רוב המלחמות שעשה, כי נמשכו ארבע שנים. ויזכור דברי רש"י. והיה דעתו להרע לו. וה' הפר עצתו, כי בהכנסו בשער העיר נפלה אבן ממשקוף השער והמיתה אחד מחביריו עם סוסו שרכב עליו. ויבהל השר מאד והודה כי כנים דברי היהודי. וילך לו אל רש"י להשתחוות אליו קודם שובו אל ביתו, וימצא כי הלך לעולמו. ויתאבל מאד עליו.

עד כאן מצאתי, ואני כתבתי הקצור.

וקבלתי שלא היו לרש"י בנים זכרים, זולתי שלש בנות אשר השיאן בחייו: לרבנו מאיר נתן הגדולה, שהיְה חכם גדול (כנראה במרדכי

---

11 ·שרצוני לומר.— 12 השוה בכורות מ"ט ב': קיימא לן—דכל היכא דפליגי דב ושמואל, הלכתא כרב באיסורי וכשמואל בדיני.— 13 אריוך היה כנויו של שמואל (ע' מנחות ל"ח ב'). ופי' הסימן הוא: שמואל (·ארווך) הוא מלך והלכתא כוותיה בדיני, דדינא דמלכותא דינא, אבל לא (·א"ל) באיסורי (·אסר).— 14 Gottfried Bouillon.— 15 Lorraine (-Lothringen).—

דקדושין, פרק האומר, ומקומות רבים אחרים), והוא היה אב לרשב"ם ור"ת וריב"ם. לרבנו יהודה ברבי נתן, הנקרא ריב"ן, נתן השניה. וגם הוא חכם גדול ופירש קצת מסכתות לפני חמיו ושאלות־תשובות הרבה (כנראה במרדכי דחולין, פרק כל הבשר). וראיתי בקונטריס ישן, כי נפטר בחור. לרבינו אפרים נתן השלישית, וגם הוא היה חכם גדול ובקי בגמרא.

ג. רשב"ם, רבנו תם וריב"ם.

רבנו שמואל ורבנו יעקב ורבנו יצחק — שלשתם אחים, ובני רבינו מאיר בן רבינו שמואל מעיר רומרוג, חתנו של רש"י. ורבינו שמואל בן ר' מאיר הוא מכונה רשב"ם, ורבינו יעקב הוא מכונה רבינו תם על שם „ויעקב איש תם יושב אהלים", ורבינו יצחק ברבי מאיר נקרא ריב"ם. שלהיות שלשתם חכמים גדולים וכל אחד מהם בר אוריין ובר אבהן, אשר האירו התורה לכל ישראל, לכן שמתים ראשי הדור הזה. והם קבלו מאבותיהם וזקניהם וחכמי הדור שלפניהם, שנת כמו ד' אלפים תתק"כ, והיו מעיר טריויש שבצרפת, כנראה בחרם ששמו על המוציא לעז על הגט, ומביאו המרדכי בסוף מסכת גיטין.

רשב"ם היה הבכור ונולד בימי בחרותו של אביו, עד שראה ולמד מזקני הדור והציק מים מרש"י זקנו. וקבלתי, שחבר פי' כל הגמרא בחיי זקנו רש"י, ובראותו שהיה מאריך מאד בפירושו חרה אפו ושרפהו לפניו, ויש אומרים שלא שרפו, אבל אמר כי היו [16] כבדים על ידיו וצוה שלא שלא ילמדו הגמרא עמו. וראיתי בהגהת מימון על תפלות השנה, שרשב"ם כתב על אלפס. וראיתי בחבור הריאיטי [17] ומקומות אחרים, שרשב"ם השלים לפרש קצת מסכתות שהניח רש"י מלפרש לסבת פטירתו, והם רוב מסכת בתרא ופסח שני ואחרים. וראיתי בהגהת מרדכי פ"ק דערובין במעשה שהיה בהליכה על הקרונות בשבת, שהיה קצר הראיה מאד. ובאולי זהו רבינו שמואל שמביא סתם כל כך פעמים המרדכי. ונפטר שנת דתתקל"ח — כן ראיתי בספר יוחסין. ראיתי בהגה שסביב המרדכי דכתובות סוף פרק הכותב, האומר: „משיב ר"ת להר' יצחק בן רשב"ם." וכן ראיתי בספר יוחסין שלרשב"ם היה בן חכם גדול נקרא רבי יצחק ונפטר שנת דתתקל"ה, וגם לרבי [יצחק] [18] היה בן חכם גדול, נקרא בן פורת, חריף מאד.

רבנו יעקב הנקרא רבנו תם, היה חכם גדול ומופלג ביושר ההבנה, לא קם כמוהו מפלפל ומודה על האמת, וחבר חבורים ובתוכם ספר הישר וספר הפיסקה, כנראה בהגה דהרמב"ם סוף פ"ט דהלכות ס"ת. וחבר תוספות ופלפולים על הגמרא, והוא הוא ר"ת שמביאים התוספות תמיד. וראיתי בראשית הגה שאחרי המרדכי דגיטין: אומר ר"ת ששנת השמיטה היא שנת ה' אלפים ל"ט. ותמהתי כשראיתי בשאלות־תשובות של הר"ש

---

16 ר"ל הפירושים.— 17 ס' מקדש מעט לר' משה די ריאיטי.— 18 בן תקנרתי. אבל בס' יוחסין כתוב: „ר' יוסף פורת החריף בן רשב"ם בזמן הזה".—

בר צמח סימן ו' האומר שרבינו יעקב בן בתו של רש"י היה נמצא בימי ן' עזרא. אבל חשבתי שטעות סופר הוא, ור"ל ר' יעקב מעיר רומרוג הנזכר בדור ב'. וקבלתי ממהר"ם מפדווה, שיש לו בקבלה מרבותיו, שר"ת חבר ספר הנקרא בשר על גבי גחלים הנ"ל על שם רבי שמואל הלוי. ונראה במקומות הרבה במרדכי שהיה מלאכתו להלוות ברבית. וראיתי בקונטריס ישן, שהיה עשיר גדול ונאהב בחצר המלך. ואומר ספר יוחסין שנפטר בעיר רימינו, קרוב לטריויש כמו ג' פרסאות, שנת דתתק"ל. והעמיד תלמידים הרבה.

ראיתי במדרש הגאון רבי עזריאל טרבוטו[19], ספר גדול קשור בו הרבה סודות וענינים של קבלה, ובתוכם היה כתוב זה המעשה, וזה לשונו:

העתקה זו באה מפרישי[20] ממדרש הר"ר שמואל בר"ר אליהו מאיברה[21].

ידעו כל קהלות הקדש, כי יום ד' אחר ט' באב היה נביא אמת דורש בעליית הר"ר מנחם הורדימסי[22], אשרי יולדתו, והרבנים יושבים לפניו המ"ר יעקב מפרובינט[23], והר"ר יצחק מגשר אורמינו[24], והר"ר מנחם, ורבנים אחרים, הר"ר אברהם ב"ר שמואל, והר"ר אהרן ב"ר יצחק, והר"ר קרשביטו[25], ובחורים יודעי ספר, ודרש להם שירת הים, ולסוף דרשתו שאל הר"ר יעקב מפרובינט אל הנביא אמת: — אדוני שאל אל הר"ר אליה מפריש ואל רבינו תם היאך קושרים קשר של תפילין, אם צריך לקשרם בכל יום או אם די בהדוק, אם צריך הדוק וקשירה. — והנביא קרא מיד לפניהם מיטטרון, וכך אמר: — מיטטרון, מיטטרון! רד בכאן לפנינו. — אמר: — מה תרצה? לא ארד, כי משה רבינו לפניך, ויראתי לילך שם. אבל שאל לי מה שתרצה ואשיב לך. — והנביא כעס ואמר לו שנית: — רד, ותביא עמך רבינו אליה מפריש ורבינו תם. — אמר לו: — רבינו אליה אינו יכול לירד, כי הוא מקריב קרבנו לפני הקב"ה. — אמר לו הנביא: — מכל מקום ירד, כי אנו צריכים לתלמודו. — אמר לו מיטטרון: — אם ירד, שכינה תרד עמו. — אמרו לו הרבנים: — עונש הוא להטריח השכינה. — והשיב הר"ר יעקב: — שאל אל משה רבינו, שהוא כאן. — וכן עשה הנביא, ושאל לו: — היאך קושרים קשר של תפילין? — אמר לו משה רבינו: — אין אתם קושרים כדת, כי הקשירה לא בשל יד הוא, אלא בשל ראש, וצריך לקשור הקשר בכל יום. — וחלף רבינו תם מיד וירד כארי והשיב: — בזו, משה, טעית, כי הקשירה אינה צריכה לַעֲשׂוֹת בכל יום, אלא הדוק, ולא בשל ראש הוא אלא בשל יד,

---

19 Trabotto. ר' עזריאל בן יחיאל טראבוטו (מת כ"ב תמוז השב"ט) היה ראש ישיבה באסקולי (Geschichtslit. צד 178). לנוסח מעשה זו ע' קויפמאן R E J V, 273 וכן גרוס Gallia judaica צד 42. — 20 Paris. — 21 Evreux. — 22 Vardimos. — 23 de Provins. — 24 de Pont-Audemer. — 25 Cresbito.

דכתיב „וקשרתם לאות על ידך״. — ענה משה ברוב ענותנותו: — אני אומר למצוה צריך קשירה בכל יום, אבל לא לעכב.[26] —

ענה רבינו תם: — וכי איזו מצוה היא, לא לעכב ולא למצוה? — ענה משה ואמר: — הואיל ואמרת כך, דע כי טעית, כי חובה היא לקשרו בכל יום, והקשירה צריכה להיות בשל ראש כדל״ת, וראיה אביא לך מתורתי שנתתי לך, ומן הפסוק שהבאת „וקשרתם לאות על ידך״, הרי שסמך „לאות״ אצל „וקשרתם״, לומר לך שצריך אתה לקשור אותם שהם לאות, והיינו אותם של ראש. — אמר לו רבינו תם: — והלא כתיב אחרי כן „והיו לטוטפות בין עיניך״, שהם של ראש, מכלל דאינו מדבר למעלה בשל ראש? — אמר לו משה רבינו: — אני אפרש לך מדרש הפסוק: „וקשרתם לאות״ — אותם של ראש, שהם לאות, צריך קשירה. והדר סמך „על ידך״ אחריו, לומר: מתי „וקשרתם״ — בזמן שיהיו על ידך. והדר כתיב „והיו לטוטפות בין עיניך״, לדרוש בין עיניו לגזרה שוה דקרחה[27]. ועוד, לדבריך שאתה אומר, שהקשירה בשל יד כיו״ד, יו״ד לא צויתי מעולם לעשותה ולא למדתיה, אכן חכמים תקנו אותה בסברתם להשלים לשם משדי, ובשביל כך לא רצו לעשותה בראש שמא יטעו לומר שצויתים כך, ועתה לא יטעו מאחר שאינה מצורפת עם השי״ן והדל״ת. — ואחר כך בא רבי אליה מפריש לסייע למשה רבינו. והיו מסדרים בהלכות זה לזה, ומביאים ראיות, ורבינו תם היה משיב: — אם כן צריך לקשרן. — והר״ר יעקב מפרובינט אמר אל הנביא שישאל על מי נסמך. אמר לו משה רבינו: — כך לא מצינו בכל התורה כולה שיו״ד צריכה לעשותה, ואם יעשוה כדאי רבינו תם לסמוך עליו בשעת הדחק, אכן צריך לקשור כל הקשר, ומצוה לעשות מן המובחר בראש. — ולאחר שאל רבי שאול הנביא: — היו״ד משד״י מפני מה לא נכתבה עם השי״ן? — אמר לו משה רבינו: — אני לא ראיתי הקב״ה כי אם מאחוריו, וראיתי שי״ן ודל״ת בראשו והיו״ד שבזרועו לא ראיתי. —

ויש בזה ספקות הרבה ולא אאריך. ואני, בראותי זה המעשה, דברתי ושאלתי עם רבים מחכמי הדור. וקבלתי מתלמידי הגאון רבי ליאון דמוריאל, וכן מג׳ זקני הדור, כל אחד לבדו, ואמרו לי, שקבלה אצלם מזקניהם שכך היה המעשה: שבהיות ר״ת ורבנו אפרים הגדול בר יצחק ברגנשפורק צרפתי[28] אשר נפטר אחר כך בשנת דתתקל״ה, מלמדים בישיבה יחד, ויהי היום היו מפלפלים על קשר התפלין, כי רבי אפרים היה אומר שחייב לקשרם בכל יום, שנאמר „וקשרתם לאות על ידך״, ור״ת אומר, שלא יש חוב לעשותו בכל יום. וכן פלפלו הרבה, עד שחרה אפו של ר״ת ויעמד על רגליו, ויקרא בקול גדול ויאמר: —מרה״ע, רד! — וכן

---

[26] כלו׳ אינו מעכב בדיעבד.— [27] רומז לדברי המכילתא על הכתוב י״ג ט׳ בין עיניך על גובה של ראש. אתה אומר גובה של ראש, או אינו אלא בין עיניך כמשמעו, ת״ל ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, מה בין עיניכם האמור להלן על גובה של ראש אף בין עיניכם האמור כאן על גובה של ראש.— [28] -שנתיישב אחר כך בצרפת.—

צעק ג׳ פעמים, עד שירד מרע״ה בישיבה. ויאמר לו ר״ת: —אני אומר, שאין לקשור קשר של תפלין בכל יום, ושלא צוית זה בתורה שקבלת מהשם, ברוך הוא. — והודה מרע״ה לדבריו וילך לו.

עד כאן. ומרדכי בהלכות קטנות רומז הדבר הזה.

רבנו יצחק ברבי מאיר, שנקרא הר ב״ז, האח השלישי, היה גם הוא חכם גדול וחבר שאלות־תשובות ושיטות ותוספות. לא נפל מאחיו.

ד. הרמב״ן.

הרמב״ן [29] היה מעיר גירונה שבספרד, והיה חכם מופלג וחבר חבורים רבים, והם פי׳ התורה ועל כמה מסכתות בגמרא וספר תורת האדם וספר הזכות ושלחן ארבע וספר הבטחון על הקבלה, ומביאו החייט פי״ד, וספר המלחמות, שבו הציל הרי״ף מהשגות רבי זרחיא בעל המאור, ועשה השגות על ספר מנין המצוות של הרמב״ם. ובכל ארץ קסטיליא לסיבת הגרושין וטלטולים כמעט שנשתכחו התוספות, והיו לומדים חדושיו.

וראיתי בשאלות־תשובות של הר״ש בר צמח סימן ו׳, שהרמב״ן היה מבני בניו של רב יצחק ברבי ראובן אלברצלוני, הכתוב בדור ב׳ לרבנות. וראיתי בקונטרס, שרבי יאשיה הבבלי היה רבו. וקבלתי, שחכמת הקבלה שהיה לו למדה מהרב רבי אליעזר מגרמישא בעל ספר הרוקח. ואומר ספר יוחסין, שרבו בחכמת הקבלה היה ר׳ עזרא, שנפטר שנת דתתצ״ח, ושהרמב״ן האריך ימים בירושלים ונפטר שנת כ׳ לאלף החמשי. ואני ראיתי בקונטרס ישן שנפטר שנת תתק״ס.

ואופן למודו בחכמת הקבלה היה שלהיותו רופא מובהק ופילוסוף כמעט שלא אהב זאת החכמה, עד שבא אליו זקן חכם גדול בחכמת הקבלה, ובראותו שהרמב״ן היה כל כך אוהב הלמוד וחכם גדול, השתדל ללמדו הקבלה — — ואז הרמב״ן נתלהב ללמדה, והשכים והעריב עליה עד שיצא ראש החכמים בדורו על זאת החכמה.

וראיתי בסוף פירושו לתורה שסיים לחברו בירושלם בשנת ה׳ אלפים כ״ח, ט׳ אלול, שאז חבר התפלה היפה דרך קינה על חרבן הבית. ויש אחריו אגרת שכתב לבנו רבי נחמן, וזה אינו כתוב בפירוש הנדפס, אבל ראיתיהו בספר כתוב יד.

ושמעתי, וגם ראיתי כתוב בקונטרס, שבהיות הרמב״ן בברצלונה על חוף הים עם תלמידיו לראות האומנים שהיו מביאים בים אניה חדשה שעשו ביבשה, והיה שם המלך בין הרואים, ולא היו יכולים לגררה. ויאמר הרמב״ן כמתלהלה, כי ברוח שפתיו יוליכה בים. ויוגד הדבר למלך, והכריחו להביאה בים כאשר התפאר. ובראות הרמב״ן שאין לו מקום לברוח ושיצטרך ללמד למלך אופן ההשבעה או שיעליל עליו כמכשף, צוה והכין לו ספינה קטנה בים עם מלח, והוא נכנס בה. ואחר כך השביע הספינה ותבא אליו בים. ותכף כתב בפתק שם קפיצת הדרך וישימהו בקצה אחד

29 רבי משה בן נחמן.—

מספינתו הקטנה, וירדם המלח, ותלך הספינה בשעה קטנה למרחוק מאד. וכשהגיע למחוז חפצו הקיץ המלח ויאמר: „לך לך לארצך". ויתמה מאד המלח, וירא והבין היותו רחוק מאד מברצלונה. ויאמר לו: „איך אלך עם ספינה קטנה כזאת בים הגדול הזה, כי יראתי משאון גליו". וירחם עליו הרב ונתן לו פתק כתוב בו שם קדוש, ויאמר לו: „שים פתק זה בשולי ספינתך ולך לדרכך ואל תפחד, אמנם זכור לקחת הפתק מן המקום, כשתקרב אל העיר, ותשליכהו בים". וילך לו האיש וישכב וירדם, והספינה הגיעה מאליה אל חוף ברצלונה, ותלך עד שער העיר ותכנס גם כן ביבשה, ותהום כל העיר אחריה, ולצעקתם הקיץ הספן. ויקם ויקח הפתק בידו וישברהו. ותנח הספינה בחצי העיר. ושם עשו בני העיר מגדל אחד לזכרון עד היום הזה.

וקבלתי, שהיה להרמב"ן תלמיד אחד שהיה שמו רבי אבנר. ויסת אותו רוח עועים ונעשה צדוקי, ומזלו גרם שעלה במעלות ויהי נורא בכל הארץ. אחרי הימים, ביום צום כפור, שלח והביא לפניו הרמב"ן רבו ובפניו הוא בעצמו הרג חזיר אחד וינתחהו ויבשלהו ויאכלהו. ואחר אכלו שאל אל הרב על כמה כריתות עבר. והשיב הרב שהיו ארבע, והוא אמר שהיו חמש, והיה רוצה לחלוק עם רבו. והרב נתן עיניו בו דרך כעס, ויאלם האיש, כי עדיין נשאר עליו מעט יראה מאת רבו. ולבסוף שאל הרב מי הביאו אל ההמרה, והוא השיב, כי פעם אחת שמע שדרש בפרשת האזינו, שהיו בפרשה ההיא כלולים כל המצוות וכל הדברים שבעולם, ולהיות אצלו זה מן הנמנע נהפך לאיש אחר. ויען הרב: „ועדיין אני אומר זה. ושאל מה שתרצה". ויתמה האיש מאד ויאמר לו: „אם כן הוא, הראני נא אם תמצא שמי כתוב שם". ויאמר הרמב"ן: „כן דברת, מידי תבקשנו". ותכף הלך לו לקרן זוית ויתפלל. ויבא בפיו פסוק „אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם" [30], כי אות שלישית של כל תיבה יש שם האיש שהיה רבי אבנר. וכשמוע האיש הדבר הזה נפלו פניו. וישאל לרבו אם יש תרופה למכתו, ויאמר הרב: „אתה שמעת דברי הפסוק". וילך הרב לדרכו. תכף האיש לקח לו ספינה בלי מלח ומשוט, ויכנס בה וילך באשר הוליכו הרוח, ולא נודע ממנו מאומה.

וראיתי בקונטרס ישן, כי הרמב"ן היתה דירתו קבועה בעיר פרפיניין שבגליל קולוניא. ובזקנותו בחר ללכת אל ארץ ישראל, למות שם, ובלכתו, ותלמידיו מלוין אותו, בקשו ממנו שיניח אליהם אות וסימן לדעת יום פטירתו מן העולם. ויאמר אליהם: „בזאת תדעון, כי ביום פטירתי תבקע מצבת הורתי הנקברת בעיר הזאת במחצית אר[ו]נה, ובתוך הבקע תראו כדמות מנורה מצוירת". וילך לו הרב אל ארץ הצבי. ויהי אחרי שלש שנים לנסיעת הרב מצא תלמיד אחד מהם המצבה נבקעת והמנורה מצוירת בה. ונתפשט הדבר לכל בני הגליל, ויתאבלו עליו. ונשמע אחר כך שנקבר הרב על דרך ביאת גאולים שיהיה לעתיד לבוא.

עד כאן מצאתי.

30 דברים ל"ב כ"ו.—

ה. על בעל „ונתנה תקף".

וראיתי בפי' מחזור איטליאני שחבר ר' יוחנן טריויש, האומר בתפלות ראש השנה הדברים האלה ממש: „זה הועתק במחזור ישן אות באות מהעתק כתיבת ידו של רבנו יצחק מווינה בעל האור זרוע, המעיד שהוא מצא המעשה הזה מידו ממש של ר' אפרים בר' יעקב מווינה".

ר' אמנון ממגנצה היה גדול הדור ועשיר ומיוחס ויפה תאר. והתחילו האדון ממגנצה והשרים לבקש ממנו המרה, וימאן לשמוע. ויהי בדברם אליו יום יום ולא שמע אליהם, ויפצר בו האדון. ויהי בחזקם אליו, ויאמר להם רבי אמנון: „אני רוצה לְהִוָּעֵץ ולחשוב על הדבר עוד שלשה ימים". וכדי לדחותם אמר כן. ויהי אך יצא מאת פני האדון, שם הדבר על לבו, אשר ככה יצא מפיו בלשון ספק, וידאג לבו. ויהי ביום השלישי שלח האדון בעדו, וימאן ללכת. ויביאהו האדון בעל כרחו, וידבר אתו משפטים. והשיב ר' אמנון: „את משפטי אני אדין, זאת לשוני שדברה שקר דינה להחתך". כי רצה לקדש ה' הואיל ויצא מפיו דברי ספק באלהות. ויען המלך: „לא אקצץ את הלשון, כי אמת דברה. אבל אקצץ הרגלים שלא באו אלי, וכל הגוף אֲיַסֵּר". ויצו ויקצצו פרקי ידיו ורגליו, ועל כל פרק ופרק היו שואלים אם רוצה להמיר, והוא משיב: „לאו!" ויהי ככלותם, צוה המלך להשכיבו במגן אחד וכל פרקי אצבעותיו אצלו, וישלחהו לביתו. הכי נקרא שמו אמנון לפי שהאמין באל חי!—

אחר הדברים האלה רבי אמנון צוה להוליכו ביום ראש השנה לכנסת אצל השליח צבור, ובזמן הקדושה אמר לשליח צבור: „המתן לי מעט ואקדש את השם". ויען בקול רם ואמר: „ובכן לך קדושה תעלה, כמו שקדשתי את שמך על מלכותך ועל יחודך!" ואחר כך אמר: „ונתנה תקף קדושת היום" וכו'.

ולכן נהגו הלועזים לומר הקדושה הזאת בראש השנה ובצום כפור.

וכשגמר כל הקדושה ההיא נסתלק ונעלם מן העין — ואיננו, כי לקח אותו האלהים.

ויהי ביום השלישי בא במראות הלילה לרבנא קלונימוס בן רבינו משולם וְלִמֵּד לו כל הפיוט, ויצו לו לשלוח אותו בכל תפוצות ישראל.

עד כאן.

ו. יחוסו של ר' גדליה ורשימת חבוריו.

הרב רבי דוד בן השר דון יוסף ן' יחייא, והוא דור עשירי לשלשלת משפחתנו, היה בראש גולים מליסבונה עם אביו ואחיו. ואחר פטירת אביו בפירנה והליכת רבי שלמה אחיו לתוגרמה, גלה בעיר רוינה, ואחר כך בעיר אימולה, ושם נטע אהלו עם בניו. ויהי חכם גדול בתורה ופילוסופיא, דקדוק ושירים, לא קם כמוהו בדורו. וחבר חבורים וקצורים על חכמת

הדקדוק ופילוסופיא, והנם בידי. ובחצי ימיו קהלות הקדש שבמלכות נפולי בחרו בו וקראוהו להיות עליהם ראש ישיבה שופט ודיין, ושם עבד כ״ב שנים, עד גלות ישראל מארצות ההן, וַיָּשָׁב באימולה אל ביתו שנת ה׳ אלפים שי״ן, ובשנת ש״ג עלה אל האלהים. ויהי לו ב׳ בנים: יהודה הוא הראשון ומת בחצי ימיו בלי זרע של קיימא, הרב דון יוסף בן הגאון דון דוד ן׳ יחייא בנו השני, והוא דור י״א לשלשלת משפחתנו, והיה במעי אמו כשיצאו הוריו מליסבונה, כאשר תראה באורך בספר דברי הימים לתולדות בני יחייא. ובהיותו באימולה הרביץ תורה לק״ק שם כל ימי חייו. והיה חכם כולל בכל החכמות, וחבר ספר תורה אור ופירוש כל כתובים אשר נדפסו בבולוניא, וחבר ספר דרך חיים אשר היה מפרש סך רב ממדרשי הגמרא, וספר נר מצוה אשר היה מפרש בו כל המצוות וטעמן. ובעוונותינו נשרפו אלו השני חבורים בפדווה שנת שי״ד בשגגה, לרוב לחץ השוטרים, עם ג׳ תלמודים שהיה לנו שם ועם ספרים אחרים. ולא נותר אצלנו מאלו השני חבורים רק קצתם, שמצאתי קונטריסים בבית מדרשו של הרב אדוני אבי הזה. ולרוב למודו יומם ולילה השיגוהו חלאים רעים ונאמנים, עד שנפטר לעולמו בן מ״ה שנים שנת ה׳ אלפים רצ״ט. ואחרי פטירתו כמו י׳ שנים שלחנו עצמותיו אל צפת, כאשר צוה לנו, ונקברו על ידי הגאון ר׳ יוסף קארו, ויש בידינו ראיה מידו.

וזה הרב רבי יוסף אבי זלה״ה הניח שלשה בנים וארבע בנות. ואנחנו בניו עם המעטירה מרת אביגיל ן׳ יחייא הורתנו השאנו ארבעתן בכבוד, ברוך ה׳.

דון דוד הוא הגדול, ומת בן חמשים שנה, והניח בן קטן ושמו אחיקם.

הרב רבי יהודה היה השלישי, אשר למד בפדווה בסטודיאי שלהם, ובתורה הקדושה יצק מים מהגאון רבי מאיר ראש ישיבה שם, ונכתר ברפואה שנת שי״ז בכבוד גדול, לא נעשה כמוהו לשום יהודי. ונשא אשה בבולוניא, ומת שם בן ל״א שנים שנת ה׳ אלפים ש״כ. ולא הניח בנים זכרים, אלא בת אחת ושמה אביגיל.

אני גדליה בן הגאון דון יוסף הייתי בן שני לו, אשר להפקת רצונך חברתי זה החבור, זולת חבורים אחרים, אשר חברתי על שם אחיך ויוצאי חלצי, כלכם ברוכי ה׳, למען יהיה שמי נקרא עליכם תמיד, וכבר הארכתי כוונת כל אחד מהם בספר דברי הימים לתולדות בני יחייא. ועתה פה לא אמנע מלהודיעך בקיצור כוונתם, למען לא ימושו מפיך ומפי זרעך עד עולם:

הראשון נקרא פירוש אבות לן׳ יחייא, ויש בו כמה וכמה פשטים שקבלתי מאבותי, והשי״ת נתן לי לשון למודים, והתחלתיהו בבחרותי קודם שנשאתי אשה באימולה.

השני נקרא ספר יחייא והוא זה, וכוונתי בו להודיע שלשלת הקבלה מתורת משה ממרע״ה עד היום. והתחלתיהו ברוינה על שמך שנת ש״ט.

השלישי נקרא ספר הדרשות אשר דרשתי בכמה מקומות באיטליאה, והתחלתי לכתבן על ספר בשנת שי"ב על שם רבי משה בני, וביום הזה הם סך ק"פ.

הרביעי נקרא ספר דברי הימים לתולדות בני יחייא, וכוונתי להודיע שלשלת זרענו, מתחיל מדון יחייא הראשון בשנת ד' אלפים תרנ"ו עד היום אשר חדשתיהו ומלאתיהו יותר ממה שהיה כתוב ביד זקנינו, וזה לפי שמצאתי חדושים ביד קרובינו העומדים בשלוניקו וקוסטנטינו, וכתבתים בו עם הקדמה יפה לחבור, שלא היה מאז, והתחלתיהו על שם רבי יהודה בני שנת שי"ו ברוינה.

החמשי נקרא משלי שלמה, וכוונתי בו לתת פתרון לכל מיני החלומות. והתחלתיהו באימולה על שם רבי שלמה בני שנת שי"ז.

הששי הוא ספר שבו פירשתי כל המלות הזרות הנמצאות במחזור ספרדי. והתחלתיהו על שם רבי דוד בני שנת שכ"ב בקודיניולה.

השביעי נקרא ספר חנוך, וכוונתי לתת טעם ופתרון לכל מיני שרטוטי הידים והפנים מבני אדם. והתחלתיהו בפיסארו על שם בני רבי חנוך שנת ש"ל.

השמיני נקרא ספר גדליה, וכוונתי בו לדרוש פסוקים הרבה שבתורה שבכתב ומאמרים שבתורה שעל פה עם פשטים יפים וצחים. והתחלתיהו בפיסארו שנת של"ה.

התשיעי נקרא ספר בית אמונה, וכוונתי בו להראות מעלת התורה ומעלת מרע"ה. והתחלתיהו שנת של"ו באליסנדריאה על שם רבי גדליה בן מרת קמילה בתי.

העשירי נקרא ספר הר סיני, וכוונתי בו לפרש חלוף הדברים שיש בפרשת יתרו וקדושים ואתחנן. ולבסוף אני עושה חלוק המצוות הנהוגות להווה חוצה לארץ עם דרך נאות ויפה. והתחלתיהו באליסנדריאה אדר של"ז על שם רבי משה בן מרת קמילה בתי.

האחד עשר נקרא עין המנין, וכוונתי בו לפרש טעם מנ[ין] ישראל והכופר וע"א על עין הרע. והתחלתיהו על שם רבי משה גדליה בן רבי יהודה בני בקסטיליטו שנת של"ז.

השנים עשר נקרא ספר המשכיל, וכוונתי בו וכוח ופלפול בין יצר הטוב ויצר הרע על עסקי התשובה, ודינים על מצוות ראש השנה וצום כפורים. והתחלתיהו בקיירי שנת של"ח על שם רבי משה בנך.

השלשה עשר נקרא ספר הללויה, וכוונתי בו לפרש בדבור רחב מן ברוך שאמר עד סוף שמונה עשרה. והתחלתיהו בקיירי על שם הח"ר מנחם סיני שנת של"ח.

הארבעה עשר נקרא ספר נח, וכוונתי בו לפרש ברכת יעקב שנתן לבניו, ומיתתו ומיתת יוסף, עם למוד ענייני הספד ובכיה ונחמה. והתחלתיהו באליסנדריאה שנת של"ח על שם רבי נח בן רבי יהודה בני.

החמשה עשר נקרא ספר האושרים, וכוונתי בו לפרש כל מזמור

אשרי תמימי דרך. והתחלתיהו שנת השל״ט בקסטיליטו על שם ר׳ דוד בן רכי יהודה בני.

הששה עשר נקרא ספר תוכחות מוסר, וכוונתי בו להביא קצור רוב המחברים שדברו על דרכי התשובה. ואחריו חברתי וידוי יפה מאד. והתחלתיה על שמי שנת השמ״א בכפר פומה.

השבעה עשר נקרא ספר הלמודים, וכוונתי בו לפרש הרבה אגדות ומדרשים קטנים ורחוקים מפשטם, אשר מצאתים בספר עין ישראל וספרים אחרים. והתחלתיהו בפומה שנת שמ״א על שם הגאונים אדוני אבי וזקני זצ״ל.

השמונה עשר נקרא ספר דרכי נועם, וכוונתי בו ללמד הדרך הטוב שצריך לאדם להחזיק כל ימי חייו למען יזכה אל האושר האחרון. ונכנס בזה כ״ד דרושים על פרשיות התורה. והתחלתיהו בפומה שנת שמ״ב.

התשעה עשר נקרא ספר הפרשיות, וכוונתי בו לתת טעם אל כל הפרשיות שבתורה שהן תרס״ט, למה זאת פתוחה וזאת סתומה, וכן לתת טעם למה נסמכו זו לזו. והתחלתיהו באליסנדריאה כסלו שמ״ג.

העשרים נקרא מועד קטן, וכוונתי בו לדרוש בכל מועד שבשנה איזה דרושים קטנים לתועלת הקהל מעניינא דיומא. התחלתיהו באליסנדריאה שנת שמ״ח על שם דוד בן הח״ר יוסף בני יצ״ו.

כל אלה החבורים ביגיע כפי חברתים, לא שלותי ולא שקטתי יומם ולילה עד שנקשרה נפשי באהבתם מאד.

העשרים ואחד נקרא עץ חיים, וכוונתי בו להשיב אל כל מיני ספקות אשר יוכל האיש לשאול על עסקי תחיית המתים. והתחלתיהו שנת שמ״ו על שם חננאל בן ר׳ יהודה בני יצ״ו.

XIII. ישׁ״ר מקנדיא

ר׳ יוסף שלמה דילמידיגו המכונה ישׁ״ר (יוסף שלמה רופא) מקנדיא הוא טיפוס מצוין.

דילמידיגו נולד כ״ה סיון השנ״א לאביו הרב באי קריטה (Creta) או קנדיא. האי קריטה היה אחד המרכזים החשובים של המסחר, ולפיכך היה תדיר ריב על אדות מרכז מסחרי זה בין הריפובליקה הוויניציאנית ובין תורכיא. בקריטה היה גם כן מרכז גדול להשכלה רחבה ומקיפה בדורות ההם. דבר זה נראה גם בחינוכו של דילמידיגו: חוץ מן התלמוד והספרות העברית בכלל, למדוהו בילדותו גם הלשונות היונית, הרומית, האיטלקית והספרדית, ולפיכך היו פתוחים לפניו גם אוצרות אותן הספריות והקולטורה הלועזית.

בן ט״ו שנה עזב דילמידיגו את קנדיא והלך לפאדובה להשתלם בחכמה. כאן נכנס לבית המדרש הגבוה, ושש שנים בערך היה מתעסק בפילוסופיא, מתימטיקה ואסטרונומיא. אבל למקצוע שלו בחר את ידיעות הטבע והמידיצינה, ואת אלה סיגל לו בתור מקור לפרנסתו. באסטרונומיא היה תלמידו של גליליאו המפורסם. מפאדובה היה דילמידיגו עושה נסיעות לוויניציא. שם היה משתעשע בדברי תורה וחכמת ישראל עם הרבנים הנאורים שהיו באותו זמן. ביחוד נתקשר בידידות עם ר׳ יהודה אריה ממודינה. ודאי היתה השפעתו של ריא״מ גדולה על דילמידיגו הצעיר והחריף, וכנראה פעלה על הלך רוחו, ביחוד בנדון היחס של בקרת אל ספרות התלמוד והקבלה. דילמידיגו מספר, כי משנת הי״ח לחייו עשה לו הרגל לרשום לעצמו בקיצור את התוכן ממה שהיה קורא בספרים, ואל הרשימות היה נוהג לצרף גם את סברתו הוא. אפשר שגם מנהג זה בא לו בהשפעתו של ריא״ם.

מזוין בידיעות גדולות ומוכתר בתאר של רופא חזר דילמידיגו לארץ מולדתו. בשקידה יתרה התחיל מתעסק בלמודיו ובחקירותיו מרובי־הצדדים. לתכלית זו היה קונה הרבה ספרים. הוא מספר שעלה בידו לאסוף ביבליותיקה של שבעת אלפים כרכים, שהוציא עליהם עשרת אלפים שקל. לכאורה, היה מרויח ממון הרבה בעסק הרפואה.

מסבה בלתי ידועה, עזב דילמידיגו, אחר מות אשתו, את ארץ מולדתו והלך לנדוד בעולם: מקריטה עבר למצרים, מקהירה — לקושטנטינה, ומכאן, דרך וולחיא — לפולוניא. אחר טלטולים הרבה נתישב סוף סוף בליטה, בתור רופאו של הנסיך ראדזיביל. בליטה היה לו הרבה תלמידים, רבנים וקראים.

אבל ביותר היה אוהב להתהלך עם הקראים, שהיה מרגיש אליהם חבה יתרה, אולי מחמת התיחסותו הבקרתית אל התלמוד וחכמת הקבלה.

מי יודע, אולי עלה בגורלו לסבול רדיפות בעד חפשיותו וזה הגדיל עוד יותר את התרחקותו מן הרבנים.

בין ידידיו תופס מקום גדול הקראי זרח בן נתן מטרוקי (נולד בשנת הש"מ), שהיה מחליף עמו אגרות. אחת מהן היא האגרת הידועה (על שם התחלתה) בשם „אגרת אחוז", שערך יש"ר אל זרח בשנת השפ"ג. אגרת זו, שאנו נותנים כאן את עיקרה, יש לה ערך הסטורי־ספרותי. באגרת זו — היא היתה חביבה ביותר על הקראים והיתה חוזרת אצלם בהעתקות הרבה — מתמרמר יש"ר על חכמת הקבלה ועל בערות היהודים בזמנו בכלל, ובחכמת המתימטיקה — שהיתה אהובה עליו מאד — בפרט, והוא הולך ומחוה את דעתו שאין תועלת בלמוד התלמוד אלא למי שרוצה לעשות מזה פרנסה, היינו להיות רב בישראל, והוא כועס אפילו על האגדה, ואחר כך הוא מציע לפני אותו הקראי פרוגרמה מפורטת על חנוך הנערים בחכמת הלשון, הפילוסופיא, מפרשי המקרא והספרות העברית. לעומת התמרמרותו זו על חכמת הקבלה יש לנו דוקומנטים אחרים—כמו דבריו של ר' שמואל אשכנזי ואגרתו של יש"ר אליו, שאנו נותנים לקמן — וכמה מספריו, שבהם הוא מצדד הרבה בזכותה של חכמת הקבלה וספרותה. אבל תוך כדי דבור הוא חוזר לאחוריו —בספרו מצרף לחכמה—ומודיע, כי יצא לעזרת הקבלה מחמת שנצטוה על כך מאחד השרים, שלבו פונה לדברי המקובלים, ואם למחר תהיה אתו רוח אחרת ויבקש ממנו לסלסל ולרומם את הפילוסופיא אז יגן על הפילוסופיא, והוא מסיים בזה הלשון: „כלל גדול אני מוסר בידך, שלא תדמה בנפשך לירד לסוף דעת המחברים מתוך ספריהם, כי השם לבדו יודע תעלומות לב".

אבל מתוך משאו ומתנו שבספריו בצבצה כבר למדי לנגד עיני בני דורו חפשיותו ואי־תמימותו, כנראה ממה שרמז עליו, למשל, ר' נפתלי פראנקפורט בהקדמתו לס' עמק המלך, בסגנון הכתוב (קהלת ז' כ"ט): „האלהים עשה את האדם יש"ר והוא בקש חשבונות רבים".

רוחו הסוער לא מצא לו מנוחה גם בליטה. שוב נטל מקל הנודדים בידו ועבר לגרמניא, ומגרמניא — לאחר זמן להולנדיא. באמשטרדם היה מתרזעע עם ר' מנשה בן ישראל, שבבית דפוסו יצא לאור ספרו אלים.

בשנת ת"י נמצאהו בפראג, ובשנת תי"ב — בוורמייזא, וחזר שוב לפראג, ושם נפטר בערך שנת תי"ז.

ביבליוגרפיא:

1. נובלות חכמה, בסיליא שפ"ט—שצ"א.
2. ספר אלים, אמשטרדם שפ"ט.
3. מלא חפנים מאת אברהם גייגר, ברלין ת"ר.
4. ספר פנת יקרת, [גוזלוו] תקצ"ד.

א. אגרת אחוז.

— — ועתה, אחי, עֲנְוָתְךָ תַרְבֵּנִי להרחיב עמך הדבור, כי זה כל האדם, כי ימצא את אוהבו תועה בשדה הספרים, והוא כמקלט עשבים ביערים, ואינו יודע לבור את המתוקים מהמרים, ושלחו בדרך טובה. וזה מספיק להכניסו לחיי העולם הבא, ולשומו על כל החכמות בזמן קצר שר הצבא. וזולת זה המורה יהיה כסומא בארובה. וכמה מתמידים יומם ולילה בספרים ועל כל זה מכל חכמה הם נעדרים, על כי בלמודים ובספרים שונים הזמן מפזרים, ואחר משיחזור לראות ספר שראה זה שנה נראה כאלו ראה אותו בחלומו, ודומה לחמור הריחים סובב סובב ואינו זז ממקומו. וכל חכמה ומלאכה צריכה לצרף אותה האדם בשכלו, אם יחפוץ שתעלה בגורלו. וכל ספר טוב תקראהו מהקדמתו עד כלו — ותעמוד על תלו[1]. אשרי אדם שומע לי, אשרי טבע שככה לו. אין צורך לספרי הגמרא, אם לא למי שירצה שֶׁיִּקָּרֵא תַּנָּא או אֲמוֹרָא ולהתפרנס בטהרה, וזה תכלית כל בעלי תורה. ואולם לבעלי מקרא אינם מועילים. וכל שכן המדרשים והמשלים, שהם להם ככנפי הגמלים. וכשתוציא כל ספרי הקדם, שבהם דברים אלו כלולים, תמצא ספרים מועטים מבני עליה שהם סלת נקיה. ומה לך להטריח את נפשך העניה, ואיך נהפכת לי סורי הגפן הנכריה.

ועתה בשם המגיד לאדם מה שיחו, אורה דרך ישר לפני איש ובמה יזכה נער את ארחו.

א. חכמת הלשון. משפט הנער ומעשהו הוא: אחר שיתחיל להבין בלשון הקדש בתורה ובנביאים, וזה על פי פירושים שחברו חכמי הקראים כפי פשטם האמתי, ילמוד בדקדוק. ורבו המדקדקים: ספרי ר' יונה[2] וספרי ר' יודא[3] והאפודי[4], והם יסוד המעלה, ואינם נמצאים כי אם בידי יחידי סגולה. ואולם דקדוקי הראב"ע, ספר צחות וספר שפה ברורה ומאזנים, היו לנו לעינים. וס' מהלך[5] עם פירושו[6] וס' מכלול ועט סופר הם ספרי

---

1 כלו' תעמוד על עיקר כונתו.— 2 אבן ג'נאח.— 3 ר' יהודה חיוג'. — 4 פריפוט דוראן.— 5 מהלך שבילי הדעת.— 6 של אליהו בחור.—

הקמחיים[7] — דברי אלהים חיים. וס׳ לשון למודים[8] ומקנה אברם[9] וס׳ לוית חן[10] וס׳ ר׳ אליהו[11] הוציאונו לרו[ח]ה, ואולם חבור האלוף כהר"ר שמואל הארקוולטי הנקרא ערוגת הבושם מכריע את כלם ומהם הוא מאד עצום. ויש למלמד להרגיל לנער כללי הדקדוק על פה בדרך קצרה, כי הדקדוק נמשל כמבוא לפתח השערה, ואין לדקדק כחוט השערה. ואם על מלאכת ההגיון, שהוא מפתח כל חביון, אמרו שכל המרבה בו יחשב לכסלה, כל שכן בפועל או שם או מלה! וטובים כללי הדקדוק לר׳ מאיר בן יאיר יזיי"א[12]. ואחר זה ירגילנו במליצה ובחרוזים ובשירים, וילמוד ס׳ השיר והחרוז לר׳ ישעיה[13] וספר בעל הכנפים לר׳ יוסף קמחי, והוא חרוזים ע"ד האלפא ביתא יפה אף נעים, וילמוד ספרי האדירים, כגון ס׳ משל הקדמוני[14] ומחברות איש חמודות הר"ר עמנואל וספר ר׳ יהודה בן חריזי[15] ומנחת יהודה[16] ובן המלך והנזיר[17], ראשי המשוררים, וחרוזי ר׳ שלמה בן גבירול והראב"ע ור׳ יהודה הלוי וספר דגל אהבה[18] וספר איומה כנדגלות[19] וס׳ בחינות עולם עם האלפי"ן והממי"ן, וכתב[20] ושירי המליץ והמשורר המעולה ר׳ ידעיה הבדרשי וספר אבן בוחן להפילוסוף האלהי ר׳ קלונימוס וס׳ זמירות ישראל[21]. ויש כמה כתבים שלוחים ליחידים ושירים מפוזרים. וילמוד בהקדמת הספרים, כי שם יוציאו כל רוחם המחברים למען מצוא חן בעיני הקוראים. וירגיל עצמו בפיוטים שחברו חכמי הקראים, כי כל תפלותיהם מדברי הנביאים, ובין הרבנים בפיוטי הספרדיים והערביים והרומניים[22] ובני איטליא מלומדי חרב המליצה מאד נאמנים, כנראה בהקדמות ר׳ ברוך[23] קלמאן[24] וס׳ מדבר יהודה ממודינה[25] עיניהם יונים, וכן בכל החבורים, כי אמנם כל ימיהם באלו מפזרים. וישמר ממליצות האשכנזים ופיוטי הקליר וזמירותיו אשר כרת זלזלי לשון הקדש במזמרות, וגם כי דברי המדרש בפיהם שגורות, הנה הם באזני המדקדקים כדרבנות ומסמרות. וירגילו הנערים להיות על פה כל למודם, ובפרט בספר תהלות וחמש מגלות ואיוב ומשלי וכל ספרי הנביאים, אם יהיה במאדם רובם או כלם. וספר אהל מועד[26] ומאיר נתיב[27] והשרשים[28] וספר שרשרות הכסף[29] לא ימושו מעל שולחנם לעולם. וכן ספר הערוך[30] והתשבי והתורגמן[31], כי כלם מעשה ידי אמן. וילמוד

---

7 מהלך שבילי הדעת הוא מאת ר׳ משה קמחי, וס׳ המכלול וס׳ עט סופר הם מאת ר׳ דוד קמחי. - 8 מאת ר׳ דוד בן שלמה יחיא.— 9 מאת ר׳ אברהם די באלמיש. - 10 מאת ר׳ עמנואל בן יקותיאל מבינובינט.— 11 ס׳ הבחור.— 12 · יראה זרע יאריך ימים, אמן.— 13 אינו ידוע.— 14 מאת ר׳ יצחק בן שלמה סגולה.— 15 תחכמוני.— 16 מאת ר׳ יהודה בן שבתאי.— 17 תרגם מערבית ר׳ אברהם בן שמואל הלוי אבן חסדאי.— 18 מאת ר׳ שמואל ארקיוולטי. - 19 מאת ר׳ יצהק אנקיניירה.— 20 אל ר׳ שלמה בן ר׳ אברהם אדרת.— 21 מאת ר׳ ישראל נגארה.— 22 היוניים.— 23 בן שמחה.— 24 לספר מעשה השם מאת ר׳ אליעזר אשכנזי.— 25 ר׳ יהודה אריה ממודינא.— 26 מאת ר׳ שלמה בן אברהם מאורבינו.— 27 מאת ר׳ יצחק נתן.— 28 מאת ר׳ דוד קמחי.— 29 מאת ר׳ יוסף אבן כספי.— 30 מאת ר׳ נתן בן יחיאל.— 31 מאת ר׳ אליהו בחור.—

ספר ההלצה והשיר לאריסטו׳, וספר נופת צופים למיסיר ליאון[32], יהיה לו בלשון יתר שאת ויתר און. ומשבח אני המפליא לעשות במליצות וחיילים יגבר, כי בזה בלבד נכר אם הוא חי אִלֵּם או מְדַבֵּר. ויתבונן במלות שנשתמשו בהם גדולי המעתיקים, ויהיה דולה מים מבארות עמוקים, ובזה ירד לתכלית תכונת וכוונת לשוננו, שהיא חסרה מאד בזמננו, כדרך כל לשון שאינם מדברים בה ההמון בכל יום, שלא זו בלבד שלא יוסיפו מלות מדעתם, אלא עוד ישכחו את אשר ירשו מאבותם. ואמר החכם אפלאטון: ההרגל על כל דבר שלטון. והנה בהיות כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, היו תכף הילדים בחכמות לומדים, ולאורך ההתמדה היו מאד מצליחים בחכמה עד ששכלם בנה מגדל לעלות השמימה, ולדעת סבת הסבות וכל הנבראים כלם, ואכל וחי לעולם. ולולי פירוד הלשונות ואורך ההצעות כגבוה שמים על הארץ היה האדם קונה שם בכל התבונות, עד שהיה דומה לאלהים בצלמו, וזו כוונת הפסוק[33] וטעמו. כי למעיין יש ב׳ לשונות: אחת שהורגל בה עם אנשי ביתו ומדינתו, ואחת שבה כתובה תורתו וחכמתו. וּלְלָמְדָן יְכַלֶּה ילדותו ובחרותו. ואם יהיה בקי בכמה לשונות יהיה מינו נאה להנהגה ואדנות, אלא שהמלאכה מרובה והזמן יקר, ולא הלשון היא התכלית המכוון, כי הוא אמצעי לקנין החכמה, שהיא העקר, אם לא שכוונתו לדעת לדבר עם ההמון ולהיות מליץ או תורגמן, ובזה אמנם יהיה בלשון אומן, אך אין זה דרך מביא להצלחה הנכונה, כידוע לכל בעלי חכמה ואמונה, כי ברב דברים לא יחדל פשע ולא יוסיף תבונה.

ב. פילוסופיא. וימהר ללמוד בהגיון. ויש לו מלות ההגיון להרמב״ם וקצור ההגיון לן׳ רשד וההגיון לן׳ סנא וחלק ההגיונות לס׳ הכוונות[34] עם פירושים. ועוד יש כמה חבורי הערביים והנוצרים שהועתקו בלשון העברים, וגם אני כתבתי בווילנא חבור מספיק להבנת ס׳ המבוא[35] וספר המאמרות, והוא בידי הר״ר יאשיה חברך. וישלים כל אלו ההגיונים עד ט״ו שנים, כי כן גם אני התחלתי להתפלסף בן ט״ו שנה בפאדובה בשנת השס״ז, ויהי עמי צור שוכן מעונה. ואין לנו בחכמת הטבע והאלהות זולתי ספרי אריסטו׳, ראש הפילוסופים, אשר העיד עליו הרמב״ם,[36] שדעתו תכלית השגת שכל אנושי. ואומר המורה[37]: כל מה שאמר אריסטו׳ תחת גלגל הירח כלו אמת. והוא חבר ספרים הרבה בכל חלקי החכמה הטבעית והאלהית[38], והנני מסדרם לך בסדר: הלמוד הראשון הוא ספר שמע הטבעי, ואחריו ס׳ השמים והעולם, ואחריו ס׳ ההויה וההפסד, ואחריו ספר הנפש, ואחריו אותות עליונות, ואחריו ספרים קטנים טבעיים, כגון ספר החוש והמוחש, הזכירה וההזכרה, היקיצה והשינה, החיים והמות, אורך וקוצר החיים, ותנועה ומנוחה, והליכת הבעלי חיים. ובספר בעלי חיים כתב תולדותם ומיניהם ואיבריהם. ובספר מה שאחר הטבע כלל כל

---

32 ר׳ יהודה מיסיר ליאון.— 33 בראשית י״א א׳–י״א.— 34 כוונות הפילוסופים לגזאלי.— 35 מאת פורפיריום.— 36 באגרתו אל אבן תבון.— 37 ב׳ כ״ב, השיה כ״ד.— 38 מה שאחר הטבע · מיטאפיסיקה.—

יסודות החכמות כלן וּבֵאֲרָן. גם כל הנאמר במאמרות ידוקדק שם היטב. ושם ידובר על האל ית' ומלאכיו. ועוד יש לו כמה ספרים, כגון ספר השאלות הטבעיות ודומיהן, הועתקו בלשון הקדש. ועליהם חונים ביאורי החכם המבאר הגדול ן' ראש"ד, הנקרא נפש אריסטו' ושכלו, לרוב דקותו ודבקותו בו.

עוד ביאר את ספרו הרלב"ג ז"ל בהגיון ובטבע וקצת מס' בעלי חיים, אולי גם בשאר ספריו, ולא ראיתים. עוד יש לנו פירוש להר"ר יצחק ב"ר ישראל, ועוד פי' למה שאחר הטבע לתומיסטיאוס[39] היוני. גם בן סנא כתב חבור יקר, כולל כל חכמת הטבע והאלהות ושאר חקירות בענין הנפש וענשה ותחיית המתים, וכאלה רבות. גם ספרי אבונצר אלפרבי ושאר ספרי ערביים ונוצרים, ראיתי רבים מועתקים, א' הנה וא' הנה פונים, והם כלם טובים ונכונים. וספר הכוונות לאבן חמד[40], כולל טבעיות ואלהיות והגיוניות עם פי' יצחק אלבלג, וס' הפלת הפלוסופים לאלגזיל[41] עם השגות ן' ראש"ד הנקרא הפלת ההפלה. וספרי הפילוסוף הגדול אשר היה ראש ואב לכל מלמדי פאדובה מאבות אבותי וממשפחתי הר"ר אליהו דלמידיגו, חבר ספרים יקרים בלאטין והועתקו מהם בלשון הקדש. כגון פי' הנכבד לעצם הגלגל ומאמר יקר על המציאות והעצמות והאחד, ושאלה עמוקה על אחדות השכל ההיולאני וויכוח על מניע ראשון, ושאר חבורים. ותלמידי החכם הכולל ר' שאול כהן, הוא השואל הי"ב שאלות מהר"ר יצחק אברבנאל, עשה ספר התכליות, כשמו כן הוא: רב תועליות. ועוד ספרים קטנים פילוסופיים אלהיים.

וַיִּשָּׂא את לבו ליכנס בפרדס ספר המורה[42] הנכבד והמעולה עם מפרשיו. וראיתי במצרים כמו י"ח פירושים גדולים וקטנים. ואולם דרך צחות אומר כי מפרשיו כנגד ארבעה בנים: אחד רשע[43] — זה ר' משה הנרבוני ראש למבינים, והוא זקן ביתו של המורה וירד לעומק דבריו מכל המפרשים, אלא היה כהולך רכיל מגלה סוד ולאיש לא נשא פנים. ואחד חכם — הוא ר' שם טוב[44], מבאר יפה ומעורר על דברי הרב קושיות ומדנים. ואחד תם — זה קרשקש[45], פירושו כפירושי הרבנים. ואחד שאינו יודע לשאול — זה אפודי, והוא איש נכבד משיב חרש ואינו שואל, כדרך רש"י בקיצור וביאור, והוא ראש הפרשנים, והוא בכלל חכמי השעור[46] והתוכנים[47], מה שאין כן ר' שם טוב. וכן נכרת חכמתו בביאור שני קוים שהזכיר המורה[48], כי לנקודת האמת דבריו מכוונים. ור' שם טוב פרוונצל ביאר הדבר במופתים נאמנים, גם כי שמץ דבר נשמע בו כדברי בואיציאו ראש הכשפנים[49]. ועוד פירשו דבריו ר' יוסף כספי, פלקירא[50] ואַלתַבְּרִיזִי[51],

39 Themistíus תרגמו ר' משה אבן תבון.— 40 גזאלי.— 41 · גזאלי.— 42 מורה נבוכים מאת הרמב"ם.— 43 כבן שאינו נוהג יראת הכבוד באב.— 44 בן יוסף בן שם טוב.— 45 ר' אברהם קרשקש.— 46 גיאומטריא.— 47 אסטרונומין.— 48 מורה נבוכים א' ע"ג.— 49 Boethius קוראו ראש הכשפנים להיותו מתימטיקן גדול וכאילו הוא עושה מעשה כשפים בחריפותו.— 50 ר' שם טוב פלקירא.— 51 הוא ערבי.—

ור׳ דוד יחייא עשה ביאורים יקרים, והר״ר יצחק אברבנאל פירשו כלו. וראיתים בידי החכם הכולל ידידי מוהר״ר משה מצורדי הקראי בקוסטנטינא בהיכלו. ובאמתחות ספר המבחר [52] ופי׳ רלב״ג על התורה תמצא הרבה מסודותיו נראים ונגלים. וכל פירושי הנרבוני, כגון אגרת באפשרות הדבקות [53] ובס׳ הכוונות וההפלה [54] ובס׳ חי בן יקטן, [55] כלם דברים עמוקים ומעולים, אלא שדבר בחידות ומליצות ואין מבין מהמתחילים. וילמוד ס׳ היד החזקה כלו ופירוש המשנה שחבר הרב, ואגרותיו ופרקי ההצלחה וספרי הנהגת הבריאות ופרקי הרפואה, ויהיה שותה בצמא את דבריו, כי מזמן הנביאים לא קם כמוהו מנהיג לכל בית ישראל בסדורים ובלמודים היקרים בתורה ובחקים הישרים, וכל דבריו מעולפים בספירים, תהא מנוחתו כבוד. ור׳ יוסף פלקירא חבר אריגה, כוללת כל חכמת הטבע והאלהות בלשון נקיה שכל אדם יבין מדעתו. ור׳ יהודה הכהן לקח מחכמת הלמודים והטבע והאלהות את שוק התנופה ואת חזה התרומה בס׳ הנכבד שקרא מדרש החכמה. וילמוד בספר מלחמות השם לרלב״ג, ובס׳ אור ה׳ שחבר האיש הנכבד ר׳ חסדאי קרשקש, ובספר עץ חיים להחכם הר״ר אהרן [56] הקראי, ובספר אשכול הכפר להר״ר יהודה [57] הקראי ז״ל, ובספר עיקרים, [58] וס׳ תהלה לדוד, [59] וס׳ ראש אמנה וס׳ מפעלות אלהים עטרת זקנים וצורת היסודות — ואלה ארבעתן הם מעשי ידי הר״ר יצחק אברבנאל להתפאר, ובספר אור עמים להר״ר עובדיה ספורנו, ובספר אמונה רמה להראב״ד, ובס׳ האמונות [60] להר״ר סעדיה גאון. ובס׳ שבילי אמונה, [61] וס׳ הנכבד הכוזרי [62] עם פירוש המליץ היקר ר׳ יהודה מוֹסְקָאטוֹ, הנקרא קול יהודה. והוא חבר דרושים, נמלצו אמרי יושר, קראם נפוצות יהודה. וספר שער השמים, ובשאלות ר׳ יצחק לטיף, וספר אגרת בעלי חיים, [63] וס׳ נוה שלום, [64] וס׳ הגדרים, [65] וס׳ רוח חן, [66] ובס׳ גבעת המורה, [67] וס׳ פתרון החלומות [68] הנדפס בקוסטנדינא. וזולתם לא ראיתי ספרים שעמם שרא נהורא, שיהיה ראוי לבעלי מקרא.

ג. **מפרשי המקרא.** ואולם בין מפרשי הכ״ד ספרים אבי המבארים וראש המדברים כפי ההשכלה הישרה הראשונה וכפי הסכמת כל איש תבונה, אמרתו צרופה ומנופה בי״ג נפה, הוא החכם הגדול הראב״ע, ראש לפשטנים. ועל למוד ספריו הרמב״ם צוה לתלמידים ולבנים [69]. ואל תהיה כהמון הרבנים החושבים שכל חידותיו הם על דקדוק ופירושי המלות, ומיעוטי התועלת, כי הנני נשבע בְּעֵ֣ת הָעֲלוֹת, כי בין כל ספרי האומה הקדושה לא תמצא מסגולותיו ואור יקרותיו. ובפירושו על התורה כלל סודות, ולכל נפש

---

52 פי׳ על התורה מאת הקראי ר׳ אהרן הראשון.— 53 מאת אבן ראש״ד.— 54 מאת גזאלי.— 55 מאת אבן טופאיל.— 56 בן אליהו.— 57 הדסי.— 58 מאת ר׳ יוסף אלבו.— 59 מאת מיסיר ליאון.— 60 האמונות והדעות.— 61 מאת ר׳ מאיר אלדבי.— 62 מאת ר׳ יהודה הלוי.— 63 שתרגם מערבית ר׳ קלונימוס בן קלונימוס.— 64 מאת ר׳ אברהם שלום.— 65 מאת ר׳ מנחם בן אברהם בונפס.— 66 מאת ר׳ ועקב אנטולי.— 67 מאת נרבוני? 68 מאת ר׳ שלמה אלמולי.— 69 באגרתו אל ר׳ אברהם בנו.—

משתוקקת תשובות וחמודות, אלא מכוסות בחידות. וכן דרכו בספר האחד וס' השם, וְאִלּוּ חזירי יער לא עברו שִׁנֵּיהֶם לתוך הפרי, כי אם נתקעו בקליפות וחשבום כשבלים דקות ושדופות. ובמעשה בראשית והמרכבה והנבואה והמלאכים, בכל פרט ופרט מן הדרך לא ירט. והמקצרים[70] תלו סרחונם באחרים, ואולי למדו בו כשהם מלמדים הנערים או כשהם שכורים. וידעתי כי אחד מהגדולים[71] נשכו בעקיצת שועלים, ולא אעלה על ספרי דבריו, כי כלם הבלים. וזאת הבריה, כל הימים אשר חיה, היה הולך ומסבב העולם, מקצה הים המערבי ועד לוקא ועד מצרים וכוש ועילם. ולא היה עמו כסף ולא אדומים, כי זלזלם כל הימים, כי אם בגדו אשר יחם בו ותרמילו אשר בו אצטרולבו. אביר לב, רוח אלהים בקרבו, אלא שהרבה היה מאמין במשפטים ובמבטים, ובעיני ר' משה המיימוני הם הכל כאוב וידעוני, פתות אותם פתים. ולכן שמע לעצתי, כמטמונים תחפשנו, והנאמר במקום זה עם הנאמר במקום אחר תצרפנו, ומצאת כל חפצך כי תדרשנו בכל לבבך. והן אמת כי כוון להעלים, ולא להחשיך ולבלבל, כאשר גם כן עשה בעל ספר המבחר, אשר הוא לבעלי מקרא בפירוש התורה רב החובל. הן אמת כי כל דבריו ישרים ונעימים, אלא שהם מאד סתומים. וראיתי שכתב הר"ר משה מצרודי[72]. שמסרפיו[73] ב' אחים כשני ירחים, הר"ר אליהו והר"ר יצחק, בני החכם הר"ר אברהם בע"ס יסוד מקרא, כל אחד כפי שכלו עשו לספר זה באורים, ולא זכינו לראות אלו האורים והתומים. ודע כי בספרי הקראים תמצא באור לדברי הראב"ע, כי רוב באוריו מקדמוניהם, כגון הר"ר ישועה[74] והר"ר יפת[75] והר"ר יהודה הפרסי דולה ומושך, גם כי לפעמים כיונק שדי אמו נושך. ובהיותי בעיר קוסטנדינא רבתי בדיעות בקשתי לראות באורים של כהר"ר מרדכי כומטייאנו על הראב"ע בתורה, והראו לי כ"ד פירושים על דבריו, אגב גררא. ולוּ היה לומד זה הקצין בספרים כאשר משתדל לקבצם היה סודותיו מגלה וכפטיש מפוצצם, אלא שהיו שם רובצים ושוכנים בתוך הארונים אם על הבנים. ויש בידי הכל ס' צפנת פענח[76], כתב יד, והוא ביאור יפה על דבריו וירד בחדריו, כי מצא ארוך[77] להראב"ע על התורה, אולי הוא בעצמו כתבו במהדורא קמא או בתרא. ועוד פי' על הראב"ע לר' שמואל בן סנא[78] ונקרא ס' מקור חיים, והוא חבר הס' הנכבד המעולה הנקרא מכלול יופי, ובו סודות כל התורה, ממנו תוצאות חיים. ועוד ספר המוטוט[79], ובן כספי[80], ור"ש אשטרוק[81], ור' שם טוב אבן שפרוט[82]. ואלו בלבד הם אתי מפירושי בן עזרא[83]. ובדפוס בסיליאה של כ"ד ספרים יצא לאורה פי' ס' ישעיה וי"ב נביאים. ופי' יחזקאל הנכסף ופי' שאר הספרים

70 · קצרי השכל.— 71 כנראה, ירמוז לאחד המחברים שהיה בן דודו.— 72 חכם הקראים בקושטנטינה בן זמנו וידידו של יש"ר, כאמור לעיל.— 73 · דודיו.— 74 בן יהודה או עלי.— 75 בן עלי.— 76 מאת יוסף בן אליעזר.— 77 כלו' נוסח ארוך מפי' ראב"ע.— 78 צרצה.— 79 מגלת סתרים מאת ר' שמואל מוטוט.— 80 ר' יוסף ן' כספי.— 81 בעל הספר סוד השם.— 82 גם שם ספרו של זה הוא: צפנת פענח.— 83 כהנתו: הפירושים לפי' ראב"ע.—

לא ידענו איפה הם רועים, ואי אפשר שלא יצאו אם הם נחבאים. ובמעלה ממדרגה זו בפי׳ הכתובים אני כולל כל מפרשי הקראים, כגון ס׳ ר׳ יעקב [84] בעל הָעֶשֶׂר [85] וס׳ המבחר [85] וס׳ כתר תורה [86], וכל מה שפירשו בנביאים ובכתובים, כלם ברורים וערבים ולפשט קרובים. ובמדרגה שנית הם פירושי הרד״ק, מספיקים באמת, גם כי לפעמים כְּיָשֵׁן לא דק, ונמשך אחרי מדרשים ואגדות. ולולי זה היה מדובר בו נכבדות. ובמדרגה שלישית הם באורי רש״י על הכ״ד ספרים. ואם הם לראשי הרבנים עטרה, אינם מתיחסים לבעלי מקרא, כי רֻבּוֹ רחוק מן הפשט והסברא, וכלו ספרא וגמרא. ויכל להוציא מדבריו איזו אבן יקרה מי שיש לו בשכלו כְּבָרָה. והרמב״ן לפי הרוב קולע אל השערה, ומאד חשקה נפשי בפירושו על התורה, לבד במקומות שחובק לאשה זרה [87]. ולולי זה משה איש המעלה, אשר מיד שוסים גְּאָלָהּ, חי אני היא היתה עדיין בתולה, ולא ילדה ולא חלה, או כאשה עזובה בחיקה נאופים בלה. ויש עוד באורים שתחת שלש מדרגות אלו נכללים, רבים ונכבדים נטיו כנחלים, כמו ביאורי רלב״ג, בן בתו של הרמב״ן, מכל חכמה כלולים והרבה מועילים. ויש לו פי׳ על התורה מפנינים ומפז יקרה, ובנביאים ראשונים וה׳ מגלות ובאיוב ובמשלי, ואולי בכל הכ״ד ספרים, והוא כמוס ואינו נגלה. ובאורי השר אברבנאל [88] הם לבית ישראל ממתנה נחליאל, ויש לו פירוש על חמשה חומשים, ובו נכללות כל דעות המפרשים, וראוי לכל בעל אמונה לקרות בהם בכל ימות השנה. ולו פירוש על כל נביאים ראשונים ואחרונים, מעין גנים. ובספר מעייני הישועה על ס׳ דניאל הפליא לדבר בתוחלת ממושכה ורב טוב לבית ישראל. והבן המעולה הפילוסוף הגדול ר׳ יהודה אשר הוליד כדמותו בצלמו, כאשר החל רוח השם לפעמו חבר ספר בלאטין, שבחו אין לספר, קראו ספר פילון וסופיאה [89], ידיד וחכמה, ובו כל חכמה ותבונה. איה שוקל, איה סופר, יופיו מי מנה? והעתקתי ספר זה כלו בלשון הקדש יחד עם קצת ספרי ר׳ ידידיה האלכסנדרי, שחבר ספרים רבים בלשון יון, ואמרתי לחבר אלו הידידים והיו לאחדים, ואדפיסם להיות לחכמת בית ישראל לאותות ולמופתים, ונגנבו ממני ועד הנה לא ראיתים. וס׳ כלי יקר [90], שהוא פירוש על נביאים ראשונים, כל טוב שם לקוח מאלו הקדמונים. והר״ר יצחק עראמה בעל העקידה בפירושו על התורה, הארץ מכבודו האירה. ומה אומר ואספרה כבוד איש זרוע עם גבורה, מליץ ופילוסוף ובו כל מדה יקרה? ולו פירוש חמש מגלות וספר חזות קשה. ובין המפרשים הוא האבן הראשה ותשואות חן אשר הוד והדר הנחילנו, ומאשפות הפשט רוממנו, וסודות הרב המורה גלה לנו, ומכמה ספקות קשות גאלנו. ויש לי עליו פירושים על כל מקומות הקשים, מכל מקום שמביא ספר המדות [91] והכוונות וההפלה [92], ואין הכוונה לכל נגלה. ובענין

84 בן ראובן.— 85 מאת ר׳ אהרן בן יוסף (ר׳ אהרן הראשון).— 86 מארז ר׳ אהרן בן אליהו (ר׳ אהרן השני).— 87 היא חכמת הקבלה.— 88 דון יצחק.— 89 Philo et Sophia.— 90 מאת ר׳ שמואל בן אברהם לניאדו.— 91 לאריסטו.— 92 לגזאלי.—

הקשת הביא ענינים לא יבינו אפילו ראשי המבינים, ובפרשת ואתחנן בענין הזכירה, וכן בכל התורה, מליצתו צרה. והוא ירד העינה וימלא כדו מספר ר' אברהם ביבאגו הנקרא דרך אמונה, והספר הזה כלו כוונה. ור' שמריה האקריטי [93], מחכמי ארצי הגדולים, בפירושו עשה אורים גדולים. והר"ר עובדיה ספורנו במלים קצרות פירש התורה וכוון כוונות, וה' מגלות ותהלים, ובו דברים יקרים ומעולים. והר"ר יחייא [94] פירש כתובים וה' מגלות. וס' משלי פירש ר' עמנואל נעים זמירות ישראל. ואיש הולך בתומו [95] עשה ספר דברי שלמה. וס' תולדות יצחק [96], וס' עולת תמיד [97] יהיו בידיך כצמיד. ולס' בחיי [98] ולבעל הצרור [99] תקרא דרור. וספר מנחה בלולה [100] הוא כמפריש חלה. והייתי מזכיר ס' מעשי השם [101] בכלל החמודים, לולי היה מרבה הבל בענין השדים. אבל בספר יוסף לקח [102] לכל המפרשים בכורה לקח. וידי משה [103] כבדים [104] בחמש מגלות, גם כי בשאר ספריו הפליא באוריו. וס' קהלת יעקב לר' ברוך [105] פי' על קהלת, הפילוסופיא תמרוקיה בו מְבֻהֶלֶת, ותשם בפוך עיניה וכחֹלֶת.

ד. ספרים שונים. וזולתי המפרשים יש ספרים נעימים, כגון ויכוח [106] דון יוסף נגיד ומצוה לאמים, וספר הנכבד מאור עינים לר' עזריה מן האדומים, וספר צדה לדרך [107] אין לְיָפְיוֹ ערך, והוא זרע ברך. ואם תרצה לדעת משפטי העובד את האלהים והחובות עיין במסכת אבות עם פי' נחלת אבות [108] ולב אבות [109] וּמִלֵּי דאבות [110], וס' המדות לאריסטו' וס' הנהגת הבית והמדינה, ובספר הנכבד חובות הלבבות [111]. ולתענוג הנפש בשעת העצבון הנה אתך ספר יוסיפון וצמח דוד [112] וקבלת הראב"ד וס' יוחסין [113] ושבט יהודה [114] ודברי הימים לר' יוסף כהן ולהר"ר אליהו [115] מקנדיאה. ואם זכית להיות מהבוררים, תברור ספר הנעים של יחייא הנקרא שלשלת השקרים, [116] וגורן נכון [117] ומשא גיא חזיון [118] ומוסרי הפילוסופים [119] ומבחר פנינים, [120] וס' צל עולם, [121] ארחות עולם, [122] אגרת שלומים, [123] וס' חזוק אמונה [124] וס' מכתב לחזקיהו [125], והדומים להם. וס' מסעות ר' בנימין [126] החוזה לא הייתי מונה לולי היותו שם בפירוש הגלגול מְגֻנֶּה.

---

93 · מאי קריטה-קנדיא.— 94 יוסף בן דוד.— 95 ר' שלמה בן יצחק לוי.— 96 מאת ר' יצחק קארו.— 97 מאת ר' משה בן יעקב אלבלדה.— 98 בן אשר.— 99 צרור המור מאת ר' אברהם צבה.— 100 מאת ר' אברהם מנחם כהן פורטו.— 101 מאת ר' אליעזר אשכנזי.— 102 על אסתר.— 103 מאת ר' משה אלמושנינו.— 104 כלו' פירושו חלש.— 105 בן ברוך.— 106 בן פורת יוסף.— 107 מאת ר' מנחם בן זרח.— 108 מאת דון יצחק אברבנאל.— 109 מאת ר' שלמה בן יצחק לוי.— 110 מאת ר' יוסף חיים.— 111 מאת ר' בחיי בן יוסף פקודה הדיין.— 112 מאת ר' דוד גאנז.— 113 מאת ר' אברהם זכות.— 114 מאת ן' ווירגא.— 115 קפשאלי.— 116 כך הוא קורא לס' שלשלת הקבלה על שם כפורי האגדות שהוא כולל.— 117 קשה לברר לאיזה ספר הוא מתכוון.— 118 מאת ר' בנימין.— 119 שתרגם אלחריזי מערבית.— 120 שתרגם ר' יהודה ן' תבון מערבית.— 121 המיוחס לר' מתתיהו בן שלמה דילקראט.— 122 מאת ר' אברהם בן מרדכי פריצול.— 123 קובץ של אגרות.— 124 מאת ר' יצחק בן אברהם.— 125 אינו ידוע.— 126 בן יונה מטודילא.—

אולם סבוב ר׳ פתחיה[127], שדבר סרה על בעלי מקרא, אמת כי היה אחיו של ר׳ יצחק הלבן, ולכן לא היה איש סרבן וממהר להאמין לכל שמועות. ובעיניו לא ראה, ואינו נאמן, אע״פ שהיה אחיו של ר׳ נחמן. וכפי מה שידעתי בבירור שהוא שט באותן המקומות אבל הוסיף שטי כזב אלומות אלומות, עד שעמדו ספוריו כחלומות.

ואל יעלה בדעתך כי מה שלא זכרתי מן הספרים הם שלא למדתים, כי מעטים הם בין הגוים שלא ידעתים, וכ״ש בין היהודים. אלא ברותי לך המועילים, כי לא תאבה להיות בכלל הסכלים. ועתה, בני, ידעתי כי אין ספר וחבור שמן או רזה שלא יקח ממנו הקורא תועלת, כל שכן אם יהיה מבין וגלוי עינים ומחזה שדי יחזה. אלא שהזמן אומר לך: „רד ומהר לצאת מן העולם הזה". והרוצה לראות ספרי כתב יד חמודים, ילך לקוסטנדינא אב ואם בלמודים. ואע״פ ששלטו שם יוקדים,[128] בהשגחת התלמידים והשוקדים בחצרות אלהינו יפריחו ויגמלו שקדים.

בין כך, בני, אל תטוש תורת אמך, ללמוד בספרי הקראים כלם, ובס׳ המצות[130] יהאדרת[131], ותהיה לכל רואיך לשם ולתפארת. בני, אם תקח אמרי, אלו הספרים מספיקים לך לדעת כל למוד יקיר, מן הארז אשר בלבנון עד האזוב אשר יוצא בקיר. ואין הדבר תלוי ברבוי הספרים, כי אם במובחרים, ואין מעכב השלמות כרוב הספרים למתחילים, כמו רוב המאכל לקטנים ולחולים, ושנוי הענינים לא יולידו בשכל קנינים. ואם היה תנאי להשגה רבוי הספרים, לא היה חכם כסוחרים, שהממעיט מהם אסף עשרה חמרים, ואין הדבר תלוי בקנין אלא בשקידת העיון בענין, ואשר יזכה להיות שר וכהן, ימלא ביתו מהן, כי טוב סחרם מכל הבלים, והם חיים למרי נפש ואור לעמלים. ואני מנעורי גדלני החשק ויהי כאש בוער עצור, לא נתתי שנת לעיני ותנומה לעפעפי, תהלה לאל חיי לא חסר לי מאומה, הון ועושר בביתי, ולא חסה עיני על ממוני להזיל זהב מכיסי עשרת אלפים לצבור ולאסוף כל הספרים היקרים, ולחפש ולחקור אחריהם בכל מדינה ומדינה, כי בכל עבר ופנה תונים. ויהיו ספרי ז׳ אלפים ויותר, כלם ברורים, מלבד כלי הנחשת העשויים על ידי עושי המלאכה אומנים נאמנים רבים ונכבדים, וכלים מכלים שונים. ואלה בביתי ובהיכלי. ועוד הוספתי עליהם כהנה וכהנה בגלות בארבע כנפות הארץ, ובכל מקום שרגלי פונים, ויתן שלמה את הכסף כאבנים. אודה ואשבח למורי אבי ואמי אשר שמוני גפן פוריה וענפה ולמדוני בילדותי לשון היונים, כי בלשונם מחוברים כל ספרי הקדמונים: פילוסופים, רופאים, תוכנים, — ואחרי כן לשון לאטין ולע״ז[132] וספרדי, כי בלשונותם הועתקו כל ספרי חכמה מכל אומה ולשון חדשים גם ישנים. גם ללשון ערב אמרתי קודם אקרב, אכן הצבתי לה ציונים, אחרי רואי כל חפץ שבה לקוח מספרי היונים, והמה בתוספת ומגרעת משונים. ובכל מקום מוקטר מוגש למוד או ידיעה ארדוף אשיג, לא אנום ולא אישן עד ארוה צמאוני.

---

127 מריגינשבורג. — 128 כלו׳ היו שם שריפות. — 130 ס׳ גן עדן מאת ר׳ אהרן בן אליהו. — 131 מאת ר׳ אליהו בן משה בשיצי. — 132 איטלקית. —

ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי אורי וישעי, האדם הגדול בענקים לפני שמש ינון שמו וירעש כלבנון פריו, אשר שיחתו היתה לי עדנה ורוח חכמה ובינה, ותקראנה אותי צרות רבות ורעות, שמוני שומם מאוס וסחי, אמרו לנפשי: „שחי!" זה לי שבע שנים בלי מרגוע רגע, עם כל זה לא נקעה נפשי מהם ולא אמרתי נואש, והיה הקסת אזור מתני, ובכל מקום אשר היה שמה הרוח ללכת אפנה מכל עסקי, בנפול תרדמה על אנשים לכתוב על ספר בדיו, ואת כל מעשה אלהים אביא במשפט ואבדקנו ואצרפנו כצרוף הכסף, ורשמתיו לזכרון, וזה חקי תמיד מיום היותי בן איש ח"י שוקד על זאת הכוונה.— — —

ב. מהקדמת ר' שמואל בר' יהודה ליב ש"ץ לס' מצרף לחכמה[133].

אמר הצעיר המתאבק בעפר רגלי חכמים שמואל בכהר"ר יהודה ליב ש"ץ.

זה ספר תולדות אדם גדול ורב ורם כענקים ענקים בגרגרותיו, זכר עשה לנפלאותיו, מי ימלל גבורותיו, הוא הנודע בשערים הרב ר' יוסף מקנדיאה נר"ו, אשר הונף ואשר חורם על גפי מרומי החכמות, ויגד אֲלֻמּוֹת תעלומות, ובחבוריו מגלה עמוקות מפנח נעלמות, לא נראו כמותם בתוך אומות. אנכי בדרך הנחני ה' ביתה יוסף הוא המשביר בר לספרדים שבק"ק אמשטרדם והמבורגו החרדים אל דבר ה'. ויהי כבואי אל הרב נשאתי חן וחסד בעיניו, הביאני המלך חדריו, שם רמ"ז ואין מספר מחבוריו שכתב בתלמוד בפוסקים ובחכמת הקבלה דברים עמוקים, כי בחיצונית אין לי עסק, אבל בתורה שבכתב ושבעל פה — את זה חזיתי ואספרה, שיש לו יד ושם כאחד הגדולים. תהיתי בקנקנו, קנקן חדש מלא ישן, וָתִיק[134] מֻוּתָּק בפלפולו טוריא[135] כר' מאיר בחבריא, ופלפלתי עם כ"ת בכמה גופי הלכות, ולא היתה שאלה אשר שגבה ממנו, ולא האמנתי לדברים שספרו עליו בארצי בהיותי עדין נער בשנים, כי אמרתי כל האדם כוזב ומפליג, עד אשר באתי ותראינה עיני, והנה לא הֻגַּד לי החצי, כי הוסיף חכמה וטוב אל השמועה אשר שמעתי ממעלת כבודו. ויראני את כל בית נכותו וסגולתו, ובכלל חבוריו ראיתי מה שכתב בחכמת הקבלה, ובהן דברים גדולים שלא שמעתן אזן מעולם. בספר אחד הנקרא תחלת חכמה כלל כל קבלת מהרר"י אשכנזי ז"ל, אצילות בריאה יצירה עשיה, כפי מה שקבל בעל פה ומצא בכמה ספרים שבאו לידו מארץ ישראל, ובס' בטוחות חכמה קבץ וקצר כל חכמת קורדווירו ז"ל והקדמונים וסודות כל הגימטריאות וראשי תיבות וכל דרכי המקובלים, — כל יקר ראתה עיני בו! ובס' לבב חכמה נתן טעם לרפואות שבש"ס תלמוד, ושם דבר על הסגולות וההשבעות והדמיון והכישוף, ממש חכמת שלמה ראיתי בו. גם הרב נתפאר בחבור

133 נדפס בס' נובלות חכמה, בסיליא שפ"ט—שצ"א.— 134 מן ותק בערבית, ל' קיים, נאמן.— 135 מפרק בפלפולו הרים (תרגום למלכים א' י"ט י"א, ע' בוקסטורף בערכו).—

זה שבכל חכמי הגוים לא נמצא דוגמתו. ועוד שם כמה קונטרסים, אגודה גדולה, קראם בשם תעלמות חכמה, ונפשי יצאה בקראי בם דרך העברה. ובקשתי ממעלת כבודו שיניחני להעתיקם ואני אדפיסם מכיסי, כי היו מונחים בקרן זוית ומלאים אבק ועפר, ולא רצה, כי אמר שיש בדעתו לחזור לראותם ולתקנם ושהוא יוציאם לאורה בזמן קרוב עם שאר תשובות חשובות שהשיב לאחד הגדולים. ואני ידעתי שעסקי הרב רבים בישיבה ובדרשות, שכמעט צריך לדרוש בכל שבת, לא יתנוהו השב רוחו לסדרם כעת, על כן חזרתי והתנפלתי לפניו והעתרתי והפצרתי כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו, ובקשתי שלא ישוב פני ריקם, כי למען ראות פני הדרתו באתי, ועזבתי את מעט הצאן במדבר. ונתרצה לי במקצת, ר״ל מה שלא היה בדעתו להדפיסם נתן לי, כי בהרבה ענינים נתעסק הרב בזמנים שונים, וכמה מהם שרף באש אחר שיגע בהם עִדָּן וְעִדָּנִין, ושום אדם לא יכול לירד לסוף דעתו של רוממות מחשבתו: כל דבר גדול הוא קטן בעיניו.

וכן שאלתיו על סבת קריאתו ס׳ נובלות חכמה בשם זה, והשיב לי: לג׳ סבות. א׳ על דרך שאמרו חז״ל נובלות חכמה של מעלה תורה, כן הכלול בחבור זה חלק קטן ושפל בערך חכמת קבלת האר״י זצ״ל, כי לא כתב הרב רבי יצחק אשכנזי ז״ל שום חבור בחכמת הקבלה, ותלמידו זקן ביתו הר׳ חיים קלברס ז״ל המושל בכל אשר לו קבץ כללות למודי רבו בס׳ הנקרא עץ חיים, ולא שזפתו עין רואי בחוץ לארץ, כי הוא ביד בנו בצפת תוב״ב. ומה שבא לחוץ לארץ הן נובלות חכמתו ממה שנשרו מחיק הרב קונטרסים בלתי מספיקים. ב׳ שכל עיקר הספר הוא על עולם התהו קודם הַמִּתְקְלָא [136], ומדבר על המנין חבירין שמתו ונתבטלו כאילו נבלו ונפלו כל אותן הבריאות, כי לא היתה להם תקומה. אבל כללות התיקון כתב הרב בס׳ תחלת החכמה הנ״ל. ג׳ שהנובלות הן פירות שנשרו מן האילן קודם גמר בישולן, כן למודים אלו לא נתבשלו במוח מהר״ר יש״ר, כי לא נשא ונתן בהם למצוא להם טעמים ערבים לשכל המעיין, כי הרוח הפילם והשליכם קודם זמנם. עכ״ל.

ואף על פי שאמרו, זכרונם לברכה, עלובה העיסה שהנחתום מעיד עליה, על כל זאת כל רואי אותו חבור שלמים וכן רבים המה ראו כן תמהו, כי הפליא לדבר בו על עולם האין סוף ועולם התוהו וענין אדם קדמון ועקודים נקודים וברודים ושבירת הספירות הרמוזה במיתת מלכי אדום לפני מלוך מלך לבני ישראל, וענין מלבוש הכבוד וסוד האותיות ואלפא ביתא דאלב״ם, דברים נפלאים שאין שכל פלוסופי אפילו עקש ופתלתל שלא יהיה נהנה מאותם למודי ה׳ הנשגבים על כל הגיון ורעיון. והסכמתי להדפיסו להועיל למשכילים. ויראו הפילוסופים הנימולים מבטן מי יצאה הקריאה הזאת וכופר שמים ישוב אל ה׳ ורפא לו.

והמחבר בעצמו הודה שבימי הנעורים בהיותו כבן י״ח שנה בפדובה

---

136 ·המשקל·—

היה נתון בחכמה יונית כזב"י בת צ"ר, אריסטוטליס שחושבים ראש אמ"ת, כי בית אב במד"ין הוא ולא יסבול דבר חוץ מההקש השכלי. וגם הוא 137 קלק"ל בחצים והטיח דברים כלפי חכמי הקבלה ורדף אותם עד חרמה והשברים. ולא נתן לו ה' לב לדעת עד שהגיע לכ"ז שנים, שאז זכה לשמן זית זך כתות למאור להעלות נר ה' נשמת אדם מבטן שאול ומדיוטה התחתונה של גיהנום, שהורידה היוני בנכליו, ומאשפות הרים שכלו להביט אל אלהים חיים. ומעשה, שבהיותו בקוסטנטינה נקרא מהשר המעולה הפלוסוף הגדול הזקן ונשוא פנים כה"ר יעקב ן' נַחְמִיאַשׁ, שהיה בכפר קרוב לעיר, בורח מהמגפה, ושם ישב עמו ימים אחדים ודברו יחד על כמה דברי חכמה, ובבואם אל חכמת הקבלה, והגביר הנ"ל פתח תיבה אחת, שבה הכסף והזהב והפנינים, והוציא קצת קונטרסים מקבלת האר"י, והיה מפליא בערכם ושבאו לידו בממון רב. והיה מתפאר להראות שחכמת הקבלה קרובה לפלוסופיאה של אפלטון, שדעותיו ישרות. ורצה שהרב יש"ר יעתיק מפרשי אפלטון מל' יוני, כי היה מחבר ס' בכוון ב' הדעות, ואלמלא היה מאריך שם היה מפיק רצונו, אלא שגזר ה' הפרידה ביניהם. ונסע הרב משם לפולין. ובהיותו בעיר ייאשי שבוואלכיאה פגע באיש אלהים קדוש הרופא כה"ר שלמה ן' ארואי, שהוא היה עסוק בחכמת הקבלה יותר מארבעים שנה וחבר ספרים בה, ובהיותו זקן כבן שמונים שנה נסע ללכת לירושלים תוב"ב, ופגע בו ודבר עמו. וכשראה שלא הניח דבר גדול שלא חקר בו, ושעם היותו פלוסוף גדול ובקי בספרי בן ראשד על כל זאת היה משבח ומפאר חכמת הקבלה, התחילה לעשות חכמה זו רושם בשכל מהר"ר יש"ר ורוח אחרת היתה אתו, שראה שני התיירים הגדולים הנ"ל רועים בשושני החכמה הזאת בזקנותם ולא יבושו כי ידברו עם הפלוסופים בשער ועדותיהם נאמנו מאד, שכל חפצי הפלוסופיאה הטבעית והאלהית לא ישוו בה, אמר: הלא דבר הוא, ויש דברים בגו! אז החל לקרוא בשם ה' ורוח נכון נתחדש בקרבו, ונכון לבו לדרוש ולתור בה.

כל זה ספר לי הרב ביחוד.

וברוך שהבדילו מן התועים וְזָכָה וְזִכָּה את הרבים. — — —

ג. מהקדמת ר' שמואל בר יהודה ליב ש"ץ לס' נובלות חכמה [138].

— — — אחר אשר זבדני אלהים זבד טוב והשגתי מהשר האלוף כמוהר"ר יש"ר נר"ו קצת קונטרסים מחכמות אלו גמרתי בדעתי לזכות בהם את הרבים, הגם שידעתי שאיני עושה נחת רוח להרב הנ"ל, כי כן דרכו כבור סיד לקבל ולספוג מכל אדם, ואינו חושש לחלק מכבודו לזולתו, ומרגלא בפומיה לומר: „עד שאלמד לאחרים מה שכבר השגתי אלמד לעצמי מה שעדין לא השגתי, ששלמות עצמי קודמת לשלמות זולתי, ואפשר

137 ר"ל יש"ר.— 138 נדפס בס' נובלות חכמה בסיליא, שפ"ט—שצ"א.—

שתתקיים החכמה על ידי אחרים, ואני חפץ להיות מן התלמידים ולא מן המלמדים". ומתוך ענותנותו אומר זה. אבל אילו היו עושים כן חכמינו וכל הקדמונים כבר פסקה שלשלת הקבלה, אבדה התבונה ונכרתה מעולם ונשתכחה התורה ח"ו מישראל. וכתב הרב בעל עקדת יצחק בשער ק"ד זה לשונו: „ברבות הטובה וכפרוץ השפע על השלמים בעצמם כן ירבה וכן יפרוץ מהם על זולתם. זה הדבר אשר יחייבהו טבע הענין ואשר נתבאר מציאותו תחלה בנמצאים העליונים באופן ההשפעה מהם על המקבלים". וכבר כתב אותו הרב המורה פי"א ח"ב אמר, כי הדבר השלם בצד אחד מן השלמות אפשר שיהיה השלמות ההוא בגבול שישלים עצמו ולא יעבור ממנו שלמות לזולתו, כאילו תאמר על דרך משל שיהיה איש יש לו מן הממון מה שיספיק בצרכיו לבד, שלא יוותר ממנו מה שיועיל לזולתו, ואחר יש לו מן הממון יִוָּתֵר לו ממנו מה שיעשיר אנשים רבים, עד שיתן לאיש אחד שיעור שיהיה בו האיש ההוא גם כן עשיר ויותר לו מה שיעשיר בו איש שלישי. כן הענין במציאות. שהשפע המגיע ממנו יתעלה להמציא שכלים נפרדים ישפע מן השכלים גם כן להמציא קצתם את קצתם עד השכל הפועל וכו'. וזה הענין הוא מה שימשך גם כן בשלמים שבאנשים, גם בחכמים גם בנביאים, כי כאשר מלא אותם המשפיע העליון שפע שֶׁבַע שכל וחכמה יתרה ויתן ויחזור ויתן, יחויב שיורק מהם על הכלים אשר יוכנו ויוזמנו לפניהם, בפירוש נאמר „ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם", וכן ביהושע „ונתת מהודך עליו". — — —

ואני אמרתי אם אגלה אזן הרב שרצוני להדפיס כתביו יעכב על ידי ועת לחשות ולעשות, ואחר שיושלם מה יוכל לדבר את אשר כבר עשוהו, דמאי דהוה הוה, ואולי יכשר הדבר בעיניו שיוצא טבעו בעולם על ידי ובממוני. והנה אחד מהנערים הפועלים במלאכת הדפוס נפטר ממנו לא באהבה רבה, ובנסעו גנב קצת קונטרסים והוליכם אל הרב למצוא חן בעיניו, ובדה מלבו ודבר עלי כזבים, שאני רוצה להתכבד בספריו, עד שגרם לרב לחרות אפו בי, כי ברב חכמה רב כעס. וכתב אלי פעמים, ועשיתי עצמי כאלו לא באו לידי כתביו. וכשראה שאין מענה, הרבה להשיב אפו, וכתב עלי לאנשים אחרים באשכנז מרורות, עד שנרתעתי לאחורי ובטלתי ממה שהתחלתי איזה חדשים, וכמעט הסכמתי לעזוב את אשר התחלתי והיה לבער. אבל אנשים חכמים המכירים את טבעי וגזעי סעדוני, תמכו ואמצו את לבבי והחזיקו ידי, באמרם: „חמול על מעותיך וכבד את ה' מהונך. חלילה לך מעשות כדבר הזה, להחמיץ המצוה, לקפוץ ידך ולאמץ את לבבך. אל תשחיתהו, כי ברכה בו ורבים ילכו לאורו ויהנו בקריאתו". וגם הרב בעצמו שבחו גליו, וחמת המלך שככה, והרשני בכתבו להשלים הספר, אך ורק שאקצר כל מה שאפשר.

ולהסיר מעלי תלונות בני נבל גם בני בלי שם, המפליגים בעניָ ומגדילים, אשר פיהם דבר שוא ובלשונם ימיטו עלי גחלים, כבודי בקלו המירו ותהלתי לפסילים, ראיתי להדפיס גם כן אגרת הרב, גם כי תלע-

ואין מכלים, ותהי להשות גלים, ואמת מארץ תצמח והלך לפני צדקי וכרת במזמרות הזלזולי"ם.

וזה לשונו:

אמרתי ימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה, ואם עיר פרא למוד מדב"ר אדם יולד, כסוס עגור כן יצפצף, ואיש נבוב הלא ילבב כי יאריך ימים על האדמה. ואתה זקנת ושבת וכל ימיך גדלת בין החכמים, הוגה בתורת ה' תמימה. ואמר שלמה: אני חכמה שכנתי ערמה, שכיון שלמד אדם תורה נכנס בו ערמימות של כל דבר, ודרך איש ישר וחכם לפקות עיניו ולהקשיב אזניו ללמוד מפי נבונים ויערים סוד לשמור מצפוניו ומשמ"ע ודומ"ה. בלב נכון תנוח חכמה ובקרב כסילים תודע, ואיש חסר תבונה בלע מלה ויקיאנה, יריע אף יצרית כאסתרא בלגינא קיש קיש קריא בראש וּכְבִּדְקָא דְּמַיָא, אין מעצור לרוחו, ישפוך שיחו ויצעק צעקה. ואמר החכם לא מצאתי לגוף טוב משתיקה, כי מלבו לא יוציא מלים נעור ורֵק [אלא] ברב חלומות והבלים ודברים הרבה, ושותא דינוקא בשוקא או דאבא או דאמא. כי שפתי כהן ישמרו דעת, גן נעול מעין חתום, אף כי לא עממוך כל סתום, מה יתן לך לשון אני תומה. אוטם שפתיו נבון, ומה לך אצל מעשה מרכבה? אנוש כחציר ימיו וכעץ רקבון, כלך אצל הויות דאביי ורבא, וכי תתמיד בישיבה תתהלך ברחבה ותעש עלי כס"ל פימ"ה. חשבתיך כבור סיד שאינו מאבד טפה, לא כגלגלת על פני המים צפה, חרש ומסגר אוצר בלום, תשמע כלום לסתור אותו, תנצרך מזמה. כל רואיך יאמרו עליך איש צנוע, נאה לאדנות מינו, הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו, שומר פיו ולשונו ואונו בשרירי בטנו, לבא לא גליא לפומא. באמת, כן היית בעיני כל ימי היותך בעיר הזאת. אי לזאת אהבה רבה אהבתיך וכחותם על לבי שמתיך, אינני גדול ממך בבית — אהה, כחש מעשה זית! — על כן לא חשכתי ממך מאומה. וכל אשר שאלו עיניך ואמרת: הגידה לי, — לא אצלתי מהן, הבאתיך חדרי מלון קצי, יער כרמלי, והראיתי לך את כל בית נכותי בבית אמי ובחדר הורתי. לא היה דבר אשר לא הראיתיך באוצרותי, בנות מלכים ביקרותי, כל כבודה בת מלך פנימה. השמעתיך חדשות מעתה ונצורות לא ידעתם בחכמת האר"י ושפוני טמוני האלהיים, מפיהם אנו חיים, כי משׁשת את כל כלי, קנית כליותי, פתיתני בשפתי חלקות בעתירות נשיקות ואמרות רכות, העבדתני בדבריך ותאלצני. זה דרכך לאמר תמיד: „ברכני גם אני אבי, ודע את אשר ידעון, קרב לאשר יקראוך באמת, האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה". וָאֳפַת, כי הזקתני באלות ובשבועות, ותוכל, עד שנגלו לפניך כל תעלומות והמון נסתרות שמבראשית ומרכבה, ואתה כאיש תבונות עלית למרום, שבית שבי, לקחת מתנות לשם שבו ואחלמה. למה איפוא רמיתני ותגנוב את לבבי, באמרך כי יהיו לך לבדך ואין לזרים, ולמפרע ניכרים הדברים איך נהפכת לי כעיר פרוצה אין חומה. ואם אמרו יפה שתיקה אפילו עם חכמים, בדברים הנעלמים והרמים, ק"ו עם עמי הארצות, נעו עורים בחוצות ע"ש כסי"ל וכימ"ה. הלא קרית כי סוד ה' ליראיו, אם לא שנית

מה שאמרו רז״ל בפרק אין דורשין: אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו ה׳ דברים, שר חמשים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש. אם הלכה זו ממך נעלמה? וכי בנת לרצי מרחוק, למה הפרת ברית וחוק, שמלבד שאתה מושבע ומוּתְּרָה ממני פה אל פה באלות ובקללות נמרצות, הלא כתבתי לך שלישים במועצות: „אַל תְּגַל, אַל תַּטִּיף, אַל תפזר!״ ולא הטית אזן וזרית דברים כבושים על פני חוצות, והוקעת אותם לה׳ נגד השמש. הלא איש אתה, ומי כמוך בישראל! ולמה לא שמרת מוצא שפתיך כאיש אמונים, שאם לך קנה מוציא קול כיענים, הלא גם לך לב מבין וכליות יועצות. וכי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה?

ועתה מי שפרע מדור המבול ודור הפלגה וכו׳ יפרע ממך, ועל אילן שמשיר פירותיו כמוך אמרו: סוקרו וצובע אותו בסיקרא וטוענו באבנים. הכי קרא שמו נובלות חכמה? — נבול תבול גם אתה, וגם חכמתך לא תכון, כי תהיה בזויה כעוטיה וכשבויה, אבלה וחפויה, ותנצל עדיה, ומה נעשה לאחותנו ביום שידובר בה על שער בת רבים, אשר לה תהלה דומיה, ישיחו בה יושבי שער ונגינות שותי שכר, איש שוגה ופתי, מִלֲלַ״י גִלֲלַ״י מָעַי [139], כל עוברי דרך, כל בני פרץ, כל השרץ השרץ על הארץ וכל האדם ובבתי החסרי״ם אשר אין להם חומה.

וכמו כן בדברים הטבעיים, מי התיר לך לדרשם לעבריים, תורת ה׳ בפיהם מאז היתה שומה, יפריצו העם ממעשיו הטובים, כי צוררים הם לתורה בנכליהם, וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה, והם משחיתים להפיל החומה. אשר אמרו „ולא במעשה בראשית בשנים״, וכתב הרב בפתיחת ס׳ המורה, זה לשונו: ואלו באר שום אדם העניינים ההם כלם בספר יהיה כאלו דרשם לאלפים מבני אדם, היו דמן לאדמה. ומה ירזמון עיניך עוד לתלמידיך מחזיקי בדקך וערבי מערבך, הלא בספרתך פתוחה כל פרשה סתומה? כי חכמים יצפנו דעת, ואתה נוטה צפו״ן על תוהו תולה אר״ש על בלי מה. כל דכפין ייתי ויכול, שטו העם ולקטו, נשים באות מאירות אותם כירק עשב, נתתי להם את כל כתאני השקמה. מה נכבד היום בהגלות נגלות לרקים דברים עתיקים, ביבשה עברו ישראל מים עמוקים, תבו חכימייא למהוי כספרייא, וספריא כתלמידיא ותלמידיא כעמא דארעא ועמא דארעא אזלא ומתנוולא, אין דורש ואין מבקש, וחפרה הלבנה ובושה החמה. ואנחנו לא נדע מה נעשה, אם כבר פזרת ממונך והדפסת מה שהדפסת, ודאי אי אפשר לתקן את אשר עוית. רק במטותא מינך תשים קנצי למלין ונקית. כי כבוד אלהים הסתר דבר, ומידי היתה זאת המכשלה שמסרתי לידך אותם הכתבים, ואני כעש לאפרים וכרקב לבית יהודה, ועתיד ליתן את הדין, כי יהרסו אל ה׳ לראות וכשלו בם רבים ונפלו ונשברו, עוללים לא ראו אור הביטו את אשר יקר״ו. ומה שרבים ונכבדים התאוו לראות, ולא אנכי מארצות רבות קבצתים ובממון רב קניתים?

---

139 נחמיה י״ב ל״ו.—

ואם מצער היא חכמת האר"י בעיניך, הט אזנך ושמע מה ששלהו מהתם. הנני מציע לפניך דברים כהוייתם:

תשובות חשובות, חכמי ישיבות, דגלי מרבבות, ידעונים ואבות, מרבינו שבארץ ישראל הגאון ר"ג ור"מ ואב"ד 140 דירושלם עיר הקדש תוב"ב החסיד מהר"ר ישעיה סג"ל נר"ו 141 לשאלות הגאון ר"מ ואב"ד דק"ק פרעמסלא 142 החסיד מהר"ר שמואל זלה"ה בן המאור הגדול בישראל מהר"ר משולם פייבש זלה"ה ר"מ ואב"ד דק"ק קראקא.

צדיק עמוד העולם ויסודו, מלא כל הארץ כבודו, הגאון המופלג בדורו, כולם נהנים לאורו, הוא אהובי מחותני ר"מ ואב"ד נ"י כבוד מהר"ר שמואל, יצו ה' אתו את הברכה זו לזו סמוכה, עם שלום ישיבתו הרמה, תורת ה' תמימה.

קבלתי כתב מכ"ת 143 בסבר פנים יפות, וגם מנחה שלוחה בצרוף הראש והקצין הר"ר הירש יצ"ו. תשואות חן חן.

עתה אשיב על דברי מכ"ת.

ראשית דבר כתוב בדברי קדשך שאודיע את מכ"ת איזה ענינים מחכמת האר"י ז"ל, והדברים אשר רשם מכ"ת הן הן גוף החכמה. מה אדע אשר לא תדע?

אמנם כגון דא צריך אני להודיע, כי יש חרם קדמון מכל החכמים שבא"י, שלא לגלות מחכמת האר"י לחוץ לארץ, ואלו האנשים שהביאו קונטריסים לחו"ל כחשו וגנבו ומעלו בחרם. אבל הירא את דבר ה' חלילה לו לעבור על החרם הגדול הזה. וטעמם ונימוקם היה, שלא יתהלל המתהלל בחכמת האר"י ז"ל, שירד לסוף דעתו בעצם החכמה בידיעה ברורה, כי לא יש נמצא עתה בעולם לא בח"ל ולא בא"י. והענין הוא, כי היו להרב ז"ל הרבה תלמידים צדיקים חסידים וקדושים, מכל מקום לא ירדו לסוף דעת רבם על הבירור, גם לא תלמידו המופלג מהר"ר חיים קאלבריז זלה"ה, אשר מנוחתו כבוד בק"ק דמשק. זה האלהי היה ממלא מקום הרב ז"ל. והוא ז"ל לא היה מגלה החכמה לשום אדם, רק עשה חיבור מופלג, נקרא עץ חיים, וצוה בעת מותו שלא יבוא הספר לדפוס ולא יועתק. רק נתן רשות, מי שירצה ללמוד ממנו בביתו — רשאי. בכן בעברי דרך דמשק הביאני בנו לחדרו ונתן לי הספר. והיתה לי הקריאה קשה במאד, כי היה כתב ספרדי. אבל דע, מיום שנתנה התורה לא היה ספר כזה. והנה כותב בהקדמה ומזהיר למען אמונת ה' יתברך על קונטרסים שנתפזרו ברוב העולם ונקראים על שם האר"י ז"ל, להשמר מהם במה שכותבים מעצם החכמה, אם לא בדברים שהם פשטים נעימים בפסוקים או באיזה דרושים. ואני הייתי בדמשק שני ימים, כי אחר כך יצאה השיירה והוצרכתי לילך. ובספר ההוא מבוארת החכמה על פי הסדר ראשי פרקים, — עין לא

140 ריש גלותא וריש מתיבתא ואב בית דין.— 141 לכאורה, הוא ר' ישעיה סג"ל הורוויץ בעל שני לוחות הברית (של"ה) שהיה אב"ד בפראג ובקהלות החשובות שבגרמניא, ועלה לא"י ובא לירושלים בשנת שפ"ב.— 142 Przemyśl.— 143 מעלת כבוד תורתו—

ראתה אלהים זולתך! וכשהביאני ה' ירושלים עיר הקדש תוב"ב ואני כוסף ומתאוה לזאת החכמה, ויש בכאן הרבה חכמים גדולים, ולכולם יש קונטרסים שנתפשטו מתלמידיו. ומצאנו וראינו שהם בהרבה ענינים חלוקים, ולפי השגתנו באו קצת דברים המחריבין עולמות. מכל מקום אנחנו יגעים ומוצאים לפי שכלנו והשגתנו איזו השגה, אבל חלילה לנו להביא תחת הקולמוס, כי אולי ח"ו משגה הוא, כמו שקרה לקדמונינו בקצת עניינים בקונטרסיהם. אך לה' קוינו שיהא עת שיתגלה לנו ספר הקדוש דהאלהי הנ"ל, כי לכל זמן ועת לכל חפץ.

ובאם יזכנו האל כאשר קוה קויתי, אז בודאי יותַּר הנדר, דדיינו החרם הקדום, ואדרבה נעשה הסכמה לזכות את הרבים. אזי אמלא רצון כבודך וארחיב הביאור כיד ה' הטובה עלי. ובתוך הזמן הזה איעצך ויהי אלהים עמך, תדבק בספר יונת אלם שחיבר האלהי מהרמ"ע[144] ז"ל. זה הספר ישר בעיני אלהים ואדם. ועל כל פנים רוב דבריו ורובו דרובו הוא אמת ותורתו אמת, ואפשר כולם. ואם יש איזו שגיאה קטנה מחמת מיעוט השגה — בטל במיעוטו, ומכ"ת ימצא זה הספר בעזבון מחותני האלוף מהר"ר נפתלי הי"ד[145]. וכן היו בידו קונטרסים מבריאה יצירה עשיה, שהכל הולך ב"ה לתשלום דוגמת עולם האצילות, על כן הדרושים שהם באצילות הן ג"כ בבריאה יצירה עשיה, כי גבוה מעל גבוה וגבוהים עליהם. וכל מה שהיה ביד מהר"ן הנ"ל אינו מגיע לחצי מה שהיה ביד מחותני האלוף מהר"ר אלכסנדר כ"ץ זלה"ה מפרנקווארט[146]: כל החידושים שיש בארץ ישראל כולם נמצאו אצלו. והוא נתבקש בישיבה של מעלה ושבק חיים לרבנן ולכל ישראל. בודאי אחר דברי מכ"ת לא ישנו האפוטרופסים ליתן להעתיק למי שיפקיד מעכ"ת. ובטוחים אנחנו בחסד האל שבמהרה נזכה ויתגלו לנו הנסתרות, דהיינו הספר הנ"ל, והן הן מעשי מרכבה, ודי בזה.

וכבר הודעתי לכ"ת שאם אין לי מזל בבנים ובשאר קניינים שהככבים ממסילותם נלחמים בי, על כל זאת בהשגת הספרים גדול כח מזלי, שלא שמעתי על ס' יקר שנמצא בעולם וחשקתיו שלא השגתיו, ולפעמים הלכתי כמה מאות פרסאות ונכנסתי בספינות ובסכנות עצומות כדי לראות ס' קטן, וסוף דבר עלה לידי, גם שכמה פעמים הבלי"ם נפלו לי בנעימים ואקוה לאור ואין, כי לא היה תוכו כשמו. וכן כל הספרים של מהר"ר אלכסנדר הנ"ל באו לידי הנה משם, וזולתם רבים ונכבדים, אבל אינם מספיקים, כי תלמידיו הם הכותבים ולא הוא, ויחליטו הממנו, והדברים עתיקים.

ואני בוטח במי שלקחני מבית אבי ומארץ מולדתי וטלטלני טלטלה גבר וסבבני כמעט חצי הישוב, שיזכני גם כן לעלות ולבוא לארץ הצבי, ואקרא בס' עץ חיים, ואזי אדע לדבר וחיילים אגבר באלו הדברים הרמים הנעלמים. אבל בזה דעתי מסכמת עם הגאונים שבא"י, שלא יובאו לדפוס מכמה טעמים, ולואי לא נתפרסמו דברי חכמי הקבלה הקדמונים, שמאז הוחל לקרא בשם ה' בין הגוים, ואמרו ז"ל בפרק אין דורשין: אין מוסרין דברי

144 מורני הרב רבי מנחם עזריה מפאנו.— 145 ה' ינקם דמו.— 146 Frankfurt.— 147 בענין אחר.— 148 במסכת חגיגה.

תורה לגוי, וכל שכן סתרי תורה. ואם בהם רבו הכתבים ועם כל זאת לא ירדנו לסוף דעתם, וכל שוגה בם לא יחכם, כל שכן וקל וחומר בקבלת האר״י ז״ל.

— — — ועוד חמסי עליך, שכמו שכתבת והודית בעצמך, מה שמסרתי לידך מחכמת האר״י ז״ל היה דבר מועט וחבור קצר שלקטתי מקונטריסים ששלחו מהתם, ופירושיך והגהותיך בנובלות אורה הם ארוכים ורחבים מני ים. לכנות אם כן כל הספר בשם נובלות חכמה לא היה צריך, שאין זה בדין שיונף הקצר על המאריך. והנה הרכבת עצמך אתרי רכשי ולא תבוש מפני המלעיגים, שאם טוב הוא — לך נאה להודות, ואם רק הוא — ממני הוא, ובצל כנפי תחסה, ומאי איכפת לך כי ידברו עלי. אם ירחב פה אויבי וייחסו לי בנים לא אמון בם, רוח עועים בקרבם, לא חליתי ולא ילדתי, לא טפחתי ולא רביתי. זה הטוב שממך קויתי? ואתה כמו פתן חרש הנך שומע בזיוני ושותק. שמו שמים על זאת! גם כי נפלאתה אהבתך לי, איך החבל לא ירתק. הלא בטני כאובות חדשים יבקע, ולא יכול יוסף להתאפק, ועל דא ודאי קא בכינא, כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה. רע עלי המעשה ולא ראיתי מנחם עד הנה, כפי רוח איש יכלכל מחלתו ורוח נכאה מי ישאנה.

ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך מחני נא מספרך אשר כתבת. ואם אי אפשר לעשות ולתקן ולמחוק מה שבא בתוך הספר בכמה מקומות, יהיה כנוי הספר על שמך בראשו ובפתיחתו, כי תראה ערום וכסיתו. היה אתה שופט בדבר הזה: היתכן, שכל מה שכתבתי בילדותי, וכל מה שעלה על רוחי, דברי שגיון ורעיון רוח, שבר אל שבר יחדו ידובקו והיו לחבור אחד? והלא כמה פעמים אמרתי לכבודך, שכל אותן שנים אשר עם לבן גרתי, ברייסן ופולין וליטה, לא היתה לי מנוחה אפילו שבוע אחד, שכל השנה הייתי מוכרח ללכת חוץ לעיר לרפואות החולים, שאין דרך השרים והדוכסים לדור בכרכים גדולים, אלא בכפרים, בשביל ריבוי המשרתים והסוסים שלא יוכלו לסבול הפיזורים. ובהיותי יושב במרכבה, עובר דרך יערים לבדי עם משרתי ומשרתי השרים, ולא היה לי עם מי לדבר, כי המון העם שבמדינה חסר בינות וערטילאין מכל אומנות, אין חכמה בהם ואין תבונה, איל וצבי ויחמור, עם משולים לחמור, אשב בדד ואדום בעגלה, ואין בלשוני מלה, הייתי מתבונן בכמה עיונים, ורעיונים שונים היו עולים בדמיוני, ואם רחש לבי דבר טוב בבואי בערב במלון הייתי רושמו בקצור דברים, ושוב בשובי לביתי הייתי מחפש בספרים לבצר ולהחזיק בראיות הדברים, ורק ראשי פרקים הייתי מזכיר ומראה מקום תחנותם אצל המחברים שקדמוני. ובדעתי היה לשוב ולברר אוכל מעט מתוך פסולת הרבה ולהעבירם בנפה ובכברה. וכבודך קבצתם כלם בילקוט שלך שקראת נובלות אורה, תבן ובר יחד אין ברירא, חלא וחמרא, ציבא וגיורא, עקרבא וזיבורא [149]. ובמחילה מכבודך נפתולי אלהים נפתלת ובשנים נכשלת: א׳ שמה שהם

149 הומץ ויין, ישראלי וגר, עקרב ודבורה.—

מתחלפים בנושאם והם ענינים שונים ורחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב קבצתם וקשרתם בַּאֲגֻדָּה אחת ואין זִוּוּגָם עולה יפה. והב׳ שמלאת החבור מדברי ספרי הקדמונים, כשהוצרכת להביא ראיה מס׳ המורה העתקת כל הפרק, וכן בדברי זולתו, לא נודע לי מה הצורך מכל אותו הפרק, ובוחן לבות ה׳, ברוך הוא, הוא לבדו מבין דעתך, כי מאד עמקו מחשבותיך.

ואתה יודע ועד שיש לי כמה חבורים מעניינים שונים, אמנם חברתים לא כדי להביאם לדפוס, אלא תקנתים לעצמי וכדי להרגיל שכלי ולחדדו לבלתי תעלה עליו הלודה, וגם כן להיות לי למשיב נפש ולהקל הטורח בימי הזקנה. והראיתיך בעיניך היגיעות אשר יגעתי בחכמות הלמודיות כמה אגודות כתבים ופנקסים ראית במספר ובשיעור ובאלגיברא, שהשלמתי מה שחסר באלו המלאכות עד הנה, שזולת מה שביארתי במופתים כלליהן ופרטיהן, מה שלא קדמני אדם, וחדשתי מופתים חדשים על למודי הקדמונים, המצאתי המצאות נפלאות בהן. ויש לי כרך גדול שאלות־תשובות על אלו החכמות. ובחכמת התכונה ביאור לאלמגיסטי [150] וכמה קיצורים לפי דרכו ולפי דרך החושבים שהארץ מתנועעת כאחד הנבוכים והשמש עומד חקוק במרכז העולם. וכן בטבעיות ומדיניות ואלהיות כתבתי כמות גדול. ובהגיון וברפואות יש אצלי כמה כתבים, זולת מה שלקחו ממני ידידים ותלמידים. ולא הנחתי דבר גדול וקטן אשר לא חקרתי ודרשתי בו, כי ידעת את טבעי לָמֵד מכל אדם, ובכל יום כותב מה שאני שומע דבר טוב אפילו מפי נשים. ויש לי ילקוט גדול, שמועות טובות שמעתי, ובשם אומרם נזכרים, קראתיו שמע שלמה. וספר אחר מדברים שונים, שכל הדבר הקשה שאמצא בספרים אביא במשפט שם ואבארהו, וזה ספר גדול ונכבד. גם ספר הכולל פרחי ספרי לה״ק הוא אצלך אשר קראת תורי זהב. וספר רוח שמואל, שבו חכמת מר שמואל. וספר תור המעלה, שבו הלכות תלמידי חכמים, הם ידועים לך, כי כל ספרי היו בידך. ובזמנים שונים עסקתי באלו החכמות, ובפרט בהיות חכמי בעלי מקרא לומדים אצלי, שבכל מקום שידעוני דבקה נפשם בי. והם אוהבים החכמות החיצוניות, ולבקשתם כתבתי מה שכתבתי, ולא להורות בני הרבנים, שידעתי שאין חשקם רק בתלמוד ובפוסקים, ויפה עושים, כי לחמם הם, שדרך רבנות או דיינות הם חיים ומתפרנסים זה מזה. ואלו דברים אדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, מה שאין כן הלמודיות והטבעיות, שמעט התועלת מהן לְגְוִיּוֹת ורק ההיזק לנשמות מהטעיות באלהיות, שומר נפשו ירחק מאלו הלמודים, כי הם נגד הטבע של היהודים, שאם יוליד איש מאה ירצה שיהיו כלם תלמודים, שאין חפץ ה׳ בישיבות הפלוסופים ובויכוחיהם על פי הגיונם ודרכיהם, כי אם בחלוקי התלמודים, וכל שעשועיו בפלפולם, שאין העולם מתקיים אלא בהבליהם. וכן לא בחר ה׳ במליצים שלהם, כי אם בדרשנים האמונים באגדות ובמדרשים, וכל העם העומדים בבית ה׳ שומעים

150 הוא הספר Megale Sintaxis מארת בטלמיוס (Ptolomaeus).—

מוסר מפיהם, וליראה את ה' לומדים, שם יְתַנּוּ צדקות ה', תהלתו בקהל חסידים. וגם אני כעת כל עסקי בספרינו הקדושים ושארית ימי נתתיו לה' ואין לי עסק עם שום חכמה, ואני בוטח בה' להוציא לאורה ספר אחד גדול הערך שיועיל לרבים יותר מספר היד של הרמב"ם, וזכרו לא יסוף מבין היהודים עד ביאת הגואל ועד בכלל, כי מקום הניחו לי להתגדר בו. ורק בספר זה ובספר בשמת אתפאר על רוב תועלתם מהם לחכמים. לא על גודל חכמתי, כי תהלה לאל יודע אני שאיני יודע כלום. ואני שונא בטבע הַיּוֹהֲרָא ובורח ממה שרודפים אחריו בני גילי, שהם אוהבי התוארים, ולקראם בשם גאון וראש גולה מורים. לא חפצתי אפילו בשם מורנו, וגערתי בחזנים, ואפילו בשם דאקטר איני חותם שמי, אודה לאל צורי וגואלי שעשאני ישר בשכלי.

ועל מה שכתבת ותמהת עלי שאיני מדפיס איזה ספר, גם אני הייתי תמה על כמה גדולים, ובפרט על רבותי אבותי שלמדתי אצלם, המאור הגדול אבי אבא זצ"ל, שהיה עוקר הרים בפלפולו ומחדש בכל יום בהלכה, והוא למד בישיבה יותר ממ"ה שנה ומלחמות ה' נלחם עם אריות דבי עלאי, וכן אדוני אבי הגאון היושב על כסא ההוראה וממלא מקום אביו בעיר קנדיאה, אשר אין ערוך אליו בלמוד התוספות. וקודם להם אבות אבותי, המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם, שכל ימיהם לָמְדוּ וְלִמְּדוּ ולא הניחו אחריהם רושם מחכמתם הנפלאה, רק הפסקים והתשובות שהשיבו והויכוחים ופלפולים שעברו ביניהם ובין בני גילם גאוני עולם, וגם הם מפוזרים אחת הנה ואחת הנה, כי לא כוונו לקבצם כדי להדפיסם. אבל באמת איני תמה עוד, שעינינו רואות כמה ספרים כתבי־יד חבורי הגאונים וחכמים קדמונים שלא נראו בדפוס, ואם כן לריק יגעו וכתבו. איה איפוא פירושי רבינו האי [151] ורבינו סעדיה [152] ורבינו ניסים גאון [153] ורבינו חננאל, [154] שהיו רבותיו של רבינו גרשום מאור הגולה, שמפירושיו [155] קצר ועשה רש"י פירושו על התלמוד? ואיפוא הן פירושי ר' משה הדרשן, [156] שמזכיר בעל הערוך ורש"י וכן חידושי רבינו

---

152 קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים, חלק ראשון, פירוש רבינו האי גאון על סדר טהרות, הוציא לאור יהודה רוזינברג, ברלין תרמ"ז.— 152 פירוש רב סעדיה גאון ז"ל על סדר ברכות, יצא לאור פעם ראשונה ע"י שלמה אהרן ווירטהיימר, ירושלים תרס"ח.— 153 ספר המפתח של מנעולי התלמוד שחברו מורנו ורבנו ניסים בן כבוד מורנו ורבנו יעקב זצ"ל, הוציאו לאור יעקב גולדינ־תאל, וינא 1847 (ברכות שבת ועירובין). חלק קטן לסנהדרין יצא לאור ע"י ישראל לוי (ע' REJ XXV).— 154 פירוש רבינו חננאל על מסכת פסחים, י"ל ע"י יחיאל בריל, פאריש תרכ"ח.— מגדל חננאל, כולל פירוש רבינו חננאל על מסכת מכות וכו' נדפס ע"י דוד צבי הופמאן, ברלין תרל"ו.— בש"ס החדש דפוס ווילנא יצאו לאור פירושי ר' חננאל לכל המסכתות מסדר מועד, ומסדר נזיקין למסכתות: בבא קמא, בבא מציעא, סנהדרין, שבועות, מכות ועבודה זרה.— 155 מפירושי ר' גרשום נדפס רק חלק אחד על מס' זבחים בש"ס ווילנא.— 156 רמ"ה חבר פירושים על התורה ועל ספרי אמ־ת, ורש"י מביא הרבה מהם (־מיסודו של רמ"ה").—

יוסף מיגש [157] רבו של רמב״ם, שכתב עליו בהקדמתו לפי׳ זרעים, זה לשונו: „כי לב האיש ההוא בתלמוד מבעית למי שיסתכל בדבריו ועומק שכלו בעיון עד אשר כמעט נאמר בו וכמהו לא היה לפניו מלך״. וכן הביא דבריו במגדל עוז כמה פעמים. ואיה ס׳ הישר של רבינו תם? [158] ואיפוא חדושי הראב״ד [159] והרמב״ן [160] והר״ן [161] והריט״בא [162] ורבינו פרץ [163] ורבינו מאיר הלוי, [164] שכתב עליו נכבדות בעל ס׳ צדה לדרך, וכן מזכירו הרא״ש בקצורו לתלמוד. — וכן כמה בעלי תוספות רי״ד [165] חצוניות [166] גורניש [167] שנץ [168] ודומיהם רבים, ולא זכו לבוא לדפוס? גם הרמ״בם [169] פירש כמעט כל התלמוד, כמו שכתב בהקדמת זרעים, ולא נתפשט פירושו, וראיתי במצרים ובתוגרמה חמרים מחדושים, שבכל מקום היו עוסקים מאז בגמרא ומחברים חידושים, ולא הודפסו, ובעונותינו הרבים השמדות והגליות כִּלּוּם, ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו תסתתר. ואם כן יפה עושים שלא לכתוב, כי אין דבר עומד נגד הזמן. ואפילו הבאים לדפוס לא לנצח יתקיימו שמם, שאחד מני אלף הם הספרים שיובאו בדפוס שנית או שלישית מדלות היהודים, אף כי ספרי הדרשנים, שערבותם ומתיקותם לפי הזמנים המשתנים, והאחרונים פוסלים את הראשונים. וכן יש בינינו כמה ספרים קטנים מחידושי הלכות ופוסקים שלא דברו על כל הדינים, ושאלות־תשובות מועטי הפירות, שלא עשו הבעלים אלא להראות העמים יופי שכלם. לא יא״שר ולא יקום חילם! — ויותר מכלם המחברים בחכמות ובקבלה והעושים לפסוקים ולמאמרים כונים וצורות

---

157 חידושי רבינו יוסף אבן מיגש הלוי על מס׳ בבא בתרא, אמשטרדם תס״ב.— אוריין תליתאי, כולל חידושי שבועות לר׳ יוסף אבן מיגש וכו׳, שאלוניקו תקים.— עיני העדה כולל... חידושי הר״י מיגש על מס׳ בבא בתרא עם הגהות הר׳ אלעזר מפילץ בשם זר הזהב, פראג תק״ע.— ר״י אבן מיגש לא היה רבו של הרמב״ם, אלא רבו של ר׳ מימון אבי הרמב״ם.— 158 ספר הישר לרבינו תם, ווינא תקע״א.— ס׳ הישר חלק השו״ת, הוציאו לאור פ׳ רוזינתאל, ברלין תרנ״ח.— 159 לשון חכמים, קובץ כולל פי׳ הראב״ד על מס׳ תמיד ועל י״ג מדות התורה... ליוורנו תקמ״א.— פירוש על מס׳ קינין, קושטנטינא תקי״א.— ספרא עם פי׳ הראב״ד ע״י אייזיק הירש חיים, ווינא תרכ״ב.— 160 ע׳ אוצר הספרים לבן יעקב אות ח׳ 405—394 №.— 161 ר׳ נסים בר׳ ראובן. ע׳ אוצר הספרים אות ח׳ 428—413 №.— 162 ר׳ יום טוב אשבילי. ע׳ אוצר הספרים אות ח׳ 323—303 №.— חידושי הריטב״א הוצאת שז״ח האלבירשטאם, ווינא תרכ״ח.— 163 תוספות רבינו פרץ על מס׳ בבא קמא, ליוורנו תקע״ם.— 164 יד רמה לר׳ מאיר הלוי על סנהדרין, שאלוניקו תקנ״ח.— על מס׳ בבא בתרא, שאלוניקו תקנ״א.— 165 תוספות רי״ד (ר׳ ישעיה דטראני) נדפסו על מס׳ חגיגה ר״ה ותענית בס׳ אהלי יצחק, ליוורנו תקפ״א, ועל מס׳ תענית בס׳ המכריע, ליוורנו תקל״ם, ועל קדושין בהוצאת התלמוד דפוס ברלין תע״ה (Zunz 58).— 166 תוספות חיצוניות. נקראו כן לפי שאינן לא תוספות שאנץ ולא תוספות טוך.— 167 תוספות גורניש. תוספות ר׳ פרץ (Zunz 42) ולפי השערת Gross (ע׳ Gallia jud. 139) תוספות ר׳ משה מעיר Gornai.— 168 תוספות ר׳ שמעון בר׳ אברהם משנץ (Sens).— 169 חוברת יין לבנון, שלשה ספרים נפתחים, פי׳ על מסכת ראש השנה להרמב״ם ז״ל. יצאו ראשונה ע״י יחיאל בריל, פאריש תרכ״ו.—

על דרך השכל או הרמז, שדעתם אצל כל אדם בטלה, ולא יטה לארץ מנלם.

וכל העם אומרים שהדפוס הועילנו, ובאמת קלקלנו, שלפנים היו נפרצים הסופרים בדמים יקרים, ולא היו קונים מהם רק הספרים הטובים הערבים המועילים, ומעצמן היו ספרי שוא והבל מתבטלים. מה שאין כן עכשיו בזמננו, שרבים מעמי הארץ מתיהרים, ובהיותם בחייהם חשוכים וקטנים מכל החסרים, מבקשים להיות בדור אחר שאינם ניכרים ככבבים המאירים. ומי שהשיגה ידו ורב כספו מהשגתו מצרים להוציא ספרים לאורה ובהם יקרָא שמו כרצונו גברא רבא ויקירא, והוא אינו רבי אפילו כְּשׁוּלְיָא דְנַגָּרָא. [170]

וכל עסק המדפיסים בספרים חדשים. ואין משגיח על כתבי הקדמונים להקימם ולנערם מעפרא. הנך רואה בגלל הדפוס עולם הפוך: יציבא בארעא ובשמי שמיא גיורא. [171]

ואני רואה שיקרה לספרים מה שיקרה לנשמות, מענין הגלגול והעבור או חבור, ולא לחנם נקרא בל' לטינוס הבן והספר בשם ליביר [172]. יֻלַּד בן לנעמי — יאמרו חכמי הקבלה, שהנשמות נעתקות מגוף לגוף ומתנכרות. וכן יקרה לחכמות שנעתקות מלשון ללשון ומספר לספר בסגנון אחר או במלות שונות ובחלוף הסדר, שפה אחרת ודברים אחדים, וקורא לספר שם חדש, ר"ל, דרך משל, מה שנקרא כבר כלי חמדה יקרא כלי יקר, והן הן הדברים, אלא שהורקו מכלי אל כלי. וכבר לִמְּדָנוּ כל זה קהלת, [173] זה לשונו: מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיֵּעשה, ואין כל חדש תחת השמש. יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא — כבר היה לעלמים אשר היה מלפנינו. אין זכרון לראשנים וגם לאחרנים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה. ואמר: [174] בשכבר הימים הבאים הכל נשכח. הן אמת שאין לדאג על המחברים הטובים המועילים הערבים, שעל כל פנים יתקיים שמם ימים רבים, ואולי יזהירו ככבבים לעולם ועד. מה שאין כן החוקקים חקקי און, שכלו זמנם וממונם וכשיתגלע לבם ויבאש סרחונם יכירו חסרונם ותקותם מפח נפש, כי כהתה עינם, שאפילו נותנים אותם למתנה אינם מקבלים מהם, היו כקוצים בעיניהם, נצבו בבתיהם כמו נד, חמרים חמרים, ואכלי וגייטי בהו העכברים, ומי גשמים יורדים, טיף טיף עליהם נוזלים, ושם צפרים יקננו, בני יונים ותרנגולים, ושקעה שמשם בצהרים לעיניהם, ומתו ספריהם בחייהם. ועליהם ועל כיוצא בהם אמר המשורר [175] במחברת הי"ט, זה לשונו:

שְׁאָלוּנִי וּמַה זֶּה טוֹב בְּשִׁירִים הֲשִׁיבוֹתִים אֲשֶׁר הוּא רַךְ בְּשָׁנָיו
וּמִי הוּא הַ־ מְגִנֶּה בָּם צְנִיתִים אֲשֶׁר יָמוּת בְּטֶרֶם מוֹת אֲדוֹנָיו.

170 כמתלמד אצל חרש עצים.— 171 עירובין ס' א'.— 172 Liber.—
173 א' ט'—י"א.— 174 קהלת ב' ט"ז.— 175 עמנואל הרומי.—

ולו חכמו ישכילו זאת המחברים, היו נמשכים מלהג הרבה יגיעת בשרים, אלא שאהבת עצמם גדולה, ולא הבינו לאחריתם שתכליתם בטלה, ולא ישוב עוד להדפיסם איש לכסלה. הרי לך שלא כל המרבה ספרים בעלי מומים וחסרים יתקיים לדור דורים, כמרבה בנים ממזרים או מקיים מין הבהמה, סוסים וחמורים.

ועוד רעה חולה ראיתי אצל רוב המחברים מבני עמנו, שאינם כותבים בלשון צח כדרך כל האומות, להיות כל איש מדבר בלשון עמו, אשר שפתיהם ברור מללו, והמבין באותו לשון יבין לאשורו ויתרגמהו בלשון אחר, עד שירוץ הקורא בו, זקנים עם נערים. אלא נחלקו לב׳ כתות: קצתם יערבו לשון המקרא עם לשון הגמרא, כל השומע תצלינה אזניו והיו בעיניו לזרא. וקצתם, והם המתפארים במליצתם, כל דבריהם דברי נביאים. עלימו תטוף מלתם, יעקמו הכתובים להבנה זרה, כלם עקודים נקודים וברודים, ולפידים מתוך הכדים, אי אפשר להעתיקם בלשון אחר כמו שהם, אפילו אם תשימם במגזרות הברזל בחריצים ובמגרה. כאילו לא נכתבו הספרים ההם אלא ליהודים האמללים, שה פזורה. על כן לא היה לרב מחברי בני עמי בין הגוים חלק ונחלה וזכירה. לא כן עשה עטרת תפארת חכמי ישראל הרמב״ם ז״ל, שיותר שהיה חכם ונוסף על שלמותיו וסגולותיו, ה׳ נתן לו לשון למודים, לדעת לעות את יעף דבר בלשון הערביים והיהודים. הוא למד דעת את העם בדרך קצרה וקלה, והלכו גוים לאורו, וכבר הועתקו רב דבריו בלטין. וכן עשה הרב בעל העיקרים ושבחוהו חכמיהם, כי היא דרך סלולה.

עד כאן לשון הרב מהשייך לענין.

ועוד כתב אלי וזה לשונו:

והנני מבשר לכבודך בשורה טובה, שהחכם השלם הכולל הנעלה האלוף כמה״רר מנשה בן יוסף,[176] אשר ידעת שהוא המורה דרך ישרה לפני הספרדים שבק״ק נוה שלום פה אמשטרדם, הוא אהובי כנפשי והוא הפצירני ופתני, להוציא לאורה השאלות של החכם הכולל כמה״רר זרח עם תשובותי עליהן, וכבר הדפיס מהן איזה דפים בנייר יפה ובאותיות מפוארות. יאריך ה׳ ימיו, כי אותו לבדו ידעתי איש אמונים בארץ הזאת אב בחכמה ורך בשנים, והוא פאר החכמים וצפירת תפארת עמנו בין העמים. וגם הוא מחבר חבורים מחוכמים, לא נראו כמותם בארצות ובאיים, ואותו יום יום ידרשון חכמיהם האלהיים, לשמוע חכמתו ינהרו אליו כל הגוים. ובחבור זה, אם יחפוץ ה׳, אזכיר גם כן מחכמת האר״י ז״ל. על כן בקשתי מכ״ת שתשים קנצי למילין, ודי במה שהדפסת. אולי יחובר חבורי עם חבורך, ומה בצע שיהיו דברים כפולים. והס׳ שנדפס פה נקרא ספר אלים. ואחריו יבא ס׳ מעין גנים, ובו כמה מאמרים יקרים וגדולים, בחצרות אלהינו יפריחו, בבית ה׳ שתולים, ועוד לאלוה מילים.

---

176 מנשה בן־ישראל.—

ושלום תורתך יגדל כנפשך ונפש וחפץ הנצמד בעבותות ידידותך, מוכיחך בפה בלשון ובשפה, ודרכו בשערה ובסופה, ואוהבך בלב ונפש, על כן יאמר בספר מלחמות ה' ואת והב בסופה.

הצעיר יש"ר בן הגאון כמוה"רר אליהו דילמדיגו מקנדיאה.

XIV. צמח דוד

ר׳ דוד בן שלמה גנש (Gans), המכונה זיליקמן אווזא, נולד בליפשטאדם בשנת ש״א ומת בפראג בשנת שע״ג. ר׳ דוד נתגדל אצל רבי משה איסרליש (הרמ״א) בקראקא ולמד אצלו תורה. חוץ מזה היה מופלג בידיעת ההסטוריא וגם בתכונה ובהנדסה, עד שגדולי תוכני הנוצרים שבזמנו היו נושאים ונותנים עמו. וגם כתב חבורים אחדים בחכמת התכונה ובמתימטיקה.

לדעת צונץ היה ר׳ דוד גנש (או גאנז) היהודי הראשון בזמנו שהיה לו ידועה והבנה הגונה בהסטוריא. ספרו „צמח דוד״ כולל סדר הדורות עד זמנו בקיצור מופלג. הספר ערוך בשני חלקים: סדר הזמנים של ההסטוריא היהודית (מאדם הראשון עד זמנו בשנת שנ״ב) וסדר הזמנים של ההסטוריא הכללית (מזמן יוליוס קיסר עד הקיסר רודולפוס שהיה בזמנו). בחלק היהודי הוא משתמש במקורות העברים שהיו ידועים בזמנו וגם בדברי מסורת שבעל פה, ובחלק הכללי — בכרוניקות הנכרים שהיו מצויות בימיו. על דרך עבודתו אומר הוא בהקדמה: „ותדע לך עוד שאין כוונתי בספר חלק הראשון הזה להאריך בדברים אשר כתבו הראשונים, רק באתי לקצר. כי הראשונים האריכו למעניתם וכתבו דברים רבים ונעימים אשר אין ספק בחפצם וטובם, ודבריהם אינם צריכין תיקון. רק מפני שכבר ידוע שרוב ההמון מאנשי דורנו חפצים ללמוד כל התורה בכדי עמידה על רגל אחת, על כן ומפני זה כדי שלא ייגעו וילאו ויכלו זמנם בחקירת ודרישת ספרי הקדמונים, אמרתי להפק רצונם בקיצור ספר זה, אף שבפאה זו השכחה מרובה על הלקט. על כן תדע שמשפט חלק הראשון מספר הזה ומעשהו איננו רק כלוח וסימנים על ספרי הקדמונים, ולא יתבארו בו רק כללי הזמנים. והרוצה לדעת הפרטים ירוה צמאו בספרי הקדמונים הנזכרים״.

הספר צמח דוד נדפס ראשונה בפראג בשנת שנ״ב. במהדורות הבאות הוסיפו המוציאים חלק שלישי הממשיך את הכרוניקה עד זמנם.

ביבליוגרפיא:

1. צמח דוד, פיורדא תקמ״ה.
2. אור תחיים לר׳ חיים מיכל, פראנקפורט תרנ״א, צד 350—351.
3. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 132.
4. Dr. I. Kracauer, Die Schicksale der Juden zu FranKfurt a. M..

während des Fettmilchschen Aufstandes (Programm der Realschule der isr. Gemeinde), Fr. a. M. 1892 (בענין מגלת וינץ)

5. I. Ch. Wagenseils Belehrung der Jüdisch-Teutschen Red- und Schreibart, Königsberg 1699, pp. 119—148 (תרגום שירת וינץ בעברי-טייטש עם הערות)

א. גירוש פראג בשנת שי״ט.

ה׳ אלפים שי״ט. בשנה ההיא, בשנת שי״ט, יצא הקצף מאת הקיסר ורדינגנדוס ז״ל על כל היהודים שהיו פה עיר פראג, אשר בעבור זה יצא דבר מלכות ונתגרשו כל היהודים ממלכותו ולא נשאר איש אחד בכל מלכות ביהם. רק פה פראג נשארו לימים מעטים שנים עשר בעלי בתים. אך לא ארכו הימים נכמרו רחמי הקיסר על היהודים וחננם וקרא להם לשלום וישובו אל ארצם ואל אחוזתם כבתחילה וישבו עליה לבטח עד היום הזה.

הגה״ה. אמר המדפיס שלמה בן לא״א הר״ר מרדכי כ״ץ ז״ל, הנקרא מרדכי צמח: כבר ידעו כל שער עמי ההשתדלות והתשועה הגדולה אשר עשה אדוני אבי ז״ל בענין הגירוש. אשר הוא היה ראש השתדלנים אצל הקיסר דוכסים ושרים, עד אשר שם נפשו בכפו והלך דרך איטליאה עד רומי והביא כתבי רצון מהאפיפיור אל הקיסר שהתיר לו את נדרו, אשר בחסד עליון דבריו עשו פרי, שהקיסר שמע לקולו ונכמרו רחמיו עלינו, כי מלך חסיד היה והתעשת לנו. והדברים גדולים ארוכים ורחבים רק שלא רציתי להאריך.

המאורע החשוב שהשתתף בו ר׳ מרדכי כ״ץ, שדבר עליו כאן בנו ר׳ שלמה המדפיס את הס׳ צמח דוד בשנת שנ״ב רק ברמיזה קלה, נתגלה לאחר זמן רב. בשנת תר״ב עבר דרך פראג אחד מיושבי האמבורג, ר׳ שלמה הלוי, ובקר דרך אגב גם את בית העלמין הישן שברחוב היהודים. שם נפגש עם אחד מבעלי חברא קדישא, ומדי דברו עמו על דבר המצבות העתיקות באו גם אל מצבתו של ר׳ מרדכי כ״ץ. אז מסר אותו האיש לו, לר׳ שלמה הלוי, את ספור המעשה „כאשר נרשם בתוך מכתביו באמתחתו איש מפי איש זקנים שבעירו״. ספור מעשה זה (שפרסם ר׳ שלמה הלוי בירחון „ציון״ לשנת תר״ב צד 72—75). אנו נותנים כאן בתור ביאור לדברי בעל „צמח דוד״:

ויהי בימי הקייזר פרדיננד שנת 1526, ויחלום חלום שלשה לילות

רצופים, וַיִּשָּׁבַע בחלומו לגרש את כל היהודים מפראג ובעהמן בשנה ההיא. ויקם בבקר ותפעם רוחו, כי היה רחמן וטוב ומטיב לכל היושבים תחת ממשלתו, ויתעצב אל לבו להרע ליהודים על לא חמס בכפם, ויצר לו לעבור על שבועתו, כפי צדקתו ויראתו מאלוה. ויבא אליו אחד מיושבים ראשונה במלכות, שר ויועץ, וירא את פני הקייזר ואיננו כתמול שלשום, סר וזועף. ויאמר: „בי אדוני, אם מצאתי חן בעיניך, הודיעני נא מדוע פניך רעים היום". ויען הקייזר: „ידעתיך כי בכל ביתי נאמן אתה, ולמה אכחד ממך החלום אשר חלמתי?". ויספר לו חלומו ותוגות נפשו להרע ליהודים. ויאמר השר היועץ: „אם מה' יצא הדבר ונשבעת, מי יוכל להפר שבועתך ולא תאונה אליו רעה? כי הוא היה ירא וחרד לפתות הקייזר לְיַחֵל דבריו. וילך וישוב לביתו ונפשו עליו תאבל, והוא היה אוהב ישראל וגם את אלהים היה ירא, וילאה למצוא עצה השוה לשניהם, ותדד שנתו מעיניו. ויחשוב מחשבות להציל היהודים. ויזכור בהיותו בפראג היה לו יהודי אחד נכנס ויוצא בביתו, איש חכם תם וישר, ובעוד שלשה ימים ישים בדבר המלך ואודותיו פעמים דרך שם, אולי ימצא מקום לגלות אוזן היהודי ולשאול מאתו עצה ותושיה, כדת מה לעשות לעמוד לימין היהודים להצילם מרעתם, וגם הקייזר לא יכשל בענין שבועתו ונדרו.

ויהי היום ויסע השר מווין ויבא לעיר פראג, וישלח אל היהודי, הנקרא ר' מרדכי בר גרשון הכהן, ויצו עליו לבל יתמהמה מלבוא אליו, כי דבר סתר לו. ויבא האיש ויספר לו השר, ויאמר: „נודע הדבר גם במקומכם המקרה אשר קרה והחלום אשר חלם הקייזר?" ויאמר: „ידענו שמץ מנהו. אכן למה נאמין לקול המון כי תבא עלינו הצרה הזאת? אל רחום ד' ולא ישחית נחלתו להפר בריתו אתנו אשר הבטיחנו: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם. ואם בארץ אויבינו כך, על אחת כמה וכמה תחת ממשלת רחמן וטוב לנו". ויען השר: „כדבריך כן. אבל מה תעשה להשבועה אשר נשבע הקייזר, והוא ירא אלהים מנעוריו?" וישאל לו, היוכל למצוא דרך נכון ואמיתי למלט שניהם משחיתותם. ויען היהודי ויאמר: „קשה עלי מאד לפשר הדבר, כי גדול עון השבועה לנשוא. אכן זאת תורת הישראלי: איש כי יַפְלִא נדר לעת מצוא, — להתחרט על שבועתו ילך אצל חכם מומחה לרבים וְיַתֵּר לו נדרו. ובמיעוט ידיעתי ידעתי שיש כח אף לפי אמונה ותורה החדשה ביד הראש שר וגדול בכהנים נוצרים (פאַבסט) להתיר שבועה למי שאין יכול לעמוד לקיים שבועתו". ועל זה השיב השר: „טוב הדבר. ואם מחשים אתם ומצאכם עון. ועתה חגור מתניך ולך חיש מהר לעיר ווין לנפול לפני הקייזר ארצה לבכות ולהתחנן לו על עמך, אולי ישוב ד' מחרון אפו ויהיו דבריך נשמעים בעיני המלך. ואנכי אהיה מגן לך ומלאתי את דבריך". ויהי בנשף בערב יום ויקם היהודי לשוב לביתו, וימצא כלם נאספים בבית הכנסת להתפלל ערבית „כל נדרי", וילך אל הרב ויגד לו את כל הדברים. וירימו כל העם את קולם בבכי, ויצעקו כל הלילה בתפלות ותחנונים. והרב והקצינים וראשי עם התאספו ויועצו עצה למלט

את נפשם. ויסכימו כולם כאחד שמותר לחלל יום הכפורים להציל נפשות רבות כאלה. ויצו לר׳ מרדכי למהר ולהחיש מעשהו כאור הבקר. ויעש כן, וישא רגליו וילך לעיר ווין, ויעמוד בחצר המלך מקום שהיה הולך בבוקר לפרוש כפיו בתפלתו. ויפול היהודי על פניו ארצה ויבך ויתחנן לו להשיב הרעה אשר חשב על היהודים, ויתן לו פתשגן כתב בקשתו, והקייזר קבל מידו וילך לדרכו. ובשוב הקייזר לארמונו צוה לקרא להשר יועצו ויראהו מכתב בקשת היהודי. והשיב השר: „לא אוכל אנכי לשפוט בדבר הזה. צו אל הכהן נאמן אליך ועומד לפניך בהתודותך עוניך והגד לו את כל הדברים האלה, והוא יורך על פי חקי אמונה את אשר תעשה״. ויצו הקייזר לקרוא לו, ויבא לפני המלך. ויהי המה נועצים, ואחד משומרי הסף בא לאמור: „איש יהודי עומד בחוץ אץ לבוא אל היכל המלך, ויש לו דבר אל המלך נחוץ״. כי אמר אל לבו לא אשקוט ולא אנוח ויעבור עלי מה, תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי בעד עמי ועדתי. ויאמר הקייזר: „יבא!״ ויבא, ויפול על פניו ויבך ויאמר: „בי אדוני, שמעתי כי נשבע אדוני המלך לגרש את כל היהודים במדינת בעהמן, ולא תוכל לְיַחֵל דבריך, אף כי מלך רחמן וחנון אתה, וצר לך עלינו להרע לנו נגד מדת טובך. סלח לעבדך, איעצך עצה ויהי אלהים עמך ויכלת עמוד וגם אנחנו עבדיך בני ישראל על מקומנו נשב בשלום. אולי יש חק לכהני הנוצרים להתיר השבועה כמו בדת ישראל, אלכה נא ברשיון המלך אל הכהן הגדול ואב הקדוש באמונת נוצרים לעיר רומה, ואבך ואתחנן לפניו אולי יחוס על עם עני ויתיר לאדוני הקייזר את נדרו ונקה מעון, ובצדקתו תנצל נפשנו״. ויענו כלם: „לך, וה׳ יהיה עמך״. ויצו המלך ליתן בידו מכתב אמונה, כי ברשיון המלך הוא עושה. גם קציני וראשי הקהל ווין היו כותבים ונותנים לו מכתבים אל הראשים קהל עדת ישרון ברומה להיות לו לעזר ולהועיל להכין לו דרך לבוא אל ארמון אדון ראש הכהנים (פאַבסט) להציע דבריו לפניו. ויסע האיש משם ויבא לעיר רומה, וילך אל ראשי העם ויראם את המכתבים, ויקבלו אותו בסבר פנים יפות ויבטיחוהו להיות לימינו בכל אשר ישאל. ואחר יום או יומים ויוגד לו שהפאבסט יעלה במרכבה, ויראוהו מקום לעמוד שם שיוכל לראותו וליתן לידו ממש כתב שאלתו. ויהי בעברו במרכבתו ויפל כל העם על ברכיהם, זולת האיש עמד על עמדו, כי ירא להעלים עיניו פן יעבור פתאום מעל פניו. ויבא אחד מעבדיו, אשר חשב על היהודי כי בזדון לבו עשה זאת לבלתי כרוע לפניו, ויכהו על הלחי ויצק הדם על בגדיו. והאיש לא ידע וַיִּלָּחֵץ בתוך העם לגשת אל המרכבה וישלך מכתבו אל תוך המרכבה. ויהי כאשר שב הפאבסט להיכלו, ויפתח ויקרא המכתב, וגם המכתב מהקייזר ערוך עליו, וישתומם אל המראה, וישלח ויאסף שרים ויועצים הכהנים, ויאמר: „הבה נתחכמה, ועוצו עצה בדבר זה״. ויענו כולם קול אחד להתיר שבועת הקייזר להציל היהודים מרעתם. ויעש כן. ויצו לכתוב אל הקייזר: „בני, אל תירא ואל תעצב. התרתי את שבועתך אשר נשבעת, עונך יכופר וד׳ יסלח לך. וגם אנכי אתפלל בעדך ובעד כל אשר לך, כי ידעתי את

תום לבבך". וַיִּכָּתֵב אשר צוה הפאבסט, ויותן הספר ליד האיש, וילך למסעיו לשוב לעיר ווין, כי ראה ד' מצליח דרכו. בינתים שלח הקייזר פקודה חתומה לשר צבאו בעיר פראג להיות עתיד עם אנשי מלחמתו ברחוב הנקרא רינג לעת המוגבל לפתוח הפקודה ולעשות כאשר צוה עליו. ויהי כבא ר' מרדכי לעיר ווין וימהר אל שר היועץ להביא אליו המכתב, ויקם וילך השר אל הקייזר. וכקרא הקייזר בספר אשר כתב לו הפאבסט, וישמח מאד, ויצו לכתוב שנית אל שר הצבא להחזיר הפקודה הראשונה אשר בידו חתומה ליד היהודי. ויקח האיש המכתב, והוא נחפז ללכת, כי אמר: מלאה צבאה וקרוב יום המוגבל. ואץ לבוא אולי יחיש שר הצבא מעשהו לקיים מצות המלך, ואין להשיב. ויחבוש סוסו וירכב לילה ויום, ויבא ביער בלילה תחת סובך אילן אחד וינקר את עינו, ולא שת לבו לזאת, ויקח מטפחת מבגדו ויכרוך על העין, וירכב מבלי להתמהמה עד בואו לעיר פראג. ויהי בבואו וימצא את שר הצבא אז עומד עם חילותיו מצפים לשעה ורגע מעותד לפקודת הקייזר. וד' הצליח דרכו ליתן לשר הצבא המכתב מהקייזר לזמנו, והשר החזיר לו הפקודה, והוא רוכב בכל רחובות היהודים ובידו האחת מכתב מהמלכות ובידו השנית הניף סודר לבן, ויקרא בקול גדול: „גאולה! גאולה!" וכל העם נאספים מקטן ועד גדול, וישמחו שמחה גדולה.

ב. המעשה הגדול והנס הנורא מוינץ הנש וטמילך ששמרנו הבורא.

ד ב ר י ה ש י ר ה ה ז א ת —

אשר ישיר שר התורה בחרוזות — על התלאה העצומה הגדולה — אשר מצאת פרנקפורט הקהלה — ולמען תהיה השירה הזאת לעד לנו ולבנינו — כי עוד יד המקום, ברוך הוא, נטויה עלינו. —

חבר אותה אחוז החכם המופלג כמוהר"ר **א ל ח נ ן ב ר א ב ר ה ם ז"ל ה ע ל ן**[1] לזכות בו בני העולם — שישימו בה' הוחילם[2] — ועוד הביאה להדפיסה — לפרסומי ניסא.

אמלל גבורות ואדברה — מעשי יי הגדולים — אותות ומופתים אספרה —
שבח והודיה והלולים:

בכל מדינה ומדינה ופלך — על נפלאותיו באתי לְהָעֵד — ארומימך אלהי
המלך — ואברכה שמך לעולם ועד:

לזמן שע"ב בפרט הקטן[3] — מלחמה גדולה נתעוררה — כי בא להתיצב
בתוכם השטן — בעיר פרנקפורקט המעטירה:

כאשר שמענו השמועה — חרדנו חרדה גדולה — ואמרנו ליי הישועה —
על עמך ברכתך סלה:

---

1 Helen. בראשי החרוזים חתום: „אלחנן בר אברהם ז"ל העלן חזק ואמץ", ואח"כ סדר אלפבית ואח"כ עוד הפעם חתימת המחבר כנ"ל ואח"כ עוד הפעם סדר אלפבית, ולבסוף „בשנת שע"ו לפרט".— 2 לשון תוחלת ותקוה.— 3 1612 לסה"נ.—

חשבו שם דלת העם יחד — גם מקצת הסוחרים והאומנים — להביא
דאגה מורא ופחד — על העצה[4] והעירונים:

תנו לנו את חָרְיוֹתֵינוּ — כלם כאחד היו צונים — גם חשבון צדק על
אוצרותינו — אשר גנזו ראשונים:

נעו ונדו כלם — ורגשו אל בית העצה — ודחפו העירונים בפלפולים —
מן הקצה אל הקצה:

גם עלינו הסכימו — מן הקהלה[5] לגרשנו — על עִמָּנוּ סוד הערימו —
ויתיעצו על צפונינו:

נמנו וגמרו ביניהם — להקים עליהם מלך — כלם נתנו עיניהם — על
וינץ הנש וטמילך[6]:

איש רע בליעל ושודד — כמוהו לא ראינו בימינו — ויאמרו אל האטד —
לך אתה ומלוך עלינו:

בשני רעיו השובבים — בא על במותינו לדרוס — אשר בשמות נקובים —
קונרט שאפא[7] וגערן גרויש[8]:

באו עלינו בעלילות שקר — על רבים ועל יחידים — בקשו את הכל
לעקר — כהמן הרע צורר היהודים:

רצו ובאו מידי יום יום — אל בתינו לרחוב היהודים — תנו לנפשיכם
פדיום — שלא יפגעו בכם הרודים:

דברי פיהם בַּחֲנֻנוֹת — להוציא ממון רב מידינו — כי אפפוני משברי
מות — נחלי בליעל יבעתונו:

אז היתה ליהודים עת צרה — כמוה לא היה בקהלתנו -- כי לא היה
בעיר שום שררה — שוטר או מושל עלינו:

רק המורדים הפושעים הזדונים — אשר היו מבקשים לאבדנו — כי היו
מושלים על העירונים — והיתה פרץ וצוחה ברחובותינו:

ברחובות עיר כאשר יהודים הלכו — אנשים או נשים — אבנים גדולות
עליהם השליכו — או מכות רבים וקשים:

גם טיט וצואה השליכו עלינו — עם אונאת דברים וקללות — בשוק
היו קוראים אחרינו — כלבים אתם ושאר דברי נבלות:

רבים יהודים היו נתפסים — את אשר עליהם העלילו — כי שנאונו
שנאת חמסים — ממון רב עליהם הטילו:

את אשר יזמו בהסכמת כלם — לא אוכל להביא על הנייר — שום חוב
לשום יהודי שלא לשלם — להביא אותם במשפט שפייאר[9]:

הדבר הזה היה נכנס בלבבינו — ועליו היינו מצטערים — כי הפרוטה
אזלא מידינו — והחובות אינם חוזרים לנו אחרים:

כלי בית מכרינו באין מרחם — את מחמודינו נָתַנּוּ באכל — כי העוללים
היו שואלים לחם — רחמנות זה לראות מי יוכל:

מקצת העירונים לא נשארו — בעיר פרנקפורט המהוללה — האמת
והשלום גם עמהם הפרו — ודואגים היו לקלקלה:

4 Der Rath.— 5 מן העיר.— 6 Vincentz Fettmilch.— 7 Konrad Schopp (-Schopa).— 8 Konrad Gerngros.— 9 Speyer.—

גם מלומדיהם וסופריהם — יצאו מקיר העיר וחוצה — כי מעשי המורדים
בעיניהם — פיגול הוא לא ירצה.

זאת ועוד אחרת — נודע לאדונינו הקיסר יְרָ״ה [10] — ושלח מכתב ואגרת —
לדוכסי הקומסריא [11] בהוד ותפארה:

שיעשו שלום וישפטו צדק — על כל אשר נעשה בעירנו — ויגדרו כל
פרץ ובדק — גם לרפאות את שבר מכתנו:

לא אחרו פעמי מרכבותיהם — של דוכסי הקומסריא היקרים — ונתנו
את הדין ביניהם — משפטי אמת וישרים:

והמורדים לא הטו אזניהם — והוסיפו חטא על פשע — כי אמרו מי
ימחה בידיהם — והחמס קם למטה הרשע:

הרשעות היה הולך ומתגבר — ודברו כנגדנו בעזות — מורד אל מורד
היה מתחבר — להכות אותנו ולָבֹזוֹת:

ידיהם היו תמיד לקרב — שיהיו זוכים מן ההפקר — בבקר אמרנו מי
יתן ערב — ובערב מי יתן בקר:

עומדות היו רגלינו — בפחד ובדאגה גדולה — בשבועות שע״ד ביום
חגנו — נפשנו מאד נבהלה:

צעקה גדולה ומרה — בלב נשבר היינו צועקים — השונא נגש השערה —
משברים שוֹחֲקִים וּמְדַקִּים:

לולי יי׳ שהיה לנו — אשר הסב את לבם אחורנית — אזי חיים
בלעונו — והיינו גוזרים תשובה ותענית:

ההוא סָבָא עמד בתוכם — והפר את עצתם — לא תהיה העולה על
רוחכם — לא תבלעו ולא תשחיתם:

נפשות הקטנים והנשים — מקצתם שלחנו אל ארץ אחרת — שלא
ישלטו בהם הנוגשים — ולא יהיה להם לתפארת:

על השערים הפקידו שומרים — שלא [נוציא] ממון מחוץ לעירה —
שערות ראשינו היו סומרים — מפחד רוע הגזירה:

חסדי יי׳ לא תמנו — תמיד שמנו אל לבנו — כי באזנינו שמענו —
שישובו הקומסריא אל מקומנו:

באשר באמת באו הקומסריא הנכבדים — בחדש אב שע״ד זה היה —
והכינו לתשועת עניים ומרודים — וחשבנו רעה עוד לא תהיה:

זמן כ״ו אלול שע״ד [12] פיהם פערו — כל היום ישבנו גם בכינו —
לעשות עמנו רעה התפארו — כן שמענו גם ראינו:

קבענו צום ויום התשובה — למחרת ביום ב׳ בלב חמרמר — כל היום
היה נפשנו דאבה — והלילה היה לנו למשמר:

קדמו עינינו באשמורות — באלול שע״ד עשרים ושבעה — נתחדשו אז
כמה צרות — בכל עת ובכל שעה:

באו עלינו בעלילות שקרים — ראשי המורדים עלינו הקהילו — למה
דברתם אלה הדברים — אשר הם עלינו העלילו:

---

10 ירום הודו. — 11 Commissarie. — 12 יום א׳ עשירי בספטמבר
1614. —

ןלעת ערב זמן תפלת המנחה — חשכו עינינו ולבנו דוה — כי היינו
כלנו ביגון ואנחה — כי האספסוף בעיר התאוו תאוה:
לרחובותינו לבא אל השערה — וערב רב עמהם עלה — עם כל זה
הלכנו ברוח נשברה — בבית הכנסת שלא לבטל התפלה:
אחר שאמר המפטיר הפטרה — בא לבית הכנסת קול ענות חלושה —
איך שהשונאים נגשים לשָׁבְרָה — שער ודלתי הקהלה הקדושה:
נמס לבנו ויהי למים — כי על צוארנו נרדפנו — אוי למי שכך רואה
בעינים — ומבית הכנסת כלנו חלפנו:
מקצת נשים יקרות — וביניהן הקטנים החביבים — הלכו ולנו בבית
הקברות — אל אלהינו שם יהיו קרובים:
מקצתם הלכו לבתיהם — ותגרו שם כלי מלחמה — אולי יחזרו אחור
שונאיהם — טרם שיבואו ביד רמה:
צעדו מקצתם על החומה — ותבל אחד אחזו בידם — לראות אם גדלה
המהומה — משם אל גן אחד להורידם:
מקצתם הלכו להציל בבתיהם — טרם יכנסו לשם השוללים — ומקצתם
ברחו לבית מכיריהם — המה ונשיהם והעוללים:
אז היה פה צירון[13] חשוב — אשר עלינו היה מרחם — והיה לו גן
גדול ובית מושב — לקח אותנו ובתוכו נָחָם:
הגן והבית היה פותח לנו — לכנוס בו מי שירצה — אל תוכו הלכנו
ובאנו — כשש מאות נפשות ואין פה פוצה:
באמצע הגן היו יושבים — בעיגול אחד יולדות עשרה — והיו יושבים
על הארץ במכאובים — על זאת רוחי היתה נשברה:
סביבות ראשם היו מעוטפים — כאבלים עד עיניהם — ודמעה אחר
דמעה מזלפים — ובניהם עמהם בחיקיהם:
גם לארץ השליכו אותם הגזלנים — נשמטות מתחתיהם — באכזריות
רב וחרונים — ואחר כך גרשו אותם מבתיהם:
מקצת היולדות משבעה ימים — שהיו יושבים על המשבר — אוי ואבוי
צעקו למרומים — כל זה ראיתי אני הגבר:
דימו מקצתם לעמוד על נפשם — עד שנהרג אחד מאתנו — ורבים
נפצעו ואז נעשה רושם — ואז ברחנו כלנו:
ונשארו בטח השודדים — ושלטו בנו כרצונם — והיו מושלים בנו
עבדים — גם חרפו וגדפו בלשונם:
הלילה הזה היה כלו מרור — כי היינו יראים לנפשנו — כי עלה
הפרץ והצורר — ונשאו את רדידינו מעלינו:
כסות זהב וכסף ומזומנים — גם כלי בית ומלבושים — ותכשיטים
מעשה ידי אומנים — בטלו את כל אשר היו מבקשים:
וגם יינות רבים וטובים — טובים למשתה ולמראה נחמדים — וספרי
קדש החשובים — המשמחים לשון למודים:

---

13 Rathherr.—

כלם נדפסים ויפה נכתבים — רבים אשר אין להם ערך — שמורים
בכל וערוכים — היו מפזרים הרשעים על דרך:

זלגו עיני דמעות — על מעשה הרשעים המזידים — הציתו אש לעשות
רעות — ושרפו בה את הספרים הנכבדים:

על גביהם בשר יבש צלו — אשר ברחוב היהודים לקחו — גזלו שרפו
גם אכלו — האח ה' צעקו ושמחו:

חלקו ביניהם ספרי קְלָפִים — חדשים גם ישנים — היו שוים כמה
אלפים — יקרים היו מפנינים:

ומכרו אותם אל אומן אחד — לכרוך בו שאר ספרים — ולא עלה
עליהם מורא ופחד — לשלוח יד באלה הדברים:

טוענים היו גם סחורה מעולה — גם לקחו שטרי חובות — ושמו
הכל על עגלה — כל כלי יקר ומטות טובות:

כל אשר ראו עיניהם — הכל גזלו ושללו — חלקו בגדי להם — ועל
לבושי גורל הפילו:

יחד כלם היו משוטטים — כל אותו לילה — את אשר מצאו לוקטים —
לא היה שום הצלה:

גם דגן וקמח ומזונות - וטליתות ומזוזות היקרים - תנור וכירים
וחלונות - היו נותצים ומשברים:

כלה עשו הזדונים - נגד כל דין ודת וחקים - היו שופכים על הארץ
שמנים — ושק של קמח עליו מריקים:

עליו היו הולכים ודורסים - מי שמע או כאלה ראה - לעשות ענינים
ומעשים — שאין בהם להם שום הנאה:

לאור הבקר הכינו - כדי למלט את נפשותינו — ויהי היום והנה
ראינו - שכמעט אבדה תִקְוָתֵנוּ:

כי ננעלים היו כל השערים - במצות ראשי המורדים - נתפשים היינו
להצוררים - בדאגות ובהלות וּפְסָדִים:

מאיימין היו הרשעים - על אנשי העיר הרחמנים - שלא יהיו מן
הפושעים - לקבל שום יהודי לארמונים:

ולא הועיל שום הון ומעות - או להשתדל בשום מתנה — על היום
עד ארבע שעות — הלכנו ברחוב העיר בלי מלונה:

נבהלים היו גם האורחים — אשר לפי דרכם הנה באו — מִשְׁכוּנָה
לשכונה בורחים — כאשר כל הנעשה ראו:

כי יראו גם הם לנפשם — עמנו גם הם היו בצרה — מפועלי און
ורגשם — על ראשם עלה מורא:

סמוך לחצי היום כמו שעה — נפלה בעיר קול הברה — איך שהסכימו
עלינו רעה — מחוץ לעיר אותנו לבערה:

כי וינץ האנש בעצמו אמר — אני הוא המן שלכם — ממרדכי הצדיק
אינני נשמר — כי לא נמצא בכם:

עם וינץ האנש באו ומתאספים — אחר זה כמו שתי שעות — חבריו
ורעיו המגדפים — אשר מדבריהם הורדנו דמעות:

אנשי מרי נפש מזוינים — חנית כידון וחרב מלובשים — כאנטיוכס בימי היונים — וכגלית נגד דוד נגדנו נגשים:

פיהם פצרו ומדברים — בכל המקום אשר יהודי ראו — היו מאספים ומחברים — כל היהודים אשר מצאו:

שיבאו יחד לחצר הקברות — ושם ידבר עמנו — ופקדו עלינו כמה שמירות — שלא ישאר חוצה אחד מאתנו:

צעק לבנו ואמרנו — אוי נא לנו כי בא קצנו — שמה הלכנו ועברנו — ומתיאשים היינו מחיינו:

גם נשינו ובנינו הקטנים והגדולים — הולכנו עמנו אל החצר — אם ישלטו בנו הנבלים — נשמותינו יהיו צרורים יחד באוצר:

קהלנו כלם כאחד — בלב שלם הסכימו וגמרו — לעמוד על קדושת שמו המיוחד — משמרת יי׳ ישמורו:

קצת מאתנו לבשו תכריכים — ולאל יתברך היו מתוודים — נאמן עלי הדיין מברכים — והצור תמים פעלו מודים:

רבים היו ברצונם — המה ונשיהם ובניהם — לעשות רצון קונם — שלא יוכרחו על דעתיהם:

תוך המים להפיל עצמם — לחיי עד יהיו מזומנים — וחזרו אחור כי טעמם עמם — על יי׳ היו נשענים:

שם אז באותה פעם הגידו — מן העיר הזאת תהיו מגורשים — למשמר אתכם שלא ישמידו — אתכם אנשי העיר הקשים:

אין יכולת בידינו — כי רבים המה ועצומים — לכן אל תמרו את אמרינו — כי חכמתכם היא לעיני העמים:

תכף בקשנו מהם אנחנו — שיפתחו לנו את השער — עוד היום גדול, היתה תשובתנו. — מה לכם כל כך למהר? —

ואנשי העיר עומדים עודם — וקני השרפה על מקלותם 14 — וכלי זיינם בידם — כצאן תועה היינו בין מקהלותם:

אז הקולות היינו שומעים — אשר בני העיר היו מדברים — להריגה המה נתבעים — לבבינו היו משברים:

רבים מהם גם אמרו — מגורשים יהיו מעירנו — דברים אלו עלינו עברו — תלואים היו חיינו:

למנין צמדו ההדיוטים — איך יוציאו לאור משפטינו — מלך אסור ברהטים — [זכור] לנו את ברית אבותינו:

להבריע הכף ומאזנים — להיותנו על פני האדמה — ולדון אותנו בגֵרְשַׁיִם — לפתוח לנו שערי החומה:

חזינו 15 שיהיו השערים נפתחים — את פני הצורר היינו מבקשים — והדיח אותנו בשוא ומדוחים — בדברי רשעות שנונים וקשים:

עד שבמר נפש וצער — בכו וצעקו לפניו כמה נשים — אז צוה לפתוח לנו השער — ויבואו הרשעים ויגרשום:

14 בלו׳ קני השרפה היו טעונים.— 15 הגדנו.—

נדחפים היו רגלנו — ליצא מן המקום נמהרים — מלווים היו אותנו
שונאינו — בכלי זיינם עד השערים:
ואז הלכנו שמחים וכואבים — על המחיה ועל הקלקלה — על
קהלתנו היינו דואבים — ושמחנו שנמלטנו לפליטה גדולה:
נסענו מקצתנו בספינה — על פני המים משוטטים — גם ביבשה תוך
המחנה — אל קהלות וישובים נמלטים:
על הגשר עמדו כמה אלפים — אנשי העיר שמה מתוועדים — שפלותנו
היו רואים וצופים — נסיעתינו כעניים ומרודים:
בפחד ובדאגה היינו — שלא יורו בקני השריפה עלינו — כאשר
באמת גם קרנו — שאחד ירה על אחד מאחינו:
ונדחתה ידו על חבירו הֶעָלֶץ — ופגע בו והזיקו — צדיק מצרה
נחלץ — ויבא אחר תחתיו ובחריקו [16]:
רחמים עלינו נכמרו — כל אשר אותנו היו רואים — גמילות חסד
עמנו גמרו — לחם ומזון לנו היו ממציאים:
יהודים ונכרים טובות היו מגדילים — אין לשער בשיעורם — כי
היינו אביונים אומללים — חסרים מכל נְעוֹרִים:
אלה הדברים אשר הזידו — ראשי המורדים וחבריהם — עשו את כל
אשר החמידו — לאחר שנפרדנו מעליהם:
הם הולכים על בית הקברות — והיו לועגים שם לרשים — מקרעים
ומחתכים שם כמה ספרי תורות — מחרפים ומגדפים ומלחשים:
בבית הקברות היה בכור שור — אשר היה שם כמה שנים — ויקשרו
עליו קישור — ויגבלו אותו בכלי זיינים:
ולאושפיזא היו נותנים אותו — להיות לו שם לזכרון — להאכיל
מבשרו לכל הבא לביתו — לשתות יין בגרון:
רוצים היו להשבית את הקברות — ולעשות עליו בתי טיאטראות —
גם עליו המורדים לירות — בקנה השריפה למטרה ואות:
ברחובותינו הבתים היו מסמנים — וגורלות עליהם היו מפילים — גם
בית השמחה ורקוד בְחִתּוּנִים — לשמחתם היו מגבילים:
הרבו בבית הכנסת הקדושה — עשות נבלות גדולות — היו מזבלים
תוכה בלא בושה — לפני ארון התהלות:
דפין ספרי הקדש היו משטיחין עליהם — ועליהם היו הולכים ודורסים —
לא אוכל לכתוב כל מעשיהם — ואם כל האגמים קולמוסים:
מוסיפין היו לעשות רעה — ושלחו אל השררות אשר בסביבותינו —
ובדו מלבם דברי שנאה והמצאה — להבאיש ביניהם את ריחנו:
שלא לקבל אותנו שום שררה — להרחיק אותנו מעל גבוליהם —
אבל האומר עמו אנכי בצרה — נתן אותנו לחן וחסד בעיניהם:
זעקתנו עלתה באזני כבודם — של דוכסי ארץ ישרים — כי ראו
שהמורדים בכח ידם — הכל עשו בעלילות שקרים:

---

16 ובמקומו (ע' פתובות קפ"א).—

וגמלו אותנו כמה חסדים טובים – וקבלו אותנו במובחרי עריהם –
והצילו אותנו מיד האויבים — וחסו עלינו בכנפיהם:
לא ימוש מזכרוננו עד עולם — את אשר שמו עלינו את עיניהם —
האל יברך אותם בשלום — ויאריך ימיהם ושנותיהם:
בכל אשר יפנו יצליחו — וירום הודם וכבודם – וכעץ רענן יפריחו —
ועל צריהם ירימו ידם:
הדבר היה מובא ומתגולל — לפני הקיסר יר״ה אדוננו —איך שהאויב
בנו התעולל – ואת עָנְיֵנוּ ואת לחצנו:
על כל אבדה ועל כל דבר פשע — אשר פשעו בנו המורדים —
ושגרשו אותנו בעלילות רשע — ונשארנו עניים ומרודים:
על זה דרש וחקר – הקיסר יר״ה האדיר אדוננו – ובחן האמת
מתוך השקר — ושמע את נאקתנו:
ויט עלינו חסד וישלח כתבים — אל דוכסי קומסריא היקרים —
להשיב אותנו לשער בת רבים — ולשלם גמול ונקם לצרים:
לעשות כן לא אחרו — דוכסי הקומסריא ויועציהם — לשלות כתבים
ומנדאטן 16 מהרו — אל המורדים וחבריהם:
בזה שלחו כמה שלוחים — והמזידים אזניהם לא היו נוטים—
על חזקתם היו בוטחים – ועשו כמעשה הכסילים והשוטים:
נתבעים היו המורדים כמה פעמים — להזהיר אותם שיהיו מתחרטים,
לפני דוכסי קומסריא הרמים — לדבר עמהם משפטים:
והקשו את ערפם בכל פעם — ואת כל דברים מרו — בלי סברא ובלי
טעם — את אמרי פיהם עברו:
חמת המושלים בהם בערה — והיו מצוים על הפקידים – כשיצאו מן
פרנקפורט הבירה — עליהם תהיו חרדים:
כשיבאו על אדמתנו — תשומו אותם אל בית האסורים — כי הפרו את
משפטנו — ומדתי הקיסר יר״ה המה סרים:
זה הדבר עשה רושם — ונתפסים כמה סותרים — בעיר הדוכוס גערל
סום 17 — גם במקומות אחרים:
נתפסו כמה אנשים — אשר נמצאו בכל דרך — לא יוכלו לילך חפשים —
וזה הביא בלבבם מורך:
קמו בפרנקפורט אז אנשי העיר – המיוחדים בהם והטובים — אשר
לבבם אותם מעיר — אמרו למה נהיה נחרבים:
לדברי הקומסריא נהיה נשמעים — ונעשה לנשמע נקדים — אז התחילו
לתפוס ראשי הרשעים — ומידי יום יום כמה מורדים:
והיינו הולכים בגולה — מזמן שע״ד כ״ז אלול — שהיינו מגורשים מן
הקהלה — ורחובותנו היתה לשלול:
ואחרי שנתפסו הזדונים — לידי הקומסריא על העליונה — אמרו
המושלים האדונים — לדור בקהלה כבראשונה:

16 Mandaten.— 17 Gerlsom.—

אחר זה הפלנו גורלות — מי יגור ויעלה בתחלה — על ארבעים ב"ב
נפל במקהלות — ליסד עמהם בראש את הקהלה:
אז באלול שע"ה נסעו ובאו — ויסעו ויחנו במורא - כי נקמה עוד
היום לא ראו — ויראים היו מזעם וצרה:
מן כסלו שע"ה היו נתפשים — עד אדר שע"ו היו נשמרים — בעיר
הויכשט [18] וגם ברויסלסים [19] וגם במקומות אחרים:
בשע"ו יום ב' ח"י אדר — בא לפרנקפורט משולח מן השרים —
להכריז ברחובות בהוד והדר - דברי אמת וצדק וישרים:
צועד המשולח אל כל הרחובות - בקול רם ענה ואמר — הקיסר
יעשה עמכם חסד וטובות - ראויים כולכם לעונש מר:
כ"ף אדר יצא לאור משפטכם - מי יחיה ומי ימות - אז יכנע גאון
זדונכם - ולא יהיה לכם עינים רמות:
אל תשתו יין ושכר - המשולח הוא צועק ומכריז - כל יום ד' כ"ף
אדר הנזכר - למצוה זו תהיה זריז:
שום אושפיזא לא יתן יין — רק לזקן או לחולה - ולא ישא אדם
עליו כלי זיין — שלא יארע שום תקלה:
ברחוב העיר גם לא ימצא — שום עבד או שום אשה — עד אשר
יפנה יום ד' ויצא — בעונש רע מר וקשה:
לפני המשולח היה תוף וחליל — וסביביו שומרים מזוינים — במורא
גדול דבריו וכליל — בעד האשנב נשקפו וחלונים:
גדולות עשו כל אומני הנגרים — למחרת יום ג' י"ט לחדש — כל
נגרי פרנקפורט העיקרים — הקימו בימה גדולה בגודש:
על שוק של סוסים [20] שמה מקומה — ולה שתי מדרגות ושני פתחים —
שש מעלות גבהה ורומה — ארוכה שלשים אמות גם הרוחים:
דלו ונשאו על הבימה — כמו שלחן ארבע רגלים — להעריך עליו בושה
וכלמה — ראשי אצבעות של הנכשלים:
גם להניח עליו שר הטבחים — כל כליו ושאר צרכים — במצות
הקומסריא היו נשלחים — שהכל לפניהם יהיו נערכים:
היו שם בשוק ארבעה נשרים — ביתדות על ארבעה עמודים — דבקם
שם ראש השוטרים — כל רואיהם היו חרדים:
גם בימה קטנה שם הקימו - אצל בית מכס הסוסים [21] — מושב
להשרים שם הרימו - שלא יהיו נדחקים ונדרסים:
והקומסריא היו משמיעים - אל פרנסינו ומנהיגינו מקודם - שיעלו
לפרנקפורט מושיעים — אשר המה יחזיקו את ידם:
לכ"ף אדר יהיו היהודים מוכנים - כל המפוזרים בכל המקומות —
שיבואו לפני שער בוקנים [22] ומשם יחזירום למקומם ביד רוממות:
זה היום אשר יי' עשה - יום ד' כ' אדר בבקר - והנה חיל גדול
נסע - שפעת רב נכבד ויקר:

---

[18] Höchst. — [19] Riselsum. — [20] Rosmarkt. — [21] Ross-Zoll. — [22] Bockenheimer Pforte.

פרשים ורגלי כל המחנה — ותוף וחליל וחצוצרות לפניהם — אל עיר
פרנקפורט הכל פונה — בשריוניהם וכל כלי זייניהן:
חלפו ועברו בראשונה — חיל דוכוס מעץ 23 וראשיהם — בשררה
גדולה בקול רנה — עד אין מספר למחניהם:
אל הגלגן פפארט 24 תוך השערה — באו בקול רעש ומהומה גדולה —
בחצוצרות ותופים וקול זמרה — כל שומעיהם אחזתם בהלה:
טרם כלו לבוא הראשונים — באו חיל דוכוס דערמשטט 25 העצומים —
חיל גדול ורב מתוקנים — אנשי מלחמה גבוהים ורמים:
תוך השער בוקנים המה באו — בחשיבות גדול ובשררה — בחצוצרות
וזמרים זמרו וקראו — קול בכח קול בהדרה:
יחד הביאו עמהם חיל הדוכסים — בשלשלאות של ברזל על עגלות —
מקצת המורדים אשר במדינתם נתפסים — על הבימה שם להעלות:
רגשו ורדפו חיל השרים — על החוצות ועל השוקים — כבשו ונטלו
כל המבצרים — ושומרים עליהם היו מחזיקים:
כל קהל ישראל היו מתאספים — לפני השער של בוקנים — מארבע
כנפות שהיו שם נהדפים — טף ונשים אבות ובנים:
גם ב"ב אחרים מסביבותינו — אשר תחת ממשלת שאר השרים —
הולכים גם עמנו לְלַוּוֹתֵנוּ — ולספר נפלאות לדור דורים:
לפני עלות השחר — שלשה קני שריפה העריכו — בעיר פרנקפורט
במקום הנבחר — על שוק של סוסים הוליכו:
על שלש עגלות גדולות — וממונה היה עליהם אומן — טרם יבואו
החיילות — יהיה שם יום ד' הכל מזומן:
מהרו לבוא שרי הטבחים — בכלי משחיתם לעשות נקמה — במספר
שבעה לאיד שמחים — להתוועד שמה על הבימה:
שמה עלו ובאו והכינו — את חרבותיהם שיהיו מלוטשים — מוכנים
היו שם והמתינו — עד שיצאו לאור משפטים קשים:
בקראים היו כל גזרי דיניהם — לכל אחד ואחד לבדו — מן מכס
הסוסים שם היו מלומדיהם — שמה פסקו הגידו ולא כחדו:
בראשון הובא ראש הפושעים — הוא וינץ הנש 26 המסית ומדית —
והיו קוראים לפניו משפטים רעים — משפטי מות עליו להגיח:
סמוך ותכף הביאו אותו — על הבימה עמו רצו — עוד נגע אחד
לפני מותו — שתי אצבעות מימינו קָצוּ:
ותכף ראשו מעל גופו העבירו — ופגרו נופל על הארץ — בני מעיו
תחת התליה קברו — אלה תולדות כל פורצי פרץ:
עקרו את פגרו ולצד מסלקים — עד אשר נדונים היו כלם — ואח"כ בשרו
לארבעה חלקים היו מחלקים — והיו תולין אותו לארבע רוחות העולם:
בית דירתו היו מהרסים — לתל עולם עוד לא תבנה — ועמוד אחד
לכתוב עליו כל המעשים — במקום הבית שמה תעמודנה:

23 Metz (אולי צ"ל מיינץ, שהיא קרובה לפראנקפורט).— 24 Galgen-pforte (-Galgenthor).— 25 Darmstatt.— 26 Fettmilch.—

פגעו גם בשלשה אחרים — כמשפט הזה יעשה להם — גערן גרוש
וקונראט שאפא הצוררים — קטעו מימינם שתי אצבעותיהם:
וכן שוואבן יורג [27] המורד — ואח"כ ראשיהם מעל צואריהם הרימו —
כל רואיהם נפשם חרד — אשר כל כך אותם החרימו:
צדק שפטו הקומסריא התמימים — שיקחו אלו ארבעה ראשים — לתחוב
אותם על מגדול אחד רמים — לאות ולמופת לאנשים קשים:
על בריקן טורן [28] נתחבו ראשם — של כל אלו ארבעה — לזכרון יהיה
צחנתם ובאשם — זועה שמועה כמימי הגבעה:
קרבו עוד שלשה חברים — אשר בשמות המה נקובים — אדולף קנטאר [29]
הערמן גייז [30] המורדים — ושטעפן וואלף [31] גם הואמן החייבים:
ראשיהם מעליהם נשאו — ולארץ נפלו פגריהם — מהם ילמדו אשר
ראו — ולא יעשו כמעשיהם:
רבים הם אשר נתייסרו — כמו תשעה אשר הכו בשוטים — שבטים
גדולים על גופם עברו — לפני התלוין היו לוהטים:
גם שמונה מן הפושעים — השוטר הוציאם מחוץ הָעֲיָרָה — לנקות את
העיר מן הרעים — ולהביאם אל דרך הישרה:
שמחים לפני העיר היינו ממתינים — עד אשר נעשו כל המעשים —
אז בא רוכב מתוך ההמונים — מושל אחד מראשי האוכלוסים:
אלינו התראה לפני שער בוקנים — ואמר לכו אתם וכל חברותיכם —
לפני הגלגן פפארט תהיו חונים — משם נחזיר אתכם אל רחובותיכם:
תמיד היינו עומדים ומצפים — עד שהמושל חזר ובא אלינו —
בחצוצרות וחלילים ותופים — חלף ועבר לפנינו:
וחיל גדול הולכים ורוכבים — מלובשים שריונים ומזוינים — ואמר לנו
אל תלכו מעורבבים — רק ששה יחד מכוונים:
בראשון חיל גדול היו נוסעים — וקני השרפה והמקלות בידיהם —
ואחריהם רוכבי הרכש משברי סלעים — מעניקים חמה בקומותיהם:
ואחרי זאת העגלה אשר עליה הנשרים — ואחריהם החצוצרות
והחלילים—ואחריהם אנחנו קהלנו העברים—טף ונשים קטנים וגדולים:
שם אחר זה רכב בחצוצרות של כסף — ואחריו חיל גדול רכב
ופרשים—ואחריהם חיל גדול המחנות מאסף—כלם גבורים ולא חלשים:
ובכל רחוב ורחוב היו מנגנים — בחצוצרות ובחלילים ובתופים — והיו
שומעים הסביבות והשכנים — והיו פניהם משתנים וזועפים:
נוסעים היינו אצל הבימה — אשר השרים והעירונים שם היו עומדים —
גם המון עם כחול הימה — שם היו מתוועדים:
לארך המקום אותנו היו מוליכים — אל רחובותינו עד השערים —
אז קם סופר אחד משרי הנסיכים — ולקח מן העגלה את הנשרים:
תלוין היו הנשרים ונדבקים — שלשה על שלשה שערים [32] — ביתדות
גדולים וחזקים — להיותם חירות גדול לדור דורים:

Schwaben Joerg [27] —. Brückenturm [28] —. Adolf Kantor [29] —.
Hermann Geis [30] —. Steffan Wolf [31] —. [32] של רחוב היהודים. —

ובתוך זה אחד מן הרוכבים – הוציא מחיקו קיומים [33] החדשים –
ומנהיגינו אותו סובבים – וכל קהל ישראל נגשים:
שתי שעות היה קורא בהקיומים – לטוב לנו כל הימים – וכל
החיילות היו עומדים וקמים – ואל לבם היו שמים:
ואחר כך היו משמיעים את הקולות – בתופים וגם בחצוצרות – עד
שנכנסנו אל בתינו והיכלות – והיינו מהללים בתושבחות ושירות:
עוד רכב אחד רכב עמנו – ובידו חצוצרות התרועה – אל תוך הרחוב
היה מלוה אותנו – ולפרסם את הישועה:
בשלום בשלוה בששון ובשמחה – שבנו ובאנו אל בתינו – תחת
הצווחה השקט ומנוחה – כן יהיה עד ביאת גואלנו:
והנה פעמים רבות שהיינו בסכנה – כי רבים המה שהיה קמים
עלינו – כי זה שמונה או תשע שנה – שלא היינו בטוחים בבתינו:
בעוונותינו הגדולות והנוראות – כל הרעה הזאת מצאתנו – ופגעו
בנו כל התלאות – רק זכות אבותינו עמד לנו:
לכן אל תקשו עוד ערפכם – ותזכרו את כל הנפלאות והנסים –
ותנו השבח והתהלה לבוראכם – ביום שיצאתם מארץ הנִסִים:
ולא תוסיפו עוד למעול מעל – ביי׳ אלהיכם אשר כעת הראה לכם –
המשגיח עלינו משמים ממעל – ומשלם לכם לפי דרככם:
פרטי דבר אשר דברתי – אין בהם שום שוא ותפל – רק לעומת האמת
מהברתי – איך שהוציאנו הקב״ה לאור מאופל:
אחי ורעי הטיבו דרכיכם – שיאריך האל יתברך את שַׁלְוַתֵנוּ –
ובנעימים תבלו ימיכם – ויבא לציון גואל במהרה בימינו:

---

[33] Stättigkeit.—

XV. ספר הזיקוק

תולדות הצינזורה של הספרים העבריים משמשות מקור למאורעות אבותינו ורדיפות שסבלו במשך דורות הרבה. תולדות הצינזורה הן הוראה על דבר הרדיפות שעלו בגורלה של היהדות לסבל מידי הנוצרים ועל דבר המוסר והמדות שהיו שוררים בדורות ההן. עוד יותר מזה משמשות תולדות הצינזורה מפתח לתולדות הטיכסטין של הספרות העברית, לפי שעל ידיהן יעלה לנו לפתור קורות גלגוליהן של נוסחות ספרינו ולהשיבן לקדמותן ועיקרן.

כעצם בגרון היתה הספרות העברית לצוררי היהודים, באי־כח הנוצריות שבכל הדורות: מצד אחד היו חוששין, כנראה, להכחדת ספרות זו מן העולם לגמרי, שמא יבאו היהודים לידי חופש דתי קיצוני, לידי אתיאיסמוס, וזה ישפיע לרעה גם על הנוצרים ויביאם לידי פריקת עולה של הכנסיה שלהם. אבל מצד אחר הרי לא יכלו לסבול שיהיו ספרים עבריים חוזרים בעולם הקוראים בעצם נוסחותיהם כמות שהם, בכל הדעות השונות המסוכנות לקתוליות ובכל הדברים החריפים המכוונים נגד הנוצרים והנוצרות. היתה מבוכה אחת ארוכה. לפיכך אנו רואים בנדון הספרות העברית חזיון מוזר: ספר אחד מגלגלים עמו כמה גלגולים — פעם אוסרים אותו לבוא בקהל מטעם הצינזורה, אחר כך הוא מקבל היתר מפי אותה הצינזורה עצמה, ולאחר זמן חוזרים ואוסרים אותו שוב. וכן חוזר חלילה. ועוד קושי אחד יש: הנוצרים בעלי האינקביזיציא, אינם מכירים בעצמם בטיבם של הספרים העבריים, הם אינם יודעים עברית רבנית, והם זקוקים איפוא לעזרתם של היהודים עצמם. והם מוצאים עזר באותם היהודים המהרסים והמחריבים שהיו מגרשים מימי היהדות מתוך האומה הישראלית בכל דור ודור — המשומדים, והם ראשית ואחרית כל אסון לישראל. המשומד הוא טיפוס שלילי ומקולקל, שלא היה לו מקום בתוך עמו, והרי הוא יוצא לתרבות רעה ומחפש לו למלא תאות בצעו בתוך מחנה של נכרים. אבל כאן חסרים לו סממני ההסתגלות לחברה החדשה בכדי שיוכל למצא בשביל עצמו את התועלת המבוקשת. בכל פונה שהוא פונה הוא נראה יהודי בעיני החברה הנוצרית: גם לשונו גם מנהגיו גם פרצוף פניו אינם מניחים לו להטמע. רק מדה אחת בלבד נשארה בידו: הוא מתרצה לאחיו החדשים באותות האיבה והמשטמה שהוא מראה ליהודים. הוא משתדל להיות אדוק בדתו הנוצרית יותר מן הנוצרים הקנאים עצמם. ובפרט, כשהוא מרגיש שאפשר לו להוציא מתוך שנאתו לישראל גם תועלת חמרית. ודאי יש בזה גם מומינטים פסיכולוגיים: יש כאן קנאה לאחיו מקודם, שנשארו בתוך עמם, והם

מתיחסים אליו יחס שלילי קיצוני. מכאן הן כל הצרות והרדיפות והאסונות שגרמו המשומדים לישראל. ההסטוריא של השמד בישראל היא שלשלת ארוכה של מרטירולוגיא לכלל האומה.

ואותו החומר של המשומדים היו מוצאים הנוצרים ,שבכל הדורות מוכן לתכליתם: הצינזורים לספרים עבריים היו המשומדים.

הדבר היה אחר שהעלתה האינקביזיציא ברומה על המוקד את הספרים העבריים ברחוב **Campo di Fiore**, ביום 9 ספטימבר 1553 — אותו היום היה הוקא ראש השנה, שנת ה' שי"ג. שלשה ימים אחר כך — ביום 12 סיפטימבר — יצאה הגזרה לכל השרים וההגמונים והאינקביזיטורים להחרים את ספרי תלמוד בבלי וירושלמי ולשרפם, ליהודים — באיומי עונש של החרמת נכסים, למסר הספרים . התלמודיים, ולנוצרים סתם נאסר באיומי חרם חמור **(Excommunicatio latae sententiae)** לקרא באותם הספרים, לשמרם או לסייע ליהודים בהעתקתם או בהדפסתם בין בעצה בין במעשה. מקץ שנתים ימים התעוררה הצינזורה הרומאית שבאיטליא לעשות — במשך מאתים שנה — שמות בספרות העברית, קצת על ידי השמדת הספרים לגמרי וקצת על ידי קלקול הספרים במחיקות ונרידות ובקריעת עלים וקונטרסים, לכבוד הדת הנוצרית כדי להסיר את כל „הגידופין והטעיות ודברי מינות"[1]. בין הצינזורים היו אנשים שידעו עברית והיו מכירים בתכן הספרים ובטיבם. אלה היו „מזקקים"[2], לכל הפחות, על פי שקול הדעת וסברה. אבל היו גם עמי־ארצות שהיו עושין קלקולים אפילו במקום שלא היה שום טעם לתקוניהם, אלא שלא היו מבינים את אשר לפניהם והיו מוציאים לפיכך מתחת ידיהם דברים מגוחכים, מעין תיקון עכו"ם קטניות במקום מין קטניות[3], או תיקון שם העיר עכו (במשנה אהלות י"ח ט', דפוס אמשטרדם 1721) בשם נכרים,[4] או שהיו מוחקים, למשל, במדרש מגלת אסתר ביטוי כמו „אך סופו של אותו ה א י ש להשרף", מחמת שבמקומות אחרים בא הלשון „אותו האיש" על ישו הנוצרי[5] ולא הבינו שהכוונה כאן, במדרש אסתר, להמן הרשע. או שהיו מתרגמים „מהדורא בתרא של עבודת הבורא" (=דפוס שני של הסידור עבודת הבורא, שנדפס בזולצבאך ה' תס"ז) **Secolo posteriore del Culto del Creatore, che altro non significa, se non la maniere di**

---

1 Blasphemiae errores aut Haereses. — 2 את הטרמין זקק וזיקוק שאלו מן הרומאית expurgare, expurgatio, לשון טיהור (הספרים). — 3 לפי שהיה מקובל בידם למחוק כל מין ומינים הרומזים על הנוצרים הראשונים. תיקון זה של אחד הצנזורין שמעתי בילדותי מפי זקן אחד. — 4 ע' שטיינשניידר Hebr. Bibliogr. V,73. — 5 ע' לקמן בדוגמאות מס' הזיקוק. —

onorare Iddio in questi ultimi tempi = הדור האחרון של עבודת הבורא, ר"ל דרך עבודת אלהים בזמנים האחרונים האלו[6]

הנה כי כן ניתן גורל הספרות העברית בידי הזקקנים המשומדים. אילו היו עושים הללו את מעשיהם באמונה לא היו משאירים לספרותנו שריד ופליט. אולם, אע"פ שברובה יצאה מתחת ידיהם בריסוק אברים, הנה צריך לקיים העובדא, שהיו גם מקרים, ולא מעטים כלל, שהיה המזקק נותן על הספר את חתימתו רק למראה עינים, לעדות שאותו הספר נזדקק על ידו, ובאמת הניח את הספר כמות שהוא, ולאחר זמן היה בא חברו, הזקקן השני, ומצא את הספר בלתי מתוקן. ענין זה מתבאר פשוט, שהמזקק הראשון נשתחד, והשני אי אפשר היה לשחדו במקח השוה, כי היה דורש יותר ממה שהיה בידי בעלי הספרים ליתן. בעלי האינקביזיציא היו יודעים ומבינים מצב הענין, ולפיכך היו נמנעים ליתן אישור והיתר על הספרים העברים שעברו דרך הזיקוק, כמו שהיה מנהגם בספרי הנכרים. אפילו את התאר הנכבד של צינזורים לא רצו ליתן להזקקנים המשומדים, אלא היו מכנים אותם בשם ריביזורים (=בודקים) או זקקנים (=איכספורגטורים).

ואמנם במאה הט"ז והי"ז היו האינקביזיציות המקומיות נוהגות למסר את הספרים הצריכין בדיקה לידי מבקר, ואחר שיצאו הספרים מידו בשלום ובלי איסורים וחומרות היו מניחים פקידי האינקביזיציא את חותמם בצד חתימת המבקר עם הסכמה מפורשת בשם ראש האינקביזיציא, ויש שהיה גם הראש בעצמו חותם על כך. אולם למן שנת 1588 התחילה האינקביזיציא העליונה שברומא לשנן לפעמים קרובות למחלקות האינקביזיציא למקומותיהן, שלא יתעסקו בבדיקת ספרים עברים ושלא יתנו עליהם הרשאה, לפי שגם אחר הבדיקה נשארים בהם דברים של איסור בעניני מינות וגידופין. ולפיכך אין הדבר של זיקוק הספרים העבריים מוטל על הנוצרים, אלא על היהודים בעצמם מוטל לדאג שיהיו ספריהם טהורים מכל פסול, כדי שלא ישאו חטאם. אבל התיחסות זו מצד בעלי האינקביזיציא פעלה עוד יותר לטובת הספרים העבריים, שהרי קרבה יותר את הצינזורים אל היהודים שהיו ממלאים תאות בצעם. ובפרט שלא היו זמן רב שום כללים מסוימים ושום רשימה קיימת לתכלית בדיקה גמורה ומוחלטת, כמו שהיה הדבר נוהג בספרי הנכרים. היו גם כן מקרים שהזקקנים בעצמם היו מחולקים בעניני הזיקוק, עד כמה לא היה בטחונם של בעלי האינקביזיציא גדול בזקקנים המשומדים נראה ממה

6 ע' ברלינר Censur und Confiscation 53. בקי גדול זה בעברית הוא Giov. Antonio Costanzi, שהיה הצנזור האחרון והמחמיר היותר גדול באיטליא: באמצע המאה הי"ח למספרם.—

שהיו שולחים מזמן לזמן לחפש בבתי היהודים את הספרים כדי לעשות בהם זיקוק חדש. החיפושים הללו היו נעשים בלילות. בשעה שהיו שערי הגיטו סגורים היו נכנסים כמה פקידים ועוזרים מזוינים לתוך הבתים החשודים, שיש בהם ספרים, עם שקים גדולים וחומר חותם. כאן היו ממלאים בפני שני עדים נוצרים את השקים בספרים והיו חותמים אותם ומדביקים פתקה הכוללת רשימת הספרים ושם בעליהם, מעמיסים על העגלות המוכנות לכך והולכים להם. הנסיון והצורך לעבור כמה פעמים על אותם הספרים עצמם היה מביא לאט לאט את הזקקנים לידי עריכת רשימות קיימות מכל המקומות האסורים, בכדי שלא יצטרך הזקקן להטריד עצמו בכל פעם בקריאת הספר מתחלתו ועד סופו. כך היו נעשות בהמשך הזמנים כמה רשימות של זיקוק. הנסיון הראשון לחבר רשימה כזאת נעשה בידי הודי, הרב אברהם פרובינצלי (Provenzale) ממנטובה עשה קרוב לשנת 1555 רשימת המקומות הצריכין זיקוק לשלשים ספרים.

אחר כך נתרחבה הרשימה על ידי משומדים שונים. לבסוף בא המשומד דומיניקו ירושלמי[7] וחבר בשנת 1596 את ספר הזיקוק, שהיה משלימהו מזמן לזמן עד שנת 1619 והכנים לתוכן רשימות זיקוק ליותר מחמש מאות ספרים.

דומיניקו ירושלמי היה יהודי מזרחי שנשתמד בשנת 1593 בהיותו כבן ארבעים. הוא היה קנאי גדול לדתו החדשה, וכדי להתרצות אל אדוניו היה מחמיר גדול ב ר ש י מ ו ת י ו שבספר הזיקוק. תכליתו בחיבורו זה היה ליתן „זיקוק כולל (Censura generalis) לכל הדפוסים". את חומרותיו היה מרבה בכל פעם שהיה עובר על חיבורו זה. ניכר, שהיה מתכוון להביא את עבודתו לידי שלימות של קודיכס מסוים המתאים לתכליתם של ראשי האינקביזיציא, כדי שיכירו ערך ספרו ויקיימוהו כמו Index expurgatorius (-ספר זיקוק) ממש. ולפיכך היה מתאמץ להתנהג בחומרותיו לפנים משורת הדין ולהטעים על כך. כן, למשל, הביא ברשימתו למקומות הזיקוק שבס' מנורת המאור דפוס מנטובה (שלפי המקובל לא היה בו שום מקום לאיסור) יותר משלשים מקומות הצריכין מחיקה עם ציונים בגליון, ובצדם כתב הערה בלשון זה: **Questi segni qui in margine si pongono per significar la corretione contro al solito**[8] אבל ב פ ו ע ל לא היה דומיניקו מחמיר כל עיקר: קצת היה מחמת שבוראי היו מסמאים את עיניו כהונן, וקצת גם כן מפני שהעסק בדפדוף ספרים הרבה ובחיפוש תמידי לתכלית מחיקה אינו עבודה מענינת ומשמחת כל כך, אפילו למשומד שבמשומדים. ואולי היו לו גם כן עוזרים

7 Dominico Irosolimitano.— 8 ציונים אלו כאן בגליון נעשים בשביל להראות שהתיקון הוא נ ג ד ה נ ה ו ג.—

שהיו רשלנים במלאכתם. היאך שיהיה, רואים אנו דבר תמוה זה, שאלפי הספרים שיצאו מתחת בדיקתו של דומיניקו כמעט שלא נבדקו אלא בדיקה שטחית או שלא נבדקו כלל, והוא הסתפק רק במה שנתן עליהם חתימתו בתור הכשר, בעוד שבספר הזיקוק באה על אותן הספרים עצמם רשימה גדולה של מקומות הצריכין בדיקה.

את ספר הזיקוק עשה דומיניקו בעקבות ספר הזיקוק לספרי הנכרים; בתחלת הספר נתן גם כן כללים ראשיים של הגהה, וגם אלה ערך בתבנית הכללים שנתוספו בשם De correctione librorum [9] לרשימתו הרומאית של Clemens VIII משנת 1596, גם את הטירמינין שאל מן הספר הרומאי. דומיניקו ידע הלשון העברית בשלימות, ומתוך הערותיו נראה שהיה בקי בספרות העברית. אחר הכללים הראשיים מתחילות רשימות הספרים עצמם בשם „התחלת לוח הספרים".

אצל כל ספר בא מתחלה השער, על הרוב עם מקום הדפוס (בלי שנה). כשהזיקוק מתיחס אל כל המהדורות של אותו הספר באה הערה: „זיקוק כולל" או „כולל" סתם. יש שהוא מציין גם התבנית: „קובץ גדול" או „גדול" סתם – Folio, קובץ רביע – 4°, קובץ שמינית – 8°, קובץ קטן. ויש שהוא מעיר גם כן שלא נעשתה הפנינציא כהוגן, כמו (לאלפס חלק ב' דפוס סביוניטה): „ויש בדפוס הזה בלבול גדול בחשבון העלים בסבת טעות המדפיסים", או (למחזור אשכנזי דפוס וויניציא נה' שכ"ז): „ויש טעות הרבה בעלין ולזה צריך עיון בו".

את דעתו על דבר הזיקוק בספרים הוא מביע גם כן בלשון קצרה: „אין דבר, אין דבר מה להגיה, ימחק, ימחק לגמרי, על המחק, ימחק ויכתב במקומו, צריך לתקנו, צריך לתקן הכל, צריך להוסיף, יכתב בצדו, יעקר, צריך לעקור, יחתך, צריך לחתוך, וצ"ע, וצ"ע הרבה, וצ"ע בכולו היטב, הכל בעיון נמרץ, הכל בעיון ימחק". על ספר „דברי הימים של צרפת" הוא כותב: „רובו ככלו רע ומר הוא". יש להעיר שספר זה נאסר כלו גם על ידי הצינזורה הרוסית בריגה בשנת 1800 [10]. לס' מחזור גדול איטליאנו דפוס בולוניא הוא מעיר: „בספר זה צ"ע גדול לפי שצריך להגיה בכל דבר דברי הפיוט או התפלה עצמה וגם כל דבר הפי' הנוגע לזה, ובהרבה מקומות צריך להגיה בפי' עצמו ולא בדברי הפיוט, ולזה צריך לעיין היטב בפיוט או בתפלה וגם בפי' הנוגע לאותו דבר המוגה". לס' נביאים אחרונים עם פי' אברבנאל הוא מעיר: „זה הספר צריך לזקקו זיקוק גדול מפני הרבה דברים שיש בו נגד אמונתנו, ובפרט כשמזכיר שם אדום לדעת כי המחבר יובן על אמונתנו, וכן

9 על דבר תיקון הספרים.—

בכל הענינים אשר הוא נכנס בויכוח עם הכמי אמונתנו שם צריך לעקור ולחתוך כל העלה לגמרי". לספר פתרון חלומות הוא מוסיף: „אין דבר, אך יש אומרים שאינו ספר נכון כפי אמונתנו". לדעתו הספר מותר, אלא שהוא מבטל דעתו מפני דעת אחרים.

ביבליוגרפיא:

1. M. Mortara, Die Ceusur hebr. Bücher in Italien und der Canon purificationis ספר הזיקוק (Hebr. Bibliographie V, 72–77, 96–101)

2, A. Berliner, Censur und Confiscation hebr. Bücher im Kirchenstaate, Berlin 1891.

3. N. Porges, Der hebr. Index Expurgatorius ספר הזיקוק (Festschrift A. Berliners, Frankf. 1903, 273—295).

4. I. Guidi, Domenico Gerosolimitano (ibid. p. 176—179).

5. H. Margulies, Ein Brief Mose Alatinos an den Apostaten Andrea del Monte (ibid. p. 265—272).

6. Ю. И. Геессенъ, Евреи въ Россіи, С. П. Б. 1906 (стр. 409—430).

7. Цензура євр. книгъ въ царствованіе Императора Николая I (кн. Восхода, іюнь 1903, стр. 131—140).

א. כללים ראשיים לספר הזיקוק.

כל מלת ע"ז אשר לא יובן ענינה בפירוש על הע"ז שכבר היתה בפרטות, יכתב במקומה עכו"ם, שר"ל עובדי כוכבים ומזלות. אמנם אם יובן על הע"ז שהיתה קודם ביאת אדוננו אין בזה כלום.

כל שם צלמים ודומה לזה יכתב בצדו של עכו"ם.

וכן במלת צורות שבהלכות ע"ז יכתב בצדו של עכו"ם.

כל שם גוי גויים נכרי נכרית, אם יובן בענינו שום גנאי וחרפה ודופי בגוי ההוא, יִמָּחֵק ויכתב במקומו עכו"ם. אמנם אם הוא בנושא של דין מדיני העברים, כמו דיני שבת ומאכלות אסורות ויין שנגע בו גוי וכדומה לזה, אין בזה כלום.

אך בזאת שלא יזכיר שום ע"ז בזה, כמו מחשבת נכרי לע"ז או גוי ודאי מנסך לע"ז וכדומה לזה, שאז ימחק לגמרי.

כל שם מין מינים ימחק לגמרי.

כל שם משומד, כשאינו מוזכר על דבר מה לחרפה לו, ימחק ויכתב במקומו עכו"ם. אמנם אם הוא מוזכר לחרפה לו ימחק לגמרי.

כל שם אומה אומות יכתב בצדו עכו"ם.

אמנם אם יובן שם הזה בכללות לכל האומות שבעולם היום הזה, או אם יובן בפרטות על אומתנו אשר בדור הזה, אז ימחק כל הענין, כי יותר רע הוא להגיהו בשם עכו"ם.

כל שבח שמשבח אומה ישראלית, אשר ימשך ממנו חרפה לנו ויובן בזמן הזה, ימחק כל הענין כלו.

כל גנאי שמגנים בערלה צריך לפרט בזמן שעבר, כמו מאוסה היא הערלה צריך לומר מאוסה היתה הערלה.

כל מקום שמפרט ענין המשיח, שאומר שעדיין עתיד לבא או שעדיין עתיד להיות שום דבר מעניניו, ימחק לגמרי. ובכל מקום שמזכיר שני משיחים או שמפרש בפירוש משיח בן יוסף או משיח בן אפרים ימחק לגמרי.

כל מקום מהמקרא שיש ויכוח וחלוף דעות בין אמונתנו לאמונתם, אם מקשים בפי' שום קושיא לסברתנו או שמביאים ראיה לדעתם, אעפ"י שלא יזכיר בפירוש שם הנוצרים וחכמיהם, ימחק כל הענין כלו. אמנם אם מפרש הענין כפי סברתם ולא יקשו שום קושיא לדעתנו אין בזה כלום.

כל מקום שמזכיר שום עיקר מאמונתם, שהוא מנגד שום עיקר מעיקרי אמונתנו ימחק, כמו שהתורה נצחית, וכיוצא בזה.

כל מקום שמגנין שום דין מדיני אמונתנו או תורתנו או שום מנהג ממנהגינו או נימוס, או שמגנין מלך או שר או כהן מהכהנים הקדושים של אומתנו ימחק כל הענין לגמרי.

10 כל מקום שאומר שום דבר שהענין עצמו הוא ענין כפירה גדולה וטעות גדול, כמו ענין הגלגול או שהנשמות כלם נבראו מששת ימי בראשית או שהקב"ה בוכה או שנשמות הרשעים הם המזיקים ושדים או שהרוחות הרעות הנכנסות בגופות בני אדם המה נפשות הרשעים אשר כבר מתו, וכדומה בענינים האלו, ימחק כל הענין לגמרי.

כל מקום שמזכיר שם אדום או רומי או איטליה לחרפה ימחק.

כל מקום שאומר שהקב"ה מצטער על אבדן של ישראל ימחק לגמרי.

כל מקום שמזכיר ענין קצת אנשים שבהם שמתו מסבת האמונה, כמו וכמה אשר מתו מהם בפורטוגלו וספאניה, אם יאמר שם שקדשו את ה' בזה או שיזכירם בשם קדושים וצדיקים, ימחק לגמרי.

כל מקום שמזכיר חגים מועדים וימים טובים שלנו בלשון חרפה, כמו לפני אידיהם וכו', או שיאמר שאסור לישראל לישא ולתת אותם הימים, ימחק לגמרי.

וצריך למחוק ג"כ שם החגים שמזכירים אותם בפי', כמו קלנדא וסטרנלייא וכדומה לזה.

כל מקום שמזכיר שם גלחים וכומרים הגמונים דוכסים פיפיור, שלא יובן הענין ההוא על אותם שהיו קודם ביאת אדוננו, ימחק לגמרי.

---

16 עד כאן ניתן על פי נוסח פורטארה ומכאן ואילך מנוסח פורגים.

כל מקום שמזכיר שום א׳ מהם מאותם שהיו אחר ביאת אדוננו בשם קדוש וצדיק או שמזכיר קהלה בשם ק״ק או עדת ה׳ כל זה ימחק.

ובכל זה צריך עיון גדול בתבונה ובדעת ובפרט כשמזכיר שם ע״ז. אחלה פני אל וכו׳[11].

ב. דוגמאות מס׳ הזיקוק.

ספר מורה הנבוכים.

בתחלת המפתחות במפתח פ״א ואני היום ילדתיך ימחק.

עלה ג׳ ע״ב לא יועיל וכו׳ עד והשלוש ימחק.

עלה ט׳ ע״א חכמי אדום וכו׳ ימחק.

עלה ל״א ע״ב וזהו מאמר הנוצרים עד סופו, ימחק.

עלה נ״ג ע״ב ענין השלוש ונוצרים ימחק.

עלה נ״ד ע״א יש שם דברים רבים נגד אמונתנו, וצריך עיון.

עלה נ״ו ע״א ענין השלוש ימחק.

עלה ס״ט ע״ב ואולי כאשר חשבו הנוצרים עד סופו הכל בעיון, ימחק. וכן צריך למחוק בכל השנים או שלשה פירושים אשר שם כל הפירוש הנוגע לזה.

עלה קט״ו ע״ב בפי׳ שם טוב ואתה תבין עד ואמנם הכל ימחק.

עלה קי״ו ע״ב ולא תהיה תורה חדשה וזה קרה לתלמידים ולשלוחים הכל ימחק.

עלה קל״ג צריך עיון פירוש האפוד.

מדרש חמש מגלות... מדרש אסתר.

בפתיחה: אדום אומות העולם מלכות הרשעה.

בפסוק אחר הדברים, יש מן הסכלים ופתאים אשר לא ידעו ולא יבינו שרצו למחוק אָמְרוֹ שם: אך סופו של אותו האיש להשרף, וזה שבוש גמור, כי מאמר זה לא נאמר כי אם על המן עצמו שעשה העץ לתלות את מרדכי ולבסוף נתלה הוא, המן, עליו.

ספר בן סירא.

עלה י״ו י״ז יחתפו לגמרי, וכן עלה כ״ג יחתך, ואין ספק בזה.

ספר פירוש קמחי לתהלים דפוס נאפולי.

מזמור ב׳ בסופו: והתועים מפרשים אותו, עד סוף המזמור ימחק.

מזמור ז׳ ואילו היה אומר לאומים עד ידוע היה בישראל ימחק.

מזמור י״ט או אמר עומדת לעד עד וזה אומר הדבר הנסתר ימחק.

מזמור כ״א כל פירוש ה׳ בעזך עד תאות לנו ימחק.

---

11. לבאורה, תרגלת שיר מהלה של דומיניקו ירושלמי.

מזמור כ"ב כל פירוש פסוק כי סבבוני כלבים עד והנה אנחנו אוספים ידינו וכו', ימחק — — —

ספר פי' איוב לרלב"ג.

אין דבר.

ספר פי' ה' מגלות לרש"י.

בפסוק שחורה אני ונאוה שעתידה לעשות מטרופולין לכלם ימחק. — — —

ספר הקבלה להראב"ד דפוס מנטובה ישן (רע"ד).

בדור הו' כותבי זכרונות בישראל וכו' עד שמעיה ואבטליון ימחק.

בדור הו' של האמוראים נולד ישו, בדור הה' של רבנן סבוראי מינים, וענין האלפסי, שמדות, שמד הכל ימחק.

כל ענין קוסטאנטי' קיסר מתחלתו עד סופו ימחק.

בסוף דברי רומ': וכל אנשי בני עוץ לא היו וכו' עד כאשר פשטה בארץ רומ' ימחק.

ס' העיקרים.

..... מאמר ג' פ' כ"ה ראוי למחוק כל הפרק לגמרי, וליותר טוב יחתך מתוך הספר לגמרי — — —

ס' תנחמות אל.

בכל זה הספר תמצא שבח גדול לאומה הישראלית ואין בזה דבר, לפי שזה יובן על מה שעבר, ועתה אומתנו היא הנבחרת במקומה, ונקראת ישראל — — —

XVI. שבחי האר"י

„שבחים" הם מין יצירה עממית עתיקה בישראל. הפנטסיא העממית עוטפת את גבוריה בצעיף של פלאים מלידתם עד הסתלקותם מן העולם הזה: לידתם בתוך נסים היתה, מעשיהם היו ממילא רק מעשי נסים, וגם פרידתם מן העולם העכור אינה כפרידת כל אדם רגיל. כשאנו קורין „שבחים" עלינו לדעת שאין לנו כאן עסק עם מאורעות ממשיים, עם אנשים כמו שהיו באמת ובפשטות: כאן יש לנו עסק עם הסטוריא עליונה, עם גבור כמו שנוצר ונצטייר אצל העם, ולפיכך לא הפרט, נושא הענין, חשוב לנו בזה כל כך, כמו שחשוב לנו הלך רוחו של העם, שיצר לו את גבורו יצירה חדשה, מן סממנים משלו, מבית גנזיו, טפל בחיטובו של הפסל, וכביכול העמידהו אחר כך מצבה לדורות, כאומר: כזה ראו וקדשו.

„שבחים" אנו מוצאים עוד על אליהו הנביא בס' מלכים (א' י"ז — ב' ב'). המשך למין־יצירה זה מוצאים אנו באגדות רז"ל, כמו הספורים על רשב"י, חוני המעגל, וכדומה. אחר כך יש לנו תקופות ארוכות, שלא גילו לנו שום „שבחים": לכאורה, יש כאן סימן להתדלדלות כח הדמיון של האגדה והתיבשות מקורה.

בכל ההסטוריא של הגלות אין כמעט פרשה גדולה מלאה ענין ומסוגלת ליצירת „שבחים" כתקופת שלטון חכמת הקבלה ותורת הרזים בישראל, למן זמן האר"י ועד זמן הבעש"ט. האגדה לא מצאה עוד, כמדומה, מימיה כר נרהב כזה לשעשועים ולהשתובבות.

מתוך מעין של אגדה זו לא נשתייר לנו, כנראה, אלא מעט. יותר מדאי היתה התקופה המשיחית ההיא, האחוזה וסבוכה בחכמת הקבלה מכל צדדיה, מלאה נטיות זרות, וזה גרם בלי ספק להרחקת כל החומר שנפל עליו השד באיזו נגיעה בתנועת שבתי צבי, וכדומה. עלינו לזכר, כי אבותינו לא היו עוסקים בפולקלור ומחבבים את היצירה כשהיא לעצמה, ומה שכתבו והשאירו לדורות — לא היה כלל מחמת אהבה לספרות ולמדע. הם קבעו בספרותם רק מה שחשבוהו מועיל ממש, היינו מה שהיה לדעתם מסוגל לעורר יראת־שמים ומדות טובות של חסידות בלב הקורא.

שלש עטרות של „שבחים" נשתיירו לנו מן התקופה הנזכרת: שבחי האר"י, ספר החזיונות של ר' חיים ויטאל ושבחי הבעש"ט.

בשנות שפ"ט ושצ"א הדפיס בבסיליא המקובל ר' שמואל אשכנזי

קובץ גדול בשני כרכים בשם „תעלמות חכמה" ו„נובלות חכמה", שהכנים לתוכו כמה דברים מחיבורי יש"ר מקנדיא עצמו ומחיבורי אחרים שמצא בביבליותיקתו העשירה של כתבי־יד. בין שאר הדברים נכנס לתוך הכרך הראשון של קובץ זה (בדף ל"ז — מ"ט) גם כ"י הכולל „כתבים שלוחים (מירושלים) [מצפת] מספרים כבוד הא ר"י, ר"ל האשכנזי רבי יצחק ז"ל".
„כתבים" אלו כוללים שלש אגרות שערך בשנת שס"ז ר' שלמה שלומל מצפת אל המקובל והמסביר המפורסם של ס' הזהר בדור ההוא, ר' יששכר ביר מקרימניץ. כשהיה ר' שלומל עדיין בארץ מולדתו, במורביא, התעסק הרבה בקבלה עיונית ומעשית בשיטת האר"י, שהתחילה מתפשטת אז בגולה ונעשית מעין מנהג חדיש. הדברים הגיעו לידי כך, שנתן גט פטורין לאשתו ועזבה עם בתו היחידה ועם מעט הונו שהיה לו, ועקר מארצו והלך לארץ ישראל. כאן נתיישב, כמובן, בצפת, שהיתה הקן של גורי האר"י. ר' שלומל בא לכאן עם שלשה טאליר וחצי בכיסו: בעד טאליר וחצי קנה לו את הספר המוכרח ל„עבודתו" — את ס' הזהר — ובמותר היה עליו לחיות כל הזמן. אבל לא על זה היה מצטער ר' שלומל. העיקר היה ששנה תמימה היה עליו להתיגע ולעמל עד שזכה להתקבל לתוך ה„חבורה"...

לכאורה, היו לר' שלומל כשרונות בינונים, ועל כן לא השאיר בספרות הקבלה של גורי האר"י שום רושם. אבל לעומת זאת נשארו ממנו שלש אגרות שערך אל ר' יששכר ביר. „כתבים" אלו ערכם השוב מאד. בלי שום התחכמות ובלי שום מלאכותיות, בסגנון פשוט וטבעי, מספר הוא על החיים האיקונומיים שבצפת, וכן הוא נותן ציור בהיר ושלם על חיי חסביבה, שנשתקע בתוכה בתור אחד מחבריה, ועל הלך רוחם של המקובלים שבצפת. אגרות אלו, המלאות ענין כל כך, היו חוזרות אז בכתב־יד ובאו בהעתקה גם לידי יש"ר מקנדיא, ומכאן נדפסו על ידי ר' שמואל אשכנזי בשנת שפ"ט.

על מזלן של האגרות לאחר שנתפרסמו בדפוס אין אנו יודעים הרבה: אם חזרו והדפיסון כמות שהן או שנמצאו להן סדרנים שסירסון, כנהוג בישראל, ועשו מהן מטעמים אחרים. רק כמאה שנים אחר כך — בשנת ת"פ — נדפס בקושטנטינה כרך אחד, הכולל „סדר לידת האר"י ושבחיו" וכוונות האר"י ופשטי האר"י. בהוצאה זו יש לנו כבר עיבוד ספרותי על ידי מי שהיו לפניו לא רק אגרות ר' שלומל בלבד, אלא גם חומר אחר משבחי האר"י. אפשר שהיה חומר זה מסודר לפניו בכתב ואפשר שהוציא הסממנים מתוך מסורה שבעל פה, שהיתה חיה בצורת ספורים עממיים בפיות הספרנים מדור לדור. איך שיהיה — מחבר זה היה בעל טעם וידע להרצות את ספוריו בסגנוי

יפה ובצורה נאותה. מתוך „שבחים" אלו ניתנים הלקוטים הבאים לקמן, קודם אגרות ר' שלומל.

אבל בעיני המדפיסים המאוחרים מצאו אגרות ר' שלומל יותר חן, ועל כן התחילו להדפיס אותן מחדש. כן נדפסו בקוריץ בשנת תקמ"ה בתוך הס' לקוטי ש"ס של האר"י בשם „שבחי האר"י זלה"ה" (דף כ"ט ב' — מ"א א'), ואחר כך נדפסו בספר בפני עצמו בשם „שבחי האר"י (שקלוב, בשנת תקנ"ה). אחר כך נמצא גם כן סדרן שערך אגרות ר' שלומל בסדר חדש ובלשון נסתר: את ר' שלומל הוא קורא כבר בשם „מהר"ר שלמה הגדול ז"ל" (במקום הלשון „ואני הצעיר שלמה"). מהדורה חדשה זו נדפסה בהקדמת בעל „עמק המלך", ואחר כך גם בפולנאה בשנת תקע"ז.

ביבליוגרפיא:

1. תעלומות חכמה, בסיליא שפ"ט (דף ל"ז—מ"ט).
2. סדר לידת האר"י ושבחיו, קושטנטינה ת"פ.
3. ספר לקוטי ש"ס, קוריץ תקמ"ח.
4. שבחי האר"י, שקלוב תקנ"ה.
5. ספר שבחי האר"י, פולנאה תקע"ז.

א. סדר לידת האר"י ושבחיו.

איש היה בארץ הצבי ושמו מהר"ר שלמה לוריא ז"ל, והיה האיש ההוא תם וישר, ירא אלהים וסר מרע.

ויהי היום ונשאר בבית הכנסת לבדו, עומד ולומד. ונגלה אליו אליהו הנביא זלה"ה ויאמר לו: „דע ששליח ה' אני אליך, לבשרך שאשתך תהר ותלד לך בן, וקראת שמו יצחק, והוא יחל להושיע את ישראל מיד הקליפות, ועל ידו יתוקנו כמה נפשות שהם בגלגול, ויגלה סודות התורה שהם סתומים ופירוש ספר הזהר, ושמו יצא בכל העולם. לכן הזהר והשמר שלא תמול אותו עד שאבוא אני ואהיה סנדקוס הולד". ויהי ככלותו לדבר נעלם ממנו, ונשאר כל היום בבית הכנסת בוכה ומתפלל לה'. וכך היה אומר: „רבש"ע, קיים הבשורה שבשרתני. ואף על פי שאיני הגון וכדאי, למענך עשה ולא למעני, ואל יגרמו עונותי לבטל ממני בשורה אשר בשרתני". ובלילה הלך לביתו, ולא גלה הסוד אפילו לאשתו. וידע שלמה את אשתו ותהר לו ותלד בן. ונתמלא כל הבית אורה. וישמח האיש ביוצא לציו, וביום השמיני הוליכוהו לבית הכנסת למולו, כמנהג. ואביו היה

מסתכל בבית בכל ד׳ פנותיו, לראות אם בא אליהו ז״ל, כאשר אמר, ולא ראהו. וכל העם אצים לאמר: „גש, החזק בבנך למולו״. והוא השיב, שעדין לא באו כל קרוביו. ועבר בזה כחצי שעה, ואליהו לא בא. ואז דבר במרירות נפשו ויאמר בלבו: אחר שאליהו לא בא, עונותי הטו אלה, שלא נתקיימה בי הבשורה. ועד שהיה בוכה, והנה אליהו נגלה אליו ויאמר: „אל תבכה, עבד ה׳! קרב אל המזבח ועשה את עולתך, שכולה כליל לאשים, ושב על כסאי, ואני אמול את הילד. ונתעכבתי לדעת, התשמור מצותי, אם תשמע לי״. ואז לקח אליהו הילד מיד האשה וימל את הילד. ולא ראהו אחר זולתו. ותיכף בהגיע הילד לביתו נתרפאת מילתו כבן שנימול מכמה שנים. ויגדל הילד ויגמל, ומיד הוליכוהו לבית הספר, ותיכף למד יותר מכל הילדים אשר כגילו. וכשהיה בן חמש שנים למד מקרא ומשנה, וכשהיה בן שמונה שנים למד תלמוד ועיין וחקר. ובזמן זה נפטר אביו, חל״ש[1].

ויהי אחר ימי אבלו ותאמר לו אמו: „הידעת שאנכי אשה אלמנה, ואין לי יכולת לקנות לך ספרים כאשר ראוי לך? ואך אם אתה לו שמעני, נקומה ונלכה אצל דודך אשר במצרים, ושם לא תחסר דבר״. ויאמר יצחק: „הנני!״ ויקומו וילכו מצרימה. ודודו קבלו בסבר פנים יפות. וחילה פני הרב בצלאל אשכנזי שיקחהו לתלמיד. וכן עשה, ולמד עמו, וראה דעתו זַכָּה, ויקרא לפניו. ובשתי שנים גברה חכמתו על כל רבני מצרים, ולא היה שום בעל ספר יכול לעמוד כנגדו מפני עוצם פלפולו. ואז דודו נתן לו את בתו לאשה, ועשה לו כבוד גדול, ונתן לו מוהר ומתן.

ויום אחד היה יושב בבית הכנסת להתפלל ואיש אחד יושב אצלו. ויפן הרב וירא בידו ספר כתיבות, ופנה אליו וראה בו סודות עליונים. ואחר התפלה אמר הרב לאותו האיש: „הגד לי, מה כתוב בספר הזה?״ ויען האיש ויאמר לו: „מה אדבר וה׳ מנעני מכבוד, כי מן האנוסים אני. ולפי שראיתי כל אחד מתפלל מתוך הספר ומפני הבושה לקחתי זה הספר, ואיני יודע מה כתוב בו״. אמר לו הרב: „אם כן, מכור לי זה הספר, ואתן לך סידור גם כן״. אמר לו: „וכי מחוסר דמים אני, שאתן לך הספר בדמים? אך תאמר לחמיך שיוותר לי המכס הנוגע לסחורתי[2], ואתן לך הספר״. ובהיות שהרב היה חשוק בספר זה, חילה פני חמיו ושמע לדבריו, ולקח הספר. והרב היה מעיין בזה הספר ובספר הזהר בכל מאמצי כחו ובסיגופין ותעניות. ועל ידי מעשים אלו זכה, שבכל לילה היו אומרים לו בחלום, שההבנה אשר הבין במאמר הזהר אינה הבנה. ולפעמים היו אומרים לו שההבנה שהבין היא הבנה נכונה, אבל אינה כוונת הרשב״י. ולפעמים היו אומרים לו שאם ירצה להבין המאמר צריך שיעשה עוד סיגופין, וכן היה עושה. וכראותו כן הלך ונסגר במצרים הישנה שש שנים, והיה לומד ביום ובלילה בקדושה ובטהרה, עד שזכה שבכל לילה היו מעלים נשמתו ושואלים לה באיזו ישיבה של מעלה היא רוצה לעלות, אם לישיבת ר״א הגדול או לישיבת ר״ע או לישיבת הרשב״י. ולמקום שהיתה רוצה מוליכין

1 חיים לן שבק.— 2 דודו של האר״י היה חוכר המכס של מצרים.—

אותה, והיו מוסרין לה סודות נוראים, ובבקר לא היה שוכח דבר והיה מגלה לתלמידיו.

גם זכה על ידי מעשיו הטובים, שלא היה הולך לביתו כי אם משבת לשבת, ולא היה מדבר אפילו עם אשתו כי אם בלשון הקדש. ונגלה אליו אליהו הנביא ז"ל לחזק ולאַמֵּץ במצוותיו ובתורתו: „שאם תעשה כן תזכה לרוח הקדש, וכל רז לא יֵעָלֵם ממך, ושמך יצא בכל העולם". ולילה אחד אמר לו בישיבת רשב"י: „מה לך בארץ הטמאה הזאת? לך לצפת תוב"ב, ושם תזכה לקבורה. ודע שימיך המה מועטים. ואת הרב חיים ויטל אשר יושב בדמשק תמשח לנביא תחתיך, שהוא אדם גדול וניצוץ ר"ע, והרבה תורה למדך, וצריך אתה לשלם לו, שכל מה שישאל לך תאמר לו ומה שתשמע תאמר לו". ובבקר קם והלך לביתו, ויקם וילך לצפת תוב"ב, הוא וכל אשר לו. ושם מצא כמה וכמה מאורי עולם, מאריות גברו, אחד ירדוף אלף ושנים יניסו רבבה, ובכל הברכה הרב ר' משה קורדווירו המקובל האלהי והגאון מורנו הרב ר' יוסף קארו. ובבואו שכח כל חכמתו, ונצטער הרבה, ומרוב צרתו נרדם. וירא איש אחד עומד לנגדו ויאמר לו: „מה לך נרדם? קום קרא את אלהיך, ועשה סגופים ותעניות, שכל מה שעשית בחוץ לארץ אינו מועיל לך כלום פה, שאוירה זך. ואם כה תעשה תחזור לאיתנך הראשון בתוספת". וכן עשה, וחזר לתקפו הראשון ובתוספת מרובה על העיקר, וזכה לרוח הקדש.

גם זכה, שהיה יודע שיחת דקלים ושיחת עופות ושלהבת ושיחת מלאכי השרת, והיה מכיר ויודע שיחת בהמות וחיות ושקצים ורמשים המגולגלים בהם, והיה מכיר פרצוף האדם מה נשמה יש בו, ואם מגולגל בכמה שנים, וכמה פעמים בא בגלגול, ועל מה בא לתקן.

גם זכה, שלא נראה זבוב בשלחנו כאלישע בן שפט. וריח גן עדן בשלחנו. וכן היה שומע הכרוז מכריז בשמים על כל דבר, והיה מצפה ביום הכפורים ויודע מי יחיה או ימות באותה שנה. וכל זה היה יודע והיה כובש נבואתו מפני הרמ"ק, שהיה אדם גדול, וכל מה שחבר — בטורח גדול ובעיון חבר. ועוד, שהיה לוחם עם החיצונים, שלא היו מניחים אותו לכתוב, והוא היה מוציא שמות הקדש מפיו ומוחק דמותם. וכזאת וכזאת אירע לו וה' הצילו. ואין ראוי לעשות כן, שכל העולם יניחו [— — —] ויבאו אחריו. ויהי היום חלה הרמ"ק ושלח אחר תלמידיו ויברכם איש אשר כברכתו, וצוה אותם לאמר להם: „דעו לכם, שאיש אחד היושב פה יקום אחרי ויאיר עיני הדור בחכמת הקבלה. לכן הזהרו בכבודו. ואם יֵרָאֶה לכם שהוא חולק עלי, — אינו כן, כי הכל ניתן מרועה אחד: שבימי היו הצנורות סתומים, כתבתי בלשון סתום, ובימיו יתגלו הצנורות, ולכן יֵחָשֵׁב לכם שהולק עלי. ודעו שהוא אדם גדול, ניצוץ הרשב"י זלה"ה. ויענו החברים ובקשו ממנו שיגיד להם מי הוא. ויאמר להם: „אין לי רשות לגלותו. אלא סימן זה יהיה בידכם: כל מי שיזכה לראות את עמוד הענן שילך לפני ארוני, הוא הקדוש אשר בחר ה' בו". ויהי ככלותו לדבר נח נפשיה, חיים לן שבק ולכל ישראל. ועשו לו כבוד גדול כראוי לו, וכל

הארץ היו בוכים בכי גדול. ויצאו כל העיר אחריו, והרב עמהם. ובקשו לְקָבְרוֹ בצד גדולי הדור, והשיב הרב: „אין זה מקומו, שאני רואה את עמוד הענן ההולך לפני ארונו ושכן במקום פלוני". ואז ידעו ביחוד שהוא הקדוש אשר אמר הרמ"ק, ועשו כדבריו. ואפילו הכי לא נתחזק לנביא עד מעשה שהיה.

— — — ובכל זה עדיין הר' חיים ויטאל היה בדמשק. ובכל לילה היה הרב מוציא נשמתו ומדבר עמו ואומר לו: „חכם ר' חיים, למה אין אתה בא אלי? שאני לא באתי בעולם הזה אלא ללמדך תורה". והרח"ו קם בבקר וספר לתלמידיו. אמר להם: „חכם אשכנזי יש בצפת, ובכל לילה הוא מוציא נשמתי ומדבר עמי, שאלך אצלו וילמדני תורה". וכמעט שהיה מלעיג עליו, שלפי דעתו הוא היה יותר חכם ממנו. ועוד, שהיה מחבר ספר פירוש על הזהר. ויום אחד נתקשה במאמר אחד וטרח הרבה לעיין בו, ולא הבינו. ויום אחר — מאמר שני ולא הבינו. ושוב — מאמר שלישי ואין מבין. וכראותו זאת, אמר: „אלך לי לעלות לֵרָאוֹת בצפת תוב"ב, וגם כן אראה את הרב, אם הוא כפי השמועה אם לאו". ויקם וילך לצפת. ובו ביום בכניסתו בא לפני הרב, וקבלו בסבר פנים יפות, ועשה לו כבוד. ושאל לו הרח"ו המאמר האחד שנתקשה בו ואמר לו ההבנה. שאל על השני — ופתח לו שערי אורה. שאל לו על השלישי — ואמר לו: „עד כאן תחום שבת! אינך ראוי לשמוע עוד". ונשאר ר' חיים ויטאל כשועל בפני הארי"י, ויצא מלפניו בפחי נפש, ובא לביתו ופשט בגדיו ולבש שק וישב כל היום ההוא בתענית, והוא בוכה ומתפלל לה' שיתנהו לחן ולחסד בעיני הרב, שיקבלהו לתלמיד. ובבקר חזר לפני הרב ויתחנן לו שיקבלהו לתלמיד. ואז אמר לו הרב: „הראוי היה שלא לקבל אותך, מפני העיכוב שנתעכבת זה שלשה חדשים. אבל התשובה שעשית אמש, הועילה לך שאקבל אותך ולא אעלים ממך דבר". ואז נפל לפניו ויאמר לו: „יחי המלך לעולם!" וישב לפניו ולמד עם החברים. והיה לומד ושוכח. עד שיום אחד הלך הרב עם החברים לטבריה והשקהו מים מבארה של מרים, ונתקיים תלמודו בידו.

— — — גם תמיד היה הרב הולך במדברות ללמוד תורה, והיה אומר שצריך לעשות כן, לשתף עצמו עם השכינה היושבת בגלות. והיה אוכל עשבים מרים, לקיים מה שנאמר „וקוץ ודרדר" וגו'. גם היה לומד הרב בגמרא ששה דרכים על דרך הפשט, כנגד ימי החול, ואחד על דרך הסוד, כנגד יום השבת.

— — — גם יום אחד אמר להם הרב לחברים: „תדעו שלמחר נקרא מאמר פלוני בספר הזהר, והוא קשה־ההבנה. לכן עיינו בו בטוב". ויאמרו: „כן נעשה". ובלילה כל אחד עיין בו וישאלו איש לרעהו על הבנת המאמר, ונמצאו כלם שוים בהבנה. ויאמרו: „וכי על חנם אמר לנו הרב שהוא קשה? לכן נחזור על המקרא". וכן עשו פעמים ושלש, ולא חדשו דבר. וישבו ללמד לפני הרב. ואמר להם: „כלכם שוים בהבנה? או כל אחד יש לו הבנה אחרת?" ויאמרו: „כלנו שוים לטובה. ותמהין אנו על

דברי מר, שאמר שהוא קשה ההבנה, וכמדומה שהוא טעות סופר". אמר הרב: "אין בו שום טעות. לכן יאמר אחד מכם ההבנה שהבין". וכן עשו. והתחיל אחד מהם לומר ההבנה שהבינו. ובעודו מדבר באו קצת עופות וקרקרו הרבה. אמר הרב לחבר: "שתוק, שאלו העופות הם נשמות הצדיקים, שבאו מגן עדן לומר לכם, שאתם טועים בהבנה, כי כפי הבנתכם כך וכך קושיות יש לכן. שתוק, ואני אומר ההבנה הנכונה". וכן היה. וכשגמר ההבנה פרחו העופות. ונשארו החברים מתביישים. ויאמרו איש לרעהו: "איה חכמתנו? אנה נוליך חרפתנו? וכי סומים היינו, שלא ראינו הקושיות?" אמר להם הרב: "אפילו כפי הבנתכם, כך סודות יש. ואני אמרתי לזכותכם ולכבוד הצדיקים שבאו."

ב. כתבים שלוחים (מצפת) מספרים כבוד הארי, ר"ל האשכנזי רבי יצחק ז"ל.

אמר המדפיס: להראות את יקר תפארת גדולת חכמת הקבלה ראיתי להביא קצת כתבים ששלחו מהתם [3] על האר"י זצ"ל, אשר היו באוצרות מה"רר יש"ר, [4] ורבים נכספים לחזות בנועם דבריהם, כי איש אמונים כתבם. וזה לשונו:

[א] ואני אמרתי אגלה את אזני כ"ת ואעלה על ספר שנים מעשים נוראים שאירעו בזמן הרב הגדול כמוה"רר יצחק לוריא אשכנזי זצ"ל, היום ל"נ, [5] יען הם מעידים ומגידים על כחה של צדקה וכמה הוא קשה צעקת הדל לפני הקב"ה וקרוב ה' לנשברי לב לשמוע צעקתם, כש"ה והיה כי יקרא אלי וכו'. ובראשון אען ואומר לספר מעט ממעלת האר"י ר' יצחק ז"ל כטיפה מן הים. בזמן בחרותו היה תחנותו במצרים. אמנם הורתו ולידתו בירושלים. וכשנולד נתגלה אליהו ז"ל לאביו, שהיה חסיד גדול, וכן אמו שהיתה חסידה, ואמר לאביו: "הזהר ביום מילתו של זה הנער, שלא תמול אותו עד שתראני עומד אצלך בבית הכנסת". וכיון שהגיע יום השמיני והוליכו את הנער לבית הכנסת לימול, היה אביו מסתכל לכאן ולכאן אם אליהו ז"ל שם, ולא ראהו. ועשה אביו שהיות מכאן ומכאן כמו חצי שעה ויותר,וכל הקהל עומדים. ותמהו על מה הוא מתעכב כל כך, עד שגערו בו כל הקהל. והוא לא שת לבו אל צעקתם והמתין. בין כך בא אליהו ז"ל ואמר לאביו: "שב על הכסא!" ישב, והולד בידיו. בא אליהו ז"ל וישב על גבי חיקו של האב, ולקח הילד מיד אביו ושם אותו על גבי חיקו ותפס בו בשתי ידיו. והמוהל מל ולא ראה שום דבר, רק אביו לבדו. ולאחר שנימול נתן [אליהו ז"ל] הילד לאביו ואמר לו: "קח את הילד והחזק בו, כי אור גדול יוצא ממנו לעולם".

אחר כך נפטר אביו, והוא היה נער קטן. ומתוך העניות ירד למצרים לבית דודו, שהיה עשיר מאד. והוא היה הולך ואור בחריפות ובפלפול ובסברא. וכשנעשה בן ט"ו שנה גבר בחכמתו ובפלפלו בגמרא

---

3 מארץ ישראל.— 4 יוסף שלמה רופא מקנדיאה.— 5 לא נודע.—

על כל חכמי מצרים, ודודו נתן לו את בתו לאשה. ואחרי הנישואין נתבודד עם רבו כמוה"רר בצלאל אשכנזי שבע שנים. אחרי כן התבודד הוא לבדו שש שנים. עוד הוסיף להתבודד ולהתקדש בקדושה יתירה ב' שנים רצופות בבית אחד בנוי על נהר נילוס, הוא לבדו ואין איש אתו. ולא היה מסיח עם שום אדם. ובערב שבת סמוך לחשיכה היה בא לביתו, ולא היה סח עם שום אדם, אפילו עם אשתו, אלא להכרח גדול ובלשון הקדש, מקצר ועולה. ושם זכה לרוח הקדש. ולפרקים נתגלה אליו אליהו הנביא ז"ל ומלמדו סתרי תורה. וזכה שבכל לילה הָעֶלְהָה נשמתו ובאו גדודים של מלאכי השרת לשמרו בדרך, עד שהכניסוהו במתיבתא דרקיעא, והיו שואלין אותו באיזה ישיבה הוא בוחר לישב. והוא בחר לו פעם בישיבת רשב"י, פעם בישיבת ר"ע, פעם בישיבת ר"א הגדול, פעם בישיבת הנביאים. והעיד פעם אחת החסיד הקדוש כמוה"רר אברהם הלוי, [שהיה משמש הר"ר משה קורדואירו ואחר פטירתו שימש את האר"י], כי פעם אחת בשבת פרשת בלק נכנס אצלו ומצאו ישן שינת הצהרים, שאמר הרב ע"ה כי הוא מצוה לישן שינת הצהרים בשבת, ומועיל לנשמה. — — ומהר"ר אברהם הלוי מצאו שהיה מרחיש בשפתיו בתוך השינה, והלך כמהר"ר אברהם הלוי והטה את אזנו על גבי הפה של האר"י ז"ל לשמוע מה שהוא מדבר. בתוך כך ניעור הרב משנתו וראה אותו עומד על גביו. אמר לו: „מה אתה רוצה בכאן?" אמר לו: „ימחול לי האדון! שראיתי לכ"ת מרחיש בשפתיו, והטיתי את אזני כדי להקשיב מה שמדבר הרב". אמר לו האר"י ז"ל: „תמיד כשאני ישן נשמתי עולה למעלה דרך שבילין ונתיבות הידועין לי, ומלאכי השרת באין כנגדי ומקבלין נשמתי ומביאין אותי לפני מטטרון שר הפנים, והוא שואל אותי לאיזה ישיבה אני רוצה לילך", — כנזכר. „ובאותן הישיבות מוסרין לי רזי וגנזי התורה אשר מעולם לא נשמעו ולא נודעו אף בזמן התנאים, עליהם השלום". אמר לו כמהר"ר אברהם הלוי: „ולא יגלה לי הרב מה שלמדו לו עתה בזו הפעם?" — התחיל הרב ע"ה לשחק. אמר: „אני מעיד עלי שמים וארץ, אילו הייתי דורש שמונים שנה רצופות בלי גוזמא לא יכלתי לסיים מה שלמדתי בזו הפעם בפרשת בלעם ובאתון". וכל זה זכה בארץ הקדושה אחר עלייתו ממצרים.

וכן פעם אחת אמרו לו חכמי צפת: „רבינו, נר ישראל! כל כך חכמה מסר לך השם יתברך ביד מעלתך, למה לא יחבר הרב חיבור אחד נחמד, כדי שלא תשתכח תורה מישראל?" השיב להם בזה הלשון: „אילו כל הימים דיו וכל הרקיעים גוילים וכל הקנים קולמוסים, לא יספיקו לכתוב כל חכמתי. וכשאני מתחיל לגלות לכם סוד אחד מן התורה מתרבה עלי כל כך שפע חכמה, כמו נהל שוטף, ואני מבקש תחבולות מהיכן אפתח לכם צינור דק וקטן לומר לכם סוד אחד מן התורה, דבר מועט כפי אשר תוכלון שאת, לא להרבות לכם יותר מכדי כחכם ותפסידו הכל, כמו הנער שהיה נחנק בגרונו אם היה בא לו החלב ברבוי. לכן עצתי זאת שתכתבו א ת ם כל מה שתשמצו ממני, וישאר לזכרון לכם ולדורות הבאים".

אמנם לא ניתן רשות לשום חכם מכל חכמי א"י לכתב דבריו בספר, זולת לרבי חיים קלפרס [6] באמרו שאין אחד מהם יכול לירד לסוף דעתו ולכתב הדברים באמתתן, זולת כמה"רר חיים. ואמר שמה"רר חיים הוא נשמת ר"ע המוזכר בתלמוד. ואומרים נשמת ר"ח אינה אלא ענף גדול ממנו שלא היה בעולם, ור"ע הוא גוף האילן של אותה הנשמה, וכל הענפים נקראים על שם הגוף.

אחר השתי שנים של הפרישות הגדולה שעשה במצרים נתגלה עליו אליהו ז"ל ואמר לו: „כבר הגיעה העת סמוך לפטירתך". — ואותה הפעם לא היה לו כי אם ל"ו שנים, ובן ל"ח שנים היה בשעה שנתבקש בישיבה של מעלה בעו"ה פה צפת תוב"ב — „ועתה עלה לצפת, ושם תמצא חכם אחד ששמו מה"רר ח' קלפרם נר"ו: אותו תמשח תחתיך, סמוך ידך עליו ומסור לו כל הכמתך, כי הוא ימלא מקומך. וכל עצמותך לא באת בעולם הזה אלא לתקן נשמתו של רבי חיים, כי היא נשמה יקרה, ועל ידך יזכה לחכמה ויצא ממנו אור גדול לכל ישראל, ואני מבטיחך שאתגלה עליך בכל עת שתצטרך לי ואגלה לך רזי העליונים והתחתונים. וגם הקב"ה ישפיע עליך רוח הקדש אלף ידות, מה שלא תוכל לזכות פה". כל אלו הדברים גילה אותם הרב ע"ה למהר"ר חיים קלפרס נר"ו, ומהרר"ח גילה אותם בסוד להשרידים בני סודו שבא"י. אמנם הרב ר"ח כתב בספרו, בתוך החיבור שלו, שנראה לו כי רבו היה משיח בן יוסף, וברוב ענותנותו לא גילה לו. אמנם מתוך דברים שלו הבינו אותו שהוא בך.

שפעם אחת הלך הרב להשתטח על ציון שמעיה ואבטליון בגוש חלב, רחוק מצפת פרסה א', כדי לשאול אותם רז אחד מרזי התורה. שכך היה דרכו תמיד, כל אימתי שהיה מצטרך לדבר עם נביא או תנא אחד היה הולך על קברו ומשתטח עליו בפישוט הידים והרגלים ושם פיו אל פיו וכו', כענין אלישע עם חבקוק, ומכוון ביחוד השם ומעלה נפש רוח ונשמה, ונשמה לנשמה, בסוד מיין נוקבן הנפש אל השכינה, והרוח אל הז"א [7] והנשמה אל הבינה, ונשמה לנשמה, בא ומקשר נפש רוח ונשמה שלו עם נפש רוח ונשמה של הצדיק, וגורם יחוד העליון, ועל ידי זה היחוד גורם שנשמת אותו צדיק מתחדש עליה אור חדש נוסף הרבה ממה שהיה לו כבר. ובזה היה מחיה העצמות היבשות השוכנות בקבר, ויורדות נפש רוח ונשמה של אותו הצדיק בתוך העצמות, והוא חי ממש ומדבר עמו כאשר ידבר איש אל רעהו, ומגלה לו כל רזי התורה שהוא שואל ממנו. וכל אלו היחודים הם אצלי כתובים ת"ל, כי הרב מסר אותם לתלמידיו, וכל עשרה תלמידיו פעלו בהם ועלתה בידם, שזכו שדברו עמהם הצדיקים והשיבו על שאלתם. אמנם לא האריך להם זה הכח אלא בזמן הרב ע"ה, אבל אחר פטירתו לא עלתה בידם, מלבד הרב מהר"ר חיים קלפרס נר"ו הוא שפועל ומצליח בזה הענין עד היום הזה. גם רוח הקדש יש בו ומגיד הרבה עתידות. אמנם אינו רוצה לגלות שום דבר,

6 Calabrese.— 7 הזעיר אנפין.—

באמרו שרבו לא נפטר בקצרות שנים אלא מתוך שגילה כל כך הסודות הנעלמים. ואמר גם כן שלרבו ניתן רשות מן השמים לגלות, אבל לו לא ניתן רשות עדיין. אמנם עתה מקרוב שלח לומר לחכמי צפת שרוצה לבוא לצפת תוב״ב ולגלות כל חכמתו להראוים אליו, שכבר נתנו לו רשות לגלות. גם מאור עיניו אין אתו, עם מהרר״ח, כי אם ג׳ שעות בלבד בכל יום בא יבא לו הראות ואחר כך חוזר ומסתלק ממנו, מחמת שהיום ט״ו שנה נחלה חולי גדול והגיע לשערי מות. ולבסוף ראה ענן גדול ובתוך הענן אור גדול וכהו עיניו מאותו פעם והלאה מראות. וחזר בריאותו ת״ל, והיום הוא בן פ״ה שנה, השם יאריך ימיו ושנותיו, אמן.

והאר״י ז״ל בעמדו על ציון שמעיה ואבטליון, והתלמידים עמו, פתח ואמר אל התלמידים: „בני, תדעו ששמעיה ואבטליון צוו לי לאמר לכם שתתפללו על משיח בן יוסף שלא ימות״. עכ״ל. וכתב מהרר״ח בספרו: [8] „ומרוב טפשותנו לא היה בנו דעת לשאול אותו מי הוא המשיח בן יוסף. ולא עמד אלא ימים מועטים, ונתבקש רבינו מאור עינינו בישיבה של מעלה. ונודע לנו למפרע שהוא היה משיח בן יוסף, ומרוב ענותנותו לא רצה לגלות עצמו״. ע״כ.

וכן ממעשה אחר נראה שהוא כן. שפעם אחת בערב שבת סמוך להכנסת כלה, יצא עם תלמידיו חוץ לעיר צפת לבוש ד׳ בגדי לבן הילראק [9] ושופיצא [10] וכתונת ומכנסים, כדי לקבל השבת. מתחיל מזמור „הבו לה׳ בני אלים״ ופזמון מיוסד לקבלת השבת, ו„מזמור שיר ליום השבת״, ו„יי׳ מלך״, בניגון נאה. ובתוך שהיו משוררים, אמר לתלמידיו: „חבירי, רצונכם שנלך לירושלים קודם השבת ונעשה שבת בירושלים״. וירושלים היא רחוקה מצפת יותר מכ״ה פרסאות. השיבו קצת מן התלמידים: „אנו מרוצים בכך״. וקצת מן התלמידים השיבו ואמרו: „נלך מקודם ונודיע אותו לנשינו״. כיון שאמרו „נלך מקודם לביתנו״, נתחרד הרב חרדה גדולה והכה כף אל כף ואמר: „אוי לנו, שלא היה בנו זכות להגאל! שאלמלא הייתם כולכם משיבים לי בפה אחד שאתם רוצים לילך בשמחה גדולה, תיכף היו נגאלים כל ישראל. שעתה היתה השעה עומדת להגאל, ומתוך שמאנתם בדבר חזר הגלות לאיתנו בעו״ה״.

ורוב סודותיו גילה אותם בשדות ובמדברות, ולא היה צריך לשום ספר. ואלו באתי להודיע למר כל נפלאותיו וכל תוקף גבורותיו אשר עשה האר״י ז״ל לעיני כל ישראל בארץ הצבי פה צפת תוב״ב, אשר סופר לי ממורי מהר״ר מסעוד מערבי נר״ו ומכמה רבני וגאוני ארץ אשר יצקו מים על ידו ועיניהם ראו דברים מבהילים ממנו, לא נראו בכל הארץ מימי התנאים כרשב״י ע״ה — — — שהיה מכיר בכל מעשי בני אדם וגם אפילו במחשבותם. והיה מכיר בחכמת הפרצוף ובנשמת בני אדם ובגלגולים. והיה יודע לומר גלגולים של רשעים שנתגלגלו בעצים ובאבנים או בבהמות ובעופות, והיה יודע לומר מה שעבר על האדם מן המצוות והעבירות מזמן קטנותו, והיה יודע המקום שפגם מלמעלה, ועל פי הפגם נתן תיקונים. והיה

[8] בס׳ עץ חיים.— [9] Hüllrock.— [10] ז׳ופן, זפון (מין בגד).—

יודע אימתי נתקן הפגם הזה. והיה יודע בצפצוף העופות, וגם במעופפות השיג דברים נפלאים, וזהו „כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר". וכל זה השיג על ידי חסידותו ופרישותו וטהרתו וקדושה מזמן קטנותו. ואחרי התעסקו ימים רבים בספרים חדשים גם ישנים בחכמה זו ועליהם הוסיף חסידות וזריזות ופרישות וטהרה עד שהביאתו לידי רוח הקדש. והיה אליהו ז"ל נגלה אליו תמיד, ובפרט שהורתו ולידתו היו בקדושה, וזכו לו אבותיו, כנזכר.

— — — אמנם כל עצמי לא באתי אלא להודיע למ"ת[11] שני מאורעות גדולים ממעשיו הנוראים אשר אירעו בזמן האר"י ז"ל, יען הם מעידים על כחה של צדקה, ואשריו העושה מעשיו לשם שמים.

פעם אחת ישב האר"י ז"ל בשדה סמוך לצפת עם עשרת התלמידים המובחרים והיה דורש ומגלה להם סתרי תורה. באמצע הדרוש פתח ואמר להם: „חבירים, קול של כרוז אני שומע, שעומד ומכריז ברקיע של מעלה בב"ד של מעלה, וקולו הולך בכל הרקיעים, ואומר בזה הלשון: בגזירת עירין פתגמין ובמאמר קדישין שאילתא, שיבא ארבה אין מספר בגבול צפת ויאכל כל עשב וכל פרי אדמתם, לא תשאר מחיה לכל יושביה, בעבור עני אחד ת"ח ושמו ר' יעקב אלתרץ, שיושב ומתרעם על הקב"ה, והקב"ה אינו יכול לתתאפק עוד על כל שכניו הרעים, יושבי צפת, שאינם משגיחים עליו. עכ"ל הכרוז." אמר האר"י ז"ל: „בָּנַי, למען השם, מהרו ונקבץ בינינו איזה מתנה טובה ונשלח אותה לו, אולי ינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו". מיד קבצו ביניהם כמו ג' טליר, והרב שלח אותם ע"י אחד מהתלמידים ושמו היה כמהר"ר יצחק כהן ז"ל. וכמהר"ר יצחק כהן מהר ללכת ונכנס בבית העני ומצאו עדיין יושב ובוכה. א"ל: „למה אתה בוכה?" א"ל: „אני בוכה על רוע מזלי, שנשברה לי החבית של חרס שנהגתי למלאות מים לכל השבוע, ועתה שנשברה במה אקנה אחרת? ישבתי ובכיתי לפני הש"י: למה אהיה בזה הדוחק הגדול? וכי אני יותר רשע מכל העולם כולו?" כשמוע מהרר"י כהן אותן הדברים של העני היה מתמיה איך צדקו דברי הרב, ונתן לו המעות, ואמר לו: „אדוני חכם, למען השם, הזהר מכאן ואילך מלהתרעם על מדותיו של הקב"ה, שכך וכך היה המעשה". והודה לו אותו חכם העני, שהיה יושב ובוכה ומתרעם על מדותיו כביכול וקיבל עליו שלא לעשות עוד כדבר הזה. והיה מתפלל לפני השם שימחול לו ושינחם על הרעה אשר גזר. ור"י כהן חזר לישיבת הרב והחבירים, וסיפר להם המאורע, ותמהו כל החבירים על גודל השגת רבם. אמר להם האר"י ע"ה: „כבר נתבטלה הגזירה ת"ל." וחזרו ללמוד. והיה כאשר ישבו כמו ב' שעות נשאו עיניהם וראו, והנה ארבה בא, חיל גדול כבד עד מאד, ונחרדו כל התלמידים. אמר להם הרב: „אל תיראו, כי כבר בטלנו הגזרה ופייסנו העני, ומעתה אין דבר רע, שבח לאל". וכך היה: כולם נשא אותם הרוח לתוך הים הגדול ושם נטבעו, ואין א' מהם שהגיע לארץ. ומאותו יום והלאה שמו יושבי צפת תוב"ב

11 ·למעלת תורתו.—

עיניהם על אותו העני להשגיח על כל צרכיו. ובאמת אותו העני הוא איש חסיד ובקי גדול בכל התורה, ואני מכיר אותו, וכעת הוא אב"ד בסיני הנקרא טריפול דסוריא.

עוד מעשה אחר ממעשה הצדקה. פעם אחת ישב האר"י ז"ל בביתו ותלמידיו ישבו לפניו, ונכנס כמוה"ר ר"ש אוזידא, שחבר ספר מדרש שמואל על פרקי אבות, לדבר עם הרב עסק אחד, והוא היה עדיין בחור רך בשנים. וכראות אותו הרב ז"ל שנכנס, קם מפניו מלא קומתו וא"ל „ברוך הבא!" ולקחו בידו והושיבו לימינו ודבר עמו כל צרכו. ואח"כ יצא כמוה"ר ר"ש מלפניו, וכמהרר"ח, להיות שהוא חקרן גדול מאד, אמר להרב: „אדוני, לא אוכל להתאפק מלשאל למכ"ת, למה קמת מלפני הבחור מלא קומתך ואמרת לו: ברוך הבא, מה שלא נהגת כן מקודם?" א"ל: „חייך, לא מלפני זה הבחור קמתי ולא לזה הבחור אמרתי ברוך הבא, אלא לר' פנחס בן יאיר כבדתי, שנכנס עמו מעל ראשו, שנשמתו נתלבשה היום הזה בזה הבחור, מפני שעשה היום איזה מצוה שנהג רבי פנחס בן יאיר לקיימה, וע"כ נתעברה כל היום נשמתו להחזיקו ולעוזרו במצות כאלו. וזהו הסוד „הבא לטהר מסייעין לו מן שמייא", כי תכף שעולה במחשבת האדם לעשות איזה מצוה גדולה תיכף באה נשמה של צדיק אחד מאותו העולם שנהג בזמנו לרדוף אחר אותה המצוה ומתעברת בו, ובזה יש כח ביד האדם לקיימה כהלכתה. ולולי זאת יצרו של אדם היה מתגבר על האדם והיה מפתהו שלא לקיימה". כששמע מהרר"ח דברי הרב, קם ורדף אחר ר' שמואל לשאלו, אם צדקו דברי הרב. וכשהגיע א"ל: „חייך ר' שמואל, שתאמר לי מה מצוה באה היום לידך, שכך וכך אמר לי הרב?" א"ל ר"ש: „חייך, המצוה שקימתי היום היה, שהיום באשמורת הבקר קמתי והלכתי לבית הכנסת להתפלל. ובלכתי בדרך עברתי על בית אחד ושמעתי קול בכיה גדולה מבנים, ואמרתי: אסורה נא ואראה על מה הם בוכים? וראיתי אותם כולם ערומים, שבאו גונבי לילה וגנבו כל אשר להם, וגם מלבושיהם הפשיטו מעליהם. מיד נכמרו רחמי עליהם ופשטתי את מלבושי מעלי והלבשתים לבעל הבית, ואני חזרתי לביתי ולבשתי בגדי שבת. והנך רואה בעיניך שאני לבוש בגדי שבת". מיד נשקו ר"ח על פניו וחזר אל רבו וספר לו המעשה. אמר לו האר"י ז"ל: „ודאי כך היה, ובעבור זאת המצוה זכה שנתלבשה בו כל היום נשמת רבי פנחס בן יאיר, שרבי פנחס בן יאיר תמיד נהג לילך לפדיון שבוים ולגמול חסד עם האומללים ונדכאים".

דברי שלמה שלומל בן לא"א כהרר"ח מכונה מיינשטרל מתושבי מעהררין מק"ק לוטנבורג היושב על אדמת קדש בעיר צפת תוב"ב שבגליל העליון. נכתב יום א' כ"ג גיסן שס"ט לפ"ק, והיא שנת השמטה.

[ב] תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה.

עתה באתי לגלות אזני מכ"ת כי זכני האל ית' ברוב חסדיו, כי עשיתי דירתי בארץ הקדושה פה צפת תוב"ב בגליל העליון. וזה היום ה' שנים בקרב הארץ ת"ל אשר אין לי עסק אחר כי אם עסק התורה

ועבודת הש"י ת"ל. מיום שהגיעני קוני שנעשיתי בן כ"ב שנה העיר ה׳ את לבבי ואמר לי: „עד מתי עצל תישן בתרדמת העצלות, קום, אזור נא כגבר חלציך ורדוף אחר ידיעת התורה והמצות והיית לבן משכיל". אזי קמתי ואתעודד ופרשתי את עצמי מכל עסקי העולם ופניתי את עצמי לבקש ולדעת את אלהי אבי בכל לבבי ובכל נפשי, ושבתי לפני ה׳ אלהי בכל לבבי בצום ובבכי ומספד ושק ואפר, ת"ל. וכאשר הגיעני קוני שנעשיתי לבן כ"ח שנה הגיעני את שמע החכמה הנוראה הקדושה והנפלאה הנמצאת בארץ החיים, ארץ צבי תוב"ב, אשר שם ישבו כסאות לתורה ולתעודה ואור תורתם יופיע רוח הקודש על עם מרעיתו ועושים מאהבה רצון קוניהם. אז פחד ורחב לבבי ושמחתי על השמועה כמוצא שלל רב. ותיכף אזרתי חלצי כגבור לרוץ אורח, ופטרתי אשתי בגט פטורין אחרי אשר לא רצתה לילך עמי, ונתתי לה כל אשר לי בכתובתה, וגם הנחתי בת אחת אצלה אשר בעת ההיא [היתה] בת י"ג שנה, ולא נשאר בידי מכל אשר לי אפילו שוה פרוטה, ואפילו מלבושי וספרי – הכל נתתי ועזבתי לה לכתובתה ולנדונית בתי. ובאלהי יעקב בטחתי ועליו השלכתי יהבי ויצאתי מארץ מולדתי בעירום ובחוסר כל, ובאתי לארץ הקדושה פה צפת תוב"ב שבגליל העליון חול המועד של סוכות שס"ג לפ"ק לשלום. ומצאתי קהלה קדושה פה צפת כי היא עיר גדולה לאלהים, עיר מלאה תושיה, קרוב לג׳ מאות רבנים גדולים, כלם חסידים ואנשי מעשה. וי"ח ישיבות מצאתי בצפת תוב"ב, וכ"א בתי כנסיות, ובית מדרש גדול, ובתוכו קרוב לד׳ מאות ילדים ונערים ועליהם ד׳ מלמדים שמלמדים אותם בחנם מבלי קבלת פרס מתלמידים, שנמצאים עשירים בקושטנטינא שפורעים שכירות המלמדים, וגם מלבושים עושים מדי שנה בשנה. ובכל בתי כנסיות תכף אחרי תפלת ערבית ושחרית מתקבצים כל הקהל ויושבים לפני רבנים בכל בתי הכנסיות ה׳ ו׳ כתות. כל כת וכת לומדים קודם שיוצאים מבית הכנסת: כת זו לומדים בקביעות בהרמב"ם, וכת זו לומדים בקביעות בעין יעקב, וכת זו לומדים בקביעות בברכות, וכת זו לומדים קביעות פרק אחד משניות עם פירוש, וכת א׳ לומדים הלכה א׳ עם פירוש רש"י ותוספות, וכת א׳ לומדים קביעות מספר הזוהר, וכת א׳ לומדים קביעות מקרא בתורה נביאים כתובים. באופן שלא נמצא אחד שיצא בבוקר למלאכתו או לעסקו אם לא ילמד קודם לכן קביעות בתורה. וכמו כן עושים כל ישראל בערב אחר תפלת ערבית. וביום השבת הולכים כל העם לשמוע הדרשה מפי החכמים. ובכל יום ה׳ מהשבוע מתקבצים כל ישראל אחר תפלת שחרית לבית כנסת אחד גדול ומתפללים לשם תפלה נוראה עד מאד על ישראל בכל מקום שהם ועל גלות השכינה וישראל וחורבן בית אלהינו, ומברכין לכל מי ששולח ממונו לסיוע עניי א"י, שהקב"ה יאריך ימיהם ושנותיהם ויצליחו עסקיהם וישמרם מכל צרה וצוקה. וכל התפלה כולה עושים אותה כל ישראל בבכיה גדולה ובשברון לב. וקודם שמתחילין להתפלל עולה הרב הגדול החסיד מהרר"מ גלאנטי יצ"ו על הבימה ודורש דברי כבושים ומעורר ישראל ליראת השם ומקרב אותן לאהבת הבורא

במתק לשונו וגודל חכמתו ובקיאותו ורוב קדושתו. ואח"כ עולים ב' ראשי ישיבות חכמים וחסידים גדולים ובעלי עבודה על הבימה, שם הא' הוא החכם מהר"ר מסעוד סגי נהור, והוא מורי ורבי, ידוע לכל ישראל רוב קדושתו ורוב בקיאותו, ושם השני מהר"ר שלמון מערבי יצ"ו, מפורסם הוא לעיני כל ישראל בחכמה ובענוה יתרה ובחסידות מופלאה. ומתחילין להתפלל באימה ובפחד וביראה גדולה וב' עיניהם זולגות דמעות כב' מעינות מים מיראה. כאותן תפלות וצעקות הגדולות והמרות שעושים כל ישראל בבכי ובדמעות גדולות כולם כאחד על הגולה ועל החורבן בעו"ה ומתודים עונותיהם, אשר אם יהיה לבו של אדם קשה כאבן מוכרח הוא שיתהפך ויתחרט על עוונותיו ויבכה בדמעות שליש בעמדו שם. ובכל ערב ראש חדש עושים עד חצות כמו ערב יום הכפור וגוזרים בטול מלאכה עד חצות, ומתקבצים כל ישראל לבית הכנסת אחד גדול או הולכים על קבורתו של הושע בן בארי הנביא, שעליו בנוי כמו כיפה אחת גדולה בנין מפואר, ונכנסים לתוכו, או לתוך המערה של התנא האלהי אבא שאול עליו השלום או לפני הקבר של ר' יהודא בן אלעאי, שאלו הצדיקים הם קבורים סמוך לעיר, ומתפללים לשם תפלה יותר נוראה עד חצי היום. ולפעמים עושים לשם כל היום כולו בתפלה ודרשות.

והגוים היושבים על אדמת ישראל כולם הם נכנעים וכפופים לפני קדושתם של ישראל, ואפילו שאנחנו עומדים כל היום כולו על השדה בטלית ובתפילין ומתפללים וקוראים בקול גדול ה' אלהינו לפני קברות הצדיקים לא נמצא אחד מהגוים שיערב על לבו לגשת לפני מעמד היהודים המקום שהם מתפללים או שיפתחו פיהם ללעוג על התפלה, חס ושלום. אלא כולם הולכים לדרכיהם ואין פוצה פה ומצפצף, תהלה לאל. ואדרבה, הם נוהגים קדושה גדולה בקברות התנאים הקדושים ובבתי כנסיות, והן מדליקים נרות על קברות הצדיקים ונודרים שמן לבתי כנסיות. וכפר צירי עין, דיתים ומירון יש לשם בתי כנסיות חרבות מאין יושב בעו"ה, ובתוכם ספרי תורות לאין מספר בתוך ההיכלות, והגוים נוהגים בהם כבוד גדול והמפתחות בידם. והן מכבדין אותו ומדליקים נרות לפני ההיכלות, ואין מי שיקרב לנגוע בס"ת. ולפעמים אנחנו הולכים לאותם הכפרים ומתפללים באותן בתי הכנסת תפלות גדולות כשהשעה צריכה לכך.

זולת זה מצאתי כל ארץ הקדושה מלאה ברכת ה' ושובע גדול וזול גדול אשר אין להעריך ואין לשער ואין לספר. ואני כשראיתי השפע הגדול הנמצא בארץ הקדושה וראיתי שכל טובה אוכלים אותה אומות העולם, וישראל הם מפוזרים ואין להם זכות לאכול מפריה ולשבוע מטובה, בכיתי בכיה גדולה ואמרתי: מי יתן והיו אחינו בית ישראל יודעים המעשר לבד מהשפע והטובה והשובע הגדול שנמצא כעת בארץ ישראל היו בוכים יום ולילה על גלותם ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שאבדו, שגם בחורבנה היא מוציאה פירות ושמן ויין ומשי כנגד שליש העולם, ובאים בספינות מסוף העולם, מוויניציאה ומספרד וצרפת ופורטוגאל ומקוסטנטינא, מטוענין בר ושמן זית צמוקים ודבלים ודבש ומשי ובורית הטוב כחול אשר על שפת

הים. ובכל זאת, שבאים מסוף העולם לטעון מִשְׁפְּעָה הגדול, אעפ"י כן אנחנו קונים החטים הנקי כשמש מדה אחת שהיא גדולה כשתי איפות וחצי מעהררין באחד טליר[12]. ושמן זית י"ב ראטיל[12] בעד א' טליר. וכל ראטיל משקלו ט' ליטרין של מדינת מעהררין במשקל. ושמן השומשמין שמתוק כדבש וטעמו טעם מן, ה' ראטיל בעד א' טליר. והיין מי שקונה ענבים בשעת בציר ועוצר אותם בבית הבד יעשה ו' ראטיל יין בא' טליר, מלבד המים שרופים שמוציאים מן התמד, ד' או ה' ראטיל יין שרוף. ודבש דבורים ד' ראטלין בא' טליר, ודבש ענבים י' ראטלין בא' טליר. וצמוקים י"ח ראטלין בא' טליר. וכן דבילים, תרנגולים, ביצים בזול הרבה: כל תרנגול בחמשה או בששה צלמיר[13], וה' או ו' ביצים במטבע שהוא כ"ב פשיטים בארצכם. ובשר כבשים הוא רך וטוב ושמן, וכל כבש יש לו באחוריו כמין ככר כולו שמן, וז' לטראות משקלו, וכל לטרא בשר כבשים כמו במעהררין בג' צלמיר וחצי, ובשר שור לטרא א' בג' צלמיר, ודגים א' לטרא בא' פץ[14], ולפעמים בזול ביותר. ואורז בזול. והרבה מיני קטניות עדשים שלא ראיתם מימיכם, וטעמם כטעם אגוזים, בזול. וכן מיני לפתן וירקות טובות לאין מספר, שלא טעמתם כטעמם הטוב מעולם, נמצאים תדיר כל השנה כלה בקיץ ובחורף כמעט בחנם, מלבד הפירות הטובות חרובין, פומרנצין, לימונא ואבטיחים וקרפוזים[15] שטעמן הוא כטעם הצוקר. וּמְלָפְפוֹנוֹת[16] וקישואים ודְלוּעִים[17] ועוד מינים ממינים שונים, שאינם ניכרים למכ"ת ואין תועלת בזכרי אותם למכ"ת. ויש יתרון בטעם הפירות וירקות והלפתנות של ארץ ישראל, אשר אין דוגמתם נמצא גם כן בארצכם, כיתרון הזהב מן הכסף וכיתרון טעם פת חיטין על השעורים. באופן, מי שזוכה מהשם יתברך לקבוע דירתו בארץ ישראל ויש לו מעט ממון שיוכל להתפרנס — אשריו ואשרי חלקו, שיוכל לקנות לו חיי העולם הבא בהתחברו עם החסידים הגדולים ואנשי מעשה אשר בארץ ישראל המה, ויכול ג"כ להתעדן על ה' ולעדן את נפשו במרעה הטוב והשמן לאכול מפריה ולשבוע מטובה. ובשליש ההוצאות ופיזור הבית שבארצכם יכול להתפרנס פה בא"י ולחיות חיי המלך, ת"ל. מלבד האויר הבריא והזך והמים הבריאים המאריכים ימיו של אדם. וע"כ רוב דוריהם כמעט רובם ככולם מאריכים ימים הרבה לפ' ולצ' ולק' ולק"י שנה. זה שדרשו רבנן ז"ל „למען ירבו ימיכם" וגו' „על האדמה", דווקא, ולא בחוצה לארץ, שהמאכלים והמשקים רעים והאויר המעופש שבח"ל גורמים רעה לבני אדם וחלאים, ומקצרים ימיהם ושנותיהם של בני אדם. וזהו הסימן שבחוצה לארץ כמעט רוב בני אדם והילדים הקטנים מלאים שחין על הברכים ועל השוקים, ובא"י לא נמצא אפילו אחד מהם, ברוך השם, שיהיה מוכה שחין, לא קטנים ולא

---

11 Thaler.— 12 Rotl.— 13 ענינו: Kreuzer, מן צלם, שהיו משתמשים בו למשמעות Kreuz בגרמנית. 14 פִּצָּה, מטבע לערך 1 פרה (Para).— 15 קארפוז (בל' טורקית) הוא מין אבטיח (בגרמנית Wassermelone).— 16 היחיד מלפפון, (Cucumis Melo-Melo pepon, ובגרמנית Zuckermelone).— 17 דלעת, בגרמנית Kürbis (Cucurbita Pepo).—

גדולים, אלא כולם נקיים כזהב, ת"ל. וה' הוא אלהים אמת ומלך עולם ידע את לבבי וראה את כוונתי הטובה, כי בכל לבבי ובכל נפשי בקשתי את ה' שיעננני בעת צרתי ויהי לי למושיע ונתן לי כל אות נפשי ככל אשר שאלתי מאתו ית' והביאני לשלום אל א"י, ארץ צבי, בחג הסוכות שס"ג לפ ק, והזמין לי זווג אשה טובה יראת ה' בת תלמיד חכם וחסיד גדול ועליון נודע הוא לכל ישראל רוב קדושתו ועוצם חסידותו, שמו היום חכם כמוהר"ר ישראל סרוג[18] ז"ל.

ואני אמרתי אעלה על ספר אחת ממדותיו הנוראות, שנהג כל ימיו לקנות האתרוג של מצוה המובחר שבא"י מדי שנה בשנה בו' בז' בח' טליר, ולפעמים העלו אותו לי' טליר, ולא הניחו לעולם עד יום מותו. והתפילין הגדולים שלו של סברת שמושא רבא שהיו לו נמכרו בט"ז טליר, והחכם השלם כמהר"ר מלכיאל מחברון תוב"ב קנה אותם. אבל התפילין של סברת שמושא רבא שהיו לבוצינא קדישא החכם האלהי כמהרר"י לוריא ז"ל נמכרו למצרים בכ"ה זהובים אדומים. והחכם השלם כמהר"ר פידלייא קנה אותם. ואילולי שקנה אותם בהחבא היו מעלים אותם עד חמשים אדומים. וזכני הקב"ה לכל החיבורים שחיבר איש האלהי הקדוש רבן של כל ישראל מהרר"י לוריא ז"ל ביתר שאת וביתר עז ממה שיש ביד שום חכם מחכמי א"י. וזכיתי אני אותם ע"י אשתי שלקחתי בא"י, כי היא ירשה אותם מאביה כמהר"ר ישראל ז"ל אשר כל ימיו יגע אחריהם יגיעות רבות והוציא עליהם יותר מב' מאות טליר, עד שהשיג אותם על השלימות, והם ת"ר ניירות גדולים, ואני זכיתי בהם עתה ת"ל, ואני משתעשע בהם מידי יום ביום. ונתנני השם ית' לחן ולחסד בעיני כל חכמי צפת תוב"ב. והנה רבי ומורי אשר אני יושב לפניו ולומד ממנו תורה, בפרט חכמת הקבלה, הוא החכם השלם והעניו הגדול כמה"רר מסעוד סגי נהור מפיס נר"ו, ומפורסם הוא לעיני כל ישראל ברוב קדושתו ועוצם ידיעתו ובקיאותו בכל התורה, הש"י ישמרהו ויחייהו. ועתה אין לי עסק אחר כי אם עסק התורה ועבודת הש"י, שבח והודאה לאל יתברך, כי הגיעני וזיכני עד כה. והאשה אשר נשא עבדכם לא הכניסה אצלי לא זהב ולא כסף, כי אם בית אחד וכלי תשמישיו וספרי הקבלה למהרר"י ז"ל ומעט מלבושיה, ולא שום דבר אחר, כי לשם שמים נתכוונתי לישא בת ת"ח וחסיד לזכות אל אלו החיבורים הקדושים, אשר בלעדה לא יכולתי לזכות אל אלו החיבורים מעולם, כי לא נמצאים כי אם ביד קצת יחידי סגולה בני עליה חסידי עליון, והם מצפינים ומסתירים הדברים מאד מאד, אשר על אלו הדְברים אמר דוד המלך ע"ה „הנחמדים מזהב ומפז רב", רל שגונזים אותם ביותר מפז רב. ובחמלת הבורא עלי זכני הש"י בהם ונתנני הקב"ה לחן ולחסד בעיני כל חכמי צפת תוב"ב, כי אינם מעלימים ממני שום סוד מרזי התורה ת"ל.

נאום שלמה שלומל בן לא"א כהרר"ח המכונה מיינשטרל ז"ל, הכותב בנחיצה פה צפת תוב"ב בגליל העליון שבארץ צבי, כ"ד תמוז שס"ז לפ"ק

---

18 בפנים: צריך.—

[ג] והא לך העתק עוד מכתב אחד מרבי שלומל נר"ו להחכם המקובל רבי בער יצ"ו מקרעמניק[19].

איש אשר רוח ה' בקרבו, חכם עדיף מנביא, קדוש יאמר לו, החכם הנעלה כמהור"ר ישׂשכר בער יצ"ו.

אחר דרישת השלום גם תפלה גם תחנה לאל ית' ממעל יגדיל ויאדיר כסא תורתו ועיניו תראינה ירושלים נוה שאנן, יראה זרע יאריך ימים אמן סלה, באתי להודיע כי אותיותיו, אותיות קדושות פורחות, הגיעוני, וחבלים נפלו לי בנעימים. כי בשמעי את שמע חכמתך מוצא מחקר תעלומות חכמה הסתומים והחתומים בספר הזוהר, מי ידמה לך, אביר, בכל המון ישראל הנמצאים בגלילות אשכנז בהשתדלות המעשה והחריצות לפני מלכים תתיצב, תשבית תסיר כל מסית ומדיח, תעביר כל רוח טומאה, וארץ לא מטוהרה תטהר ברוח קדשך. יודעים שמך בעמך מתברכים לאמור: כמוך ירבו בישראל. ואני הצעיר שלמה מק"ק דרעזניץ שבמדינות מעהרן השתדלתי עם כתביך הטהורים להקריבם לפני כל יודעי דת ודין, האומרים לחכמה אחותי את, והנה היותה מופלאת בחכמת אמת בכל ארץ הצבי, מלבד הרב הגדול הקדוש כמהר ר חיים קלפרס שאין כמותו בכל המון ישראל, והוא עתה בעת הזאת בדמשק . אבל אחריו הם שני המאורות הגדולים אשר היטיבו לכת בכתב, שם האחד כמהר"ר סיליאון נר"ו ממדינת פרס, ושם החכם השני הוא מורי ורבי כמהר"ר מסעוד סגי נהור יצ"ו, ואני כתבתי מפיו את אשר כתבתי מלה במלה. אמנם צוני לבא אחריו למלאות דבריו כיהודא ועוד לקרא, בכתב א' כפי מה שכתבתי שהשיגה ידי לחזות בנועם ה' בארץ ישראל ת"ל, אחרי שהטרחתי את עצמי בארץ מולדתי לחפש בזאת הדעת והתבונה ובינותי בספרי המקובלים חדשים וגם ישנים. וכיון שנתגלה לי לשם „פרדס רימונים" שמחתי כעל כל הון ואמרתי אך עשרתי מצאתי און לי, וטרחתי את עצמי בטרחה גדולה עד מאד, בחשבי כי על ידו כבר זכיתי להבין הפשט ולפרש מאמרי זוהר על פי הקדמות אשר העלה המקובל כהר"ר משה קורדיוואָרו מתוך משאו ומתנו ופלפולו הזך והזהיר אשר שקל בשקל השכל ממאמרי הזוהר בספרו. אזי התחלתי לשוט בים החכמה כפי יכולתי והתחלתי לעיין בזוהר ובתיקונים ובזוהר חדש על פי הקדמתו ע"ה. ובכן פֵּרשתי את עצמי מכל תענוגי ותפנוקי העוה"ז ושבתי לפני ה' בצום ובבכי ומספד ושק ואפר בכל יכולתי והתפללתי לפני הש"י ובכיתי לפניו יותר מד' שנים וגלה עיני ואביטה נפלאות מתורתו. מה מאד נכספה וגם כלתה נפשי שאעמוד על סודות התורה ורמזי המצוות עשה ומצוות לא תעשה ורמזי התפלות ורמזי הברכות ורמזי הגלגול והעבור, וכהנה וכהנה שאלות וקושיות לאין חקר ואין מספר. ואע"פ שהגענו לכונת

19 ר' ישׂשכר ביר בר' פתחיה משה מקרימניץ היה אחד המסבירים החשובים לס' הזהר. נדפסו מאתו ד' ספרים במקצוע זה: פתחי יה — פתיחה לזהר על פי שיטת ר"מ קורדווירו, יש שכר — על כל הדינים הנמצאים בס' הזהר מארבעה טורים, מקור חכמה — על פשטי הכתוב בזהר, אמרי בינה — ביאור מלות זרות הנמצאות בזהר.—

התפלות של מהרר״מ קורדיווארו ז״ל בעוד היותי בארצי, מכל מקום לא יְרַוֶּה נפשי ואת צמאוני ועדיין הוצרכתי למודעי כאשר ידוע אצלי אני עודני עומד לפני ה׳ האלהים ומשמש בצלו. והנה קול קורא באזני, שמעתי קול מבשר ואומר, הוא ספר פלח הרמון[20] שמו, שחבר הרב הותיק כמהר״ר עמנואל[21] היושב ברעץ[22] שבאיטליא, שהגיעני. וכתב שם בהקדמתו כי הפליא ה׳ יתברך חסדו ואמתו עם עמו ישראל ושלח ליושבי ארץ הצבי מלאך, עיר וקדיש מן שמיא נחית, הוא הרב הגדול האלהי כמהרר״י לוריא אשכנזי ז״ל, אשר הופיע עליו הקב״ה את רוח קדשו, ואליהו ז״ל נתגלה אליו כל זמן ועידן, וגילה לו רזים שלא נתגלו מימות רשב״י ואילך. ועוד כתב שם וז״ל: „אלו לא זכינו שבא מורי כמהר״ר ישראל סרוג בארצנו וגילה לנו קצת מאותם הסודות הנעלמים שגילה האר״י ז״ל, לא זכינו לאור התורה מעולם״ עכ״ל.

ואני כאשר שמעתי דברים הללו נבהלתי על המראה, אשתומם כרגע חדא, בהיות שזה החכם כמהר״ר עמנואל יצ״ו הזיל אלף זהובים אדומים[23] מכיסו להאלמנה מרמ״ק בעד שהשאילה להעתיק ספר אור יקר שחבר הרב ע״ה פירוש על הזוהר. מלבד הוצאת הסופרים והנייר. ופה צפת הוגד לי שמלבד האלף ששלח להאלמנה הרבנית שלח כ׳ זהובים אדומים להרר״י קארו, ועשרים למהר״ר שלמה, וי׳ למהרר״מ אלשיך למען ימליצו בעדו בהעתקתו נגד האלמנה. ועתה הוא בעצמו אמר שאם לא היה זוכה לשמוע קצת מחכמתו של מהרר״י אשכנזי ז״ל לא היה זוכה לאור התורה מעולם. אזי תכף הייתי כגבור לרוץ אורח ופטרתי את אשתי בגט פטורין ועזבתי אצלה בת אחת שנולדה ממנה בת [י״ג] שנים ועזבתי להן כל אשר לי, ואפילו מלבושי וספרי, ויצאתי ערום ועריי מבל אשר לי. וכל כך היתה גדולה תשוקתי ותאוותי לשמוע אותן דברי אלהים חיים מן עתיק יומין עד שלא התמהמהתי לסבב קהלות יעקב שבפולין ורוסיא ופיהם ואשכנז לבקש מהם סיוע וצידה לדרכי. ובאלהי יעקב בטחתי ועברתי הים באניות גדולות. וכאשר באתי על אדמת קודש לא הבאתי בידי כי אם ג׳ טליר וחצי. ותיכף קניתי בעד טליר וחצי ספר הזוהר, ונשארו ב׳ טליר בלבד. וסבלתי

---

20 מהדורא בתרא מספר פלח הרמון, חלק ראשון מהרב מנחם עזריה מפאנו, והוא קצור טוב ערב ומועיל עם תוספת ביאור אל חלק האצילות מספר פרדס רמונים שחבר החכם מהו׳ משה קורדווירו ז״ל, ויניציאה ואשטת״ה לפ״ק.— 21 עמנואל (Manuello) היה שם החול של המקובל ר׳ מנחם עזריה מפאנו, ולפי שהיו רגילים לכתב לו כך האדריסה היו הרבה קורין לו ג״כ בשם עמנואל (השוה, למשל, בס׳ מקור חכמה לר׳ יששכר בער מקרעמניץ, פראג שע״א, דף ל״ח, בהסכמות הרבנים: „הגאון מוהר״ר עמנואל מק״ק רעץ בארץ איטליא״, ובסוף ההסכמה חתום: „מנחם עזרי״. וכן אומר בעל שם הגדולים (בערך אור יקר) ש„מנחם בלשון הגיים קורין מנואל״ (וע׳ בפרטות על הענין שהיו נוהגין יהודי איטליא להשתמש בשני שמות, אחד של חול ואחד של קדש בס׳ U. Cassuto, Gli ebrei a Firenze nell'etá del Rinascimento, Firenze 1918, pp. 231—244).— 22 „ריג׳יו (Reggjo).— 23 אלף סיקיני (Zechini), והסיקיני הוא בערך י״ב לירות איטלקיות (ע׳ שם הגדולים, ערך רמ״ע וערך אור יקר מפאנו).—

שנה אחת תמימה עוני גדול ודוחק שאין לספר. וצרה גדולה מן הכל, שחזרתי על כל חכמי צפת ובקשתי מהם שיכניסו אותי בזו החכמה של האר"י ז"ל ושיטעימו אותי ממתיקותה ומדבשה, או שישאילו לי הספרים לעיין בהם אני בעצמי, ואין אחד שרוצה להעמידני על שערי אורה כרצוני וכתאות לבי, אלא לפרקים, בעת רצון, גילו לי דבר מועט כמציץ מן החרכים, באומרם שאלו הדברים אינם נאמרים אלא לאדם שהוא אצלם נאמן רוח ומחזיק בכשרות גדול לחזות בנועם ה', שהם רזים עליונים שכסה אותם עתיק יומין מיום פטירת רשב"י ואילך, והפסוק אומר כבוד אלהים הסתר דבר, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול. וכן עמדתי שנה אחת בא"י בלי חמדה, בוכה ומתפלל לפני בוראו של עולם, יזכני לאור באור החיים לחזות בנועם ה'. וה' אלהי אמת ומלך עולם ראה את לבבי וכוונתי הרצויה, ופתח ה' לפני שערי אורה והרים את דגלי בחיבורי האר"י ז"ל ביתר שאת ויתר עז ממה שנמצא ביד שום חכם מחכמי ארץ הצבי, תהלה ושבח לבורא עולם, זולת החכם הגדול קודש הקדשים כמהר"ר ח"ק נר"ו שהוא נחל נובע חכמה ואין שני לו בכל תפוצות ישראל, יען כי סמך ידיו עליו הרב הגדול החסיד האלהי קודש הקדשים כמהרר"י ז"ל והאציל מרוח הקדש עליו ותיקן את נשמתו והעלה אותו מתחת לרגליו בכוונות ידועות ובסודות הנוגעים בנשמתו בפרט, ואמר עליו שנשמתו היתה מסוד הדעת המתפשט מכתף השמאלי של אדם הראשון ושורש שלה הוא ר"ע בן יוסף אחד מעשרה הרוגי מלכות. וכדי שלא לעבור על החרם שגזרו חכמי צפת תוב"ב לבלתי תצא מזאת החכמה של האר"י ז"ל לחוץ לארץ, לכן לא יכולתי לגלות לכ"ת מענין הזה יותר. ואותי השפל זכני הש"י לכל אלו החבורים על ידי האשה שהזמין הקב"ה לפני עבדך, להיות כי אביה החסיד כמהרר"י ז"ל לרוב דבקותו והשקתו שחשקה נפשו לדעת ולהכיר את בוראו ידיעה נאמנה רדף אחר אלו הדברים כמאן דרדף אחר החיים, והוציא עליהם כל ממונו יותר ממאתים טליר עד שהשיג אותם על השלימות יותר מכל חכמי א"י. והוריש אותם לבתו אחר פטירתו. ואח"כ זכיתי שעלתה לזווגי, והכניסה לי אותם החיבורים הנחמדים. ולמדתי אותם כמעט כולם לפני מורי ורבי כמהר"ר מסעוד סגי נהור יצ"ו. ועתה אהובי להיות כי אוהב אני לכל מבקשי ה' הדורשים האמת ומבקשים האמונה, וביותר למכ"ת יען כי ראיתיו חרף נפשו לרזות כאלה, להאיר לפני הקב"ה ושכינתא באור הזוהר, לפרש דבריו הסתומים עם ההקדמות וההבנה שכתב הרב הגדול החסיד האלהי כמהרר"מ קורדיוואורו ז"ל בספר פרדס רימונים, ומכ"ת בחכמת השם אשר הופיע עליו הקב"ה הולך ומוסיף ידיעה ולוקח תבונה והקדמות כמים לים מכסים, כמו שאמר רבן יוחנן בן זכאי לרבי אליעזר בן הורקנוס: יכול אתה לדרוש מה שלא למדתי ואפילו מה שלא נאמר למשה בסיני.

אמנם כבר הכרנו מכותלי פי' מאמרי הזוהר ריש פרשת תצוה שמכ"ת יוצא בעקביו ובגבול אשר הגביל מהר"ר משה קורדיוואורו נר"ו, ועפ"פ דרכו והקדמתו בנה מכ"ת את כל בנינו של פי' המאמר. לכן ידע מכ"ת

נאמנה, כי לא הסכימו חכמי צפת אשר שמעו ואכלו מעץ החיים הקדמות האר״י ז״ל על מלת עד אימתי ניקום על קיימא דחד סמכא, אזי יבין דעדיין סמכין לא אסתמכו עם פי׳ של מכ״ת. והקב״ה הוא היודע ועד כי צר לי על מכ״ת על שלא אוכל להטעימו מעט מדובשה של תורת והכמת א״י. מכל מקום להוציא חלק לגמרי אי אפשר להיות, כי ראה ראיתי כי ה׳ עמך והפץ ה׳ בידך מצליח. ולולא כי חפץ ה׳ במכ״ת לא הראה לך את כל אלה לעשות חבור גדול כזה, פי׳ על כל הזוהר כולו, אף כי איננו מוסכם. לכן ידע מכ״ת כי כמקרה הזה אשר קרה למכ״ת קרה ג״כ להרב הגדול מהררח״ק גר״ו, כי בטרם ביאתו של האר״י ז״ל לארץ הצבי טרח ויגע כמהררח״ק נר״ו טרחה גדולה עד מאד לעשות פי׳ על הזוהר, ואיזן וחיקר ותיקן משלים הרבה על פי דרך והקדמות מהרר״מק[24] ז״ל. וכאשר ראה הקב״ה את לבבו הנאמן עם אלהיו וחשקו הגדול אשר חשקה נפשו להבין סתרי תורה, מיד נגלה עליו ברוח הקודש על איש אלהים כמהררי״א ז״ל, שכבר הגיע סמוך לעת השבת פקדון רוחו אל אלהים אשר נתנה לו, וצוהו שיעלה ממצרים לא״י וימסור כל חכמתו לתלמיד חכם אחד ששמו כמהר״ר חיים יצ״ו, כי הוא ימלא מקומו להחיות שארית בארץ. מיד הכין לדרך פעמיו ובאו לארץ הקדושה, הוא ואשתו ובניו וכל אשר לו. והיה יושב ששה חדשים בא״י מצפה וממתין אימתי יבוא כמהרר״ח אצלו ויבקש ממנו שיכניסהו בחדרי החכמה. כי לא רצה האר״י לרדוף אחריו, לקיים אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ, וכדין היתה חביבה עליו, מה שאין כן להפך. ומהרר״ח לא החשיב אותו, שהוא צריך ללמוד ממנו, ואדרבה הוא חשב שהוא יותר חכם בחכמת הקבלה ממנו. עד שלאחר זמן וחדשים עלה בדעתו לילך אל האר״י ז״ל ולהתהות בקנקנו איך יפרש מאמר אחד שכבר היה מפורש אצלו. תיכף אמר האר״י ז״ל: „זה לא בא כי אם לתהות בקנקני״. כיון ששאל אותו מהרר״ח נר״ו מאמר אחד, מיד התחיל כמהררי״א ע״ה לומר בתוכו סודות נפלאים שרמזם הרשב״י בתוכו, אשר לא שמעתם אוזן אדם מעולם. וכיון ששמע כמהרר״ח אותן הרזים העליונים כמעט יצאה נפשו בדברו אתו. אחר כך שאל אותו במאמר אחר ופתח לו פתחים של אורה, עד שהיה דומה כמהרר״ח לפני האר״י ז״ל כשועל, וכלא חשיבי דמי. אחר כך התחיל לשאול אותו מאמר אחר. השיב האר״י ז״ל: „עד כאן תחום שבת, ותו לא! אינך ראוי לגלות לך יותר מזה״. מיד יצא מלפניו בפחי נפש, ונכנס בביתו ופשט את בגדיו ולבש שק, והשליך את עצמו מלא קומתו בתוך האפר, והיה מאפיר את עצמו באפר, וצעק ובכה בכיה גדולה עד מאד, ובקש רחמים מלפני הקב״ה שיתנהו לחן ולחסד בעיני האר״י ז״ל, שימסור לו סתרי תורה, ולן בתענית ושק. ולמחר בא אל האר״י ז״ל, ונפל על פניו ונשק לו ידיו ורגליו והתחיל לבכות לפניו ולחנן, ואמר לו: „למען השם אלהי ישראל, אל נא תשיבני ריקם ואל תרחיקני ממך״. אמר לו האר״י ז״ל: „האפר של אתמול שאפרת בו

---

[24] ר׳ משה קורדווירו.—

הועיל לך, ועל מנת כן נתכוונתי אתמול שלא לגלות לך עוד. מכאן ואילך אל תפחד, כי אני אלמדך הכל בעזרת השם". וגילה לו מה שנאמר לו במצרים. ומאותו יום והלאה לא מש מתוך האוהל. והיה מוסר לו סתרי תורה שנה אחת תמימה, והיה כותב כל מה ששמע מרבו. אחרי כן אמר מהרר"ח: „הייטב בעיני ה' שיהיה אור גדול בזה העולם וחכמי הדור לא ידעו אותו?" א"ל האר"י ז"ל: „לא טוב הדבר אשר אתה אומר. לא תגלה אותו לשום אדם וינעם לי ולך". ומהרר"ח לא חש לדבריו, והלך וגילה אותו לקצת חבריו עד שנתחברו לו חברים וקדושי עליון. ורובי הדרושים שגילה להם היה על הזוהר. ולא היה מצטרך לא לספרי הזוהר ולא לשום ספר בעולם, אלא הכל בעל פה. ולפעמים הלך עם החברים למירון, והיה מושיב אותם על המקום ששם גילה להם הרשב"י ע"ה האדרא רבא, והיה אומר: „בכאן ישב ר' אלעזר, בכאן ישב ר' אבא, בכאן ישב ר' יהודא", וכן כולם. והושיב כל אחד על מקומו הראוי לו כפי נשמתו. והוא בעצמו ישב במקום, ור' יונתן במקום ר' אבא, ור' גדליה במקום ר' יהודא, ור' יוסף מערבי במקום ר' יוסי, ור' יצחק כהן אשכנזי במקום ר' יצחק, וכן כולם. והיה אומר: „היום האירה נשמת תנא פלוני בנשמתך". והיה אומר שהוא רואה שהאש מלהטת סביבות החברים, אלא שאין ניתן רשות לעיניהם לראות, אלא לו לבדו. והיה משתטח על קבר התנא והיה יודע לאדבקא רוחא ברוחא, ומכוון ומיחד ומעלה נשמתו עם נשמת התנא בסוד מיין נוקבין, עד שעשה יחוד למעלה. ואח"כ הוריד הנשמה של התנא בתוך הגוף, והיה מדבר עמו ומגלה לו כל מה שלמד בישיבה של מעלה, כאשר ידבר איש אל רעהו. וגם כמהר"ר חיים קלפרס יש בידו זה הכח לעשות עד היום הזה. אבל שאר החברים בחיי הרב היו מייחדים ומדברים עמהם ממש, אבל לאחר שנפטר — כל אחד מפחד את עצמו, מפני שהוא דבר מסוכן מאוד לנשמה, כידוע אצלנו. וכל אותן היחודים הם כתובים אצלנו באר היטב, ת"ל.

ופעם אחת מסר האר"י למה"רר יצחק כהן שילך לכפר עין זיתן על ציון ר' יהודא בר אילעאי וימסור לו פירושו של מאמר אחד מזוהר, וצוה לו שלא ידבר עם שום אדם ולא ישיב שלום לשום אדם. אזי הלך הוא ע"ה והשתטח על קבר ר' יהודא בר אילעאי ע"ה בכפר עין זיתן ועשה כאשר צוהו. והתנא הקדוש לא השיב לו שום דבר. אזי חזר הוא אל רבו ואמר: „אדוני, באתי על ציון התנא ועשיתי כאשר צויתני, ולא באה לי תשובה ממנו". השיב לו האר"י ז"ל: „ולא ראיתי בהשגחתי שדברת עם ערבית אחת? ולא די שהיא לא שאלה בשלומך אלא אתה הקדמת ושאלת בשלומה במקום פלוני. ואני צויתיך שלא תדבר עם שום אדם". אזי זכר כמהר"י כהן שכך היה והודה לו.

וכן פעם א' אירע מעשה שמסר למהרר"ח נר"ו יחוד אחד לילך לכפר עכביא, ששם קבורים אביי ורבא, וישתטח עליהם והם ידברו עמו ויספרו לו. וכן עשה: הלך ונשתטח על קברם, וכוון למה שמסר לו רבו

והם דברו עמו וספרו לו סתרי תורה. וכיון שחזר לו מהם ובא לפני רבו, עמד הרב ע"ה לפניו ואמר לו: „ברוך הבא!" והושיב לו על יד ימינו ושמח עמו שמחה גדולה. ומהרר"ח נר"ו הוא חקרן גדול. כיון שראה שעשה לו כל הכבוד הזה, מה שלא היה רגיל לעשות לו כך פעמים אחרות, אזי אמר מהרר"ח להאר"י ז"ל: „אדוני מורי, מה היום מיומים שעשה לי מר כל הכבוד הזה? לא לחנם!" אמר לו האר"י ז"ל: „חייך, לא מפניך קמתי, ולא לך אמרתי ברוך הבא, אלא לבניהו בן יהודע, שראיתי נכנס עמך". ויהי לפלא בעיני מהרר"ח. ושניהם לא ידעו מאיזה סבה נתחברה עמו הפעם נשמתו של בניהו. עד שלאחר זמן ג' חדשים, שכבר היה נשכח אצלם אותו המעשה, הלכו שניהם יחד לכפר עכביא ללמוד. באמצע הדרך עמד האר"י ז"ל ואמר, שבכאן קבור בניהו בן יהוידע ע"ה. ולא היה לשם לא ציון ולא שום היכר של קבר. נענה מהרר"ח נר"ו: „חייך, באותו הפעם שהלכתי להשתטח על ציון אביי ורבא, קודם לכן ישבתי בכאן, בזה המקום ממש, והייתי חוזר על היחוד שמסרת לי כדי שיהיה רגיל בפי ובלבי לומר אותו בלי טעות". אמר האר"י ז"ל: „אכן נודע הדבר, שמכח היחוד שזכרת על קברו בכאן עוררתו והורדת נשמתו לתוך גופו, וגם נתדבקה בך להועילך למטה בחכמה. וזהו הסוד: כל המקדש עצמו מלמטה מקדשים אותו מלמעלה".

וכן גילה ג"כ קברו של כרוספדאי סמוך לכאן, שלא היה נודע וניכר שום ציון מעולם עליו. והוא סמוך לשפת הנהר. וכן קברו של ר' פנחס בן יאיר, שלא ידע בו שום אדם מעולם, גילהו הוא ע"ה. וכהנה תנאים ונביאים אין חקר ואין מספר שגילה מקום קבורתם. והיה אומר שכל התנאים והצדיקים שהם מעלמא דאתכסיא לא נעשה עליהם ציונים ולא נודע מקומם. והיה אומר שאביי ורבא הם שניהם משורש נשמתו של בניהו, אבל מה אעשה שידי אסורות מלכתוב לכ"ת דברים כאלו. וכן כשהלך לבית הקברות של צפת תוב"ב היה אומר: „בכאן קבור חסיד אחד, ששמו כך, ובכאן חסיד א' ששמו כך". וחקרו אחריו ומצאו שכוון האמת כאלו היה שם אצל קבורתם. פעם א' פגע בקבר א' והיה הוא מתמיה עליו הרבה למאד. שאלו אותו התלמידים: „מה היא התימה הגדולה שהוא מתמיה כל כך?" אמר: „רואה אני בכאן אור גדול על זה הקבר, כמו על תנא א' קדמון, ואני יודע שאינו מדורות הראשונים, אלא מדור שהיה לפנינו". וחקרו אחריו ומצאו שהוא היה חסיד גדול שלא הניח שני לו בחסידות ובצדקות, וכבר היה שלושים שנה שנפטר לבית עולמו. וכן בכל ערב שבת כשיצא עם תלמידיו מחוץ לעיר לקבל השבת היה מעצים עיניו. והיה אומר שראות עיניו מתבלבלת מכח הערבוביא הגדולה של הנשמות של בתי קברות העולים למעלה, ושל הנשמות החדשות שיורדות לחול על הקודש למטה, כמדובר בזוהר. וכן העיד לי כמה"רר גלאנטי אב"ד דצפת, שמתחלת ביאתו של האר"י ז"ל לארץ הקדושה הלך לעין זיתן, ונשתטח על קבר ר"י ב"ר אילעאי. כיון שהגיע אצל אילני זיתים ותאנים העומדים לשם סמוך לקברו ראה על אחד מהאילנות עורב א' עומד וקורא: „קרס!

קרקע!" פעמים אין מספר. אמר האדון למהרר"מ גלאנטי, שהלך עמו: „הכרת איש שהיה שמו שבתי גובה מסים בצפת?" אמר לו: „הכרתיו, והיה אדם רע, אכזר גדול". אמר לו האר"י ז"ל: „נשמתו הוא מגולגלת בזה העורב. ועתה אומר לי, שהוא פלוני. ובעבור אכזריותיו שנהג עם העניים בשעת גביית המסים, שפשט הגלימא מעל כתפיהם והמשכבות מתחת גופיהם, לכן העניש אותו בזה הצער בטבריא לפני בית המדרש שיתגלגל בעורב. ועתה הוא מבקש שאתפלל עליו". אזי אמר לו האר"י ז"ל: „רשע! לך לדרכך. איני מתפלל עליך". מיד פרח לו העורב. וכן פ"א עבר בטבריא לפני בית המדרש הגדול של ר"י, שהוא עדיין קיים. הראה לתלמידיו אבן אחת בתוך הקיר, ואמר: „בזו האבן מגולגלת נשמה אחת, והיא צועקת שיתפללו עליה. וזהו סוד כי אבן מקיר תזעק". וכן אירע מעשה, שפעם אחת ישבו תחת אילני זית הסמוכים לצפת מהלך ג' שעות, ואמר הרב שבאותה שעה נהרג מוכס אחד הידוע להם. וכן היה, שלעת ערב באה השמועה שנהרג המוכס. וכן באשמורת אחת ישבו בביתו, ואמר לתלמידיו: „עתה רואה אני שתי שידות מלובשות בלבושי משי אדומים, מקושטות בתכשיטי זהב ואבנים טובות על ראשן, ושלשלאות של זהב בצואריהן, והן נכנסות בגדר פלוני לטמא שני בחורים". והיה כאשר פתר לנו כן היה. וכן אירע מעשה שליל שבת אחת נכנס ר"י בבית מהר"ר יוסף אשכנזי חתן של ר' אהרן לנד רב מפוזנא ז"ל, והיו חוזרים המשניות בעל פה, כי כן היה מנהגו תמיד. פעם א' אירע שבאמצע הלימוד התחיל הנר לפעפע, כדרך הנר שנפל במים, ועשה כך כמו רביע שעה. לאחר שסיימו הלימוד ורצה לילך לביתו, קרא האר"י ז"ל למהרר"ר אביגדור, בנו של הר"ר יוסף, לחוץ, וא"ל: „אחיך הקטן איך שלומו?" וא"ל: „ולמה שואל האדון והוא ישן במטה?" א"ל: „בעוונות שהנר סיפר לי שימות בשבוע זה". וכן היה.

ואילו באתי להעלות על ספר תוקף גבורתו וגודל חכמתו והשגתו העצומה יכלו מאה ניירים, והמה לא יכלו. אבל יאמין כ"ת אמונת אומן שזה האיש לא היה לו כלום כלל ועיקר נשמה מדורות הללו, אלא שלוח מאת הקב"ה כדי לזכות את הדור ולהאיר עיני העולם באור החכמה והבנת הזוהר על אמתיות, ועוונותינו גרמו שלא האריך בא"י ושלא גילה מחכמתו אלא שתי שנים בלבד. ואלו היה בנו זכות שהיה מאריך השנים בלבד בא"י היה מבאר לנו כל התורה כולה ע"פ הזוהר בסוד, תורה נביאים ושיתא סדרי משנה ושיתא סדרי תלמוד ומדרשים ואגדות ותוספתות ומכילתין וספרא וספרי. והוא היה אומר על פרקי היכלות דר' ישמעאל, שהם כולם מלאים טעיות, ובכוונה מכוונת הטעו הראשונים אותם לבלתי ישתמשו בכתרו של מלך הכבוד. והיה אומר שאם היה בלתי טעיות היו יכולין בני אדם לברוא בהן עולמות. והיה אומר שיש בידו לתקן כל הטעיות, אלא שלא רצה מטעם הנזכר. ועוד, שאם היה בנו זכות שהיה קיים ה' שנים בא"י היה מחזיר את כל העולם כולו בתשובה שלמה והיה מביא הגאולה בימיו, שכל כך נפל פחדו על הרשעים. והפושעים והחוטאים כששמעו את שמעו הגדול, שהוא מגיד לאדם מה שעשה מזמן כ' שנים,

ומה שעשה בחדרי חדרים, ומה שמחשב בתוך קירות לבבו, ומה שחטא בגלגול שעבר, ועל איזה ענין בא לעולם לתקן, והיו בורחים מלפניו שלא יסתכל בפרצופיהם, כאשר יברח האדם מן האר״י. והרבה מהם באו ונכנסו ונשתטחו לפניו ושאלו ממנו שיסתכל בפניהם ויאמר להם מה שעוותו ויתקן להם תיקון ותשובה. והיה מגיד להם עבירות, עד שהזכיר להם שם המקום שנעשתה העבירה והאנשים אשר היו בחבורתו, וכהנה פרטים רבים עד שהודו לו על הכל. ונתן להם כוונות ויחודים משונים זה מזה, כל אחד לפי פגמו וכפי נשמתו. ותקן להם עד שלא נשארו בהם רשומות של העוונות הראשונים כלל. ולא די בזה בלבד, אלא כל הנשמות האובדות, ההולכות מדחי אל דחי ונקלעות בכף הקלע ואינם רוצים לקבל אותן, ואפילו בגיהנם, מחמת רבוי הזוהמא ששאבה נשמתם בחייהם, ואין כח בגיהנום ללבן אותם,—כל אותן הנשמות היה מספר לתלמידיו שבאות לאלפים ולרבבות לפניו. וכשהוא הולך על השדה רואה כל האילנות מלאים מהן, וכן בנהר נגרות על אגמי המים לאין מספר. והיו שואל אותן מה ענינן שם. והיו מושיבות, ששמעו רוב קדושתו והשגתו מסוף העולם, ובאו לתקן אותן, שבידו לתקן אותן. והשיב להן: „אם יגזור השם בחיים אתקן אתכן ואת כל העולם כלו". והיה מגלה שם לתלמידיו איך אפשר לתקן אותם. ובתנאי שיהיה למתוקנים נשמה גבוהה, לכל הפחות דאצילות. ועתה מה אאריך יותר? היסופר לו כי אדבר? אמנם יִוָּדַע למכ״ת כי זאת ההשגה הגבוהה לא זכה אליה כי אם ע״י רוב דבקותו עם אלהיו, [ועל ידי] כוונתיו ותפלותיו ותעניותיו ובכיותיו הרבים שעשה, ועל כל הענוה והיראה ואהבת השי״ת שהיתה בו. והיה מספר לתלמידיו, כי על כל סוד וסוד שגילו לו מן השמים היה בוכה דמעות כמספר שער זקנו. וכן כשרוצה לגלות סוד אחד לתלמידיו, אינם רוצים ליתן רשות עד שהוא מתפלל תפלות אין מספר ובוכה דמעות כשערות ראשו. וזכה לזו הקדושה הגדולה ע״י שהיה מתבודד ט״ז שנים עם רבו כמהר״ר בצלאל אשכנזי. אבל לא היה עסקו כי אם בתלמוד בלבד ובפשטי התורה. ושבע שנים היה הוא יושב לבדו ונתגלה לו אליהו הנביא וא״ל, שיתבודד במקום שלא יהיה לו שום דבור ועסק עם שום אדם. אזי פירש את עצמו מכל עסקי העוה״ז, וישב לו בבית אחד בנוי על נהר נילוס, במצרים. ומבחוץ היו לו כמו עשרים עבדים של חמיו, שהיו עומדים על המכס הגדול של מצרים, והוא היה דר במצרים החדשה עם אשתו ובניו של מהרר״י ז״ל, רחוק ממצרים הישנה כמו תחום שבת. ולא הלך לביתו כי אם מע״ש לע״ש, סמוך להכנסת כלה. והיה נזהר שלא לדבר אפילו עם אשתו דבור של חול, אלא לשון הקודש, מקצר ועולה. ובליל שבת תיכף חזר עם העבדים למצרים הישנה, וישב שם לבדו ואין איש עמו. וכשהגיע זמן התפלה דפקו העבדים על פתחו ויצא והתפלל עמהן בעשרה, ותיכף חזר עם העבדים לחדרו, ולא דבר עמהם מקטן ועד גדול. ושם זכה לרוח הקודש ולאליהו ז״ל שנתגלה אליו בכל זמן ועידן וגילה לו רזי התורה. וחבה יתירה נודעת לו מאת הבורא, כי בכל לילה ולילה לאחר שהתחיל לישון היתה

נשמתו יודעת ומכרת כל השבילין וכל הנתיבות שהיא צריכה לעלות ממתיבתא דרקיעא. ועלתה עד שהגיעה אצל המלאך הממונה על כל הנשמות, והיה שואל אותו לאיזה ישיבה רוצה לילך, והיה הוא בוחר לו לפעמים בישיבת רב המנונא סבא או רב ייבא סבא או בישיבתו של בצלאל או של אהרן הכהן או לפעמים בישיבתן של נביאים. ותיכף מוליך אותו לשם כרצונו. והיה אומר שאם יכתוב פ' שנה מהחכמה וסודות העליונים שמוסרין לו בלילה א' לא יספיקו לו לכתוב הכל. והיה נודר לתלמידים, שאם יספיק הזמן יתקן אותם, עד שגם הם יזכו לעלות וישמעו חידושי תורה, כל אחד כפי נשמתו. אבל העוונות גרמו שלוקח מהם אדון התורה קודם זמנו. ועל כל אלה כל חכמי ישראל בוכים ומתאוננים כמרי נפש, שנתגלה בימיהם אור של שבעת הימים, ובפתע פתאום נגנז מהם, ונשארנו כיתומים, בלי אב ובלי מתקן את נשמותינו. ולא נשאר לנו מי שיוכל ליתן לנו יד זולת המקובל האלהי כמהרר"ח נר"ו, שסמך רבו ידיו עליו ומסר לו ביחוד כל רזי התורה, ולא העלים ממנו דבר, ונתן נפשו ממש עליו לרוב אהבתו אותו, כאשר ראה וידע כי איש אלהים הוא ושהקב"ה שלח את מהררח"ק לתועלתן של ישראל.

ומוכרח אני להודיע למכ"ת עד היכן הגיע מסירות נפשו של האר"י ז"ל בשביל כמהרר"ח נר"ו. שפעם אחת דרש להם בשדה סוד גלות מצרים והיה מודיע מאמר אחד של הזוהר בפרשת פנחס, המדבר שיש אילה אחת לאחר שהיא מתעברה וכו', וכשמגיע זמן לידתה הקב"ה מזמין לה נחש אחד וכו'. אמר האר"י ז"ל: „בכאן איני יכול לגלות סודות, מפני שיש סכנה גדולה בדבר. ולכן אמר הרשב"י בפ' בשלח: בהאי מלה לא תשאל ולא תנסה את ה' דווקא, להיות שגם הוא פחד לנפשו מן הסכנה. וגם מרע"ה פחד מזה המקום, דכתיב וינס משה מפניו". והחכם ר' חיים הפציר בו עד בוש לר"י ע"ה, להיות שגזרו עליו שלא יעלים שום דבר ממה שישאל ממנו כמהרר"ח, והיה מוכרח לגלות לו. וגילה לו הסוד, והוא כתוב אצלנו ת"ל. לאחר שסיים מלומר הסוד, הכה האר"י בידו על ראשו ואמר: „ברוך דיין האמת!" אמרו לו תלמידיו: „מאי האי, אדוננו מורנו?" א"ל: „עתה יצאה הגזירה שימות בני משה קודם ז' ימים, בעבור שגליתי לכם הסוד". כיון שהגיע לערב שבת ובאו מן השדה, הלך כמהרר"ח לביתו של הרב עם הרב. והלך הרב ע"ה ושאל לאשתו: „בננו משה היכן הוא?" אמרה: „זה ב' שעות שבא מבית הספר ואמר לי שראשו כבד עליו, והשכבתיו במטה". מיד הלך ר"י אל הנער וכמהרר"ח עמו, ושם ידו על ראשו וראה שהוא שורף כמו האש. לא עברו ז' ימים וימות הנער כדבר איש האלהים. לאחר ז' ימי אבילות שלח אחר התלמידים ואמר להם: „אל תיראו, שאמנע מכם מנהגי בעבור פטירת בני משה. אולי ימותו לי כל בני וגם אני בעצמי, לא אניח ידי ולא אעזוב אתכם מללמד אתכם כל רזי התורה, כדי לתקן אתכם כהלכתו, למען תאירו את כל העולם בחכמתכם". וישמחו התלמידים שמחה גדולה עד מאד, כי חשבו כי כבר הם נזופים

לפניו, ונשקו לו ידיו ורגליו, ואמרו: „יחי אדוננו המלך לעולם הוא ובניו בקרב כל ישראל".

ועוד יותר מזה הפלא ופלא עשה האר"י ז"ל. שאחרי הדברים האלה נזדמן ששאל מהרר"ח נר"ו להאר"י ז"ל הבנת התוספתא של „תרין אורזילאין דאיילתא עבדו קמאי רעוותא דניחא לי" וכו'. שמע קלא דאמר: „אברהם ויצחק הוו", וכל הענין כולו, והוא מובא בזוהר פרשת מצורע דף נ"ה ע"ב. אמר ליה האר"י ז"ל: „חייך ר"ח, שתניח אותי בכאן, שלא אפרשנה לך ויונעם לך וגם לי ולכל העולם, שסוד גדול יש בכאן, ואינם רוצים שאגלה אותו". א"ל: „מוכרח הוא שתגלהו לי". חזר א"ל האר י: „ראה, שאם אגלה אותו לך סופך שתתחרט עליו חרטה גדולה. ואני מתרה בך, אבל אני מוכרח ומצווה שלא למנוע ממך כל מה שתרצה שתשאלני. על כן אני מזהירך שתניחני מלפרש לך זו התוספתא". חזר הרר"ח יצ"ו ואמר: „אני רוצה שתפרש לי אותה על כל פנים". אזי פירש לו התוספתא וגילה לו סודות. ואחר שגילה אותה, אמר שכבר יצאה הגזירה שימות האר"י באותה שנה,—„מחמת עונש שגליתי לך זה הסוד. ואתה בעצמך הבאת לך זה ההיזק, שאם לא היית מפציר בי כל כך לא הייתי מגלה לך ולא היו מענישים אותי מן השמים. וכבר רמזתי לך כמה פעמים ואתה לא רצית ליתן לבבך לדברי. ואכן איני חש עלי, ולא על בני ביתי, אלא עליכם אני מצטער, איך אניח אתכם בלי שלימות תקוניכם?" וזה הסוד עדיין לא זכינו אליו, והוא גנוז ביד כהרר"ח, ואיננו מגלה עד עת בא דברו של מלך מלכי המלכים הקב"ה. ואזי נתעצבו התלמידים אל לבם ואמרו: „הלוואי לא היינו שואלים דבר".

אח"כ עשה האר"י ז"ל הסגר אחד לאלו הי' חבירים, ותיקן חדרים לנשים והטף בפני עצמן באותה החצר של בית ההסגר עצמו. לסוף ה' חדשים נפלה קטטה אחת בין הנשים בערב שבת, והנשים הגידו אותו [ענין] לבעליהן, ונמשך עד שגם החברים נתקוטטו. והרב ע"ה היה מזהיר אותם על האחוה והאהבה, שיהיו ביניהם תמיד שלום אהבה ואחוה. ובאותו היום עברו על דבריו בעוונות. ולעת ערב יצא עם החברים לקבל השבת, וחזר לבית הכנסת סר וזעף, וישב כל זמן התפלה באנינות, וכמהרר"ח, כשראה אותו באותו סגנון, נבהל מאד כי לא היה מנהגו לעשות כן. לאחר שסיימו הקהל התפלה הלך ר"ח אצלו, ואמר לו: „רבינו, למה ראיתיך כל זמן התפלה הזאת באנינות ובמר נפש?" אמר ליה ר"י עליו השלום: „מפני שראיתי בקבלת השבת סמאל ואמר זה הפסוק: גם אתם גם מלככם תסופו. מכאן נראה שכבר נחתם גזר דין בעו"ה. ולא נחתם אלא בעבור קטטה שנעשתה היום בין החברים. שכל זמן שהיה שלום ביניהם לא היה לו בית כניסה לקטרג". וכן היה בעו"ה: באותה שנה נתבקש בישיבה של מעלה מורנו ורבנו עטרת ראשנו, וגם ה' חברים. וחיי למר שבק.

ועתה כעת קיימים עוד ג' מתלמידיו החשובים, יאריך ה' ימיהם ושנותיהם: כמהרר"ח נר"ו ומהר"ר יוסף מערבי נר"ו ומהר"ר גדליא נר"ו, והם גדולי ישראל ת"ל, כמותם ירבו בישראל. ובפרט כמהררח"ק נר"ו כל

העולם מעידין עליו שאין שני לו בכל העולם כולו. ויש לו ג"כ השגה ברוח הקדש, ומכיר בפרצוף, ויודע לאדבק רוחא ברוחא ולדבר עם איזה צדיק של עולם שירצה, שהם כתובים אצלו, שקבל אותם מרבו, אין להם מספר ואין להם חקר. ואין לך יום שאינו מחדש בתורה. וכבר כתב פי' על הזוהר והתיקונים וספר יצירה ועל כמה וכמה אגדות ומאמרים ודרשות של רז"ל, אבל הכל הוא גנוז וטמון ומכוסה אצלו, ואין כח ביד שום חכם מארץ הצבי שיכול עמו שיגלה לו סתרי תורה. והוא אומר שאינו רשאי לגלות אלא למי שיתנו לו רשות מן השמים. ועתה מקרוב הוא אומר בהשגה, שיש חכם אחד בחוץ לארץ, בארץ אדום, שימלא מקומו. ואמר אם יהיה זכות בדור אזי יתגלה אליו אותו החכם ויבוא אצלו וילמוד לפניו וימסור לו כל חכמתו ויסמוך ידיו עליו ויעשהו כמעין המתגבר, ותנוח עליו הרוח. ואם לא יהיה זכות בדור, אז לא יזכה אותו החכם לבוא אצלו, וישאר אותו החכם בחשך מגשש כעור בצהרים, וכל העולם ישאר חשוך בעבורו. וקצת מן הספרים כמו שש מאות ניירים נתגלה אלינו בא"י ברוב חסדי השם, שאינו מקפח שכר כל בריה ואינו מונע הטוב מן הראוי אליו. שלאחר פטירת האר"י ז"ל לקח כמהרר"ח כל הקונטרסים מיד כל החבירים ולא הניח להם שום דבר מזו החכמה ולא החזיר אותם להם, באמרו שלא נתן רשות לגלות עוד בעולם הזה האור הגדול, כי כבר נסתמו אותן מעינות החכמה ושערי אורה שהיו פתוחין בזמן הרב, עליו השלום. וכך נשאר העולם ט"ו שנים בחושך אחר פטירת הרב ע"ה. ומהרר"ח לקח בין כך ובין כך כל הקונטרסים והיה מעתיק כל החידושים שלא שמע הוא, והיה מצרף אותם עם החידושים שלמד הוא, וכתב בצדו: „זהו מן החבירים", וסידר כל הדברים, כל דבר ודבר על מקומו הראוי לו. כי בשעה שלמדו לפני הרב לא למדו תמיד הדברים על הסדר, שלפעמים גילה להם סוד א' של תפילין בתוך הדרוש של הגדלות, או דרוש אחד של... בתוך הדרוש של מיין נוקבין, וכהנה רבות. ועשה מהן חיבור אחד נאה, דבר דבור על אופניו, וחלק אותם לחלקים, והחלקים לשערים, והשערים לפרקים, וקרא אותן עץ החיים. והנה הוא גנוז אצלו ט"ו שנה, לא שזפתו עין רואי, עד שנתעורר גדול בישראל אביר הרועים כמהר"ר יהושע בן נון ע"ה. ואף כי היה זה הרב כמעט כל חמדת ישראל, שהיה אב"ד בצפת וראש לכל ראשי הישיבות דצפת, ועל פיו יובאו כל ההקדשות של כל הגולה, והוא היה המשביר והמספיק לכל חכמי צפת ולכל העניים ולהאלמנות, ומלבד זה שהיה עשיר מופלג בממון, ואע"פ כן היה משפיל את עצמו לפני כמהרר"ח נר"ו כתינוק, נושק לו ידיו ורגליו, בוכה ומתחנן לפניו שיגלה לו רזי התורה, ונתן לו מתנות למאות, והיה עומד ומשרת לפניו כעבד לפני רבו, מלבישו ומרחיצו ומנעילו ושופך מים על ידיו. אח"כ נזדמן שהלך כמהרר"ח נר"ו מירושלים למצרים, הלך ג"כ ריב"ן עמו, הכל כדי למצוא חן בעיניו ולפתותו בענין מסירת זו החכמה. אח"כ הלך ממצרים לירושלים והלך ג"כ ריב"ן, ועכ"ז לא היה יכול לפתותו, להיות שאמר כמהרר"ח נר"ו, שאין רשות נתונה מלמעלה

עדיין. והיה ריב"ן עומד על משמרתו ומצפה לרחמי שמים. עד שאח"כ נפל כהרר"ח למשכב והיה מוטל על ערש דוי שנה תמימה, שלא היה יודע בין החיים למות, אזי ריב"ן נתן נ' זהובים לאחיו של כמהרר"ח, ושמו כהר"ר משה נר"ו, על מנת שיביא לו הספרים, וכדי להחזיר לו הספרים אחר ג' ימים. מיד הלך כהר"ר משה נר"ו והשתדל ופתח בהחבא והביא לו הספרים אבל לא כולן. ואפשר שכך היה גזור למעלה שלא יתעלה כולו כי אם אותו החלק לבד. ותיכף שכר ריב"ן מאה סופרים ונתן לכל אחד ששה ניירים והעתיקו אותן בג' ימים, ותיכף החזיר הספרים למקומן. ותיכף באותה שעה חזר כמהרר"ח לבריאותו. ולא היה ריב"ן יכול להשיג יותר מן אותן הספרים שלא העתיק. ומאותו יום והלאה נתפשטו הספרים בין יחידי סגולה בא"י לבד, ומורי כמהר"ר מסעוד סגי נהור נר"ו ומורי מהר"ר סיליאון מערבי נר"ו הם סיימו אותם כבר שלש פעמים, והם בקיאים בהם כמו בא"ב, וכן הם בקיאים בכל הזוהר ובתיקונים, ומאיר לפניהם כאור השמש, להיות ששתי פעמים בשנה חוק ולא יעבור הולכים כל חכמי סגולה הבקיאים בחכמת האמת יותר מכל החכמים למירון, ששם קבור רשב"י ור"א בנו והלל ושמאי ור' יוחנן הסנדלר, ועל כל אחד בנוי כמו מגדל גבוה ד' קומות איש, והתנא הוא קבור מבפנים, והמגדל מקיפו לכל צד, ושם פורסים אהל א' מן קברו של רשב"י עד קברו של ר"א, ויושבים לשם בין רשב"י ור"א י' ימים וי' לילות רצופים ועוסקים בספר הזוהר, דהיינו חכם אחד מגיד והאחרים מקשיבים. ויש להם שמש אחד המכין להם מאכל וד' גוים חגורים כלי זיין עומדים בכל לילה מבחוץ כדי לשמור אותם מהגנבים, להיות שהוא רחוק מצפת קרוב לב' פרסאות ורחוק מכפר מירון כמו תחום שבת. וזה הדבר הם עושים י' ימים קודם שבועות וי' ימים קודם ר"ה תמיד, ואינם מפרשים אותו על הדרך של מהררמ"ק מיום שנתגלתה זאת החכמה של האר"י ז"ל, הגם כי פירוש הזוהר של מהררמ"ק הוא פה צפת, וגם קיצור פירוש זה נקרא ירח יקר, ר"ל שפי' ר' משה קורדווירו רבו כפני חמה, ולכן נקרא אור יקר, ופי' תלמידו דומה כפני לבנה, שמקבלת האור מהחמה, ולכן נקרא ירח יקר, על שם המקרא, שעשה א' מתלמידיו, ושמו כמוה"ר אברהם גלאנטי זצ"ל, שחיבר ספר קול בוכים, להיות שניכר יתרון הסודות של האר"י זצ"ל כיתרון אור השמש על הלבנה, וניכר שעדיין בזמן הרמ"ק לא היתה מתגלית עת רצון מלמעלה כמו בזמן האר"י ז"ל ולא ניתן רשות לפי מדרגתו יותר לגלות.

וכן מצאתי שגם מהר"ר יוסף גיקיטליא ע"ה נתגלה עליו רוח הקדש מלמעלה ובא אליו המגיד בכל יום וגילה לו סתרי תורה. והרי כ"ת בעצמו יודע מתוך דברי הפרדס, שבכמה מקומות לא חש לקמחיה. וכן ר' יוסף קארו ע"ה, שבכל פעם ופעם שהיה חוזר על המשניות בעל פה, נתגלה עליו המגיד והיו בני אדם שומעים את קולו דרך הדלת ודרך אחורים, שהיה אומר: „שלום עליך, ר' יוסף קארו! אני הוא המשנה שלמדתני, יצאתי לאלפך בינה. כמה מתפאר בך הקב"ה בישיבה של

מעלה ואומר: בני וסף כך וכך הם מעשיו, כך וכך הם דרכיו, כך הוא שקידתו בלימודו. אשרי לו ואשרי יולדתו ואשרי היושבים בחבורתו. ואני המשנה ראיתי את מקומך שהכינו לך בג"ע, כמה טובה גנוזה לך בג"ע, כמה תפנוקין ועידונין הם מעותדין לך. חזק ואמץ ביראת השם. ועתה באתי לגלות סוד פלוני בסתרי תורה וכו'". וכל הדברים שגילה לו המגיד העלה אותם על ספר וקרא אותו ספר המגיד, ואעפ"י כן כלא חשיב דמי לפני חכמתו של האר"י ז"ל ולמד ממנו סתרי תורה. והאר"י ז"ל לא רצה ללמדו ואמר שנשמתו אינה מסוגלת לקבל חכמה יותר, אלא ע"פ הדרך של רמ"ק ז"ל. וסימן לדבר שבכל פעם שישב מהררי"ק לפניו ללמוד, תיכף כשהתחיל לגלות לו סוד, התחיל מהררי"ק לישן ולנמנם, עד שהוא בעצמו ראה והכיר שאינו ראוי לכך, ופסק מללמוד. ואני הצעיר שלמה מעיד, שדברתי עם אלמנתו של רי"ק ז"ל וספרה לי, שמהררי"ק היה לו בן נחמד ושידך אותו עם בתו של האר"י ז"ל. והלך מהררי"ק עם בנו לסעודת אירוסין אל בתו של האר"י ז"ל. כיון שחזר לביתו אמר מהררי"ק לאשתו: „אשתי, אשתי! מה אומר לך ומה אספר מהרזים ומטעמי התורה והמצוה, מה ידיעה הרווחתי עתה בזו הסעודה מפה הקדוש של ר' יצחק אשכנזי? היכן הוא כח ביד בשר ודם להשיג בשכלו מה שיודע הוא? והיכן הוא כח ביד שום מלאך לידע מה שיודע הוא? אין זו כי אם נשמה אחת מהנביאים הראשונים, שאפילו תנא אחד אינו יכול לומר מה שאומר הוא. אבל אני מפחד עליו בעוו"ה מאד, שזה הדור הגרוע לא יוכל לסבול רוב קדושתו ויוקת ויאבד מהם בקיצור שנים בעוונות". וכן היה.

וכן כתב מהרר"ח בתוך הספרים וז"ל: „פעם אחת קרוב לזמן פטירתו עמדנו עם מורנו ורבנו על ציון שמעיא ואבטליון בגוש חלב, שהוא רחוק מצפת מהלך ג' שעות. ואמר לנו, ששמעיא ואבטליון אמרו לו שיאמר לנו שנתפלל על משיח בן יוסף שלא ימות. ואנחנו לא הבננוהו ולא שבנו לשאול מה הוא אומר. ולא עמד זמן רב, שנתבקש בישיבה של מעלה מורנו ורבנו ע"ה. ובכן למפרע הבננו מה שאמר לנו, שנתפלל על משיח בן יוסף שלא ימות, שעל עצמו אמר כן, ושהוא המשיח בן יוסף. שלא בא לעולם אלא להביא הגאולה ולמלאות כל העולם במלכא משיחא".

אבל סיפר לי כמהר"ר גדליא נר"ו, שקודם פטירתו אמר לתלמידיו שבזמן מועט יחזור לזה העולם. והיום הזה כבר הן ל"ג שנה שנפטר לבית עולמו, ועד היום הזה ממתין ר"ח נר"ו שיבוא אליו חכם א', שהוא גלגול נשמתו של האר"י ז"ל, שימסור לו מהרר"ח כל סודותיו והוא יחזיר אח"כ העטרה ליושנה בעזרת האל.

לכן אהובי וידידי, להיות כי אהבת עולם אהבתיך מחמת מעשיך הטובים וכוונתך הרצויה, ע"כ יצאתי כהיום הזה בְּשׂוּרָתַיִם הבזויות הללו להשמיע למרום קדושת מכ"ת ולבשרו, כי הנצנים של האר"י נראו בארץ ת"ל, ועל פתחינו כל פרי מגדים, חמר דאינטור בענבוהי, אור הגנוז מששת ימי בראשית לצדיקים עתה נתגלה חלק טוב ממנו, תהלה לאל ושבח לבורא עולם, לשרידים אשר ה' קורא בארץ הצבי.

ועתה, אהובי אחי וראש, אם בן חיל אתה ויש אלהים עמך ונפשך חפצה להתדבק ביוצרה ולהשיג השגה שלמה מאי דיזכון צדיקייא להשיג בתריהון, אזי תאזור כגבר חלציך ותשנס את מתניך כגבור לרוץ אורח, וקמת ועלית אל המקום ואל הארץ אשר בחר ה׳ לנחלתו, ולפני החכם ר׳ חיים תעמוד ושאלת באורים ותומים. וחכיתי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו, כי הוא יסמוך ידו עליך ויאצל מן רוח הקדש עליך, ואתה תגיל בה׳ ובקדוש ישראל תתהלל, ותזכה למלאות מקומו ומקום רבו, בעזרת האל ית׳. כי לבי אומר לי בוַדַּאי וַדָּאות כי מכ״ת הוא אותו החכם שאמר מהר״ח שהוא גלגול של האר״י ז״ל. ואם יהיה זכות הדור, שיבוא לפניו וימסור לו כל גנזי חכמתו ויסמוך ידיו עליו ויאצל מרוחו אשר עליו, ועתה על ידי מכ״ת נזכה בעוה״ז גם אנחנו ובאורו יראה לנו אור. וכאשר יזכהו הש״י שיבוא לארץ הצבי אזי יראה בתוכה חכמים גדולים, חסידים ואנשי מעשה, מלאים חכמת הש״י וענוה על התכלית, ראויים שתשרה שכינה עליהם כמרע״ה, כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה׳, בקיאים בכל המדרשים ואגדות ודרשנים גדולים, ועל הכל הענוה ושפלות רוח שיש להם, שאין חכם מתבייש לילך הוא בעצמו לשאוב מים ולהביא בדו על שכמו, או לילך אל השוק ולקנות הלפת והירקות והמלח והפת והשמן, וכל צרכי בית עושה כל אחד בעצמו, והן נוחין זה לזה בהלכה. וכמו מכ״ת וב׳ נפשות ביתו צריכין לפזור הבית טאליר א׳ לכל שבוע, ובו יחיו חיי המלך בעזהש״י, בבשר ויין ופירות ופת נקיח סלת. ואם רצה לצמצם בפת ולפתן ומיני קטניות טובים ופירות טובים יוכל להעביר בו רביעית טאליר לשבוע. וההספקה שיתנו למ״כ מישיבה של אשכנזים תהיה חצי טאליר לשבוע, כי כן נוהגים ליתן לכל אחד מחכמי הישיבה. ובעד השאר החכם עיניו בראשו: כ״ת ישתדל לשם בארצו שיסבב בכל קהלות יעקב שבפולאניאה ורוסיא ופיהם, וידרוש בכל קהלה וקהלה ויבקש מהם עזר וסמך עד אשר יהיה לכמ״ת ק״ל טאליר להוצאות הדרך, ועוד מאה טאליר אחרים שתביאם עמך לארץ הקדושה למען יהיה בידך איזה קרן שיעשה פירות על ידי איזה השתדלות שיעשה בא״י בעהש״י. ועוד איזה י׳ טאליר שתקנה בהם מטלטלי הבית המוכרחים. והספרים שיש לכ״ת תמכור אותם לשם, כי פה ימצא מכ״ת בי׳ טאליר ספרים שבארצכם הם שוים חמשים טאליר ויותר. גם ישתדל מכ״ת עם איזה אנשים אהובים, עשירים או קרובים, שישלחו למכ״ת מדי שנה בשנה דבר קצוב, חק ולא יעבור. אם את הדבר הזה תעשה וְצִוְּךָ אלהים ויכלת עמוד, ועל מקומך תשב בבית המדרש בקדושה עם גדולי ישראל בע״ה. ולא יסמוך מכ״ת שימצא פה מהתלמידים שילמוד עמהם בשכר, יען כי התלמידים כלם מדברים בלשון ספרד, והם לומדים בחבורה של תלמוד תורה, ששם יושבים י״ח מלמדים המלמדים לכל הנערים בלי קבלת פרס, יען כי יש עשירים בקוסטנטינא שפורעים שכר המלמדים משנה לשנה.

ואני אחלה פני אדוני ימצא נא עבדך חן בעיני כ״ת ותגדיל נא חסדך עמדי שיעתיק כ״ת כתב זה וישלחנו לרזנה ליד חברי ועמיתי כהר״ר

יצחק כ"ץ, חתן ר' יוסף בער מק"ק פוזנא, וליד החסיד כהר"ר ליב רודניק, חתן הירש ישראל פרנס, ועוד העתק אחד ליד החסיד צדיק יסוד עולם כהר"ר חיים רשפיץ יצ"ו, והוא יושב בק"ק... שבמעהררין, למען ישמעו ענוים וישמחו על כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם, ובודאי כי הוא סימן גאולה בעזהש"י.

ואני אמרתי אציגה נא מעט מזער מהנהו מילי מעליותא שכתב מהרר"ח בהקדמתו, וז"ל: „ואמנם עם היות שבודאי בדורות האחרונים האלה יתפרנסון מהאי חבורא הנ"ל, אין ספק כי מי החכמה לא יתגלו לכל אדם בכח עיון כפי שכלם האנושי והחומרי, ולא ע"י שפע אלהי המושפע עליו רוח ממרום, כי הלא הרמב"ן ז"ל, שהיה אחרון מאד קרוב לדורנו זה, כתב בסוף הקדמת ביאורו על התורה, וז"ל: — ואני הנני מביא בברית נאמנה נותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בספרי זה לבל יסבור סברא ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי תורה, כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דברי ולא יִוָּדעו כלל בשום שכל ובינה, זולת מפי מקובל חכם לקבל אוזן מאוזן. והסברא בהם אוולת ומחשבה מועלת רבת הנזקים ומונעת התועלת. אל יאמין בשוא נתעה, כי לא תבואהו בסברותיו, רק רעה ידברו אל ה', סרה לא יוכלו כפרה. אל יהרסו לעלות אל ה' וגו'. אבל יחזו מפי רושמנו חידושים בפשטים ובמדרשים וכו'. — ואם הרמב"ן אחרון כל המקובלים הפליג בזה לומר שלא יושגו דבריו כלל ועיקר, איך יעלה בדעת שכל אנושי, בפרט כאנשי דורנו זה, להבין בשכל דברי אלהים חיים כהרשב"י ע"ה, אשר קול דברותיו מלהבת אש הן חתומים באלף עזקאן. הלא תראה כי בעת פטירתו, בריש אדרת האזינו, לא נתן רשות לשום א' מתלמידיו לכתוב בספר דברי הזהר, זולת לר' אבהו. ועכ"ז בפרשת משפטים דף קכ"ג ע"ב א"ל ר' אלעזר לר' אבהו: כל הני תיקונים אבא גלי לון בגין דלא יעול בכיסופא לעלמא דאתי. השתא, אמאי אצטרכו לאיתגלאה? א"ל ר' אבהו: ההוא דאנא כתיבנא — מבוצינא קדישא אמינא, כתבוה לגבי חבריא, דהא אינון ידעין מלין בגוונא. ואם שם שניתן רשות לכתוב ולא ללמוד אלא לחברים דאעלו ונפקו באידרא קדישא, ועכ"ז נתכעס עליו ר' אלעזר למה גילה להם, והוא השיב גם כן שמכאן והלאה סתימין מילין בגוונא, ואפילו משאר בני דורם אשר לבם כפתחא של אולם סתימן מילין מנייהו, עם היותם כתובים, ולא אתגליין אפילו לחברים אלא בגוון ובתוך לבן כסתימו, וזה שאמר בגוונא ולא אמר לבא, כל שכן בדורנו זה, עורים וחרשים, טח מראות עינינו מהשכיל לבותינו! — וכן ריש פרשת ויחי דף רי"ז ע"א: בכה ר"א ואמר רשב"י דטחנין סחנין מיניה מנא טבא ולא אשתאר בעלמא מיניה דבר, כמה דכתיב קח צנצנת אחת למשמרת — לאצנועתא. ואלו באתגליא לא כתיב. והשתא מאן יכול לגלאה רזין ומאן נודע להון. וכן בפרשת אחרי מות דף ע"ט ע"ב: בתר דשכיב רשב"י הוו חבריא אמרין: אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. ואין ספק, כי לולא שידע רשב"י והכיר ברוח קדשו בר' אבהו שהוא חכם גדול ויודע להלביש ולהעלים הדברים דרך

חידות ורמזים, שלא יבינום אפילו חכמי הדור ההוא יותר מזולתו, לא היה מצוה לו בפרטות שיכתוב ולא מניחו לכתוב, כי הרי שם באדרת האזינו דף רצ"ד ע"ב אמר רשב"י עליו נאמן רוח מכסה דבר — דכל מאן דגלי רזין בידוע דנשמתו לאו איהו מגופא דמלכא קדישא, ובגין דא כד תיפוק נשמתו וכו'. וי להאי בר נש, וי לנשמתיה. זכאה חולקיהון דצדיקיא דמכסין רזין, כל שכן רזין עילאין דהקב"ה וכו'. וכן בפרשת פנחס דף רמ"ד ע"א ברעיא מהימנא: אמר ר"א, מאן דמזלזל בפירורין דנהמא וכו', כ"ש וכ"ש מאן דמסיר רזין דאורייתא וסתרי מעשה בראשית או סתרי אתוותא דשמא מפרש לאנשים שאינם מהוגנים וכו' עד אתמר נודד ללחם איה — ללחמה של תורה, ולית מאן דאשגח עליה וכו'. והנה אב רשב"י עצמו אמר כן שלא לגלות בשום אופן, איך צוה לר' אבהו לכתוב בספר דברי האידרא ודברי הזהר? והרי הרמב"ם כתב: דברים הנכתבים בספר דומה כאלו נדרשים לאלפים מבני אדם? אלא ודאי אית לן למימר כי ידע רשב"י בר"א כי הוא יעלים הדברים בתכלית ההעלם, וכאלו לא נכתבו דמי. ואם תאמר: א"כ היתה לחנם, אהרי שאין מי שיבינם? תשובתך בצדו ממאמר התיקונים, וז"ל: מהאי חבורא דילך יתפרנסון כמה עילאה לעילא עד דאיתגליא לתתאי בסוף יומיא, דבגיניה ושבתם איש אל אחוזתו וכו'. הרי כי ידע רשב"י ע"ה שדברי הספר יהיו גנוזים וחתומים כספר חתום, ולא יתגלה אלא עד סוף יומיא אל הראוים אליו בדרא בתראה, כדי שבזכותיה יגאלו ישראל. לכן צוה לכתבו והניחו למשמרת. ואמנם בכל דור ודור נמצאו אנשים יחידים ראוים לשרות עליהם רוח הקודש, והיה אליהו ז"ל נגלה עליהם ומלמדם סתרי תורה, וכנזכר בכמה ספרים וכו'. וסוף דבריו: ולכן אנשי לבב שמעו לי ואל יהרסו לראות בספרים האחרונים הבנוים על פי שכלם האנושי ולא אל דרכיהם, ולא יאמין בהבנת פירושיהם במאמרי הזהר, ושומע לי ישכון בטח. ואני הצעיר חיים ויטאל, מחבר הספר הזה, בראותי תשוקת החרדים אל תורת ה', ראיתי להאיר עיניהם בקצת מזער הקדמות שקבלתי ממורי ז"ל, כאשר אבאר, ומהן תוכל לאחוז ולקחת מעץ החיים טוב ורע, כאשר תראה דברי בנויים על הקדמות נעלמות שנתגלו למורי ז"ל ברוח הקודש ועל פי אליהו ז"ל. והיום אביעה חידות ונפלאות תמים דעים. כי כמו שבכל דור ודור כן היום אלהי הראשונים והאחרונים הפליא חסדו עמנו בדורנו, כי חשף את זרוע קדשו וישלח לנו עיר וקדיש מן שמיא נחית, החסיד הרב הגדול האלהי כרשב"י בדורו, מורי ורבי כמהר"ר יצחק אשכנזי ז"ל, וממיצר מצרים קראנו יה וענגו במרחב יה, בארץ רחבת ידים עיר גדולה לאלהים של חכמים ושל סופרים צפת תוב"ב בגליל עליון. כי כמו ב' שנים קודם פטירת מורי ז"ל בא ממצרים אנוס על פי הדבור, כי כן הוגד לו על פי רוח הקודש, כי הגיע עת פקודת רוחו להשיבה אל האלהים אשר נתנה לו, וגם שם במצרים נצטווה על פי השגחתו להפקיד מעט מזער קצת מחכמתו הגדולה בידו, כי כן נצטווה ממתיבתא דרקיעא להחיות שארית בארץ, והדברים עתיקים, כבושים ללבושי. ואז בעלותו ממצרים

ויסמוך את ידו עלי והאיר עיני שכלי בקצת הקדמות אמתיות שרשיות שמסרו לו במתיבתא דרקיעא ושלמד מפי אליהו ז"ל, שנתגלה עליו תמיד, ורשות אתיהב ליה לגלות רזי סתימות הזהר שלא נתגלו מימות רשב"י ואילך. ולולא יגורתי מפני האף והחימה, קנאת חמת גבר, אולי ימצאו באנשי דורנו חכמים בדעתם ויקשו את ערפם לבלתי האמין כי יש אלהים בארץ, ויראתי פן מקנאתם בשמעם את שמע גדולותיו ונפלאותיו העצומים ח"ו יטילו פגם בקודש הקדשים ואמרו: מאי גבר בגוברין? הלא גם בנו דבר ה', — לולי זה הייתי מספר קצות דרכיו ונפלאותיו אשר עיני ראו ולא זר, דברים מבהילים לא נראו בכל הארץ מימי התנאים כרשב"י ע"ה וחבריו, והיה מכיר בכל מעשי בני אדם, וגם אפילו במחשבותם, והיה מכיר בחכמת הפרצוף ובנשמות בני אדם, דברים מבהילים. וכל זה השיג על ידי חסידותו ופרישותו, אחר התעסקו ימים רבים בספרים חדשים גם ישנים בחכמה זו, ועליהם הוסיף חסידות זריזות ופרישות וטהרה וקדושה והביאוהו לרוח הקודש, והיה אליהו ז"ל מתגלה אליו תמיד. וזה ידעתי מפיו ובאמונה, ואף אם אין נביא וחוזה אחר החורבן, לא נמנע רוח אלהים רוח הקודש מרחף על הראוים אליו, כמו שהוכחנו מענין הראב"ד ומתנא דבי אליהו ז"ל, כנזכר. והנה הדברים עצמם עדים, יעידון יגידון בחיבור זה, כל רואיהם יכירום כי דברים כאלה אי אפשר לשום נברא להשיגם בשום שכל ומדע, לולי ע"י הופעת רוח ממרום ועל פי אליהו ז"ל, וכנזכר בתיקונים: דאת עתיד לאתגליא בסוף יומיא, ואית מאן דאת עתיד לאתגלאה ליה אפין באפין, ואית מאן דאת עתיד לאתגלאה ליה בטמירו, בעין השכל דיליה. ואלו באתי לכתוב כל אשר קבלתי ממורי ז"ל לא יספיק כל עורות אילי נביות, כמפורסם קצת לשומעים לקולי בסברתי. ואמנם רצוני להעלות על ספר קצת הקדמות המוכרחות מאד, מה שהורשיתי לכתוב. ואף גם זה בקיצור נמרץ כמציץ מן החרכים. וקראתי שם הספר „עץ החיים", על שמי ועל שם החכמה אשר טועמיה חיים זכו ואכלו ממנו ויחיו לעולם וכו'." ע"כ לשונו הזהב.

וכבר הארכתי למעניתי יותר מדאי. וקמיה הקב"ה גלוי כי לשם שמים נתכוונתי — להראות לכ"ת הדרך אשר ילך, לאיזה דרך ישכון אור החכמה, למען יזכה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. ואם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, ויתגלו לו תעלומות חכמה כמים לים מכסים ונהרו אליו גוים רבים לשמוע ממנו דבר מה לדעת מעשה ישראל סבא. לכן איעצך, אהובי כנפשי, המלט אל ארץ החיים ואל תעמוד, כי עת דודים הגיע, שכבר הרב הגדול כמהר"ח יצ"ו בא בימים, ובעת ההיא בן ס"ה שנה, הש"י יאריך ימיו ושנותיו. בלי ספק שכבר הגיע זמן שהוא מוכרח למסור חכמתו וסודותיו לאנשים הראוים אליה. ומה גם כי חבלים נפלו לי בנעימים, שכבר זכינו לרוב חיבוריו, קרוב לת"ר ניירות, כולם רזים עליונים דעתיק יומין, ורזין דעלמין דאתחרבו ורזין דסתר סתרים שהם לפני עולם האצילות, עולם הנקודים עולם העקודים ועולם הפירורים, סוד הדיוקן, סודות אריך אנפין, סודות דאבא ואימא, סודות דזעיר אנפין

ונוקביה, סוד הנשמות וסוד הגלגול, וסוד הקטנות וסוד העיבור והיניקה והגלות, סוד אדם הראשון וחטאו, סודות של התפלות וטעמי המצוות, וכהנה וכהנה רזים וסתרי תורה אשר בראותו אותם יפול י׳ פעמים על הארץ וינשק קברו של האר״י ז״ל ולחי עלמא ישבח ויהדר די שולטניה שלטון עולם ומלכותיה עם דר ודר.

ושלום כ״ת יגדל לעד את נפשו החשובה המלאה דעת ה׳ ויראת אלהים ונפש אהובך הנאמן המתפלל עליך הצעיר שלמה שלומל בן לא״א כהרר״ח ז״ל על הלחץ. יום ה׳ כ״ה תברכו לחודש חשון שס״ז לפ״ק. פה צפת תוב״ב בגליל העליון בגבול נפתלי העליון.

XVII. ספר החזיונות

לר' חיים ויטאל

ספר החזיונות לר' חיים ויטאל נקרא ברגיל בשם שבחי ר' חיים ויטאל. הספר כולל רשימות אבטוביוגרפיות שערך לו ר' חיים בעצמו. מתוך הרשימות הללו נראה תדיר רצונו להטעים ערך מעלתו על שאר המקובלים כלם. בעיקר הוא מדגיש את יחוסו אל האר"י והיאך משחהו האר"י במקום עצמו מחמת רוב חילו והשגתו בקבלה עיונית ומעשית. ר' חיים קרא לפנקס רשימותיו בשם ספר החזון (או ספר חזיונות), וחלקהו לשנים: בחלק הראשון רשם מאורעות בודדים משעת לידתו ואילך, ובחלק השני סדר את חלומותיו וחזיונותיו.

הספר חשוב לא רק בנידון תולדותיו של ר' חיים לבד: דרך אגב הוא מזכיר כמה מבני דורו ונותן כמה ציורים מן החיים בדמשק, צפת ועוד.

הספר היה חביב מאד על החסידים והמקובלים והיה חוזר בהרבה העתקות בכתב־יד, שהיו נמכרות ביוקר. כן כתוב בסוף הכ"י, שעל פיו ניתנים כאן הלקוטים מתוך ספר זה: „הספר הזה הובא מירושלים ונתנו ששים אריות כדי (שירשה) להעתיקו, ואני נתתי בעד העתקה זו ארבעה אריות וכדין לשלוח לכם"...

בפעם הראשונה נקבע הספר בדפוס באוסטרהא בשנת תקפ"ו בשם „שבחי ר' חיים וויטאל". בשנת תרכ"ו נדפס הס' בירושלים מתוך כ"י של נכד רח"ו, שהעתיקו מן האבטוגראף של רח"ו.

ביבליוגרפיא:

1. ספר שבחי ר' חיים וויטאל, אוסטרהא תקפ"ו.
2. דוד כהנא, תולדות המקובלים וכו', I. 50.
3. Graetz, Geschichte d. Juden IX, Note.

א. לידתו של ר' חיים.

בשנת חמשת אלפים ושלש מאות ואחת ליצירה, בהיות אבא מארי צדיין בחוץ לארץ, נתארח אצלו ת"ח אחד גדול בדורו, ושמו ר' חיים אשכנזי, ואמר לו: „דע, כי אתה עתיד לילך לארץ ישראל, ולשכון שם

על כל פנים, ושם יולד לך בן וקראת שמו חיים כשמי, והוא יהיה חכם גדול שלא יהא כמוהו בדורו״. ואחרי שתי שנים שבא אבא מארי לארץ ישראל נולדתי אני, והיא היתה שנת הש״ג ליצירה.

שנת שי״ד לפ״ק הייתי בן י״ב שנה והיה חכם אחד גדול בקי בחכמות שרטוטי היד, והביט בשרטוטי כפות ידי ואמר לי: „דע, כי בהיותך בן כ״ד שנה יבואו הרהורים רעים בלבך להתבטל מעמך התורה שתי שנים ומחצה. ואח״כ יזדמנו לפניך ב׳ דרכים: האחת לג״ע והאחת לגיהנם, ואז הבחירה בידך. ואם תבחר בדרך גיהנום — לא יהא בדורך רשע גדול כמותך, ואם תבחר בדרך גן עדן — תעלה בחכמה וביראת חטא על כל בני דורך, דבר לא ישוער״.

שנת השי״ז לפ״ק צוה מוהר״י קארו יצ״ו למורי הר״מ אלשיך בשם המגיד הדובר בו, שיזהר בכל יכולתו מאד ללמדני, שאני עתיד לישאר אחריו בדור ממלא מקומו. ודבר זה הזהירני לי אני ג״כ בשם המגיד. והיה אומר, שחצי העולם מתקיים בזכות אבא מארי ע״י התפילין הכשרים שהיה כותב וחצי העולם מתקיים על ידי.

— — — שנת ש״ל היתה אשה חכמה מדברת עתידות, וגם היתה בקיאה בחכמת טפות השמן, והיו מאומתים כל דבריה. ואשאל ממנה על השמן בלחש, כמנהג, על השגתי בחכמת הקבלה, ולא ידעה להשיבני, עד אשר לבשה רוח קנאה ותתחזק בלחשים ותקם על רגליה ותנשק רגלי ותאמר: „תמחול לי, כי לא הייתי מכרת גדולת נשמתך. והנה אינך מערך נשמות חכמי זה הדור, כי אם מדורות הראשונים, התנאים, כפי מה שראיתי בשמן הזה. והנה תשובת שאלתך הראו לי בשמן הזה כתובה באותיות אשוריות בזה הלשון: הנה על האיש הזה השואל המשילו רז״ל במדרש שיר השירים על שלמה המלך ע״ה לבאר מים חיים נובעין ומתוקין מאד, עמוק עמוק מי ימצאנו, ואין אדם יודע לשאוב ממנו עד שבא פקח אחד וקשר חבל בחבל וירד ושתה. כן אתה חושק וצמא לידע חכמה אחת הנקראת קבלה, ועליה אתה שואל. ודע, כי תשיג אותה כענין המשל דשלמה המלך ע״ה. מה שלא השיג שום חכם מהקודמים אליך מכמה דורות. וזה יהיה על ידי חכם אחד גדול, שיבוא בסוף זאת השנה לצפת מצד דרום, כמו ממצרים, והוא ילמדך זאת החכמה״. עכת״ד[1]. וכן היה, שבשנה ההיא בא מורי ז״ל ממצרים.

ב. ר׳ חיים מתגלה לדורו.

— — — שנת השל״ד בא הר״ר מסעוד הכהן מן דרעה לצפת, וספר לי, כי בצאתו משם הלך להפטר מאדם אחד גדול הדור, שהיה יודע עתידות, ושמו אברהם שלום, ואמר לו: „לך לחיים ולשלום״. ואמר לו פירוש הדברים, שיבוא אצלי אני חיים, ויתן לי שלום משמו. ונתן לו כל הסימנים אשר בי, ואמר לו: „אמור לו בשמי, כי הוא משיח בן יוסף. וילך

1 עד כאן תוכן דבריה.

לירושלים וישכון שם שתי שנים בהכרת. אך בשנה השלישית הבחירה בידו, אם ירצה ידור שם. ואחר שנה ראשונה תחל רוח ה' לפעמו, ומאז ואילך יהיה עליו מחלוקת בין אנשי ירושלים והגליל, ואנשי מצרים יסייעו לירושלים. אך עם כל זה הגליל ינצחו ויחזירוהו לדור שם בגליל. ושם יתקבצו אליו אלפים ורבבות מישראל, וימלוך עליהם וילמדם תורה. ואח"כ אני אלך לשם ואהיה משיח בן דוד, והוא יהיה משיח בן יוסף, אם יזכה הדור לכך. ויזהר שכשילך לירושלים לא יקבץ עמו אנשים, כי ימשך לו מזה נזק גדול, וגם כי יכנס בבית הסוהר לסבה זו. ומה שאמרו חז"ל על משיח בן יוסף שיהרג, אני אשתדל בכל כחי להצילו מאותה הגזירה, כי עליו נאמר: חיים שאל ממך נתת לו — פירוש, כי משיח בן דוד ישאל מהשי"ת שיתן לו חיים למשיח בן יוסף, הנקרא חיים, והשי"ת יתן לו חיים".

— — — שנת השל"ט כשהייתי בירושלים, יום א' בא אלי בבקר השמש של בית המקדש, והיה שונא היהודים בטבע. ויבוא אלי וינשק ידי ורגלי ויחלה פני שאברכהו ושאכתוב לו שתים או ג' תיבות מכתב ידי, מאיזה דבר שיהיה, כדי שיתלהו בצווארו כעין קמיע. ואשאלהו: „מה נתחדש לך עתה, כי אני יודעך שאין זה דרכך?" ויאמר לי: „הנה נא ידעתי, כי איש אלהים קדוש אתה, כי אני משמש בבית המקדש, וזה הלילה בעת חצות יצאתי מפתח בית המקדש להטיל מים בעזרה, והיה הירח מאיר כצהרים. ואשא עיני ואראה אותך פורח באויר ושוטט על בית המקדש שעה אחת. ואתה הוא בעצמך בלתי שום ספק כלל וכלל."

ג. ר' חיים בתור מקובל.

— — — בשנה ההיא[2] היה מורי הר"מ אלשיך קובע מדרשו בחצר אשה אחת אשכנזית, ויום אחד ראתה אותו יושב ומצטער. ותשאלהו על מה הוא מצטער. ויאמר לה: „איך לא אצטער על תלמידי הר' חיים, שאינו רוצה ללמדני חכמת הקבלה". ותאמר לו: „וכי תלמידך גדול ממך?" ויספר לה, איך בהיות מורי ז"ל קיים, היה הולך אצלו יום אחד ויבך ויתחנן לו שילמדהו חכמת הקבלה הוא בעצמו שלא על ידי. וישיבהו, כי הוא לא בא לעולם אלא ללמדני לי לבדי, ואי אפשר שתתגלה חכמה זו כי אם על ידי. — ואמרתי לו: „איך יתכן, אחר שהייתי רבו אהיה תלמידו?" ויאמר לי: „הלואי שתזכה להיות תלמידו, כי לולא אמרם ז"ל: בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו, הייתי אני בעצמי מתקנא בו על עוצם המעלה שעתיד לגלות דבר לא ישוער".

בשנה הנזכרת חלתה אשתי חנה חולי גדול, וביום שבת היתה גוססת בלי שום הרגש. ובליל מוצאי שבת נתקרבנו אצלה לראות יציאת נשמתה, ופתאום פתחה את פיה ועיניה סגורות, ותברך ברכת עצי בשמים. ונשאל

---

[2] שנת השך. —

אותה: „מה ענין ברכה זו?" ותען בקול נמוך, כאוב מארץ, ותאמר: „דע, כי עתה הוליכו נפשי לגיהנום, וראיתי שהיו מבערים האש שנכבית בשבת, והרחתי ריח אש וגפרית הרבה. ואח"כ הוליכו נפשי ונפשות אחרים לגן עדן, לשדה שלפני גן עדן, ובו אילני הדס, כדי שנריח ריח טוב, להעביר ריח הגפרית של גיהנום. ואז ברכתי ברכת עצי בשמים. אח"כ חליתי פניהם שיוליכוני גם לגן עדן, לראות מקום בעלי. והוליכוני לגן עדן והכניסוני בתוך חצר גדולה, וכולה נטועה אילני בשמים ופירות טובים. ובאמצע החצר בריכת מים גדולה נובעת מים חיים. ובאמצעה סילון גבוה שדרך בו עולים המים הנובעים מלמטה למעלה עד האויר בחוזק, וחוזרים ונופלים וממלאים הבריכה. ובמימי הסילון הזה עששיות כעין זכוכית של זהב וכסף עולות ויורדות במים ההם. ואמרתי להם: „מה אלו?" ויאמרו לי: „אלו העששיות הם נפשות בניך שמתו בקטנותם, ועומדים תמיד במימי בריכות אביהם בגן עדן. כי כל החצר הגדולה הזאת וכל מה שבתורה הוא חלק אביהם בגן עדן. אח"כ ראיתי בצד אחד בחצר סולם אחד, שבו עולים לעליה אחת למעלה באותו צד, והוא פתוח כעין אכסדרה מקורה בגג. ובו ג' כתלים, והכותל הרביעי לרווחה, כדי לראות משם בתענוגי אילני החצר. והרבה ת"ח יושבים בעליה הנזכרת לומדים עם בעלי. וראיתי שם תלמיד חכם אחד מעוטף בטלית יושב שם. ושאלתי עליו, ואמרו לי: — זה הוא מהר"י אשכנזי רבו של בעלך. — ואמרתי להם: — ואיך הוא יושב בישיבה שלו בפני עצמו? — ואמרו לי, כי שם בגן עדן הוא קובע ישיבתו עם בעלי. ורציתי לעלות בסולם לראות מקום בעלי אשר הוא יושב שם ולא הניחוני, ואמרו לי: — אין לך רשות ליכנס אפילו בשום בית מכל הבתים שבחצר, ומכל שכן בעליה זו, כי כולן הם חלק בעלך פה בגן עדן. ואילולי שזכית להיות אשתו לא היו מניחין אותך ליכנס אפילו בחצר. — והנה הר' גדליה הלוי בעל אחות בעלי עולה בסולם. ויקצוף עליו בעלי ויגער בו, ויאמר לו: — רד מהר, כי אין לך רשות לעלות". — וילך לו." ובכלותה לדבר נאלמה כבראשונה עד הבקר. ואז פתחה עיניה וחזרה בדעתה. ונשאל אותה אם היא זוכרת הדברים שאמרה ליל מוצ"ש. ותאמר, כי אינה זוכרת כלל שום דבר. ונראה שזה היה להר' גדליה, לפי שבאותן הימים הייתי בכעס עמו.

— — — ועתה אכתוב מה שהגיד לי מורי ז"ל שבעת ימים קודם שנפטר לחיי עולם הבא. ודע, כי מן שעה ראשונה שדבר עמי אמר לי, שאזהר מאד מאד שלא אגלה ענינו והשגתו וידיעתו לבני אדם. לפי שהוא לא בא רק לתקן אותי בלבד, ואח"כ על ידי יתוקנו אחרים. והתרה בי, שאם אגלה ענינו לבני אדם שימשך נזק גדול לי ולכל העולם כולו. ונתגלגלו הדברים שידע מורי הר"מ אלשיך הדברים, וגזר עלי שאגיד לו הענין. ומכח גזרתו הוכרחתי לגלות לו, ואז משם ואילך רבו הנכנסים בבית מורי ז"ל. ואני הייתי חושב שעשיתי מצוה גדולה לזכות כל אותם בני אדם. ופעמים רבות היה מורי ז"ל מוכיח אותי על זה, כשלא היה לו פנאי

ללמוד עמי מרוב הנכנסין, והיה אומר לי: „הלא אתה גרמת זה שנכנסו כל אלו, ואני איש עניו, ואע"פ שנמשך לי נזק גדול בענין זה איני יכול לדחותם. ובהמשך הימים רצה לשלוח את כולם מעליו, ולא רצו לילך והפצירו בו עד בוש, עד שאמר להם: „אתם רוצים לגרום לי נזק, שאחזור לבחינות העיבור בעבורכם". והם היו אנשים גדולים והפצירו בו דבר גוזמא מאד ולא יכול להם. ולא עברו כמשלש חדשים עד שיום אחד לקחני בסתר, ואמר לי: „כבר ידעת כמה התריתי בך על הדבר הזה, וכמה נזק נמשך לך עתה, שאלמלא כך הייתי מעלה אותך למעלה מגלגל ערבות. והנה עתה דע לך, כי נמשך לי נזק גדול מגילוי סודות אלו להם, כי אינם עדיין מתוקנים לזה, ואני מוכרח להגיד לך כל אשר תשאל ממני, כמו שאמרתי לך פעמים רבות. ובעבורך שומעין הם ואינן כדאין לשומען, ובעבור זה נמשך לי נזק גדול מזה. ולכן שמע נא עצתי ואל תשאלני בפניהם דבר והניחה לי, ויפרדו כולם מעלי, ותשאר אתה לבדך ובעזר האל אעלה אותך למעלה מגלגל ערבות". ולא רציתי לשמוע דבריו ולעשות רצונו בזה. וכשמוע תשובתי התחיל לבאר לי קצת עניני נפשו, כמו שאכתוב בספר הגלגולים, עש"ב[3]. וחשב בזה אולי אתפתה בדבריו בשמעי מעלת נפשו, ואתרצה להועיל לי לבדי. ועל כל זה לא רציתי. ואז נתעכבנו יחד כל היום ההוא עד שקיעת החמה, ולא יכול לי להכריחני לדעתו. סוף דבר אמר לי: „דע, כי אין זמן אלא היום הזה בלבד, ואם לא תודה לדברי אין עוד תיקון אל הקלקול ונזק הנמשך לי ולך ולכל העולם ע"י גילוי סודות להם, שעדיין אין רשות מלמעלה בדבר זה." ואני בעוונותי רציתי להיות חסיד שוטה. ואמרתי לו: „מה שיארע לכולם יארע לי. ואם הם לא ילמדו גם אני לא אלמד. ולא יאמרו בשמים: בשביל תועלתי לא חששתי לתועלת אחרים". ואני לא שיערתי בעצמי מה שהיה בעוונותי הרבים. ואחר זה בשלשה ימים הוכה במגפה יום ערב שבת פרשה מטות ומסעי, יום כ"ח אב שנת השל"ב, וביום ג', ה' לאב, נפטר לחיי עולם הבא.

ד. חלומותיו וחזיונותיו של ר' חיים.

— — — שנת השכ"ו ליל שבת, ה' לחנוכה, אמרתי קידוש ואשב על השלחן לאכול. והיו עיני זולגות דמעות נאנח ונעצב על כי בעשרה בחשון שעבר נשאתי אשתי חנה וקשרו אותה בכשפים. ואמרתי בלבי להשי"ת: הנה על ידי שאלת חלום החזרתיה כנ"ל ואיך נזדמן לי צרה גדולה כזו? — — ומרוב דאגתי לא אכלתי כלל ואשכב על מטתי על פני בוכה עד שנרדמתי מתוך הבכיה. ואחלום והנה אני יושב בבית הר"ר ש"ש הלוי ז"ל מתפלל תפלת המנחה הנקראת רצון ביום השבת. ואחר התפלה, והנה עומד זקן א' בדמות הר"ר חיים הלוי אשכנזי ז"ל שכיני ויקראני בשמי ויאמר לי: „אתה, ר' חיים, תרצה לצאת עתה לשדה עמי וללות שבת מלכתא

---

[3] עיין שם באריכות.—

ביציאתה, כדרך שאתה נוהג להקביל פניה בכניסתה, ושם אראך דברים נוראים?" ואומר לו: „הנני". ונצא ונלך עד חומת העיר הישנה לצד מערבי כנגד החלון, במקום שהיה שם בתחלה פתח החומה. ואראה והנה שם הר גבוה. ראשו בשמים. ויאמר לי: „עלה אלי ההרה והיה שם, ושם אגיד לך דברי שליחותי אשר שולחתי אליך". וכהרף עין ראיתיו נצב על ראש ההר ואני יושב למטה, כי לא יכולתי לעלות כלל, כי אינו משופע כלל, כי אם זקוף ככותל. אמרתי לו: „תמה אני עליך שאני בחור ולא יכולתי לעלות, ואתה זקן ועלית כהרף עין". ויאמר לי: „אהה חיים, אינך יודע כי בכל יום אני עולה ויורד דרך ההר הזה אלף פעמים לעשות שליחותו של מקום, ואיך אתה תמה עלי?" וכשראיתי כי בתחילה קראני ר' חיים ועתה קראני חיים, וגם כשמוע דבריו המבהילים, ידעתי כי הוא אליהו ז"ל משבט הלוי וודאי. ואז זלגו עיני דמעות וחרדתי מאוד. ואז התחננתי אליו בדמעות שליש ואמרתי לו: „תיקר נא נפשי בעיניך והעלני עמך". ויאמר לי: „אל תירא כי על כן שולחתי אליך". ויחזק בזרועי ויעלני כהרף עין אל ראש ההר עמו. וארא והנה סולם אחד מוצב ארצה על ראש ההר, וראשו מגיע השמימה, ואין בסולם ההוא רק שלש שליבות, ובין שליבה לשליבה כשיעור קומת איש. ויאמר לי: „עד כאן נתנו לי רשות לסייעך, ומכאן ואילך ראה מה תעשה". וילך ויתעלם מעיני. ואני הייתי בוכה בצרה גדולה. והנה אשה חשובה, והיא יפה כשמש, נצבת לנגדי על ראש הסולם. ואחשוב בלבי שהיא אמי. ותאמר לי: „מה לך פה, בני חיים, בוכה? ואני שמעתי דמעתך ובאתי לעזרתך". ותפשוט ידה הימנית ותעלני לראש הסולם. וארא שם חלון גדול עגול ושלהבת אש גדולה יוצאת ממנו רצוא ושוב כמראה הבזק בחוזק גדול, זהיא להטה כל הנמצא שם, ואדע בעצמי כי הוא להט החרב המתהפכת אשר בפתח גן עדן. ואקרא שם במרירות נפש אל האשה ההיא ואמרתי לה: „אמי, אמי! עזריני נא מהלהט הזה בל ישרפני". ותאמר לי: „אין לך עוזר מזה הלהט כי אם אתה בעצמך. ולכן אתן לך עצה מה תעשה: שים ידך על ראשך ותמצא שם צמר גפן ולבן כשלג, ותקחנה ותשים אותה בחלון ותסגור החלון". ותעבור מהרה, ואעשה כן. ותעבור מהרה, ותיכף רגע נתעלמה ממני האשה. ונלע"ד כי הצמר גפן הוא שנהפכו שערות ראשי השחורות, שהם דין, ונהפכו ללבנות על ידי איזה זכות בסוד ושער רישיה כעמר נקי. ויחזור אליהו ליגלות כבראשונה, ויאחזני בימיני ויאמר לי: „בא עמי אל המקום אשר שלחוני בתחלה להביאך בו". ויביאני אל חצר גדולה שאין לה שיעור, ובתוכה נהרות גדולים מושכים מים חיים להשקות את הגן. ועל שפת הנהרות מזה ומזה אילנות של פירות נחמדים למראה דשנים ורעננים לאין קץ, ורובן אילני תפוחים מריחים כריח מור ואהלות. ועצי האילנות גבוהים מאד. וראשי הענפים היוצאים מגוף האילן כפופים למטה עד קרוב לארץ. ותחתיהם כעין סוכה. ובאותו הגן עופות לאין קץ כדמות אווזים לבנים מתהלכים בגן לאורכו ולרחבו, ושונים משניות דמסכתא שבת. כי כן היה אז ליל שבת כג"ל. ומדי הליכתן היו קורין משנה א' או פרק א' וזוקפים צוואר ואוכלים תפוחים מן האילן בעצמם, ואח"כ שותין מים מן

הנהרות וזה מעשיהם תמיד. ובאותה שעה הבנתי שהם נשמות הצדיקים בעלי משנה, אך לא הבנתי למה הם בצורות אווזים ועופות, ולא בצורת אנשים. ויוליכני עד פנימה תוך הגן, עד שראיתי בתוך הגן עליה אחת גדולה וגבוהה, כאלו היא על גבי גבעה גבוהה, ואין תחתיה בית אחר. והיתה גבוהה מקרקע הגן כשיעור קומת איש, ופתחה בצד מערב. וסולם של ג' מדריגות מאבנים מן הקרקע עד פתח העליה. ואז נתעלם ממני אליהו ז"ל ואעלה אני לבדי בסולם ההוא ואכנס בפתח העליה, ואראה את השי"ת יושב על כסא בצד כותל דרומי באמצע, והוא כדמות עתיק יומין וזקנו לבן כשלג מהודר עד אין תכלית, וצדיקים יושבים שם בקרקע לפניו על גבי מצעות ומרבדים חדשים ויפים עד מאד ולומדים תורה מפיו. ואדע בנפשי כי אלו הם צדיקים הנקראים בני עליה, והם בצורות בני אדם רואים פני השכינה תמיד ולומדים תורה מפיו עצמו, מה שאין מעלת בני משנה, כי הם בצורות עופות ואווזים שעליהם נאמר הרואה רבי בחלומו יצפה להכמה, ועומדים בחצר ובגן ואינן מקבלים פני שכינה בתמידות, כמו בני עליה, ואינן לומדים תורה מפיו. והנה כשנכנסתי וראיתי פניו נבהלתי ורעדה אחזתני ואפול על פני ארצה בין רגליו ולא עצרתי כח כלל. וישלח את ידו ויחזק בימיני ויאמר לי: „חיים בני, קום לך! למה זה אתה נופל על פניך? לא תירא ולא תפחד". אמרתי לו: „אדוני, לא עצרתי כח והודי נהפך עלי למשחית מרוב אימתך הגדולה, ואין בי כח לקום". ויאמר לי: „הנה חזקתיך ואמצתיך, עמוד על עמדך, ושב לימיני במקום זה הפנוי מאין יושב בו אצלי". אז אמרתי לו: „ואיך אשב לימינך במקום זה, והנה כבר הוא מוכן לישב בו הר"י קארו". ויאמר לי: „כן היתה מחשבתי בתחלה, ואח"כ נתתי לו מקום אחר, ונתתי לך מקום זה. וכבר הכינותיו לך". א"ל: „הנה זה מקום של שמואל הרמתי ז"ל". ויאמר לי כי זה מקומו, אבל משנחרב בית המקדש קבל עליו שלא לישב עוד בזה המקום עד שיבנה בהמ"ק בב"א. ומאז הלך לו לירושלים לבהמ"ק החרב ושם עומד תמיד ומתאבל עליו עד עת שיבנה— „ונתתיו לך שתשב בו". אז ישבתי אצלו מימינו על מצעות שבקרקע עם שאר הצדיקים אשר שם. ויאמר לי: „טוב בעיניך זה המקום?" אמרתי: „ומי יוכל לספר גודל שבח מקום זה? אמנם לא ידעתי למה נשתנו בעלי משנה מאלו בני עליה להיות ביניהם כ"כ שינוי כמו שראיתי בעיני". ויאמר לי: „וכי שכחת מה שאמרו חכמים, כי לעתיד לבא הקב"ה עושה להם כנפים ושטין על פני המים? ואמרו זה על כת הנקרא בעלי משנה, שהם בדמות עופות בכנפים ושטין על פני המים שבנהרי ג"ע, כמו שראית בעיניך". ואז אמרתי לו: „אדוני, כבר נזכרתי מ"ש בהקדמת ספר התיקונים על פסוק כי יקרא וכו' אפרוחים אלו בעלי משנה, בצים אלו בעלי קבלה, ואלו הם בני עליה שהם בצורות אנשים". חזרתי ואמרתי לו: „אדוני, תיקר נא נפשי בעיניך והניחני במקום הזה ואל תחזירני לעולם השפל. כי גלוי לפניך כי כוונתי לעשות רצונך ומתירא אני פן שאור שבעיסה יחטיאני ואאבד זה המקום". ויאמר לי: „עדיין בחור אתה ועוד לך זמן לעסוק בתורתי ובמצותי. וצריך אתה לחזור שם להשלים נפשך, ובאחרית ימיך תבוא פה למקומך זה. ואם אתה ירא מן החטא תקע

לי כף ימינך והשבע לי שלא תניח עסק התורה מפני עסק אחר כלל, וגם אני נשבע שאם תעשה כן לא אחליף ולא אמיר מקום זה לזולתך בשום אופן, וזה יהיה מקומך לימיני קיים לעולם." אז נשאתי את ידי ונשבעתי לקיים כל הנ"ל. וגם הוא נשבע לקיים כל דבריו הנ"ל, ויאמר לי: „לך לשלום, וזכור אל תשכח כל הדברים האלה." אז ירדתי משם אל העליה הנ"ל אני לבדי, ומצאתי עצמי בעולם השפל, ועדיין הייתי בחלום ולא ראיתי שום דבר מכל מה שראיתי כשעליתי בראשונה.

— — — ליל עש"ק השל"ט היתה מגפה במצרים וברחו אנשים ובאו לירושלים. וקמתי בחצי הלילה ונצבתי בחלון שבעלייתי נכח בית המקדש ואתפלל אל הקב"ה בבכיה על דבר המגפה שלא תבוא לירושלים. ואחר כך ישבתי במקומי המיוחד לי לעסוק בתורה, באותו החדר שלי, והיה הנר כבוי. ונתנמנמתי בעודי יושב, וארא בחלום והנה שר צבא ד' גוים ועמו חיל אנשים רבים באים לירושלים מזוינים לשללה. וקמתי ואמרתי לו בקול רם: „הזהר, אל תשלח ידך לשום אדם בעיר זו". ויאמר לי: „ומי אתה, שאשמע לדבריך?" ויאמרו לו בני אדם שהיו שם: „דע, כי זה האיש הוא אדם גדול וקרוב למלכות". וירם השר ההוא את ידו ויך אותי על עורף צוארי ומכח ההכאה נכפף צוארי עד למטה. ואיקץ. ועוד צוארי כפוף, כאלו היה הדבר בהקיץ ממש. והייתי משתומם על המראה, והנה נחש א' גדול קר בתכלית הקור מתחיל להכרך על רגלי. ואקום במהרה ואדליק את הנר, וראיתי את הנחש ההוא נכנס בחור אחד, בצדי ממש. והייתי עוסק בתורה עד הבקר, והלכתי לבית הכנסת להתפלל, ובאתי לביתי ונכנסתי לחדר הנ"ל, ותיכף נאלמתי לגמרי עד שקיעת החמה. ואז באו אנשים לביתי להתפלל תפלת ערבית בליל שבת. וכאשר התחילו לומר „מזמור שיר ליום השבת", נפתח פי מאליו והתפללתי תפלת ערבית כדרכי.

שנ"ד. הייתי בזמן ההוא דורש תשובה לעם בלילות. ובתוך השנה ההיא חלמתי ב' או ג' לילות רצופים חלום אחד בסגנון אחד ממש, ואיני זוכר פרטיו, רק בדרך כלל אני זוכר, כי הייתי רואה בחלום שהייתי יוצא לטיל בשדה אצל נהר גדול. וראיתי שם מחנה גדול ועצום מישראל חונים שם באהלים. ונכנסתי באהל אחד וראיתי המלך שלהם יושב מוטה על צדו, והוא אדם ארוך וזקנו שחור וכבן חמשים שנה. וכאשר ראה אותי הושיבני לצדו בשמחה רבה, ויאמר לי: „דע בני, כי אני מלך ישראל משבט אפרים. ובאתי עתה, כי כבר הגיע זמן קבוץ גליות, ולא באתי פה בחשק גדול אלא כדי לראותך".

כ"ו לחשוון חלמתי חלום גדול, ולא זכרתי רק זה בדרך כלליות. וארא אדם אחד אהובי הביא לי אגרת אחת שיעור חצי נייר משלנו, וכתובה אשורית גסה כעין אותיות ס"ת ממש, ויתנה בידי ויאמר לי: „הנה אתה תמיד היית חושק לראות כתב מיד המשיח מלך ישראל. והנה הבאתיה לך מארץ רחוקה יותר משתי שנים, ממקום ששוכנים עשרת השבטים. אך אני הבאתיה לך במרוצה בזמן מועט, והיא כתובה מיד

המשיח עצמו ושלוחה אליך". והשבעתיו שלש פעמים אם אמת הדבר שהמשיח בעצמו כתבה, וגם ששלח לי בפרטות. וישבע לי כי זה הוא אמת ויציב. ואפתח אותה והנה כותב בתחלה שלומות רבים כעין אגרת שלומים ואחר כך הוא כותב באריכות. ודרך כלל הוא בא להודיעני כי כבר נזדמן לבוא לארץ ישראל תיכף, ולכן צריך שאשתדל להשיב ישראל בתשובה, כדי שעל ידי כן יהיה לו לעזור לכשיבוא מהרה.

— — — ט"ז לטבת. חלמתי חלום גדול ושכחתיו, ואכתוב את אשר זכרתי ממנו: הייתי אני ושמואל בני יושבים על שפת הים הגדול ואגיע ידי במים לדעת אם הם חמים או קרים, וארא והנם פושרין. ונעלה משם אל הר גבוה מאד אשר בשפת הים ההוא, ולצד ההר שבצד הים היה כותל בנוי מאבנים, ולא היה שם ההר משופע, ורחוב פנוי בין הכותל ובין הים. ואעקור אבן אחת מראש הכותל ואשליכה ברחוב ההוא, ואחר שהשלכתיה הייתי צופה באבן ההיא והנה נשתנית לעצם רחב כשיעור גלגולת אדם עם הגרון. ובקצה הא' היה חתוך כאילו נחתך מן המפרקת, אבל לא היה בו ציור כלל. ועוד היתה הולכת ומצטיירת מעט מעט בכל ציור ראש האדם. ואח"כ נפקחו עיניו והיו צופות ומביטות בי בזעף גדול, ואני רואה ומתבהל מראות כל זה. ותפתח הגלגלת את פיה ותאמר אלי: „וכי אין אני יודע, שאתה הוא שעקרתני מזה הכותל והשלכתני פה? כבר הוסר כחי מאותן הכשפים ויצאו ישראל מתחת השעבוד, ואתה גרמת כל זה. ולכן אני זועף עליך". וארא והנה נשלחו ונגמרו כל אבריו בפרצוף צורת איש גבור ובעל קומה ושמן ובעל בשר ואדמוני. ויעל אלי אל ראש ההר ההוא להלחם בי. ואביט והנה אצלי ב' סכינים, א' גדול והיה ראש להב הברזל קטוע, והשני קטן ממנו ולהב הברזל שלם, אך הקתא ובית היד שלו מעל חציה העליון הסמוכה ללהב לא היתה בו משני צדדים כלל. ואקחם ואלחם עמו בחזקה, ואכהו הכה ופצוע מכות עצומות בצוארו ובשתי כתפיו עד מקום החזה והדם היה שותת ממנו. דבר נפלא! והנה חברו בא לעזרו ולא ידעתי מאין בא. והנה איש שחור וקטן הקומה וחלש ממנו וגרוע במעלה ממנו, ויבוא לעזרו, והכיתיו גם הוא כמשפט הראשון. ואתירא פן יתפשני שר העיר, למה שפכתי דמם, ואניחם ואשוב לאחור. אז בא הראשון ויקח מידי הסכין האחד, ואירא ממנו פן יתחזק עלי, והתחלתי להחרימו בזה הלשון: „תהיה בחרם ובנדוי מפי הקב"ה משני עולמות אם תזיקני". אז התחלנו אני והוא להתווכח יחד דרך התנצלות, ואז הכרתי מי הוא. ואיקץ. ואחלום שנית שהייתי כותב דברים נפלאים הרבה, ושכחתי ענינם, אך דרך כלליות אני זוכר, שהייתי כותב כל התקונים של נפשי שכבר תקנתים ושכבר תקנתי כלם או רבם. ובדף האחר הייתי כותב דברים אחרים, והייתי כותב אח"כ אלו הבירורין שעדיין לא הוברו מתוך הקליפות לשיתוקנו, וכשישלים הקב"ה לבררם אז יתוקן כל העולם.

— — — בי"ח לטבת חלמתי חלום מבהיל ושכחתי ראשיתו, וכן כמה דברים באמצע. וזה מה שזכרתי: שהיה יום הושענא רבה או שמחת תורה, והייתי

בביהכ"נ שבצפת, והיה חכם הקהל ו"י אבולאפיא. ורצו אנשי הקהל להציע בית הכנסת במצעות כנהוג לכבוד ש"ת. ואז היה נראה לי גם כן בחלום שגם היה מנהג כל ישראל להביא גופו של מרע"ה לביה"כ, ואני מסופק אם היה המנהג פעם א' לשבע שנים או היה המנהג בכל שנה בשמחת תורה היו מביאים גופו של משה רבנו לביה"כ. וטעם למנהג היה לפי שהיום הוא ש"ת, שנתנה ע"י מרע"ה, ולכן היו מביאים אותו שישמח במתנת חלקו. ועוד שביום הזה קורין פרשת וזאת הברכה שבה נזכר פטירת משה רבנו ע"ה, ומשום הכי היו מביאין גופו לזכור ענין פטירתו. ואראה והנה הביאו גוף משה רבנו ע"ה לביה"כ, והיה ארכו קרוב לעשר אמות, ויכינו שם ספסל ארוך ועליו ספרים ועליהם הניחו גופו של משה רבנו ע"ה. ואראה והנה גופו היה מלובש במלבושיו, וכאשר השכיבוהו על השלחן נשתנה ממה שהיה לס"ת אחד ממש, ולא היה נגלל אלא שטוח לארכו כעין אגרת ארוכה מוטלת לאורך הספסל, וכתוב בה כל פרשיות התורה מן „בראשית" עד „לעיני כל ישראל". ולא היה כעין ס"ת שלנו, עשוי מן יריעות רבות וכל יריעה נחלקת לכמה דפין, אלא כולו דף אחד ומשורטט שיטה תחת שיטה עד הסוף. והניחו ראשו לדרום, שהוא פרשת בראשית, וסופו לצפון, שהוא פרשת וזאת הברכה. וחכם הקהל היה יושב אצל ראשו ואני אצל סופו. ואמרתי אני בלבי: מגאוה עשה כן, שהניח ראש הס"ת אצל מקומו וסופו אצל מקומי. וחזרתי ואמרתי בלבי: אע"פ שהוא נתכון להתגאות, מ"מ אני ראוי לשמוח, יען מקומי סמוך לסוף פ' וזאת הברכה, שיש בה פטירת מרע"ה, כי זה יורה שיש לי אחיזה ודביקות שיש בנפש מרע"ה עם נפשי. אזי אמר החכם הנ"ל: „הביאו מלבושים להלביש גוף מרע"ה. אבל האזור שבו חוגרין מתניו אל תביאוהו, זולת חוט א' דק, ובו תחגרוהו". והיה נראה בעיני החכם שדבר זה הוא חידוש גדול, שלא ידעו זולתו. והיה בלבי עליו, כי הנה דבר זה של הגוף כתוב בפירוש במסכת סופרים. ואח"כ ראיתי, והנה גוף מרע"ה חזר לכמו שהיה גוף ממש. וילבישוהו ויחגרוהו בחוט הנזכר ושני סודרין לבנים. ותמהתי עליו, איך הוסיף ב' סודרין, ובתחלה צוה שלא יחגרוהו אלא בחוט בלבד? ואח"כ שנו מושב הספסל הנ"ל, והניחו ראשו למערב וסופו למזרח, ואני מסופק אם הוא להיפך, וענין זה בחצי היום הזה. אח"כ ראיתי עצמי חוץ לחומת צפת למזרח, ושם מקום גבוה רחב כעין מישור אצל החומה, ואני וכל העם יושבין בצד דרומו של המישור, ולצד צפוני מצד החומה ממש היה מקום מרע"ה. ואיני זוכר אם היה שם קברו ממש או אם גופו לבד כבראשונה. ואמנם לא היינו רואים אותו ממש, רק בידיעה לבד. וזה היה בעת המנחה. והייתי מתעצב ודואג בלבי מאד ואומר: מי יתן והייתי זוכה עתה לראות אור זיו השכינה אשר חופף על מרע"ה העומד פה. ומי יתן ויתפתחו עתה עיני ואראהו. ובהיותי מהרהר בלבי, נשאתי עיני להר גדול אחד אשר במערב צפת, אשר מחובר מן הרים הרבה זה אצל זה. ובאמצע זה ההר אצל כפר סאמיניאי היו שם ב' ראשי ההרים סמוכים יחד כנז'. ואראה והנה שקעה החמה

שלא בעונתה אחורי ראש ההר האמצעי הנ"ל כמנהגו. והייתי חושב בדעתי כי עדיין לא ירד השמש הרבה באחורי ההר, וקמתי אולי אראהו. ואשער בדעתי כי השמש עצמו היה בכפר אחד שהיה אחורי ראש ההר האמצעי הנזכר. ואיקץ.

ספר לי הר"ר יצחק הכהן ז"ל, כי בעת פטירת מורי ז"ל, כשאני יצאתי מאצלו, נכנס הוא אצלו ויבך לפניו ויאמר: „וכי זו היא התקנה, שהיינו כלנו מקוים בחייך לראות טובה גדולה ותורה וחכמה בעולם?" וישיבהו: „אילו מצאתי אפילו אחד בלבד צדיק גמור בכם לא סלקוני מן העולם הזה". ועודנו מדבר שאל ממנו עלי, ואמר: „היכן הלך פלוני? וכי בשעה זו הלך מאצלי?" ויצטער מאד. והבין מדבריו, שהיה בדעתו למסור לי איזה דבר סתר. אז אמר לו הר' יצחק: „מה נעשה מכאן ואילך?" ויאמר לו: „תאמר לחברים משמי, שמהיום ואילך לא יתעסקו בחכמה זו כלל, כי לא הבינו אותה כראוי ויבואו ח"ו לידי כפירה ואיבוד נפש. ואמנם הר"ר חיים לבדו יכול לעסוק בה בלחישה ובסתר בינו לבין עצמו". ויאמר לו: „וכי אין עוד תקוה לנו?" ואמר לו: „אם תזכו אבוא אליכם ואלמדכם". ואמר לו: „איך יבוא מורי ללמדנו, אחר שהולך עתה ליפטר מן העולם?" ואמר לו: „אין לך עסק בנסתרות, איך תהיה ביאתי, אם בחלום אם בהקיץ אם במראה". ותיכף אמר לו: „קום מהר צא מהבית הזה, כי אתה כהן, והגיע זמן ואין פנאי להאריך בשום דבר." ויצא מהר, וטרם יצא מהמפתן פתח פיו ויצאה נשמתו לחיי העולם הבא. זכותו יגן עלינו, אמן! —

XVIII. לתולדות הס׳ מאור עינים

לר׳ עזריה מן האדומים

על ידי ספרו מאור עינים נעשה ר׳ עזריה מן הארומים (נולד לערך רע״ג, מת של״ח) אבי הבקרת ההסטורית בספרות העברית החדשה. ר׳ עזריה ידע ערך ספרו זה והבין מראש שגדול יהיה הרעש שיקים במחנה ישראל. חקירותיו נגעו בהרבה דברים שנתקדשו על ידי הטראדיציא, שהיה קשה מאד לשלומי האמונה להביט בשויון נפש על המשא ומתן בהם. כן, למשל, מכנים ר׳ עזריה בפרק ל״ה מספרו אל גדר החקירה את הענין של התאריך לבריאת עולם והוא מתעסק בכך על דרך הבקרת. בצדם של גדולי קדמונינו הוא מביא גם השמות המפורסמים מעולמן של אומות העולם. קודם שנגש להוצאת הספר לאור נמלך עליו לבו להתישב בכמה ענינים שהוא מטפל בהם, והציע הדבר לפני כמה מרבני דורו שהיו נמנים בין מכריו וידידיו. בתוכם בחר גם ברבני מנטובה: ר׳ משה פרווינצלו ור׳ יהודה מוסקאטו, בעל הפירוש הפילוסופי לס׳ הכוזרי. מצד אחד הרי היו שני רבנים אלו מגדולי התורה ומרביציה בעיר ואם בישראל כמנטובה, ומצד שני חשב אולי את עצמו מחויב לעשות זאת, להציע טיב עבודתו לפני רבנים אלו דווקא, מפני שהיה מדפיס את הספר בתוך תחום קהלתם, במנטובה. את השגתו של ר׳ משה פרווינצלי הדפיס ר׳ עזריה בסוף ספרו בצירוף תשובה על אותה ההשגה. אבל בכלל היו רבני מנטובה מדורשי טובתו של ר׳ עזריה ובהשגותיהם והערותיהם רצו רק לשמר על כבודו ועל ספרו מחמת האדוקים המחזיקים בכל מסור ומקובל, שכאן יוכלו למצא להם מקום להתנפל עליו ועל חקירותיו.

אבל אם מצד קהלת מנטובה לא היתה שום סכנה צפויה לר׳ עזריה, הנה הגיח האורב מצד אחר. עדיין לא יצא הס׳ „מאור עינים״ לאור העולם וכבר נתעוררו רבני וויניציא, שידעו על הספר רק מפי השמועה, ויצאו נגדו ברעמים ורעשים. די היה להם לשמוע שבספר זה יש ספקות בנוגע לתאריך של הבריאה המקובל בין העם. המה ראו בחקירה זו סכנה להתקיימות היהדות המסורה. אבל ר׳ עזריה בעצמו היה נכבד יותר מדאי עד כדי שיהיו רבני וויניציא מרהיבים בנפשם לצאת בדברים המלעיבים באישיותו. לפיכך כוננו חציהם אל הספר מאור עינים לבדו. ביום ד׳ ניסן של״ד ערכו רבני וויניציא, ור׳ שמואל יהודה קצנאילנבוגן בראשם, כתב חרם נגד כל מי שיחזיק את הספר „מאור עינים״ ברשותו או שיהא הונה בו. י״ד ניסן נצטרפו

לכתב זה חתימות רבני פיסארו, י״ח ניסן — אנקונה, כ״ח ניסן — קרימונה, ב׳ אייר — פדובה, ג׳ אייר — וירונה, כ״ג אייר — רומא, ג׳ סיון — פירארה, ולבסוף, ה׳ סיון — סיינה.

בחתימת רבני כל אותן הקהלות נדפס כתב החרם על דף מעופף, שנתפרסם ונתפשט בין הקהלות, כדי למנוע את הקוראים מן המכשול שהיה נמצא לפניהם בס׳ „מאור עינים״.

אבל בכרוז־חרם זה בלבד לא מצאו קורת רוח. היו משתדלים לזרז את הרבנים ואת באי כח הקהלות לעשות מאורע זה נושא דרשותיהם בשבתות מעל הבימה בבית הכנסת. דין וחשבון של דרשה מעין זו יש באגרתו של ר׳ אברהם מנחם כהן פורטו (בעל „מנחה בלולה״ על התורה) אל אחד מגדולי התורה בנגלה ובנסתר, ר׳ מנחם עזריה מפאנו. הוא מספר לו בפרטות על תכן דרשתו בנדון „מאור עינים״ ונזקו והרשם שעשתה הדרשה על בני הקהלה. גם בתשובה אחרת הוא מאריך בענין זה. אולם לא רק בתפוצות איטליא בלבד היה מפורסם הלעז על ה„מאור עינים״. בכל העולם היהודי נתפשט לעז זה. כן, למשל, אמר ר׳ ליווא מפראג (בספרו באר הגולה): „ומובטח אני כי לא ישאירו לספר הזה שם ושארית בישראל, רק ידונו אותו כמשפטו, וספר זה הוא בכלל ספרים החצונים אשר אסור לקרות בהם״. גם עד קן המקובלים שבצפת הובא הדבר, ותלמידיו של ר׳ יוסף קארו פרסמו חרם בשם רבם, שלא הספיק לקיים מצוה זו בעצמו, מחמת שקדמהו המות. החרם היה עומד בתקפו כמה זמן. לאחר מ״ה שנה — בשנת שע״ט — הוצרך עדיין אחד מבני משפחתו וקרוביו של ר׳ עזריה — ר׳ שמואל מהאדומים — לקבל רשיון מאת רבני פירארה עיגרו על החזקת הספר „מאור עינים״ ברשותו, כדי שיוכל להגות בו „מבלי שום חשש היותו עובר על תקנת חכמים״.

הד מאורע מפרותי זה נשמע עדיין בהרצאתו הפרטית של הרב חננאל ניפי (Neppi), כמאתים שנה אחר ר׳ עזריה.

ר׳ חננאל ניפי (נולד בפירארה התק״ב, נפטר התקצ״ו) היה רב ולמדן גדול מפורסם באיטליא. ר׳ מרדכי שמואל גירונדי (רב בפאדובה, נפטר התרי״ב) כותב עליו: „הוא היה מתנהג בחסידות ורוב ימיו מתענה, ובפרט בכל ער״ח[1] ובכל ימי השובבים[2], ובכל פעם שהיה מתאחר להתפלל בצבור אותו היום היה מתענה עד אחר חצות, ולפעמים כל אותו היום״.

מכל מקום דן כבר ניפי את עבודתו של ר׳ עזריה לכף זכות. אולם רמ״ש גירונדי — שהוציא את כפרו הביאור־ביבליוגרפי של ניפי „זכר צדיקים לברכה״ יחד עם ספרו של עצמו „תולדות גדולי ישראל״ (טריאסטי תרי״ג) —

1 ·ערב ראש חדש.— 2 ·שמות וארא בא בשלח יתרו משפטים.—

השמיט את הרצאתו של ניפי על הס' מאור עינים מתוך ספרו „זכר צדיקים לברכה", מחמת שהוא עצמו, רמ"ש גירונדי, היה ארוק גדול ולא יכול לדבר בקור רוח ובלי קצף על ר' עזריה „האדו"ם אשר הלך אחר אנשי סדום, המגלה פנים בספרו שלא כהלכה וקבלת רבותינו חכמי האמת והצדק" (עי' תולדות גדולי ישראל צד 82).

ביבליוגרפיא:

1. צונץ, תולדות ר' עזריה מן האדומים (כרם חמד ה', קל"א—קנ"ח, ובהוצאת „מאור עינים" ווילנא תרכ"ג).

2. שטראשון בס' קריה נאמנה לפין, צד 307, הערה 11.

3. תהלה למשה, ספר היובל של שטיינשניידר, צד 1—8.

4. D. Kaufmann, Gesammelte Schriften, III, 83–95.

א. יהי מורא שמים עליכם.

בהשמע דבר הספר שחבר והדפיס מחדש ר' עזריה מן האדומים וזה שמו אשר יקראו מאור עינים, וחלקיו: קול אלהים, הדרת זקנים ואמרי בינה. והיו קצת פרקים מהחלק השלישי הזה מכונים ימי עולם, והנה עלה כלו דרושים חדשים לא שערום אבותינו הקדושים חלקם בחיים, הסכימו גאוני עולם שבכל עיר ועיר מקהלות הקדש הקרובות אשר באיטליאה הבאים על החותמת, שלא יוכל מי שיהיה מכלל קהל עדה, עדה מהם ובתי החצרים וכל זולתם החרדים על דבריהם, להחזיק ברשותו החבור הנז', לא כלו ולא קצתו, ולא להגות בו, כי אם אחרי שכל יחיד ויחיד מהם ישיג רשות בכתב חתום מחכמי עירו, בחומר עובר על דברי חכמים, ולשומעים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב:

הוסכם מטעם חכמי ויניציאה וממוניה ד' ניסן של"ד, והותמיו:

שמואל יודא בן הגאון כמה"ר ר' מאיר ז"ל קצנאילנבוגן.
עמוס התלאות עני ודל יהודה חייט.
הצעיר חייא בר אברהם ס"ט ן' חמו
יוסף בכמ"ר יעקב ז"ל מפדוב"ה
מנחם בן לא"א כמ"ר יקותיאל ז"ל
משה נפתלי בן הר"ר קוזי סג"ל ז"ל
העבד נרצע לאל ולאצילי ישראל

הקטן ראובן הכהן בכמ"ר יוסף הכהן ז"ל ממשרתי ק"ק ליואנטינ"י
העבד הקטן יוסף בכה"ר אברהם כרוב זללה"ה
העבד הצעיר מאיר לומרוזו ממשרתי ק"ק ליואנטינ"י
יעקב בכמ"ר דוד מרקריא"ה ז"ל
יצחק בכמ"ר חיים ז"ל ממשרתי ק"ק ליואנטינ"י

קטן שבכלם יהודה בן לא"א כמ"ר משה לוצאטו זלה"ה

הוסכם בק"ק פיסארו י"ד ניסן של"ד, וחותמיו:

הצעיר משה חזקיה בכמ"ר יצחק הלוי זצ"ל
הצעיר והטרוד יחיאל צא"ו[3] בן לגאון כמהר"ר עזריאל טרבוט זצ"ל
הצעיר עמנואל בכה"ר גבריאל ז"ל
הצעיר יצחק בכמ"ר רפאל פנצי זלל"ה ממנטובה
הצעיר מהללאל ידידיה בכמה"ר ברוך ז"ל

הוסכם בק"ק אנקונה י"ח ניסן של"ד, וחותמיו.

הצעיר יוסף אמיגו
הקטן מיכל זמ"ט
שלמה ן' עטר
הצעיר יעקב ן' חביב
חקטן שבקטנים יעקב בכמה"ר חיים טרויש זצ"ל
יעקב בכנין
הצעיר מיכאל קודוט"ו
הצעיר אהרן הכהן
העבד הקטן יוסף אבאיוב

הוכרז בק"ק קרימונה בדרש הגאון כמהר"ר אברהם מנחם פורטו הכהן יצ"ו

בהסכמת הקצין כמה"ר שאול רפאל קרמ"י ממונה המדינה יצ"ו יום ש"ק פרשת אחרי מות י"ב למב"י של"ד.

הוסכם בק"ק פדוב"ה י"ז למב"י של"ד, וחותמיו.

בן ציון בר רפאל ז"ל
יוסף בכמ"ר משה פיסקארו"ל ז"ל פרנס
אברהם בכמ"ר מאיר צרפתי ז"ל פרנס

הוסכם בק"ק וירונה ג' אייר של"ד, וחותמיו.

יועץ בר יעקב ז"ל
אפרים בר יצחק ז"ל

הוכרז בק"ק רומה בדרש הגאון כ"ץ החתום מטה

והוסכם מטעם חבריו ההכמים והממונים ל"ו למב"י של"ד, וחותמיו:

משה בכמ"ר עמנואל דלאטא"ש זצ"ל
מרדכי בכמ"ר גבריאל זצ"ל מקפוא"ה משרת ק"ק רומה
ברוך בכמ"ר יואב זצ"ל מפאספיירי
אליעזר מצליח כהן בן לא"א כמ"ר אברהם כהן זצ"ל מב"י תרכ"ו
יעקב בכמ"ר יצחק גויוש יצ"ו משרת ק"ק רומה
זעירא דמן חבריא יצחק בכמה"ר יהודה זצ"ל מליפיאטילי
רפאל בכמ"ר אהרן מארינינאנ"ו משרת ק"ק רומה

הוסכם מטעם הכמי פיראר"ה ג' סיון של"ד, וחותמיו:

הצעיר יצחק בכמ"ר יוסף ז"ל ממונציליצי
יחיאל נסים בכמ"ר שמואל ז"ל מפיסא
הצעיר משה בכמ"ר ישראל פנצי מאריי"ו זצ"ל
הקטן ישמעאל חנינא בכמהר"ר מרדכי הרופא זלה"ה מוואלמונטנו
אהרן בכמ"ר ישראל פנצי זלה"ה
הצעיר יוסף פיקאס מפיס

---

3 -צעיר אנכי ונבזה.—

הוכרז בק"ק סיינה בדרש הגאון כמהר"ר יצחק כהן מויטרבו וחתם ההסכמה ה' סיון של ד.

שמעו ותחי נפשכם.

ב. אגרת ר' אברהם מנחם כהן פורטו אל ר' מנחם עזריה מפאנו.

שר וגדול האלוף והשוע כמהר"ר עזריה מנחם מפאנו יצ"ו שלום למכ"ת.

הן הקריבו לפני השרים הקצינים האחים קרמיני יצ"ו אגרת אוגרת גזרות הגאונים וראשי עם קדש ק"ק ויניציא יצ"ו סביב דרוש הספר אינו נותן אמרי שפר קראו מחברו „מאור עינים", על דרך סגי נהור, כי כן חשכים ואין נוגה לו, ותוכה רצוף כל תוקף אשר נעשה בדרוש הזה ע"י הגאון והשר חמיו יצ"ו [4] אשר היה ראשון לדבר קדושה באלה. ומאחר עמדתי על הפרק לעקור דירתי מן המקום ההוא [5] (כאשר על דעתי לא ארשע כבר גלוי וידוע למכ"ת), אמרתי אני טרם אֲכַלֶּה רגל מְשָׁמָּה לזכות את הרבים פן ח"ו ילכדו וינקשו ברשת טמן המחבר ההוא, לאשר כי זה כל האדם להיות נפתה אחרי החדשות. ומה גם צתה אלצתני והציקתני אחרי רואי היות עלובה העיסה [6], מאחרי כי המחבר ענה בו לאמר דין הניין לי [7], עוד מעט ואיננו ונהפך לאיש אחר בונה עולמות ומחריבן. אמרתי אני הלא דבר הוא! אחריש ואתאפק בעצם ומהות הדרוש אשר ח"ו יחליש יסוד בנין בראשית ברא אלקים, ומשורש נחש הַקַּדְמוּת יודע מכ"ת כמוני פריו שרף מעופף מקעקע ביצת ויסוד אבן פנת הראשה שכל יסודי תורתנו הקדושה תלוים עליה. בכן בשבת פ' אחרי מות דרש דרשתי לפני ק"ק קרימונה יצ"ו, ונושאי היה גורל אחד לי"י וגורל אחד לעזאזל [8], בְּחַבְּרִי אליו מעניננו של יום מִשְׁנַת כל ישראל יש להם חלק וכו' ואלו שאין להם חלק וכו' רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים חִצונים [9]. ומבלי היות למשא למכ"ת לא אשמיענו כעת פרטות דברי, אך הייתי לפני הק"ק כמזהיר ולגלות להם מומי הדעת הנפסד ההוא, אשר הן לו יהי כדבריו, חלילה וחס, לא יגיע לנו ממנו תועלת רק לאבן נגף וּלְפִנּוֹת מכשול בתת רושם מה באמונת הַחִדּוּש כאשר בפיו מלא לאמר בעל הכוזר במאמר הראשון [10], הלא הוא לתת חרב ח"ו ביד בעלי הַקַּדְמוּת, אשר כבר לִמְּדָנוּ הרב המורה לצדקה [11] אשר אין להם מופת. אם כה יאמר לאיש מאומתנו: כמה מְסַפֶּרְךָ לַבְּרִיאָה? אף הוא אמריו ישיב: ה' אלפים של"ד. ואם אז יענה אל איש עברי: אֵכָה במספר ההוא בתוספות או גרעון, — אז יתפאר עלינו באמונות מאחרי זה יאמר ככה וזה ככה. הן אלה אחד מני אלף לרוב הַנְזָקִים יגיעו מהאמונה הזרה ההיא. אחריש ואתאפק, כי ח"ו ירבה פסול בישראל, כי כל הגטין מיום התחילו הגאונים המספר הזה יהיו גטין מוקדמים.

---

4 יצחק פואה (Foà).— 5 מקרימונה לווירונה.— 6 בראשית רבה ל"ד.— 7 שם מ'.— 8 ויקרא ט"ז ח'.— 9 סנהדרין מ' א'.— 10 בספר הכוזרי. .— 11 מורה הנבוכים ב' מ"ו.—

ומכ"ת יודע כמוני דגט מוקדם פסול, ואם נשאת תצא. על כל הדברים האלה, ונוסף עליהם כהנה וכהנה, אמרתי והזהרתי לבני הק"ק ההיא לבל יקראו מעל הספר ההוא, עד אם האלופים ממנטואה[12] יצ"ו, אשר עליהם הושלך הַיְהָב, יעברו עליו לראות הטוב הוא אם רע, היש בו עץ פורה שרש ראש ולענה, ואז גו"ל אחד יהיה לי"י וגורל אחד לעזאזל. והעובר השמעתיו היות דינו כקורא בספרים חצונים, דהרי אפילו ספר בן סירא אליבא דרב יוסף[13] דאין בו דבר מינות מן דברים של הבל ושל מה בכך כָּלַל אותו בספרים חצונים. בן בנו של ק"ו, בספר אשר אנחנו דנין עליו. אמת כי לא ירדתי לפלגות יתר פרטי הספר, אשר על פי השמועה שמעתי היותו מתלוצץ בדברי חז"ל, כי כן לא ראיתיו עד הנה. אכן הדרוש משנות הבריאה הודאת בעל דין היתה אצלי, כי כן בהיותי במנטואה תמיד לחש באזני הדבר הרע הזה. ולהיות כי שמה הקול נשמע, אכן מבטן מי יצא לא ידעתיו. כי הגאון אשכנזי יצ"ו ספר בשבח הספר, כי על כן השמעתים, כי מעלת כ"ת האשכנזי עדיין לא הגיע לקראות החלק השלישי הנקרא ימות עולם, אשר שמה ינוח גורל הרשע. ובאולי, ובלי אולי, בהגיעו שמה גם מעלתו יאמר: דַין לא הניין לי. ובהכירי בני קהלי יצ"ו היותי מדבר על אזן שומעת והיותם סרים למשמעתי, לא יצאתי עמהם לקראת נחשים ולגזור גזירות על קריאת הספר. ובפרט מבלי היות האיש הגאון אשכנזי בביתו, כי כן במקום גדולים אין מדרכי לפסוע על ראשי עם קדש. אכן מובטח אני כי בהערה גרידא הזאת כל בני הגליל ימשכו אחור ידיהם מן הספר ההוא. עם כל אלה בבא דבר מכ"ת אלי בל יחסרו פה עמנו תריסין יחשפו זרועם עד הפרק לקדש שם שמים ברבים ומבלי נשא פני איש להיות נאמנה עמדי לגזור אמר על הספר הנז', כי על כן לתשובתו הרמתה בצפייתי מצפה ולא אסור ממצותו ימין ושמאל. והנני משתחוה אל הדרת מכ"ת אפים ארצה ואומר יחי אדוני המלך לעולם.

קרימונה יום א' י"ג למב"י[14], של"ד לפ"ק למנין האמתי.

ג. תשובת הרב אברהם מנחם כהן מפורטו[15]

ב"ה מה שכתבתי בדרוש ס' מאור עינים לחכם ר' עזריה מהאדומים, שכבר נאסר קריאתו ואח"כ הותר.

במושב זקנים בקהל עם קהלה קדישא דקְרֵימוֹנא[16], בדרשי להם שבת פרשת אחרי מות העבר הִכֵּיתִי את קְרִיַּת ספר מאור עינים על קדקדו הָרָהו גם ילדו ר' עזריה מן האדומים יצ"ו,[17] באסרי להם קריאתו עד יום יעבור תחת שבט שני הצנתרות המאורים הגדולים ה"ה כמהר"ר דוד פרווינצאל[18]

---

12 Mantova.— 13 סנהדרין ק' ב'.— 14 ·למספר בני ישראל, כלו' לספירת העומר.— 15 תהלה למשה, לכבוד שטיינשניידר. צד 6—1.— 16 Cremona.— 17 ·ישמרהו צורו וגואלו.— 18 Provenzal בעל הס' עיר דוד, פי' על התורה, וספרים אחרים.—

יצ״ו וכמהר״ר ליאון מוסקאטו[19] יצ״ו, וכל עת תרין אריוותא אילן יעידון יגידון בלי היות בו דבר פגול, למן היום ההוא והלאה ירצה להקריבו לפני כל אשר בשם ישראל יכונה. ולא מן השם אשר קריתי ושניתי בספר ההוא באתי עמו לידי מדה זו, אכן הסבה אשר אלצתני וגם יכלה לי כי כן נֶעוֹרוּ ממעון קדשם קצת יחידי הסגולה גאוני ושרי ק״ק פיראר[20] יצ״ו אשר תָּהוּ בקנקן הספר ואסרו איסר על הספר, בלי אם יעבור עליו ראשונה עיון הגאונים ממנטובה יצ״ו הנ״ל, להבדיל בין הקדש ובין החול. והוא גם הוא, ר׳ עזריה הנזכר, עשה אזנו כאפרכסת ונענע להם בראשו, ובטרם קראו ענה ואמר: „דין הניין לי״. ואת כל אלה ראתה עיני בכתב אמת. אחרי תוקף כל הדברים האלה לא איכתייע מילתא אל שני הגאונים הנ״ל. ואע״ג[21] דלאו בפירוש איתמר מכללא איתמר, דהמניעה באה מידי ר׳ עזריה הנזכר. ואף כי גם מאז ועד עתה לא ידון רוחי בדרוש הזה, עם כל אלה אמרתי אני בלבי: הלא דבר הוא ולמיחש מיהו מיבעי ליה, פן זוֹרְקָה על מצח הספר שמץ פסול. כי על כן אסרתי לבני הק״ק יצ״ו הנז׳ דרישת וקריאת ספר הנ״ל. גורל אחד לה׳ וגורל אחד לעזאזל אשר בו היה נושא דרושי.

גם זאת אגיד כי לא יצאתי לקראת נחשים, לאסרו בגזירה, רק אל המדבר שמתי פני, כאשר ידבר איש לרעהו, על דרך עצה טובה, בהערה גרידא. וזה מתרי טעמי: האחת, דמסאנה דרב מכרעי לא לבישנא, ומימי לא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני, ובפרט במקום דאיכא שרים רבים ונכבדים ממני אשר קטנם עבה ממתני, כאשר ברוך ה׳ יש ויש במקום ההוא. זאת ועוד אחרת בהכירי טיב ונועם אנשי הק״ק ההם שומעים דברי ותוכחתי, ועקימת שפתי מכל גבר דאית ביה ריח דאורייתא אצלם במצוה וגזירא רבה, ואני בחסדם בטחתי כי ישמעו לקול האות הראשון מבלי לעבור בין הגזירות האלה, אשר מאסתים ונפשי בחלה בם, במקום שאינם מן הצורך. ועתה הנה באה אלי צעקת ר׳ עזריה הנ״ל באמור אלי: מה זה מהרת למצוא ולמה עשית כה לרוץ אל המערכה באשר דאקרינך גזירת שרי פיראר לא סיימו קמך, דהרי צרורים בסדינים ותחת ידי עדיות וזכיות כהנה וכהנה. בפועל הוציא יראתו מחיקו, חבילות חבילות עדיות בחותמיו זכין לו ולספרו הנ״ל, ובפרט משני הגאונים ממנטובה יצ״ו הנ״ל. ואחרי רואי את כל מכתביו ושמעי כל דבריו, ובפרט דברי חכמים ממנטובה יצ״ו הנ״ל, אשר עליהם היה פיהם כאמור, לא זו אף זו כי הגאונים פה אתנו הסירו קוץ מכאיב מפרק עשרים, אמרתי שהפה שאסר הוא הפה שיתיר, ובכל פרטי הספר (מבלעדי הנשאר מפרק כ׳ אשר הוּרַם ואשר הוּנַף מאת הספר ע״י הגאונים והאלופים פה כאמור) על הגאונים ממנטובה הנ״ל אניח את ראשי, מבלי לבדוק מן המזבח ולמעלה, ומפיהם אני חי לענות אמן אחרי ברכותיהם, כי מובטח אני במעלתם, אשר לא יצא מתחת ידם דבר בלתי מתוקן, כי על כן דברי אשר היו

---

19 ר׳ יהודה אריה Moscato בעל הספר נפוצות יהודה.— 20 Ferrara.—

21 ואף על גב.—

בדרוש ההוא תוהא אני עליהם, ויהיו כלא היו. בכן הכל צפוי והרשות נתונה לכל איש כאוות נפשו ללקט באורות הספר הנ״ל, ואימת אזהרתי צוד בל תבעתנו. וה׳ יסיר לב האבן מקרבנו וישפוך רוחו על כל בשר.

נאם הקטן אברהם מנחם כהן מפורטו יצ״ו מציר קרימונה.

ד. חרם על הס׳ מאור עינים בשם ר׳ יוסף קארו.

[ראה זה מצאתי ראיתי על ספר מאור עינים, שחיבר הר״ר עזריה מהאדומים ז״ל, אשר יצא על הספר ההוא קול תלונת דברים, שאסור לקרות בו, ושני חכמים גדולים ורבנים מצפת תוב״ב, ה״ה כמהור״ר אלישע גאליקו וכמוהר״ר משה אלשיך נ״ע, כתבו כתב ערוך למדינת איטליאה שהגאון הגדול והחסיד כמוהר״ר יוסף קארו זצ״ל בעל בית יוסף והש״ע ושאר ספרים אחרים צוה למוהרר״א גאליקו הנ״ל שיכתוב אגרת אחת בשמו על דבר הספר הנ״ל. — הערת ר׳ יוסף שלמה גראציאנו]

למען לא תהיה האמת נעדרת אודיע נאמנה איך הובא לפני ספר שחבר הר׳ עזריה מן האדומים הנקרא מאור עינים. ובפתחי עמדתי מרעיד, כי בלי ספק המקיימו עובר משום בל יראה ובל ימצא. ובכן הובא לפני מופת הדור והדרו הרב הגדול כמהר״ר יוסף קארו זלה״ה, ואחר יום שלח אחרי וצוה אותי לסדר כתב אחד אשר יחתום בו. ותורף המכוון היה שהיה ראוי לשרוף ולהבעיר באש את הספר הנזכר בכל מקום, ושתמה על הרבנים אשר במקומו איך הניחו להדפיסו ולא חשו לכבוד התורה ועיקריה.

ובהיות כי אני החמצתי בדבר וביני ביני חלה הרב הגדול זלה״ה את חליו אשר בו נתבקש בישיבה של מעלה ולא יכול לחתום בידו, הודעתי את דבריו זצ״ל באמת, ובכל חכמי ישראל מחזיקי האמת אדברה שלום.

נאם הצעיר אלישע גאליקו.

כל הדברים האלה שמעתי גם אני מפי מהר״ר זצלה״ה.
נאם הצעיר משה בה״ר חיים אלשיך זלה״ה.

[תחת כתב זה רשם הרב שמואל בן אלישע פורטליאון (Portaleon) בזה הלשון:

פנים טהור רואה אני בחיבור זה, כי אינו חולק על דברי חז״ל ח״ו, אלא מבקש דרך לתרץ כמה דברים מסופקים, שמא יטעו, ח״ו, הקוראים בספרים החיצונים בראותם בהם קצת סיפור מקרים

משתנים מהכתוב בספרים שלנו, ובדברים של סיפור מעשים וכיוצא אין עסק בעיקרי הדת ואין מנגד לה ח"ו. והיה זה לשם שמים, לכן אין להאשימו, ולא לחכמי זמנו, כשם שאין להאשים ספר מורה נבוכים להרמב"ם ולא א"ע.[22] אכן מי שאינו חכם באמת ושאין שכלו שלם אל יקרא בו פן יטעה בהבנת דבריו, כי דבר טוב למבין.

נאם הצעיר שמואל שער אריה.

ה[23].

בהנו"א.[24]

להעמדת וקיום תקנת קדמונינו גאוני עולם נוחי נפש אשר בשנת ה' שי"ן למ"ד דלי"ת הסכימו ותקנו שלא יוכל מי שיהיה מכלל קהל עדה ועדה מהם להחזיק ברשותו ולא להגות בחבור אשר חבר להדפיס ר' עזריה מן האדומים ז"ל וזה שמו אשר קראו מאור עינים, וחלקיו: קול אלהים, הדר זקנים, אמרי בינה, כי אם אחרי שכל יחיד ויחיד מהם ישיג רשות בכתב חתום מחכמי עירו, וזה בחומר עובר על דברי חכמים. הנה אנחנו ח"מ מעתה ומעכשו כפי כחנו כתקנה הנ"ל נותנים רשות גמורה ומוחלטה לכמ"ר שמואל מהאדומים יצ"ו להחזיק בביתו וברשותו החבור הנ"ל ולהגות בו מבלי שום חשש היותו עובר על תקנת חכמים. וה' יפתח לבנו ליראתו ויאיר עינינו במאור תורתו אכי"ר.[25] פירארה ז' נוב' שע"ט.

משה בכמ"ה מנחם זלה"ה מטראצינה
דוד יע"ו במהר"ר יצחק מהטוב
מרדכי בכ"מ דוד ז"ל מקרפאניטו

ו. דעת הרב חננאל ניפי[26].

כמוהר"ר עזריה מן האדומים נולד במנטובה ונתיישב אח"כ בפירארא. חיבר ס' מאור עינים, והס' ההוא נחלק לג' חלקים: החלק הא' קול אלהים מדבר על הרעשים שהיו בפירארא שנת של"א ולהראות גודל רחמי האל יתברך עלינו, וחלק הב' הדרת זקנים על מעשה הזקנים פותרי התורה לתלמי המלך, והחלק הג' אמרי בינה על דרושים שונים. והרב כמוהר"ר משה פרובינצאלי השיגו על מה שכתב בדרוש ימי עולם והוא חזר והשיב אליו, כמו שכתוב שם בסוף הספר.

ודע דהרב הגדול כמוהר"ר חיד"א[27] זצוק"ל בספרו מחזיק ברכה

---

[22] אבן עזרא. — [23] Kaufmann, Ges. Schr. III, 94. — [24] בעזרת ה' נעשה ונצליח, אמן. — [25] אמן, כן יהי רצון. — [26] Neppi, בעל הס' זכר צדיקים לברכה, שהדפיס ר' מרדכי שמואל גירונדי ביחד עם ספרו של עצמו תולדות גדולי ישראל. — [27] חיים יוסף דוד אזולאי. —

(בקונטרס אהרון או"ח סי' ט"ז אות ה') הביא בידו מציאה[28] שמצא בגנזי רב גדול בשם כמוהר"ר אלישע גאליקו ומהר"ם אלשיך ומטו בה גם בשם מרן קארו זצוק"ל הצועקים מרה כלענה על ס' מאור עינים הנ"ל, והגיעו לומר שראוי לשרפו ולהעבירו באש מפני כבוד התורה ועיקריה, וכשהובא לפני מרן יוסף קארו צוה לסדר כתב אחד אשר יחתום בו לשרוף ולהעביר באש הס' הנ"ל בכל מקום. ובהיות כי החמיצו הדבר ביני ביני נתבקש מרן בישיבה של מעלה ולא יכול לחתום (ע' שם באורך). ונראה לע"ד דכל כי האי רתחא דרתחו עמודי וגאוני עולם הנ"ל אינו מפני שנמצא בו שמץ מינות ואפיקורסות ח"ו, יען וביען כל קורא בו יחכם ויבין דתמיד מרומם ומשבח ומפאר חכמת רז"ל וצדקתם ומשתדל לבאר דבריהם ומאמרים סתומים שלהם. אלא מפני שבדרוש ימי עולם התעורר לחקור על המספר שנות העולם, ואמר שיש ספק במספרם. ואע"ג דמסיק דלכל הפנים גם המספר הנהוג אצלנו נכון, והליץ בעד חז"ל (ע"ש), מ"מ חשבו רבנן שמא יגיע הספר הזה ביד איזה תלמיד שאינו הגון, וישתה מים הרעים של דעות שונות מכמה מחברים שמביא שם בענינים כאלו, ויעשו רושם בדעתו ויבא לנטות מקבלת רז"ל בזה, ולכפור בעיקרי תורתנו הקדושה, והילכך נראה בעיניהם דראוי להסיר מכשול מדרך עמנו. והכי דייקי לע"ד דבריהם שאמרו מפני כבוד התורה ועיקריה. אכן המה ראו ג"כ דכגון דא שעלה על לבם לעשות ולכתוב לרבנים נגד הנ"ל היה צריך תחלה מתון ותמוק לשקול במאזני צדק אם יש לעשותו או לא, ובין דא לדא בא דינא ובטל דינא. וכנראה שמן השמים לא הסכימו שיצא לפועל בזמן כזה על הרב המחבר הנ"ל, בהיות שדרכו תמיד בכל דבריו לשום רז"ל ברום המעלות ומענדם עטרה על ראשו. אך ורק אחרי שנשארו דברי גאוני עולם הנ"ל גנוזים קרוב למאתים שנה, מן השמים נתרצו שיתגלו על ידי חד קדוש כמוהר"ר חיד"א ז"ל בדור הזה שגברה בו רוח מינות ואפיקורסות בעוה"ר כנודע, כדי שידעום תלמידי חכמים ולמדנים ויזהרו מלתת הס' הנ"ל ביד המתחילים, כי אם ביד מי שהשרישו עיקרי האמונה היטב בתוך לבו. וכל זה שכתבתי מסכים עם מסרת שיש בידינו, ומימי ילדותי שמעתי שאסור לכל תלמיד לקרוא בזה הספר אם לא יטול רשות תחלה מרבו מובהק. אבל עכ"פ חכמת הרב הנ"ל ואמונתו ויראת חטא שלו מאירים ומזהירים כזוהר הרקיע מתוך ספרו. ולא עוד, אלא שהיה פייטן, ופיוט מזמור ליום שבת קדוש לאל נורא וכו' הוא ממנו. וגם לקהל קדוש איטאליאני יש להם רשות ממנו קודם ברכו ליום ז' של פסח. והרב הנ"ל היה בזמן הרמ"ע[29] ומהר"ם פרובינצאל וסיעתייהו, זכותו יגן בעדנו.

אחר שכתבתי כל זה הלכתי לעיר ריגייו[30] ומצאתי בבית נכותו של כמוהר"ר ישעיה קרמי זצוק"ל השגות על ספר מאור עינים הנ"ל בכ"י מכוונות למהר"ם פרובינצאלי דשפך חמימי דחמימי על רבינו המחבר בכל פנה ופנה, ובפרט על מה שכתב בחלק אמרי בינה פרק כ', שמה שהגדילו

---

28 כוונתו על כתב החרם בשם ר' יוסף קארו, שבא לעיל. — 29 ר' מנחם עזריה מפאנו. — 30 Reggio. —

רז״ל עונש הרבה עבירות הוא דרך גוזמא. והר״ם פרובינצאלי נחלק עליו וכתב עליו: „אוי לו לבעל דעת זו שבקש להתיר אסורים!״ וכן מ״ש בדף קמ״א בענין הקץ חמתו בערה בו וקרא עליו דברים קשים כגידים (יע״ש 31). ואני בעניי אף שמכיר אני מיעוט ערכי שאיני כדאי להשיב על דברי הרמ״ף, מ״מ הרי משנה שלימה שנינו: הכל מלמדים זכות, וק״ו על החכמים מחברי ספרים דחייבים אנחנו לדונם לכף זכות ולמשכוני נפשין להצדיק דבריהם. וצא ולמד מאותו חסיד וכו׳, ועל אחת כמה וכמה בדברי המחברים, דמן הסתם נכתבו לזכות בהם את הרבים, אם אפשר לפרשם לזכות יש לנו לפרשם כך, ולא לחשוד את הכשרים שנשמתם צרורה בג״ע, דוגמת מה שארז״ל: כל היכא דאיכא למידרש לשבח דרשינן, לגנאי לא דרשינן. וכבר אמרו: לעולם יראה אדם כאלו בעל שמועה כנגדו. אשר על כן אף הכא אחרי נשיקת כפות רגלי הרמ״ף ושאלת מחילה ממנו, אמינא דהרב כמוהר״ר עזריה מהאדומים לא עלה על דעתו מעולם ח״ו להתיר אסורים ולא להקל בהם כלל, כדקאמר הרמ״ף, דגם הוא ודאי סבירא ליה שהעבירות שהזכיר הן חמורות מאד וענשן רבו למעלה אלא דמ״ש וכו׳ לא דיברו בדוקא ממש אלא נתכוונו לומר דחמור מאד ממה שהדעת חושבת.

---

31 „יעץ שם.—

XIX. חיי יהודה

לר׳ יהודה אריה ממודינה.

ר׳ יהודה אריה ממודינה (נולד בשנת של״א, מת בשנת ת״ח) הוא טיפוס נפלא ותמוה בהסטוריא שלנו. אדם מצוין זה תובע מאתנו עיון גדול מצדו הפסיכולוגי. כמה נגודים יש בו. הוא היה תלמודי וגם בעל השכלה של חול במדה מסוימת, ובכח זה היה חושב חובה לעצמו להיות מסלק מס לכל אחד משני הצדדים הללו בזמן אחד. מסבה זו מקבלת צורתו דמות דו־פרצופין: מאמין ורציונליסטן, בעל ניחושים והזיות ומאמין באסטרולוגיא מצד זה ולוחם נגד כל אלה מצד אחר, שחקן מסוכן בקלפים ומגנה הצחוק וכותב על הכיעור שבו, מורה הוראה באיסור והיתר ומנהיג התיאטרון בגיטו שבוויניציא ומחבר קומידיות בשבילו, ועוד ועוד.

בין ספריו המרובים תופס מקום חשוב ספר זכרונותיו שהיה כותבו מזמן לזמן, בשם „חיי יהודה". ספר זה יש לו ערך של אבטוביוגרפיא. הרשימות הקצרות נותנות האפשרות לחדור במדה ידועה אל חייו הפרטיים של ר׳ יהודה אריה, ויחד עם זה — אל החיים הכלליים של אותו הדור היהודי שבאיטליא.

ביבליוגרפיא:

1. ספר חיי יהודה, כולל אבטוביוגרפיא של ר׳ יהודה אריה ממודינה ותמונתו, הוציא לאור ראשונה עם הקדמה והערות אברהם כהנא, קיוב תרע״ב.

2. L. Luzzatto, Nota a proposito dell' autobiografia di L. da Modena edita dal Kahana (Rivista Israelitica IX, 121–126).

א. הילדות ושנות הלימודים.

— — — ואחל ללמוד האלפא ביתא מר׳ פלוני המכונה חזניטו, אח״כ מר׳ יצחק סופינו [1], ואח״כ מהר״ר עזריאל באסולה [2], בנו של הגאון מהר״ר משה ז״ל. וגם כי נאמר „יהללך זר ולא פיך", אחרי כי אין זה שבח, אחרי כי עלי יאמרו כד הוית זוטר לגברא השתא דקשישת לדרדק [3],

1 Sapino.— 2 Basola.— 3 ע׳ בבא קמא צ״ב ב׳.—

באמת ראיתי סימן טוב בלימודי מראשית ההתחלה, ובן שתי שנים ומחצה אמרתי ההפטרה בבית הכנסת, ובן שלש שנים הכרתי את בוראי וערך הלימוד והחכמה והייתי פותר הפרשה ומבין[4], וכן ממדרגה למדרגה כאשר אומר. יום [אחד] הייתי מתהלך בגן לרוח היום ואפול מעל אבן ותקע כף זרועי וחליתי ימים מה. גם התולעים הצרו לי, ואשה אחת השקתני שמן סלע ונתעלפתי, כמעט נשארתי באותו עילוף. גם מעט אח"כ נחליתי מחולי הוארולי[5]. וכל הדברים האלה אשר קרו לי עד בן ד' שנים הנם בדעתי וזכרוני כאלו תמול בואם, ומחשבותי אז הן בדעתי עד עתה. ובשנת השל"ה נסענו מפיראַרה ונבוא לדור בקולונייא[6], כרך קטן מן הויניציאנו, להלוות בחנות. ויגע א"א וטרח מאד לעשות מקוה לטבילת הנשים בתוך ביתו להמשיך מים כשרים לתוכו, וסוף שנת השל"ו הכשיר אותו. ויהי היום ואני הייתי לומד משניות פרק מי שמתו עם כמהר"ר גרשון כהן, עתה הוא ראש ישיבה בפולוניאה[7], ואז היה נער כמוני, והמלמד הלך לו. ונלך שנינו אל המקוה לשחוק כדרך הנערים, ואפול לתוך המקוה, והוא היה מלא על כל גדותיו. ויברח הנער ויקרא, וישמעו אנשי הבית וירוצו עם אדוני אבי ואמי ויבקשוני כה וכה, כי לא ידעו אנה נפלתי. ובין כך עבר זמן שעה אחת ואני הייתי מתחזק בידי אל קיר אחד, שפה סביב המקוה, עד בוא אנשי הבית, ותשלך עצמה במים משרתת אחת ותוציאני. וישאוני החדרה מוטל כמת מיראה ופחד. שמה, קולונייא, נעשו נשואי אחי כמ' שמואל הנז' עם מרת יודיטה[8] בת כמ' אניילו דלי פייאני מפיזארו במשתה ויום טוב, ואני אמרתי דברי תורה על השלחן, כאשר הורני מורי עד אשר תמהו השומעים. ויהי לי למלמד כמהר"ר מלאכי גאליקו[10] ז"ל, רב ורופא ומקובל. ובימים ההם הוכה הכה ופצוע ערל אחד נקרא פריאמו[11], והיו משיחים בו אם ימות או לא בפני א"א ומורי ז"ל, וכמה אנשים ואורחים בביתנו. אני קפצתי ואמרתי: „ימות ודאי, ומקרא מלא הוא: פ ר י מ ו מארץ תאבד". שחקו הרבה ואמרו עלי כלם: „בוצין בוצין מקטפייהו ידיעי"[12]. ובחדש אלול סוף שנת של"ח נסענו מקולונייא ונבוא לדור במונטאניינה[13], כרך קרוב חמשה מילין. ערך א"א בית הכנסת בביתו להתפלל לה' אשר שם הוא עד היום בבית כמ' זרח הלוי יצ"ו, כי שנים רבות אנשי המקום לא התפללו במנין מחמת קטטות שביניהם, ונשים סדר לכל דבר. ובשנת השל"ט התחילה המערכת[14] להלחם בנו ביד חזקה ובזרוע נטויה, כי

---

4 מנהג ישן היה באיטליא להקריא ע"י התינוקות ההפטרה בבה"כ, וגם על הרב הלל דילאטורי (della Torre) מספר בנו שהיה קורא בן ארבע שנים ההפטרת בבה"כ וגער בבני הכנסת שהיו משיחים שישתקו (Lelio della Torre, Scritti sparsi, Padova 1908, vol. I, p. 4). — 5 Varole בלשון ההמון Vaiuolo-אבעבועות. — 6 Cologna Veneta. — 7 בשנת שס"ה היה רב בקראקא (כתבי ריא"ם סי' ק"כ, וע' שם בהערה לסי' מ"א). — 8 Giuditta. — 9 Angelo delli Fagiani (-Fajani). — 10 Gallico. — 11 Priamo. — 12 ברכות מ"ח ע"א. — 13 Montagnana. — 14 כלו' מערכת כוכבי השמים. ריא"ם היה בחולשותיו בן דורו והיה מאמין גדול באסטרולוגיא, כמו שהיה מאמין באלכימיא והיה צחקן בקלפים. כמה פעמים נשמעתו מיחס את מאורעותיו ופגעיו לצבא השמים. —מה

בחדש ניסן לבקשת החשמן אלויזי דאיסטי[15], על חוב אלף ת"ק סקודי[16] שהיה כבר פרוע, הושם א"א ז"ל במאסר וישב שם כששה חדשים. וגם אחרי צאתו עכבו כל ממוננו ג' שנים לבקשת אלויזי מוצוניגו[17], שהיה לו לקבל מן החשמן הנ"ל. ותרב ההוצאה בריב וטענות ואין מרויח, כי אם מאבד ומפזר. ואמי ז"ל אזרה כגבר חלציה לרכוב וללכת פירארה ווניציאה ולדבר לשרים ושופטי ארץ. מאז ירדנו מנכסינו, כי היה לנו בלבול זה נזק בשלש שנים יותר משמונת אלפים דוקא'[18] ומבוכה רבה מאד. ויסע מהר"ר מלאכי מאתנו, ויהי לי למלמד שנה אחת מהר"ר אליקים ממאצ'יראטה[19] ז"ל, מקובל ואלקי. ואחר ימים נהרג מהר"ר מלאכי הנז' בפיאמונטי[20] בדרך ממשרת בעל הסוסים [כדי] לקחת מעותיו, ועל שלקח לו ולבש קאמישולה[21] אדומה הרגיש בדבר היהודי, אשר ממנו נסע, ויאסרוהו בבית הסהר וימיתוהו, הי"ד[22]. ובחדש ניסן הש"מ שלחני א"א פירארה בבית כמ' מרדכי ממודינא נכדו ללמדני ספר וחכמה, ואהי שם שנה אחת. ארבעה חדשים למדתי עם מהר"ר יחיאל טאורייאולו[23] יצ"ו, ושמנה חדשים עם כמהר"ר חזקיהו פינצי יצ"ו[24]. והיה נוהג מהר"ר חזקיהו, שמדי שבת בשבתו כל התלמידים הלומדים אלפסי יחברו דרש בפרשה מדעתם, וביום השבת במדרש[25] היה מאסף מנין והנער היה דורש לפניהם. ובהגיע הדבר אלי היה פרשת תרומה. ולקחתי נושא „זהב וכסף ונחשת" ומאמר „רשב"ג אומר על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג"ח", וכונתי רמז ג' אלו „זהב" וכו' אל ג' אלו „תורה" וכו'. ושהוא הנרצה מאת ה' ית' מהאדם ושבה היה מַשְׁרֶה שכינתו בישראל. וכאשר סיימתי, אמר מהר"ר חזקיה לשנים זקנים שהיו שם: „מובטחני בנער זה שידרוש דרשות בישראל, כי מדרכו נכר שיעשה פרי בדרושים". ואח"כ כאשר שנת שס"ה שס"ו שס"ז הייתי דורש בבה"כ גדולה במצות הק"ק בכל שבת, והוא היה בא תמיד לדרשותי, כשהיו משבחים דברי, הוא היה אומר: „זה כ"ה שנים אנכי התנבאתי עליו שיהיה דרשן דורש טוב לעמו". גם לנגן, לשיר, לרקד, לכתוב לשון לאטין למדתי מעט. אמנם לסבת שתים נשים משרתות כמ' מרדכי הנז', אשר שנאוני וימררו את חיי ברשע, לשרי להון מארייהו, שבתי לביתי מקץ שנה. וישלחני אדוני אבי ז"ל אייר השמ"א לפאדובה בבית כמוהר"ר שמואל ארקיוולטי ז"ל[26], סומך על שלחנו ושומע מפיו

אדבר—כותב הוא אל ר"נ כהן (כתבי ריא"מ סי' מ"ה)—ומה אומר וצבא השמים מתריזים נגדי, היו לי לאויבים, ואין לך פסיעה שלי מלמטה, שאין מלאך מלמעלה מכה אותה והופכה הפוך בה והפוך בה...— 15 Alvise d'Este. 16 scudo, מטבע וויניציאנית.— 17 Alvise Mocenigo.— 18 ducati.— 19 ר' אליקים ב"ר ישעיה משה da Macerata (מורמארא, מזכרת חכמי איטליא 36).— 20 Piemonte.— 21 Camiciuola חלוק קטן.— 22 השם ינקום דמו.— 23 אולי צ"ל טארדיאול (Tardiol), ע' מורמארא, מח"א 64 וכתבי ריא"מ סי' ע"ב בהערה.— 24 ר' חזקיה ב"ר בנימין פינצי (Finzi) היה רב בפירארה.— 25 ר"ל בבית המדרש.— 26 המשורר והמדקדק בעל ערוגת הבשם (נדפס בוויניציא שס"ב), ר' שמואל ב"ר אלחנן יעקב ארקיוולטי (Archivolti), היה אב"ד בפאדובא. בימי בחרותו הדפיס שני ספרים בהלצה, שם הא' דגל אהבה, (וויניציא שי"א) ושם השני מעין גנים

תורה. ממנו למדתי מלאכת השיר ולשון הכתב[27], והוא אהבני אהבה נמרצת מאז עד יום מותו, כי היה אומר כי אני הייתי אחד מן התלמידים אשר הוליד בדמותו בצלמו בחכמות. ואשב שם שנה תמימה, ויקראני א"א ז"ל לשוב הביתה. ויהי כי חפצו הורי להחזיקני אצלם הביתה, ניסן השמ"ב הקרה ה' לפנינו בחור אחד מאיטליאה, אבל בא אז מצפת, שמו כה"ר משה בר בנימין מלרוקה[28], בן בתו של הגאון כמהר"ר משה באסולה, איש דעת ותבונה. ויואל משה לשבת את האיש ויהי לי מלמד להועיל, וממנו למדתי הרבה. בימים ההם להשקיט אחי כמ' שמואל ז"ל, אשר היה כל ימיו הולך בדרך לא טובה מפיזור ואיבוד, הסכים א"א לחלוק עמו כאח, ונתן לו כל הנמצא לו רכוש והון אמנות[29] ומעות אשר היו כארבעת אלפים דוקאטי לחלקו, ויפרד ויעש לו בית. ומקץ שתי שנים, אייר השמ"ד, נסע מאתנו כמה"ר משה מלארוקה הנ"ל והלך לצפרו[30] ושדך לו שם אשה. ועודנו באבו בחור וטוב נתבקש בישיבה של מעלה. וכבוא אלי לא טובה השמועה חברתי עליו קינות, ובפרט השמינית[31] עברית ונוצרית קינ"ה שמו"ר, הנדפסת בספרי מדבר יהודה, ואני אז בן י"ג שנה. ראוה כל המשוררים ויהללוה, ועוד היום היא לנס לחכמים, נוצרים ויהודים. ומאז חדלתי ללמוד עם רב קבוע, כי אם לבדי. ואפילו בעיר גדולה לא הייתי, שחברים יקימוה בידי. אויה לי כי גרתי משך ימי מבחר הלימוד בלי מלמד ורב.

ב. התעסקות במשא ובמתן.

ויחל א"א לשלחני פירארה פעם בפעם לפקח על עסקי אמנות נשארו לגבות. שמה היה מנהיגנו כמ' שמשון משולם ז"ל ואהי יוצא ובא, הולך ואינו עושה. ובחדש תשרי השמ"ז ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות, הוא א"א ז"ל, כי כהו עיניו ועמד כמו ששה חדשים עוֵר ממשש באפלה, ואחרי רוב הרפואות הכל אמרו כי אין עוד תקוה. בכל זאת לא חדל להתפלל יום ולילה לה', עד כי שמע ה' לקולו ושם בלב רופא א' שנתן לו מים קלים לשים בעיניו, ושב לאיתנו ויאורו עיניו. וגדול הנס האחרון, כי קודם היה קורא בבתי עינים, ואחרי כן קרא וראה כל דבר בלתם, חמש שנים אשר חי אחרי זאת. וכל הימים האלה הולכים

(שם שי"ג), ותקן כמה תפלות ותחנות.— 27 ר"ל לכתב דברי שיר ופרוזא.— 28 della Rocca.— 29 ר"ל מעות שהן אצל אחרים בתורת הלואה.— 30 Cypro.—
31 כלו' שיר משמונה שורות. הקינה נדפסה בספרו מדבר יהודה (ווינציאה שס"ב), „כי (לפי דבריו בכתבי ריא"מ סי' קל"ב) רבים היו דורשים אותה ממנו". באגרתו אל אשר קלירלי (כתבי ריא"מ סי' ל"א) אומר ריא"מ על שירו זה: „השמינית הכתובה תחת הקינה יצרתיה אף עשיתיה לא בלבד בסבת הנושא, כי אם גם כן לחדוש האופן, כי דרך אחד לה שוה היא, הן שתקרא בלשון הקודש או בלשון נוצרי. וע"כ באה מעט בלשון עמוק, כי עמל היה בעיני וכבד הדבר מאד". הקינה שוה בהברתה בין בעברית בין באיטלקית והיא נקראת בשתי הלשונות (ע' כתבי ריא"מ ח"ש 18—17).—

ודלים. אוכלים ולא עושים היינו, כי נשאר א״א ז״ל מבוהל ובפחד ואימה מהמערכת אשר נלחמה עמו, ולא נשאו לבו לקרבה אל איזו הסכמה ליסע ממתא דביש ליה וליזיל לאחריתי או כיוצא בזה. בימים ההם היה אחי בן אמי כמ׳ אברהם פארינצו[32] הנז׳, אשר גדל בבית א״א, ובנערותו ובחרותו חברת הרעים הטוהו לצחוק והרבה לאבד משלו ומשל א״א ז״ל, ומעולם כרחם אב על בן עשה עמו רק חסד וכל טוב. ויהי כראות אחי הנז׳ אשר הרע לעשות, ויקם וילך אל עיר אנקונה[33], אשר היו שם משפחות רבות קרובי אמי ז״ל, ושם נשא חן בעיניהם, כי יפה וטוב רואי ומשכיל היה. ויתנו לו אשה וידריכוהו בדרך ישרה. גם הוא חזר בו ויט לאורח מישור, לא השחית עוד ולא הרע, ויהי אהוב ויקר אל כל סוחרי העיר הערלים ואל כל עם קהל היהודים, ויכבדוהו, והיה מצליח ומרויח הרבה מאד, ויצא הפסדו בשכרו. ויכתוב אל א״א ז״ל כמה פעמים, כי עת הגיע לפטור עצמו מן התשלומין מכל הטובה אשר עשה לו, וחלה פניו להעתיק דירתו שם אצלו, כי לו ייטיב ולי יתן מהלכים בסחורה, כי היה אוהב אותי ביותר ולו לישועתה לנו. ויפצר בו מאד ולא אבה א״א שמוע עד אשר ראה רק רע כל היום ואבדה כל תקוה. אז שלח שמה רכוש וכלי פשתן ומשי וחפצי בית הכנסת, והסכים לשלוח את יהודה לפניו. ותהי מגפה גדולה בק״ק אנקונה בשנה ההיא, ומתו הרבה בעלי בתים, ולאחי הנז׳ מתו שני בנים זכרים ושני אחי אשתו נשואים ואבות בנים. וחדש אייר השמ״ח שמתי לדרך פעמי ממונטאניינה ללכת אנקונה. ובהגיעי ויניציאה שמעתי כי גם חמות אחי מתה ואשתו היתה חולה מאד. ובים דרך במים עזים הלכתי והגעתי אנקונה ר״ח סיון השמ״ח, ואמצא כי שב ה׳ ורפא לאשת אחי, והוא מר נפש מאד על כל התלאה אשר מצאתהו, וכאשר ראני שמח מאד ויתנחם מעט. ויכבדני מאד, וגם בעיני אנשי העיר הייתי יקר. ויום אסרו חג של שבועות חש בראשו ויפל אל המטה כאלו לא יהיה דבר, ומיום אל יום הכביד עליו חליו ולא נודע מה היה. וגם הוא מעת נפלו למטה אמר כי מות ימות, וספר חלומות אשר ראה. וכשהיו באים על מטתו זבובים היה אומר: „אלה הם זבובי מות״, עד כי נטרפה דעתו, ומקץ ט״ו יום, ליל ש״ק כ״ג סיון י״ח יונייו השמ״ח, בעלות השחר גוע ויאסף אל עמיו בן כ״ח שנה. וכבוד עשו לו במותו כל הקהל בדרשות וקינות וכלם בכו אותו, כי היה רצוי לכל אחיו ומכיריו. ואני חברתי עליו קנים הגה והי במליצה עם איק״ו[34] הכתובים בין שירי

---

32 Parenzo.— 33 Ancona.— 34 הקינה נדפסה בכתבי ריא״מ, הוצאת ל. בלוי, סי׳ כ״ו.—קינת איקו (eco-הד) היא מין שיר של קינה, שבסוף כל חרוז וחרוז נשנית המלה האחרונה שלו, ומצויר אצל הפיטן כאילו היקום כלו, כל אשר מסביב לו משתתף בצערו ומשיבהו כפעם בפעם בהד יללתו. טיבה של קינת איקו מפורש יפה בקינתו של ריא״מ גופא על מות אחיו אברהם פארינצו: „השדה וכל אשר בו, עצי יער ואשר בקרבו והרים ובקעות, ומים וגבעות, אמרו נא: השמעתם ואם נהיתה כזאת? וזאת ליהודה (המקונן). אז שמעתי קול קורא: יהודה!—ואומר: מי הוא זה אשר קראני?—ויען: אני!—אל שדי! (וזהי קריאה

וכתבי. אז נשארתי תוהא ומשתומם, כי משמים נלחמו, ואכנס בספינה לבדי, ומיהודים אין איש אתי, ואבא ויניציאה ומשם הבית למונטאניינה. לא יוכל פה לדבר הכאב והעצב אשר לבשה אמי חרדה, כי אהבת נפש אהבתהו ועד יום מותה לא שכחתהו. וגם א״א ז״ל בכה עליו, כאב את בן יבכה. ובאמת מאז גלה כל הדר ביתנו אבדה תקותנו ומשענתנו, צפיתי למן היום ההוא כי כלה היא מעם המערכת לבל אראה בטוב. ור״ח תמוז השמ״ט לבלתי עמוד בבטלה התחלתי ללמד תורה לבן כמ׳ מנשה לוי ז״ל וליוסף בן כמ׳ זרח הלוי יצ״ו, מלאכה אשר התמדתי בה עד שנת השע״ב על אפי ועל חמתי, כי לא ישרה בעיני[35].

ג. הנישואין והחיים אחר כך.

אחרי כן יום יום היו דברי אמי אלי לאמר: „לו הקשבת למצותי ותנחמני מן דאגתי, קח לך את בת אחותי, היא אסתר בת מרת ג׳ייויה[36] אחות אמי אשת כמ׳ יצחק שמחה יצ״ו, לאשה, כי היא ישרה בעיני, בקרובי אקדש ובביתנו ישכון שלום״. וכן לא״א ז״ל בקשה בכל אמריה, ותכתוב לאחותה על זה, אף היא תשיב אמריה, ויעמוד הדבר. ובין כך עשיתי שאלת חלום בתפלה בלי השבעה, לראות האשה הנגזרת לזווגי, וחלמתי והנה זקן אחד אוחז בידי ויביאני אל קיר אחד אשר שם תבנית מצוירת עם פרוכת לפניו, ויסר את המסוה

של פחד והפתעה מצד המחבר, כעין !Dio grande באיטלקית, ויחד עם זה יש כאן הכתוב בבראשית ל״ה י״א: אני אל שדי) מי את המדבר? ואדם לא אראה כה?—איקו (eco-הד)! ומה זה איקו, איש או אשה, או שד או שדה או קול?— קולי״—(וע׳ בפרטות ע״ד קינת איקו דברי קויפמאן ZFHB I, 227— הוא קורא למין פיוט זה בשם Echogedichte—ודברי בלוי בכתבי ריא״מ חלק גרמני 22—19 וגם 175).— [35] אין דברים אלו מליצה בעלמא ומעוסקא דלבא הוציאם ריא״מ, וכמה פעמים אנו מוצאים אותו מתרעם בכתביו על היותו מוכרח להתעסק במלמדות. —בנוהג שבעולם—קובל הוא באגרתו אל אח לצרה, פידאגוג כמותו (ר׳ ליב לוי מלמד במונטאניינה, כתבי ריא״מ סי׳ ח׳)—פה אנכי אסור ברהטים, כלוא לא אצא, כל היום חורש בבקרים ולא רועה צאן, כי צאני צאן מרעיתי אדם אינם.—ובאגרתו אל המקובל ר׳ מנחם עזריה מפאנו (סי׳ צ״ח) יתאונן:—אמנם רגל המלאכה אשר לפני והילדים אשר חנן אלהים את עבדך לא יניחני אף שעה קלה לעיין ולהבין ולהורות, לכן עד ישקיף וירא ה׳ משמים להוציא ממסגר זה נפשי, אשר עם היותה מלאכת שמים מצאתיה ראיתיה מונע גמור (כלו׳ להתעסק בעבודת הספרות, וכדומה)...—ר׳ יעקב היילפרון, שהיה בנעוריו מלמד תינוקות, מתאונן בשנות השבעים לחייו (בהקדמתי לס׳ נחלת יעקב, פאדובה שפ״ב, מביאו בלוי):—כי הנה גשים אצים בעלי חצים מנאצים ומקציפים לאמר כלה מעשיך דבר יום ביומו, כי חק מאת פרעה, הפורע פרעונות, לבלתי היות נרפים יומם ולילה לא ישבותו ממלאכתם, פן יקרא עושה מלאכת ה׳ רמיה באופן גם באלה לא הפצתי.—וכן יתלונן גם ריא״מ לעת זקנתו. בשנת שצ״ט (ע׳ כתביו סי׳ קפ״א):—המכתב כבד עלי מפני הזקנה ומשא הלימוד אשר על שכמי לא יתגוני השב רוחי ואנשי העיר מאשר נסבו על הבית בקוצים בעיני...—אבותיהם של התלמידים היו מבקרים תכופים בבית המלמד להשגיח שלא יהא ח״ו עושה מלאכת ה׳ רמיה!— [36] Gioja-שמחה.—

ואראה תבנית מרת אסתר בת דודתי הנז׳ וגון מלבושיה. ועודני מביט בה בשתנית אותה צורה, ותבוא אחרת תחתיה אשר לא קבעתי בה עיני היטב. והבקר ספרתי החלום לא״א ז״ל ולאמי ולא האמינו, עד כי חדש אלול השמ״ט באנו ויניציאה, אמי ז״ל ואני, לעבור אנקונה על הגאולה מהנכסים והחפצים אשר היו ביד אחי ז״ל, כי לקחה אותם אשתו ולא ראינו מהם שרוך נעל. ואחר כך נחמנו מלכת ונתמהמה בויניציאה. ועודנו שם חזרו הדברים בין אמי ואחותה והקרובים ע״ד השדוך, ובאנו לכלל ישוב החתון ותקענו כף וקבלנו קנין בשמחה רבה. והראיתיה לאמי בלבושים גון וקשוטים אשר ספרתי לה יותר משנה אחת קודם אשר ראיתיה בחלומי. היא היתה באמת יפה בנשים והכמה ואומר: מצא ולא מוצא אהיה[37]. ובהגיע תור הנשואין, אשר היה י״ג סיון הש״ן, ואכתוב לא״א, שהיה אז בבולונייא, ויבא. ואקרא לאוהבי וקרובי ונלך תכף אחר השבועות כלנו שמחים וטובי לב לויניציאה, ובהגיענו שם מצאנו הכלה במטה, והכל אומרים: „אין רע, כי אם מעט שלשול ורפואה תהיה לה״. ומיום אל יום גבר עליה החולי עד כי נטתה למות, ולבה כלב האריה ולא נבהלה. ויום מותה קראה לי ותחבק ותנשק לי, ותאמר: „ידעתי כי זה עזות מצח, אמנם האלהים יודע כי שנה אחת של שידוכין לא נגענו זה את זה אפילו באצבע קטנה. ועתה בפרק המיתה רשות מות נתון לי. לא זכיתי להיות אשתך, מה אעשה? וכך נגזר במרום, — יעשה ה׳ רצונו.״ ובקשה שיקראו לחכם להתודות. ויבא, ואמרה הודוי ושאלה ברכת הוריה ואמי. ובליל ש״ק, כ״א סיון הש״ן, כמעט ליל שמת בו אחי ז״ל, יצאה הכלה בהכנסת כלה מחיי ריק לחיי עד ונפטרה לעולמה. ויגדל הבכי מבית ומהוץ לכל יודעה ומכירה, ותהי מנוחתה כבוד. אז תכף לקבורתה קמו עלי ועל אמי כל הקרובים, ויאמרו: „הנה אחותה הבאה אחריה טובה כמוה. למה נגרע לבלתי התמיד בקורבה ולתת תנחומין לאבי הנערה ולאמה?״ ויפצרו עד בוש לקחת אחותה מרת רחל לי לאשה. ואכתוב לא״א וישיבני, כאשר היה לי תמיד בדבר הזה כה היו דבריו בזה: „יַעָשֶׂה רצונך, כי לך משפט הבחירה. אני היום או מחר לוקח מאתך, ואתה ובניך תהיה עמה, לכן בין תבין את אשר לפניך ועשה כיד ה׳ הטובה עליך״. ואני, לעשות נחת רוח לאמי ואל המתה אשר רמזה אותו בדבריה, נתרציתי ולקחתי לי לאשה מרת רחל הנז׳, ומיד באנו בכתובים ועשינו הנשואין יום ו׳ ה׳ תמוז הש״ן במזל טוב. וביום השבת פ׳ קרח בבה״כ איטאליאנו דרש מהר״ר שלמה ספורנו[38] אמרי שפר, ומטעם ג׳ הגאונים מהרר״י קצנאילבוגן ז״ל[39] ומהר״ר יעקב כהן ומהר״ר אביגדור ציוידאל

---

37 ע׳ ברכות ה׳: „במערבא כי נסיב איניש אתתא אמרי ליה הכי מצא או מוצא, מצא דכתיב מצא אשה מצא טוב (משלי י״ח כ״ב), מוצא דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז׳ כ״ו)״.— 38 שלמה שמעיה בן ר׳ נסים יצחק ספורנו (Sforno). אחר היכרות זו היה ריא״מ מחליף עמו אגרות (ע׳ כתבי ריא״מ סי׳ ל״ג וס״ה).— 39 ר׳ שמואל יהודה קאצינילנבויגין (Katzanellenbogen) היה אחד מגדולי הרבנים ומבעלי ההשפעה באיטליא ברורו. ר׳ שמואל יהודה

ז״ל [40] שהיו שם במעמד עם כל גאוני העיר, וליואנטיני [41] ג״כ אשר רבו אז אנשי שם, גזר לקראני בשם חבר. ואני השיבותי לו בעשרה מאמרות בפי׳ משנת עשה לך רב, אשר ערב מאד לשומעים. ונחזור לביתנו למונטאניינה. ותהי בצורת גדולה ורעב חזק בקיץ ההוא, וגם השנה הבאה, ואין ריוח בעדנו כי אם הוצאה רבה והלוך וחסור. ומסיון השנ״א עד כל ימי הקיץ היינו טרודים לסבת הגלות מחדש בלבול החשמן מאיסטי [42]. ויבהל א״א מאד ולא שלו ולא שקט ונחלה חולי חזק, גם אמי ואשתי וגם אני נחלינו ונהיינו כל ימי הקיץ ההוא, גם עד טבת הבא לא סרו החולאים מביתנו. ותהר אשתי ותלד יום שני ך׳ אלול ט׳ זיטימ׳ [43] שלהי שנת שנ״א, כ״א שעות, בן זכר, וכלנו חולים על ערש דוי, ואשתי מכלנו. ומקץ שמונה ימים התחזקנו מעט. וימל את בשר ערלת הנער כמ׳ בנימין כהן צדק מאיסטי ז״ל, מוהל בקי, וא״א ז״ל ואמי ז״ל היו בעלי בריתו. ולא היה חפץ א״א ז״ל שאשים שמו מרדכי, כי אמר: „היה לי בן חכם ונעים נקרא כך ומת בן כ״ד שנה״. ואני מאהבתי לשם הגאון זקני ז״ל, שהיה גברא רבה, כאמור, אמרתי: „לא אחוש ואקרא שמו מרדכי״. אוי לי ואבוי על שברי, כי בן כ״ו שנה טרוף טורף, ומרדכי יצא ויקח את לבבי ויעזבני בעמקי היגון ומצולות האנחה. ועוד מעט ואין צדיק, כי אחרי אשר חזר א״א ז״ל לאיתנו בריא וחזק, חדש כסלו השנ״ב, נפל כמתלהלה חולה למטה, ולא עמד כי אם חמשה ימים בקדחת תמידי שורף כאש, ואחרי אשר התודה לפני ה׳ בפני עשרה ברכני בידיו ואמר לי: „אין לי דבר אליך לצוות מעסקי עוה״ז, כי אם שתזכור תמיד יראת ה׳ אלהיך וכבוד הבריות ויברכך ה׳ וישמרך״. וליל ביאת יום ו׳ י׳ שעות ך׳ כסלו ו׳ דיצימ׳ [44] השנ״ב עלה אל ה׳. ויצא מיסורי העולם הזועף הזה אשר סבל שבעים ושתים שנה ימי חייו, ובפרט ט״ו מהמה בענוה ולב טוב אשר קבל יסורין מאהבה ובסבלנות ככל צדיק ירא אלהים וסר מרע. היה דמותו: גדול כאדם בינוני, רזה הגוף וחזק, בריא על הרוב, פניו ממראה שחרחור, זקן קצר, חכם במילי דעלמא ובתורה מגרסא דינקותא, זהיר בדקדוקי מצות ומנהגי הנהגת הבית, אוהב את שכיניו, מקרב את קרוביו, אוהב את אשתו ומכבדה יותר מגופו, לא מפזר ולא כילאי, כי אם חס על ממונו, ולעת הצורך לא עצם ידו, נדיב בצדקה, בלתי אוהב צחוק ואיש נאמן במשאו ומתנו. ולהיות יום מותו היום קצר והגשמים רבים והדרכים מקולקלים, לא יכלתי להביאו לקבר בפאדווה, כאשר היה

ודודו של ריא״מ, ר׳ אבטליון ממודינא, היו חברים בלמוד תורה, וכנראה בא גם ר׳ אבטליון מעיר מושבו פירארה להשתתף בשמחת חתונתו של ריא״מ בן אחיו (ע׳ מכתב הזמנתו של ריא״מ לחתונתו אל ר׳ אבטליון בכתבי ריא״מ סי׳ ל״ח) ולבלות זמנו בחברת רעו ר׳ שמואל יהודה. גם את ר״ש ארקיוואלטי רבו הזמין ריא״מ לחתונתו (ע׳ כתבי ריא״מ סי׳ ל״ט).— 40 אביגדור ציווידאל (נפטר י״ח חשון השס״ב) היה תלמידו של רש״י קאצינילנבויגין וממלא מקומו בתור אב״ד אחר פטירתו.— 41 ליואנטיני (Levantini), כלו׳ בני ארץ המזרח) היא אחת משלש הקהלות בוויניציא עד היום.— 42 Este.— 43 Settembre 9.— 44 Dicembre 6.—

עם לבבו בחייו, ובחרתי לתת מנוחה לגופו ולנשמתו ולפטרן מחבוט הקבר, אם כן הוא. ויום ערב השבת הזוא קברתיהו שם במונטאניינה, ולסוף שנה שמתי אבן מצבה על קבורתו, כתוב עליה: קצין ושר, צדיק ישר, נודע לכל, מלא בינה. שמש דורו, נשקע אורו, זקן יצחק, איש מודינה[45]. וכמו חדש ימים אחר פטירתו נראה לי בחלום, וכמדומה היה לי שהייתי יודע שהיה מת, ויען בחייו כמה פעמים היה מדבר עמי על הנשמה מהו שכרה ועונשה אחר המות, וכלל דבריו היו שספרדי אחד בשעת מיתתו אמר: עתה אדע מהו נפש, כלומר שאי אפשר לדעת זה אלא אחר המות. שאלתי אותו ואמרתי: „אם כן יאמר נא לי כ״ת מהו מנפשך ואיך אתה באותו עולם?" והוא השיב לי: „אני אוכל ושותה שם בטוב". אמרתי לו: „ואיך אפשר זה? והלא אמרו רז״ל העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו׳?" אמר לי: „אי שטיא, חכם בעיניך, שפיל לסיפיה דמאמר זה: אלא צדיקים יושבים וכו׳ ונהנין וכו׳, שנ׳ ויחזו את אלהים ויאכלו וישתו". אחר זה עמדתי כמו שנה אחת פוסח על שתי הסעיפים, לגור עוד במונטאניינה או לנסוע ממנה. וסוף הסכמתי ליסע. ויבא גם השטן כמ״ר שלמה נאווארו[45], ספרדי מפיראַרה, והתל בי באמרו לבא לגור שם ולהשתתף עמי בסחורה, ולקחתי לו בית בשכירות, והעמידני יותר מן ד׳ חדשים בהוצאה[46], ואח״כ לא אבה, עד כי גמרתי אומר ואסע ממונטאניינה ואבא ויניציאה. הגעתי יום ו׳ ט״ו כסלו השנ״ג, ולקחתי בית סמוך לחמי ז״ל מלמטה. ותהי ראשית מלאכתי ללמד לנערים ר״ח טבת השנ״ג, והתלמיד הראשון היה כמ׳ אברהם בכמ׳ מאיר לוצאטו עליהם השלום. ובשבת נחמו[47] השנ״ג היתה הפעם הראשונה שדרשתי בבית הכנסת גדולה ברב עם הדרת מלך מלכי המלכים הקב״ה, ושם היו חכמים זקנים גדולים ואנשים לרוב לא יכילם בית הכנסת ההוא, והוא הדרוש המודפס בספר הדרשות שלי הנקרא מדבר יהודה. ויתן ה׳ את חני בעיני כל שומעי, עד כי אייר השנ״ד קבע ישיבה ומדרש הקצין כמ׳ קלונימוס בילגראדו

---

45 מתחלה לא רצה ריא״מ לכתב בעצמו שבחי אביו ובקש במכתב מאת רבו וידיד אביו, ר״ש ארקיוואלטי לחבר נוסח המצבה:—ידעתי ונסיתי דבר אמת ענות צדקו אהבת כ״ת לא לי בלבד, כי גם מקדם קדמתה אל הנכבד א״א זצ״ל. אחר אשר התהלך את האלהים ויתמו ימי אבלו חפצתי ביקרו לבנות אצלו ציון על קברו במונטאניינה, וראיתי כי אם באתי אני להעיד בדברי שיר לתקון עליו על גזעו וחסידותו חכמתו ומעשיו פסול אנכי, כי כל בן יכבד אב, והנה נא הואלתי לחלות פני מע״כ לעת הפנאי לחבר לו קוצר מלין כאשר יראה בעיניו, לא אערוך לפניו שיחה, כי רוח אלהין קדישין ביה, וכבר ידע את האיש ואת שיחו, רק יקצר הדבור (ע׳ כתבי ריא״מ סי׳ מ״ב).—כנראה סרב ר״ש ארקיוואלטי לעשות רצונו והוכרח לחבר הכתבת בעצמו.— 46 Navarro.— 47 ריא״מ הפסיד בעסק זה עם הספרדי יותר מק״ן דוקאטים (ע׳ כתביו סי׳ מ״ב).— 48 וכנראה מאגרתו אל ר׳ גרשון כהן (כתבי ריא״מ סי׳ מ״ד), שהזמינהו לבוא מקולוניא לוויניציא לשמוע דרשתו הראשונה, עשה הכנות הרבה לדרש בפעם הראשונה בחג השבועות „זמן מ״ת אשר הנושא רחב ידים והרשות נתונה לדבר בו איש כמסת ידו".—

ז״ל בגן, ואני הייתי ראש בדרשות, והתמדתי כ״ה שנה עד היום ת״ל בשם טוב בכל תפוצות הארץ על דבר הדרשות, כנודע. והגם שזה לי יותר מעשרים שנה בקביעות תמידית קורא ושונה ערב ובקר בחול ודורש ביום השבת בשלשה וארבעה מקומות, לא קצה נפש הק״ק הזה ולא תמלא אזנם משמוע את דרשותי, ובכל יום הם בעיניהם כחדשים. וגם אחים[49] וגלחים ושרים רבים ונכבדים באים לשמוע, ובחסד ה׳, יהי לכבודו ולכבוד היהדות ולא לי, משבחים ומפארים ומהללים. ולוא זכה א״א ז״ל לשמעני היה מְאֻשָּׁר בארץ חבלו, כי היה נכסף שאעשה פרי בחכמת הדרש מכל דבר, אך בחייו לא זכיתי להתגדל בו. אזן אמי שמעה ותאשרני, תודות לה׳, כי ממנו מערכי לב וממנה לשון, ונתן לי חן זה לזכות בו הרבים ולא לגדולתי, ישתבח שמו לעד.

ד. מאורעות שונים.

— — — ויהי י׳ תשרי השע״ה[50] נסע בני מרדכי ז״ל ללכת לון, כי הצר לנו אדם בליעל איש און, והניח אז הלימוד מתלמידי החברה. וחזר חדש כסלו והתחיל להתעסק במלאכת האלקימיא[51] עם הגלח יוסף גריללו,[52] חכם גדול, וטרח ויגע בה מאד, והתחכם בה עד היו משתאים כל בעלי החכמה ההיא, זקנים וישישים בה, מאשר היה יודע ממנה בחור כמוהו, עד כי חדש אייר ההוא הכין לו בית בגיטו ויקייו[53] ומידו עשה כל ההכנות הצריכות למלאכה, וחזר ועשה שם נסיון או שלמד ונסה בבית הגלח, שהיה לעשות מתשע אונקיות עופרת ואחת של כסף עשר אונקיות של כסף צרוף. וזה ראיתי ובחנתי שתי פעמים נעשה על ידו ומכרתי הכסף בעצמי ששה ליטרות וחצי האונקיא עומד בקופילה,[54] וידעתי כי אמת היה, הגם כי היה דבר עמל וטורח גדול ועשוי במשך שני חדשים וחצי לכל פעם. סוף דבר היה בו להרויח כמו אלף דוקאטי לשנה, ואין זה הבל, כי גם אני כליתי חיי בהבנת דברים כאלו, ולא הייתי מטעה את עצמי, לולא כי גרם החטא, ובחג הסכות השע״ו פתאום ירד מראשו לפיו דם הרבה, ומאז חדל להתעסק במלאכה ההיא, כי אמרו אולי האידים והעשנים מהארסיניקו[55] וסאלי[56] הנכנסים בה הזיקו לראשו. ושתי שנים עמד כך עד מותו, מתעכב באיזה דברים קלים. ט׳ חשון השע״ז נפטר לעולמו החכם הכולל ידידי ואהובי כמהר״ר שלמה שמעיה ספורנו ז״ל[57] ואני הספדתי עליו בבית הכנסת הגדול ודברתי על לב הקהל לעשות נדבה להשיא בת אחת שהניח, ונתחממתי עליו בהספדו כל כך, שה׳ נתן את חני בעיני השומעים ועשו נדבה מן חמש מאות דוקאטי

---

49 Fratres, ר״ל נזירים.— 50 ריא״מ שכח לכתב התיבה „בערב״ או סכנת נפש הבריחתו לעקר ביום הכפורים.— 51 Alchimia.— 52 Grillo.— 53 Ghetto vecchio.— 54 Coppella הוא כלי קטן להבחין בו זהב וכסף משאר מיני מתכות, והכותב רוצה לומר שהעופרת נהפכה באמת לכסף טהור, וזה „הוא עומד בקופילה״.— 55 Arsenico.— 56 Sali.— 57 ע׳ עליו לעיל בעמוד 265.—

בקירוב, דבר נפלא בעיני היהודים וגם הנוצרים, אשר בימי עינויים כל דורשיהם היו אומרים להלהיב שומעיהם לתת צדקה: „הלא יהודי אחד בגיטו בדרשתו הוציא ת״ק דוקאטי להשיא בתולה!” ובבמת ס׳ ירמיה [58] בפני אמר אותו הדורש והראני באצבע. וה׳ תיכף ומיד שלם את שכרי, כי השתדלתי בחברת כמ״ר אברהם הבר טוב [59] יצ״ו למצוא מי שידפיס המקרא גדולה, והלך בני מרדכי ז״ל בכמה קהילות מאיטליאה להחתים יחידים שיתחייבו לקחת מהם, ובזריזותו החתים כמו ארבע מאות, וחזר ועשה והצליח. וסוף באתי לכלל ישוב מי שידפיסנה, ובין סרסרות וההגהה הרוחתי קרוב לחמש מאות דוקאטי, אשר כלן אחר מות בני הנ״ל ספו תמו מן בלהותי. אך לא היה בשביל זה שלא הורוני מן השמים, כי מדה כנגד מדה שלחו לי תכף הסך שהייתי מְעַשֶׂה לצדקה, להשיא בו בתי, אם חכמתי חכמתי לי. ליל י״ג טבת השע״ז וארא בחלומי והנה איש לפני ורבים אומרים לי: „האתה רואה? האיש ההוא נביא הוא ורוח אלהים בו”. ואלך אליו ואומר לו: „אדוני, יען אמרו לי היות מעלתך נביא, ייטב נא בעיניך להודיעני קצי ומדת ימי מה היא”. ויען האיש ההוא תכף ומיד: „ארבע שנים ושבע חדשים”. ואיקץ. ויהי בבקר חברתי שיר זה למזכרת, לדמיון שיר חבר ר״ע מן האדומים ז״ל, שהראוהו בחלום כן ונתקיים לו, אשר הוא כתוב מידו בספרו אשר אצלי: „על משכבי שובת, השע״ז ליל י״ג טבת, חלמתי עם נביא, מודיע לי קצי. עוד שנים ארבע וירחים עוד שבעה, תמוז או אב שפ״א, אגיע אל רבצי”. ובמקום הזה לא אחדל מלהזכירך כי מנעורי התאויתי לדעת על פי שעת מולדתי מהאיצטגנינים את אשר יקרני בימי חיי וכמה יחיו. כי ראיתי לא״א ז״ל משפט נעשה לו בהיותו בן י״ז שנה בבולונייא מאיש א׳ נקרא אליסאנדרי בוויאו [60] הגיד לו כל אשר קרה לו מדי שנה בשנה, לא נפל דבר אחד, ואמר כי יהיו שני חייו ע״ב וחצי. והיו ע״ב וב׳ חדשים. מאז נכספתי לשיהיה לי כמוהו, ונעשה לי משפט מולדתי מארבעה תובעים ב׳ יהודים וב׳ נוצרים, ועד הנה בעוונותי צדקו יחדו. ועת קצי סביב לנ״ב שנה, ובן חמשים אנכי היום. גם על פי רושמי היד נראה היותו כמו חמשים שנה. ועתה נחמתי [61] כי עשיתי השתדלות זה, כי אין טוב באדם כי אם להיות תמים עם ה׳ אלהיו, וכאלה אל יבקש, כי הנני היום נכאב על העבר ודואג על העתיד. אמנם ה׳ הטוב בעיניו יעשה, אין תפלתי לו רק שאל יסלקני בלי שאשוב בתשובה מעוונותי, כי לא השגתי עונג מאז היותי שאדאג על הסרונו, ולא היתה לי טובה בעולם שיקשה לי לצאת ממנו. וימי האחרונים אשר אני בם הכבידו, על הכל ישתבח היוצר לעד. ואם יעבור הזמן או זמנים, זמניהם [62] אשר הוגבלו לי מאת הנז׳, אכתוב אותו עוד לפנים

---

58 Chiesa S. Geremia.— 59 Buoncompagno.— 60 Alessandro Bovio.—

61 נראה שדברים אלו הם תוספת המחבר מזמן מאוחר.— 62 על פי הגמרא מגילה ב׳ ע״א, ולשון זה היה מורגל אצל בני איטאליא, ונקרא כן גם הספר המיוחס לר׳ יונה רפא (פלפול על זמן זמנים זמניהם) אשר יצא לאור ע״י Belasco בלונדון 1903.—

בזה, ואם יאמנו דבריהם יכתבנו פה למטה אחד מן הקוראים. מעי מעי אוחילה, קירות לבי הומה לי, כי אבוא לספר עתה משנה שברון לב, מפטירת בני מרדכי ז"ל, יען מאז חג הסכות השע"ו אשר התחיל להזיל דם מראשו לפיו התמיד פעם בחדש, ואח"כ בשבוע, ואח"כ, מחג הפסח שע"ז ואילך, תמיד בכל יום. ואז נזדרזתי ברפואתו ולא מצאתי תרופה, וכל הרפואות שהרביתי לו לא ראיתי באחת מהן סימן ברכה, עד כי חדש אלול הכביד חליו והיו לו י"א רופאים יועצים על חליו, בין יהודים ונוצרים המבקרים והכותבים, והוא היה חפץ מאד ברפואות הגלח גריללו הנזכר, כי ראה נסיון מרפואתו באחרים. אכן יען היו משונות מדרכי כל יתר הרופאים פחדתי להנהיגו על פיהם, ורק סמוך למיתתו להפקת רצונו הנחתיו לקחת מהן. ובימים ההם חלמתי שהוא היה אומר לי: „לקחתי לי בית חוץ מהגיטו". ואני הייתי אומר לו: „הורני באיזה מקום, למען אוכל לבא למצוא אותך". והוא משיבני: „איני רוצה לומר אותו לך, כי אינני חפץ שתבוא למצוא אותי". וכן הלך הלוך וחסר, והוא עומד במטה. ושבת שובה שע"ח קם ממטתו לבוא לשמוע שתי דרשותי, ולערב חזר למטה והתחיל לו הקדחת אשר עד אז לא נודע לו. סוף דבר ליל ביאת יום ג' ט' חשון השע"ח קרבה פקודתו, והתודה והרבה לומר מזמורים ווידויים, והוא גוסס כמו ג' שעות, וכמו ט' שעות בקירוב שבה נפשו אל האלהים אשר נתנה. והן אמת אלמלא מה שאמרו ז"ל „כשם שהקב"ה נותן כח בצדיקים לקבל שכרם, כך נותן כח ברשעים לקבל פורענותן"[63], היה מן הנמנע היות בחיים חייתי מהכאב והצער אשר אחזני מאז ועד עתה, ואין לך יום שאיננו בעיני כחדש וכאלו מתי מוטל לפני, ולא נתקיים בי „גזרה היא על המת שישתכח מן הלב", כי זה לי היום ג' שנים לפטירתו ובכל פינות שאני פונה הננו לפני. היה דמותו כאדם בינוני, רזה ולא שמן, ושערות בגופו, לא לבן בפניו, ומעט זקן עגול, נושא חן בעיני כל רואיו, חכם בכל הדברים שבעולם, ועצתו כאשר ישאל איש בדבר האלהים. נאה דורש ברבים ודרש בפיורינצי מנטווה פירארה וויניציאה. לא שמח ולא עצב, ודעתו מעורבת עם הבריות, לא קדמהו אדם בכבוד אב ואם, והיינו יחד כשני אחים, כי הוא היה בן כ"ו שנה ושני חדשים, ואני בן מ"ו וחצי. וסוף, אוי לי, אשר אבדתיהו כי לא ידעתי ספורות שבחיו. ואחר כך הוגד לי בפירארה מפיו, שספר שנה קודם מותו לאשה אחת, איך שאל בחלום שיראוהו האשה שנגזרה להיות זוגתו והראוהו ארון מת מכוסה שחור. חשבתי להתנחם בבני זבולון יצ"ו, ועד היום ארחותיו לא ישרות ומוסיף על כאבי שבר וצער. ה' ידריכהו בנתיב מצותיו וינחמני קודם מותי. ויהי אחרי מות מחמד עיני ושורש לבי הנז' חזרתי מרוב הדאגה לצרתי אשר טרדתני מן העולם תמיד, לצחוק, שהיו שתי שנים שמנעתי ממנו לעשות נחת רוח לבני הנז', והגדלתי הרעה יום יום עד ימי הפסח הש"ף.

---

[63] סנהדרין ק' ע"ב: כשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותם כך נותן הקב"ה כח לצדיקים לקבל טובתם.—

ה. רשימת חבוריו.

— — — פה אעלה למזכרת כמה חבורים אשר עשיתי, בפרט שכבר נדפסו, עברים ונוצרים, וספרים אשר נזכר שמי בהם על דבר שירים שעשיתי בתוכם או הקדמות והגהות, כי זאת לי לנחמה רבה, כי לא ימחה שמי מישראל ומהעולם עוד כל ימי הארץ על כרחו של מות, ונגד הזמן הרע הזה: סור מרע, והוא דיאלוגו על שבח וגנות הצחוק, חברתיו בנעורי בן י"ג שנה ונדפס שנת שנ"ו, ולא רציתי להזכיר שמי עליו שלא להתהיל בדבר מועט כמוהו. סוד ישרים, ובו כמה סגולות מלוקטות, נדפס מעט אח"כ, ושם בשער נרמז שמי בר"ת לבד באותיות י'צא ה'כל ר'בא ד'רך ה'מלך וכו'. צמח צדיק, והוא פיור די וירטו[64], העתקתיו מן הנוצרי לעברי, מדבר בתקון המדות, וכל דבר מתורתם או קדושיהם החלפתי במאמרי רז"ל, נדפס שנת ש"ס, וגם בו בא שמי בר"ת לבד בראשיתו באותיות י'ושר ה'אהבה ו'החבה ד'עת ה'חכמים וכו'. מדבר יהודה, והם כ"א דרשותי, נדפס שנת השס"ב, ולו שם באיטליאה לערבות מליו וצחות לשונו[65]. גלות יהודה, פתרון מלות כל המקרא בלשון לעז, עם איזה דרכים בדקדוק, נמכר עתה עשרה ליטרין לא', שבראשיתו היה שוה ג' ליטרין, כי אין גם אחד ממנו[66]. לב האריה בזכרון המקומיי,

---

64 Fior di virtù (פרח של מדות טובות).— 65 דרשות אלו ודאי נשאן ריא"מ מעיקרא בל' איטלקית, שכן הוא מעיד בשולחן ערוך (Riti) שלו ח"ב סי' ה', שהיו „משתמשים הדורשים בלשון עם הארץ כדי שיבינו השומעים. היינו שמביאים דברי המקרא והתלמוד בלשונם ומבארים אותם אח"כ בלשון עם הארץ",—אלא שהיו רשומים אצלו ראשי פרקים ועל פיהם היה עורך אח"כ את דרשותיו בעברית, כי ס' עברי רבו קוניו מס' לועזי, וע' דברי ר' הלל דילאטורי (Scritti sparsi, Padova 1908, II, p. 241-242) ע"ד ערכן ויפין של דרשות ריא"מ בס' מדבר יהודה.— 66 גלות יהודה כולל מלון עברי-איטלקי לתנ"ך, הגדה של פסח ופרקי אבות, נדפס בפעם הראשונה בוויניציא שע"ב ובפעם שניה בפאדובא בשנת ת' בהוצאת יוסף פואה „איש לא עשיר מדרי פאדווה" (ריא"מ במכתבו אל ר' נתנאל טראבוטו), רק התוספת „פי אריה" היה מוכרח להדפיס בוויניציא, כי צריכים היו לנקודות שלא היו מצויות בפאדובה. לפי דברי ריא"מ היה מחירו של הס' גלות יהודה במהדורא א' ג' ליטרין, אולם במהדורא ב' גמר המוציא שלא למכר לאחרים בפחות משש ליטרין וויניציאניות, ולקונים שלשים אכס' ויותר בבת אחת היה חושב האכס' חצי דוקאטי, שהוא יותר מארבע ליטרין (ע' כתבי ריא"מ סי' קצ"ט). בהקדמתו לספרו זה נותן ריא"מ טעם לשמו, שאילולא היו בני עמנו בגולה היו מדברים כלם בלשון אחת, „ולא באנו לידי מדה זו לתרגם להבין בתורה יוצאי גלות ספרד בלשון ספרדי ואשר בארץ יון— יוני ויושבי אשכנז—אשכנזי ודרי גליל איטליאה—איטלקי וכו', והיה תחלת חבורו בפיראר ורובו כבולו בפיורנצה ומהדורתו והדפסתו בוויניציאה עדני גולה דר ומשרת בתורה לקהלות הקדושות האלה ישמרם צורם, עד כי שמו נאה לו גלות יהודה"... לכתחלה היה רוצה ריא"מ להוציא תרגום איטלקי לכפרי המקרא, אלא שלא היתה האינקביזיציא מרשה (ע' Richard Simon מובא אצל גריץ X, 149 וע' כתבי ריא"מ ח"ב 68—67), והוכרח להסתפק בתרגומי מלים בודדות, ולזה רומזין דבריו בהקדמת גלות יהודה: „אחרי כי לסבות שונות היה מן הנמנע לפרש כל פסוק שלם". וע' ע"ד כוונתו של ריא"מ בחבור ס' זה דברי ר' הלל דילאטורי בקבוצת כתביו הנ"ל, עמוד 241.—

לא היה מי שחבר ספר בחכמה ההיא עד היום. נדפס באותה שנה הנזכרת[67]. בית לחם יהודה מפתח מאמרי עין ישראל, שפ"ה. קיצור אברבנאל על ההגדה, צלי אש, השפ"ט. תפלות לכל ימי השבוע ועל כל צרה שלא תבא, יפים מאד, נדפסו בכרך קטן מאד ועדין לא נמכרו. צרי לנפש ומרפא לעצם. בית יהודה. תוספת מאמרים מהגמרא על עין ישראל[68]. ספר ריטי נדפס בפאריגיי[69]. פי אריה. תוספת גמרא. שירים והקדמות בספר תורת האדם. בספר החינוך. בקשות על המתים נדפס, בצדוק הדין ובספר יחוס הצדיקים, בשומרים לבקר לערב ר"ת, בקהלת יעקב לחכם ברוך, בדברי שלום, בכתר שם טוב ע"ש דייסוס, במחזור גדול אשכנזי, במשגיות קטנות עם פי' נקרא כף נחת, צרי לנפש סדר וידוי לחברת ג"ח, אמרי שפר דרשות חכם ר' נפתלי[70], מעמדות עם פי', בהגדת פסח עם צורות וכל ההעתקה, מקרא גדולה חדשה, ספר הלבושים, יפה עינים, עץ שתול פי' לספר העקרים, בשירים אשר לשלמה רוסי ממאנטובה, בליל חמיץ להח"ר יוסף חמיץ הרופא תלמידי, בספר יריעות עזים, ורבו כמו רבו אשר אינני זוכר אותם. בין הנוצרים: בספר תיבת נח דון מארקו מאריני, ואני אז בן ט"ו שנה, הודפס שיר אחד שלי יפה מאד[71], בקבוץ רימי שבחי הדוכס גרימאני, באסתר לר"מ ריאיטי, בברכי נפשי להנז', ברימי נשואי הפאברי בבולונייא, בפסטוראל טריאומפי לר' ישראל אלטיני ז"ל, טראגידיאה אסתר כלה, וזולת אלה רבים. וכמה חבורים אצלי לא נדפסו, קצתם שלמים וקצתם לא נשלמו עדין, כמו האבות ליהודה פי' מסכת אבות, פי' חמש מגילות, פי' משלי, פי' ההגדה, פי' תהלים, פי' שמואל. בית יהודה, תוספת מאמרי הגמרא אשר השמיט בעל עין ישראל. שלמים: חבור ללמד לחבר אגרות בלשון הקדש. פי' ההפטרות וקישורם עם הפרשה. ספר החכמה[72] ואיקליאסטיקו[73]

---

67 כלו' בשנת שע"ב.— 68 באגרתו אל ר' משה שמואל כ"ץ (כתבים סי' קצ"ד) יאמר ריא"מ: „חבור שלי הנקרא בית יהודה והוא אוסף כמה מאמרים לקטתי בשתי מהדורות הש"ס אשר השמיט בעל ע"י וטמתים כדרכי עם פירש"י ותוספות ואיזה חדוש משלי".— 69 בשנת שצ"ז, ופעם ב' בוויניציא שצ"ח, ועוד כמה פעמים אח"כ. את הס' חבר ריא"מ לפי דבריו בכוונה להודיע לעמים את מנהגינו ומצוותיגו כדי שלא ילעגו לנו (ע' כתבים סי' קצ"ג), ופרטי תולדותיו של חבורו זה ספר ריא"מ לקמן (וע' כתבים ח"ב 94—93).— 70 ר' נפתלי בר' יוסף אשכנזי בא מצפת לוויניציא והדפים שם ספרו בשנת שס"א. בס' אמרי שפר נמצא שיר ריא"מ בשבח המחבר, ובמותו (בניסן שס"ב) הספידהו ריא"מ (מדבר יהודה ע"ח), ובכתבי ריא"מ (סי' קכ"ג) נמצא הפרוספיקטוס ע"ד הס' אמרי שפר שחבר ריא"מ כעין קול קורא אל „אחינו שבכל עיר ועיר", ששלח, כנראה, ע"י „הח' הבבלי" שהיה נוסע ועוסק במכירת הספר.— 71 Marco Marini Bresciano Canonico Regolare della Congregazione di s. Salvadore הוא בעל דקדוק לי' עברית (בסיליאה 1580) ומלון עברי גרול (XXIV—1558 עמודים) שנדפס בוויניציא 1593 בשם תבת נח (השער הרומי המפורט ע' אצל בלוי צד 17), ריא"מ בא לידי היכרות עם מארקו מאריני ע"י מורו ר"ש ארקיוולטי, שהיה ג"כ רבו של מאריני. בראש ספרו „תיבת נח" הדפים מאריני ג"כ שיר מאת רבו הנ"ל בשבחו.— 72 הוא הספר האפוקריפי חכמת שלמה.— 73 ספר בן סירא.—

וחשמונאים ואחרים מועתקים ללשון הקדש. שירי יהודה, קיבוץ השירים אשר לי. אוסף הפסקים אשר עשיתי קראתי שמו זקני יהודה. ואין קץ לדרשות ולפי׳ על כל התורה מפוזר הנה והנה. שאגת אריה[74], תשובה לספר אחד שכתב נגד תורה שבע״פ. וזולת אלה רבים. משל הקדמוני בלשון לעז הכל מחודש. פסטוראל רחל ויעקב[75]. רימי הרבה משלי, אשר אם היה גוזר ה׳ בחיים אוסיפה עליהם, גם כי רפו ידי אחרי מות בני, כי למי אני עמל.

— — — עוד זה מדבר ללבי צער ריחוק חתני ובתי הנז׳, וזה בא דאגה ופחד וכאב לב גדול ועצום לא עברתי כמוהו בין רוב הצרות והיגונות עם כי רבו כמו רבו עלי כל היום מאז יצאתי לאויר העולם. וזה, כי כמו שתי שנים קודם לכן נתתי לצרפתי אחד יודע לשון הקדש, נקרא מונסו יאקומו גאפריל[76] לקרות ספר אחד חברתי לבקשת שר אינגליסי[77] לתתו למלך אינגילטירה[78] זה יותר מעשרים שנה, בו אני מגיד ומספר כל חוקי היהודים ותורותיהם ומנהגיהם היום הזה בגלותם, ואז לא נזהרתי מלכתוב בו דברים נגד החקירה[79] כי כתוב יד היה ולקרות בו אנשים אשר לא מכת האפיפיורות המה. ואחרי אשר קרא אותו הצרפתי הנ״ל בקש ממני להניחו לו וידפיסנו בארץ צרפת. אני נתרציתי ולא נתתי אל לבי להגיה ממנו הדברים אשר לא לרצון יהיו בדפוס לחקירה אשר באיטאליאה. ויהי מקץ שתי שנים, אחרי אשר נתיאשתי שידפיסנו הצרפתי, יום שני של פסח השצ״ז הנז׳, והנה איש מביא לי אגרת אחת ממנו,

---

74 ע׳ כתבים ח״ב 85—92. —
75 Pastoral (מין שיר איטלקי) בשם רחל ויעקב. חבור זה יש לו היסטוריא: בצר לו משכן ריא״מ חבורו זה ועוד חמשה כ״י שלו אצל רעו בתורה והשכלה הרב בוויניציא ר׳ שמחה לוצאטו בעד שני ציקיני (Zecchini). והנה בהיות ריא״מ בפיראדה אירע לו לראות העתק מהפאס-טוראל רחל ויעקב ביד יוסף מורטיירא, נכדו של ר׳ אביגדור ציווידאל (רב בוויניציא) וקרובו של ר׳ שמחה לוצאטו. ריא״מ כעס מאד בראותו עולה זו מצד ר׳ שמחה, וערך אליו אגרת מלאה תרעומת והוא מזכיר לו שבפירוש התנה עמו בשעת ההלואה שהרשות בידו של ר׳ שמחה לקרא בכ״י הממושכנים כרצונו, אבל אסור עליו להעתיק מהם, ולכן התודה בר׳ שמחה ש„אל ישלח ידו בם, ואם העתיק מהם אפילו אות אחת ישרף״. ובנוגע ליוסף מורטיירא יאמר: „עדיין לא יצא נקי מנח״ש זולתי, כי אם לקחני הזמן מעירכם לא לקחני אלהים מעירו״, והוא משביע את ר׳ שמחה כי ישיבהו מי היה זה שהוציא ההעתק „כי אם לא אראה תשובתו בזה—יאמר ריא״מ בהמשך דבריו—אדע כי מקרה בלתי מהור הוא״ (כתבים סי׳ קכ״ד). ריא״מ נתחרט אמנם אח״כ, כשוך כעסו, ולא שלח את המכתב לבעליו. כדאי לציין עובדא זו, כי בימים ההם היה אפשר למצא קונים לספרים כ״י של ריא״מ, ובשנת שס״ה הוא מבקש מאת ר׳ שמחה (כתבים סי׳ קי״ט) להראות הספרים ליהודה קנארוטי או לאחרים שיבאו לראותם על מנת לקנותם, אלא שיהא זהיר ויטריח את עצמו לעמוד על המבינים בשעה שהם מעיינים בכ״י, שמא יעתיקו מהם דבר, „וכאשר יסודר אח״כ ממני (ר״ל כשיגמור המכירה) יהא ליד מעב״ת שלו ולי יותר ספר או סיפור (כוונתו סכום של מעות, והלשון הוא נופל על הלשון שבס׳ יצירה ספר ספר וסיפור). —
76 Monsieur Giacomo Gaffarel. —
77 Inglese (אנגלי). —
78 Inghilterra (אנגליא). —
79 חקירה-אינקביזיציא, צינזורא. —

כותב ומודיע לי איך הדפיס הספר הנ״ל בפאריגי[80] וסותם וחותם דברו למי עשה הדידיקציון ואם שינה בו דבר וכיוצא. מיד הכה לבי אותי והלכתי לראות העתק ממנו, שנשאר לי מעת חברתיו, וראיתי בו ארבעה או חמשה דברים רשומים אסורים לדבר, וכל שכן לכתוב, ואין צ״ל להדפיס, נגד רצון החקירה. אז צעקתי משבר לב ומרטתי זקני ולא נותרה בי נשמה, כי אמרתי כאשר יבא ויגלה ויראה הספר הזה ברומא יהיה לאבן נגף לכל היהודים, כי יאמרו: כמה חצופים הם לשים בדפוס בלשון לע״ז להודיע לנוצרים לא לבד חוקותיהם כי גם מה שהוא נגד דתנו והסכמתנו, ולעצמי בפרט, ואני אנה אלך, כי לא אוכל להמלט פירארה ולא מקום אחר מאיטאליאה. והייתי מצייר הסכנה יותר ממה שהיה, כי סוף סוף לא היו הדברים כל כך אסורים, עד שרבו אנחותי ולבי דוי, וכמעט יצאתי מדעתי ולא היה מנחם לי מכל אוהבי. וה׳ אלהינו חנון ורחום שם בדעתי לשמוע לעצת החוקר, יבורך וישובח, כי עשה עמי כחסיד מחסידי אומות העולם, ועשיתי הגדה רצונית בחקירה. בה היה לי מגן מכל דבר ובה׳ בטחתי ונתישבתי בדעתי, אחר כמו חדש ימים אשר נמשך כאבי וצערי מה שלא יסופר. לא היו ימים מועטים בא הצרפתי הנז׳ לרומא ומשם שלח לי אחד מן החבורים ההם מודפסים בפאריגי, וראיתי כי נתחכם ונתחסד להסיר ממנו כל ארבעה או חמשה דברים ההם שהייתי ירא מהם, עשה לי אגרת בראשה מהלל ומשבח ביתר שאת עצמי והחבור, ועשה הדידיקציון ממנו לשר אמבשדור[81] מהמלך מצרפת, שבא פה אז לישב אצל השררה יר״ה, אשר כתב לי אגרת מידו מחזיק לי חינות מצד המלך ומצדו. אז שקטתי הרבה ממוראי ופחדי, אך עם כל זה לאשר נפלו בדפוס ההוא טעיות לרוב בדקדוק הלשון, וגם נשארו בו גם כן קצת דברים, חששתי באולי עדין לא ישרו בעיני הנוצרים, הסכמתי להדפיסו שנית פה ויניציאה והסירותי ממנו והוספתי עליו כרצוני לתכלית הנ״ל, והנה הוא נמכר היום ממוכרי ספריהם, ועד הנה כמו ששה חדשים לא נשמע עליו כי אם משבחו. גם בדפוס השני הזה עשיתי הדידיקאציון לאמבשדור עצמו כבראשונה ונתן לי מתנה ל״ד דוקאטי, היו לפרעון הוצאת הדפוס[82].

ו. עסקיו בחייו וצוואתו.

— — — חפצתי להעלות פה למזכרת כמה השתדליות, בקשתי להרויח בהם מִחְיָתִי, עשיתי ולא הועלתי: א. תלמידים יהודים, ב. תלמידים גוים, ג. לימוד כתיבה, ד. דרש, ה. דרשות לאחרים, ו. חזנות[83], ז. סופר

---

80 Parigi 1637. — 81 Ambasciadore-שלידו, ציר. — 82 הוא הספר Riti שנדפס כמה פעמים ונתרגם לכמה לשונות וגם לעברית ע״י ד״ר שלמה רובין בשם „שלחן ערוך״, ווינא תרכ״ז. — 83 ר״ל פרנסה של צבור. —

לחברות[84], ח. עסק רבנות, ט. פסקים, י. דיינות, יא. ישיבה[85], יב. תאר רבנים וחברים[86], יג. אגרות לחוץ[87], יד. מוסיקה, טו. שירים לנשואין ולמצבות, טז. סוניטי נוצרים[88], יז. לחבר קומידיאי, יח. ללמד אותם[89], יט. עשות שטרות[90], כ. טראדור[91], כא. להדפיס חבורים שלי, כב. הגהת דפוס[92], כג. לימוד סגולות וקמיעים. כד. למכור ספרי סגולות[93], כה. סרסרות מקח וממכר, כו. חיתונים[94].

מי יתן לי לשון למודים קינות הגא והי לדבר ולכתוב מה נעתנה מזלי הרע מכל אדם, כי מה שהתחיל מיום אולד בו ליתנני שומם והתמיד בלי נתינה להשיב רוחי ע"ו שנה שלמים אסבול ואשא, אמנם להתמיד מאז עד הנה, שאין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו. אין שווה לי בכל מלכות שמים שלימה, ובכל הבריות.

——— ב"ה. צוואה. זה לי ימים ושנים רבות עצרתי בדעתי לצוות ולסדר איזה דבר על עת הפקודה כדת מה יֵעָשה בגופי ומכתבי ספרי וחבורי, כי הון ועושר אין אתי לצוות עליו. והנה היום יום ג' ג' סיון השצ"ד ראשי ואברי כבדים עלי ומרגיש אני בי מן החולשה פן יקרני כרגע, עת ופגע, אחזתי בקולמוס, וזה דברי ורצוני. ותחלה על הקבורה וההספד והמצבה. נאלמתי זה רבות בשנים עברו שהיו שואלים אותי אופן הקבורה איך תהיה והייתי משיבם באופן זה, וכן אני גוזר ומצוה שתהיה ושיעשו באמת: ארון יהיה רבוע ולא משופע ועולה. לא ישימו עליו כי אם ספרים שחברתי אני הן בדפוס הן בכתב יד. אמנם יזהרו בכתובי יד שלא תשלוט בהם יד ע"כ[95] לא ישימו רק הגדולים וקשורים היטב. לא יזמרו החזנים אחר הארון תוכחות לזולת, כי

---

84 ר"ל סופר לחברת תלמוד תורה או לחברת גמילות חסדים, וכדומה.— 85 היינו ללמד תורה יום יום באסיפת עם.— 86 היינו לקרוא לפלוני בשם חכם או חבר.— 87 היינו לכתב אגרות בשם אחרים.— 88 Sonetti Italiani, פי' שירים בני י"ד חרוזים בל' איטלקית.— 89 תמוה הוא שריא"מ מזכיר כאן רק בדרך רמיזה עסקנותו זו בעניני תיאטרון (חבור קומידיות ולימודן), בעוד שבאמת היה מקדיש לכך הרבה מזמנו. בגיטו שבווינציא היתה אקדימיא מוסיקאית ובה היו עושים שני קונצרטים בשבוע וריא"מ בעצמו היה המנהל (ע"ד המקצוע הארטיסטי בגיטו הווניציאני מדבר גם המשומד יוליוס מורוסיני תלמיד ריא"מ בספרו Via della Fede, p. 793, ע' סימונסין Giulio Morosinis Mitteilungen über Leon d Modena בספר היובל של ברלינר 344—337. גם בשו"ת דבר שמואל סי' ד' יש שאלה ששאל ר' עזריה פיגו את ר"ש אבוהב איך להתנהג בחבורת משחקים יהודים שרוצים להציג חזיונותיהם בגיטו, וע' גם כתבים ח"ב 153-5).— 90 כגון תנאי חתונה ושטרי חלוצה.— 91 Tradurre, תרגם מלשון אל לשון.— 92 בכלל היה אוהב מאד להתעסק בכל הנוגע להדפסת ספרים והוצאתם וחולשה יתרה היתה לו לכך. הלא כה דבריו באגרתו (כתבי ריא"מ סי' צ"ח) אל רמ"ע מפאנו: „הלא ידוע למעכ"ת כל ימי הייתי מצטער ומשתוקק להדפיס ספרים הרבה אין קץ, ואין איש שם על לב תשוקה זו כמוני, כי קותה נפשי והוחלתי להדפים קמח שטחנתי פני בעצמי ממש".— 93 מעיד עליו נכדו ר' יצחק מן הלויים בהקדמתו לס' מגן וחרב (ע' ר"א גייגר Leon da Modena בחלקו העברי דף י"א): „[ריא"מ] היה בקי בדברי קמיעים וסודות, אך לא היה פועל בם".— 94 ר"ל פרנסה של שדכנות.— 95 עובדי כוכבים.—

אם מזמור אשא עיני אל ההרים או אליך ה' נפשי אשא עד נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ, או יושב בסתר עליון שחבר נכדי ימ"ה[96] יצ"ו. ע"ד ההספד הן בבית החיים, הן אח"כ בתוך החדש, כבר גמרתי אומר לצוות שלא יספידוני כלל ועקר, והתחלתי לחבר הספד אני בעצמי על מנת שיאמר אותו חתני מהר"ר יעקב מן הלויים ז"ל, אמנם לקחו אלהים קודם לי, וזולתו לא ישמעו לקולי, יעשו כרצונם. לבד זה אשביע אותם באלקים, ואם אוכל אני גוזר עליהם, שלא ירבו ולא יאריכו בשום שבח, רק לומר כי לא הייתי מן הצבועים ותוכי כברי וירא אלהים וסר מרע יותר בסתר מבגלוי ובלתי נושא פנים לאוהב וקרוב וגם לא לעצמי ולמועיל לי על מה שנראה לי דבר אמת, ונוח לבריות כגדול כקטן. וישתדלו לומר משמי חדושי פסוקים או מאמרים. יקברוני נגד פתח בית החיים היוצא להוץ השדה אצל אמי ובני וזקני ודודי. יעשו לי ההקפות כמנהג הליואנטיני. בני יצחק יצ"ו יבא בבה"כ איטליאנו כל השנה לומר קדיש. לא יניחו לעבור שלשה חדשים ויקימו לי מצבה חזקה שתתקיים היותר זמן שאפשר, חקוק עליה כדברים האלה ממש: דברי המת. הקנו ממעל ליהודה אריה ממודינה, הסכן עמו ושלם, ארבע אמות קרקע בחצר זה, אגב קנין סודר מימות עולם. נפטר יום...— או אם יראה בעיני איזה א' מתלמידי המשוררים יקדימו הבית השני לראשון, וישנו תמורת הסכן עמו ושלם בזה נסתר נעלם, כטוב בעיניהם, וכן נראה לי באחרית[97].

---

96 יצחק מן הלויים.— 97 לפי זה יהיה הנוסח: ארבע אמות קרקע בחצר זה — אגב קנין סודר מימות עולם — הקנו ממעל ליהודה אריה — ממודינה בזה נסתר נעלם.—

XX. מגלת איבה

לר' יום טוב ליפמן הילר.

ר' יום טוב ליפמן הילר בעל „תוספות יום טוב" — פירוש מפורסם על המשניות — נולד בעיר וואלירשטיין בגרמניא, בשנת של"ט.

בן י"ח שנה נתמנה ר' יום טוב לדיין בקהלת פראג. אחר כך כהן בתור רב בקהלות חשובות: ניקולשבורג, ווינא, ושוב נתקבל בפראג לאב"ד וראש ישיבה. כשהיה בפראג נאשם, בשנת שפ"ט, בסבת דילטוריא, שבחיבורו „מעדני מלך" חירף את הדת הנוצרית, ונאסר והובא לווינא, ושם ישב בתפיסה ארבעים יום, עד שהוציאוהו לחפשי בפדיון של עשרת אלפים זהובים. את כל התלאה אשר מצאתהו ואת פרטי הבלבול ספר בספרו הקטן, שקרא בשם „מגלת איבה", מפני שמחברת זו תספר את אשר קרה לו מ א ו י ב י ו שקר, וגם מפני שמצא רמז בתיבת א י ב ה, שהיא כוללת ראשי תיבות של הלשון: איכה ישבה בדד העיר.

אף על פי שנשתחרר מן התפיסה ומן הבלבול, מכל מקום לא יכול עוד להיות רב בגלילות אווסטריא, ונתקבל לרב בנמירוב (בסוף שנת שצ"א), ואחר כך בעיר לודמיר (בשנת שצ"ד). מכאן עבר לקראקא (בשנת ת"ד), ושם נפטר (ו' אייר תי"ד).

ר' יום טוב חבר הרבה ספרים, והיותר מפורסם שבהם הוא פירושו למשניות, שנקרא בשם „תוספות יום טוב".

הנוסחות של „מגלת איבה" שבדפוסים שונים חלו בהם ידים, וכל אחד משונה מחברו. הנוסח הניתן כאן הוא על פי כתב יד ישן.

ב י ב ל י ו ג ר פ י א:

M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 163.

הלא קראתי לזאת המחברת מגלת איבה, כי היא כדמות המגילה הנקראת אגרת, תודיע המאורעות ולכל אשר יבא ויקרא בה מגדת ומספרת, וכן גם המגילה הזאת לזרעי ולכל קורא בה תודיע ומדברת, את כל אשר קרה לי משונאי חנם ואויבי שקר וריב מחרחרת, שבלשונם החדה ובביטוי

שפתותיהם כחרב מדקרת. עוד זאת להיותה כמו נהי וקינה, על כן שמה נאה לה ושפיר קאמינא, בקראי אותה מגלת א י ב ה, כי ד׳ אותיות שבזאת התיבה, על אבל וקינות ירושלים בהם אעיר, ועל ראש וסוף שמחתי לא תדבק לשוני לחכי ירושלים מלהזכיר, ה״ה ר״ת איכה ישבה בדד העיר. והקורא נעים אשר בצרותי לו צר, זכות זה תעמוד לו להנצל מן המיצר, אמן סלה.

ויהי אוי ואבוי יליל וקינה נהי נהיתי, בליל שלמחרתו יום שלישי, ולירח הוא חמישי, הוא חודש הרביעי, היתה יד ה׳ שלוחה אלי אך לא בעי, כאשר אדבר בקצרה, הכל באמתה של תורה. אם אמרתי אספרה את כל התלאה והצרה, לאשר מצאוני בימים ובזמן ההוא לא יכיל הניירה. אך ראשי פרקים בקצרה, מלי אגידה ואדברה, ואכתבם על הספר לזרעי ולזרע זרעי עד עולם יצרה. וכל הקורא נעים את המעשה, והי׳ להם לעינים וליראה, את השם הנכבד והנורא, בראותם שאין לשום אדם להתיאש מן הפורעניות והצרה, כדברי חז״ל כי הם אמת ודבריהם אמת וצדק יפה וברה.

וזה החלי, בעזרת אלי, וחי גואלי:

שלו הייתי בביתי ורענן בהיכלי אפדני קהלה קדישא פראג, זה לי כמו עשרים ושמנה שנה אשר בחרו אותי מתוך קהל ועדה לדיין ומורה שוה כאחד מן הגבורים במלחמתה של תורה אשר על פיהם נדון כל דבר קשה. מלבד זה לא פסקה ישיבה מתוך ביתי ומעל שולהני מיום היותי לאיש, ושטח אחד מיוחד בביתי יחדתי להם, שמה עשיתי משמרת למשמרת, חבורות, חבורות, יומם ולילה לא פסקו פיהם מגירסות. ואנכי הייתי להם לראש ולעינים. גם כסף וזהב לרוב הי׳ לי וספרים נחמדים מזהב ומפז, לא חסר לי דבר. וה׳ ית״ש הי׳ לי בעזרי ספרים רבים לחבר. בילדותי חברתי פי׳ על מאמר הבדרש״י הנקרא בחינת עולם. וכן ספר צורת הבית שחברתי על בנין העתיד שבסוף נבואות יחזקאל. ובזמן ההוא נתגלה ס׳ פרדס רמונים להחכם המקובל הגדול מ׳ משה קורדאווירו זלה״ה, ויען כי רבים לומדים היו רגילים מדי שבת בשבתו לקרוא וללמוד ספר רבינו בחיי ובאשר גם אנכי הייתי כאחד מהם, עוררני לבי לפרש דבריו בעניני הקבלה עפ״י ס׳ הנז׳ ועל פי דברי בעל מגלה עמוקות על קבלת הרמב״ן שעל התורה שהוא כתוב אצלי על קלף ולא בא עדיין לדפוס, וקראתי לזאת המחברת „טוב טעם״. ואח״כ הוסיף לי השי״ת לעזרני, שחברתי תוספות יום טוב על שיתא סדרי משנה המפורסמים והמפוזרים נתונים נתונים המה בכל תפוצות ישראל מקצה ועד קצה ממזרח ועד מערב. ואח״כ חברתי על רבינו אשר ז״ל מסדר נזיקין ביאור יפה וקראתיו בשם מ ע ד נ י מ ל ך. וכל אלו נדפסים ומפוזרים.

והנה בחודש חשון שנת שפ״ה לפ״ק נבררתי לראש ואב״ד בק״ק ניקלשפורג, הקהל הגדול לאלהים, ואנשים אשר ישבו בתוכה כולם אנשים חכמים כולם אנשים גבונים ואנשי חיל, ישמרם האל ויוסיף להם כהנה

וכהנה. אח"כ בר"ח אדר נבחרתי לראש ואב"ד בק' ווינא הבירה שבמדינת אויסטריך עיר מלאה תושיה וחכמה ועושר וכבוד, יוסיף ה' עליהם כהנה וכהנה. וידוע לכל התקנות ההגונות והיפות אשר תקנתי ועשיתי להם, כי אז נעשו לקהל אחד, אשר מקודם לכן ולפנים בישראל היו דרים בין הנכרים כל אחד עדר עדר לבדו לא היו באסיפה אחת, עד שאדוננו הקיר"ה נתן להם מקום מיוחד מחוץ לעיר, גם בה"כ הי' בנוי לתלפיות וכל צרכי מקום לעניני היהודים, והם היו נחשבים בעיני וכן הייתי בעיניהם.

ובחודש טבת שפ"ד לפ"ק נבחרתי לאב"ד בק' פראג עיר גדולה לאלהים. ולהיותי שם כבר כאמור למעלה בחרתי לישב שמה. עם היות רצון בני ק"ק ווינא להרבות לי מוהר ומתן עם הוספת כבוד גדול ומתנה מרובה שכבדני הקהל, מלבד יהידים, כי המה ראו את המראה וידעו את עבודתי אשר עבדתי להם בלב שלם. ופרידתי מהם הי' בלוי' גדולה ובדמעות זולגות מהם וממני, כדרך האם והבנים כשנפטרים זה מזה. ובבואי לפראג באיזה ימים בחדש ניסן קבלוני בכבוד גדול והלכו לקראתי כל פרנסי המדינה ומנהיגי הקהלה יצ"ו כמהלך יום, מלבד יחידי סגולה שנסעו לקראתי מהלך כמה ימים ולנו עמי לינות הרבה, וכמו חצי שנה אח"כ קבלוני עליהם גם לראש ישיבה. ובעזה"י יכולתי להנהיג שניהם.

ושוב חברתי על ספר רבינו אשר אשר משאר סדרים מעדני מלך ולחם חמודות, והתחלתי באותו זמן לחבר ספר מלבושי יום טוב, על סדר ארבעה טורים. וזכיתי להדפיס חלק אחד מספר רבינו אשר עם שני החיבורים הנ"ל מעדני מלך ולחם חמודות. כל אלה לא להתפאר ספרתי, כ"א להודיע איך כמו רגע ספו תמו כל הגדולות ממני. עליתי במעלות גדולות מאחת לאחת ממדרגה למדרגה, ופתע פתאום ירדתי מכל מעלה עליונה. יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם על הכל וזכרון לירושלים כנזכר באיכה יעיב רבתי גדולתן של ישראל מאחת לאחת.

והנה מאחר שהיתה מלחמה גדולה כמו עשר שנים במדינת פיהם על דבר אשר מרדו יושביה בהקיר"ה מטיאוס [1] ואחריו בהקיר"ה פרדיננטוס. אשר מיד אחרי מות הקיסר מטיאוס [ה]מל[י]כו מלך אחר את הדוכוס פרידריך [2] שהיה אחד מדוכסי הבירירה, וגם משנהו הנקרא פלטינוס שנה אחת במלכו, לא השלים שנתו. וילחם עליהם הקיר"ה פרדיננטוס וישלח עליו רכב ופרשים כמו תשעים אלף ויכו את מחנהו על הר הלבן אשר סמוך לעיר רבתי פראג ויגרשהו מעל הארץ [3]. ועוזריו לא עמדו כנגדם וחזרו לכבוש את המדינה, ומטרופולין שלה היתה פראג, אשר מפני המלחמות גדולות על עיר פראג היתה המחי' מתמעטת וההוצאה מתרבה במסים וארנוניות אשר בגלל זה הוצרכו בני הקהלה ללוות מעות רב ברווחים גדולים, ובהגיע זמן הפרעון רבתה המחלוקת בישראל בענין הסכום ונתפרדו הלבבות ונעשו הקרובים רחוקים וקשרו קשרים בסתר, ויש מהם אף בגלוי, וכל עמל שעמלתי

1 Mathias.— 2 Kurfürst Friedrich von der Pfalz.— 3 בשנת ש"פ (1620).—

לקרבם בפה רך ובקשה הכל לא להועיל, כמו שארז"ל כד משלים שערי מכדא נקיש ואתי תיגרא בביתא (ב"מ נ"ט א'). ושלמה המע"ה אמר וכסה קלון ערום. על כן לא אשא את שמות האנשים והחטאים והפושעים על שפתי ועל הספר, וימחו מספר החיים וה' ית"ש יכפר בעד כולם. יהי שם ה' מבורך לעולם ועד, אמן.

ואני לא האמנתי אף כי ספרו לי ולאשר הזהירוני לאמר: קשר עליך, לא על המנהינים לבד כ"א גם עליך, — יען וביען כי ידעתי כי לא עשקתי ולא רצותי לשום אדם ומשפט מעוקל לא יצא מתחת ידי ועולה לא מצאו בי. אך אנכי תולעת ולא איש, הגם במלך דוד ע"ה מצינו שהיו לו שונאי חנם ואויבי שקר, על אחת כמה וכמה בי השפל והבזוי אשר אינני כדאי והגון להזכר ולהפקד עם אדוננו המלך דוד עליו השלום.

והנה בשני בשבת ד' לחודש תמוז שפ"ט לפ"ק לעת הערב סמוך למנחה בא אלי איש יהודי אחד והגיד לי שהשר קיסר שופט[4] שאלהו עלי אם אני בביתי, כי יש לו דבר סתר אלי. והאיש ההוא ענהו לאמר: „לא ידעתי אולי הוא בבהמ"ד או לומד בישיבה כדרכו". עוד אמר לו: „מה לו להאדון לילך אצלו? אם אני אומר שהאדון רוצה לדבר עמו אזי יבא הרב לבית אדוני לשמוע דבריו". ויען הקיסר שופט: „לא, כי אני אלך בעצמי אצלו". עכ"ד היהודי. ובשמעי זאת נבהלתי והלכתי לבית הכנסת וספרתי להם כל המאורע. ובכן נסע הקיסר שופט בעגלת צב לבית יהודי אחד קרוב למול ביתי ושהה שם כמו שעה בלילה, ואז בא לביתי שהייתי דר בו ושלח לבית החורף ליטול ממני רשות לבא אצלי החדרה. אמרנו אני והאלופים ראשים שהבאתי עמי כשהלכתי מבית הכנסת לביתי: „יבא". ובא והושיט ידו לכל אחד מאתנו בסבר פנים יפות, וכבר הכינותי שני כסאות והושיב אותי לימינו והוא ישב לשמאלי ושהה אצלי בסיפור שמועות אחת הנה ואחת הנה. אחר כך דבר אלי האדון שיש לו דבר סתר אלי לדבר עמדי, והלכתי עמו לחדר לפנים מן החדר אשר הי' מיוחד ללמודי. ולהיות שכבר נודע לי על ידי כתבים מק"ק ווינא בו ביום איך שהקיר"ה צוה למשנהו שם בפראג[5] להוליכני לשם בכבלי ברזל, לכן כשבא אלי ביחידות ואמר דבר סתר יש לו אלי, הרגשתי ענין זה והשבתי לו: „יגיד לי האדון דבר זה בבית הקצין הנ"ל והראש כמ"ר יעקב בת שבע הנקרא יעקב שמילוש ז"ל". וביקש מאתי וישב אצלי במרכבתי כדי לרכוב אצל הקצין הנ"ל. והשבתי: „אני אלך ברגלי על הארץ ואדוני ירכב במרכבתו לבית הקצין הנ"ל, כדי שלא יהי נראה כחבורתא. ובאמת מדאגה שלא יקרני כמעשה סבי דבי אתונא[6], כי פן ואולי יוליכוני לבית התפיסה בעגלה שלו ולא לבית הקצין הנ"ל. ויען ויאמר: „אף אני אלך ברגלי לבית הקצין לכבודו". וילכו אתנו הראשים והטובים יצ"ו, וגם שם הושיב אותי לימינו. ושהה גם כן קצת בספורי דברים. אחר כך אמר בלשון לעז אל הקצין הנ"ל שילך עמו החדרה. ובבואם שמה אמר השופט: „לא אוכל לדבר עם

4 Kaiserliche Rat. לכאורה כוונתו על ראש השוטרים. — 5 Statthalter von Böhmen. — 6 בכורות ח'. —

הרב רוע ענינו, כי בעיני איש טוב הוא, ואגיד הדבר ההוא אל אדוני. והוא ידע לסבב הדברים אל הרב למען לא יהי׳ נבהל כולי האי״. ויאמר לו: „הקיר״ה צוה למשנהו במכתב לאמר שיתפוס את הרב בכבלי ברזל ובשמירה מעולה ויוליכהו אסור לווינא. ועתה הוכן הברזל בביתי עם עשרה שומרים, ועלי צוה להוליכו לביתו בעוד הלילה הזה״. אז נבהל הקצין הנ״ל והשיב: „במטו, אל ימהר אדוני, עד אשר אשלח שנים מן הראשים אל המשנה לבקש ולחנן על הדבר״. ויאמר: „יעשה כן כאשר דבר, ואני אשב פה אף כל הלילה עד שאשמע תשובת המשנה״. וילכו הראשים ה״ה מו׳ דוד לוריא והר״ר הענך וויזולש. והנה השר המשנה הי׳ דירתו במקום קטן מעבר לנהר [עלבע שב]פראג, ובבואם לפני ביתו הי׳ הבית סגור ומסוגר מפני אישון הלילה, וידפקו על הדלת ואין קול ואין עונה, מפני גודל תרדמת אשמורה ראשונה שנפלה עליהם. ובכל זאת לא שבו לביתם כי אם דפקו בכח, עד שהחדרן של השר, שהשמירה של אותו הלילה שלו היתה לנעור לפני חדר משכב האדון ההוא, הוא שמע לקול הדפיקה ההיא, וישקף עליהם בעד החלון ויאמר: „מה לכם שאתם דופקים כל כך? הלא אתם ידעתם וראיתם שכולם ישנים, ואין לעורר ולהקיץ״. ויבקשו ממנו לפתוח הדלת, כי הם ראשי עם משולחים אל האדון השר בדבר נחוץ. ובפתחו בקשו ממנו שיקיץ את השר, ויאמרו לו שצריכים לדבר עמו מפני סכנת נפשות. אז הלך בחדר לפני מטתו עד הקיצו משנתו. ויאמר לו: „משולחים אל האדון הנה ראשי עם ומבקשים לדבר לפניך, האדון, באומרם שהוא סכנת נפשות״. ויאמר: „יבואו״. ובבואם נפלו לפניו אפים ארצה ויאמרו: „אדוננו שלח את הקיסר שופט לתפוס את הרב ולהוליכו אסור לווינא, עם שמירה גדולה, ואנה נוליך את חרפתנו, כי אויבינו יאמרו לנו למחר: הלא זה הגדול שבהם! אין זה כי אם שמרדו היהודים בהקיר״ה ומפני כן הגדול שבהם נתפס. ובכל עיר ועיר בהשמע דבר זה ישלטו ידם ביהודים, אשר לאדוננו הקיר״ה בעצמו ירע הדבר. לכן שאלתנו ובקשתנו שיניח להרב בעצמו ליסע לווינא אל מי אשר יצוה אדוננו, ואנחנו ערבים עבורו שימהר לעשותו״. ויצו האדון לההדרן שלו לתת להם כתב הקיר״ה לקרותו, ויאמר: „שובו לכם לאהליכם, ומחר שובו אלי ואשיבכם דבר. והלילה הזה הנני נותן לכם את הרב על הערבות שלכם שלא יברח מעל הארץ״. ויאמרו: „כן אדוננו, נלכה, ולמחר שוב נשוב אל המשנה עם הקיסר שופט״. ויהי ממחרת וישובו ויבואו אליו, ויצו אל הקיסר שופט: „לך לביתך ותקבל הערבות מן הראשים וטובים שבהם, שהם ערבים עבורו שיהי׳ בווינא תוך ו׳ ימים ויעמוד לפני השר הקאנצליר הפנימי. ואם הרב לא יהי׳ שם לזמן המוגבל הרי גופם וממונם להקיר״ה, נתונים נתונים המה תחתיו״. וכן נעשה פתגם הדבר, יזכרם אלהים לטובה על כל הגמול אשר גמלוני כל טוב. ובאתי לווינא בחצות היום שאחריו, יום ו׳ הנ״ל, ואתי עמי שלחו את הקצין הר״ר העניך ר״ה הנ״ל לצורך השתדלות. והלכנו ביום ההוא לבית הקאנצליר ואיננו עד למחרתו. ועמדתי לפניו וידבר אתי קשות בשם הקיר״ה על דבר הספרים שהדפסתי מעדני מלך ולהם חמודות, ונאמר להקיר״ה

שהדפסתי שם דברים נגד דתם ואמונתם. והרבה להפליג מאד. והשבתי: „חלילה לעבדך מעשות כדבר הזה, הלא כל הספרים שלנו מדברים מענין חבור התלמוד שצותה עליו התורה וגזרו עליהם שהם זרות לעובדי כוכבים ומזלות וצלמיהם, ועליהם יסובבו דברי התלמוד וכל אשר אחריהם מחכמים מחברי הספרים". ואין מן הצורך להאריך בדברים שדבר אלי השר והשופט שהשבתי, אך כולם בענינים הנוגעים אל הדת, ולא כאשר שמעתי אומרים שמפני הספר שקראתי מעדני מלך היתה עלי חמת המלך הקיר"ה, לא מן השם הוא כי לא הי' כלל וכלל. והעד אמת תמצא לקמן. ויאמר אלי השר: „הכבד ושב בבית אכסניא שלך, ולא תלך חוצה בעונש גוף וממון, כי כן צוויתי מפי הקיר"ה". ובהתחנני לפניו אמר שרצון הקיר"ה הי' לתפסני בבית הסוהר, וכבר הי' הוא המליץ בעבורי לבלתי תת אותי בבית האסורים. ויגד לי כי לפני הקאמיסיאן יודעי ספר ולשון היהודים ינתן הדבר הזה והמה ישיבו להקיסר ירום הודו דברים כהווייתן כאשר המה.

ביום א' י"ז תמוז אהרי שכבר ישבו הקאמיסיאן הנז' בא אלי שופט העיר השני עם שני שוטרים ובידו כתב מהקאנצליר בשם הקיר"ה להוליכני לבית האסורים, מקום אשר חייבי מיתות אסורים שם, והוא בבית השופט הגדול שבעיר. ואחרי התחינה והבקשה הניח מעלי השוטרים וילך אתי עמי לבדי, ורבים מהיהודים חשובי העיר הלכו גם כן עמדי וידברו על לבי לחזקני ולאמצני. והנה ישבתי בתפיסה ההיא כל היום וכל הלילה עד למחרתו ולא הניחו שם שום יהודי לדבר עמי אף בעד החלון. והשר הטה לי חסדו. וכל האסורים שם נהגו בי כבוד לשרתני בכל יכלתם כל אחד ואחד. ולמחרתו נתן לי השופט הגדול חדר מיוחד למעלה בביתו וכל איש יהודי שהוא מן החשובים והיקרים הניח לבא אצלי החדרה. וביום הנ"ל לעת ערב השתדלו השתדלנים להוציאני מן הבית הזה וליתן אותי בבית הסוהר אשר אסירי המלך אסורים שם והייתי שם בהרווחה, כסא מטה שולחן ומנורה. והבית ההוא בתחום אשר שם פיפיות היהודים ותמיד לא יחסרו היהודים מלשבת עמדי ולדבר על לבי, וגם שר בית הסוהר הטה חנו אלי, לא מנע ממני דבר מכל אשר שאלה נפשי.

וביום החמישי כ"א לחודש תמוז הושיב הקאמיסיאן ונקראתי לפניהם. ותחלת דבריהם שאלוני שמה למה שבחתי בהקדמה את הש"ס אחר שכבר נשרפו על ידי האפיפיור, וכל הקיסריות מחויבים לשמוע גזירותיו. והשבתי להם: „לבני עמנו שבחתי וספרתי בשבח הש"ס, שהם מחויבים לשמוע לדברי הש"ס, שהוא עיקר תורה שבעל פה". אחר כך שאלוני למה כתבתי נגד דתם, כפי השאלות ששאלני הקאנצליר, והשבתי כמו שהשבתי לקאנצליר, ופטרוני מהם לשוב לבית האסורים אשר יצאתי אליהם.

וביום החמישי שמנה ועשרים יום להודש תמוז נשלח אלי פסק מן הקיר"ה, שעם היות שעל פי מעניתם של הקאמיסיאן הי' הדין חרוץ משפט מות, אך שהקיר"ה הוא ואבותיו מלכי חסד המה על כן עושה חסד עמי שאתן פדיון נפשי סך שנים עשר אלף רייכשטאליר מזומן, ומבלי שום זמן לתשלומין. גם הספרים האלו יתבערו מן העולם. ואם מאן אמאן לתתם

אזי לא יהי׳ עוד מקום לשום חסד רק אקבל עונש מות. ואני בעניי הכינותי כתב בקשה, שקורין סופליציהרונג, לאמר שאני מתנפל אפים ארצה על כל החסד שעשה עמדי הקיר״ה להחיות את נפשי. אמנם כן ידע הקיר״ה שהוא כאומר על מנת שתעלה לרקיע או על מנת שתבליע קנה בת מאה אמה. ולא האמין לי מפני המלשינים שהלשינו עלי והפליגו בעשרי.

ביום השבת ראש חודש מנחם אמר הקאנצליר אל השתדלן בשם הקיר״ה כדברים האלו: „אם לא יתרצה בריצוי הכסף הזה יושיבוהו לבית האסורים שהי׳ כבר, ומשם יוליכוהו לשלשה פלטרות שבעיר ווינא, ובכל אחת יכוהו בשבט מוסר אחר, שיהי׳ נפשט ערום. ויוליכוהו אחר כך לפראג וגם שמה יכוהו בשלשה מקומות שבפראג, למען יהי׳ זה לבוז ולקלון לכל בית ישראל אשר לא יעשה מיום גלות ישראל מעל הארץ. כי מה יאמרו הרואים בראותם החרפה הגדולה הנעשה להרב הגדול שבהם שבעיר הגדולה מכל העיירות אשר שם עם רב מישראל?״ ויפלו השתדלנים אפים ארצה: „הלא אין ביכלתו לקיים גזירת הקיר״ה בפדיון הגדול הזה״. ויען ויאמר: „הלא מבני עמכם הם האומרים שהוא עושר גדול, עד שזה הפדיון הוא חמשת עודפהו״. ויתחננו אליו ויאמרו שיודעים באמת ואמונה ששקר היו דוברים. ויען ויאמר: „שובו אלי מחר כי אדבר עבורו אל הקיר״ה להתחסד עמו עוד״. וילכו ויבאו ביום הראשון גם ביום השני גם ביום השלישי, ויקצוף וישבע לאמר שהקיר״ה צוה לקיים גזירת ההכאה בשבט מוסר, אך הוא הי׳ לו לפה ולמליץ יושר בבקשה מהקיר״ה לעשות לי הנחה.—„על כן שמעו אלי והתרצו ליתן פדיון נפשו סך עשרת אלפים זהו׳ ריינוש, כי הלא כל היהודים מצווים ליתן ולעזור לפדיון נפש איש גדול כמוהו אשר ביניהם. ואני שמעתי שלא בלבד היהודים הדרים בארצנו ומדינות הקיר״ה, כי אם אף כל היהודים הדרים תחת מלכות ישמעאלים מצווים בפדיון נפשו״. והשיבוהו השתדלנים לאמר: „דתנו היא שלא ליתן בפדיון נפש יותר מכדי שווי״. ויען ויאמר: „אם תתרצו בסך עשרת אלפים זהו׳ מה טוב, ואלך אל הקיר״ה אולי אכפרה פניו במנחה זו, ואם לאו לא יהי׳ לי עוד פתחון פה עם הקיר״ה, רק הגזירה תתקיים״.

וביום החמישי, עשרים יום לחודש מנחם, אמר הקאנצליר שהקיר״ה נתרצה בזה הסך. אח״כ היה בקשתי שהקיר״ה יתן לי זמן ועידן לתשלומין, כי מאין יבא עזרי לשלם מיד. והנה אחר רוב הפצרות ניתן לי זמן לתשלומין, דהיינו שני אלפים ריינוש מיד במזומנים, ואלף זהו׳ אחר ששה שבועות, ושבעה אלפים הנותרים כל רביעית שנה אלף ר״ש עד תשלום סך עשרת אלפים זהו׳ הנ״ל.

זכרה אלהים לטובה את הקצין השר כמר יעקב ב״ש הנ״ל, שמילא את ידיו ונדב לי ושלח ע״י חילוף כתב שני אלפים ריינוש מכיסו והונו, מלבד ראשי מנהיגי ק״ק ווינא נדבו לי לסייע במזומנים שבעה מאות זהו׳ ריינוש, מלבד האיש הנכבד הוא מחותני ואוהבי הראש והקצין כהר״ר העניך הנ״ל שנתן לי מאה ר״ט עוד מנדבת רוח אנשים שלמים ונכבדים

שנתערבו עבורי עד מחצית המותרות. ועוד מחצית המותרות נתערב עבורי הקצין כמר הענגיך הנ"ל שנסע עמי לווינא. וכבר קבלתי עלי להיות מן השומעים לעצת החכם שהמע"ה כוסה קלון ערום, כאשר זכרתי למעלה, לכן אשמרה לעטי עם סופר לבלתי אחקקה ההתנגדות הגדולות הנעשים לי בענין הערבות מן רבים הקמים עלי בפראג. וגם כי מתו כל האנשים וסר עוונם ותכופר להם, אבל אשמים באשמה גדולה עד לשמים אשר בראותם בחמלת ה' עלי ית"ש להסיר מעלי משפט מות השיגו כתב שטנה ממושל גדול שבפראג למושלים ושרים שבווינא לסבב פני הדבר להרים ממני עטרת הרבנות, ובעודי היותי בתפיסה טרם שהשגתי הערבות אשר לסיבתם נתאחר על ידי קטרוגם שעשו.

הנה ביום השלישי לחודש מנחם הגיד הקאנצליר בפקודת הקיר"ה אל השתדלן לבלתי יהי' לי עוד ממשלה ורבנות בפראג. והדבר הזה הרע לי מכל הרעות אשר השיגוני עד כה, וכל התפלות ובקשות שעשיתי ע"י השרים ומושלים גדולים וחשובים לא הועילו כלום, ואני בחרפה ובצרה גדולה הייתי עד"ז כי אין עוד בבית במה להתפרנס. וגם לא יהי' לי עוד הכנסה, מלבד חרפת עולם שהייתי בו. והשם יתברך נתן לי כח ועוז לסבול כל המאורעות הללו, וברוך ה' לעולם אמן ואמן.

וביום החמשי, ר"ח מנחם, נתקבלה הערבות ונעשיתי חפשי מן התפיסה, גם בדבר הפסק על הספרים שיהיו מבוערים מן העולם התחסד עמי הקיר"ה שלא לבערם, רק מכל אשר ישנו אצלי אמחוק איזה מלות שאמרו שנוגע לדתם ולכתוב מלה אחרת במקומם, כגון מלת עכו"ם ומלת כותים. אכן שמו של הספר מעדני מלך להד"מ להאשים אותי כלל וכלל, אך המלשינים אשר רצו לחפות הדברים הבדוים אלו כדי להעלים את אשר עשו. אבל גזירת הרבנות לא אבה הקיר"ה לשמוע לְבַטְלָהּ. ובכן בעצם היום הזה במלאת מספר ארבעים יום יצאתי מן התפיסה [נקי] כאדם האומר [יצא נקי מנכסיו]. ואחר רוב ההקירות עמדתי על הדבר ויודע לי ההתנגדות מי פעל ומי עשה זאת. והי' שר חשוב ונשוא פנים אצל הקיר"ה ובאתי לפניו בצום גדלי' שנת ש"ץ לפ"ק והגדתי לו צרתי ויגוני, שלא אבקש על סך העצום שלקח ממני, אך ורק לזאת ישמע לי לבקש בעבורי החסד להושיבני על כני הראשון. ויען ויאמר: „הקנס של הממון לא היה רצוני מסכים עם הקיר"ה לקבלם. אבל רצוני וגם רצון מתנגדך הי' אצל הקיר"ה בדבר הרבנות". ואמר לי כי הוגד הוגד לו איך שהייתי מתפאר לפני המשנה שבפראג שנצחתי אותו בוויכוחים בהיותי עדיין רב בווינא. והשבתי לו: „ועתה ירא אדוני וישפוט מזה אשר עשו לי המתנגדים, הם דוברי שקרים וכזבים. כי אנכי נסעתי מפה, מווינא לפראג, בעשרה עגלות צב ועמנו מבני עמו גם עשרה אנשי חיל לשמירה על הדרך המה יבאו ויעידו עלי, שזה הי' סמוך לחג הפסח וכבר המשנה ההוא היה מת וקבור בא"ץ כמה הדשים לפני זה". אז נהפך לבבו ואמר: „לדבר זה מחמת הרבנות לא אוכל עשוהו. אך יראה לבקש איזה מחי' אחרת ושמה תהי' עובד את ה'. ויהי' ביתי תמיד פתוח לפניך: אימתי שתרצה בא אלי ואסייעך לדבר ההוא בכל יכולתי". ועניתיו: „לא ידעתי במה להתפרנס ואינני

מוכן למלאכה אחרת, ומיום עמדי על דעתי יגעתי ומצאתי מלאכתי". ויען ויאמר: „הלא עוד מדינות רבות לקיר"ה אשר יושבים שם יהודים. חקור ודרוש שם בארץ אשכנז אחר איזה רבנות". השבתיו: „לא יתכן לעני כמוני היום להיות, שם הכנסה מועטת והוצאות מרובות". ויען ויאמר: „הלא תהי' מן הסבלנים זמן מה". ויצאתי מלפניו בקידה ובהשתחוויה. ולמהר נסצתי מווינא לפראג בבושת פנים ערום מכל אשר לי וערום מכבוד הרבנות, ובאתי לשלום לק' פראג בעיוה"כ שנת ש"ץ לפ"ק כואב על העבר ודואג על העתיד, ומתוך כך במוצאי יוה"כ נחליתי ונפלתי למשכב ימים רבים כמו שלשה חדשים רצופים.

ועתה, בני, שמעו לי ותחי נפשכם. כי בחפשי באמתחות הכתבים והחידושים שלי מצאתי באחד מן הניירות שכתבתי שם את אשר שמעתי מפי איש גדול מק' קראקא ה"ה נשיא בישראל חכם גדול בתורה ובמילי דעלמא ויושב בראש כל מנהיגי ד' ארצות שבמלכות פולין, וזה שמו נודע בישראל מו' פינחס בן הראש והקצין הר"ר זלמן ישעי' ז"ל סג"ל (הוא אשר בנה בה"כ פינחס בק' פראג) מפראג ממשפחת הורוויץ, ואשתי הרבנית מרת רעחלי תחי' היא בת מרת נכלה, בתה של אחותו של מו' פינחס, היא הגבירה רבקה הנק' רבקה שטירין (היא רבקה הכתובה על החלונות שבבה"כ הנ"ל). ובהיותו פעם אחת בפראג שמעתי ממנו כדברים האלו: מקובלני שבזמן הגזרות גזרה המלכות שבחמשה ימים לחודש תמוז יהיו נשרפים ספרי קודש של היהודים. וחכמי הדור ההוא עשו שאלות חלום ע"ז, והיתה התשובה להם זאת חקת התורה כתרגומו. וסדר הפרשה הזאת היתה בשבוע ההיא, ופתרו החכמים שהוא כתרגומו: דא גזירת אורייתא — דא בגי' ה'. והשבתי למשפט הגזירה שהיתה ג"כ על הספרים שלי שנפסק עליהם בתחלה לבערם מן העולם, ושבעבורם הוכרחתי ליסע בחמשה בתמוז מביתי לחצר הקיר"ה, כי אחת דבר אלהים — זו הגזירה הקדומה כבר, ושתים זו שמעתי — היא הגזירה הזאת אשר אנכי נתפסתי על דבר תורה, כאמור בשבעה עשר בתמוז אחר חצות היום כמספר ומפקד ארבעים האמצעים שהיו ישראל בכעס.

וראיתי על ככה ועל מה אשר הגיע אלי לגזור עליכם ועל זרעכם, הבנים בני והבנות בנותי חתני וכלותי, עד ביאת הגואל לצום את יום החמשי להודש תמוז עד אחר יציאה מבה"כ של ערבית, ויען וביען שהוא באמצע הקיץ שהחום גדול, לכן לא גזרתי עד צאת הכוכבים. ואם יחול בשבת יהא נדחה ליום א', ואחר זמן מנחה גדולה יכולין להתפלל, ולא ישלימו התענית יותר. והוא ספק בעיני אם אקבע גם יום משתה ושמחה ביום כ"ח לחודש מנחם, יום צאתי לחפשי, כי כן רבים מבני עמנו כשניצולו מגזירת משפט מות היו קובעים ליום ההוא משפט ושמחה, אך מיעוט הוא, למעט מעוט אחר מיעוט, באשר שלא נשארתי כ"א בגולמי מכל כבוד הרבנות וגם מכל אשר לי נתרוקנתי הן מקרקעות והן ממטלטלין ועוד עלי חובות, ולא הי' ביכלתי לפרוע הקנס ושאר ההוצאות.

ובעודי במחשבה הזאת לדעת איזהו יכשר וכדת מה לעשות על

הגאולה, והנה בא לידי ספר יוסף לקח להגאון הגדול מו׳ אליעזר אשכנזי בעל ספר מעשה ה׳, ושם בהקדמה שאל מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם לכהנים בני חשמונאי שלא קבעו ימי משתה ושמחה על גאולתם ועל פדות נפשם עם היות גאולתם גדולה מגאולה שהיתה בימי מרדכי ואסתר, שלא הי׳ אלא בדרך נס נסתר, וכסבור העולם שכמעט רגע נהפך לב המלך מרעה לטובה. והתשובה שהשיב הרב שם הוא: הואיל שבימי חשמונאי לא היה השמחה בשלמות על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. ולכן כ״ש אני שעדיין ערבה לי כל שמחה, ועודי ביגון ואנחה עד יראה ה׳ יתברך וישקיף בהשקפה לטובה ליתן לי שם ושארית להחזיר העטרה ליושנה ולהיטיב לי מן הראשית את האחרית.

בחודש שבט ש״ך לפ״ק הי׳ שם בווינא הנעלה הר״ר אברהם בהראש והקצין כמר יעקב ב״ש ז״ל, הנזכר לטובה למעלה, ושלח אלי לפראג כתב דייטגמא מהקיר״ה שהגדיל חסדו עמדי ובטל גזירת הרבנות משאר מדינות, כגון אשכנז ושאר מלכיות ואפרכיות אשר תחת כל ממשלתו במקומות אשר דרים שם יהודים, ויקבלוני עליהם לרב אקבל ואתנהג הרבנות כאשר יאות. מלבד נדבת לבו הטוב של הר״ר אברהם ב״ש, שנתן לי מאה הגריים בזהב. ואם אמרתי אספרה כמות שהוא הפרעון של כל זמן וזמן לא ידעתי ספורות למו. כי מכרתי כל כלי כספי וזהבי גם משכנות שהי׳ לי בחובות, עד כי מכרתי גם את ביתי ומקומות בבהכ״נ שהיו לי וכו׳ ולא הועיל. גם בני האלופים סג״ל התנדבו ביתר שאת מכפי יכלתם, והנדיב הגדול הקצין כ׳ העניך הנ״ל מלבד נדבתו הראשונה היתה ידו נטוי׳ ופשוטה בכל זמן ועידן לתועלת מרובה. ובכל עת הגיע זמן הפרעון אלף זהו׳ כמה גדול כחה של צרתי עד כי השגתי המעות והסדו חסד ה׳ הגדיל עמי תמיד. ופעם א׳ נכתב מהקאנצליר לשר א׳ פה לקבל ממני הפרעון, ומתחלה לא ידע השר מי אנכי ומה הוא החוב, וכאשר שאל ליהודי אחד עלי ועל מעשי ועל עניני, וכאשר בא אצלי וספרתי לו כל המאורע ועיני זלגו דמעה, ואשתי הצנועה רחל בוכה ומבכה אחרים, גם הוא אמר בדמע, כל אשר ביכולתו להרחיק זמן ולהיטיב עמדי במה שיהי׳ באפשרותו יעשה. והנה ק״ק פראג נתנו לי לפרעון האחרון שתי מאות וחמשים זהו׳ ריינוש. גם בקשו ממני לדרוש קודם נסיעתי מהם, וכן עשיתי ודרשתי בבהכ״נ מייזלש בפ׳ שלח לך הנ״ל.

וביום שני לתמוז שצ״א לפ״ק שלמתי כל עשרת אלפים זהו׳ ריינוש קנס בעזה״י העוזר האמתי. ולמחרתו נסעתי אני ואשתי ובני בן זקונים הבחור משכיל החתן אברהם שיחי׳ אשר כבר מלאתיו רוח חכמה בעזה״י על החתונה יום שמחת לבו לק׳ לובלין לישא את הבתולה אסתר בת הקצין כהר׳ יחיאל בן הרופא מומחה החכם מו׳ שלמה לורי׳ זלה״ה הוא חתן הקצין המופלג בעושר ובמדות טובות כמ״ר משה ליזרש מק׳ בריסק דליטא. ואחר ימי החתונה נסעה אשתי לשוב לק׳ פראג אחרי שלשת בנותי הבתולות שהנחתי שמה, וכאשר באתה לק׳ ווינא נלכדה פראג מהשונא ולא יכלה לשוב שמה, והייתי אני מתגורר בק׳ בריסק דליטא אצל בני האלוף מ

ליווא זצ"ל. ואשתי היתה בווינא אצל בתי הצנועה מרת נחלה זלה"ה ושלשת בנותי הבתולות היו אצל בני מו"ה משה סג"ל בפראג.

בשנה ההיא קרוב לימי הסליחות בא אלי שליח א׳ יהודי ששלחו אחרי ראשי ומנהיגי דק׳ נעמרוב הגדולה שבארץ ליטא להיות להם לאב"ד על שלש שנים. והרב הגאון הגדול מו׳ יעקב אב"ד ור"מ לובלין שהי׳ אב"ד ור"מ בק׳ בריסק דליטא ביקש מהקהל יצ"ו שאם לא יהי׳ נגד רצונם יכבד אותי לדרוש במקומו הדרשה של שבת תשובה, וייטב הדבר בעיניהם וכן נעשה, ודרשתי היטב, והנה אמת וידוע ת"ל.

ביום השלישי בשנת שצ"ב לפ"ק נסעתי אני ובני האלוף מו׳ שמואל ואשתו הצנועה מרת דבורה בת הגאון אברשק זלה"ה בן הקצין הראש והנדיב מו׳ שאול וָואל וכל בני ביתי שי׳ לשלום. ובאתי לשם בחצי חשון ונתקבלתי בכבוד גדול בק׳ נעמרוב הגדולה. בימים ההם גברה יד הקיר"ה וכבש פראג בערב שבועות שצ"ב לפ"ק וביהודים לא שלחו ידם בשום רעה בעהי"ת. ואז נסעה אשתי לפראג, ואני שלחתי את בני מו׳ שמואל אחרי׳ ואחרי שלשת בנותי הנמצאות שמה. ולהקצין הר"ר יעקב ב"ש ז"ל הי׳ בן בחור רך וטוב ושמואל שמו. עשו אשתי ובני הנ"ל שידוך עמו, שהבחור הנ"ל ישא בתי דאברוש ז"ל. ויסעו וילכו ויבאו אלי ז"ך אלול שצ"ב לפ"ק בהוצאות מרובות מאד מפני הגייסות שהיו בארצות הקיר"ה. ובחה"מ של פסח הוסיפו לי ראשי ומנהיגי דק׳ נעמרוב הגדולה להיות להם עוד לרב על ג׳ שנים מלבד שלש שנים ראשונות. ובר"ח אייר שצ"ד לפ"ק בא אלי שליח יהודי אחד מק׳ לאדמיר, הקהלה הראשונה שבד׳ קהלות הראשונות והחשובות שבגליל וואלין, להיות להם לאב"ד ור"מ על שלש שנים. ובאתי אצלם בסוף חודש אייר ונתקבלתי מהם בכבוד גדול. ובר"ח אייר שצ"ו לפ"ק שלחו אלי ראשי מנהיגי דק׳ פרעמסלי שני אנשים נכבדים לקבל אותי עליהם לר"מ ואב"ד על שלש שנים. וקבלוני אנשי ק׳ לאדמיר עוד על ד׳ שנים. ואז נתעוררתי כאיש אשר יעור משנתו לחדש את כל אשר התעוררו קמאי דקמאי גאוני ארץ תמ"ך[7] בדבר הרבנות אשר נעשה מאז ומקדם בימים ההם כמו מנוים של כהנים גדולים בזמן בית שני ע"י ממון. ע"כ עשו חרמות ונדויים וקללות סייגים וגדרים כל חכמי הדור ההוא על דבר הרע הזה וכמו פרץ על פרץ פרצו רבים חרמות ההמה עד שיהי׳ בעיני עם הארץ כשחוק והיתול. ואני בעניי בק׳ לאדמיר עם מנהיגים וראשים שבגליל ההוא עשינו גדר וקיימנו דברי הראשונים והוספנו עליהם, כי הראשונים היו רק על המקבלים מעות ומקבלים הרבנים עליהם. אבל אני והמנהיגים הללו הוספנו הגזירות והחרמות אף על המקובלים. ומפני זה גרמתי לי שונאי חנם ואויבי שקר לשוא ותוהו, עד שעשו לי שטנה הרבה. עכ"ז לא נסגתי אחור בעזה"י, ובהתוועדות בק׳ וויסאצקי בגליל לויצק כשנתוועדו גם יחד ארבעה ראשי קהלות בגליל ווארין, לאדמיר אוסטרא קרעמניץ לויצק, והי׳ אז ח"י אדר, גם שם נתעוררנו כולנו ישיבות של ד׳ קהלות

7 ׳תהא מנוחתם כבוד.—

עם ראשי מדינות של משולחים כנהוג, וחדשנו גזירות וחרמות וגם החרמנו בכא"ה[8] מתוך קהל ועדה באסיפה גדולה. עוד זאת: נתעוררתי ונסעתי ליריד יערסלב בשנה ההיא בקיבוץ הרבה ראשי ישיבות גם מנהיגי וקציני ד' ארצות פולין גדול וקטן רוסיא וואלין והוכרז כרוזא קרי בחיל גדול כל החרמות אשר מאז יותר משלשים גאוני ארץ נ"ע עם הרבה הוספות שהוספנו, ובכל בתי כנסיות שביערסלב, גם בבה"כ הנקרא בה"כ דהמדינות, שמה הוחרם ג"כ בכא"ה, גם נוסף ע"ז יריד קרעמניץ. ואח"כ הטרחתי א"ע במאד מאד עד שגם שמה באסיפה גדולה מן הרבנים יצ"ו והקצינים הרוזני' דד"א יצ"ו גם המה הסכימו לכל הנ"ל והוכרז ביום ש"ק פ' ויקרא בקיבוץ עם גדול רב ועצום מישראל ונכתב בס' פנקס מן הרבנים ור"מ שיהי' חוק ולא יעבור להכריז מדי שנה בשנה. וכל מה שעשיתי והוספתי ועוררתי, הוסיפו ג"כ בעלי שטנה ועשו מה שעשו, ובתוך כך נתרחקו הקרובים ונתקרבו הרחוקים וכסבורים היו לדחותי מן הרבנות. אמנם כן בר"ח שבט קודם כלות שבע שנים הנ"ל חזרו וקבלוני אנשי ק' לאדמיר עוד על שלש שנים נוסף על שבע שנים הנ"ל. ובראותם כי לא יכלו לי המה ועוזריהם שונאי חנם ואויבי שקר, חדשו רעה אחרת בכתב שטנה להכות בסתר מבלי חתום עליו. תורף הכתב אל השררה להסית את עבד המושל בכל אשר להשר דק' לאדמיר בענין בזוי ושפל תוהו ובוהו אשר לא נשמע עפ"י שום אדם מישראל. וביום ד' ער"ח תמוז ג"ת לפ"ק דרך השר לבוא ללאדמיר, ונשלח לפניו ללאדמיר לבלתי ימצא אותי שם בבואו שם. ונסעתי לנכדי האלוף מו' מיכל כ"ץ בן בתי הצנועה והחסידה מ' רייזל תחי' בן האלוף התורני מו' יעקב יוסף התופס ישיבה בק' טוריסק בגליל לאדמיר. והשר ביום ו' ר"ח תמוז נסע משם לווארשי, ואני שבתי לביתי בשלום ביום השני חמשה לחודש תמוז, יום הצום שקבעתי לזרעי אחרי עד עולם. ואני יושב ומשומם דואג ומצטער על המאורע ההוא, אינו ראוי להעלות על הספר.

וביום השני ג' מנחם מתה בתי הצנועה והחסידה שאין כמוה בכל הארץ מ' דאברוש זלה"ה תנצב"ה.

הן אמת כי הג' קהלות כתבו כתבים של התעוררות לבני ק' לאדמיר לחזק לבם להיות בעזרתי, ובפרט ראשים וטובים, גם הקצינים ומנהיגים דד"א, שהיו אז ביריד לובלין בשוויאנטקי, גם המה כתבו לד' קהלות הראשונות דגליל וואלין לבלתי יתרשלו לבטל חרון אף השר הנ"ל. ובתוך אלו הימים הוגד לי כי השר יבא וישוב מווארשי דרך לאדמיר, וינוע לבבי כעצי היער, ואז הגיע תור הזמן [של] נשואין [ל]נכדי הגדול בתורה ובחכמה ובחסידות גדול מרבן שמו על שם [אבי] ר' נתן זלה"ה והוא בן בתי הצנועה והחסידה מרת גיטל זלה"ה, הנשואה לחתני האלוף מו' וואלף סג"ל, אשר התחתן עם הבתולה בת הגאון מו' משה אב"ד ור"מ דק' חעלמא, בן הגאון מו' מאיר אב"ד ור"מ דק' בריסק דליטא, בן הקצין כ' שאול וָואל זלה"ה. ונסעתי אתו עמו יום ג' י"א מנחם לק' חעלמא. אך בחסד עליון ב"ד[9] טרם נסיעתי התאזר איש חיל הר"ר מרדכי שמש

[8] בכל אופן המועיל.— [9] בסיעתא דשמיא.—

ודבר על לב המושל הנ"ל, והפך לבבו לטובה. ואז דברתי על לב איש משכיל וישר ה"ה ר' צדוק ר"ה יצ"ו ליסע עם הר"ר מרדכי לבקש ולחנן ולדבר על לב השר דברים של טעם ואמרי נועם לבטל הכתב ההוא.

ובכן בשובי מן החתונה ע"מ לשוב אל אחת מן הערים, או לטוריסק לנכדי יצ"ו או לבני האלוף מו' אברהם סג"ל התופס ישיבה בק' סקלויא, שגם הוא בגליל לאדמיר. והנה ביום החמשי ועשרים יום לחודש מנחם כאשר באתי לק' דובנא הקטנה שאלוני אנשי העיר האם לא פגעתי בהר"ר מרדכי שמש. ואמרתי: „לא ראיתיו". ויענו ויאמרו: „הנה יום בשורה היום, כי הולך לקראתך ובידו אגרת כתוב וחתום מהשררה שתשוב לשלום ללאדמיר ולישב על כסא משפט להנהיג את הרבנות כמאז כן עתה". על הדרך שמע ר' מרדכי שמש שעברתי דרך ההוא, אף הוא חזר לאחוריו ובא אלי לדובנא בקול רנה ותודה לאלהים עליון אשר גמר עלי חסדו הגדול, ושבתי לביתי לשלום ביום המחרת עש"ק. ואח"כ בכמו שני שבועות בא השר לשם עם בנו להושיבו על כן הסטאראסטי ושאל אחרי ואמר: „ישב לשלום על מקומו לנצח".

ביום החמשי ב' דחה"מ סוכות ד"ת לפ"ק נתן ה' בלב הקצינים והרוזנים ראשים וטובים דק' קראקא והגליל להאיר אור תורתי שם להיות לר"מ ואב"ד, ונתבשרתי ע"י רכב א' מבתי הצנועה מ' רבקה ובעלה מו' הירש יצ"ו ביום ד' א' דחה"מ סוכות. ואחר שקבלתי כתב הרבנות נסעתי עם אשתי תחי' ועם כב"ב שי' ונכדי רייזל וניסל בנות בתי הצנועה מ' דאברוש ז"ל, השי"ת יזכני לגדלם למז"ט ולהכניסם לחופה. ובבואי לשלום לק' קראקא, היום יום ג' כ"ח חשון בקראקא לפ"ק, כבוד גדול עשו לי. ובעש"ק פ' תרומה הגיעו הנה ראשי הגליל ועוד ג' טובים וראשיהם מיקירי הקהלה יצ"ו למלאות מספר רו"ט, כי שלשה מהם לא היו אז פה. ובתחלת הלילה ההוא התאספו והתוועדו יחד הראשים וטובים עד מלאת מספרם אל בית הוועד שעל בהכ"נ הישנה. ושלחו אחרי ראשי וטובי הגליל יצ"ו ונתוועדו יחד וקימו וקבלו עליהם להיותי אב"ד המדינה ככל משפט ודת האב"ד שהי' מלפנים. וישלחו אחרי את שלשה השמשים הגבוהים עם משרתי הקהל יצ"ו, ואבוקות אור בידיהם, לבא אצלם ולקבל הבחירה אשר בחרו בי למזל ולברכה. ובבאי עמדו ואמרו: „מזלא טבא!" והושיבוני על כסא, והפרנס חודש אמר: „הנה כולנו בפה אחד אמרנו ועניגו אין קדוש כאדוננו, וקבלנו למו' נ"י לאב"ד ככל הכתוב בספר הקהל יצ"ו, כמשפטיו ומעשיו". גם אנכי השבתי להם מעט הכמות ורב האיכות, ברכתי את ה', ואח"כ גם אותם בתפלה לאל חיי שיזכני הש"י להנהיגם לש"ש.

על כן על כל דברי האגרת הזאת אשר כתבתי לכם ומה ראיתי על ככה לאשר קבעתי יום צום, ועד הנה לא רציתי לקבוע גם יום משתה ושמחה. אמנם כן הנני קובע גם יום משתה ושמחה בראשון לחודש אדר, שמשנכנס מרבין בשמחה, והוא השני של ר"ח, לדורותם עד עולם, עלי ועל בני ובנותי חתני וכלותי נכדי וזרעי וזרע זרעי עד עולם, כי בו ביום חזרה עטרה שלי להיות אב"ד ור"מ דק' קראקא עם הגליל. כן יזכני האל ית"ש לשרתו

ולעבדו בלבב שלם ולהשלים בימים האלו לא לקבץ הון כי אם [...] עילאה בהנהגתי הישרה עד ביאת הגואל, אמן.

והנה סימן השנה שבה היתה מדת הדין מתוחה היא שפ"ט לפ"ק, וסימן שנתחזרה עטרה למקומה כשורה הוא ד"ת לפ"ק, והד"ת נתנה בשושן קוי בי' בששון ובשמחה ובטוב לבב, אמן.

נאם יום טוב ליפמן בן לא"א הר"ר נתן זלה"ה לוי העליר.

XXI. זכרונות גליקל האמיל

לפני זמן יותר ממאתים שנה כתבה אשה אחת מבנות ישראל שבהמבורג את זכרונותיה בספר. שם האשה היה גליקל האמיל. הזכרונות, שנועדו בעיקר בשביל צאצאיה — אשה זו העמידה י"ב בנים, — יש להם גם ערך בשביל הכלל: הם נותנים ציור יפה מאד מחיי היהודים בגרמניא בדורות ההם. האבטוביוגרפיא מקיפה הזמן משנת הולדה של גליקל, היא שנת ת"ז, עד שנת השבעים וחמש לחייה, היא שנת תע"ט (גליקל מתה ב' דר"ה תפ"ה), וערוכה בשבעה ספרים. חיבור זה, שאין דוגמתו בספרותנו, יש לו ערך חשוב במקצוע ההסטוריא של הקולטורה היהודית. הרצאת גליקל נוגעת כמעט בכל צדדי החיים.

גליקל למדה בילדותה בחדר בעיר אלטונה, הסמוכה להמבורג, מכאן הוציאה את הגרעין העיקרי להשכלתה והסתכלותה היהודית. לא הרבה היתה יכולה להוציא מן החדר האילמינטרי, אבל — non multa sed multum. אותו המעט שספגה לתוכה מן הספרות העתיקה נתעבד בה באותה מדה, בכח תפיסתה וכשרונותיה המצוינים, עד שהחומר העברי הקלאסי היה מתבקש אצלה באופן מצוין בשעת עבודתה הן בלשונות ציוריים והן בפראזיאולוניא עברית. היא כתבה את זכרונותיה בעברי־טייטש. ברגיל נשתמר אמנם הרבה מצביונה של העברית בכל הדיאליקטין היהודיים, ובפרט בעברי־טייטש: לתוך דיאליקט גרמני זה נכנסו במדה מרובה הן יסודות ליקסיקוניים והן יסודות סינטכסיסיים. אבל על סגנונה וכתיבתה של גליקל מרחפת העברית במדה יתרה: כמעט בלי הגזמה אפשר להחליט ששליש לשונה הוא עברית. ספוגה היתה מאד בסגולותיה העבריות ולפיכך היה בידה לתבל כל כך ולבסם את חיבורה.

ביבליוגרפיא:

1. זכרונות מרת גליקל האמיל, משנת ת"ז עד תע"ט, הו"ל דוד בר' יהודה קויפמאן פראנקפורט א. מ. תרנ"ו.

2. Einiges aus den Memoiren der Glückel von Hameln von L. Ysaye. Die Sprache der Memoiren Glückels von Hameln von A. Landau (Mitteilungen d. Ges. für jüd. Volkskunde VII, 1—68).

א. חתונתה.

— — — לאחר זה, עדיין לא הייתי בת י״ב שנים, שדכני אבי זצ״ל, והייתי כלה לערך ב׳ שנים. חתונתי היתה בהאמיל.[1] אבי ואמי נסעו אתי לחתונה, והיו אתנו ב׳ מנינים. באותו זמן לא היו עדיין עגלות של פוסטה ולכן הוצרכנו לשכר עגלות מן הכפרים עד הנוביר[2]. ותיכף לבואנו להנוביר כתבנו להאמיל שישלחו אלינו עגלות להנוביר. אמי ת״י[3] היתה סבורה שבהאמיל אפשר למצא כרכרות כמו בהמבורג. אמי ת״י חשבה שחמי שיחיה ישלח, לכל הפחות, כרכרה שהכלה עם אנשיה יסעו בתוכה. אבל ביום השלישי באו שלש ארבע עגלות של אכרים רתומות לסוסים, וכל מי שהיה נחוץ הכניסוהו לתוך העגלה. ואף על פי שהיתה אמי ת״י קצת ברוגז לא יכלה לשנות הענין. ובכן ישבנו בשם אלהי ישראל בתוך עגלות האכרים ובאנו להאמיל. לעת ערב היתה לנו סעודה שלימה, כי חמי זצ״ל וחמותי היו אנשי חיל, ומעטים היו דוגמתו של ר׳ יוסף האמיל זצ״ל. ובכן נטל חמי זצ״ל כוס יין גדולה ושתה לחיי אמי ת״י. אמי ת״י היתה שרויה עוד קצת ברוגז, שלא שלחו כרכרה לקראתה. חמי זצ״ל ידע מרוגז זה, ולפי שהיה, עליו השלום, אדם חביב ויקר רוח ובעל כַּתָּבוּת גדול אמר לאמי ת״י: „שמצי מחותנתי החביבה. אבקשך שלא תהיי ברוגז. האמיל אינה המבורג. אין לנו כאן כרכרות ואין אנו אלא בני כפר פשוטים. אספר לך מה שאירע לי כשהייתי חתן ונסעתי לחתונתי. שם אבי היה שמואל שטאקירט[4] והיה פרנס על כל מדינת היסן, ואני הייתי חתנה של פריידכין שלי, בת נתן שפאניארש. קבלתי נדוניא ב׳ אלפים ר״ט, ואבי זצ״ל הבטיח לי ט״ו מאות ר״ט. באותו זמן היתה זו נדוניא גדולה. וכשהגיע זמן החתונה שכר אבי זצ״ל שליח, שהיה נקרא בשם פיש[5], שהעמיס עליו אבי את הנדוניא שלי לשאתה לשטאטהגין[6]. שם היה יושב חמי נתן שפאניארש ע״ה. ואני ושליחי פיש נשאנו את רגלינו והלכנו לשטאטהגין. באותו פעם היה ר׳ ליב (שזכרתיו בספרי הראשון) תוך שטאטהגין, כי הוא היה גם כן חתנו של חמי זצ״ל. וכשבאתי לא רחוק משטאטהגין נתפשטה השמועה שהחתן הוא לא רחוק, ולפיכך רכב ר׳ ליב ע״ה עם החברותה שלו לקראת החתן. ור׳ ליב היה מהילדסום[7] מבני אדם שהיו מתנהגים באופן נהדר. וכשבא אל החתן ומצא אותו יחד עם שלוחו פיש שניהם הולכים רגלי, — רכב ר׳ ליב ע״ה חזרה ואמר לכלה את הבשורה: —פריידכן, חתנך בא רכוב על דָג,[8] אולם אני יכול לע״ע לרכב על סוסים טובים. —

על כן אבקשך שלא תהיי בלתי סבלנית בדבר הזה״.

וכן עבר רוגז זה בהלצה וידידות, והחתונה נגמרה תוך ששון ושמחה.

לאחר חתונתי חזרו אבי ואמי לביתם, ואני הייתי ילדה שלא מלאו

---

1 Hameln.— 2 Hannover.— 3 ·רזאריך ימים.— 4 Stuttgart.—
5 ·דג.— 6 Statthagen,— 7 Hildesheim.— 8 ·פיש.—

לה עדיין י"ד שנים, והוכרחתי להיות רחוקה מאבי ואמי בארץ זרה ובין אנשים זרים. אולם כל זה לא היה קשה עלי, כי היה לי רוב נחת מן חמי החסיד זצ"ל ומן חמותי ע"ה. הם היו אנשים חשובים ויראי שמים והיו מוקירים אותי יותר מערכי. מה אוכל או מה יש לי לכתב מן החסידות והצדקות של חמי וחמותי זצ"ל, ואיזה אדם יקר כמלאך אלקים היה הוא ע"ה — זה ידוע לכל בני אדם. מה היא האמיל נגד המבורג, ואני הייתי ילדה צעירה שנתחנכה בתענוגים, ובילדותי נפרדתי מאבותי ידידי וכל מכירי ממקום כמו המבורג לתוך ישוב שהיו בו רק שני בעלי בתים, והאמיל בעצמה היא מקום דל ומשעמם. אבל כל זה היה כאין לעומת הנחת רוח שהיה לי מחמי זצ"ל, כשהיה משכים כבשלש שעות בבקר ויושב לו במציל של בית הכנסת ומנהם, וכל זה היה סמוך לחדר משכבי. אז שכחתי המבורג כלה. איזה איש קדוש היה, ע"ה! זכותו תגן עלינו כלנו וימליץ לפני המקום ב"ה שלא ישלח עלינו יותר שום צרה ושלא נבוא לידי חרפות ובזוי ועבירות.

ב. בימי שבתאי צבי.

— — — באותו זמן התחילו מדברים על שבתאי צבי. אולם, אוי לנו כי חטאנו, שלא זכינו שיהיה כמו ששמענו וכמו שדמינו. וכשזוכרת אני על התשובה שעשו צעירים וזקנים אי אפשר לספר, כמו שידוע ומפורסם בכל העולם כלו. אהה, רבש"ע, בשעה שקוינו שאתה, אל חנון, תרחם על ישראל עמך הנדכה ותגאלנו, כך קוה קוינו כאשה יושבת על האבנים בחבלים גדולים והיא חושבת שכעבור יום יבא הסוף לחבליה ובבקר תשמח בילדה, אולם לאחר חבליה וציריה והנה לא הרתה אלא רוח. כך, אלהי ומלכי הגדול, היה גם לנו: הרינו, וכל עבדיך האהובים ובניך עמלו הרבה בתפלה תשובה וצדקה בכל העולם, ועם סגולתך ישראל ישבו על האבנים וחשבו שאחר כל עמלם בתשובה תפלה וצדקה שישבו ב׳ או ג׳ שנים על האבנים, ואחר כל זה לא היה אלא רוח. לא די שלא זכינו לראות את הוולד, שעמלנו הרבה והיינו בטוחים, ולבסוף הגיעו הדברים לידי כך שנשארנו בצו"ה בלא כלום. אלהי ואדני, אחר כל זה אין עמך ישראל מתיאשים ומקוים בכל יום לרחמיך שתגאלם, ואפילו שיתמהמה אחכה בכל יום שיבא, כשיהיה רצונך הקדוש תזכר את עמך ישראל.

השמחה שהיתה כשהיו מקבלים כתבים אין לספר. רוב הכתבים שהיו באים היו מקבלים הספרדים. בכל פעם היו הולכים עמהם לבית הכנסת שלהם ושם היו קוראים. האשכנזים היו הולכים גם כן לבית הכנסת בצעיריהם ובזקניהם. והצעירים של הפורטוגיזים היו לובשים בכל פעם את בגדיהם החמודות וכל אחד היה קושר לו סביבו פתיל רחב של משי ירק: זו היתה תלבשתו של שבתאי צבי. ובכן היו הולכים כלם בתפים ובמחולות לבית הכנסת שלהם בשמחה כשמחת בית שאיבה, וקוראים את

הכתבים. קצתם מכרו לאסונם את כל רכושם, בית ונחלה, והיו מקוים בכל יום לגאולתם.

חמי ע"ה היה יושב בהאמיל, ועקר משם דירתו, והניח חצרו וביתו וכלי ביתו המלא כל טוב, והלך וקבע דירתו בק"ק הילדסום. ושלח אלינו לכאן המבורג ב' חביות גדולות מלאות כל מיני כלי בד ובתוכם היו כל מיני מאכל, כגון קטניות ופולים ובשר מיובש ועוד מיני מזונות של מרקחת פגעין [9] וקָמָר [10], כל מה שיוכל להשתמר, כי אותו בעל נפש ע"ה חשב שאפשר יהיה פשוט ליסע מהמבורג לארץ הקדושה. החביות הללו עמדו בביתי יותר משנה אחת. לבסוף היו חוששים שמא יתקלקל הבשר ושאר הדברים, וכתבו לנו שנפתח החביות ונוציא מתוכן את המאכלות, כי כלי הבד לא יתקלקלו אפילו אם יעמדו ג' שנים. ובכל הזמן חשבו שיצטרכו לנסיעה. אולם העליון לא רצה.

יודעים אנו שהעליון הבטיח. ואילו היינו יראי שמים מעומק לבנו ולא היינו חטאים כל כך, יודעת אני בוודאי שהיה המקום מרחם עלינו. אילו היינו מקיימים רק המצוה של ואהבת לרעך כמוך בלבד. אולם המקום ירחם. ואף על פי שיש בקרבנו קנאה ושנאת חנם, וזה לא יביא שום טוב, מכל מקום אתה אלהינו הטוב מה שהבטחת לנו תקיים במלכותך ובחסדך. ואם עונותינו גרמו שיארכו הימים, בודאי יבא אלינו כשיבא הקץ שקבעת לנו, ועל זה אנו מקוים ומתפללים אליך, אלהינו הגדול, שתשמחנו סוף סוף בגאולה השלמה.

---

9 Pflaumensum.— 10 פירות מיובשים.—

XXII. יון מצולה

תקופת הפרעות הנוראות שעברו על קהלות היהודים באוקראינה בתחלת המאה החמשית לאלף הששי, אותה התקופה המפורסמת כל כך בהסטוריא בשם „גזרות ת״ח" או החורבן השלישי[1], עזבה רשמים הסטוריים למדי פה ושם בספרות העברית בצורת זכרונות מקוטעים, סליחות וקינות, — אנחות מעומק הלב של עדי ראיה ושמיעה, וגם כרוניקות בפני עצמן.

בין הכרוניקות המיוחדות תופס מקום ראשון לחשיבות ופרסום הספר הקטן „יון מצולה"[2], מאת ר׳ נתן נטע בן משה הנובר. עד כמה היה הספר מפורסם בעם מעידה הידיעה, שספר זה (וכן הס׳ צוק העתים) נקבע לקרותו מי״ז בתמוז עד ט׳ באב[3].

מחייו של ר׳ נתן נטע אין לנו פרטים מספיקים. אנו יודעים רק כי אביו היה מיהודי אשכנז והיה יושב באוסטרהא ונהרג על קידוש השם. ר׳ נתן נטע היה נשוא אשה מעיר זסלב (בפלך ווליניא), ובעיר זו היה יושב יחד עם קרובי אשתו עד שנת ת״ח. במה היה עוסק למצא פרנסתו לא נדע. מתוך זכרונותיו אנו שומעין צערו על אבדן ספריו יחד עם שאר רכושו. ממקום אחר נדע שהיה בעל השכלה: חוץ מן הלשון העברית ידע גם כן גרמנית, רומית ואיטלקית. ודאי ידע גם פולונית, כי לשון זו היתה שוררת במקום מושבו.

אחר שנמלט מתוך המהפכה והצרות שבמדינתו נדד לאיטליא. שם נתקבל לרב בעיר ליוורנו. אבל — כך הוא מספר בהקדמתו לספרו „שערי ציון" — בליוורנו הוא בא לְלַמֵּד ונמצא לָמֵד: כאן נזדמן לו אחד מחשובי תלמידיו של ר׳ חיים וויטאל — שמו של התלמיד היה ג״כ חיים, — ור׳ נתן נטע התחיל מתמכר ללמודי הקבלה. תורה זו היתה תופסת מקום חשוב באותן הזמנים גם בפולוניא, ואם כן גם במקום מושבו של ר׳ נתן נטע. יש לנו עדים נאמנים על כך כר׳ שמשון מאוסטרופולי ואחרים. קרוב איפוא לוודאי שר׳ נתן נטע היתה לו נטיה לקבלה עוד בהיותו בארץ מולדתו, ואולי

1 „ממש דומה לחורבן הראשון והשני"—צוואת ר׳ שבתי שפטיל בנו של השל״ה.— 2 „יון מצולה" הוא על פי לשון הכתוב בתהלים ס״ט ג׳: טבעתי ביון מצולה ואין מעמד. ור׳ דוד קויפמאן מתרגם שם הספר Kosakenfluth,— צירף אם כן המושגים של יָוֵן וְיָוָן. וכן היו רגילים לקרא ספר זה בעברי-טייטש באשגרת לשון—כך שמעתי בילדותי—בשם Jowon Mützele.— 3 כך מעיד ספברי (לקוטים מדברי יוסף, סדר החכמים וקורות הימים לנאיבואיר ח״א, צד 149).—

היתה לו הכנה מספיקה וגם ידיעות מסוימות עוד קודם שבא לאיטליא. נוסף על זה באו המאורעות הנוראים שעברו עליו ובראו לו ודאי צורך נפשי לבקש מנוחה בתורת הרזים, כי רק תורה זו היה בידה ליתן לרוחו הנשברה תנחומין וסיפוק. מחפשין היו אותן האומללים בתהומות הקבלה את הסימנים לעקבות הגאולה מן הצרות האכזריות. בעלי גימטריות היו מוצאין, למשל, כי פרט השנה ת"ח עולה במנין של חבלי משיח. אפילו בענינים קלים כאלה וכיוצא בהם היו מוצאים הרוחות הנסערות מרגוע ומנוחה. ר' נתן נטע נשתקע הרבה בכתבי ר' חיים וויטאל בהסברתו של רבו ר' חיים, עד שנעשה גדול במקצוע של חכמה זו: הוא הרגיש צורך בנפשו לצאת מחוץ לתחומה של תורת רבו, ועל כן נמשך למקום יותר חשוב, לעיר וויניציא. לכאן הלך בחברת ר' נתן שפירא, "איש קדוש מירושלים תוב"ב ובידו חבילות מכתבי האר"י ז"ל". בוויניציא נתקשר גם עם ר' משה זכות, שהיה בנעוריו חברו של ברוך שפינוזה ואחר כך פרש ממנו ודבק בחכמת הקבלה, אולי באדיקות יותר גדולה מאשר דבק שפינוזה בפילוסופיא. מסביב לר' משה זכות היתה מצויה בוויניציא חבורה של מקובלים גדולים, שנותנת ענין רב למי שמתעסק בתולדות הקבלה.

אולם גם כאן לא מצא לו ר' נתן נטע, הפליט מרציחות הקוזאקין, מנוחה. מאיטליא נדד לוואלחיא ונעשה רב בערי יאסי ופוקשאני. לבסוף עזב גם מדינה זו ונתישב במורביא, שם היה רב בעיר אונגריש ברודי. בעיר זו נהרג במיתה משונה ביום כ' תמוז תמ"ג: בשעת חורבן העיר במלחמת אוסטריא עם תורכיא נפצע ביריה בראשו כשהיה עומד בבית התפלה עטוף בטלית ותפילין.

על חשיבותו בעיני בני קהלתו מוכיח הכתב שעל גבי קברו:

רבינו הקדוש חמדת ישראל	מי לנו גדול ממורנו הרב
כלי הקדש מנורה הטהורה	ר' נתן נטע
פה המתגבר בתורה	ב"מ משה מאסטרה, עלתה נשמתו
נהרג במיתה חמורה	למרום, וכתר תורה על ראשה לעטרה
אשריו שיצאה נשמתו מגוף טהורה	ך' תמוז בחודש אשר נהפך מיגון לצרה
והשלים נפשו על יחוד שם הנורא	ת̇נ̇צ̇ב̇ה̇.

בזמן שהיה ר' נתן נטע בוויניציא והיה עוסק בחכמת הקבלה מצא לו פנאי לערוך את זכרונותיו על גזרות ת"ח בספרו הקטן "יון מצולה", שהדפיס בוויניציא בשנת תי"ג. ספר יפה זה, שנערך בטוב טעם, בסגנון יפה ודייקנות הסטורית, לא נכתב לכתחלה אלא בשביל שימצא המחבר בפדיונו די כסף להוציא את ספרו הכולל דרשות על התורה. ספר זה היה מוכי אצל

ר׳ נתן נטע בבתב יד. שמו היה „נטע שעשועים״ — כך משמיענו המחבר בהקדמתו ל„יון מצולה״. אם נדפס ס׳ דרשותיו או לא נדפס — אחת היא לנו, — אבל ספר זה גרם על כל פנים שיכתב ושידפס הספר „יון מצולה״, בלי זה ודאי לא היה אדם למדן ומקובל כר׳ נתן נטע עוסק בדבר קל הערך ככתיבת דברי הסטוריא. כך היו מביטים בדורות ההם על חיבורי כרוניקות והרצאות מאורעות של דברי הימים: אין זה ענין ששייך לעסקם של אנשים כבדי ראש.

מן הס׳ „יון מצולה״ יש גם תרגומים בעברי-טייטש, בצרפתית, גרמנית, רוסית ופולנית. יש להעיר גם על קוריוסה: מן התרגום הצרפתי נעשה התרגום הגרמני, ומן התרגום הגרמני נעשה תרגום עברי (על ידי חיים פולאק בהיהודי הנצחי III, 1866). נמצא איפוא יהודי קורא עברית וכותב עברית, שלא ידע ממציאותו של הס׳ „יון מצולה״ במקורו העברי! —

ר׳ נתן נטע חבר גם כן ספרים אלו: 1) שערי ציון (פראג תמ״ח), כולל תפלות עם פירוש בדרך הקבלה (ספר זה יצא בכמה מהדורות, ומתוכו נתקבלה בתפוצות ישראל התפלה „יהי רצון״ שבסוף ברכת כהנים), 2) שפה ברורה, (פראג ת״ך), כולל כל השמות שבד׳ הלשונות: עברית, גרמנית, רומית ואיטלקית, 3) טעמי סוכה... דרוש על חג הסכות („שדרשתי בחג הסוכות ת״ו לפ״ק בק״ק קראקא״), אמשטרדם תי״ב, ועוד.

ביבליוגרפיא:

1. יון מצולה, ויניציאה באת המשיח לפ״ק.

2. Богданъ Хмѣльницкій. Лѣтопись еврея современника, Натана Гановера, о событіяхъ 1648-1652 годовъ въ Малороссіи. пер. Соломона Мандελькерна, Одесса 1878 г.

3. Dr. Majer Balaban, Kroniki, opisy i elegie hebrajskie z czasów Chmielnickiego. I. Jawein Mecula (Ruś, Rocznik I, Lwów 1911, 46—63, 152—176, 285—300, 397—412).

4. לקורות הגזרות על ישראל מאת ח״י גורלאנד, ו׳ מחברות.

5. D. Kaufmann, Die Verheerung von Ungarisch Brod. 14 Juli 1683. (Monatsschrift f. G. u. W. d. J. XXXVII 270—282, 319—331).

6. Н Костомаровъ, Богданъ Хмѣльницкій, С.П.Б 1884 г. (בידחוד כרך ג׳ 284 ואילך).

7. M. Steinschneider, Geschichtsliteratur § 169.

— — — ועתה אתחיל לכתוב הגזרות רצות שסבב חמיל ימ״ש במדינת רוסיא וליטא ופולין בשנת ת״ח ות״ט ות״י ותי״א ותי״ב לפ״ק.

ויהי בשנת הת״ח לפ״ק[4] שנת שש עשרה למלך ולאדיסלב[5] היה קאזק אחד בעיר טשאהרין[6] ושמו חמיל[7] ימ״ש בלשון רוסיא, ובלשון פולין נקרא חמילעצקי[8] ימ״ש, והיה אחד משרי המאות על הקאזקין, והיה מופלג בעשירות, בצאן ובקר ומקנה הרבה עד מאד. והיה חכם להרע ובעל תחבולות וגבור מלחמה. והיה דירתו בעיר טשאהרין, שהיא יושבת תחת ממשלת שר הצבא קאניצפאלסקי[9]. והשר ההוא היה מכיר את האיש ואת שיחו, שהוא מדבר בפה רך, ושבע תועבות בלבו ולבו חורש און כדרך כל היונים, שהם נראים כאוהבים ליהודים ומדברים עמהם דברים טובים וניחומים ומפתים לאדם בדברים רכים שלהם, ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנה בבריתו. וכל ימיו היה מצטער השר הנ״ל על זה האיש, ואמר הרבה פעמים אל השרים ויועציו: — אני מתירא שלא יבא מזה האיש תקלה למלכות פולין. — והרבה פעמים בקש עליו למצוא איזה עלילה ליקח נפשו ממנו, ויחפש ולא מצא, כי הוא חכם להרע והבין הדבר ושמר את עצמו ממנו במלחמה, שלא ימצא בו שום דבר.

ויהי כאשר הגיע זמנו של שר הצבא הנ״ל למות, צוה לבנו כמה ענינים טכסיסי מלחמה, שהיה בנו באותו פעם חראנזי[10], בלשון פולין, ר״ל שהוא נושא דגל לפני המלך כשהולך במלחמה, ועל שם כך נקרא חראנזי עד היום הזה. וכן צוה לו על זה האיש חמיל ימ״ש, ואמר לו: —אתה ידעת את האיש חמיל ימ״ש ואת מעשהו, ולכן ראה תראה שתעליל עליו איזה עלילה כדי שתוכל אותו להעביר מן העולם. —

ויהי היום וינחם השר חראנזי אחר מות אביו ולקח אשה מגדולי יחוס, אחותו של השר זאמאיסקי[11], והוציא עליה הרבה ממון, זהב וכסף, יותר מיכלתו, כנהוג בכל מלכות פולין, הן יהודים הן ערלים, להבדיל, אם עושים חיתון אם יש לו אלף זהובים הוא לוה עוד וממשכן נכסיו כדי להוציא ב׳ אלפים זהובים.

והנה אחר שלקח השר חראנזי האשה והוציא כל ממונו, נתן בדעתו לילך עם אשתו אל המקומות שיש לו אחורי הנהר ניפור[12], אל המקומות שיש שם הקאזקין, למען ייטב לו בעבורה ויתנו לו מתנות הרבה עבור האשה החדשה אשר לקח, ואחר כך ילך עם הקאזקין על הקדרים פתאום וימצא שלל רב, כנהוג שלהם מימים קדמונים. וכן עשה: אסף כל חילו, רכבו ופרשיו, והלך עם אשתו אל מקומות שיש לו אחורי הנהר ניפור. ויהי כאשר בא השר הנ״ל עם אשתו לעיר טשאהרין, קבלו אותו אנשי המקום בשמחה גדולה ונתנו לו מתנות הרבה. ושם היה מושל ופקיד על העיר הנ״ל יהודי אחד ושמו זכריה סאבילענקי[13], שהיה שוכר העיר הנ״ל

4 1648.— 5 Władysław IV.— 6 Czehryn.— 7 Chmiel.— 8 Chmiel-nicki.— 9 Koniecpolski.— 10 Chorąży.— 11 Zamojski.— 12 דניפר-Dniepr.— 13 Sabilenki.—

מן השר הנ"ל, כדרך כל היהודים שבמדינת רוסיאה היו שרים ומושלים בכל מקומות רוסיאה, אשר מזה נמשכה הגזרה רעה, שנתקלו בחשיבות היהודים. בכן שאל השר הנ"ל את היהודי הנ"ל לפי תומו: — אתה מושל העיר, אמור לי מי הם העשירים בעיר הזאת? — וכוונתו היה להעליל עליהם שיתנו לו ממון רב. ואמר לו היהודי זכריה הנ"ל: — זה וזה הם העשירים. — ואמר גם כן מן הצורר חמיל ימ"ש, שהוא עשיר גדול, ויש לו צאן ובקר מקנה כבד עד מאד.

ויהי כשמוע השר הדבר הזה, אמר: — אבי צוה לי קודם מותו על זה הבליעל. ומאין בא לו הרכוש הזה? בודאי שגזל הכל מעבדי שהם אנשי מקומי, והכל שלי. — ולקח השר הראנזי ממנו ביד חזקה בית מקנה אחד עם כל המקנה שהיה שם, צאן ובקר מקנה הרבה, כמה מאות בעלי חיים, עד חצי ממונו[14].

ויהי הצורר חמיל ימ"ש כמחריש, כדי שלא ישמר השר הנ"ל ממנו, וגם מי יאמר לשר „מה תעשה" בעירו, והוא בעירו כמו מלך במדינה. והלך חמיל ימ"ש להנקם מן השר שלו, והודיע לקדרים על ידי כתב לאמר: — השמרו לנפשותיכם, שהשר שלנו חראנזי עם כל חילו בא עליכם,— והם היו יושבים בטח, לא היו יודעין מאומה מן המלחמה. ומיד ששמעו הדבר הזה היו יוצאין בחרבם ובקשתם לקראתו. כיון שראה השר שנודע להם חדבר, וחילו היה מתי מספר נגד הקדרים, פנו את ערפם לנוס דרך ארצו בחרפה גדולה, ולא נודע לו בשל מי מגיעה אליו הרעה הזאת.

ויהי היום היו יושבים קאזקין חמיל ימ"ש ואוהביו במשתה היין אצל היהודי מושל העיר הנ"ל והיו משתכרין, נכנס יין יצא סוד, וסיפר חמיל ימ"ש לפני אוהביו: — עשיתי נקמה לשר על שלקח מקנה שלי. — וסיפר להם המעשה. והיהודי הנ"ל ישב בשלחן אחר וחשב חשבונותיו ושמע הדבר, וגילה הדבר להשר. וישם השר לחמיל ימ"ש בבית האסורים בכבלי ברזל, כדי להמית אותו. והיה יהודי אחר שם בעיר הנ"ל ושמו יעקב סאבילענקי, והיה אוהבו של חמיל ימ"ש. ונתן לו העצה, שאוהביו יוציאו לחמיל ימ"ש מבית האסורים על הערבות שלהם, וילך חמיל ימ"ש אחר השר לבית תפילתם ושם יפול לרגליו של השר ויתחנן לו על נפשו ויאמר לו שהיהודי שקר דבר עליו מפני שנאתו, ואוהביו יעידו לו שכדבריו כן הוא. וכן עשה והצליח ופטר אותו השר באותו הפעם.

אחר כך דרש וחקר השר אחר הדבר ונמצא שדברי היהודי המושל הנ"ל היו כֵּנִים, וישם השר לחמיל ימ"ש שנית בבית האסורים, והלך מן העיר הנ"ל עם אשתו ועמו למטרפולין שלו לק"ק בראד[15] במדינת פולין

---

14 לפי המקורות הלועזים היה הגורם לראשית ריבו של המיל עם הפולנים השר צ'אפלינסקי, פקידו של קוניצפולסקי. צאפלינסקי חמד את אשתו ואת נחלתו, הפרבר סובוטובה, של חמיל, והתנפל עם אנשיו ושרף והרס בסובובוטוכה את ביתו של חמיל, המית את בנו הקטן וגזל את אשתו, שעשה עמה נשואין כדת הקתולין, ואת סובוטובה נחלתו. אולי היה זה אחר המאורע עם קוניצפולסקי עצמו, שמסופר כאן אצל בעל „יון מצולה".—

15 Brody.—

קטן. וצוה השר חראנזי לשר האלף אשר לו שם בעיר הנ"ל שיסיר ראשו של חמיל ימ"ש ולשלח אליו, ואם לאו — והיתה נפשו תחת נפשו. מה עשה הצורר חמיל ימ"ש? כיון שבאו אליו חבריו שרי האומות לבקרו בבית האסורים, אמר להם: — מפני מה אתם מחרישים? דעו וראו אומה זו של עם פולין מתגברים עלינו בכל יום ויום ומשעבדים בבני עמנו בעבודה קשה. ולא די שהשרים משעבדים בנו אלא גם אומה הירודה שבכל האומות מושלים בנו: היום עושין לי זה הדבר, למחר יעשו גם כן כדבר הזה לכם, ואח"כ יחרשו עם בני עמנו בשדה כדרך שחורשים עם שְׁוָרִים. אם תשמעו לעצתי לכו אל שר האלף ובקשו ממנו שיתן לכם נפשי על ערבות שלכם עבור שמחת השמד שיש לכם למחר, ובלילה נברח יחד אני ואתם עם כל אשר לנו על מעברות הים אל אחורי המפתן, ושם נמתיק סוד יחדיו לעשות נגד עם פולין.—

וכן עשו, והלכו כל שרי המאות שהיו שם אל שר האלף שלהם ולקחו לחמיל ימ"ש מבית האסורים על הערבות שלהם, ובלילה באו כולם אל אחורי המפתן אל המדבר, ושלחו ספרים בכל מקומות היונים שיבואו אחריהם. וכן עשו כל מקומות היונים, ויתלקטו אנשים ריקים כעשרים אלף איש.

* * *

ויהי כשמוע המלך והשרים את הדבר הזה היה כמצחק בעיניהם, כי אמרו:—יפלו בידנו כפעם בפעם.— וילכו שני שרי הצבא של עם פולין, שם האחד פאטאצקי [16] ושם השני קלינופסקי [17] ועמהם כששת אלפים איש גבורי החיל ויערכו המערכה שלהם אצל העיר קארסין [18] לשמור מעברות הים שלא יעברו לצד זה. והתחלת מרדם היה לפני פורים ת"ח לפ"ק.

והתועדו שם אחורי המפתן חמיל ימ"ש עם שאר חילו, ויאמר אל עמו:—אתם ידעתם שעם פולין הם חזקים יותר ממנו וכאריות וכנמרים הם, פני להבים פניהם. מי התחיל למרוד במלכות פולין ועמד בפניהם? לכן שמעו עמי לעצתי: נלך ונשלים עם הקדרים שונאינו ונלכה שנינו יחדיו ונלחמה עליהם.— וישיבו לו:—יהיה כדבריך.—

וילך חמיל ימ"ש עם כל חילו אל מלך הקדרים ועשו שלום עמו וכרתו ברית שילכו שניהם יחדיו על מדינת פולין. וכן עשו פשר ביניהם על השלל: שהקדרים יקחו כל השבי באדם והמלקות בבהמה, והקאזקין יקחו כל השלל, דהיינו כסף וזהב ושמלות. מדין ומואב עשו שלום ביניהם בשביל שנאת ישראל [19].

וילכו שניהם יחדיו, הקדרים והיונים, ויבאו דרך המדבר ודרך יערות אל המערכה של מחנה פולין. ויום אחד לפני בואם שלחו מרגלים אל המערכה של עם פולין לראות בהם, החזקים הם אם רפים, אם יש להם עם רב ואם לאו. והיו רואים המרגלים שהם מתי מעט והם יושבים

16 Potocki.— 17 Kalinowski.— 18 Korsun.— 19 ע' במדבר כ"ב ז' וסנהדרין ק"ה א'.—

על ההר, אוכלים ושותים בטוב לב בתופים ובמחולות, והשיבו להם דבר ויאמרו להם: — עלה נעלה וירשנו אותה וגם יכול נוכל להם כי הם יושבים בטח ולא נשמרו ממנו. — והיו שולחין המרגלים שיחפרו בורות שיחין ומערות במקום שיש להם בית מנוס בהר ובשפלה.

ויהי ביום השלישי, ד׳ ימים בחודש סיון ת״ח לפ״ק[20], באו הקדרים והיונים דרך היערות משני צדדין: מצד אחד הקדרים ומצד שני היונים. ויהי כאשר ראו עם פולין כי כלתה עליהם הרעה, שבאו עליהם גם הקדרים והם מתי מספר, והקדרים והיונים היו יותר מששים אלף, ובקשו מהם שרי עם פולין שאל ישפכו דמם ארצה ויקחו אותם בשבי. ומלאו הקדרים רצונם ולקחו כל עם פולין עם שני שרי הצבא בשבי, ועשו להם ענוים גדולים וישימו כבלים של ברזל על רגליהם של שני שרי הצבא אשר שם האחד פאטאצקי והשני קאלינופסקי.

וכמה שרים מעם פולין ראו שאיש הזה חמיל ימ״ש איש מוצלח הוא ויצליח בכל מעשיו, מרדו המה ג״כ במלכות פולין, וכרתו ברית עם חמיל ימ״ש ובשבועה שיעבדוהו באמת ובתמים כמו שעבדו לפני זה למלך פולין. ובתוכם היה שר האלף שהיה לפני זה אצל הראנזי, שצוה לו השר הראנזי להסיר ראש חמיל ימ״ש, ועשאהו חמיל ימ״ש לשר האלפים על עמו. וגם הסופר של שר הצבא קאניצפאלסקי שמת נעשה סופר אצל חמיל ימ״ש. וזה הסופר היה פקח גדול וידע כל תכסיסי מלחמה של מלכות פולין. והוא עם שאר שרי עם פולין שמרדו היו יועציו של חמיל ימ״ש, והם השטנים של מלכות פולין, מִנֵיהּ וּבֵיהּ אָבָא נֵיזַל בֵּיהּ נַרְגָּא[21]. באותו יום שנשבה עם פולין עם שני שרי הצבא באה הבשורה רעה שמת המלך ולאדיסלאב. והיתה כל מדינת פולין כצאן בלי רועה.

ויהי כאשר שמעו הדוכסים והשרים שמת מלכם ואשר נשבו כל שרי עם פולין גבורי חיל מלומדי מלחמה, וגם שני שרי הצבא, לא קמה עוד רוח באיש ונמס כל לב היהודים כאשר נמס הדונג לפני האש, כי נפל פחדם על כל היהודים. ונסו כל השרים המושלים באותן מקומות של אחורי הנהר ניפור ושלפני הנהר ניפור עד ק״ק פלנאה[22], הכל נסו לנפשם. ולולא ה׳ הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו, אשר היה באותו רעש הדוכס ווישניוועצקי[23], זכר לברכה, עם החיל שלו אחורי הנהר ניפור, והיה אוהב ישראל עד מאד וגבור מלחמה אשר אין כמוהו בכל הארץ, והוא נס עם עמו דרך ארץ ליטא, ונסו עמו כחמש מאות בעלי בתים[24], וכל אחד עם אשתו ובניו, ונשא אותם כמו על כנפי נשרים עד הביאם למקום חפצם. אם היה להם שום סכנה באחרונה אמר ליהודים שיסעו בראשונה, ואם היה הסכנה לפניהם נסע הוא לפניהם למגן וצנה והם אחריו חונים.

---

20 25. V. 1648. — 21 ״מתוכו ומעצמו של יער יכנס בתוך הגרזן להיות בית יד (סנהדרין ל״ט ב׳). אבא ענינו יער. — 22 Polonne. — 23 Wiśniowiecki. — 24 כלו׳ יהודים. —

היהודים שמצד זה הנהר ניפור שמעו אלו שני מאורעות רעות הנ"ל ביום ראשון של חג השבועות ונסו כולם בחג השבועות ולא חסו על כספם וזהבם, וברחו להציל נפשם כל גלילות ק"ק אוסטרא[25] והקהלות השייכות להם, כגון הק"ק שדה לבן[26] וק"ק פאוולוויטש[27] וק"ק טשודנאוו[28] וק"ק לוברטוב[29] וכל הקהלות הנמשכות אחריהן, ברחו קצת לק"ק פאלנאה[30] וקצת לק"ק זסלב[31] וקצת לק"ק אוסטרא הבירה וקצת לק"ק קאסנטין[32], כי היו אלו מקומות חזקים גדולים. וכל גלילות ק"ק לבוב[33] שהיו במדינת רוסיא והקהלות השייכות להם כגון סביבות ק"ק נעמרוב[34] ברחו לק"ק נעמרוב וסביבות ק"ק טולטשין[35] ברחו לק"ק טולטשין וסביבות ק"ק באר[36], כגון ק"ק וויניצה[37] וק"ק טשאריגראד[38] וק"ק קרסני[39] עם הקהלות הסמוכות להם ברחו כולם לק"ק באר. ומי שלא ברח או שלא יוכל לברוח דמו בראשו.

והרבה ק"ק אחורי הנהר ניפור הקרובים אל החלל, כגון ק"ק פריאסלב[40] וק"ק בארישופקה[41] וק"ק פריאטין[42] וק"ק בארישפלי[43] וק"ק לובען[44] וק"ק לאחוויץ[45] ואגפיהם שלא יכלו לברוח ונהרגו על קדושת השם במיתות משונות ומרות, קצתם פשטו עורם מעליהם והבשר השליכו לכלבים, וקצתם קצצו ידיהם ורגליהם והשליכום על הדרך ועברו עליהם בקרנות ודרכום בסוסים, וקצתם פצעו בהם פצעים הרבה שלא יהיו כדי להמית והשליכום בחוץ שלא ימותו מהרה ופרפרו בדמיהם עד שיצאה נשמתם. והרבה קברו בחייהם, ושחטו ילדים בחיק אמותם, והרבה ילדים קרעו לקרעים כדגים, ונשים מעוברות בקעו בטנן והוציאו העובר וחבטו בפניהן, וקצתן קרעו בטניהן ושמו חתול חי בתוך הבטן והניחון כך בחיים ותפרו הבטן וקצצו בהן ידיהן שלא יוציאו החתול חי מן הבטן, ותלו הילדים בדדי אמותם, וקצת ילדים תחבו בשפוד וצלאום אצל האש והביאום אל אמותם שיאכלו מהם, ולפעמים לקחו מילדי העברים ועשו גשרים לעבור עליהם. לא היתה מיתה משונה בעולם שלא עשו בהם, וכל ד' מיתות בית דין, סקילה שריפה הרג וחנק.

והרבה לקחו הקדרים בשביה. ונשים ובתולות עינו, ושכבו עם הנשים לפני האנשים, והבתולות והנשים היפות לקחו לשפחות ולאופות, וקצת לנשים ולפלגשים.

כיוצא בזה עשו בכל המקומות אשר היו מגיעים שמה. וגם לעכו"ם שהיו מעם פולין עשו כהנה, וביותר להכומרים והגלחים.

ונהרגו אחורי הנהר ניפור כמה וכמה אלפים נפשות מיהודים, וכמה מאות שהוכרחו להמיר דתם. וספרי תורות קרעו לקרעים ועשו מהם שקים ומנעלים לרגליהם ורצועי תפילין לקחו לכרך סביב רגליהם, וקצוצי

---

25 Ostrog.— 26 Białacerkiew.— 27 Pawłowicze.— 28 Cudnów.— 29 Lubartów.— 30 Połonne.— 31 Zasław.— 32 Konstantinów.— 33 Lwów.— 34 Niemirow.— 35 Tułczyn.— 36 Bar.— 37 Winnica.— 38 Starygród.— 39 Krasne.— 40 Perejasław.— 41 Baryszówka.— 42 Pyriatyn.— 43 Boryspol.— 44 Lubnie.— 45 Lachowice.—

תפילין השליכו בראש כל חוצות, ומשאר ספרי קודש עשו גשרים ברחובותיהם, וקצתם לקחו לתחוב בקני השרפה, אשר כל השומע תצלינה אזניו.

ויהי כאשר שמעו ק"ק פאראהאבישטש[46] ובק"ק זיואטאב[47] ובק"ק באזיפקה[48] ובק"ק טטיאוב[49] ואגפיהם מה שעשו היונים לאחינו שבאחורי הנהר ניפור, כיון שבאו עליהם הקדרים והיונים היו הקדרים מצד אחד מהעיר והיונים מצד השני, אמרו:—אם אנו נמתין עד שיבאו היונים לעיר יעשו בנו כלה ונחרצה או יכריחונו להמיר דתנו חלילה, מוטב לנו שנלך אל מחנה הקדרים בשביה, כי ידענו אחינו בית ישראל שבקוסטנטינא[50] ושבשאר קהלות תורקיאה רחמנים גדולים הם ויפדו אותנו בממון.—

וכן עשו: הלכו ארבע קהלות הנ"ל, אנשים ונשים וטף, כשלשת אלפים נפשות אל הקדרים. והיה ביניהם חזן אחד ושמו ר' הירש מזיוואטוב. כשבאו אל הקדרים התחיל לקונן ולשורר „אל מלא רחמים" על הריגות אחינו בית ישראל בקול גדול, געו כל העם בבכיה גדולה, בודאי שנשמעה צעקתם במרום. ונכמרו רחמי שוביהם עליהם וניחמום בדברים טובים ואמרו להם:—אל תדאגו, אל יהיה לכם חסרון באכילה ושתיה: יש בכם שוחטים, שחטו לכם צאן ובקר לרוב, ומחר אנו מביאים אתכם אל אחיכם שבקוסטנטינא לפדות אתכם.—

וכך היו עושין הקדרים. ואחינו בית ישראל שבקוסטנטינא, השם ישמרם, פדו אותם וגם שאר שבויים מפולין לערך עשרים אלף נפשות ובזבזו עליהם ממון הרבה בכל ממון שפסקו עליהם, וזנו ופרנסו אותם עד עתה, ועשו עמהם גם שאר טובות עד אין שיעור. גם כל ארץ תורקיא עשו כך, ובפרט בק"ק סלניקו[51] יע"א פדו הרבה שבוים מאד. ובק"ק ויניציאה[52] המפוארה ובק"ק רומא[53] המעטירה ובק"ק ליגורנו[54] היקרה והישרה. ובשאר הקהלות קדושות באיטליא נתנו כמה וכמה אלפים ורבבות זהובים לפדיון שבוים, ושלחו לק"ק קוסטנטינא הגדולה יע"א. השם ישלם להם גמולם הטוב שגמלו לאחינו בית ישראל וישמרם מכל צרה וצוקה עד ביאת הגואל.

ויהי אחר הדברים האלה חזרו הקדרים עם השבי הגדול לארצם, והצורר חמיל ימ"ש הלך עם עמו הקאזקין וכמה אלפים קדרים הנשארים אצלו לעיר טשאהרין בתופים ובחצוצרות. ויהי כאשר קרב אל העיר יצאו כל בני העיר לקראתו בתופים ובמחולות ובשמחה גדולה וברכו וקבלו אותו להיות שר ונגיד עליהם ועל זרעם עד עולם. ויאמרו לו:—נשיא אלקים אתה עלינו וגואלנו, שגאלת אותנו מן השרים עם פולין המצירים אותנו בעבודה קשה.—

ויהי כאשר ישב הצורר חמיל ימ"ש בביתו ויאמר אל עבדיו שריו ויועציו:—הבו לכם עצה שלא נהיה לבז ולשמצה בקמינו, כי נבאשנו

46 Pohrebyszc.— 47 Zywotów.— 48 Buzówka.— 49 Tetiów.—
50 Konstantinopol.— 51 Saloniki.— 52 Venezia.— 53 Roma.— 54 Livorno.—

ביושבי ארץ פולין, ושמעו כל מלכי אדום את הרעה שעשינו ויבואו עלינו למלחמה ואנחנו מתי מספר. — ויאמרו לו: —זאת העצה היעוצה מאתנו, שתכתוב ספרים אל השרים והדוכסים של מלכות פולין דברי שלום ואמת, דברים טובים וניחומים, ותאמר נואש לדבריך על כל מה שעשית, כי היה הכל בהכרח להציל נפשך. ועשה כך כדי שלא יאספו עליך חילות כל כך מהרה. ובין כך ובין כך שלח שלוחים אל מלך הקדרים שישלח אליך חילות הרבה. וגם כתוב ספרים בכל מלכות פולין אל המקומות שיש שם מעם היונים להיות עתידים ליום מועד להקהל ולעמוד על נפשם ולהנקם מאויביהם השרים והיהודים להבדיל[55]. —

וכן עשה. וישלח ספרים בכל מדינה ומדינה בסוד גדול אל המקומות שיש שם מעם היונים להיות עתידים ליום מועד להקהל ולעמוד על נפשם להשמיד ולהרג ולאבד את כל היהודים ואת כל חיל עם פולין הצרים אותם טף ונשים ושללם לבז.

ויודע הדבר אל היהודים מעם היונים השכנים ואוהבים שלהם, וגם היו ליהודים מרגלים בכל מקומות מושבותיהם והלכו והודיעו לשרי אדוניהם, והיו שולחין כתבים מן קהלה לקהלה על ידי רוכבי סוסים להודיע אל היהודים והשרים מה שנתחדש בכל יום ויום, ומפני כך השרים אוהבים ליהודים מאד והיו עם היהודים באגודה אחת ובנפש אחת, כי הקב"ה שלח הרפואה לפני המכה, כי לולא זאת לא היה תקומה חלילה לשארית ישראל.

ובכל מדינה ומדינה מקום אשר דבר הצורר ודתו מגיע שמחה גדולה ליונים ואבל גדול לשרים והיהודים וצום ובכי שק ואפר ותשובה תפלה וצדקה. בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, השם ירחם עליהם.

וישלח ספרים גם אל הדוכסים והשרים דברי שלום, וכתב להם דברים טובים וניחומים. מה שעשה היה הכל בהכרח גדול להציל לקוחים למות, והבא להרגך השכם להרגו[56] ונרדף רחמנא פטריה. וכתב להם שהשרים ישובו לביתם ולמקומם שיחזיר להם המקומות. אבל השרים לא היו משגיחים בכתבו, כי הבינו שזה הכל דברי שקר ומרמה, כי תואנה הוא מבקש. וגם ראו בחוש שהכל שקר ומרמה כי דַין שלום דכולה נשפה[57], כי בכאן קרא להם לשלום והולך וכובש כל הארץ רוסיא תחת ממשלתו ושולחים לו מס מכל המקומות של הדוכסים והשרים, ועשה מעשים אשר לא יֵעשו אחורי הנהר ניפור ביהודים ושרים, והחריב בתי תפלותם[58] והרג לכומרים שבהם, הכל עשה אחר שנשבה כל מחנה עם פולין. לכן לא האמינו לדברו ושלחו כתבים אל הארציביסקופ[59] בלשון פולין, ובלשון איטליא נקרא קַפדינאל, היושב על כסא ק"ק גניזן[60] שהוא

---

55 הכותב הרגיל בשטף לשונו היהודית לומר „להבדיל", כשמזכירין יהודים אצל נכרים, הפליט בקולמוסו לשון זה גם בשיחתן של נכרים.— 56 סנהדרין ע"ב א'.— 57 ר"ל נחת ושקט רק לפנים.— 58 של הפולנים.— 59 -Arcy biskup.— 60 Gnieźni.—

במקום המלך, אם מת המלך, שלא יהיה פולין בלא מלכות, שאלמלא כך איש את רעהו חיים בלעו.

והיה בימים ההם קרדינאל של גניזן המלך פולין קאזימר[61], יר"ה ויפיל שונאיו תחתיו. בכן שלחו לו כל הדיכסים בהסכמה יחד שיעשה להם שר הצבא, שלא יהא מלכות פולין כצאן בלי רועה. מיד שלח הקרדינאל קאזימר יר"ה השבט מושלים שקורין בלשון פולין הבולאווי[62] ליד הדוכס של ק"ק זסלב[63], הדוכס הגדול ולאדיסלב דאמינק[64] יר"ה, שיהא הוא שר צבא על עם פולין. וזה הדוכוס הביא יותר פורענות בישראל ובכל המדינה פולין, כי הוא מופלג בעשירות ומימיו לא נסה ברגליו ללכת למלחמה, כי הוא איש הירא ורך לבב. והקרדינאל עשה אותו לשר הצבא בשביל עשירותו. וכד רגיז רעיא על ענא עביד לנגידא סמייתא[65]: כך היה בפולין בעו"ה[66].

גם צוה הקרדינאל הנ"ל בקנס גדול להכריז בכל מלכות פולין שיבאו כל השרים למלחמה, להנקם מאויביהם, והם היו מתאספין לאט לאט, כדרך מלכות פולין כשהולכין למלחמה המה הולכין במתון רב ולא בזריזות. להיפך הם הקדרים והיונים, שהולכים בזריזות ולא בעצלות.

גזירה של ק"ק נעמרוב[67].

ויהי כשמוע הצורר חמיל ימ"ש שיהודים רבים נתאספו לק"ק נעמרוב ועמהם כסף וזהב לרוב. וגם ק"ק נעמרוב בעצמה היתה מופלגת בעשירות והיתה קהלה גדולה וחשובה לאלהים של חכמים וסופרים, מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים. בכן שלח חמיל ימ"ש ראש אחד צורר היהודים על הק"ק הנ"ל ועמו כשש מאות איש שולפי חרב, וכתב לראשי אנשי העיר שיהיו בעזרם. ואנשי העיר הקדימו נעשה לנשמע לסייעם בכל כחם, לא מפני אהבתם אלא מפני שנאת היהודים. ויהי ביום ד' ך' סיון[68] באו הקאזקין סמוך לעיר נעמרוב ויראו היהודים את החיל למרחוק ויחרד לבם, אבל לא היו יודעין אם הם מעם פולין או מעם קאזקין. אף על פי כן הלכו כל היהודים עם נשיהם וטפם וכסף וזהב שלהם אל המבצר וסגרו המבצר בדלתים ובריחים להלחם כנגדם.

מה עשו הרשעים הקאזקין? עשו להם דגלים כמו שיש לעם פולין, כי לא יש היכר אחר בין עם פולין לקאזקין רק בדגליהם, ואנשי העיר היו יודעין מן זו הערמה והיו קוראים אל היהודים שבמבצר:—פתחו השער, כי זה החיל מעם פולין שבאו לעזור אתכם מיד אויביכם אם יבאו.— והיהודים שעל החומה עומדים היו רואין בדגליהם שהם כדגלי עם פולין והיו סבורין שאמת דברו להם אנשי העיר. מיד פתחו להם השער. וכיון

---

61 Jan Kazimierz.— 62 Buławą.— 63 Zasław.— 64 Władisław Dominik.— 65 כשהרועה כועס על הצאן הוא מסמא את מנהיגו, היינו התיש ההולך בראש העדר (ב"ק נ"ב א').— 66 בעונותינו הרבים.— 67 Niemirów.— 68 10. VI. 1648.—

שפתחו השער נכנסו הקאזקין וחרבם שלופה בידם ואנשי העיר בחרבות וברמחין ובאיתים, וקצתן הלכו במקלות, והרגו ביהודים הרג רב ונשים ובתולות עינו כרצונם. וקצת נשים ובתולות היו קופצין לבריכת המים הסמוך למבצר, שלא יטמאו אותן הערלים, ונטבעו במים. וגם הרבה אנשים שהיו יכולין לשוט קפצו לתוך המים ו[מ]שוטטים בהן, והיו סבורין שניצלו מן ההריגה, והיו היונים [מ]שוטטים אחריהם בחרבות ובאיתים והורגים אותם במים, וקצתם היו מורים בקני השרפה לתוך המים והרגום עד שנתאדמו המים מדם הרוגים.

והיה שם ראש הישיבה דק"ק נעמרוב, ושמו הגאון מוהר"ר יחיאל מיכל בן הגאון מוהר"ר אליעזר ז"ל, שהיה יודע כל התורה כולה בעל פה ובקי היה בכל חכמות בעולם, וידרש להם בשבת שלפני הגזירה והזהיר את העם שאם יבא השונא חלילה שיקדשו שם שמים ולא ימירו דתם. וכן עשו עם קדוש.

ואף הוא קפץ לתוך המים להציל נפשו ולשוט. ותפסו יון אחד ורצה להורגו, ובקש הגאון ממנו שלא יהרגהו ויתן לו כסף וזהב לרוב. ושמע לו היון והוליכו לביתו אל המקום אשר כספו וזהבו טמון שם ופטרו זה הקאזק והניחו בחיים. והלך הגאון משם עם אמו ויחבאו שם בבית אחד כל הלילה עד אור הבקר, ולמחר ביום כ"ב סיון היו היונים מחפשים גם כן בבתים שמא נחבא שם איזה יהודי, וברח הגאון עם אמו על בית החיים כדי שאם יהרגום יהיו על בית החיים ויבאו לקבורה. ויהי כאשר הגיע סמוך לבית החיים רץ אחריו יון אחד מאנשי העיר, והוא תופר מנעלים, ומקלו בידו והכה להגאון במקלו פצעים, ובקשה ממנו אמו של הגאון שיהרג אותה תחת בנה, ולא שמע אליה והרג מתחילה להגאון הנ"ל ואח"כ לאמו, — השם ינקום דמם!

ואחר הריגה שלשה ימים אשתו של הגאון הביאתהו לקבורה, כי בכל המקומות שהיו שם הגזרות החיו לנשים רובה דרובה, אם לא מי שהיתה זקינה או חולנית המיתו.

מעשה שם בריבה אחת יפת תואר ממשפחה מיוחסת ועשירים שנשבתה לקאזק אחד ונשאה לאשה, וקודם שבא עליה אמרה לו בערמה, שהיא יכולה לעשות בסגולה שלא יזיק לה שום כלי זיין, ואמרה לו: —אם לא תאמין לי תנסה בזה: יְרֵה בי [מ]קני השריפה ולא יזיק לי.— והקאזק בעלה היה סובר שאמת היא מדברת וירה בה [מ]קני השריפה לפי תומו ונפלה ומתה על קידוש השם שלא יטמאנה הגוי. השם ינקום דמה.

שוב אירע שם עוד מעשה בריבה אחת יפת תואר הנשואה לקאזק אחד, בקשה ממנו שיקדשנה בבית תפלתם העומד אחורי הגשר, ומלא רצונה והוליכה לקבל הקדושין בבגדי מלכות בתופים ובמחולות. כיון שבאה על הגשר קפצה לתוך המים ונטבעה שם על קדוש השם. השם ינקום דמה!

כהנה וכהנה רבות אשר אי אפשר להעלות בכתב. ומספר כל ההרוגים והנטבעים בק"ק נעמרוב לערך ששת אלפים נפשות נהרגים בכל מיתות

משונות כנ"ל. השם ינקום דמם! — והנמלטים מחרב דק"ק נעמרוב ברחו לק"ק טולטשין, כי היה שם מחוץ לעיר מבצר חזק עד מאד.

גזרה דק"ק טולטשין[69].

ויהי אחר שמלאו רעתם כרצונם בק"ק נעמרוב נתאספו פוחזים וריקים כמו עשרת אלפים איש, ובראשם צורר היהודים קריוואנאס[70] ימ"ש וזכרו, והלכו לשם לק"ק טולטשין, כי שם היו במבצר שש מאות גבורי חיל מן השרים של עם פולין, וגם נתקבצו שם אצלם כשני אלפים יהודים, והיו בהם גם כן גבורי חיל ומלומדי מלחמה, ויכרתו שניהם ברית, היהודים והשרים, איש את אחיו יעזורו להלחם כנגד שונאיהם ובשבועה שלא ימעלו זה בזה. וחזקו המבצר מאד מאד, וחמושים עלו בני ישראל בכל מיני כלי זיין. ויעמדו על החומה השרים והיהודים, ובכל פעם שקרבו לגשת היונים אל המבצר ויורו המורים העומדים על החומה בחיצים ובקני השריפה ויכו מהיונים עם רב וינוסו מפני בני ישראל. ובני ישראל אזרו חיל וירדפו אחריהם ויכו מהם כמה מאות איש.

ויתאספו היונים עוד הפעם עם כל בני הכפרים וערים הסמוכים להם לאלפים ולרבבות ויקרבו אילי ברזל להפיל החומה ובאו פתאום להלהם על המבצר בצעקות גדולות ומשונות כנהוג של הקאזקין. ויראו העומדים על החומה ויתמהו על ריבוי העם ויחרד לבם. ויורו המורים מן החומה ולא נתנו לגשת אל החומה וינוסו מפני בני ישראל גם בפעם הזאת.

ויהי כאשר ארכו להם הימים ויתיעצו היונים לשלוח אגרת שלומים אל השרים שבמבצר להשלים עמהם באופן ובתנאי שיתנו להם שלל היהודים פדיון נפשם. וכן עשו ושלחו אגרת שלומים כנ"ל אל השרים שבמבצר. מיד הסכימו השרים ושלחו מן היהודים אחד אחד ויקחו מהם כלי זיינם הכל ביחד. ויבינו היהודים הערמה ובקשו היהודים לשלוח יד תחילה בשרים ולעמוד לקראתם מאחר שהפרו בריתם תחילה, ויצעק בקול גדול הראש ישיבה של ק"ק טולטשין הגאון מוהר"ר אהרן אל היהודים ויאמר אליהם: — שמעו, אחי ועמי. אנחנו בגלות בין העמים, אם תשלחו יד בשרים ושמצו כל מלכי אדום וינקמו נקמתם מכל אחינו שבגולה, חלילה. לכן אם היא גזירה מן השמים נקבל בשמחה דיננו. לא טובים אנחנו מאחינו שבק"ק נעמרוב! ואל שדי יתן לנו רחמים לפני שונאינו, אולי יקחו כל מחמד עינינו כופר נפשנו. — וישמעו אליו בני ישראל ויביאו כל רכושם אשר רכשו אל תוך החצר של המבצר. מיד נכנסו היונים הצוררים. ויאמר אליהם ראש השרים הדוכוס טשווערטשינסקי:[71] — הא לכם בקשתכם! — ויקחו כל שלל היהודים. ויאמרו היונים אל הדוכוס הנ"ל שיתן כל היהודים במשמר. והיו חייהם תלוים מנגד, שלא ידעו מה יעשו בדינם אם יקיימו הבטחתם ואם לאו. ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים באו היונים ויאמרו אל השרים שיתנו להם היהודים כולם.

---

69 Tułczyn.— 70 Krzywonos.— 71 Czetwertyński.—

מיד דחפו השרים ליהודים שיצאו מן המבצר שלא יכוו בגחלתם. ויצאו כל בני ישראל בלב נשבר ונדכה, וישימו היונים ליהודים במשמר בתוך גן אחד סגור ומסוגר שלא יברחו אנה ואנה, ויתמהמהו עד בוש. והיו שם עוד שלשה גאונים, הגאון מוהר"ר אליעזר והגאון מוהר"ר שלמה הגאון מו"ה חיים, והיו מזהירין לעם קודש שיקדשו שם שמים ולא ימירו דתם, ונענו כלם: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד! — כשם שבלבבכם אינו אלא אחד, כך בלבנו אינו אלא אחד".

ויהי אחר הדברים האלה בא אליהם איש הבינים ונעץ דגל בקרקע, ויאמר אליהם בקול גדול: —מי שרוצה להמיר דתו יהיה בחיים וישב תחת הדגל הזה. — ולא ענהו שום אדם. וכך היה מכריז שלש פעמים ולא ענהו דבר. מיד פתח שער הגן ונכנסו כולם בחרי אף והרגו בהם הרג רב כאלף וחמש מאות נפשות בכל מיתות משונות בעולם כנ"ל. וגם שלשה גאונים הנ"ל נפלו בחרב, — הי"ד! ויקחו מהם עשרה רבנים חיים וישימו כבלי ברזל על רגליהם וישימו אותם במשמר עד שיפדו עצמן בעד י' אלפים זהובים, ובתוכם הגאון מוהר"ר אהרן הנ"ל בן הגאון מוהר"ר מאיר נר"ו ראש הישיבה דק"ק לבוב, והיונים היה יודעים שהוא עשיר גדול מאד ויפדה את בנו בכל ממון שפוסקים עליו.

אחר הריגת היהודים קרבו לגשת אל המבצר למלחמה. ויאמרו להם השרים: — הלא כרתם ברית אתנו ולמה הפרתם את בריתכם? — ויענו היונים לשרים: — כאשר עשיתם עם היהודים והפרתם את בריתכם, כן נעשה לכם, מדה כנגד מדה. — ויורו המורים להם מן החומה, ויעשו היונים בערמה וישרפו את המבצר על תילו, ויהרגו בהם כל השרים הרג רב ושללם לבז. והדוכוס הנ"ל קודם מותו עינו גבירתו ושתי בנותיו לפניו, והוא היה איש בריא מאד וישב על כסא ולא יוכל לעמוד, ובא אליו פוחז אחד שהיה עבדו וטוחן ברחיים והסיר הכובע מעל ראשו בפני הדוכוס ואמר לו דרך ליצנות ושחוק: —מה אדוני מצוה אל עבדו? — ואחר כך היה מזכיר לפניו איך היה מענה לעבדיו ומכה אותן ומשעבד אותן בשעבוד קשה, ואמר לו: —עמוד מכסאך ואני יושב תחתיך להיות מושל עליך.— ולא היה יכול לעמוד, וגררהו מעל הכסא ויכרות ראשו במגירה על מפתן הבית באכזריות.

וכאשר עשו כן שילם להם אלהים על שהפרו ברית עם בני ישראל. וכל השרים השומעים את הדבר הצדיקו עליהם את הדין, ומיום ההוא והלאה היו השרים מחזיקים ידם עם היהודים, ולא מסרום ביד הפושעים. ואף על פי שנשבעו להם היונים כמה פעמים שלא יעשו לשרים שום דבר, רק ליהודים, לא היו מאמינים להם עוד. לולא זאת לא היה פליטה לשארית ישראל, חלילה.

ויהי אחר ג' ימים להריגה שלחו היונים להכריז בין הרוגים, מי שנשאר חי לא יירא ויעמוד, כי כבר עברה עליהם החרב. ויעמדו כשלש מאות נפשות, אותן שנפלו בין הפגרים להציל נפשם, והיו עטופים ברעב ובצמא, וקצת היו בהם פצעים הרבה ולא היה כדי להמית. עוד היה

קצת רוח בהם, והלכו לעיר הנ"ל כאבים וחלושים יעפים ויחפים וערומים, והיטיבו עמהם אנשי העיר היונים ושלחום לנפשם.

ויהי אחר שמלאו רעתם בק"ק טולטשין חזרו הפוחזים לביתם בשלל גדול של כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות של השרים והיהודים ושביה רבה של נשים יפות ובתולות יפות מעם בני ישראל ומעם פולין, ולקחו גם העשרה רבנים עמהם.

ויהי כאשר שמעו הדוכסים והשרים הדבר הרע הזה מה שעשו היונים בק"ק נעמרוב וק"ק טולטשין, נבהלו כל שרי פולין ונכנסה קנאת בני עמם בלבם כארס של עכנאי ונגמרה עצתם לאסוף עליהם כל שרי פולין לנקום מהם נקמת אחיהם. ויצו שר הצבא ובצווי הקרדינאל להכריז בכל מדינת פולין: מי שהוא שר וכתב שמו באיסטרטיא של מלך ילך למלחמה או ישלח עבדו במקומו. וגם הדוכוס וישנוועצקי, [72] זכרו לברכה, היה עם חילו במדינת ליטא. כשמעו הדבר היה צער לו על היהודים שבק"ק נעמרוב, כי נעמרוב היתה תחת ממשלתו. ויאזור חלציו הוא ועמו כשלשת אלפים איש לילך לנעמרוב לנקום מהם נקמת בני ישראל. ונשבע הדוכוס שלא ישקיט לבו עד כי ירחץ בדם היונים אויביו, שהחריבו גם כן הרבה מן מקומות ממשלתו שבאחורי הנהר ניפור וגירשו מהסתפח בנחלתו.

ויהי כאשר קרב סמוך לנעמרוב שלח מן עמו כמה מאות איש לנעמרוב והרגו מאנשי המקום הרג רב. אחר כך הערימו היונים ושלחו הנשארים אל הדוכוס הנ"ל שישלח להם כמה מאות מעמו לשמור העיר מן הקאזקין והקדרים והמה יהיו בעוזרם להלחם נגד האויבים בכל כחם ולעבדו באמת ובתמים מהיום והלאה, ונשבעו לו. וייטב הדבר בעיני הדוכוס ושלח אליהם שרים רבים ונכבדים ועמהם שש מאות גבורי חיל. ויקבלו אותם אנשי העיר בכבוד גדול. אחר כמה ימים שלחו לקאזקין: —מהרו ובאו הנה בלילה, ואנחנו נפתח לכם השערים.— וכן עשו, והרגו כל השרים השוכבים על מטתם, ונתנו ממון הרבה להקאזקין שישארו שם לשמור העיר שלא יבאו עוד אליהם שרי עם פולין. וכן עשו.

ויהי כשמוע הדוכוס הנ"ל הדבר הזה ויחרד מלשלוח אליהם עוד מעמו, והלך משם לנקום נקמת עמו מן הקאזקין שבשאר מקומות, והלך לק"ק מחנאווקי [73] ויהרג שם מן הקאזקין הרג רב גם בכל סביבותיה.

ויהי כשמוע חמיל ימ"ש שהדוכוס ווישנוועצקי הולך וקרב אל מחנהו והכה בעמו מכה רבה, והוא במתי מעט, רק שלשת אלפים איש, שלח לנגדו שר הצבא שלו הצורר קריוונאס ימ"ש עם עשרת אלפים איש גבורי חיל, וצוה להם אם יגברו ידם שיתפסו להדוכוס הנ"ל חי. אבל השם היה בעזרו ויצילהו מידם. ויהי כשמוע הדוכוס הנ"ל ועמו שחיל גדול של קאזקין באים עליהם וגם בכל המקומות סביבותנו מפנים ומאחור היו מעם היונים וְנִתְּקוּ מן העיר שלא יתווכו להם עם היונים, וילכו משם לבארדיטשאוו [74], כי שם היה יושב שר העיר הוואיוודה טישקוויץ [75] ועמו

[72] Wiśniowiecki.— [73] Machnówka.— [74] Berdyczów.— [75] Wojewoda Tyszkiewicz.

אלף איש גבורי חיל. ויתחברו שניהם הדוכוס והוואיוודה הנ"ל ועמהם ד' אלפים איש וישימו פניהם להתקרב יותר אל מדינת פולין, כי היו כותבים אל שר הצבא הדוכוס ולאדיסלאוו דאמינק שישלח להם מעם פולין לעזור אותם, והוא עכב בכוון עם פולין שלא יוכל לעזור אותם, כי היה שונא להדוכוס ווישנוועצקי, מפני כי לב כל העם היה אחר הדוכוס ווישנוועצקי שיהיה שר צבא העם מפני שהוא איש חיל וגבור מלחמה ושמו היה הולך בכל הארץ ולו אך המלוכה, והיה סובר שיפול הדוכוס ווישנוועצקי ביד אויביו.

וילכו שניהם יחדיו, הדוכוס הנ"ל עם הוואיוודה הנ"ל עם חילות שלהם, עד פרסה אחורי ק"ק פאלנאה, והקאזקין והקדרים היו דוחקין אחריהם. ויתאספו עוד עליהם היונים כעשרים אלפי איש, וילכו הקדרים והיונים לצור על ק"ק פאלנאה.

גזירה דק"ק פאלנאה [76].

ויהי ביום ג', יום א' בחדש אב [77], באו הקדרים והיונים לצור על ק"ק פאלנאה ויערכו מלחמה נגד העיר שהיו בה השרים והיהודים. ויורו המורים מן החומה ולא יכלו לגשת אל העיר, כי היו בה שרי עם פולין גבורי חיל לערך שני אלפים וגם מן היהודים היו לערך י"ב אלפים, והיו בהם צ"כ גבורי חיל. והעיר, שהיו בה השרים והיהודים, היתה עיר חזקה עד מאד בחומה כפולה ומים סביב לה, ולא היו צריכין לשמור אלא מן אותו צד הסמוך לשאר שני מקומות הסמוכין לה שהיו בהם מעם היונים. ויעמידו השרים את עבדיהם הגבורי חיל אל אותו הצד שצריך שמירה ביותר לשמור העיר מן השונא. ואילין נטורי קרתא היו חרובי קרתא, שהיו אלו עבדי השרים העומדים על החומה גם כן מעם היונים שקורין בלשון פולין היידוקין [78] ונעשו גם כן מורדים.

ויהי ביום ד', ב' בחודש אב, לכדו האויבים שני המקומות שהיו בהן מעם היונים והשלימו עמהם גם אנשי המקומות לעזור אותם ללחום נגד העיר החזקה, שהיו בה השרים והיהודים, וילחמו כנגדה כל יום ד' הנ"ל. ויקראו האויבים אל עבדי השרים העומדים על החומה: —הלא אנשים אחים אנחנו, למה אתם עוזרים לשרים ללחום בנו? וכי לא טוב לכם לעבוד אותנו מלעבוד לאיש אחד אשר לא מבני עמנו?— מיד עבדי השרים מרדו ועשו עצמן כאלו נלחמים כנגדם, והיו מניחים להיונים להעמיד סולמות על החומה, ונלכדה העיר הבצורה ביום ה' הנ"ל, וברגע אחד היו כמה אלפים יונים שולפי חרב בתוך העיר והתחילו להרוג בעם. וכאשר ראו השרים והיהודים שכלתה אליהם הרעה ונלכדה העיר, שרים רוכבי סוסים ברחו לצד אחר, והיהודים האביונים שומרי העיר לא היו מניחים אותם לנוס, ונהרגו על קדוש השם כעשרת אלפים נפשות בכל מיתות משונות בעולם כנ"ל, ופשטו צוארם לטבח. אם בא יון אחד בבית

---

76 Polonne.— 77 20. VIII. 1648.— 78 Hajduki.—

שהיו בו כמה מאות נפשות מיהודים לא היו עומדים כנגדו, ויון אחד היה הורג לכולם.

והיה בתוכם איש אחד חכם ונבון ומקובל האלקי ושמו מוהר״ר שמשון מק״ק אוסטרפאלי [79], ובא מלאך המגיד אליו בכל יום ולמד עמו סתרי תורה. ועשה המקובל הנ״ל פירוש על הזוהר על פי קבלה מהאר״י ז״ל, ולא זכינו שיבא לדפוס [80]. ואמר לו המגיד לפני הגזרה שיעשו תשובה גדולה שלא תבא כך הגזרה רעה, ודרש כמה פעמים בבית הכנסת והזהיר לעם שיעשו תשובה על הצרה שלא תבא. וכן עשו תשובה גדולה בכל הקהלות ולא הועילה, כי כבר נחתמה הגזרה רעה. וכאשר באו האויבים וצרו על העיר נכנס המקובל הנ״ל לבית הכנסת ושלש מאות בעלי בתים עמו, כולם חכמים גדולים וכולם מלובשים בתכריכין ובטליתות על ראשיהם, ועסקו בתפלה גדולה, עד שבאו האויבים לעיר ונהרגו שם כולם בבית הכנסת על אדמת קדש, — הי״ד! וכמה מאות שלא הרגום הוכרחו להמיר דתם, וכמה מאות הלכו בשבי אל הקדרים.

והנה כאשר שמענו בק״ק זסלב [81] שהקדרים והיונים מצירים לק״ק פאלנאה, כי בכל יום שלחנו שלוחים לק״ק פאלנאה, וביום ג׳ הנ״ל לא היה יכול השליח לקרב אל העיר מפני האויבים המצירים, ובא אלינו השליח ביום ד׳ ואמר לנו הבשורה רעה שהאויבים מצירים לק״ק פאלנאה. וק״ק זסלב רק שש פרסאות מק״ק פאלנאה, וברחנו ביום ה׳ הנ״ל מי שהיה יכול לברות, והנחנו לבתים שלנו מלאים כל טוב בסחורה ובספרים ובשאר דברים טובים, ולא חסנו על ממוננו, רק להציל נפשנו ונפש בנינו ובנותינו. וברחו קצת לק״ק אוסטרא [82] הבירה שהיתה מטרופולין במדינת רוסיא, והיא עיר גדולה לאלהים של חכמים וסופרים, ותורה וגדולה היו במקום אחד. ואני עם בני ביתי וחותני כה״ר אברהם מק״ק זסלב עם בני ביתו ובני משפחתו ברחו לק״ק מעזריטש [83], הסמוכה לק״ק אוסטרא הבירה תחום שבת.

והיו יושבים בק״ק אוסטרא ובק״ק מעזריטש הסמוכה לה יותר מעשרת אלפים בעלי בתים, וכל אחד עם בני ביתו. והיו רוצים לישב שם בשבת חזון, ובתוך כך יודע הדבר מהמעמד של פאלנאה, איך יפול דבר. ויהי כאשר באנו בערב שבת לעת הצהרים בק״ק מעזריטש ובא המגיד אלינו ואמר לנו, שהדוכוס של ק״ק זסלב שר הצבא דאמינק [84] יבא ביום זה עם חיל גדול וילך לקראת הדוכוס ווישנוועצקי לעזור לק״ק פאלנאה מן הצוררים המצירים אותם. ויהי כן. ובא הדוכוס ועמו אלף גבורי היל, וגם עמו הגבור חיל ושמו לאשטש [85], ושאר חילו הולכין אחריו, והיה לנו שמחה גדולה ואמרנו: בודאי אחר שבת חזון נחזור לבתינו, כי לא היה

---

79 Ostropol.— 80 ר׳ שמשון הנ״ל חבר ג״כ פירוש „דן ידין״ לספר „קרנים״ ממקובל קדמון, שנדפס כמה פעמים. ר׳ שמשון היה בקי מאד בספרי הקבלה, ובפרט בכתבי האר״י, והיה חריף וחד-השכל ופשטן גדול בקבלה.— 81 Zasław.— 82 Ostrog.— 83 Międzyrzec..— 84 Dominik.— 85 Łaszcz.—

רחוק מן ק״ק זסלב רק ד׳ פרסאות, וגם אמרנו שיגאול לאחינו בית ישראל שבק״ק פאלנאה מן צרותם.

ויהי כאשר בא סמוך להכנסת כלה אחזה לנו חלחלה על הבשורה רעה, שבא השר ווישוויטא [86], שהיה שר ומושל על ק״ק פאלנאה, שברח משם עם כמה שרים, ואמר: — נלכדה העיר פאלנאה והרגו לכל השרים והיהודים שבתוכה, והאויבים מתפשטים בגדוד עד ק״ק זסלב, והדוכוס ווישנוועצקי עם חילו ברחו לק״ק קאסנטין [87], והקדרים והיונים אחריו, קצתם הולכין לכאן ק״ק אוסטרא וק״ק מעזריטש.— אז נבהלו אלופי אדום ופחד גדול נפל על היהודים ולא קמה עוד רוח באיש, והכל היו רואין על שר הצבא הדוכס דאמינק מה יעשה.

ויהי בחצי הלילה ושר הצבא הדוכס דאמינק נסע לאחוריו בזה השער שבא מן פולין. כי היה מתירא לילך דרך המלך לק״ק קאסנטין דרך ק״ק זסלב, כי שם היו הקדרים והיונים עם רב, והוא היה מתי מספר, וסבב הדרך, והלך לק״ק קרעמניץ [88] ט׳ פרסאות דרך היערות, והמתין שם עד שיבאו עוד עם של פולין וילך משם לק״ק קאסטנטין.

אבל המון העם היו סבורין ששר הצבא ברח למדינת פולין, אמרו כולם: —אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי הקיר? אם שר הצבא ברח אנו מה נעשה? — הכריזו הפרנסים בק״ק אוסטרא הבירה: למען היחוד שלא ישאר שום יהודי בקהלה וכן בק״ק מעזריטש, כי השונא לא היה רחוק מאתנו רק ב׳ פרסאות, וגם לא היינו בטוחים מאנשי המקומות שהיו כלם יונים, שלא יפגעו הם בעצמם בנו. וכל העם נסו לקולם: מי שהיה לו סוס ועגלה נסעו בסוס ועגלה, ומי שלא היה לו סוס — אף על פי שהיה לו ממון לקנות סוס ועגלה לא היה ממתין לקנות, ולקח אשתו ובניו בידו ונס ברגליו, והשליך כל אשר לו בביתו. וגם מי שהיה לו סוס ועגלה והיה לו משא כבדה של סחורה או ספרים או שאר מטלטלים השליך מן העגלה במלון ונתן לבעל אושפיזו כדי שיוכל לנוס בקל. והיו הולכין באותו שבת חזון שלש שורות סוסים ועגלות זה אצל זה ברוחב ועל שבע פרסאות מק״ק אוסטרא עד ק״ק דובנא [89] גדולה באורך היו הולכין סוסים ועגלות סמוכין זה אחר זה, ואשר הולכין ברגלים אין מספר.

ובשתי שעות ביום שבת חזון הנזכר רצו אחרינו שלשה רוכבי סוסים, אחד יהודי ושמו רבי משה צורף מק״ק אוסטרא ושני שרים עמו ואמרו לנו: —למה אתם הולכין כל כך לאט? הנה השונאים גם הם אחרינו ועתה הם בק״ק מעזריטש. אנחנו בקשי גמלטנו מהם.— מיד היה כל כך בהלה ועת צרה לאחינו בית ישראל אשר אין כמוה, וכל אחד זרק מן העגלה שלו כלי כסף וזהב שמלות ספרים כרים וכסתות כדי שיוכל לברות מהרה להציל נפשות שלו. והיה מושלך על השדה כסף וזהב שמלות ולא היה שם יהודי שיקח אותם. באותה פעם נתקיים בנו התוכחה „כספם וזהבם בחוץ ישליכו בראש כל חוצות". וקצת השליכו הכל, סוס ועגלה

86 (?) Wyświata.— 87 Konstantynów.— 88 Krzemienec.— 89 Dubno

עם כל אשר לו ועם אשתו ובניו וברח לנפשו ביערות. והרבה נשים ואנשים שהוליכו בניהם בידיהם כשבאה הצעקה הזאת השליכו בניהם מידיהם וברחו לנפשם ביערות ובבורות. באותה פעם נתקיים בנו הפסוק „ונסתם ואין רודף אתכם" [90], כי היה הכל שקר, שלא היו רודפים אחרינו האויבים ולא קדרים, רק המורא היה כל כך גדולה עלינו כל השבת חזון עד שכל אחד היה סובר שרודפין היונים אחריו.

ויהי אחר השבת חזון ביום א׳ נודע לנו אמת הדבר, ששר הצבא לא ברח לפולין רק נסע לק"ק קרעמניץ כנ"ל. אז נחה שקטה הארץ, וכל א׳ ברח במתון רב מהיום ההוא והלאה. והלכנו ממקום למקום בערים וכפרים, ושכבנו בראש כל חוצות, וגם שם לא מצאנו מרגוע לנפשנו, זה חומס וזה רומס, זה מואס וזה גועל, ונתקיים בנו הפסוקים „ובגוים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגליך וגו׳. והיו חייך תלוים לך מנגד ופחדת לילה ויום ולא תאמין בחייך" [91], כי בכל לילה היינו באושפיזא אצל יונים והיינו סבורים שהיון יהרג אותנו בלילה, כי כלם היו מורדים. וכשקמנו למחר בחיים אנו מברכים „ברוך מחיה מתים", שנשארנו בחיים.

גזרה דק"ק אוסטרה [92] ודק"ק זסלב [93].

ויהי אחר שכבשו האויבים לק"ק פאלנאה ועשו בהם כרצונם, הלכו משם לק"ק זסלב ובזזו את כל שלל הקהלה והרגו שם כמאתים נפשות הנשארים שם לסיבת שלא היו יכולין לברוח מחמת חולי, וקצתם שמו בטחונם שיש להם היונים אוהבים שיצילום, וַיֵּחָבְאוּ ביערות עד כי יעבור זעם, וישבו שם זמן רב עד שכמעט פרחה נשמתם מפני הרעב והצמא ובחרו להם מות מחיים ויאמרו: „נבא העיר ומתנו שם, כי טובים חללי חרב מחללי רעב" [94]. וכאשר באו אל העיר תפשום אוהבים שלהם אנשי העיר להרוג אותם, ובקשו מהם שיהרגו אותם על בית החיים כדי שיבואו לקבורה, ומלאו בקשתם והוליכום על בית החיים, ונכנסו היהודים בבית שיש על בית החיים והרגו אותם שם, ואח"כ שרפו לבית עם היהודים באש, ונדונו בשתי מיתות הרג ושרפה. והכומרים שהיו שם בק"ק זסלב הפשיטו עורם מעל בשרם חייב, והדוכסים שהיו שוכבים שם מזמן רב השליכו מן קבריהם כפגר מובס, ובתי קברתם שהיה מן כסף וזהב בזזו, ובתי כומרים החריבו, ובית הכנסת שלנו החריבו ועשו לארות סוסים. וכן עשו בק"ק אוסטרא הבירה, ויהרגו כשש מאות נפשות הנשארים שם כנ"ל.

ועתה אתחיל לכתוב הנהגה של מדינת פולין, שהיתה כולה על דרך צדק וישר ונכון וקיים.

דאמרינן במסכת אבות: שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת

---

90 ויקרא כ"ו י"ז. — 91 דברים כ"ח ס"ה. — 92 Ostrog. — 93 Zasław. —
94 איכה ד׳ ט׳. —

הגדולה. הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, רשב״ג אומר: על שלשה דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום. כל אלו ששה עמודים שהעולם עומד עליהם נתקיימו במדינת פולין.

עמוד התורה. המפורסמות אין צריכין ראיה, שלא היה כל כך הרבה תורה בכל תפוצות ישראל כמו במדינת פולין. בכל קהלה וקהלה היו תופסין ישיבות והיו מרבין שכר לראש ישיבה שלהם כדי שיוכל לתפוס ישיבה בלא דאגה ולהיות תורתו אומנתו. ולא יצא הר״י כל השנה מפתח ביתו לחוץ, אם לא מבית המדרש לבית הכנסת. וישב תמיד, יום ולילה, ועסק בתורה. וכל קהלה וקהלה היו מחזיקים בחורים ומספיקים להם ממון, דבר קצוב בכל שבוע, שילמדו אצל הראש ישיבה. והיו מחזיקין לכל בחור לפחות שני נע״ים שילמדו אצלו, שיוציא גפ״ת[95] מן הפה מה שלמד ויהא רגיל בה לפלפל. והיו נותנים לנערים אכילה מקופה של של צדקה או מן התמחוי. ואם היתה קהלה של חמשים בעלי בתים, היו מחזיקין לא פחות משלשים בחורים ונערים. והיה בחור אחד עם שני נעריו אצל בעל הבית א׳, ולפחות היה אוכל הבחור תמיד על שלחנו כאחד מבניו, אעפ״י שהיתה לבחור הספקה מן הקהל היה בעל הבית מוותר לו אכילה ושתיה מה שצריך. וקצת בעלי בתים הנדיבים היו נותנים גם לנערים להיות מאוכלי שלחנו, תמיד ג׳ נפשות. והיו נותנים אכילה ושתיה כל השנה. וכמעט שלא היה בית בכל מדינות פולין שלא היו לומדים בו תורה, או בעל הבית בעצמו היה למדן, או בנו או חתנו היו לומדים, או בחור א׳ מאוכלי שלחנו. ולפעמים היו כלם יחד בבית א׳. והיו מקיימין כל ג׳ דברים שאמר רבא במסכת שבת פ״א[96]: „אמר רבא דרחים רבנן הוו ליה בנין רבנן, דמוקיר רבנן הוו ליה חתנוותא רבנן, דדחיל מרבנן הוא גופיה הוי צורבא מרבנן״. ולכן היו בכל קהלה וקהלה הרבה חכמים: אם היתה קהלה מחמשים בעלי בתים היו שם עשרים חכמים שנקראו בשם מורינו או בשם החבר. והראש ישיבה היה על כולן, וכל החכמים היו נכנעים תחתיו, והיו הולכין אצל הר״י על הישיבה. וכך היה סדר הלימוד במדינת פולין: הזמן היה מה שהבחורים והנערים היו מחויבים ללמוד אצל הראש ישיבה בקיץ מר״ח אייר עד ט״ו באב, ובחורף מר״ח חשון עד ט״ו בשבט, ואחר ט״ו בשבט או ט״ו באב היה רשות ביד הבחורים או הנערים שילכו ללמוד בכל מקומות שירצו. ומר״ח אייר עד חג השבועות, ובחורף מר״ח חשון עד חנוכה, היו לומדים כל בני ישיבה גמרא פרש״י ותוספות בהתמדה גדולה. ולומדין בכל יום הלכה, דהיינו עמוד אחד גמרא עם פירוש רש״י ותוספות נקרא הלכה. והיו הולכין כל החכמים והבחורים שבקהלה וכל מי שיש בו ריח תורה על הישיבה אצל הראש ישיבה, והראש ישיבה לבד ישב על כסא, וכל החכמים ושאר בני ישיבה נצבים עליו סביב לו. והיו מפלפלין זה עם זה בהלכה קודם שבא הר״י על הישיבה. וכשבא הר״י על הישיבה כל א׳ היה מקשה

95 גמרא, פירוש [רש״י], תוספות.— 96 שבת כ״ג ב׳.—

לר"י מה שקשה לו בהלכה, והוא מתרץ לכל אחד ואחד. אחר כך שתקו כולם והר"י אמר מה שחידש בהלכה. ואחר שאמר כל החדושים, אמר הראש ישיבה חילוק, דהיינו שמקשה בגמרא או ברש"י או בתוספות שדבריהם סותרים זה את זה, מקשה קצורים או סתירות בגפ"ת ומתרץ אותם, והתירוצים ג"כ סותרים זה אל זה, ואמר על קשיא א' תירוץ שני, ובדומה לזה, עד שהלכה עומדת על בוריה. ולפחות אינן הולכין מן הישיבה עד אחר צהרים בקיץ. ומחג השבועות או מחנוכה ואילך עד חג הפסח או עד ר"ה הראש ישיבה אינו מרבה כל כך בחילוקים, והוא לומד עם החכמים פוסקים, ארבעה טורים בביאורים, ועם הבחורים הוא לומד רב אלפס או שאר ספרים, ועל כל פנים עוסקין ג"כ בגמרא פרש"י ותוספות עד ט"ו באב או ט"ו בשבט. ומכאן ואילך עוסקין עד הפסח או עד ר"ה בפוסקים או בשאר ספרים לבד. וכמה שבועות לפני ט"ו באב או ט"ו בשבט הראש ישיבה היה מכבד לבני ישיבה שלו, כל אחד ואחד, שיאמרו חילוקים על הישיבה במקומו, הן לחכמים הן לבחורים, והם היו אומרים החילוקים והראש ישיבה שומע אליהם והיה מפלפל עמהם כדי שיתחדדו בני הישיבה. והיו לומדים בכל מדינות פולין מסכת א' כסדר הששה סדרים. ולכל ראש ישיבה היה שמש א' שהלך מדי יום ויום מחדר לחדר שילמדו הנערים הן עניים הן עשירים והזהיר להם כל ימות השבוע שילמדו ושלא יטיילו ברחוב. וביום ה' בשבוע היו מחויבים לילך כל הנערים בקבוץ יחד אל הגבאי הממונה על ת"ת ושאל אותם הגבאי מה שלמדו בכל השבוע. ומי שאינו יודע הדבר מה שלמד או שטעה בדבר אחד השמש הכה אותו בשבטים גדולים בציווי הגבאי ועשה לו גם שאר חרפות גדולות בפני הנערים, כדי שיהי' לו זכרון, שילמדו בשבוע אחר יותר טוב. כן בערב שבת הולכין כל הנערים בקבוץ יחד אל הראש ישיבה לשאול אותם מה שלמדו בכל השבוע כנ"ל. בזה היה מורא ופחד גדול על הנערים ולמדו בתמידות. גם בשלשת ימי הגבלה או בחנוכה היו מחויבים הבחורים והנערים לחזור לימודם כל מה שלמדו באותו זמן, וכנגד זה נתנו להם פרנסי הקהלה מתנות ממון דבר קצוב. כך היה המנהג עד ט"ו באב או ט"ו בשבט. ואחר כך נסעו הראש ישיבה עם כל בני ישיבה שלו הבחורים והנערים על היריד שהוא יומא דשוקא: בקיץ היו נוסעין על היריד זסלב ועל היריד יערסלב, ובחורף על היריד לבוב ועל היריד לובלין. ושם היה רשות ביד הבחורים והנערים שילכו ללמוד באיזה ישיבה שירצו ללמוד שם. והיו בכל יריד ויריד כמה מאות ראשי ישיבות וכמה אלפים בחורים וכמה רבבות נערים. וסוחרים יהודים ועכו"ם, להבדיל, היו כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו היו באים על היריד. ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע על היריד ושם עשה חיתון, כי כל אחד מצא שם דמיונו וזוגו. ונעשה כמה מאות חיתונים בכל יריד ויריד, ולפעמים אלפים חיתונים. ובני ישראל, אנשים ונשים, היו הולכין ביריד בבגדי מלכות, כי היו חשובים בעיני מלכות ובעיני העכו"ם, ובני ישראל היו רבים כחול הים, ועכשו נתמעטו בעונותינו. השם ירחם עליהם! — וכבוד גדול היה לראש ישיבה בכל קהלה

ודבריו נשמעין הן לעני הן לעשיר, ולא המרו איש את פיו, ובלעדיו לא הרים איש את ידו ואת רגלו, ותגזור אומר ויקום. והיה בידו מקל ורצועה להכות ול[ה]לקות ולנקום ולעשות חרפות לעוברי עבירה ולתקן תקנות ולגדור גדר להפרישו מאיסורי. ואע"פ כן היו אוהבים לראש ישיבה, ומי שהיה לו מנה יפה, כגון תרגגולים פטומים וברבורים אבוסים ודגים טובים, היה מכבד בו לר"י במחצה או בכולו ושאר מתנות ממון או כסף וזהב, אין שיעור. גם בב"ה רוב מי שקונים מצות היו מכבדים לר"י, ולראש ישיבה היה חיוב להיות שלישי מן העולין לקרות בתורה בשבת ויום ראשון של יום טוב עכ"פ, ואם היה הר"י כהן או לוי היה חיוב שלו להיות כהן או לוי או אחרון, אע"פ שהיו הרבה כהנים או לוים בב"ה. ולא יצא אדם בשבת וי"ט מבית הכנסת עד שהלך מתחילה הראש ישיבה ואחריו בני ישיבה שלו ואחר כך כל הקהל. והיו מלוין אותו עד ביתו. וביו"ט הלך כל הקהל אחריו לביתו להקביל פניו ברגל. ומזה נתקנאו כל החכמים, והיו לומדים בתמידות שיבואו גם כן לידי מעלה זו להיות ראש ישיבה באיזה קהלה, ומתוך שלא לשמה בא לשמה, ומלאה הארץ דעה.

עמוד עבודה. יש בזמן הזה תפלה במקום עבודה, שנאמר ונשלמה פרים שפתינו. והיתה התפלה מיוסדת על אדני פז. בראש היו חברה שמשכימין לפני עלות השחר לשומרים לבוקר להתפלל ולקונן על חרבן הבית. וכעלות השחר היו משכימין בני החברה של תהלים ואמרו תהלים כמו שעה אחת לפני התפלה, וסיימו תהלים בכל שבוע. וחלילה שיעבור אדם בבקר זמן תפלה בשינה ולא ילך לב"ה אם לא באונס גדול. ואם הלך לב"ה לא יצא משם למשא ומתן שלו עד ששמע דברי תורה מפי שום חכם או פרש"י על התורה או נביאים או כתובים או משניות או דינים, מה שלבו היה חפץ ללמוד, כי היו בכל בתי כנסיות כמה כתות של חכמים שהיו מלמדים לאחרים בב"ה מיד אחר התפלה ערב ובוקר ומקיימים „ילכו מחיל אל חיל יראו אלהים בציון".

עמוד גמילות חסדים. היה אין שיעור לגמילות חסדים שבמדינת פולין. בראש בהכנסת אורחים: אם בא חכם או דרשן אחד אורח אף בקהלות שהיו פתקין בשביל האורחים, לא היה צריך ת"ח לבזות כבודו לקבל פתק, רק הלך אל איזה פרנס מקהילה להתארח כאשר ייטב בעיניו. ובא שמש הקהל ולקח הקיבוץ מאתו והראה הקיבוץ אל הגבאי או אל פרנס החדש אשר יהיה בימים ההם, ונתנו לו מתנה כפי ראות עיניהם ושולחין לו עם השמש דרך כבוד. והתארח אצל בעל הבית אחד כמה ימים שירצה. וכן שאר האורחים שקבלו פתקין, היו נותנין לו פתק אחד והתארח אצל בעל הבית אחד אשר עלה בגורלו כמה ימים שירצה האורח. ולכל הפחות היה פתק א' ג' ימים, ונתנו לו אכילה ושתיה ערב ובקר וצהרים. ואם היו רוצים לילך לדרכם היו נותנין להם צדה לדרך ושולחין אותם על סוס ועגלה מן קהלה לקהלה. ואם באו מארץ מרחקים או ממקומות אחרים בחורים או נערים או בעלי בתים או בתולות היו

מלבישים אותם מיד. ומי שרוצה לעשות מלאכה היו נותנין לבעל מלאכה, ומי שרוצה לשרת היו נותנין אל הבית לשרת, ומי שרוצה ללמוד היו שוכרים מלמד שילמור אצלו, ואח"כ כשנעשה בחור חשוב לקחו עשיר אחד לביתו ונתן לו בתו וכמה אלפים זהובים לנדוניא והלבישו בגדי מלכות, מאן מלכי רבנן, ושלח אותו לאחר נשואין ללמוד חוץ לביתו בישיבות גדולות. אח"כ, כשבא לביתו אחר ב' או ג' שנים, היה חמיו שלו מחזיק לו ישיבה בביתו והיה מפזר ממון לבעלי בתים חכמים גדולים שילכו אליו על הישיבה כמה שנים עד שנעשה ג"כ ראש ישיבה באיזה קהלה. ואף כשלא היה הנער בחור חשוב באותו זמן, רק כשהיה לו לב טוב ללמוד, שאפשר שיהיה חכם כשילמוד, בא לפעמים עשיר אחד שהיתה לו בת קטנה ונתן לו אכילה ושתיה ומלבושים וכל צרכו כמו לבנו, ושכר לו מלמד עד שנעשה כלי מוכן, ואחר כך נתן לו בתו כנ"ל. אין לך גמילות חסד גדול מזה. וכן לבתולות עניות היו תקונים יפים עד מאד בכל מדינה, ולא הגיעה שום בתולה עניה לבת י"ח שנה שלא נשאת לאיש. והרבה נשים צדקניות עוסקות במצוה זאת. השם ישלם להן גמולן וירחם על שארית ישראל!

ע מ ו ד ה ד י ן היה במדינת פולין כמו שהיה בפני חרבן הבית בירושלים, שהיו מושיבין בתי דינין בכל עיר ועיר. ואם לא רצו לדון לפני ב"ד שבעירו הלכו אל ב"ד הסמוך, ואם לא היו רוצים לדון לפני ב"ד הסמוך הלכו לדון לפני ב"ד הגדול, כי בכל מדינה ומדינה היה ב"ד הגדול, כגון ק"ק אוסטרא הבירה היה ב"ד הגדול במדינת וואלין ובאוקריינא, וק"ק לבוב הבירה היה ב"ד הגדול במדינת רוסיא. וכן היה הרבה קהלות גדולות, כל אחת ב"ד הגדול במדינה שלהם. ואם ראשי קהלות מזדמנים זה עם זה הולכין לדון לפני פרנסים דארבע הארצות יצ"ו, שהיו יושבים ב' פעמים בשנה בקיבוץ יחד מכל ראשי הקהלה פרנס אחד וצרפו להם ששה גאונים מארץ פולין והם הם נקראים ארבע הארצות. והיו יושבים בכל יריד לובלין בין פורים לפסח ובכל יריד יערסלב בחדש אב או אלול. והפרנסים דארבע הארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית, והיה להם כח לשפוט כל ישראל שבמלכות פולין ולגדור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם לפי ראות עיניהם, וכל הדבר הקשה יביאו אליהם וישפטו הם. ופרנסים דארבע הארצות היו בוררין להם דיינים מן המדינות להקל מעליהם המשא, והמה נקראים דייני מדינה. וכל דיני ממונות בא לפני דייני מדינה, ודיני קנסות ודיני חזקות ושאר דינים הקשים בא לפני פרנסים דארבע הארצות יצ"ו. ומעולם לא בא דין ישראל לא לפני דייני עכו"ם ולא לפני שום שר ולא לפני המלך יר"ה. ואלו היה הולך בר ישראל לדון לפני דייני עכו"ם היו מענישים אותו בחרפות גדולות לקיים „ואויבינו פלילים".

ע מ ו ד ה א מ ת, שהיו בכל קהלה ממונים על המשקולות ועל המדות ועל שאר משא ומתן שיהיה. הכל באמת ואמונה.

ע מ ו ד ה ש ל ו ם, שנאמר „ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו

בשלום". והיה בפולין כך הרבה תורה שלא היו ג' יושבין בסעודה שלא היו ביניהם דברי תורה, כי הכל מפלפלין בהלכה או במדרשים תמוהים כל זמן האכילה לקיים „ותורתך בתוך מעי".

ושלם להם הקב"ה גמולם הטוב ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאס אותם ולא הפר בריתו אתם, ובכל מקום אשר דרך כף רגלם בתוך אחינו בית ישראל גמלו עמהם חסד גדול. בראש אחינו בית ישראל הנתונים בצרה ובשביה בין הקדרים הוליכו אותן הקדרים לקוסטנטינא הגדולה עיר ואם בישראל ולק"ק סלוניקי המהוללה ולשאר קהלות בארץ תוגרמא ולארץ מצרים ולארץ ברבריאה ושאר מדינות תפוצות ישראל, ופדו אותן בדמים יקרים כנ"ל. ועד היום הזה לא פסקו ידיהם מלפדות שבוים המובאים אליהם בכל יום ויום. השם ישלם להם גמולם!

והנמלטים מחרב האויב בכל מדינה אשר דרכה כף רגלם, כגון במדינת מעהרין ומדינת איסטרייך ומדינת ביהם ומדינת אשכנז ומדינת איטליא היטיבו עמהם באכילה ושתיה ולינה ובמלבושים ובמתנות מרובות לכל אחד לפי חשיבותו, ועושין להם גם שאר טובות. וביותר בארץ אשכנז עשו יותר מכדי יכולתם והלך לפניהם צדקתם להגן עליהם ועל כל ישראל במקהלותם, וישבו כל ישראל בשלום ושלוה במושבותם, וזכותם יעמוד לנו ולבנינו שישמע ד' צעקותינו ויקבץ מארבע כנפות הארץ נדחינו, וישלח לנו משיח צדקנו, במהרה בימינו, אמן סלה!

XXIII. מגלת עיפה[1]

ר׳ שבתי כהן (נולד שפ״ב ונפטר בערך תכ״ג) היה אחד התלמודיים החריפים ובעלי הפוסקים היותר גדולים בדורו. מספריו במקצוע ההלכה מפורסם ביחוד ספרו שפתי כהן על יורה דעה וחשן המשפט (ידוע בשם מקוצר שַׁךְ, ובשם זה רגילים לומדי תורה לכנות גם את המחבר עצמו), שהדפיסו בקראקא בשנת ת״ו, בהיותו כבן עשרים וארבע. הספר קנה לו שם גדול בעולם ההוראה. בהקדמתו אומר המחבר הצעיר: „באמת ובתמים טרחתי טרחות הרבה, וכמה יגיעות יגעתי, לא עסקתי בשום עסק אחר, לא נתתי שינה לעיני ותנומה לעפעפי שנים רבות עד אשר הוצאתי מכח אל הפועל מחשבתי, ובררתי ושקלתי הכל בכף מאזנים, וחזרתי על כל צדדים וצדי צדדים לא אחת ושתים, כי אם מאה פעמים ואחד עם חברים חשובים אהובים חביבים וערבים המקשיבים לקולי״.

גזרות ת״ח ות״ט שהתלקחו והתפשטו במרחבי ווליניא, פודוליא וליטה עשו רושם גדול וכביר על הש״ך, שהיה, כנראה, בעל לב רגש. ואף על פי שהיה יושב בווילנה והיה רחוק ממקומות המהפכה והאבדן, מצאו להם המאורעות הד בנפשו. הוא קבע לזכר הנוראות ההן את התענית ביום כ׳ סיון, ובעצמו חבר סליחות וקינות על הגזרות — לו היתה נטיה גם לדברי שיר וחרוז — שנדפסו באמשטרדם „בבית עמנואל בנבנשתי שנת אתי מלבנון לפ״ק״. בתור הקדמה לאותן הסליחות (בשם זה הן נזכרות גם אצל הפוסקים, עי׳ מגן אברהם סוף סי׳ תק״פ) כתב את „מגלת עיפה״ בפרוזה מחורזת.

ביבליוגרפיא:

1. ספר שבט יהודה, הוצאת מ. ווינר, הנובר תרט״ז (בסופו).
2. [Zedner], Auswahl hitsorischer Stücke, Berlin 1840, 132–139.
3. קריה נאמנה, ש״י פין, ווילנא תר״כ, צד 74—80.
4. כתר כהונה (תולדות הש״ך), ח״ד פרידבירג, דרוהוביטש תרנ״ח.

---

[1] ענינו חשך ואפלה (עמוס ד׳ י״ג).—

הלא ידעתם אם לא שמעתם כל עם ה׳ השרידים אשר ה׳ קורא עליהם ואל דברו חרדים, בד׳ כנפות הארץ מפוזרים ומפורדים, כל מקום אשר דבר המלך ה׳ צבאות ודתו מגיע אבל גדול ליהודים, צום ובכי ומספד יצע לרבים, גדולים ונכבדים לבשו שקים, והעלו עפר על ראשם קצינים ורוזנים ונגידים, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב בגזרות בידי ערלים וטמאים, רשעים ארורים וזדים הרגו לאלפים ולרבבות ישרים ותמימים, חסידות וחסידים בני ישראל היקרים ומסולאים בפז הנחמדים, וגאונים ורבנים בעלי תריסין המלמדים עם התלמידים. הלא המה עם בזוי גבזים ושפלים פוחזים וְרֵקִים, הם היונים המכונים בשם קָאזַקִין, אִיכָּרִים וכורמים עובדי אדמה התאספו קרובים ורחוקים, וירימו יד במלך ושריו וסגניו עם גדול ורם כענקים, הוא מלך וְלָדִיסְלָאוו מלך כשר ראוי למנותו בין צדיקים, כי מעולם היטיב חסדו עם היהודים ואת בריתו אתם הקים. בשנת חמשת אלפים וארבע מאות ושמונה לבריאת תבל ושחקים, בחדש הראשון הוא חדש ניסן גדלה דמעת העשוקים, כי התחילו אז הרקים לקצץ ולְזַנֵּב הנחשלים משושנת העמקים, ויהרגו חסידי עליון קדושים וצדיקים וַחֲשׁוּקִים, כמה מאות נפשות קדושות אביונים הנאנחים ונאנקים.

ויצאו לנגדם שרים רבים ועם רב מעם הַפָּאלַקִין ללחום עם הרקים לשלם להם כפרי מעלליהם. ויהי כאשר הקריבו הפאלקין לבוא אל מחניהם, אל ארץ הטמאים הנקראת אֻקְרַיינָא וסביבותיהם, אז באו הרקים בערמה ותחבולה עליהם, כי גם אותם הרקים הנרשמים בכתב אמת בספריהם, אשר הוא מעולם חק ולא יעבור למלכות פולין כתוב בדתיהם, י״ב אלף חלוצי צבא קאזקין יאזרו חלציהם, לשרת את המלך ולעזרו ככל אשר יגזור עליהם, ועתה הפרו חק וברית וכרתו ברית עם שאר הרקים אחיהם, וגם שלחו והתאספו עם רב מֵהַקֶדָרִים אליהם, וסבבו את שר צבא המלך עם כל השרים ומשרתיהם ועבדיהם, ויהרגו מהם הרג רב ואבדן ויבוזו את כל כספיהם, גם שרי הצבא עם שאר שרים הרגו על חלליהם, וזה היה סמוך לחג השבועות שלשה ימים לפני אֵידֵיהֶם, ביום הרביעי הוא יום מוכן לְפּוּרְעֲנוּתֵיהֶם.

באותו יום נאסף המלך אל עמו ויצאה נשמתו, במדינת לִיטָא רחוק מאד מארץ אקריינא מדינתו, ויגוע ויאסף סמוך לעיר הגדולה ווילְנָא היא הבירה במלכותו, ולא ידע המלך דבר מהמלחמה בשעת פטירתו. גם הרקים לא ידעו אז ממיתתו. ואנחנו עם ה׳ עבדיו וצאן מרעיתו, הנפוצים במדינת ליטא היינו בוכים ומתאבלים על המלך כבוד מנוחתו. ועדיין לא ידענו מהגזרה רעה אשר גזר ה׳ על נחלתו, וכל בית ישראל אשר בארץ אקריינא עזבו כל איש את ביתו, השליכו משכנותיהם וארצם ולא נשאר לאיש כי אם גְוִיָּתוֹ, ומעט רכושם אשר הניסו כל אחד למחיתו, ואת יום מקרא קדש חג השבועות חללו דתו, כי הוכרחו לברוח ולעמוד על נפשם כאיש גבורתו, שבת חגנו ומועדנו אשר כל עדת ישראל יעשו אותו.

ורבים נסו לק״ק נֶעמָרָב [2] העיר הגדולה והחשובה היתה ראש לְקְהִלּוֹת,

---

2 Niemirów.—

ולא ידעו עדיין מפטירת המלך כל אותן הגלילות, ובגלל כן היו מקוים עוד ליושב תהלות, ישלח עזרתו על ידי המלך בעם רב ובמקהלות. ויהי אחרי כן כשמעם ויתעצבו מאד ויבכו בתחנונים ותפלות, ודמעתם על לֶחְיָם תמיד ויקוננו קינות ויללות, ויראו כי כלתה אליהם הרעה מנורא עלילות. והרקים כאשר שמעו מפטירתו שמחו שמחות גדולות. אז נפלה רעדה ופחד על כל עם הפאלקין ולָבְשָׁם חַלְחָלוֹת, שָׁבַת אוֹרַח וְנָשַׁמּוּ דרכים ומְסִלּוֹת, ובאו לק"ק נעמרב כחמשים רקים בתחבולות, והשמיצו שם קול חצוצרות ושופר וכל העם רואים את הקולות, כאלו עם הפאלקין יבואו בסוסים וְרַכָּבִים במצהלות, למען יפתחו שערי המבצר לבלתי יהיו נעולות, והצליחו מעשה שטן וכן עשו מזמותיהם מעשה נבלות, והרגו בעיר כמו ששת אלפים נפשות, קדושים גאונים ורבנים חכמים ונבונים זקנים וישישים בחורים ובתולות, חתנים וכלות טף ונשים ובפרט הגאון מורינו הרב ר' יהיאל מיכל חכם חרשים וכמה מאות, טבעו במים ובכל מיני יסורים קשים ובבית הכנסת לפני ארון קודש הקדשים שחטו בַחֲלָפוֹת, המשוררים והחזנים והשמשים שם העלו בני־ישראל עולות וקרבנות, ואישים עקדו עצמם כאילים וכבשים ותְיָשִׁים לריח ניחוח יעלו לשוכן תַּרְשִׁישִׁים, ואח"כ החריבו הבית־מקדש מעט שם שאגו צוררים ורוגשים, והוציאו כל הספרי תורות ישנים וגם חדשים, וקרעום לגזרים ונתנום למרמס רגלי אדם ובהמה סוסים ופרשים, וגם עשו מהם סנדלים ומנעלים שקורין פָּאסְטָלִי"ס[3] וכמה מיני לבושים, והפכו הכתב לארץ ועל היריעות היו ברגליהם דשים, והיה זה ביום הרביעי עשרים יום לחדש סיון ירח הג' בכל מיני שלישים, יום שנתלו בו הַמְּאֹרֹת חסר כתיב יום מְאֵרָה וקללה לילדים החלשים, שגם גזירת תתקל"א היתה ביום ההוא עשרים יום לחדש ההוא בו היינו נכלמים ובושים. הנה הקהלה קדושה נעמרב היתה ראש לגזרת הרקים האוילים וטפשים, ומשם נפוצו על פני כל הארץ והיו לְהַרְבֵּ"ה ראשים, הראש האחד יפנה אל קהלת קדש טוּלְטְשִׁים[4]. ויסבבו שם את המבצר שמנת ימים, ויצורו עליה עד כי כל אשר בתוכו היו מְוּכְפָּנִים וצמים, והיו רבים מבני ישראל ופריצים רבים משאר עמים, ותמיד יום ולילה לא ישבותו והיו כנגד הרקים נלחמים, ואח"כ דברו הרקים אל השרים הפריצים: —למה תרגשו גוים ולאומים בשביל היהודים האומללים אשר הם שונאינו מימים קדומים?— ודברו אליהם דברים רכים ודברי נרגן כמתלהמים: —הלא אין חפץ לנו בכם פריצים רבים וכן שלמים, רק תנו לנו היהודים הכופרים באמונתנו ונשתה עליהם כוס של תנחומים, ונעשה בם כרצוננו ונגנחם כמו בקרני ראמים.— וימלאו הפריצים את דברי הרקים, וימסרו בידם מבני יהודה מן הפרתמים, ויהרגו שם כשלשת אלפים נפשות ישרים ותמימים, ומהם הכו ומהם פצעו גויתם נתנום למכים ומהלומים, בכל מיני כלי זין במחרשות וְאִתִּים וקרדומים. והיה זה ביום הששי ויכלו השמים והארץ וכל צבאם מושלמים, ד' ימים לחדש תמוז אשר בו נשתברו הלוחות ונגנזו

[3] נעלי־לֶכֶש.— [4] Tulczyn.—

האורים ותומים. ועין בעין היה נראה גזר דין הקשה הַמָּתוּחַ עלינו ממרומים, כי באותו יום הששי נגזרנו שתי פעמים, כי גם אז הרגו כמו ט"ו מאות נפשות הנאהבים והנעימים, בקריה הומיה[5] במדינת רוסיא שהיא רחוקה מטולטשים כמו שבעים פרסאות שהם ר"ס תחומים, בפרשת[6] וינשכו את העם וימת עם רב מישראל רבים ועצומים, ונודע ידיעה ברורה באמת ובתמים, כי אותן היהודים אשר היו בקרית הומיה סגורים וחתומים, קדשו את שם המיוחד יותר משאר היהודים הצדיקים והחכמים, באשר כי גם שם באו הרקים הטמאים ככלבים אלמים בברית עם שאר הפריצים, וימסרו בידם את היהודים ככבשי שלמים, וגרשום מחוץ לעיר על פני שדות וכרמים. ואז הקיפום הרקים כחצי גורן עגולה והפשיטום ערומים, והושיבום לארץ והיו היהודים בושים וגם נכלמים, כשה לטבח יובלו כרחל לפני גוזזיה נאלמים. ואז דברו הרקים אל היהודים דברים טובים ונחומים: —למה תהיו נהרגים נחנקים ונשחטים כפר בן בקר תמים, על אלהיכם אשר שפך חמתו עליכם מבלי רחמים. הלא טוב לכם עבוד אלהינו הפסילים והצלמים, והיינו לעם אחד יחדיו נהיה תמים, ואז תהיו חפשים מאתנו ותהיו חיים וקיימים, ואת כל הרכוש נשיב לכם ותהיו עשירים גדולים ושרים רמים.— וזרע קדש אמונים אשר נהרגים על ה׳ כל הימים, מאסו בחיי העולם הזה בחורים ובתולות וזקנים שָׂבִים ועלומים, והתאספו יחד גדולים וקטנים וילדים אשר אין בהם כל מומים, וצעקו בצעקה גדולה ומרה לאל עליון שוכן מרומים: „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד מלך עולמים, כי עליך הורגנו כל היום ה׳ אלהי ישראל הבה תמים. לא נשב עם מתי שוא ולא נבוא עם נעלמים". והתודו על חטאתם ואמרו אבל אנחנו אשמים, וְצִדְקוּ עליהם הדין ואמרו הצור פעלו תמים, ויקוננו קינות רבות עד כי עלתה בכייתם למרומים. ויהי כאשר ראו הרקים כי היהודים באמונתם שלמים, אז יענום עזות ודברו עליהם דברי גזומים: —עד מתי תקשו ערפכם ותאבדו עצמכם לדעת ותהיו כשופכי דמים, כי אתם בעצמכם מסבבים הריגתכם ואתם הגורמים לכם הריגה ושחיטה ותעשו זבח כל הימים, באשר כי אינכם חפצים לעבוד את אלהינו על ההרים הרמים.— ויאמרו אליהם היהודים: —למה תאחרו להרגנו, הלא לא נשמע בקולכם ולא נאמר למעשה ידינו אלהינו, כי אחד הוא אלהינו בשמים ובארץ ה׳ מלכנו הוא יושיענו, ואתם היום שלוחים מאתו יתברך לפגוע בנפשותינו, כי מגלגלין חובה ע"י חייבים כמותכם שונאינו ואויבינו. ואם אין אתם הורגים אותנו הרבה שלוחים למקום עלינו, הרבה אריות ודובים יש לו לבלענו. ואתם הם המוכנים ומזומנים לפורענות אתם חַרְבּוֹ לנצח להשחיתנו.— ואז הרימו הרקים בהם יד ויהרגו אותם בעונינו, ויעשו הרג רב באחינו בני בריתנו, בבנינו בבנותינו בנעורינו וזקנינו, ושללם לבוז שלל גדול מאד ישליכו בחוצות כספינו, כי רוב עשירי ארץ אקריינא ברחו שמה אל שאר היהודים כי אמרו: —הם אחינו בשרינו.— ונאספו גם היהודים אשר היו מקדם שמה.

---

[5] אומאן.— [6] במדבר כ"א ו׳.—

בחטאתינו. ומשט יפרדו הגוים הרקים והיו להרבה ראשים ויפשטו על ארצנו, ויחריבו כל מקומותינו, ויהרסו כל בתי כנסיותינו, ובק"ק טְשֶׁערְניאָווה [7] הרגו כמו שני אלפים נפשות מבני בריתנו, ובק"ק סְטָרָדוּב[8] הרגו כמו י"ב מאות נפשות מזרע ישראל קדושינו. ומלבד אשר הרגו במסילות ודרכים מאות ואלפים נשמו מסילותינו ועוו נתיבותינו, ומלבד אשר מתו ברעב ובצמא בימים ונחלים עד כי נהפכו לדם יאורינו, בחרב וברעב שְׁפָטָנוּ צוּרֵנוּ, ומלבד אשר עִנּוּ וְזִנּוּ וטמאו בתולות ונשים כמה מאות לעינינו, והוליכו שבי למאות ולאלפים בתולות ונשים לארצם — על אלה חשכו עינינו, גם קרעו ושרפו באש כל ספרינו הקדושים וכל ספרי תורתינו. על זה דוה לבנו ולא נשאר רוח בקרבנו, העל אלה תתאפק ותחשה ה' אלהינו. והרקים אשר בארץ אקריינא גם הם נפוצו על פני כל מדינותינו, החריבו כל אקריינא ופאָדָלי וּוָאלין לא נודע איה מקומינו. גם מקצה ארץ ליטא עקרו תחומינו, והרבו חללינו, על ההרים דְלָקוּנוּ מנשרי שמים היו קלים רודפינו. ק"ק פאוולָוִיטש [9] הרסו עד היסוד עד כי נמס לבנו, ק"ק פארהביש [10] החריבו לא השאירו מחיה בכל גבולנו, בק"ק שדה לבן [11] השחירו כשולי קדירה פנינו, בק"ק באַר [12] הרגו כשלשת אלפים נפשות קדושות וגם שם השליכו משכנותינו, קרעו ספרי תורתינו ורמסו ובססו מקדשינו, ובק"ק קושטנטין [13] הרגו ט"ו מאות נפשות מבני עמנו, ובק"ק פאלינאוי [14] הרגו הרג רב מאד בכל רחובותינו, כמו י' אלפים נפשות קדושות עטרות ראשינו, כי היתה עיר בצורה וברחו שם כל גאונינו ומחמדינו, ואח"כ הרגו בק"ק אוסטורה [15] הנשארים שם בנחלתנו, והחריבו כל העיר וכל קהלותינו, וכל הגלילות והישובים אשר סביבותינו, יותר מג' מאות קהלות גדולות וחשובות, ובפרט בק"ק נאהרל [16] וק"ק שעברשין [17] וק"ק טאמשאוו [18] שם הרגו לאלפים ורבבות, בחדש תשרי שנת ת' טי"ת למספר הקצובות, והוציאו שם ספרי תורה וספרים ולוחות נבובות, ועשו שטח גדול מהיריעות וישטחו שטוח על פני האדמה בחוצות ורחובות, ושחטו על היריעות זבח משפחה ומשפחה בחלפים וחרבות, והרגו חכמים ונבונים זקנים וזקנות זכרים ונקבות, והרגו אחים לעיני אחיות ושחטו ביום אחד בנים על אבות, ובמקוה המים המטהרת מכל טומאות ותועבות, שם היו מטבילין כלים ונדות וזבות, השליכו שם ט"ו מאות ילדים תמימים בריאות, ויכסו עליהם עפר ועודם מפרפרים ושפתותיהם בקבר דובבות. העל אלה תתאפק ה' ותחשה יָהּ שוכן ערבות. ואח"כ בק"ק וולאדו [19] עשו זבח רב שם יזבחו זבחי צדק עולות ראיות ועולות חובות, ונשמע שם קול בהי ונהיה קול תרועות ושברים ויבבות. גם בק"ק בריסק [20] וק"ק פינסק וכל הגלילות והסביבות, אין מקום אשר אין שם הרוגים מושלכים איש אל אחיו ואשה אל אחותה משולבות, ועלו מספר ההרוגים מעם ישראל בשתי

---

7 Czernigów.— 8 Starodub.— 9 Pawolocz.— 10 Pohrebicz.—
11 Białacerkow.— 12 Bar.— 13 Starokonstantinów.— 14 Polonne.—
15 Ostrog.— 16 Narol.— 17 Szeberszyn.— 18 Tomaszów.— 19 Wladoi.—
20 Brześć Litewski.—

שנים אלו הנקובות, יותר ממאה אלפים נפשות נחמדים אהובים ואהובות, ומלבד זה באו עלינו כמה מיני יסורים ומכאובות, במקום אשר ברחו היהודים שם בארץ תלאובות, מתו רבים מהם בערים הרחוקות והקרובות, אין בית אשר אין שם מת בכל מושבות, עד כי חדל לספור ולהכין להם תכריכין וארונות, למען ינוחו שלום על משכבות. והיו מושלכים כעשרים ושלשים בבורות חצובות, ונתקיים בנו כל הצ"ח קללות [21], גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתובות, ובפרט בק"ק לבוב בעת אשר היתה במצור ובמצוק ובתיהם מסביב חֲרֵבות, היה שם דבר ורעב ומתו כמה אלפים נפשות יקרות וחביבות, ונאספו אל עמם הרבה גאונים וראשי ישיבות, מ"ו הגאון הגדול מהר"ר יושיע ר"מ ואב ב"ד דק"ק קראקא נאסף בעונינו הרבות. הוא היה אביהן של ישראל הוא יבין תוכן לבבות, פלפלא חריפתא פרי עץ הדר וענף עץ עבות. והגאון הגדול מוהר"ר נפתלי ר"מ ואב"ד דק"ק לובלין ממנו ישאבון השואבות, באר מים חיים אשר מימיהם לא מכזבות. ושארי הגאון הגדול מהר"ר שלמה אב"ד דק"ק סטנאווה יניק וחכים דבריו בוקעים רקיע ותהום נוקבות, בן הגאון הגדול מוהר"ר נתן שפירא איש האלהים מפיו יהלוכו כידודי אש ושלהבות, וכאלה רבות גאוני ארץ מלאים רוח חכמה ובינה לחשוב מחשבות, אשר לא אוכל אשא שמותם על פי אף כי להעלות במכתבות, עצמו מִסַּפֵּר הגאונים הרבנים יושבי על מדין על מַלְיאות יושבות. ויתר פליטת ישראל הנמלטים מהרקים היונים, נשארו בערום ובחסר כל בידים ריקנים, והעשירים אשר היו על תוֹלָע אמונים, יצאו נקי מנכסיהם ונעשו דלים ואביונים. יורדי הי"ום בִּעֲנִי"ות המה ו'או כן תמהו ונבהלו רעיונים, קרועי"ם והולכים לתומם ענויים ודווים וסחופים ועיפים ועטופים ברעב ומוכפנים, שואלים ללחם ואין פורש ואין כ"ל ואין כֶּסֶף ואין עונים, הולכים ושטים ומכתתים רגליהם מעיר לעיר לכל צד הם פונים, לבקש עזרה מאחיהם בית ישראל גוי שומר אמונים, גומלי חסדים, ובייישנים ורחמנים בני רַחמנים, ומתודים תמיד על חטאתם לפני אדוני האדונים, בלב נשבר ורוח נכאה פני מלך מוחל וסולח לְעונים, על הפשעים וְהַמְּרָדִים והחטאים הזדונים. על כן קבעתי לעצמי ולדורותי לבנים ולבני בנים, יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים, ביום כ' לחדש סיון שבו נִתְּנָה תורה היקרה מפנינים, ועתה קרעוה פרעוה גוים רביב המונים המונים, יען כי יום זה הוא תחלה לגזרות ומכאובות וחלאים רעים ונאמנים, וגם כי בו הוכפלו הצרות וקלקולי"ם מקלקולי"ם שונים, כי גם גזרת תתקל"א היתה ביום ההוא ובאותן הזמנים, וגם כי יום זה לא יארע בשבת קדש בשום פנים, על פי הקביעות והלוחות אשר בידינו מתוקנים. וחברתי סליחות והקינות בבכי ותחנונים, לאומרם ביום זה בכל שנה ושנה עידן ועידנים, וכל איש אשר הריחו ה' ביראתו ובשם ישראל מכונים, ישים על לבו אלו הדברים והענינים, ויקבע לעצמו יום זה לקונן עליו כצל שני החורבנים, אולי ישקיף ה' ויראה ממעונים, כי עדיין לא שככה חמת המלך ה' צבאות מלך עליונים ותחתונים, כי עוד המת יד המציק

21 דברים כ"ח ס"א.—

הצר הצורר נטויה בחרבות וכידונים, ותמיד הם פושטים בארץ ולמלחמה הם מוכנים ומזומנים, ובכל מקום אשר ימצאו מהיהודים הורגים ובולעים כתנינים, והתאספו יחד עם רב מהרקים מזוינים ולבושי שריונים, ומאספים אליהם עם רב מהקדרים אשר סביבותיהם חונים, ואמרו: לכו ונכחיד ישראל ושמם נמחה בעננים, ולא נשאיר להם שאר וזכרון עם הראשונים והאחרונים. ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר ועינינו לְיָהּ שוכן מעונים, ינקם נקמת דם עבדיו הנשפך כמים על העצים ועל האבנים, ונקמת דם החסידים הקדושים חכמים ונבונים, ובעלי תריסין עוקרי הרים גאונים ורבנים, שוערים ומשוררים שמשים וחזנים, בחורים ובתולות ילדים וילדות גדולים וקטנים, חשובים וחשובות כלמדים עם תלמידים, נערים וזקנים, אשר נהרגו על קדושת שמו המיוחד באלו הזמנים, שנת ת״ח אשר חשבתי בז״את יבא אהרן אל הקדש לפני ולפנים, נהפך כנורי לאבל ושמחתי ליגונים, והקריבו את עולתם הישראלים והלוים והכהנים, ובשנת ת״ט שומרי משמרת הק״דש הם האנשים ההגונים, נהרגו על קדושת שמו יתברך בחדש השביעי הוא ירח האיתנים, עם נשיהם ובניהם וטפם בנות ובנים, ונטמאו ונתעבו טומאה תחת טוהר בידי הקדרים והרקים הטמאים גוי עז פנים. קויתי שק״ט ויבא רוגז וכל מיני משחית המכונים, אף וחמה ומשחית ומשבר ומכלה בכלם היינו נדונים, באלו הַשְּׁתֵּי שנים.

בית-דפוס „גלובוס" ורשה, נלבקי 11.